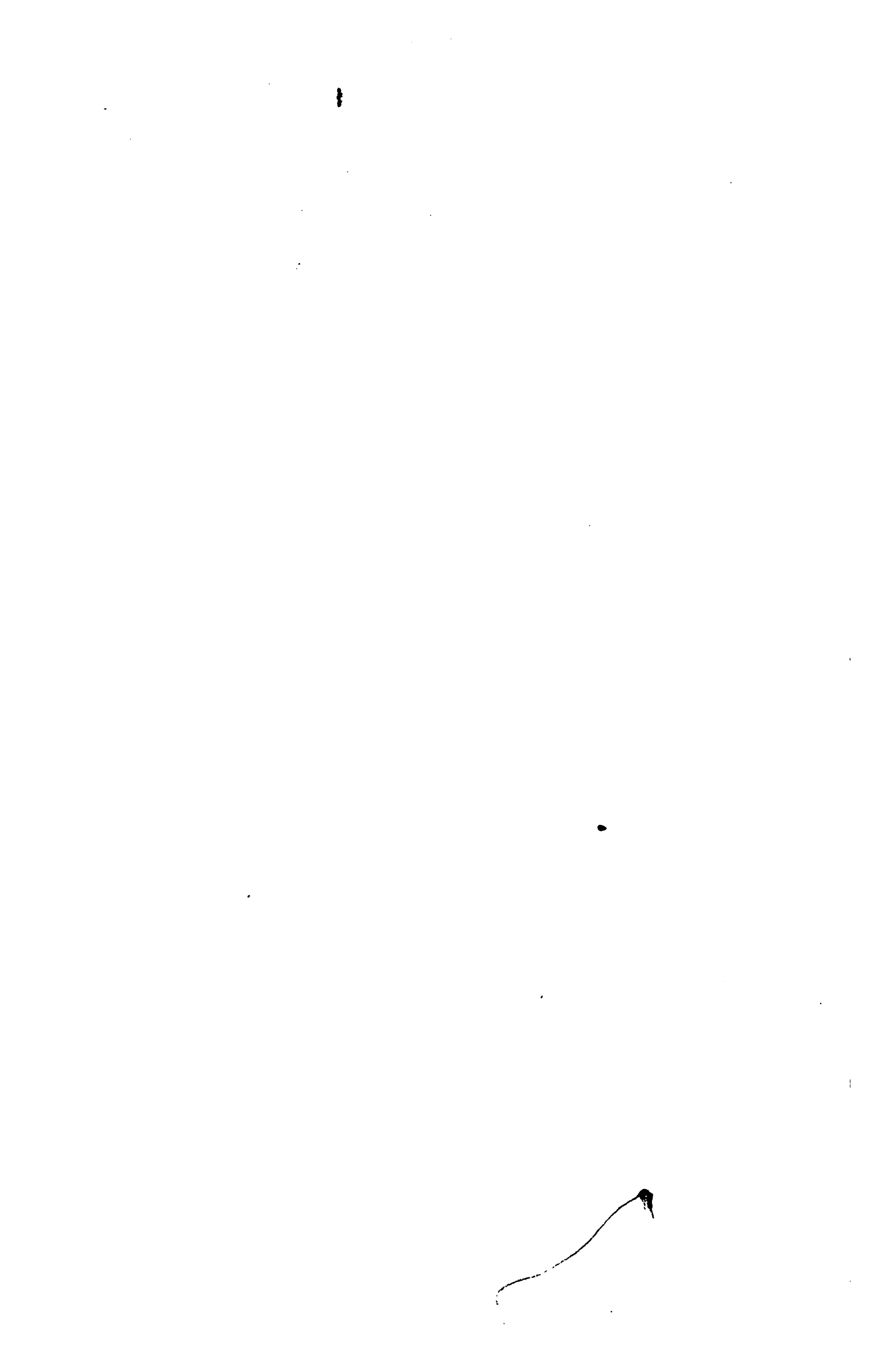
G.K.
Tham

Beskrifning öfver Sveriges Rike.
Häfte 1-3

BESKRIFNING

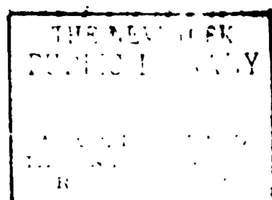
ÖFVER

ÖREBRO LÄN

AF

Carl Vilhelm August
WILH. THAM.

STOCKHOLM, 1849.
PÅ C. A. BAGGES FÖRLAG.

Innehåll.

Häraderna återfinnas å nedanstående sidor:

Socknarne återfinnas å nedanstående sidor:

Nerikes eller Örebro län omfattar hela landskapet Nerike, nästan hälften af Westmanland, samt delar af Wermland och Östergötland. Det omgifves i öster af Westerås och Nyköpings läner, i söder af Linköpings och Mariestads, i vester af Karlstads, i norr af Fahlu lan. Det sträcker sig från 58° 40′ till 60° 6′ nordlig bredd, och från 31° 50′ till 33° 28′ östlig längd, räknad från Ferrö meridian. Formen är hufvudsakligen oval, med föga oregelbundenhet, utom att utböjningen åt öster är något längre än åt vester, och yttersta södra spetsen skarpare än den norra. Längden från norr till söder är på midten knappt 15 Svenska mil; i vester utefter Skagerns östra strand, och till det ställe, der Fahlu, Karlstads och Örebro läner sammanstöta, är den 10 mil; lika långt i öster, midt öfver innersta hörnet af sjön Hjelmaren, äfven 10 mil; östligare, vid midten af samma sjö, ungefär 5 mil. Bredden omvexlar från 7$\frac{1}{2}$ mil vid midten, till 5 eller 4 i norr, 4 eller 2 i söder. Hela vidden beräknas till 77$\frac{4}{5}$ qvadratmil; men häraf upptager Hjelmaren 2$\frac{1}{5}$, Wettern 1$\frac{1}{5}$, mindre sjöar tillsammans ungefär 6, så att blott 68$\frac{1}{5}$ qvadratmil är land. Deraf hör åter 31$\frac{4}{5}$ till Nerike, 29$\frac{3}{5}$ till Westmanland, nära 7 till Wermland, och $\frac{3}{10}$ till Östergötland.

Beläget i midten af riket, hör detta län ock till Sveriges i anseende till naturförhållanden märkvärdigaste, och för handel och rörelse vigtigaste berg- och vattensystemer. Dess största del hör nemligen till Hjelmarens och Mälarens med hvarandra sammanhängande bassiner, mindre delar till Wenerns, Wetterns, samt de på Östergötlands och Södermanlands kuster utfallande åars.

Den bergsträckning, som man gifvit namnet Dalfjället, och som, efter sin utgrening från Norska fjällen, skiljer Fahlu län från Karlstads; densamma ingår i Örebro läns nordligaste hörn

vid gränserna till Dalarne och Wermland, och fortlöper i flera, mestadels jemnsidigt gående, men af tvärdalar ofta söndersplittrade grenar, utefter vestra gränsen, söder ut ända till sydvestligaste hörnet mot Westergötland. De vestligaste grenarne, närmast Wermland, bilda hufvudsakligen de så kallade Helleforss, Grythytte och Karlskoga bergslager, eller socknarne af samma namn, samt Bjurkärn. De förete enskildta höjdsträckningar af temligen betydligt omfång, och toppar af mera än 1000 fots höjd öfver hafvet, eller 5 till 600 öfver ortens vattenytor, såsom Saxeknut (1175 fot), nära Wermlands gräns, en nordligare vid sjön Örlingen (1286 f.), och tvenne östligare, Lillhöjden och Björkhöjden (båda 1139 f.); andra längre norrut belägna toppar torde vara ännu högre. Men i allmänhet hafva dessa berg mera utsträckning än höjd: de äro, likasom Nordens flesta berg, rundade eller afplattade ofvantill, rika på kärr och moras, på skog, och ännu mera på oländig fjällmark. Deras höjd aftager söder ut, går i södra hälften af Grythytte socken sällan öfver 800 fot, eller 300 öfver sjöarnes yta, och i Karlskoga ej gerna öfver 4 till 500 fot, eller 1 till 200 öfver sjöarne.

Vattnen från dessa bergshöjder gå mestadels söder ut, och utgöra östligaste delen af Wenerns bassin. Det förnämsta vattendraget är Svart-elfvens, som från Wermlands och Dalarnes gränser ingår i länets nordvestligaste hörn. Den bildar i sitt lopp en mängd långsmala sjöar, hvaribland Örlingen har vid Helleforss bruk 647 fots höjd, och utgår längre ned i Torrwarpen (585 f. h.). I samma sjö utfalla: Saxån, från den vestligare Saxen vid Wermlands gräns; och genom de nordligare sjöarne Norr- och Söder-Elgen (607 f.) samt Halftron, Säf-, längst ned Grythytte-elfven, med dess östligare biflöde, Mångs-elfven, från Mången (708 f.). Torrwarpen utfaller i Halfvars-Noren (550 f.), som från öster upptager Greckensjöarnes (586 f.), Stora Malens och Lundsfjärdens vatten; och hvarifrån Svart-elfven fortgår, alltjemnt åt sydost och söder genom Skärjen, Karlsdals-

sjöarne m. fl., till Möckeln (303 f.). Nära sitt utlopp mottager den från öster Elgsims-ån från en sjö af samma namn. I Möckeln utfaller ock, från vester, Tims-elfven, som kommer från en mängd sjöar i sydöstra Wermland, och inom Örebro län bildar de nästan jemnhöga Ulfwettern, Fröwettern och Alkwettern (379 f.); den upptager derpå Ked-ån och Trösan, båda från norr, och utfaller i Möckelns nordvestra hörn, nära Svart-elfvens utlopp. På östra sidan inflyter den mindre betydliga Wal-ån från Kermen, Noren och Wåtsjön. Möckelns vatten utgjuter sig, genom en trång dal, mellan Nerikes och Wermlands skogiga sandåsar, i sydlig rigtning, under namn af Let-elfven, i sjön Skagern (232 f.), som utom länets gräns genom Gullspångs-elfven utfaller i Wenern. — Hela Svart-elfvens dalgång inom länet har ungefär 500 fots sänkning på 10 mils längd; dess form är som länets, oval, men den utgår slutligen i en långsmal spets.

Mindre betydande vattendrag, såsom Warnans och Wismans, gå från Karlskogas höjder omedelbart till Wenern, i sydvestlig rigtning. Ansenligare äro de bidrag, som Helleforss- och Grythytte-bergen gifva åt det östra, Mälarens vattensystem.

Öster om de nämda bergslagerna ligga nemligen fem andra, som höra till detta län, Hjulsjö, Nora, Nya Kopparberg, Lindesbergs och Ramsbergs, omfattande Hjulsjö, Jernboås, Nora, Ljusnarsbergs, Lindesbergs och Ramsbergs socknar; alla uppfyllda af en mängd mera eller mindre sammanhängande bergssträckningar, som gå dels i sydostlig, dels i sydlig rigtning. De äro, i de öfverst belägna trakterna, mera koncentrerade än de vestligare, och höja sig omkring 1000 till 1200 fot öfver hafvet, 4 till 500 öfver sjöarnes yta: såsom Örtjernsberget och Rundbergen (1200 f.) i Ljusnarsbergs socken, Röberg (1290) i Hjulsjö. I söder och sydost aftager bergens höjd; den går dock ännu i Jernboås öfver 800 fot, i Nora öfver 600, i Lindesberg och Ramsberg mellan 600 och 900. Söder om Nora och dess slutligen blott 270 fot höga dalgång resa sig åter höjder af 600 fot och mera; de sammanhänga här med de

s. k. Kihlsbergen, hvarom längre fram. Södra delen af Lindesbergs och Ramsbergs socknar öfvergår deremot till allt lägre och sumpigare skogstrakter, och slutligen till en blott af kullar afbruten bassin, som sträcker sig till Mälarens vestra hörn, inom Westerås län, och hvartill här hörer Fellingsbro härad, eller Erwalla, Näsby och Fellingsbro socknar.

Till Mälaren flyta alla nu sednast nämda bergstrakters vatten, sedan de förenat sig till ett vattendrag, den i sitt nedersta lopp s. k. Arboga-ån. Denna har tvenne hufvudgrenar, en nordvestlig, en nordlig. Den förra uppkommer från Gränsjön (700 f. h.) inom Helleforss socken, går genom Hjulsjön, Grängen (660 f.) och Sången, under namn af Rast-elfven, till Fåsjön (295 f.), der den upptager flera armar, hvaribland en från Usken (319 f.) i öster. Den går vidare till Norasjön (270 f.), der ett mindre vattendrag möter, från vester, från Elflången, Wikern (409 f.) och Åsbosjön (347 f.), med en nordlig gren från Bälsjön (566 f.). Från Norasjön går elfven åt öster och söder, under namn af Järle- och Dylta-ån, till sjön Wäringen (109 f.), der den nordliga hufvudgrenen möter. — Denna bildas af trenne betydliga vattendrag, Nitt-, Hörks- och Högforss-elfvarne, alla kommande från Dalarnes gräns. Nitt-elfven upptager en vestlig gren från Silken (838 f.), i Helleforss, går genom Ljusnaren (518 f.), der Salbosjöns vatten möter, äfven från vester, och vidare åt sydost till Norrsjön (468 f.), der den förenar sig med Hörks-elfven. Denna kommer från Norra Hörken (851 f.) vid Örtjernsbergets fot, och går först söder ut till Björksjön (547 f.), der Högforss-elfven möter från Södra Hörken (853 f.) i nordost. Hörks-elfvens fortsatta väg till Norrsjön går i sydostlig rigtning. Alla de förenade flodernas vatten går vidare söder ut genom Södersjön, der andra mindre åar möta, och under namn af Stor-ån till Roswalen (211 f.) i Lindesbergs socken, samt genom Lindesjön och andra mindre, i hvilka den mottager smärre tillopp från flera håll, tills den under namn af Wedewågs-ån utfaller i Wäringens norra vik. Denna sjö utgjuter

sig slutligen genom Opboga-, längre ned Arboga-ån, hvilken från norr förstärkes af trenne mindre: Sverkersta-ån från Glien (368 f.) och Mogen-sjöarne; Essinge-å, med tillopp af Finnåkers-ån från Iresjön, Oppåsen och Finnåker-sjön; samt Schedwi-ån från en sjö af samma namn inom Westerås län. — Tvenne mindre vattendrag i norr, Djurlångens, samt Klotens, Korsslångens och Långvattnets gå omedelbart nordvest ut till Dalarne och Westerås län. — Vid Järle-ån, Linde- och Mogen-sjöarne slutar den egentliga bergstrakten, vid Wedevågs- och Finnåkers-sjöarne den nedra skog- och kärrfyllda afsatsen, och länets nordligaste slättbyggd vidtager. I den öfra bergstrakten sänka sig dalgångarne 6 till 700 fot på 5 till 6 mil, på den nedra afsatsen ungefär 100 fot på 2 mil, på slättbyggden lika mycket på tre till fyra mil.

Alla de hittills nämda bergstrakterna hafva det gemensamt, att deras höjder, särdeles de norra mera ansenliga, hafva hufvudsakligen långsträckt form utefter vattendragen, och långsluttande planer åt norr, brantare afsatser åt öfriga håll; förhållandet är mestadels motsatt vid länets sydliga berg, inom det egentliga Nerike, hvilka ock antaga en mera oregelbunden skepnad, ligga mera spridda, och lemna rum för bredare dalar. Undantag göra i viss mån Kiblsbergen, hvilka bilda ett slags nedersta terrass för bergslagen, och en öfvergång till landslagen. Deras östligaste, minst höga utskott, Käglan, som utgör Dylta-åns, Wäringens och Opboga-åns södra strand, är i början föga högt, men blir ansenligare vid Wäringen, och stupar brant mot denna, men mera långsluttande mot Hjelmaren; och bildar norra delen af dess bassin, Glanshammars härad, eller Ringkarleby, Glanshammars, Lillkyrka, Ödeby och Götlunda socknar; ett dels skogigt och kärrigt, ofta oländigt, dels sandigt eller stenbundet, dels slätt och bördigt land, temligen likt det dermed i öster sammanhängande Rekarne i Nyköpings län.

De egentliga Kihlsbergen sträcka sig i en slags båge åt sydvest till Möckelns, Letelfvens och Skagerns östra stränder, och bilda Lekebergslagen, eller nordvestliga delar af Kihls, Tysslinge, Winteråsa, Hidinge, Knista, Qvisbro och Nysunds socknar. Dessa berg äro öfverhufvud en till två mil breda, vilda och oländiga, söndersplittrade af oregelbundna dalgångar, sakta sluttande åt nordvest till Svartelfvens, men brant mot slätten i sydost, med smala terrasser af sammanlagdt 4 till 500 fots höjd och med starkt lutande vattendrag. I sydost om Möckeln utplattas de allt mera, till föga mera än 300 fots höjd, öfvergå till en dels kärrfyld, dels sandig, oftast skogig landthöjd, tills de vid Westergötlands gräns åter uppskjuta i den högre, och ej mindre oländiga Tiweden.

Tiweden, hvars högsta del kallas Getryggen, och dess östliga fortsättning på andra sidan om Wettern, Tylöskogen, utgörande gränsen mot Wester- och Östergötland, hinna inom Nerikes län en höjd af omkring 500 fot, med dalgångar af mera än 400 fot öfver hafvet. De bilda Nerikesslättens södra omfattning, likasom Kihlsbergen den nordvestra, och Käglan den norra. Men denna stora bassin af fem mils bredd delas åter i fyra, genom en från Tiweden utgående och i flera grenar fördelad ås. Den tager sin början i länets sydvestra hörn, går åt nordost, och delar sig vid Wiby-sjön i tvenne, en nordlig och en östlig. Den förra, nästan blott uppstickande i låga skogsmoar, gör en båge mot norr, och blir först söder om Örebro af någon betydenhet, särdeles åt öster vid Hjelmaren, mot hvilken den stupar brantare än mot söder. Den andra höjdsträckningen delar sig åter, vid sjön Tisaren, i tvenne armar, hvaraf den nordligare fortgår öster ut, tills den vid öfvergången till Södermanland äfven träffar Hjelmarens södra strand; den sydliga grenen går ock öster ut, och derpå sydost, tills den, inemot gränsen af Östergötland, sammanhänger med Tylöskogens nordliga utskott. Äfven dessa båda höjdsträckningar hafva i allmänhet en brant lutning mot norr, men sakta och vidsträckt mot söder.

Af de sålunda bildade bassiner höra tvenne till Hjelmarens vattensystem, en till Nyköpings-åns i länet af samma namn, och en, egentligen söndersplittrad i många, hör dels till Wetterns, dels till Finspångs-elfvens i Linköpings län. I Hjelmaren utfaller nordligast Trosa- eller Svart-ån. Denna upprinner i skogstrakterna söder om Möckeln, och går söder ut genom Ölen (335 f. h.), Stora Björken (314 f.) och Lilla Björken, till Toften (252 f.). I sistnämda af skogsmark och moras omgifna sjö tillstöter Svartån från Bodarnesjön (358 f.), med dess gren Laxån från Östra och Westra Laxsjöarne (427 och 412 f.), alla i söder på Tiweden. Derefter går Svartån norr ut genom Teen (220 f.), der Stafån möter, äfven från söder; och vidare dels ostligt, dels nordostligt, genom Skagershultsmåssen och andra kärr, mottager ett sydligt tillopp från Trystorp-sjön, och flera nordliga, från Multen, Fränsjön, Leken och Ömningen, alla på Kihlsbergen, samt går förbi södra ändan af Tysslingen (130 f.), från hvilken den mottager Gräfve-ån, och genom Örebro stad, till Hjelmaren (79 f.). Längst ned infalla några åar från Längen och andra sjöar på Kihlsbergen och Käglan. Under åns mellersta lopp, från Teen till Tysslingen, begränsas dalgången i nordvest af de branta Kihlsbergen, dock så att mellan dessa och ån ligga en mängd måssar, bildade eller genomflutna af deras vattendrag; på sydöstra sidan saknas ej heller sidländta eller skogslupna trakter, omvexlande med sandåsar och bördiga slättmarker. Dylik omvexling följer ock åns nedersta lopp från Tysslingen till Hjelmaren. Hela dalen har en sänkning af 250 fot på ungefär 8 mil. Den omfattar delar af Sundbo och Grimstens härader, samt Edsbergs och nästan hela Örebro härad, eller delar af Askersunds och Wiby socknar, samt Bodarne, Skagershult, Tångeråsa, Qvisbro, Edsberg, Knista, Hidinge, Winteråsa, Tysslinge, Kihl, Axberg, Gräfve, Eker, Hofsta, Längbro, Ånnesta och Almby.

Den andra, sydligare delen af Hjelmarens bassin utgöres af Telge-åns dalgång. Denna å uppkommer i sydvest om

Wibysjön (182 f. h.), går igenom denna samt Skarbysjön, och vidare norr ut, under namn af Wiaån, genom Öja måsse, mottager ett mindre tillopp från söder, vänder sig derpå åt öster under namn af Täby-ån, går ut i Ekebymåsse och Mosjön (114 f.), der den åter mottager ett biflöde från söder, heter derpå Attersta-ån till Fornskinnsmåssen samt Westra och Östra Qvismaren (82 f.), och faller slutligen, under namn af Telge-ån, genom Fårmåssen ut i Hjelmaren. Den har föga öfver 100 fots sänkning på 5 mils väg, och i sitt nedersta lopp från Qvismaren blott 2 fot på en mil, hvilket förklarar den mängd af kärr, som den bildar. Dess aflägsnare omgifningar äro mestadels bördiga slätter, omvexlande med sandåsar och högst obetydlig skog. Denna dalgång omfattar delar af Grimstens, Hardemo, Örebro, Kumla, Skyllersta och Askers härader, eller Wiby, Hackvads, Kräcklinge, Hardemo, Täby, Mosjö, Kumla, Halsbergs, Gällersta, Ekeby, Norrbyås, Stora Mällösa, Skyllersta, Askers och Lännäs socknar, antingen hela eller delvis.

De två nu sist nämda dalgångarne utgöra det egentliga Neder-rike, eller Nerikes lågland, den lägst belägna bygd af något betydligt omfång, som Sverige har att uppvisa så långt in ifrån hafvet. Den tredje bassinen inom landskapet, Nyköpingsåns, är betydligt mera högländt. Denna å uppkommer från Dofre- och Tybo-sjöarne med flera på den omkring 400 fot höga Lerbäcks-mon, genomflyter Tisaren (340 f.), går med fortsatt östlig rigtning, under namn af Svennevads-ån, till Sottern, heter derefter Brefvens- eller Wingåkersån, och går i sjön Ölången in i Nyköpings län. Hit höra delar af Kumla, Skyllersta och Askers härader, eller af Lerbäcks, Halsbergs, Skyllersta, Svennevads, Askers och Lännäs socknar; i allmänhet en trång, högländt och skogig bygd, mest afplattad i midten och öster ut.

Länets sydligaste del är åter en bergstrakt, ehuru ej att jemnföra med de nordliga. Den är genomskuren af en mängd höjdsträckningar från olika håll, utskott af Tisarnsdalens södra

gränshöjder å ena sidan, och af Tiweden och Tylöskogen å den andra, och således äfven af en mängd vattendrag. Längst i sydvest utfalla dessa, från Asplången-sjöarne och andra, på Wetterns nordvestra strand; i samma sjös nordligaste vik, Alsen, utfaller Örgaggens vatten, samt Antens (383 f.) och Wikens; i Kärrviken utfaller en å från Skirn-, Fogel- och Östersjöarne (365 f.), samt Åmlången (313 f.), alla i norr, med tillopp från Hisjön och Multen i öster, och Trehörningen i sydost, i en trakt af mera än 500 fots höjd. Wettern ligger sjelf 297 fot öfver hafvet. — Längre i öster går ett mångrenigt vattendrag, från Långsjön, Örgafveln, Storsjön, Gryten, m. fl., under namn af Emma-ström, till Östergötland, och har ännu vid gränsen o. 300 fots höjd. I jemnbredd dermed, åt öster och sydost, går Haddebo-ån från Hjerta- och Östersjöarne (377 f.) till Afvern, der den kommer inom Östergötlands gräns. Dessa bergstrakter omfatta gemensamt delar af Sundbo, Kumla och Skyllersta härader, eller Askersunds, Hammars, Lerbäcks, Svennevads och Boo socknar, hela eller delvis. De tre förstnämda socknarne höra till Lerbäcks bergslag.

Nästan i rät vinkel mot de höjdsträckningar, som dela länets slätter i flera bassiner, gå, i likhet med hvad som är förhållandet i de öfriga provinserna, som slutta mot Östersjön, flera sand- och grus-åsar från norr till söder. De kunna kanske betraktas såsom de norra egentliga bergens sydliga, förvittrade utskott, eller såsom uppsvallningar af Östersjöns böljor, från tider af högre vattenstånd och af våldsamma revolutioner i naturen. Den östligaste börjar i sydöstra sluttningen af Ramsbergs bergslag, går genom Fellingsbro härad, afskäres af Arboga-ån, framstår nedanför Käglan under namn af Lungersås, genomstryker Hjelmaren, der den uppskjuter i Winön, och med en vestligare gren i Björkön och Göksholmen, samt fortsätter genom Askers härad söder ut till Östergötland. Något vestligare går en dylik ås från Lindes bergslag utefter Wedevågs-ån till Wäringen, uppskjuter der i

Ödeby-ön, går nedanför Käglan i flera grenar genom Glansbammarstrakten till Hjelmaren, bildar Essön, och fortsätter genom Askers och Skyllersta härader till Östergötland. Från nordöstra ändan af Kihlsbergen stryker en tredje sandås genom Örebro härad, der den afbrytes af Svart-ån, vidare utefter Mosjöns vestra strand, genom Kumla härad, och uppträder söder om dess bergshöjder, i Lerbäcks-mon. En gren går vester om Tysslingesjön, och med flera afbrott, samt i flera särskildta utgreningar, genom Edsbergs, Grimstens och Hardemo härader, till nämda mo. En fjerde ås går från Wermlands gräns mot Grythytte bergslag, i bredd med Svartelfdalens höjdsträckningar, hufvudsakligen utefter Trösans lopp, och dels följer, dels genomstryker Möckeln, samt utgör derpå, utom länet, Letelfvens vestra strand.

Af ofvanstående visar sig, att Örebro län egentligen består af tvenne, öfvergångarne oaktadt, temligen tydligt åtskiljda delar: bergslagerna i norr, vester och söder, och slättlandet i midten; de förra uppfyllda af berg och skog, sjöar och måssar, den sednare omvexlande med lägre höjder, sandåsar, träsk och bördiga slätter. I Bjurkärns socken upptaga sjöarne ungefär en tredjedel af hela arealen, i Grythytte nära en fjerdedel. Kärren upptaga åtminstone 5 qvadratmil af hela länet; berg, skog och utmark beräknas [1]), kanske för högt, till 57, äng och beteshagar föga öfver tre, och åker föga öfver två qvadratmil, hvaraf naturligtvis minsta delen faller på bergslagens lott. Ungefär $\frac{1}{10}$ af länet torde ligga mera än 800 fot öfver hafvet, nära hälften mellan 3 och 500, och hälften mindre än 300 fot högt. Dertill kommer olikheten i jordmån, i följd af berg- och jordarternas olikhet. Vi låna från en i ämnet hemmastadd man följande grunddrag af länets geologi [2]).

---

[1]) Af Forssell.

[2]) Nästföljande grunddrag af länets geologi, författade af Bergmästaren *C. O. Troilius*, äro förut införda i "Topografiska och

»De berg, som i norra delen af Helleforss socken, mot gränsen af Dalarne och Wermland, omgifva Svart-elfven och dess sidodalar kring Säf- och Mång-elfvarne, bestå af röd grofkornig granit i en höjd af 12 till 1400 fot öfver hafvet, hvaremot bergarten i de smala dalbottnarne utgöres af hornsten med lodrätt, i norr och söder strykande lager, hvilka nedom Helleforss kyrka öfvergå till lager af urlerskiffer, hvilken bergart intager den vidare dalen emellan Torrvarpen, Söderelgen och Halfvarsnoren, på ungefär 600 fots höjd öfver hafvet. I norr, mot Gåsborns socken i Wermland, öfvergår hornstenen till en art af porfyr; men åt öster, der den utbreder sig genom Hjulsjö och Nya Kopparbergs socknar, ända till dess nya, ehuru lägre granitberg, möta på gränsen af Ramsbergs socken, antager den ömsom karakteren af hälleflinta och glimmerskiffer, dock med bibehållande af sin ursprungliga qvartziga hufvudmassa. Vid Hörk-sjöarne och på gränsen af Dalarne mötes denna bergart å nyo af höga granitberg, uppstigande till omkring 1000 fot öfver hafvet, och slutar i söder inom Nora socken mot sjöarne Skärjen, Wikern och Fåsjön. På gränsen af Hjulsjö och Jernboås socknar uppskjuta några enstaka granitmassor till 12 à 1300 fots höjd öfver hafvet, genom hornstenslagren. Äfven dessa uppnå, emellan Svart-elfven och Hjulsjö-dalen samt invid Nitt-elfven, nära 1000 fots höjd, men sänka sig mot söder till 5 à 600 fot höga kullar.

Öster om hornstens-arterna och de nämde granitbergen inkomma, från Skinskattebergs socken i Westerås län, lager af gneissartad glimmer-skiffer, som, med omvexlande utseende, fortsätta genom Lindes och Nora socknar till Svart-elfven, der denna, på en medelhöjd af 400 fot, genombrutit de bergsryggar af granit, som förut bildat dess vestra sida, och nu på den östra möta de öfriga bergsträckningarne mot Nerikes-slätten.

Statistiska Uppgifter om Örebro Län", och upptagas här åter, oförändrade, med alla vederbörandes samtycke.

Vid gränsen af Westerås län emellan Ramsbergs och Fellingsbro socknar, vidtager åter den röda graniten, föga höjande sig öfver den nedanför liggande slättbygden, förr än vester om Linde stad, der den uppstiger till 6 à 700 fot höga berg, samt fortgår i Kihlsbergen, tills dessa, mot trakten af sjön Ölen, sammanträffa med landtryggen, som på denna sida består af vexlande granit- och gneis-arter.

De rika tillgångar på jernmalm, som gifvit upphofvet åt denna ortens hufvudnäringar, grufvebrytning och tackjernstillverkning, förekomma alla uti glimmerskiffer- och hornstensarterne, och företrädesvis i de förstnämde. Malmen bildar flera jemnlöpande gångformiga streck, som i glimmer-skiffern äro sammanhängande på sträckor af flera mils längd, men som i hornstens-arterna bestå af åtskiljda körtlar eller stockar, hvilka dock vanligen, genom läge och likartad beskaffenhet, utvisa spåren till den afbrutna kedjan.

Sistnämde förhållande eger i synnerhet rum i Helleforss, Grythytte, Hjulsjö samt en del af Nya Kopparbergs och Jernboås socknar, hvarest en stor mängd sådana afbrutna och spridda jernmalmsstreck blifvit bearbetade, ehuru med ombytlig framgång. De förnämsta gruf-fälten, af hvilka dock en del blifvit öfvergifna, äro: i Helleforss socken: Ställ-, Sirsjö- och Gloppsjö-bergen samt Stolpgrufvorna; i Grythytte socken: Finn- och Högborns-fälten *); i Hjulsjö socken: Hafsjö-, Ösjö- och Qvidd-bergen; samt i Nya Kopparbergs socken: Lomberget, Svartviks-grufvorna och Salboberget, af hvilka det första egentligen tillhör Grängesbergs-fältet inom gränsen af Dalarne, och de tvenne sednare en temligen sammanhängande gång från norr till söder, som afbrytes af granitbergen mot gränsen af Jernboås, men återfinnes söder derom i Slotter- och Mariæbergen samt Kärrgrufve-fälten inom sistnämde socken. Alla dessa malmfält, utom Lomberget, hafva en gemensam likhet

*) På botten af sjön Torrvarpen i denna socken finnes s. k. Sjö- eller Myrmalm, som upptages och tillgodogöres såsom blandning, vid smältning af annan jernmalm.

deruti att de föra rika svartmalmer, mer och mindre bemängda med svafvelkis.

Så snart man åter nalkas de östra glimmerskiffer-arterna, blifva malmstrecken sammanhängande, och föra, med få undantag, qvarzhaltiga blodstenar. Af sådana äro tvenne hufvudparalleler bekanta, på hvilka de förnämsta grufvorna inom Ramsbergs, Linde och Nora bergslager äro brutne, nemligen: Bäck-, Blanka- och Strossa-fälten i Ramsberg; Moss-, Svartbergs-, Malmbergsudde-, Dal-, Mellan-, Strip- och Riboda-fälten i Linde; samt Lerbergs-, Klacka-, Ny-, Måsse-, Presta- och Åsbobergens, Fogd- och Pehrshytte-, samt Dalkarlsbergs-fälten i Nora. Med de sistnämda, som af alla hysa den rikaste malmen, äfvensom med Fogdhytte-, Nybergs- och Klacka-fälten, stanna dessa malmgångar mot sydvest uti de sydligaste hornstens-lagren, der de ock, i stället för blodsten, föra svartmalmer, samt förlora det sammanhang, hvaraf de förut varit utmärkte.

Inom denna ort finnas äfven nedlagda stora förråder af sådan kornig kalksten, som är nödvändig till jernets utbringande ur malmen. Denna bergart förekommer i gångar af mer än 100 fots mäktighet, hvilka, från en medelpunkt i Fåsjön inom Nora socken, sprida sig i alla rigtningar: åt sydvest utefter östra stranden af Wikern till Elflången, och öfver landthöjden efter Elgsims-ån till sjön Möckeln; åt nordost förbi östra stranden af Usken till Rosvalen, och på dennas norra sida till Strossa grufvefält i Ramsberg, der den alldeles upphör; åt norr från Usken efter dalen till Gränsjön och granitbergen på norra sidan derom; åt nordvest längs dalgången genom Jernboås och Hjulsjö socknar till Bredsjön, samt åt vester öfver Bälsjön inemot sjön Grecken. Från den nordvestra kalkstensgången utgrenar sig, vid Jernboås kyrka, en särskildt åder, uppemot granitbergen på gränsen af Nya Kopparberget, och fortsätter i vester om Salbosjön och Ljusnaren till Norra Hörken.

Af ädlare metaller förekomma: vid Helleforss, silfverhaltiga blyglanser, såsom smala ådror i svart hornsten; äfvenså

vid Segerforsverket i Nya Kopparbergs socken, samt vid Siggeboda och Guldsmedshyttan i Lindes socken, men blott på det sistnämda stället till en sådan halt och myckenhet, att de funnits lönande.

Kopparmalms-anledningar finnas på åtskilliga ställen, hvaraf många blifvit försökta men åter nedlagda. Af de ännu bearbetade äro Nya Kopparbergs malmfält och Håkansboda (i Ramsberg) de betydligaste. På förra stället förekommer kopparkisen i glimmerskiffer, på det sednare i kalksten.

Den yttre betäckningen af bergen består gemenligen af grus, mojord och söndervittrade delar af den underliggande bergarten. Lera förekommer endast i de vidare och jemnare dalarne.

I de norra socknarne äro de trånga dalbottnarne vanligen uppfyllda med större eller mindre bråttstycken, men främmande rullstenar träffas sällan i de sparsamt förekommande, afbrutne och osammanhängande grus-åsarne. Endast Svartelfsdalen är uppfylld med sand, som elfven ditfört, och utbredt öfver den jemnare grunden.

Bergarten inom östra och norra delarne af Fellingsbro socken är röd granit, hvilken ofvanför Lindes stad sammanhänger med de granitberg, som utgöra gränsen för bergslagerna, och från östra delen af Nora socken fortsätta på det lägre landet, till Örebro och vestra stranden af Hjelmaren. Den af graniten inneslutna trakten emellan Järle- och Wedevågs-elfvarne till Wäringen består endast af grå, hornblendehaltig gneis. Landthöjden Käglan, allt ifrån Dylta, utgöres af grå gneis med lager af hornblendeskiffer, alldeles enahanda med den bergart som omgifver Mälaren på ömse sidor intill Östersjön.

Det svafvelkishaltiga qvartzlagret vid Dylta, jemte några stockar af kornig kalksten, äro de enda främmande inblandningar i denna bergart, bland hvilka sednare den som förekommer vid Glanshammars kyrka, innehåller någon silfverhaltig blyglans.

Slättbygden i Fellingsbro och Ervalla socknar är i allmänhet betäckt med lera, men den högre delen af denna trakt med sand och grus, hvilket sednare jemväl samlat sig i de åsar, som sträcka sig nedåt Hjelmaren.

Innan Kihlsbergen mot sydvest närma sig gränsen af Karlskoga, och förena sig med den Wermländska bergsträckningen, upphör den röda graniten att vara rådande, och utbytes af granitgneis, som utgör bergen i Hidinge, Knista och Qvistbro socknar. Denna bergart är äfven allmän i hela den högre bergiga delen af vestra och södra Nerike, samt innesluter lager af glimmerskiffer med här och der anträffade gångar af jernmalm, som brytes å Kronobergs- och Kärrgrufvefälten i Qvistbro, å Distorps i Snaflunda, och Håkanstorpsfältet i Lerbäcks socken. Kornig kalksten brytes äfven längs foten af Kihlsbergen, från Garphyttan i Tysslinge socken till sjöarne Multen och Björken, samt på åtskilliga ställen i Snaflunda och Hammars socknar, i synnerhet vid Harjeby nära Wettern.

På det bekanta Wehna Koppar- och Kobolts-malmfältet i Hammars och Lerbäcks socknar, brytes malmen ur smala ådror, som följa ett föga mäktigt lager af glimmer-skiffer i den vanliga granitgneisen. Jordbetäckningen inom hela denna sydliga bergstrakt består nästan endast af grus, sand och mojord, jemte myror, ehuru mera lerblandad åt östra sidan mot Södermanland och Östgötagränsen. Vestra delen af Nerikes lågland är äfven betäckt med sand; rådande bergarten är gneisartad glimmerskiffer med anledningar till jernmalm. Sådan brytes ock i Sanna och Hesselkulla grufvor på vestra sidan af den låga granit-ås, som går emellan Hjelmaren och Mosjön.

På den åt öster sig utbredande Nerikes-slätten träffas en s. k. öfvergångs-bildning, bestående af sandsten, alunskiffer och kalksten i vågräta lager, hvaraf de öfversta, kalkstenen och alunskiffern, föra försteningar af mollusker och sjövexter. Gränsen för denna öfvergångs-bildning går från norra stranden af Tysslingen i en böjd linea förbi Qvistbro kyrka till Wibysjön, och derifrån, jemnsidigt med bergstrakten, genom Kumla,

Skyllersta och Lännäs socknar till Hjelmaren, och begränsas på norra sidan af den låga granit-åsen nedom Örebro. Alunskiffer och kalksten visa sig endast i det mera upphöjda och kulliga landet vid denna bildnings vestra gräns, hvaremot hela den öfriga slätten är intagen af sandsten, med undantag endast af en några fot upphöjd platå, kallad Hellebråten, på gränsen af Kumla, Ekeby och Skyllersta socknar, hvars öfversta lager utgöres af kalksten.

I den fördjupning af granitberget, hvari Svart-ån framrinner från Tysslingen till Hjelmaren, är ett särskildt lager af sandsten inlägradt, som framstryker under södra delen af Örebro stad, och vid Hjelmaren sammanhänger med den öfriga sandstens-bildningen. I förmodan att under detta sandstens-lager träffa stenkol, hafva borrningsförsök på 1780-talet blifvit anställda vid Nasta söder om Örebro, men afstannat, sedan flera hvarf af sandsten och lera, till 92 fots djup, blifvit genomgångne.

Jordmånen på denna bördiga slätt, som bär alla spår af en forntida betäckning af lugnt vatten, består af uppslammade jordarter, förnämligast lera och märgel, genom hvilka förr nämde grus-åsar framträda, samt här och der utbreda sig i sandfält och kullar.»

Bredvid länets öfriga mineraliska rikedom är att nämna dess många mineralkällor, omkring 20 till antalet, mestadels med jernhaltigt, ej sällan äfven svafvelhaltigt vatten. De som mest blifvit begagnade såsom helsobrunnar, äro: Porla i Skagerhults socken, uti en kärrtrakt, räknas att hafva det starkast jernhaltiga vatten; Loka i Grythytte socken är hufvudsakligen besökt för sin mineraliska gyttja; Adolfsberg, nära Örebro, besökes mest af stadens invånare.

Ofvanstående drag af berg- och jordarternas beskrifning beteckna nogsamt skillnaderna mellan landets olika delar, och den rigtning, som menskliga odlingen på det ena eller andra

stället

stället måste taga [1]). Ej mindre afgörande måste luftstreckets beskaffenhet vara, med dess omvexlingar, oaktadt den ringa skillnaden i polhöjd. Utom den olika höjden öfver hafvet, inverkar belägenheten i instängda dalar, eller på vidsträckta slätter, eller vid öppna sjöar, hvilka sednare förmildra klimatet, eller nära större kärr, hvilka göra det fuktigt och kallt, ja hvad bergstrakterna angår, redan blott dalgångarnes läge för olika vindar; allt detta måste medföra samverkande, eller hvarandra upphäfvande eller bemedlande förhållanden. I bergslagerna är vintern mera jemn och långvarig än på slätterna; den sena våren är blott en hastigt öfvergående strid mellan vinter och sommar, men åtföljes af uthållande nattfroster, som likaledes om hösten tidigt återkomma. Isen på de instängda skogssjöarne är ännu farbar, då Hjelmaren redan är öppen för segelfarten. Redan omkring Nora och Linde begynnes åkerbruket om våren tre till fyra dagar sednare än vid Hjelmaren, men 10 till 12 dagar tidigare än högre upp i bergslagerna. Äfven å Kihlsbergen, och den med dem sammanhängande Landtryggen i söder, äro vinter och slädföre hela veckor långvarigare, och såningstiden sex till åtta dagar sednare, än på slätten; också dennas innersta del, kring Skagerhultsmåssen och andra dylika, lider af frost och köld; ej mindre de morasiga skogstrakterna på Tiweden, och på

[1]) Äfven af det följande, är hvad som angår länets naturbeskaffenhet, och dess statistik för närvarande, till stor del, här och der nästan ordagrannt, lånadt ur nämda Top. o. Stat. Uppg. om Örebro Län, hvilka åter stödja sig dels på Landshöfdinge-embetets Femårsberättelser, dels på underrättelser, inhemtade i orterna. Hvad som rörer länets Flora, är der hufvudsakligen hemtadt ur *Gellerstedts* Nerikes Flora, 1831. Ett och annat angående administrativa och kamerala förhållanden, ha vi tillagt ur Statskalendern för 1849, Örebro Läns Kalender för 1846, Tabell-Commissionens Berättelse af år 1844, Statistiska Tabeller upprättade för frågan om National-representationens ombildning, af 1847, och Betänkande angående Beskattningsväsendets förenklande, af 1847; äfvensom hvad Bergshandteringen rörer, ur Bergs-Collegii Berättelser till och med 1846.

landthöjderna kring Tisaren och Sottern. Äfven den egentliga slätten besväras af frostdimmor, som uppstiga ur de många kärren.

Länets Flora företer naturligtvis också olikheter, beroende af skillnad i jordarter och klimat. Slättlandet frambringar de flesta af de vextarter, som i allmänhet tillhöra Mälaredalen, med undantag af strandvexter, och sådana som åtfölja Östersjöns kuster, hvaremot åtskilliga för kalkbildningen egna vextformer här förekomma. Höglandet har åter en egen, till skogsbygd hörande, nordlig vegetation, hvars område sträcker sig äfven söder ut till Kihlsbergen, landtryggen söder derom, samt Tiweden. Något öfver trettio arter, hvaribland dvärgbjörken, stanna inom de öfra bergslagerna. Eken, som frodas på slätten, särdeles kring Hjelmaren, är sällsynt redan i de södra skogstrakterna, och upphör alldeles ofvanför Nora och Linde; der förekomma ej heller alm, ask, lind, oxel, hassel m. fl., annat än som planterade. Hela antalet af det egentliga Nerikes phanerogamer torde öfverstiga 600, men de norra bergslagernas knappt hinna till 400.

Befolkningen och odlingen inom länet synes ock, så vidt man kan uppleta dess spår, i följd af de olika naturförhållandena, hafva börjat vid skilda tider, och fortgått med olika raskhet. Det egentliga Nerikes bygd är utom allt tvifvel till stor del från hedenhös, ehuruväl yngre än de gamla så kallade Folklanden i Upland och Södermanland. Från det sistnämda och kanske från Westergötland har befolkningen sannolikt kommit. Sagan och folksägner känna mera än en viking från Nerike, som kämpat inom eller utom dess gränser. De räkna Braut-Anund bland dess bebyggare. Ynglingaättens saga upptager bland fylkeskonungar, samtidiga med den siste af denna ätt, äfven en öfver Nerike, och låter Wermlands bebyggare taga sin väg öfver detta landskap. Runstenarne, som dock mestadels torde tillhöra de första christna tiderna, finnas in i Glanshammars, Askers, Skyllersta, Kumla, Örebro, Hardemo, till och med Grimstens härad. Detsamma torde förhållandet vara med de äldre, blott alltför litet kända bautastenarne, med högarne och

tingsplatserna. Bredvid några sägner om Käglans, Tiwedens och Kolmårdens stora utsträckning ännu i Katholska tiden [6]), står en lika märkvärdig som oemotsäglig handling, troligen af 1314, som uppgifver beloppet af en gärd, hvilken utgått från alla kyrkor och kloster i Strengnäs stift, äfven inom Nerike. Dervid befinnes, att af 43 socknar, som landsbygden nu innehåller, saknades blott åtta [7]), och fem af dessa kunna vara innefattade under de ej särskildt namngifna annexerna. — Huruvida Fellingsbro härad sträcker sitt ursprung lika långt tillbaka i tiden, kan vara ovisst: både sägner och runstenar blifva här redan sällsynta; af det sednare slaget finnes dock en ännu i trakten af Linde. Med säkerhet vet man att denna sistnämda bygd var christnad på 1300-talet, ända upp till Nora, hvilket i ofvan nämda handling förekommer under namnet Noræskogh, såsom hörande till Strengnäs stift; och bergslagsprivilegierna sträcka sig tillbaka till Magnus Eriksons tid.

Om nemligen yxan och plogen, som röjt slättens skogar och fält, räkna sina anor från sagans tider, har i bergstrakterna »jernet brutit bygd» i ordets hela betydelse, och odlingens framsteg kunna här med någon säkerhet följas. Ännu år 1558, i en förteckning på kronans gårdar och bönder, nämnas i bergslagerna blott tvenne socknar, Lindes och Noraskogs; kronan hade i den sednare 220 bergsmän, i den förra 202 skattebönder; i Nerike nämnas inga bergsmän, lika litet som i Wermland. År 1625, sedan Carl IX:s utomordentligt verksamma regering kommit emellan, uppräknas, i en förteckning på samtliga hyttor och hamrar, ej mindre än 49 af det förra slaget, 16 af det sednare, inom Noraskogar; i Lindes socken 39 hyttor, 31 hamrar, i Wermland 30 hyttor och 17 hamrar; alla hyttornas tillverkning var visserligen ringa, och

---

[6]) *Geijer*, Sv. Folkets Hist. I. 67.
[6]) Diplom. Suec. III. 1, 151. N:o 1947.
[7]) Eker, Ånnesta, Täby, Boo, Tångeråsa, Skagershult, Bodarne Nysund.

bergsmännens samt smedernas antal ej heller stort [8]). Karlskoga bygd bär nämda konungs namn, och skall under hans tid först hafva blifvit röjd, från Qvisbro och kanske Warnums socknar; emellertid förekommer i 1625 års förteckning ingen hytta eller hammare, som med visshet kan hänföras dit, och ortens bergslags-privilegier äro af 1650. Grythyttetrakten hörde ända till 1633 under Nora, Karlskoga och Philipstads socknar, och blef då först ett eget pastorat för sig; Helleforss var kapell dertill från 1674, och fick egen kyrkoherde 1802. Hjulsjö och Jernboås, hvilka hört under Nora, fingo hvar sin egen kaplan 1647 och 1661, och båda fingo egna kyrkoherdar 1824. Ljusnarsberg hade kommit derhän redan 1635, Ramsberg några tiotal af år tidigare, det sednare sannolikt bebygdt från Linde, och sjelf stamort för det förra. Äfvenledes fingo Skagershult och Bodarne först 1647 och 1648 egna kyrkoherdar; det sednare hade förut varit kapell, det förra annex till Wiby [9]).

Äfven den olika vidden af länets socknar, och befolkningens olika täthet på slättbygden och i bergslagen, ehuru mest föranledda af jordmån och klimat, vittna om odlingens skiljaktiga både början och fortgång; ej mindre hemmanens olika betydenhet. Vi återkomma snart till båda delarne [1]). Vi

[8]) Produktionen vid alla Nora sockens hyttor tillsammans synes ha varit 9266 *SkØ*, vid Lindes 4655, vid Wermlands 5703. Nästan alla hyttor synas ha tillhört bergsmän, hvilkas antal i Nora socken var 124, i Linde 260, i Wermland 252; "Osmundssmedernas" var i Nora socken 84, i Linde 217, i Wermland 62. Af hamrarne synas flera hafva tillhört kronan. Se Jernkontorets Annaler 1845, I.

[9]) Det må anmärkas, att Gustaf Wasas regering, som i allmänhet visade sig så ingripande, äfven i afseende på det lägre egentliga presterskapets antal och ställning utöfvade stort inflytande; i det flera socknar i Nerike, som i ofvan åberopade handling från tiden omkring 1314 synas förekomma såsom utgörande egna pastorater, efter reformationen nämnas såsom annexer till andra, och ännu äro det, såsom Norrbyås, Gällersta, Halsberg, Hackvad, Hidinge, Gräfve, Hofsta, Längbro, Almby, Ringkarleby och Ödeby.

[1]) Vi hafva för öfrigt blott sökt i hufvuddragen antyda ett ämne, som, utsträckt till hela riket, skulle fordra och förtjena sin egen behandling för sig.

tillägga blott, att alla Nerikes härader omfatta både slätt- och skogs- eller bergsbygd; deras befolkning synes hafva utgått från Hjelmarens och kanske Wetterns stränder, uppför vattendragen, och inåt skogarne. Bergslagernas odling har likaledes utgått från och uppför de stora vattendragens dalgångar. Undantag torde visserligen kunna uppvisas på båda ställena.

Nerike har till 1600-talet mestadels utgjort ett län för sig, under Örebro slott; sedermera har en och annan tid Wermland varit dermed förenadt till 1779, och från 1648 mestadels Nora och Lindes bergslager, hvilka förut vanligen hört till Westerås län, men sednast hade haft sin egen höfding i Nora. Af gammalt synes Nerike hafva utgjort ett lagmansdöme tillsammans med bergslagerna, tills lagsagornas fördelning i nyaste tider blifvit fullkomligt förändrad. Hvad kyrklig styrelse angår, har Nerike åtminstone från 1100-talet hört till Strengnäs stift, de nordvestra bergslagerna från början till Westerås, Karlskoga till Karlstads stift.

Länets närvarande indelning för administrativa ändamål af alla slag är, likasom alla andra Svenska provinsers, högst mångfaldig och oregelbunden. För civil förvaltning och uppbörd, under inseende af länsstyrelsen i Örebro, är det deladt i 4 fögderier: Östra Nerikes, Vestra Nerikes, Lekebergs och Karlskoga, samt Nora och Lindes, hvilka åter sönderfalla i 17 länsmansdistrikter; härtill komma 4 städer, med hvar sin magistrat. I afseende på lagskipningen utgör länet ungefär hälften af en lagsaga, Nerikes och Wermlands; och tre domsagor, Öster-Nerikes, Wester-Nerikes och de norra bergslagernas, tillsammans bestående af 16 härader, som hvardera utgöra ett tingslag. Städerna hafva hvar sin särskildta jurisdiction, med rådhusrätt, och Örebro med särskildt kämnersrätt för den lägre instansen. Oberoende af allt detta finnas här för rättsmål och andra ärenden, som röra bergshandteringen, tvenne bergmästaredömen, numera Nora bergslags och Nerikes, hvars område äfven sträcker

sig till Westergötland, och Nya Kopparbergs, för alla de nordliga bergslagerna, utom Nora; samt en del af ett tredje, Wermlands, för Karlskoga; de sönderfalla i 6 bergsfögderier och 12 bergstingslag; till denna administration höra dessutom tre geschworner för uppsigten öfver grufdriften, två öfvermasmästare för hytteväsendet o. s. v. Jägeristaten räknar 1 öfverjägmästare; landtmäteristaten 1 förste och 1 andre landtmätare; tullstaten 1 öfverinspektor; postväsendet 1 postinspektor och 7 andra postmästare; medicinalstaten 2 provincialläkare, för Örebro och Nora distrikter; allt utom en mängd lägre tjenstemän. — I militäriskt hänseende hör länet till femte militär-distriktet; hufvudstyrkan af Nerikes infanteri-regemente, 474 man, är här roterad [2]); och i de till landslagen hörande socknar af länets andel i Westmanland, 55 man af Westmanlands regemente [3]); dessutom äro samtliga landslagerna indelade till underhåll af 335 man af lifregementets hussarkorps [4]); allt utom befäl och regementsprester. De sistnämde äro två regementspastorer, vid husarerne, och vid Nerikes infanterikorps, samt en bataljonspredikant vid förstnämda korps. — I kyrkligt hänseende hör länet för öfrigt till 3 stift: dess andel af Westmanland omfattar två prosterier, Fellingsbro och Nora, af Westerås stift; det egentliga Nerike innehåller 4 prosterier, Örebro, Glanshammars, Kumla och Edsbergs af Strengnäs stift; 2½ socknar, längst i vester och sydvest, höra till Wisnums prosteri af Karlstads stift. Dessutom hör ock hit en ringa del af Regna socken i Linköpings stift. Hela länet innehåller 4 dels uteslutande, dels delvis af stadsförsamlingar bestående pastorater, och 36 andra, samt 63 socknar eller sockendelar; af de sednare äro dock tre högst obetydliga.

Landets urgamla indelning i härader synes till namn och gränser vara oförändrad och öfverensstämmer såväl med länsindelningen i fögderier och länsmansdistrikter, som med den

[2]) De öfriga i Karlstads län.
[3]) De öfriga i Westerås län.
[4]) De öfriga i Skaraborgs, Westerås och Nyköpings läner.

juridiska, i domsagor och tingslag: så att flera eller färre ostyckade härader utgöra ett fögderi och en domsaga, och hvarje härad består af ett länsmansdistrikt, likasom af ett tingslag; utom att Wester-Nerikes domsaga innefattar 2 fögderier, Westra Nerikes, samt Lekebergs och Karlskoga, och att Kumla härad är deladt i 2 länsmansdistrikter. Större anomalier möta vid indelningen för bergverks-administrationen: Nya Kopparbergs bergmästaredöme innehåller 3½ af bergslagernas härader; ett halft jemte hela Nerike hör till Nora bergslags och Nerikes; och slutligen ett till Wermlands bergmästaredöme; lika litet sammanfalla bergsfögderierna och bergstingslagerna med hvarken de civila eller lagskipnings-distrikterna. Ännu mindre finnes någon öfverensstämmelse mellan dessa och de ecklesiastika fördelningarne: Lekebergs härad, sjelf utan kyrka, är fördeladt på 2 prosterier och 7 socknar, alla så styckade, att somliga höra till 2, andra till 3 särskildta fögderier, länsmans-distrikter, härader och tingslag. En af dessa socknar, Nysund, ligger till hälften inom Karlstads län, der ock dess moderförsamling är belägen. Af Fellingsbro pastorat ligger en liten del inom Lindes härad, en annan, nemligen 15 mantal, inom Åkerbo härad af Westerås län, hvaremot ett halft mantal af Schedwi socken, som för öfrigt hörer till sistnämda härad, ligger inom Fellingsbro; likaledes hör en del af Ramsbergs socken till Skinskattebergs härad af Westerås län. Wingåkers socken i Södermanland har ½ hemman inom Örebro län. En del af Regna socken, som för öfrigt hör till Linköpings län, ligger inom Skyllersta härad af Östra Nerike; ett mantal af Tjellmo tingslag utaf nämda län hör till Boo socken, hvaremot ett hemman af Boo ligger inom Finspångs härad. Midt i sjelfva Nerike ligger Hardemo socken inom tvenne härader. — Vi sammanfatta det vigtigaste af ofvanstående indelningar i en tabell [*]):

---

*) Hufvudsakligen uppgjord i samma form som de, hvilka finnas i *Sköldbergs* Beskrifning öfver Skandinaviska halfön, 1846.

Landslags-jurisdiktion.		Civil Administration.		
3 Domsagor.	16 Tingslag.	4 Fögderier.	16 härader.	63 socknar eller sockendelar.
Öster-Nerikes.	Örebro.	Östra Nerikes.	Örebro.	Örebro, Längbro, Ånnesta, Almby, Mosås, Täby, Gräfve, Eker, Hofsta, Axberg, Kihl, Tysslinge och Winteråsa (de tre sista ej hela).
	Asker.		Asker.	Stora Mällösa, Lännäs, Asker, samt en del af Vestra Wingåker.
	Skyllersta		Skyllersta.	Norrbyås, Gällersta, Ekeby, Skyllersta, Svennevad, Boo, samt en del af Regna.
	Glanshammar.		Glanshammar.	Ringkarleby, Glanshammar, Lillkyrka, Ödeby, Götlunda.
	Fellingsbro.		Fellingsbro.	Fellingsbro (utom 15 mantal), Näsby, Erwalla, samt en del af Schedwi.
Westra Nerikes	Kumla.	Westra Nerikes	Kumla.	Kumla, Halsberg, Lerbäck.
	Sundbo.		Sundbo.	Hammar, Askersund, A:s landsförsamling, Snaflunda, samt en del af Bodarne.
	Hardemo.		Hardemo.	Kräcklinge, Hardemo (större delen).
	Grimsten.		Grimsten.	Wiby, Bodarne (utom en del), Hackvad, en del af Hardemo.
	Edsberg.		Edsberg.	Edsberg, Tångeråsa, Skagerhult, samt delar af Hidinge, Knista, Qvisbro och Nysund.
	Lekeberg.	Leke och Karlskoga.	Lekeberg.	Delar af Kihl, Tysslinge, Winteråsa, Hidinge, Knista, Qvisbro och Nysund.
	Karlskoga.		Karlskoga.	Karlskoga med Karlsdals kapell, Bjurkärn.
Bergslagernas	Nora och Hjulsjö.	Nora och Linde	Nora och Hjulsjö.	Nora, Nora landsförsamling, Jernboås, Hjulsjö, samt delar af Kihl, Tysslinge och Ramsberg.
	Linde o. Ramsberg.		Linde.	Linde, Lindesbergs landsförsamling, Ramsberg och en del af Fellingsbro.
	Nya Kopparberg.		Nya Kopparberg.	Ljusnarsberg.
	Grythytte och Helleforss.		Grythytte.	Grythytte, Helleforss.

indelningar för

Bergslags-jurisdiktion.			Kyrklig Administration.		
3 Bergmästaredömen.	6 Bergsfögderier.	12 Bergstingslag.	3 Stift utom något af ett fjerde.	7 Prosterier utom delar af 3.	40 pastorater, och delar af 4 (10 Reg., 25 Kons., 3 Patr., 1 alt. Kons. o. Patr., 1 Präb.)
Nora Bergslags och Nerikes.	Nora.	Pehrshytte. Dalkarlsberg. Nyberg o. Striberg.	Strengnäs.	Örebro.	Örebro, Längbro, Ånnesta o. Almby, R. 1. Winteråsa och Tysslinge, K. 2. Mosjö och Täby, K. 2. Ekeby o. Gällersta, K. 2. Stora Mällösa o. Norrbyås, R. 1. Lännäs, K. 3. Asker, R. 2. Skyllersta, K. 2. Svennevad o. Boo, K. 2.
	Lekeberg.	Lekeberg.		Kumla.	Askersund, K. 3. Askersunds landsförsamling, P. 2. Hammar, K. 2. Lerbäck, P. 3. Snaflunda, K. 3. Kumla o. Halsberg, Reg. 1. Hardemo, K. 2.
	Lerbäck.	Lerbäck.		Edsberg.	Edsberg o. Hackvad, K. 1. Wiby o. Tångeråsa, K. 1. Skagershult, K. 3. Bodarne, K. 3. Qvisbro, K. 3. Kräcklinge, K. 2. Knista o. Hidinge, K. 2.
Nya Kopparbergs.	Nya Kopparberg m. m.	Nya Kopparberg. Hjulsjö. Grythytte o. Helleforss.		Glanshammar.	Kihl o. Gräfve, K. 2. Eker, Präb. 3. Axberg o. Hofsta, K. 2. Glanshammar o. Ringkarleby, R. 1. Lillkyrka o. Ödeby, P. 2. Götlunda, K. 2.
		Helleforss distrikt.		(Oppunda V:a).	(En del af Vestra Wingåker).
	Linde och Ramsberg.	Linde och Ramsberg.	Westerås.	Fellingsbro.	Fellingsbro, R. 1. Näsby o. Erwalla, alt. K. o. P. 2. Ramsberg, K. 2. Lindesbergs stads- o. landsförs., R. 2.
Wermlands.	Karlskoga.	Karlskoga.		Nora.	Nora stads- o. landsförs., R. 2. Jernboås, R. 3. Hjulsjö, R. 3. Ljusnarsberg, K. 3. Helleforss, K. 3. Grythytte, K. 2.
				(Arboga).	(En del af Vestra Schedwi).
			Karlstads.	Wisnum.	Karlskoga m. Karlsdals kapell o. Bjurkärn, K. 1. Halfva Nysund (ann. till Rudskoga).
			(Linköpings).	(Bergslags).	(En del af Regna).

Länet innehåller följande antal förmedlade hemman af olika kameral-natur, äfvensom lägenheter af särskildta slag *):

---

*) Efter Topogr. St. Uppg. — I Betänkandet om Beskattningsväsendets förenklande finnes följande uppställning för länets hemmantal år 1844:

Skatte: Vanliga och Recognitionshemman,	
Tillhörande enskildte	1557,86
— — Allm. verk o. inrättn., kyrkor o. fr. stiftelser	2,00
Boställen	3,75
— Säterier i enskildtas ego	44,25
S:a	1607,86
Krono: Vanliga,	
Statens som innehafvas under Åbo-rätt	265,36
Disponerade af allm. verk o. inrättn., kyrkor o. fr. stift.	3,50
Boställen	126,69
Statens för andra behof använde	4,42
— Säterier,	
Enskildes	9,75
Boställen	10,00
S:a	419,72
Frälse: Allmänna och utsockne (derunder inbegripne Bergs-Fr.),	
Tillhörande enskildte	704,71
Boställen	2,50
— Säterier och Ladugårdar, tillhörande enskildte	105,25
— Rå och Rörs, tillhörande enskildte	9,00
S:a	821,46
S:a S:arum	2849,04

Örebro Läns Adresskalender har följande uppställning för samma år:

Hemmantal:	
Skatte	$1568\frac{14983}{48960}$
Krono	$421\frac{11339}{12240}$
Frälse: Säterier	$105\frac{1}{4}$
— Rå och Rör	9
— Vanliga	$697\frac{1}{3}$
Recognitions-skogs:	
Skatte	$51\frac{367}{1320}$
Krono	$2\frac{457}{8864}$
S:a	$2855\frac{4741083}{10273984}$

Taxeringsvärde:	
Städerna	1,596,186
Å landet, $2701\frac{2}{5}$ hemman o. 1222 lägenheter	9,409,151
— Bergverk, 72	2,312,559
— Manufakturier, Fabriker o. inrättningar, 67	1,147,447
— Qvarnar och sågar, 182	350,780
— Frälseräntor	191,944
	15,008,067
— Boställsh:man, $149\frac{1981}{2040}$ mantal	439,817
— — Lägenheter, 235	25,387
— — Qvarn	500
— Kungsgårdar och Lägenheter, $3\frac{1}{24}$ mantal	7,800
	473,504
	15,481,571

	Antal.	Uppskattnings-värde.
Hemman:		
Frälse Säterier	105,25	654,037
— Rå o. Rör	9,00	29,103
— Allmänna o. F. skatte	674,82	2,490,789
— Bergs-frälse	23,15	101,958
	812,22	3,275,887
Krono säterier, berustade	54,00	256,457
— Vanliga	15,32	38,390
— Bergsmans	278,82	1,220,593
— Rusthålls	10,35	29,794
— Boställs, Militie	72,30	243,365
Civile	17,16	65,777
Ecklesiastike	59,98	211,840
— Academie o Hospitals	2,50	11,220
	511,03	2,077,436
Skatte Vanliga	708,00	2,500,543
— Bergsmans	460,79	1,985,480
— Rusthålls	309,82	1,072,270
— Recognitions-Skogs	35,58	79,090
	1514,19	5,637,383
	2837,44	10,990,706
Tillkommer Städernas jordegor	37,89	329,868
S:a	2875,33	11,320,574

	Antal.	Uppskattnings-värde.
Lägenheter:		
Särskildt skattlagde bebygde o. obebygde Utjordar, Urfjällar, Torp, m. fl. afsöndrade jordlägenheter	873	160,220
Oskattlagde d:o d:o, hvaribland 864 Husar- o. Soldattorp	3084	78,190
Backstugor	2166	
Hälsobrunnar	2	10,000
Kronoparker o. häradsallmänningar	12	
Skattlagda fisken	4	
Tull-mjöl-qvarnar	108	304,773
Husbehofs d:o	451	7,990
Tull-sågqvarnar	31	16,037
Husbehofs d:o	80	6,005
Stampar	2	625
Pappersbruk	2	15,000
Tegelbruk	23	35,900
		634,740
Silfververk	1	5,000
Kopparverk	4	24,510
Masugnar o. hyttor utom bergsmansh., såsom innefattade under bergsmanshemman	70	101,348
Stång- och Ämnesjernshamrar	68	2,770,963
Jernmanufaktur d:o	31	326,390
Svafvelbruk	1	40,000
Alunbruk	1	55,000
Koboltverk	2	13,750
Rödfärgs- o. Vitriol d:o	4	10,667
Kalkugnar	17	23,500
		3,371,128
		4,005,868
Tillkommer Städerna		1,039,258
		11,320,574
S:a S:arum		16,365,700

Örebro läns hela areal, fördelad på socknarne[1]), skulle gifva till medeltal ungefär 1½ qvadratmil; men blott två af slättbygdens socknar, Asker och Götlunda, hvilka emellertid

[1]) Nemligen med afräkning af stads-socknarne och af mindre sockendelar.

sträcka sig in i skogstrakter, hinna denna vidd, och en enda, Fellingsbro, är betydligt större, nemligen $2\frac{4}{5}$ qvadratmil; tvenne, Wiby och Kihl, äfven belägna på sluttningar af skogstrakter, hinna till 1 qvadratmil; 12 ej en gång till en half, sex blott till en fjerdedels, fyra ej till en femtedels. Af den södra och östra skogs- och bergsbygdens sju socknar hafva deremot två, Svennevad och Hammar, hvar sina $1\frac{4}{5}$ qv. mils areal, Boo $1\frac{2}{5}$, Lerbäcks och Askersunds hvar sina $2\frac{3}{5}$. Af de vestliga skogstrakterna har Nysund blott inom detta län $1\frac{1}{5}$, Bjurkärn $1\frac{3}{5}$, Karlskoga $4\frac{4}{5}$. Af de nordvestliga egentliga bergstrakterna upptaga de två minsta socknarne, Jernboås och Hjulsjö, den förra 1, den sednare 2 qv. mil; Ramsberg upptager $3\frac{1}{5}$, Grythytte $3\frac{3}{5}$, Helleforss nära 4, Lindesberg 4, Nora $4\frac{1}{5}$, Ljusnarsberg $5\frac{4}{5}$.

Länets folkmängd var år 1840 beräknad till 125,061, hvaraf 6719 i städerna, 118,342 på landsbygden. År 1844 var den ökad med 2159, hvaraf 324 i städerna, men vi hålla oss till de förstnämda summorna, emedan blott de finnas beledsagade af genomgående detaljer. Städernas folkmängd förhöll sig till landsbygdens, som 1 till 17,6. Folkmängden å landet, fördelad på socknarne, skulle gifva till medeltal 2076; men den omvexlar, på slätten, från 345 i Ödeby till 5474 i Fellingsbro; i bergslagerna från 1455 i Jernboås, till 6577 i Lindesberg. Genom fördelning på länets hela areal, erhåller man 1599 till medel-befolkning på qvadratmilen; men i verkligheten omvexlar befolkningen, på slätten från 1000 p. m. i Skagerhult, till 4111 i Ringkarleby; i bergslagerna från 650 i Helleforss till 1523 i Lindesberg. Öfverhufvud har Östra Nerike, med Fellingsbro härad, 2200 menniskor på qvadratmilen, Vestra Nerike 1760, Lekeberg och Karlskoga 1510, och de nordvestliga bergslagerna 1080. Hela det egentliga Nerikes och Fellingsbro härads folkmängd förhåller sig till de vestra och nordvestra bergslagerna, som 81 till 44, eller nästan som 2 till 1, under det dess areal förhåller sig till deras som 37 till 36.

Hushållens antal var år 1840 omkring 23,000, så att ungefär 5 till 6 personer kunna räknas på hvarje hushåll. Årligen ingås i medeltal 835 äktenskap, och antalet af gifta personer förhåller sig till hela folkmängden, i städerna som 1 till 5, på landet som 1 till 3. Folkmängden har under 25 år förökat sig med 28,277, eller årligen 0,91 procent; särskildt i Nerikes landsbygd och Fellingsbro härad med 0,87, i det öfriga länet med 0,98 procent årligen; särskildt för städerna med 0,89 pc. Antalet af årligen födda under denna tid förhöll sig till hela folkmängden, i städerna som 1 till 37, på landet som 1 till 32, antalet af årligen döda, i städerna som 1 till 37, på landet som 1 till 51 [*]). Af 100 barn äro i städerna 19 oäkta, på landsbygden 6. Af mankön födas i medeltal 8 till 9 procent mera än af qvinkön, i städerna 2,1 procent mindre; men dödligheten är på båda ställena större bland mankönet, än bland qvinkönet, så att redan vid 15 till 20 års ålder är antalet af båda könen temligen lika; och vid högre ålder får qvinkönet öfvervigt, så att af hela folkmängden utgör mankönet, på landet 49, i städerna 43 procent. I den lägsta åldern från 1 till 15 år befinna sig i allt 38 af 100, mellan 30 till 50 år ungefär 23, utöfver 60 år blott 6 till 8, och 1 af 7000 hinner inemot 100 år. Inom åldern öfver 60 år förhåller sig mankönets antal till qvinkönets, som 9 till 13; och båda könens numrär inom denna ålder utgör, i Nerike med Fellingsbro härad 0,077 procent, i det öfriga länet 0,068 pc. af hela befolkningen.

Folkmängdens på landsbygden fördelning på särskildta yrken och näringar kan ej med noggrannhet bestämmas, emedan samma person ofta drifver flera yrken, och just länets tvenne hufvudnäringar, jordbruk och bergsbruk, oftast idkas af en och samma jemte hvarandra. Embets- och tjenstemän af alla grader, med deras familjer och tjenare, och inberäknade

---

[*]) Att ändock städernas folkmängd ökas, ehuru föga, och att landets ej ökas mera, än hvad förhållandet är, förklaras af de ständiga inflyttningarne från land till stad.

de oftast i jordbruket deltagande soldaterne, kunna beräknas till 3½ pc.; handlande, fabriksidkare, handtverkare, jemte betjening, lärlingar och arbetare, samt ståndspersoner, som gått ur tjensten, eller nedlagt sin rörelse, likaledes med familjer och dem i öfrigt tillhörande personal, torde uppgå till 13½ pc., fattigpersonalen till 3, så att omkring 80 procent återstå för den jord- och bergsbruk, samt dertill hörande binäringar, idkande klassen; och deraf äro åter ej 2 på hundrade uteslutande sysselsatta med bergsbruk och fabriker af alla slag.

Till det egentliga bondeståndet, dock bergsmän inbegripne, räknades 1840 i allt 87,000 personer, hvaraf 43,000 af mankön. Af dessa voro 2856 bönder på egna hemman, 2285 på andras, 132 bergsskattetorpare, 5118 jordtorpare, 724 stattorpare, 2310 arbetsföra backstugu- och inhyseshjon, 12,212 söner af bönder, torpare med flera i allmogens tjenst, öfver 15 år gamla. Vanföra backstugu- och inhyseshjon voro 732; hela inhyses-personalen, med hustrur och barn, gick till 9622, eller 1/13 af hela folkmängden. Antalet af de i fattighus eller hos enskildta underhållna fattighjon steg till 3446. — Fattigafgifterna, som utgå af socknarne, dels och mest i födoämnen, dels i pengar, utgöra omkring 31,660 R:dr årligen, utom 4400 af donerade fonder, tillsammans således 36,060 R:dr, eller 10½ för hvarje underhållstagare. Hvarje samhällsmedlem bidrager dertill med p. m. 13 sk., hvarje mantal med 10¾ R:dr, men olika i olika orter, i somliga blott 4 till 5 R:dr, i andra flera gånger så mycket. Utom nämda tillgångar för fattigförsörjningen, finnes en fond, år 1813 anslagen af dåvarande Kronprinsen, med 5000 R:dr, ökad till 1844 års slut till öfver 17,000, hvaraf räntefria lån blifvit i socknarne utdelade till inköp af råämnen, genom hvilkas förädling arbetsförtjenst kunde fattiga beredas. Af 44 sockenmagasiner, med en fond af tillsammans öfver 10,000 tunnor säd, och 3 till 4000 R:dr, lemnas årligen 400 till 450 tunnor till fattigförsörjning, till skolbarnens underhåll o. s. v. Wiby socken och Brefvens bruk ha egna sparbanker, likasom städerna.

Bland de besutne är förmögenheten temligen ojemnt fördelad, särdeles i bergslagerna, der äfven hos enskildta bönder en betydlig, men af konjunkturerna beroende, förmögenhet förefinnes, bredvid mycken fattigdom. Under åren 1836—1840 hade beloppet af hos allmogen utsökta fordringar, med årlig minskning, nedgått från 108,000 till 58,000 R:dr, men steg efter 1840 års missvext åter till 125,000, dock öfvergående. Hos öfriga ståndsklasser steg det under nämda 5 år från 40,000 till 50,600. Värdet af jordegendom, som utmätningsvis blifvit allmogen i landslagen frånhänd, gick under åren 1832—1840 i medeltal till 1 procent af den frivilligt försålda, och 1841 blott till $\frac{1}{10}$. På samma tid af 10 år steg fastighetsvärdet från 8000 till 11,660 R:dr p. m. för helt hemman; och skatteallmogen ökade sin egendom, genom köp från öfriga ståndsklasser, med 17,000 R:drs värde om året. I bergslagen deremot minskades allmogens egendom med 13,500 R:drs värde årligen, och der utgjorde fast egendom, som utmätningsvis densamma afhändes, 7 procent af frivilligt försåld, och år 1840 särskildt 14 procent. Under åren 1841—1845 har allmogen i landslagen ökat sin jordegendom med blott 2 till 3000 R:drs värde om året, och i bergslagen minskat den med 22,000 R:drs värde årligen. År 1845 förhöll sig värdet af den genom utmätning afyttrade jordegendomen till den frivilligt försåldas, i landslagen som 1 till 90, i bergslagen som 1 till 12. — Emellertid får ofvan nämda jordegendomens förflyttning i bergslagen från allmogen till öfriga ståndsklasser, mindre tillskrifvas minskadt välstånd hos den förra, än en af lyckliga konjunkturer framkallad håg hos de sednare att, äfven för öfverdrifvet pris, tillhandla sig bergsmansegendom. Försäljningsvärdet på denna hade under åren 1833—41 stigit från 7140 till 10,080 R:dr för helt hemman, och utgjorde 1838 p. m. 17,665 R:dr. Å andra sidan har öfverdrifven hemmansklyfning, och stigande antal af stattorpare, inhyseshjon och backstugusittare, i vissa orter onekligen försämrat allmogens ställning.

År 1845 hade*) 70 personer af adel, med egande eller åborätt, tillsammans 418,85 hemman, taxerade till 1,840,000 R:dr; öfver 5000 bönder hade tillsammans 1478 mantal, eller hälften af länets hela hemmantal, och till ett taxeringsvärde af nära 5 millioner. Af öfriga ståndsklasser egde omkring 250 personer tillsammans omkring 300 hemman, till 1,260,000 R:drs värde. Öfriga hemman tillhörde oskiftade sterbhus, bolag, kronan o. s. v. Af bergsbruk var nästan allt som tillhörde allmogen, särdeles hyttor, inberäknadt under jordegendom; 25 personer af adel egde bergsbruk till 900,000 R:drs värde, 35 borgare och ofrälse bruksegare ungefär lika mycket. Dock synes all denna egendoms-uppskattning vara lågt tilltagen; ännu lägre, ända till orimlighet, är detta förhållandet med närings-idkares inkomster, mindre med fast egendom i städerna. — Vi hänvisa till noten, för några detaljer.

För bedömande af befolkningens i Örebro län moraliska ståndpunkt finnas följande uppgifter: antalet af de för brott mot person eller egande rätt sakfällde, uppgick år 1846, vid domstolar å landet, till 332 af mankön, 38 af qvinkön, tillsammans 370 eller 1 af 300 personer, jemnfördt med hela folkmängden; vid domstolar i städerna till 91 af mankön, 22 af qvinkön, tillsammans 113, eller 1 på 64; å land och i

stad

*) Ofvanstående uppgifter äro hämtade ur de, för frågan om National-representationens ombildning, år 1847 uppgjorda tabeller. Vi tillägga ur samma källa, att en af adel (egaren till Bysta i Asker) hade 50,4 hemman, en 30,37, fjorton mellan 10 och 30, fjorton mellan 5 och 10 o. s. v. En ofrälse bruksegare hade 11,25 hemman, en borgare 10,81. Blott 186 bönder egde 1 till 4 hemman hvar, de öfriga mindre, och 1242 hade under $\frac{1}{8}$ mantal hvar. Af bergsbruks-egare voro 2 af adel taxerade till mera än 100,000 R:drs fast förmögenhet, 2 af adel och 2 ofrälse bruksegare till 50 à 100,000 hvar. Af husegare i stad var blott en taxerad till 46,000 R:drs egendom; af näringsidkare likaledes blott en, utan burskap, taxerad till 2000 R:drs inkomst, och ingen med burskap öfver 1000. Af löntagare å landet voro en militär, en civil och en prest taxerade öfver 3000, i städerna två civile, en militär och en prest öfver 2000 R:drs inkomst

stad tillhopa 1 af 272, då proportionen för hela riket var 1 till 207. Här som annorstädes visar sig brottmålens och de derå fälldes antal vara i stigande, till någon del kanske i följd af ökad noggrannhet i uppgifterna; särdeles vexa stölder och snatteri, då deremot gröfre brott af vildare art blifva snarare mera än mindre sällsynta.

Folklynnet företer i detta län ej just något utmärkande från det Svenska national-lynnet i allmänhet, men väl den i hela riket märkbara skillnaden mellan bergsboen och slättboen: den förre mera tilltagsen, djerf, verksam och fyndig, med större, ehuru föga mera uppbrukad fallenhet för slöjd- och konstfärdighet, med större sjelfständighet, större tillgifvenhet för fädrens drägt och bruk, men tillika håg att, när det gäller, täfla med herremannen i prakt, och i allmänhet att med väl-lefnad ersätta ett hårdare lifs ansträngningar; slättboen kanske lifligare, men mindre trygg och sjelfständig, mindre händig, mera tarflig och förnöjsam. För öfrigt visar åtminstone medelklassen, och de förmögna i allmänhet, en driftighet i ekonomiskt och industrielt hänseende, som väl uthärdar jemnförelse med nästgränsande provinsers; och allmogen förnekar i det hela ingenstädes det densamma egna, inom en gifven krets, klartseende och sunda förstånd. Ansträngningarne för nykterhetens befordrande hafva ej heller varit alldeles fruktlösa. Religiöst svärmeri, s. k. läseri, har här som i andra orter tidtals haft insteg, men blott här och der, och öfvergående. — Allmogens drägt är ännu mestadels den gamla Svenska, af hemmaväfdt tyg; karlarne behålla ännu den temligen långa vadmalsrocken, mestadels af blå eller grå färg; qvinnornas klädsel är jemnförelsevis mindre oföränderlig. Vissa orter, såsom St. Mällösa, Fellingsbro m. fl., hafva utmärkande egenheter i drägten. Allmogens bostäder äro ock ännu mestadels på fädernas vis uppförda och inredda, och lyxen sprider sig i detta afseende blott långsamt från herrgårdarne, der anspråken deremot oupphörligen vexa. De flesta hus, äfven de förmögnas,

både i stad och å landet, äro af träd, ofta och numera äfven hos allmogen ej sällan, täckta med tegel. Ett brandstodsbolag till försäkring af åbyggnader och lösegendom å landet finnes sedan 1843, och hade redan 1845 ett ansvarighetsbelopp af nära 6 millioner R:dr.

Det medel för så väl den intellektuela som moraliska bildningens förkofran, som folkskolorna erbjuda, har blifvit allt vidsträcktare tillämpadt, sedan det fått lagligt tvång sig till hjelp, särdeles genom sistledne riksdagars beslut; och åtminstone inom länets andel af Strengnäs stift saknar snart ingen socken sin skola, fast, eller ambulatorisk, der lokalen ej annat medgifver. Menige mans fördomar mot denna nyhet, som mot alla, gifva småningom vika, och på många ställen har den enskildta välgörenheten kommit församlingarnes bemödanden till hjelp, såsom i städerna, och i Asker, Kräcklinge, Qvisbro m. fl., der skollärarnes löner vida öfverstiga det i kgl. stadgan för folkskolorna föreskrifna minimum. Skollärare-seminarierna hafva ock redan visat sig verksamma till bildande af lärare. — Äfven till de lägre och högre lärdomsskolorna i städerna skickar allmogen ej sällan sina barn, någon gång äfven till det utom länet belägna gymnasiet i Strengnäs. Lärdomsskolan i Örebro är nu kanske den mest besökta i riket. — Slutligen må nämnas, att Nerike har sedan 1816 ett Bibelsällskap i Askersund, hvars fond 1846 steg till 4000 R:dr.

Hälsovården inom länet bestrides af 8 läkare, utom de två provincial-läkarne. Sjukvårds-anstalterna finnas inom städerna.

Örebro län erbjuder, med sin i det hela både rika och olikartade natur, många och olika medel till innevånarnes bergning. En hufvudnäring är för hela länet gemensam, nemligen Åkerbruket: ej blott för Nerikes slättland, der det är den förnämsta, mångenstädes snart sagdt enda näringen; utan ock för bergslagerna, der det, såsom vi redan antydt, öfverallt

är förenadt med, och tjenar till yttersta grund eller stöd för bergsbruket. Emellertid kunna bergslagerna naturligtvis ej idka åkerbruk till en sådan betydenhet, att afkastningen motsvarar det egna behofvet: men just detta är åter en fördelaktig omständighet för detta yrke inom de öfriga delarne af länet, att tillfälle till afsättning finnes i närmaste hand; andra fördelar af samma art beredas af goda vägar för transporter, och af Hjelmarens och Wetterns läge till betydlig del in i landet, samt af närheten till Mälaren.

Deremot ligger ett stort hinder för nästan allt slags landtbruk, äfven å slättbygden, i jordens sidländthet, och deraf uppkommande rikedom på träsk eller sanka ängar, med åtföljande fuktig och kall luft. Till en del härleder sig denna olägenhet från konstgjorda uppdämningar för vattenverk, eller kan åtminstone genom utdikning af sjöar och kärr afhjelpas, hvarpå man ock varit betänkt. Så har man satt i fråga att dels genom upprensning af Svart-ån, dels genom flyttning af Götawi vid densamma belägna qvarn i Winteråsa socken, göra betydliga sträckor af mera eller mindre genomdränkt jord odlingsbara; likaledes genom sänkning af Mosjön, som för Attersta qvarnar i Gällersta socken är uppdämd. Sjöarne Lången i Axberg och Hofsta, och den stora Sottern äro nyligen sänkta; ett dylikt förslag är å bane med Tysslinge-sjön, och — för att förbigå en mängd företag eller förslag af mindre betydenhet — ett af genomgripande vigt för både Örebro, Askers samt andra härader, och som äfven torde vara ett oundgängligt vilkor, hvarförutan allt arbete med Mosjöns och med hela Telgedalgångens uttappning blefve utan frukt, nemligen att minska Hjelmarens vattenhöjd. Derigenom skulle, efter beräkning, 20,000 tunnland jord kunna vinnas, dels inom Nerike, dels i Södermanland och Westmanland. År 1822 hölls för detta ärende ett möte mellan de tre länens styrelser och strandegarne, men desse förklarade sig helst se att sjön bibihölls vid sin vanliga höjd. Med ökad sjö-trafik å Örebro stad torde ett betydande hinder ligga i de menliga följder, som företaget skulle medföra

för den redan nu svåra segelfarten genom sunden mellan sjöns särskildta delar. Emellertid är frågan i dessa dagar åter väckt.

Åkerbrukets framsteg i sednare tider, genom förbättrade methoder och redskap, genom omsorgsfullare dikning, och genom trädesjords användande för fodervexter, har ej förblifvit främmande för detta län, icke ens för dess allmoge. Från åtskilliga större egendomar, såsom Bysta i Asker, Boo i socken af samma namn, Carlslund i Längbro, Dylta i Axberg, Frötuna i Götlunda, Fröswidal och Klockhammar i Kihl, Kåfö i Hofsta, Mark i Almby m fl., der man i mera eller mindre stor skala vetat att tillämpa tidens riktade erfarenhet, har exemplet spridt sig äfven till bönderne. Dock är hos dem på slättbygden ännu mestadels rådande det gamla bruket af åkerns trädande hvart annat eller hvart tredje år. I bergslagerna deremot brukas af gammalt en cirkulation med ett större antal skiften, för råg, hafre och gräs, afpassad efter ortens större behof af fodertillgång, med afseende på de täta och tunga körslorna; och detta bruk har, för de fördelar det medför för boskapsskötseln, spridt sig ej blott till skogsbygderna, hvars natur mera omedelbarligen det påkallar, utan ock till en del orter på slätten. Länets hushållningssällskap har genom anställda profplöjningar, utdelningar af premier och andra åtgärder ej litet bidragit att väcka hågen för förbättringar, så väl i denna, som andra dermed sammanhängande näringsgrenar. Laga skiften och hemmansklyfningar, der dessa ej gå för långt, bidraga att väcka den enskildtes håg för den honom särskildt egna tegens häfd.

Utsädet af spannemål beräknades för åren 1818—1822 till 42,307 tunnor p. m. för hvarje år, och afkastningen, utsädet afräknadt, till 178,841 tunnor, eller efter knappt 4½ kornet; för åren 1839—1843 beräknades utsädet till 47,922, och behållen afkastning till 235,658 tunnor, eller efter nära 5-te kornet. Af potatis beräknades utsädet år 1822, i medeltal för nästföregående åren, till 14,363 tunnor, och behållna afkastningen till 72,324, eller efter 5-te kornet; år 1843

utsädet till 22,650 tunnor, och behållna afkastningen till 147,070, eller efter $6\frac{1}{4}$ kornet. För öfrigt faller af nämda spanmåls-afkastning relativt största lotten på de större, bättre skötta egendomarne, likasom ock förhållandet mellan odlingen af spanmål och af potatis utfaller till desammas fördel [1]).

Af spanmålsproduktionen särskildt beräknas hvete till 2 procent, råg till 54, korn till 6, hafre och blandsäd till 35, ärter till 3. På slätten utgör höstsädet, hvaraf $\frac{1}{25}$ hvete, det öfriga råg, mera än 60 procent; i bergslagen åter utgör vårsädet, för det mesta hafre, i Nora och Lindes fögderi 72 procent, i Leke och Karlskoga ända till 88 procent af utsädet. Jemnt fördelad på länets befolkning skulle produktionen år 1822 hafva utgjort $1\frac{7}{10}$ tunna spanmål och $\frac{7}{10}$ tunna potatis på hvarje person; och år 1843, $1\frac{2}{10}$ tunna spanmål, $1\frac{1}{5}$ tunna potatis; hvaraf synes att produktionen, särdeles af potatis, tilltagit raskare än befolkningen. Spanmålen för sig skulle, äfven om man beräknar, att utförseln deraf till Wermland och andra orter, samt förbrukningen till bränvin, motsvaras af införsel från andra provinser, såsom Westmanland m. fl., ej fylla det års-behof af $2\frac{1}{2}$ tunna för hvarje person, som man plägar antaga. En förklaring ligger i den, särdeles i de sädesfattiga skogs- och bergstrakterna, stigande potatisodlingen, en annan i menige mans förmåga att vid inträffande brist rätta behofvet efter tillgångarne. Men sannolikaste förklaringen är, att alla ofvannämda summor äro för små, i följd af ofull-

---

[1]) Man beräknade för år 1843 afkastningen å

ett mantal i allmänhet	till	80	t:r säd,	52	t:r potatis;
— — säteri	—	113	— —	50	— —
— — frälse	—	72	— —	35	— —
— — kronoskatte	—	85	— —	40	— —
— — bergsmansb:n	—	65	— —	60	— —
och å samtliga lägenheter, torp, backstugor m. m.	—	10450	— —	30800	— —

Hvad de särskildta sädesslagens afkastning angår, uppger *Forssell* den, efter Femårsberättelserna för 1823—1832, till 6:te kornet af hvete, $5\frac{5}{8}$ af råg, $4\frac{5}{8}$ af korn, $3\frac{3}{8}$ af hafre, $4\frac{3}{8}$ af blandsäd, 4 af ärter, samt $5\frac{7}{8}$ af potatis; allt efter afdrag af utsädet.

ständiga uppgifter, emedan allmogen ej gerna meddelar upplysningar, som den tror kunna leda till skatternas förhöjning. Troligen kan årliga utsädet för hela länet, utan fara för misstag, ökas med 20 procent, och afkastningen antagas till 300,000 tunnor, hvilket ungefär skulle motsvara besagda beräkning *).

Bredvid spanmåls- och potatis-odlingen intager allt annat jordbruk ett temligen obetydligt rum. Lin odlas väl temligen allmänt, men på långt när ej till husbehof, än mindre till afsalu, utom i Mällösa, Lännäs, Skyllersta, Askersunds landsförsamling och Hammar. Hvad som brister, fylles genom inköp dels från de nästgränsande skogsbygderna af Westergötland, Undenäs och andra socknar, dels från Norrland. Hampa är

*) Vi låna här ur Top. Stat. Uppgifter etc. följande upplysningar, huru de särskildta socknarnes produktion, vid vanlig årsvext, förhåller sig till deras behof och förbrukning: I Öster-Nerikes fögderi säljer Fellingsbro härad ungefär hälften af sin produktion; Fellingsbro socken dock mera än Näsby och Ervalla. Glanshammars härad afyttrar en tredjedel; likaledes Örebro härad, med undantag af Axberg, Kihl och Tysslinge, hvilka hafva föga att aflåta. I Askers härad kunna St. Mällösa samt norra delarne af Asker och Lännäs afyttra en tredjedel, men de södra delarne af sistnämda socknar intet. I Skyllersta härad kunna Ekeby, Gällersta och Norrbyås sälja $\frac{1}{4}$, men Skyllersta, Svennevad och Boo hafva knappt till eget behof. — I Vestra Nerikes fögderi har slättbygden i midten säd att aflåta, men i södra delen är knapp tillgång, och den vestra lider brist. Kumla, norra delen af Halsberg, Hardemo, Kräcklinge, Hackvad, samt större delen af Wiby sälja $\frac{2}{3}$ af sin åring; Knista, Hidinge och Edsberg $\frac{1}{3}$; Qvisbro och Nysund anses hafva knappt till eget behof, likaså Tångeråsa och Skagershult, och bönderne köpa sitt spanmålsbehof från dervarande herrgårdar. Lerbäck och södra delen af Halsberg köper $\frac{1}{3}$ af sitt behof, likaså östra delarne af Hammar och Askersunds landsförsamling, samt hela Snaflunda, likväl mest till bränvinsbränning för afsalu. Bodarne med derintill belägna delar af Askersunds och Hammars socknar köpa hälften af sitt årsbehof. Af Lekebergs bergslag köpa några trakter $\frac{1}{2}$, andra $\frac{2}{3}$ af sitt behof; Karlskoga bergslag $\frac{1}{3}$, dock till stor del för bränvinsbränning. — I Nora och Lindes fögderi köper Lindesbergs socken ungefär hälften af sitt årsbehof; Nora, Jernboås och Ramsberg $\frac{5}{8}$; Nya Kopparberg och Hjulsjö $\frac{1}{8}$, Helleforss $\frac{3}{4}$, allt från Nerikes och Westmanlands slättbygder.

ännu mera sällsynt både till odling och förbrukning. Humleplantering idkas på slätten föga, i skogsbygderna intet; blott Linde socken gör undantag, hvilken, jemte nästgränsande socknar af Östergötland och Södermanland, Vestra Wingåker, Regna och Schedwi, hvarifrån denna kultur hit inkommit, förser länet med dess behof. Odling af rapsåt har blott vid några få egendomar blifvit försökt, och ej med en framgång, som lockat till efterföljd. Odling af rotfrukter, och af de mest brukliga trädgårdsvexter, är temligen allmän, men i inskränkt och blott mot eget behof svarande skala. Större trädgårdsanläggningar finnas nästan endast vid herrgårdar, men der så betydande, att afkastningen mestadels tillfredsställer äfven den öfriga ortens behof. Blott i Wiby socken har hågen för trädgårds- och blomsterskötsel, genom der nu varande kyrkoherdes försorg, spridt sig äfven till allmogen. Samma socken har ock en egen hushållsförening för förbättringar i jordbruk, samt hus- och handaslöjder.

Bland de närmast med åkerbruket sammanhängande binäringar är Bränvinsbränning, af dels egen, dels köpt vara, allestädes idkad till husbehof; och äfven till afsalu i Karlskoga, Askersund, Hammar och Snaflunda, dock nu mindre än förr, åtminstone hvad bönderne angår. Mältning af korn, till afyttrande i städerna och bergslagerna, utgör en liten inkomstkälla för allmogen i Asker, Wiby och Hackvad. Sirupstillverkning af potatis är försökt vid Riseberga i Edsberg, och i Askersunds stad. — För öfrigt äro de många vattendragen väl begagnade till både tullmjöls- och husbehofs-qvarnar.

De af hvarandra beroende Äng- och Boskapsskötseln hafva i sednare tider, äfven till fromma för åkerbruket, betydligen förkofrats, genom nyodlingar, genom fodervexters odling på trädgårdsjord, samt dermed ökad fodertillgång, och genom boskapens bättre skötsel samt rasernas förädling. Dock gäller allt detta åter nästan blott om herrgårdarne; allmogen har äfven häruti ännu föga lärt sig att begagna andras erfarenhet. Ett hinder ligger ock, hvad slättlandet angår, i bristen

på goda betesmarker, hvilka ej ersättas af de sidländta träskartade ängar, som här öfverflöda. Annorlunda är förhållandet i bergslagerna, der bete och fodertillgång är både ymnigare och bättre; men båda delarne tagas här nästan uteslutande i anspråk af de för körslorna nödiga hästarnes underhåll, hvilkas spillning också mestadels stannar på vägarne, och ej kommer jordbruket till godo. Blott Skyllersta, Svennevad, Hammar och Askersunds landsförsamling hålla boskap till afsalu; i öfriga orter måste allmogen köpa till en del äfven för eget behof. Det fylles hufvudsakligen från Östergötland; dock måste anmärkas, att en del af den införda boskapen här blott uppstallas, för att åter utföras till Stockholm. Från Öster- och Westergötland hemtar ock slättlandet mestadels sina hästar, bergslagen från Norrland, Wermland och Dalarne. Likväl har hästafveln i sednare åren förkofrats, så att till och med det här förlagda kavalleriets behof kan någorlunda på stället fyllas.

Fårafveln har vid några större egendomar blifvit bragt till en sådan förkofran, att blott Skåne lärer deruti vara öfverlägset. Första rummen intaga de ofta nämda Bysta, Boo och Carlslund, samt Falkenå i Kräcklinge socken; dernäst Hinseberg och Medinge i Näsby, Myrö i Ringkarleby, Nynäs i Ekeby, Ullawi i Skyllersta m. fl. Getter underhållas blott i bergs- och skogstrakter, och äfven der i ringa och aftagande mängd. — I det hela taget skulle, enligt uppgifna siffror, boskapens antal ej hafva ökats sedan 1822, hvilket dock synes föga troligt; i allmänhet torde ladugårds-afkastningen kunna anses motsvara ortens eget behof, om inköp och afsalu mot hvarandra afvägas *).

*) Antalet af underhållne kreatur uppgafs år 1843 att vara:

	Hästar.	Oxar.	Kor.	Ungboskap.	Får o. Getter.	Svin.
I bela länet utom städerna	9704	13398	41978	15612	48882	16433
på ett mantal i allmänhet	3 till 4	4 till 5	14 t. 15	5 till 6	16 t. 17	5 till 6
— — — säteri	2 till 3	6 till 7	11	5 till 6	36	4
— — — frälse	2 till 3	4 till 5	10	5 till 6	11	4 till 5
— — — kronoskatte	3 till 4	5 till 6	11	5	13	5 till 6
— — — bergsmansh:an	5 till 6	1 till 2	20	4	21 t. 22	3 till 4
— samtliga lägenheter, torp, m. m. samt backstugor	300	800	4980	1800	5750	2360

Skogsbruket är både i och för sig sjelf, och särdeles för bergsbrukets skull, af största vigt för nästan hela detta län, emedan äfven trakter utom bergslag förse denna med en del af sitt behof af kol. Emellertid har denna näring först i sednare tider börjat idkas på ett sätt, som afser tillgångarnes tillräcklighet äfven för framtiden. Och detta kan dock blott sägas om tvenne för kronan ännu bibehållna skogsparker, Tysslingen och Krämaremarken inom Lekebergs bergslag, tillsammans 1130 tunnland; vidare om tvenne häradsallmänningar, Hardemo och Grimstens, den sednare å Tiweden, den förra till en del på Lerbäcksmon; samt om några bruksegares och andra possessionaters skogar. Å dessa nu nämda är trakthuggning införd, och verkställes under jägeri- och skogsbetjenings inseende. Af öfriga häradsallmänningar stå äfven Askers, Kumla, till en del på Lerbäcksmon, Glanshammars å Käglan, och Edsbergs trenne, Thebemarken, Axsjöåsen och Qvisbroskogen, under skogsbetjentes tillsyn. Grimstens, Edsbergs och Glanshammars härader hafva egna skogskommissioner. Tolf allmänningstrakter å samtliga sistnämda orter beräknades 1822 till 16,000 tunnland. Ett fruktlöst försök gjordes år 1839 att äfven för dem få den så kallade blädningen utbytt mot trakthuggning. Från dem förses emellertid de skoglösa hemmanen på slättbygden, hvilkas antal stiger till 600, med det mesta af sitt behof, efter utsyning, det öfriga köpes från de socknar, som hafva något att aflåta. Ungefär dylikt förhållande eger rum med en del allmänningar i bergslagerna, hvilka äro upplåtna åt gruf- eller hytte-lag till gemensam brukning. Andra s. k. rekognitionsskogar, hvilka äro till skatte lösta, eller dertill tagna i anspråk för brukens och bergverkens behof, räknades redan 1822 till 220,000 tunnland. By- och hemmanskogarne voro då redan för det mesta skiftade. Fjorton socknar[4]), om ej flera, inom Nerike

[4]) Götlunda, Lillkyrka, Fellingsbro, Näsby, Erwalla, Kihl, Åxberg, Winteråsa, Tysslinge, Halsberg, Skyllersta, Asker, Ekeby och Snaflunda. — Man beräknar kolåtgången vid samtliga hyttor och hammarverk i länet till 230,000 stigar om året, eller så mycket

och Fellingsbro härad, ansågos ännu 1822 idka skogsbruk till afsalu, i det de afyttrade dels kol till bergverken, dels ved, timmer, bräder och andra skogseffekter. — Sågar finnas många, dels för husbehof, dels tullsågar.

Bland de behof, hvartill skogarne i allmänhet anlitas, intager äfven den ännu alltför vanliga gärdesgårds-stängseln af klufvet virke ett betydande rum, och likaledes nästan alla åbyggnaders uppförande af träd. Att ersätta bristande ved-tillgång med den i måss-trakterna flerstädes befintliga bränn-torf, har man ännu föga försökt. — Tjärubränning är sällsynt, och behofvet fylles mestadels medelst införsel från Westergötlands andel af Tiweden. Tillverkning af tunnor och laggkärl, äfven till afsalu, eger rum i Lännäs, der de göras af ek, samt i Asker och Svennevad. Af öfriga för skogstrakter naturliga binäringar är salpetersjudning temligen sällsynt, såsom vid närvarande priser ej lönande, och förekommer alldeles icke i bergstrakterna. Pottaske-tillverkning eger blott rum vid Torp eller Bernstorp i Asker, der 1844 års produktion var 6000 skålpund.

Bergsbruket, egentligen jerntillverkningen, är i betydenhet länets andra näring, och relativt betydligare än i nästan alla andra delar af riket, såsom det der utgör förnämsta yrket i åtminstone en tredjedel af länets vidd. Det är grundadt på mestadels lika goda och rikliga, som af ålder bearbetade malm-tillgångar. Malmbrytningen har under de 5 åren 1842—1846

som af 690,000 tunnland eller mera än 30 qvadratmil vextlig skogsmark, under ortens läge och klimatiska förhållanden, kan påräknas, nemligen efter 12 stigar af ett tunnland hvart 36-te år, eller ⅓ stig p. m. för år. Andra 12 qvadratmil torde kunna anses erforderliga för nödigt bränsle, som ensamt kan uppskattas till 130,000 famnar ved, och hvaraf man räknar 15 famnar af tunnlandet hvart 36-te år; andra 8 qvadratmil för verke till byggnader, stängsel o. s. v. Således skulle fordras i allt omkring 50 qvadratmil skogsmark, som väl ock onekligen finnas att tillgå, och ännu gifva hvad behofvet påkallar. Det är emellertid ej mindre än ⅔ af länets areal, som sålunda hufvudsakligen af skog upptages, utom hvad som består af kala berg och för skogsbruk odugliga måssar.

i medeltal uppgått till 247,565 SkU tackjernsvigt, varierande från 274,936 år 1842, till 213,293 år 1845, och föga afvikande från föregående qvinqvenniers, blott ökad med några tusende SkU År 1846 var den 255,118, eller nära en femtedel af rikets hela produktion, och blott underlägsen Kopparbergs läns, med nära hälften. Af nämda summa kom på Nora bergslag det mesta och bästa, 145,888 SkU, från de rika Dalkarlsbergs, Pehrshytte, Hvilare, Stribergs, Klacka m. fl. bland Sveriges vigtigaste malmfält; på Hjulsjö bergslag 14,678 från Qvidd-, Ösjöbergs och Hafsjöbergs m. fl. grufvor; på Grythytte bergslag 9609; på Helleforss 1930; på Nya Kopparbergs 28,018, från Salboberget, Rundberget m. fl.; på Lindes och Ramsbergs 43,555, från Strossa-, Stripa-, Blanka- och Kärrgrufvefälten m. fl.; på Lekebergs 5718, från Hesselkulla, Sanna, Westerkärns m. fl.; på Lerbäcks slutligen 5722, till en del från det i sednare åren återupptagna Håkanstorps malmfält, då denna bergslags årliga malmfångst förut blott uppgått till omkring 1200 SkU Den har tagit, och tager ännu, en del af behofvet för sina hyttor från Taberget i Småland, en del från Nora och Lekebergs bergslager. Lekebergslagen, hvars produktion under föregående tvenne qvinqvennier varit mera än dubbelt, och ännu 1843 och 1844 nära dubbelt större, hemtar ock malm från Nora; likaledes Hjulsjö, som sjelf aflåter sin mestadels till Grythytte och Helleforss, och äfven Karlskoga, som ej har några lönande malmer, men hemtar en del af sitt behof från Persberget i Karlstads län.

Af länets Hyttor, hvilka numera äro färre till antalet än i fordna tider, men hafva en mångdubbelt ökad produktion, emedan äfven allmogen insett fördelen af de små verkens sammanslående, hafva under de 5 åren 1842—1846, 55 till 60 varit i gång, och tillverkat i medeltal för år 160,431 SkU tackjernsvigt, varierande från 190,882 år 1843 till 141,815 år 1845, och öfverstigande det föregående decenniets med 7 till 8000. År 1846 tillverkades 164,351 SkU, ungefär-

ligen fjerdedelen af hela rikets produktion, och blott underlägset Stora Kopparbergs läns med nära $\frac{1}{16}$. Af nämda summa kom på Nora bergslag, med 13 hyttor, 36,112 *Sk㎏*; på Nya Kopparbergs, Helleforss, Grythytte och Hjulsjö, med 17 hyttor, 48,215; på Lindes och Ramsbergs, med 9 hyttor, 25,283; på Lekebergs och Karlskoga, med 14 hyttor, 39,660. Den stegrade produktionen får hufvudsakligen tillskrifvas förbättrade methoder, hvarigenom tillverkningen ökas, med minskning i både tid och kol- samt malmåtgång. År 1833 uppgick tackjernsvinsten för dygn i medeltal till 13½ *Sk㎏*, 1842 till 17¼, 1846 till 17¼ i Nora à $19\frac{1}{10}$ i Lindes och Ramsbergs bergslag. Bergsmanshyttorna, särdeles i Lerbäcks bergslag, hafva länge i detta afseende stått efter de bättre skötta brukshyttorna, men detta förhållande synes numera föga ega rum. Kronans tiondetackjern har 1846, enligt taxa, blifvit löst med 5 R:dr 40 sk. till 8 R:dr 24 sk., olika för olika bergslager *). — En stor del af de vestligaste bergslagernas, såsom Grythytte och Hjulsjö, tackjern afyttras på Wermland, af Lindes på Westmanland, och af Nora bergslags på södra Nerike.

En högst ringa, kanske för lågt uppgifven del af tackjernstillverkningen, utgöres af åtskilligt slags Gjutgods, i medeltal 3016 *Sk㎏* för de sista 5 åren, för de föregående omkring 2700, hvartill kommer för Krokfors i Ljusnarsberg omkring 1000. År 1846 tillverkades på sistnämda ställe 828, för öfrigt 3406 *Sk㎏*, nära ¼ af hela rikets produktion af gjutgods; blott Nyköpings län var häruti öfverlägset, med mera än hälften.

Af Jernbruk räknade länet 1846: 65 med 170 härdar och 117 stångjernshamrar, samt ett privilegieradt stångjernssmide vid årets slut af 74,219 *Sk㎏* bergsvigt, hammarskatten

*) I Karlskoga bergslag med 8 R:dr 24 sk., i Lerbäcks med 8, i Lekebergs med 7: 32, i Nora och Lindes samt Grythytte och Helleforss med 7, i Ramsbergs med 6: 32, i Hjulsjö med 6: 8, i Nya Kopparbergs med 5: 40.

afräknad, eller 1430 mera än år 1842. Uppgifven stång- och ämnesjerns-tillverkning hade under dessa 5 år varit i medeltal 74,948 *SkØ*, varierande från 71,509 år 1843 till 80,041 år 1846, och öfverstigande med omkring 7000 det näst-föregående decenniets årliga produktion. Det sista årets produktion utgjorde half-åttonde delen af hela rikets, och var underlägset Stora Kopparbergs läns med $\frac{1}{10}$, Karlstads med $\frac{1}{4}$. De största verken äro: Helleforss, Brefven i Asker, Finnåker i Fellingsbro, Gammelbo och Granhult i Ramsberg, Gryt i Boo, Haddebo i Svennevad, Lassåna och Laxå i Bodarne, Svartå i Qvisbro, Wedevåg i Linde, Willingsberg i Knista m. fl. Orten har för öfrigt delat alla de skiften, som omvexlande konjunkturer bragt öfver alla Sveriges jernverks-orter. Lösningspriset för kronans tiondejern år 1846 var 15 R:dr 24 sk. — För manufaktursmide finnes, vid en del af jernbruken, stålugnar och en stor mängd spik- och kniphammare m. m.; produktionen af jernmanufaktur är emellertid, åtminstone efter uppgift, ej betydlig: 8212 *SkØ* i medeltal för de 5 åren 1842—1846, några hundrade mindre än för nästföregående decennium; år 1846 var den lägst, 6656 *SkØ*, öfver $\frac{1}{10}$ af hela rikets tillverkning, och mera eller mindre underlägsen Karlstads, St. Kopparbergs och Linköpings läner. — I Lerbäck är nubbsmide för hand en egen folknäring, som under de 6 till 7 månader, då jordbruket hvilar, sysselsätter minst 1200 personer, mest gossar af 7 till 8 års ålder och deröfver. Årligen uppsmidas 8 till 900 *SkØ* jern, hvilka sålunda förädlade erhålla ett värde af åtminstone 25 till 30,000 R:dr. Jernet uträckes förut från stångjern till smala tenar vid några inom socknen belägna s. k. räck- eller ten-hamrar.

Länets smidesprodukter, särdeles stångjernet, afsättes dels på Göteborg, öfver Christinehamn eller Hult vid Wenern, eller öfver Askersund eller Motala, dels på Stockholm öfver Arboga, Örebro, samt lastageplatserna Derböl i Lännäs och Kathrinelund i Asker, båda vid Hjelmaren.

Af ädlare metaller finnas tillgångar, som i olika tider visat sig mera eller mindre gifvande, och derföre än blifvit lemnade å sido, än åter upptagna. Bland Silfververk är nu mera Guldsmedshyttan i Linde det förnämsta, med malmfält, som, sedan 1843 åter bearbetade, gifvit nästan årligen vexande qvantitet blyglans-malm, från 320 SkÆ viktualievigt nämda år, till 8911 år 1846; detta år nedsmältes 9676 SkÆ, hvilka gåfvo 1428 lödige marker 5 lod silfver, eller nära tredjedelen af hela rikets produktion. Vida mindre gifvande är Helleforss silfververk, der blott en och annan gång, efter några års mellanstånd, tillräcklig malm är samlad för att betäcka kostnaderna af en smältning; år 1846 nedsmältes här 600 SkÆ malm från Getön i sjön Yngen af Philipstads socken, och gåfve omkring 19 lödige marker. Derjemte må nämnas Isåsa i Lerbäck, Håkansboda i Jernboås, jemte några ännu mindre betydande malmanledningar i Glanshammar, Ramsberg, Linde och Ljusnarsberg.

Likaledes äro Kopparmalmsanledningarne många nog till antalet, men föga gifvande, och de derpå grundade verk obetydliga, såsom Nya Kopparbergs, Håkansboda i Ramsberg med Flöjforss hytta, Mårdsäter i Hammar, och Sandbacken i Lerbäck, hvilka båda sednare hemta en del af sin malm från Hesselkulla i Winteråsa socken; äfven Hjulsjö och Helleforss socknar hafva några ännu bearbetade grufvefält. Hela malmuppfordringen uppgick i medeltal för åren 1837—1841 till 4149 SkÆ, tillverkningen af koppar för åren 1833—1842 till 147 SkÆ, men för åren 1842—1846 till 592, och särskildt år 1844 till 705, men 1846, då endast tvenne verk voro i gång, nemligen Nya Kopparberg och Flöjforss, blott 417 SkÆ. Vid Mårdsäters kopparhammare tillverkades samma år 34 SkÆ kopparsmide.

Silfververken gifva såsom biprodukt Bly, nemligen Guldsmedshyttan 934 SkÆ, Helleforss 40 för år 1846. — Koboltmalm brytes dels i Lerbäcks och Hammars socknar, vid de s. k. Wenaverken, dels vid Håkansboda i Ramsberg. De

förra voro 1822 och nästföljande år uppdrifna till en produktion af 34 ända till 47,000 ℔ kobolt, men hafva sedermera, för aftagande malmfyndighet och bristande afsättning, blifvit mindre bearbetade, och blott gifvit 8795 ℔ i medeltal för 1842—1846. Håkansboda gaf 1837—1841 p. m. 3000 ℔ årligen, men finnos ej nämdt för de följande åren. — Ett alunbruk finnes, Latorp i Tysslinge med 2400 till 2500 tunnors tillverkning.- Svafvelbruken äro sedan 1846 tvenne: Ervalla med 110 Sk℔ tillverkning, och det äldre Dylta *) med omkring 200. På sistnämnda ställe tillverkades samma år 633 Sk℔ vitriol och 2559 tunnor rödfärg. Trenne andra rödfärgsverk, Ridkärn i Ljusnarsberg, Risbacka i Nora, och Gammelbo i Ramsberg tillverkade tillsammans 999 tunnor.

Kalksten brytes och brännes på många ställen, dock sällan till afsalu utom länet, med undantag af Hammars socken, der Harje, Dalmarks och Forssa byamän årligen afsätta på Jönköping dels 450 till 500 läster bränd kalk, dels obränd eller så kallad limsten, 15 till 20,000 Sk℔, i utbyte mot jernmalm från Taberg. Öfriga kalkstensbrott äro: i Asker vid Skärsäter, i Edsberg vid Sanna, i Glanshammar, Lillkyrkå och Qvisbro på flera ställen, i Kumla vid Södra Mo, i Lindesberg vid Hofsta, i Tysslinge vid Latorp, och vid Holmstorp. Kalkugnarne beräknades 1843 till 15 i Westra Nerike, 3 i det Östra. — Förnämsta Täljstensbrottet är i Kumla på Hellebråten; andra vid Skärsäter, Sanna, och i Hidinge socken; stenen begagnas till byggnader, grafvårdar o. a. — Sandsten, mestadels till qvarnstenar, brytes i Kumla vid Örsta, i Karlskoga vid Knutsbo, i Winteråsa vid Svennebro, i Ånnesta vid Nasta och på Örebro stads mark, i Ödeby vid Ringaby, samt i Skyllersta. — Skifferbrott finnes i Grythytta, och vid Segersjö

*) Axberg, Kibl och Hofsta socknar äro, mot frihet från rotering, skyldiga att, af hvarje mantal, till Dylta årligen utgöra 32 dagsverken, och på bruksallmänningen hugga och framföra 7 stafrum ved, samt att till inlösen hembjuda de kol, som af deras egna skogar brännas.

i Lennäs; Gråstensbrott vid Gyttorp i Nora socken. Värdet af samtliga stenbrottens årliga produkter beräknades 1843 till 10,000 R:dr. — Qvarntorps kritbruk i Askersunds socken tillverkade 1844 omkring 70,000 ℔ krita. Vid 15 tegelslagerier tillverkades 1843 omkring 436,000 taktegel och 558,000 murtegel. År 1846 uppgåfvos ej mindre än 27 tegelbruk.

Bland Binäringar, utom de i sammanhang med länets hufvudnäringar nämda, förekommer äfven på landsbygden någon Fabriksrörelse af åtskilliga slag, dock föga betydande: sju garfverier, 5 färgerier och 3 stampverk, i allmänhet tillhöriga personer af medelklassen; tillverkningsvärdet, vid alla dessa inrättningar tillsammantagna, torde kunna uppskattas till omkring 5000 R:dr. Två oljeslagerier finnas: vid Brefven, och vid Westanby i Qvisbro; på förra stället tillverkades år 1843: 2000 kannor linolja, och 80 *Sk℔* oljekakor, till 3000 R:drs värde. Länet har ock tvenne pappersbruk, Lindbacka i Ånnesta, med ett tillverkningsvärde af 18 till 20,000 R:dr årligen, och det mindre betydliga Åmmeberg i Hammar.

Linne- och ylleväfnader utgöra en temligen allmän husslöjd, men idkas blott i Mällösa, Lännäs och Ekeby äfven till afsalu. — Jagten kan ej upptagas bland näringsfång, så vidt det gäller mera än att fylla det egna behofvet. Fellingsbro socken har en egen jagtförening. Länets jagtkassa har obetydliga inkomster, men anlitas ock sällan för utgifter. — Fisket utgör ej heller någon betydande näring, ehuru det idkas temligen mycket på en del sjöar; blott vid Hjelmaren, särdeles i Mällösa och Lännäs, idkas det äfven till afsättning, för 2 till 3000 R:dr årligt värde, och något mindre i de öfriga strandbygderna. Kräftfisket i samma sjö, vid Hvalöen, har fordom varit betydligt, i det ännu för 15 år sedan öfver 8000 tjog årligen afsändes till Stockholm. Nu afgå knappt 200 tjog om året. I Wettern idkas fisket mest för eget behof, ehuru ett särskildt skattlagdt fiske finnes vid ön Lilla Röknen. Der,

likasom

likasom vid sjöns vestra strand fångas röding, som annars blott i fjällsjöar anträffas. Lax fångas i Svart- och Letelfven. Ålfisken finnas flerestädes, såsom vid Skogaholm och Gryteström i Svennevad och Boo, vid Å i Halsberg, o. s. v. — Sjöfart idkas på Hjelmaren blott af Örebro stad och af några jernbruk, ej af allmogen. På Wettern deremot idkas både fraktfart och båtbyggnad af Harje byamän.

Den vigtigaste af alla binäringar inom länet är Varuforsling: dels utgöra de bönder, som lyda under bruksegendomar, sina mest betydande åligganden genom forsling af kol, malm, jern, spannemål o. a.; dels deltager den sjelfegande bonden frivilligt häri, eller transporterar köpmansvaror, båda delarne för att vinna en ofta till skatternas afbördande nödig inkomst, men till föga fromma för det egna jordbruket. Ej mindre begagnas af samma skäl, och med samma påföljd, tillfället af skjutsning, och bonden vill derföre, utom i bergslagerna, ej gerna veta af dennas förvandling genom entreprenader.

Omsättningen af länets produkter sker mestadels omedelbart, utan särskildta landthandlares mellankomst, och dels å torgdagar eller marknader i städerna, dels medelst direkt forsling till afnämaren, eller till hamnplats inom eller utom länet. Båda delarne gälla för åkerbruks-, trädgårds- och skogsprodukter; äfven malm- och tackjerns-handeln drifves numera hufvudsakligen omedelbart, utan mellankomst af förlagsmän i städerna. Marknader hållas numera blott i Örebro, Askersund och Linde, ej i landsorterna; gårdfarihandel idkas blott med nubb och annat af allmogen tillverkadt smideskram. — Nerike har särskildt, genom sitt läge i midten af riket, och mellan dess för handeln vigtigaste, och med ökad ångbåtsfart alltmera begagnade vattendrag, blifvit en liflig omsättnings- och transport-ort; vägarne mellan Örebro och Wermlands hamnar äro i detta afseende bland de vigtigaste i riket; att ej påminna om hvad förut är antydt angående fördelen af provinsens läge närmast intill orter, olikartade till natur och produkter.

Afsättningsvägarne för samtliga länets olika alster äro redan angifna.

Hela länet, och särdeles slättbygden, är väl försedd med omsättningens väsendtligaste befordringsmedel, med vägar. Dessa äro på slätten vanligen väl både anlagda och underhållna, upphöjda öfver den öfriga marken, sakta sluttande åt sidorna, samt hårda, i det hela nästan de bästa i riket, mest i följd af den i de flesta trakter befintliga tillgången på godt grus; de följa ock merendels de sandåsar, som genomstryka landet, och äro ej mycket besvärade med backar. Bergs- och skogstrakterna äro mindre väl lottade, med backiga, oftast i skog anlagda, och derföre sandiga, eller i fuktigt väder djupt smutsiga vägar, hvilkas bibehållande i godt skick försvåras af de tunga foror, som der framföras. Nya vägar tillkomma småningom, och de gamla förbättras genom backars borttagande, eller undvikande vid ny omläggning, men mycket återstår att göra.

Länets landsvägar kunna nästan alla sägas utgå från en medelpunkt, Örebro: Åt sydost derifrån går en landsväg genom Ånnesta, Almby, Stora Mällösa och Lännäs, öfverallt inom en half mils afstånd från Hjelmaren, till Södermanland. Från denna utgår i Almby en annan, som i sydlig rigtning genomskär Gällersta, Ekeby, Skyllersta, Svennevad samt Boo, och derifrån går in i Östergötland. En tredje landsväg går från Örebro söder ut, genom Ånnesta, Mosås och Kumla, derpå åt sydvest genom Halsberg, Hardemo och Wiby, der den utgrenar sig i tvenne: den ena fortsätter åt söder och sydost, genom Snaflunda, Askersund och Hammar, till Östergötland, och utskjuter från staden Askersund en gren åt sydvest till Westergötland; den andra går från Wiby genom Bodarne till sistnämda provins. En fjerde landsväg lemnar den i tredje rummet nämda inom Ånnesta, och går i sydvestlig, ofta vestlig rigtning, genom Mosås, Täby, Winteråsa, Kräcklinge, Edsberg, Knista, Qvisbro och Nysund, till Wermland; i Winteråsa går en gren vester ut till Lekhyttan inom Hidinge, och derifrån

vidare åt vester till Karlskoga, Bjurkärn och Karlstads län. Vid Lekhyttan möter en annan landsväg från de norra bergslagerna, genom Kihl, Tysslinge och Winteråsa, och går i fortsatt sydlig rigtning till Qvisbro, der den åter sammanträffar med den från Örebro.

Äfven till norra delen af länet gå flera landsvägar från Örebro: En genom Längbro, Eker och Kihl, tills den möter vägen mellan Lekebergslagen och de nordliga; den fortgår derpå genom Axberg, der en annan landsväg från Örebro tillstöter, genom Längbro och Hofsta. Från Axberg går denna väg in i Nora socken, der den delar sig i tvenne. Den ena fortsätter åt nordvest till Nora stad, och utgrenar sig der i flera, som genomskära de vestra bergslagerna: en går åt sydvest till Karlskoga, men är vigtigast för vinterkörslorna, då sjöar och kärr utmed vägen begagnas; en annan, den egentliga hufvudvägen, fortsätter i nordvestlig rigtning genom Grythytte och Helleforss till Wermland; en tredje går norr ut genom Jernboås till Hjulsjö, en fjerde till Linde. Den andra landsvägen från Nora socken går norr ut till Linde stad, hvarifrån åter bergslagsvägar utgrena sig till Ljusnarsberg och Ramsberg. En ej särdeles bred, men vigtig väg går från Helleforss åt nordost, genom Hjulsjö och Ljusnarsberg, till Dalarne, och utgör sistnämda landskaps förnämsta förenings-medel med Wermland. — Från den väg, som genom Hofsta går till bergslagerna, skiljer sig redan i Längbro den stora landsvägen från Örebro till Stockholm, och fortlöper genom Ringkarleby, Glanshammar, Lillkyrka och Götlunda, öfver Käglan, samt öfver Opboga bro och genom Fellingsbro, till Westerås län. Den mötes i sistnämda socken af en landsväg från Nora och Linde, och en häradsväg från Erwalla och Näsby, samt har dessutom en nordlig utgrening till Ramsberg. — På Stockholms- och Wermlands-vägarne går en Diligence för resande och varor.

Utom de redan vid bergslagerna nämda mindre vägar, äro de vigtigaste de som genomskära Nerike i mera eller mindre motsatta rigtningar mot landsvägarne, och förbinda de

särskildta häraderna och socknarne med hvarandra. Vi nämna här blott några: En utgår från Stockholmsvägen i Ringkarleby, och fortsätter i östlig rigtning genom hela Glanshammars härad, mestadels på ringa afstånd från Hjelmaren, tills den från Götlunda går inåt Arboga socken i Westerås län. En annan utgår från Wermlandsvägen i Täby, och löper öster ut genom Mosås, Gällersta och Norrbyås till St. Mällösa; i vester sammanhänger den med en mängd vägar, som mest i nordlig rigtning genomskära Edsbergs, Grimstens och Hardemo härader. Trenne häradsvägar skilja sig från landsvägen till Westergötland; en går från Kumla genom Ekeby, Skyllersta och Asker till Lännäs; en annan från Halsberg, utefter Tisarens dalgång, genom Svennevad och Skyllersta till Asker. Här möter en väg från Lännäs, och fortgår utefter samma dalgång till Vestra Wingåker i Nyköpings län, dit ock en väg leder direkt från Lännäs. Den tredje vägen, som från nämda landsväg utgår, genomskär dels Lerbäck och Svennevad, dels Hammar och Askersund. Genom sistnämda socknar går slutligen en väg utefter Wettern, och öfver Tiweden, till Westergötland, men begagnas nu mindre än förr, sedan den andra vestligare Tiwedsvägen från Askersund blifvit anlagd, hvilken är nämd bland landsvägarne. — Länet räknade 1843: 48 gästgifvaregårdar och 23 med postföring besvärade hemman.

Hvad som är sagdt om bergslagsvägen mellan Nora och Karlskoga, gäller i viss mån om alla vägar i skogs- och bergstrakterna, att om vintern sjöarnes och måssarnes isar företrädesvis begagnas, till lättnad för de tunga varutransporterna; äfven på slättbygden tages ofta väg öfver åkrar och ängar, då snön ej kan länge stanna på de öppna och höga vägarne. Såsom kommunikationer vid öppet vatten begagnas dels de stora sjöarne Wettern och Hjelmaren, med den utom länet belägna Hjelmare kanal, dels bergslagernas sjöar och större åar, såsom Roswalen och Linde-ån i Lindesberg; Fåsjön och Norasjön till Nora stad, dock ej utan afbrott af ⅛ mil landväg; de många Bjurkärn-sjöarne, samt Lånsjön och Tims-elfven

till Björkborn i Karlskoga, och Möckeln. På bergslagssjöarne begagnas stora båtar eller pråmar af 50 till 60 *Sk℔* drägtighet; på Wettern storbåtar af 20 till 46 läster hvar; på Hjelmaren jagter af 28 till 40 läster; dessutom gå nu tre ångfartyg, af tillsammans 120 hästars kraft, mellan Stockholm och Örebro, och ett åtminstone tidtals mellan Askersund och andra orter vid Wettern.

Förslager hafva dels varit, dels äro å bane till nya kommunikationsmedel. Tvenne kanaler, under namn af Svea kanal, ha varit påtänkta vid olika tider; den ena skulle gå från Kärrviken af Wettern till Åmlången, Fogel-, Skirn- och Tibosjöarne, till 360 à 370 fots höjd öfver hafvet, omkring 70 öfver Wettern; derefter skulle den sänka sig till Tisarn, och genom Skalleruds dal i Halsberg till Kumla, Täby och Winteråsa, allt i nordlig rigtning, och slutligen åt öster genom Ånnesta och Almby till Hjelmaren, der den skulle utgå ⅛ mil söder om Svartåns utlopp. Det andra förslaget, för hvilket en enskildt man anslog medel till nödiga förberedande afvägningar, gick ut på att förena Wenern med Hjelmaren. Denna kanals högsta höjd skulle blifva sjön Ölen eller Björken i Svartåns dal, något mera än 300 fot öfver hafvet; den vestra hälften skulle gå antingen utefter Let- och Gullspångselfven, eller genom Wismans eller Warnans dal, och hafva en utgrening till Möckeln; den östra hälften skulle följa Svartådalen, med begagnande dels af dess sjöar, dels styckevis af ån sjelf, och utfalla i Hjelmaren nära Hjelmarsberg i Almby. — Äfvenledes har varit i fråga att genom Långens dal öppna en båtled från Örebro till Nora, och genom andra dylika göra Karlskogas och Ljusnarsbergs vattensystemer ännu brukbarare för trafiken, än de af naturen äro. Nu hafva Jernvägsförslager, till en början till förbindelse af Hjelmaren och Wenern, mellan Örebro och Hult, söder om Christinehamn, dragit mesta uppmärksamheten till sig, och det är troligen Nerike beskärdt att först i stort beträda denna nya bana för Sveriges kommunikationer.

Bland de vigtigaste inrättningar för all slags rörelses underlättande är Örebro privatbank, oktrojerad 1837, och å nyo 1847; den hade redan 1845 full maximi-teckning, till 1 million. Denna, likasom de flesta för länet gemensamma institutioner, finnes i Örebro.

Örebro läns skattebidrag till det allmänna, i penningar, varor och arbetsbiträden m. m., utgjorde år 1843:

	För Städerna.	För Landsbygden.	Summa.
Jordeboks- och heminantals-ränta samt afrads-spannemål	290	131,800	132,090
Kronotionde-spannemål	—	33,420	33,420
Mantalspenningar	875	12,300	13,175
Lagmans- och Häradshöfdinge-ränta	—	4,603	4,603
Gerningsören	—	116	116
Tionde och hammarskattsmedel m. m.	—	56,250	56,250
Allmän bevillning:			
Efter 1:a Artikeln: städ. 2,600. land. 39,834			
— 2:a o. 3:e d:o — 11,682. — 42,396	14,282	82,230	96,512
Bränvins-brännings-afgift	1,506	19,468	20,974
Rustning och rotering	1,260	34,450	35,710
Till Presterskap och kyrkobetjening	3,145	73,812	76,957
Fattigförsörjning	3,185	31,661	34,846
Skjutsskyldighet	2,893	43,697	46,590
Väghållning	2,745	49,183	51,928
Diverse utskylder och allm. besvär	13,240	25,080	38,320
Gemensamma för stad och land:			
Chartæ-sigillatæ-medel			17,397
Öfverskotts-post-medel			2,208
Controll-stämpel-medel			84
	43,421	598,070	661,180

Härvid anmärkes, att summorna äro jemnade till fullt Riksdalerstal, och utförda efter afdrag af ordinarie och extraordinarie afkortningar, af hvilka de sednare, för dödsfall, fattigdom o. s. v., gingo till 10,500. Vid rustningskostnaden äro afdragna de till rustningens underhållande anslagna rusthålls- och augmentshemmans-räntor, uppgående till 56,350 R:dr. Skjuts och väghållning äro upptagna till ej fullt ⅓ af det belopp som uppkommer, om man beräknar värdet af dessa besvär dels efter det sannolika antalet af dervid förspillda dagsverken, med afdrag af påräknad skjutslega, dels efter de beting som

ofta ingås om skjutsskyldighetens utgörande. Båda dessa bördor träffa ojemnt: gästgifveri- och kronoskjuts bestrides å krono- och skattehemman öfverhufvud med 2 hästar på mantalet, men i somliga härader med 4, i andra, såsom Karlskoga, med 8. Hållskjutsen påkommer i Östra Nerikes fögderi öfverhufvud hvar 5:te vecka, i Karlskoga samt Nora och Lindes hvar 4:de, i Westra Nerikes fögderi hvar 3:dje; och somliga reservlag måste skjutsa en, till och med flera omgångar i veckan, andra slippa med några få gånger om året. Under titeln Diverse utskylder innefattas jagtkasse-, skogsplanterings-, kurhus- och krigsmanshus-medel, sterbhus-procent, inqvartering, byggnadsskyldighet å kyrka, prestgård, tingshus m. m.; och särskildt för städerna, salu-accis, spinnhus-medel, underhåll af styrelse och polis. Sjötullsmedel äro ej upptagna, emedan ortens andel ej kan beräknas; efter jemn fördelning öfver hela riket, skulle den stiga till 166,000 R:dr, hvilket dock torde vara för högt. Lika litet kunna åtskilliga andra indirekta utskylder, såsom utslags- och expeditions-lösen m. m. dylikt, beräknas.

Af länets hela skattebidrag erlägger landtbruket, med tillhörande binäringar, omkring 81 procent; bergsbruket omkring 11; qvarnar, sågar med flera verk och inrättningar på landet, 1; och städerna 7 procent. Ungefär 18 till 20 procent utgår i tjenstbarheter och arbetsbiträden. På hvarje innevånare i länet belöper sig p. m. 5½ R:dr, och på hvarje skattskrifven person p. m. 9½, utgörande värdet af 20 till 22 dagsverken.

Jemnförda med taxeringsvärdet, gifva skattebidragen följande medeltal för

	Taxerings-värde.	Skatte-bidrag.	Pro-portion.
Landtbruk (hemman och lägenheter)	11,239,116	515,044	100: 4,58
Ett mantal Säteri	6,215	109	100: 1,57
— — Frälse	3,700	128	100: 3,56
— — Krono och Skatte	3,532	226	100: 6,40
Bergsbruk	3,371,128	70,910	100: 2,10
Diverse verk o. inrättningar på landet	386,330	6,796	100: 1,75
Landsbygden S:a	14,996,574	592,750	100: 3,95
Städerna: hus tomter och jordegor	1,369,126	631,200	100: 2,80
S:a	16,365,700	631,200	100: 4,04

De 29,980 R:dr, som härvid fattas i skatte-summan (se föreg. sid.), utgöras dels af bevillning af de personer, som ej tillhöra någon viss näring, dels af för stad och land gemensamma utskylder. — Men det uppgifna taxeringsvärdet motsvarar på långt när ej det värde, hvartill egendomarne i verkligheten köpas och säljas; hela summan för landet torde kunna höjas till mera än dubbelt, eller 30 millioner, och för städerna till 1½. Härigenom skulle uppstå följande förhållanden mellan länets grundkapital och beskattning:

För landtbruket i allmänhet		som 100:	2,29.
Särskildt för 1 mantal säteri		som 100:	0,87.
— — — frälse		— —	1,78.
— — — krono och skatte		— —	3,20.
För Bergsbruket		som 100:	1,05.
— Diverse verk och inrättningar på landet		— —	0,87.
— Landsbygden i allmänhet		— —	1,98.
— Städernas hus, tomter och jordegor		— —	2,56.
— Hela länet		— —	2,10.

Af ofvanstående visar sig, huru ojemnt skatternas tyngd är fördelad, och huru mycket mera de träffa skattejorden än den privilegierade. Ännu större blir ojemnheten, om enskildta hemman med hvarandra jemnföras, enär de flesta skatter utgå efter hemmantal, under det ett hemman kan i värde öfverstiga ett annat, äfven ett af samma natur, ända till 20 gånger och mera. Särskildt försvåras indelade hemmans ställning genom det ofta högst olägliga sättet för räntornas utgörande, och särskildta orters genom öfverdrifna prestationer för skjutsning, väghållning, brefbäring m. m.[1]).

Örebro län innehar 12:te ordningsrummet bland samtliga läner i riket; det är till storlek det 15:de, till folkmängd det 13, till medelbefolkning på qvadratmilen det 12:te; till produktion och medelafkastning af spannemål öfverhufvud det 15:de, men om hvete, råg och korn hufvudsakligen afses,

[1]) Ofvanstående statistiska data äro åter hemtade ur Top. Stat. Uppgifter.

det 10:de, och till produktion af potatis det 15:de; till produktion af jernmalm och tackjern det 2:dra, af stångjern det 3:dje; till antal af socknar det 17:de, af pastorater det 15:de; till hemmantal det 12:te, till taxeringsbelopp det 13:de, till statsbidragens samtliga belopp det 10:de. Man måste dock vid alla dessa, för öfrigt blott approximativa bestämningar för länets rang bland de öfriga, ihågkomma att det består af tvenne helt olika delar, landslag och bergslag; att den förra, för sig betraktad, skulle intaga ett i förhållande till sin vidd högre rum i afseende på befolkning, spanmålsafkastning m. m., och bergslagen, likaledes i förhållande till sin vidd, ett relativt högre rum i anseende till metallisk produktion.

Örebro läns sigill innehåller en krönt, tvådelad sköld, med Nerikes vapen öfverst, två pilar mellan fyra rosor i rödt fält, och nederst, för bergslagerna, Westmanlands tre brinnande berg i hvitt fält; omskriften är den för alla län, hvart för sig, vanliga.

Vi öfvergå till den särskildta beskrifningen af länets Städer och Socknar:

1. Örebro stad är belägen under 59° 16′ 30″ nordlig bredd, 20¾ mil från Stockholm, vid Svartån, ¼ mil från dess utlopp i Hjelmaren, och utefter en sandås, som ån genombryter. Den sträcker sig från norr till söder 3140 alnar långt, med en bredd af blott 4 till 500, och upptager ungefär 80 tunnlands areal. Svartån delar den i tvenne nästan lika stora delar, gör inom staden ett fall, och bildar derefter tvenne alldeles kringflutna holmar, af hvilka den minsta och närmaste nästan hel och hållen upptages af Örebro slott. Längre i norr går igenom staden ett mindre vattendrag, Hospitalsbäcken, som sedermera utfaller i Svartån; förbi norra tullen går Lillån. Stadens läge utefter åsen är genom sin upphöjning sundt, och vackert, emedan det lemnar utsigt öfver bördiga omgifningar; men för rörelsen är det ofördelaktigt,

äfvensom i anseende till vissa delars betydliga afstånd från vatten, en olägenhet, som dock till en del blifvit afhjelpt genom brunnars upptagande på offentliga platser, eller på enskildtas gårdar.

Stadens namn torde enklast och naturligast, i anseende till belägenheten, kunna härledas från *ör* (sand) och *bro*. Dess ålder är ej känd, men sannolikt är den bland de äldsta i riket: stället är af sig sjelf på en gång egnadt till en fast ort af stor vigt under tider af inre krig, och till en afsättningsort för de närmaste dels sädesrika trakterna, dels bergslagerna. Säkra handlingar från forntiden, som vittna om stadens tillvaro, vidtaga på 1200:talet; mindre säkra, eller sägner, gå åtminstone ett århundrade längre tillbaka. Möjligen har dess första upphof varit en by vid Lillån, vid den sedan tre sekler ödelagda Längbro kyrka, hvars socken, likasom Ånnesta i söder, sedan samma tid är lagd till stadsförsamlingen. Privilegierna gå tillbaka till 1404, men vittna om äldre, som troligen blifvit förstörda vid en eldsvåda år 1380. Det äldsta bref, hvarunder man funnit stadens sigill, är af 1437.

Hela stadens så väl som de särskildta delarnes omfång synes hafva för det mesta bibehållit sig oförändradt. Delarne äro Norra och Södra staden, på hvar sin sida om ån, ut till Norra och Södra tullen på längden, samt Westra, Östra och några mindre betydande tullar på bredden; — Norra och Södra Smedjebacken utefter åns båda stränder, troligen af gammalt hemvist för klensmeder, hvilka här, likasom i Kumla, Halsbergs, Hardemo och Lerbäcks socknar, idkat ett handtverk, som man i de sista seklerna länge sökt med tvång fästa uteslutande här vid stället; — Slottsholmen och den derinvid belägna större ön, hvilken nu utgör en park, samt den vid södra Smedjebacken belägna Kungsträdgården. Stadens hufvudgata har fordom gått alldeles utefter åsen, och bildar, så mycket som deraf är qvar under namn af Gamla Gatan, nästan ett S; på 1660:talet upptogs den nuvarande Storgatan, som går rakt igenom nästan hela stadens längd, och blott

sydligast tager en trubbvinklig rigtning mot sin öfriga bana. Dessa två de förnämsta gatorna skära hvarandra en gång i södra delen, och bilda det spetvinkliga Yxhammarstorget; längre upp ligger det temligen reguliera Stora torget emellan dem båda; i norr skära de hvarandra två gånger, och bilda Hökare- och Silltorgen, båda åter snedvinkliga. I samma del af staden finnes ännu en gata, Westra Jordgatan, utanför Gamla gatan, i dylik bågform; en del tvärgränder göra ock sneda vinklar mot hufvudgatorna, men de flesta göra räta vinklar med sjelfva Storgatan. Stadens hela form är en långsträckt oval. Tre broar äro anlagda öfver de tre vattendragen, som afskära Storgatan och landsvägen utanför dess norra ända; sex broar förena stadens delar med Slottsholmarne, och dessa med hvarandra och med Kungsträdgården i öster.

Staden är i det hela taget välbygd. Några få publika och andra hus äro af sten, de öfriga af träd, men dels beslagna med murbruk, dels målade. Husens och tomternas antal är 361, hvaraf ej ringa del för några år sedan afbrändes, och ännu ej är åter bebygdt. Uppskattningsvärdet är omkring 800,000 R:dr, och inberäknadt alla jordegor utanför tullarne gick det år 1844 till 1,093,593 R:dr.* Folkmängdens belopp har varit antecknadt sedan år 1749, då den var 2147; år 1754 hade den hunnit till 3066, år 1780 till 3593, 1810 åter blott omkring 3000, år 1840 till 4227. Af sistnämda summa hörde till embets- och tjenstemannaklassen 252, familjerna inberäknade, till handels- och näringsklassen 1580; öfrige stadsboer, som gått ur tjenst, eller nedlagt sin rörelse, eller enkor med egna hushåll, voro 1400, tjenstefolk 695, underhållne fattige och fosterbarn 300. Således utgjorde den egentligen s. k. närande klassen blott 38 procent, fattigpersonalen omkring 7 pc. — Enligt 1844 års mantalslängd hade staden 4460 innevånare, hvaraf 2608 qvinnor, och 1712 skattfria personer af båda könen.

Näringarnes tillstånd öfverklagas sedan länge såsom lutande till försämring, mest i följd af vexande håg att lefva och arbeta på egen hand. I 54 särskildta handtverk och dylika

yrken räknades år 1840: 219 mästare, verkstadsföreståndare eller husbönder, med tillsammans 324 gesäller, lärlingar eller andre arbetare, eller hos dem skattskrifne personer. Således hade i medeltal tvenne mästare eller husbönder blott trenne arbetare, och då några större verkstäder i verkligheten upptaga betydligt flera, måste mången mästare finnas, som arbetar utan allt biträde. Till handtverken kunna här ock räknas de få fabriker, som staden eger, alla obetydliga, med undantag af det snart 100 år gamla boktryckeri och stilgjuteri, som, jemte Lindbacka pappersbruk utanför staden, tillhör Lindhska firman; det har på sin tid varit kanske det största i riket, men har på sednare åren blifvit inskränkt. En fabriksrörelse i stort har, som redan är antydt, varit drifven på smedjebacken, nemligen klensmide, hufvudsakligen riktadt på gevärstillverkning, och förenadt med en inrättning för borrning och slipning, vid Snaflunda utanför staden. Faktoriet, inrättadt på 1600:talet, räknade vid år 1780 öfver 100 arbetare, dels i staden, dels i socknarne deromkring, men upphörde år 1798.

Handeln har i fordna dagar varit betydlig nog, så länge nästan hela landsortens, särdeles bergslagernas, varu-omsättning var bunden vid staden, genom gång efter annan förnyade privilegier; men dessa förmåner började i sednare sekler delas ej blott såsom af gammalt med Arboga, utan ock med de tre nyare städerna inom länet, och sedermera inskränkas genom de onaturliga bandens lossande till landsorternas förmån; och sedan nu så väl spanmåls- som tackjernshandeln börjat gå omedelbart mellan köpare och säljare, har stadens handel hufvudsakligen bestått i afsättning af köpmannavaror till landsbygden, och utskeppning af dennas produkter, så vidt de gått utom länet. Men äfven denna del af rörelsen bestrides i ej ringa mån af orternas egna faktorer och kommissionärer. Emellertid räknade staden oftanämda år 32 handlande med 38 betjente. Varornas ut- och införsel bestridas af staden tillhöriga 10 fartyg, af 30 till 40 lästers drägtighet, och de tre förut nämda ångfartygen. Allt utom tvenne af ång-

fartygen tillhör stadens rederi-bolag, som har lastageplats, jagthvarf och våg vid Skebäck (f. d. Skipbäck), på halfva vägen ned till Hjelmaren; på denna våg uppläggas årligen omkring 14 till 15,000 *SkƗ* tack- och smides-jern, som sjöledes afgå till Stockholm. Hela handeln beror hufvudsakligen af Hjelmare kanal och slussverk, som ock, ehuru utom länet belägna, äro sedan år 1768 åt staden öfverlåtna. De hade år 1844, af 398 fartyg, 13,260 R:drs uppbörd.

Staden har en betydlig s. k. Hinders- (Henriks-) messe marknad i Januari, en af de ansenligaste i riket; tvenne andra egentligen kreatursmarknader; samt torgdag hvarje Lördag, då landtmannaprodukter i stor myckenhet här afsättas. Förstnämda marknad synes vara urgammal; ett fåfängt försök gjordes af regeringen år 1462 att få den, till fördel för den straxt efterföljande Upsala Disting, flyttad till Larsmessetiden.

Till staden höra dels med egande, dels med brukande rätt, 1320 tunnland åker, 862 tunnland äng och 1663 tunnland skog och betesmark, tillsammans 3845 tunnland, skattlagda till 29¼ mantal, och mestadels fördelade på och fästade vid stadstomterna. Jordbruk och boskapsskötsel ingå således här, såsom på de flesta andra ställen i riket, till ej obetydlig del i stadens näringar, visserligen ej de andra till mycken fromma. Samtliga afkastningen af åkerbruket beräknas till 4000 tunnor säd, hvaraf hälften hvete och råg, och 2000 tunnor potatis, så att på hvarje person blott kommer i medeltal 1 tunna säd och ½ tunna potatis, eller hälften af det verkliga behofvet efter vanlig beräkning. Ungefär till lika stor del torde ladugårds-afkastningen motsvara behofvet. Skogen är mestadels så uthuggen, eller består af så oländig mark, att den blott kan begagnas till bete. — På stadens egor ligger, utom Skebäck och Adolfsbergs brunn, en mängd lustställen, som tillhöra enskildta personer, de flesta söder om staden.

Bland offentliga byggnader, och dermed sammanhängande, eller annars här befintliga inrättningar eller anläggningar, äro

att anmärka: *Örebro Slott*, bygdt eller sannolikare iståndsatt af Birger Jarl, och sedermera beryktadt särdeles från Unions-tiden, från Engelbrechts, Sturarnes och Gustaf Wasas strider mot Danskt öfvervälde, eller mot de högadliga slägternas makt. Det intogs sista gången af Gustaf Wasa, som då skall hafva låtit nedrifva det, men snart börjat återställa det på samma plats. Byggnaden synes dock ej hafva blifvit färdig förr än under Konung Carl IX:s eller Hertig Carl Philips tid, till hvilken sednares hertigdöme slottet hörde, likasom förut till faderns; det har ock sedermera undergått flera förändringar. Sådant det nu befinnes, är det 4 våningar högt, bygdt i fyrkant, omkring en inre borggård, och med ett rundt torn vid hvarje hörn. Det innehåller boställe för landshöfdingen, embetsrum för hela länsstaten, förrådsrum, magasiner, fängelser m. m., utom en del obegagnade rum. Dels på slottet, dels i staden [8]) hafva åtminstone 20 herredagar, möten och riksdagar blifvit hållna, hvaraf de för fäderneslandets öden vigtigaste varit följande: år 1347, då den tillämnade allmänna Lagen skall hafva blifvit öfversedd; 1529 och 1537 årens prestmöten, bland de mest afgörande för reformationens seger; år 1540, då konungadömet erkändes för ärftligt i K. Gustaf I:s hus; år 1586, då hertig Carls underlydande presterskap för sig beslöt öfver religionens och kyrkans förhållanden, och deras beslut af hertigen sanktionerades; år 1611, då hertig Gustaf Adolf inför ständerna gjordes värbar, och derpå skickades mot rikets fiender; år 1617, då en riksdagsordning, jemte religionsstadga och handelsordning här utfärdades; hvarefter intet riksmöte här blifvit hållet förrän 1810, då det nu regerande konungahuset kallades till thronföljden. — Slottshöfvitsmän, tillika länets styresmän, äro kända från slutet af 1300-

[8]) Riksdagen år 1540 skall hafva varit hållen i ett hus i staden, vid Hökare-torget, ännu 1780 kalladt Kungs-stugan; så väl K. Gustaf I som Carl IX skall der ha bott. Till riddarhus lär i sednare tider varit begagnadt ett f. d. kronomagasin, nu lifregements husarers rekrytkasern, på norra Smedjebacken.

talet. Slottet har en predikant gemensam med hospitalet (se nedf.).

Stadens *Rådhus* har af gammalt legat vid Stortorgets sydvestra hörn, från 1662 vid det nordöstra, der det sedermera undergått flera reparationer. Staden har fordom haft 4 borgmästare, med säkerhet kända från 1616, mindre säkert från 1385; från år 1643 minskades antalet till 3, från 1650 till 2, från 1693 till 1.

Stadskyrkan, belägen vid Stortorget, är bygd i en stil, som synes tillhöra 14:de och 15:de seklerna; troligen är den uppförd efter 1380, i en då sannolikt afbränd vida äldre kyrkas ställe. Den har från början haft rektangulär form, men erhöll, då Längbro och Ånnesta socknar slogos till stadsförsamlingen, ett utbygge på norra sidan. Hela bredden är 38 alnar, längden 78. Tornet är 32 alnar högt, och är bygdt år 1771; ett äldre, af 296 fots höjd, har funnits från 1643, men som det redan snart förlorade sin rätta ställning, och började luta, nedtogs det dels 1764, dels 1771. Kyrkan har en gammal altartafla, och en stor mängd minnesvårdar, men ingen öfver den störste man, hvars ben den gömmer, Engelbrechts. Utomkring kyrkan har funnits en stenmur, som i sednare tider blifvit nedtagen. — Stadens kyrkoherdar äro till namnet kända från 1300, kaplanerne från 1520.

Fordom har funnits i stadens norra del ett kloster, åtminstone från 1200-talet, benämdt än Vår Frus, än S:t Olofs, än Karmeliterklostret, det sista från 1400-talet. Det har sannolikt under K. Gustaf I blifvit raseradt, och dess icke obetydliga jordegendom dels indragen, dels anslagen till likartade ändamål, hvaribland — Länshospitalet, som troligen vid samma tid, och i samma trakt, grundades, och hvaraf, efter vexlande öden, den del som var Dårhus, blifvit indragen, och husen försålda; men all dertill hörande ränta, kronotionde m. m. står fortfarande under Seraphimer-ordens-gillets förvaltning. Det för länet och staden gemensamma *Lazarettet* och *Kurhuset* har uppstått ur, och är hvad som ännu återstår af

besagda hospitals-inrättning. Der vårdas 2 till 300 sjuka årligen, med en kostnad af 5 till 6000 R:dr, hvilket hufvudsakligen betäckes med de af vanligt utgående s. k. kurhusmedlen.

Stadens *Lärdomsskola*, nu *Carolina* kallad efter K. Carl XIII, har ursprungligen, kanske från katholska tiden, funnits vid Stortorget, men är nyligen flyttad till en vacker plats mellan Norra Staden och Norra Smedjebacken. Framför skolhuset är uppfördt ett monument öfver bröderne Olaus och Laurentius Petri, som i denna trakt föddes, och började sin studie-bana vid klosterskolan. Skolan har från äldre tider haft ett efter rektorernes rykte vexlande tillopp af lärjungar, äfven från andra orter, och räknar nu 250 till 280. Lärarne äro, apologistskolan inberäknad, 9 ordinarie, hvaribland rektor och konrektor, samt dessutom trenne lärare i sång och musik, teckning, och gymnastik. Deras aflöning och skolans öfriga omkostnader bestridas med 620 tunnor spanmål i statsanslag, ett prebendepastorat (Eker) för konrektor, räntor af enskildta donationer för lärare och till stipendier åt lärjungar, inskrifningspengar, terminationspengar m. m. — Rektorernes namn äro kända från K. Gustaf I:s tid.

En *Lankasterskola* för 150 gossar, och *Flickskola* för 80 lärjungar finnas i stadens södra del. Den förra är stiftad 1824, den sednare 1831. I båda eger en ringa terminsafgift rum, och för öfrigt betäckas kostnaderna af påskpenningar och af räntor utaf donerade kapitaler. Den förra egde 1845 en kapitalbehållning af 3123 R:dr, utom några aktier i Hjelmare kanal, samt obetydlig jordegendom och jordränta; flickskolan egde 1844 en fond af omkring 5500 R:dr. En *Småbarnsskola*, stiftad år 1840, för 30 barn, underhålles genom enskildta personers årliga sammanskott, och en ringa afgift för vecka; den egde redan nämda år ett kapital af 1645 R:dr. Dess lokal är i det s. k. *Arbets-* eller Barnuppfostrings-huset i stadens norra del, der äfven en annan uppfostringsanstalt

finnes,

finnes, för 100 till 120 fattiga barn. Den underhålles mest medelst räntorna af donerade kapitaler, år 1844 tillsammans öfver 11,000 R:dr. Slutligen uppfostras några barn af s. k. pauvres honteux medelst räntorna af en *Novemberkassa*, som 1845 uppgick inemot 9000 R:dr.

Fattigvården bestrides för öfrigt dels af donerad jord och räntan af kapitaler, som 1845 stego till 11,274 R:dr, samt uttaxerade medel omkring 1700 R:dr. — Stadens *Sparbank*, stiftad 1826, hade 1845 en insättningssumma af 74,720 R:dr på 1044 böcker, och en utlåningssumma af 79,127 R:dr. — Af öfriga för staden egna inrättningar äro: en Brandstodskomité för lösegendom, och en annan underordnad det allmänna brandstodsbolaget för städerna; en frivillig Brandkorps från 1834, jemte de äldre i sig sjelfva utmärkta anstalterna för brandväsendet; ett Societets-bolag, ett Bad-bassins-bolag från 1834, ett Läsesällskap o. s. v. En del för länet gemensamma inrättningar, såsom Hushållningssällskapet, Direktionen öfver Hjelmare Slussverk, en allmän Fattig-direktion, Örebro Privatbank m. fl. hafva ock sina fonder och sina tjenstemän, eller åtminstone sina sammanträden här, såsom till en del förut är nämdt. — Med orten har staden mestadels gemensamma 6 praktiserande läkare, nemligen en provincial-, en stads-, en militärdistrikts-, en bataljons-läkare, en stads-kirurg, och en intendent vid Porla brunn. — Slutligen är här tingställe för Örebro härad, och ett af de tvenne för lagsagan.

Stadens inkomster, anslagna till underhåll af styrelse och polis, uppbördsverk, allmänna byggnader m. m., bestå af anordnad ränta, källarefrihet, gerningsören af sockenhandtverkare m. m., samt våg-, bro- och hamnpenningar, ståndspenningar under marknader o. s. v.; de utgöra omkring 4000 R:dr; fyllnaden i hvad till nämda behof fordras, uttaxeras till ett belopp af omkring 2000. Samtliga bidrag till stadens och statens behof anses gå till omkring 28,000 R:dr, hvaraf för stadsjord 4700. Bevillning för borgerlig näring utgör

2622, hvaraf 755 för handel, hvaremot svarar en till taxering uppgifven inkomst af 15,100, som åter fördelad på 32 personer gör ej fullt 500 för hvar; och 1867 för handtverk och öfriga näringar, motsvarande 37,340 R:drs inkomst, som fördelad på 161 personer gör 232 R:dr för hvar. Hela inkomstsumman fördelad på nämda klassers hela personal, skulle göra föga öfver 33 R:dr på hvar.

Örebro stad är den 19:de i ordningen af rikets städer, och hör till tredje klassen; dess vapen är en svart örn med utspända fötter och vingar, röd näbb och klor, allt i gult fält.

II. Askersunds stad ligger nästan i södra ändan af länet, under 58° 53′ nordlig bredd, vid sjön Wikens utlopp i Alsen, en nordlig vik af Wettern, och 6 mil från Örebro. Staden är regelbundet anlagd, med räta och breda gator, håller 1150 alnar i längd och 700 i bredd, samt i vidd 42 tunnland; har 187 hus och tomter, hvaraf 138½ bebygda med mestadels vackra trädhus; samt ett rymligt torg nästan midt i staden, och en god hamn vid sjön. Hus och tomter hafva varit uppskattade till 85,000 R:dr, och stadens jordegor, utgörande 1½ mantal, till 49,668 R:dr. Folkmängden var år 1840 beräknad till 960 personer, hvaraf embets- och tjenstemän med deras familjer utgöra omkring 5 procent; borgerskap och vid näringar skattskrifne 40, diverse stadsboer 32, enskildtes tjenstefolk 19, och fattighjon 5 procent. Mantalslängden för år 1844 upptager 945 innevånare, hvaraf 522 qvinnor, och 374 skattfria personer af båda könen.

Askersund har varit köping under Wadstena, tills det år 1643 af Drottning Christina fick stadsprivilegier, som ytterligare bekräftades 1647; vid samma tid synes stadsförsamlingen hafva blifvit skiljd från landsförsamlingen, och fått egen kyrkoherde. Staden var ursprungligen grundad på handel med smideskram från Hammars, Lerbäcks och Godegårds socknar, den sednare i Östergötland, och med spanmål från sistnämda provins, och viktualier från Småland. Men sedan Godegårds bruks egare skaffat sig rättighet att uppköpa all i socknen

tillverkad spik, och Lerbäcks allmoge sjelf börjat idka gårdfarihandel med sitt nubb- och spik-smide, har stadens smideshandel nästan alldeles afstannat; likaledes har spanmålsafsättningen på bergslagerna minskats med minskadt behof af denna vara i följd af nyodlingar, och med ökad tillgång från sjelfva Nerikes slättland; och samma förhållande eger af dylika skäl rum med viktualiehandeln. Af sjöfarten på Wettern begagnar sig staden föga, och af den nyöppnade på Göta kanal ännu alldeles icke. Dess trenne egna fartyg, af tillsammans 85 lästers drägtighet, frakta tackjern till Jönköping, men en del af denna trafik går ännu landvägen, och spanmålstillförseln från Östergötland sker med främmande fartyg. Omkring 2000 *Sk℔* stångjern, 5 till 6000 *Sk℔* tackjern, 1500 till 2000 *Sk℔* jernmalm utskeppas årligen. — För 20 till 30 år sedan var både handel och näringar i sådant förfall, att fråga väcktes, det man skulle afsäga sig stadsprivilegierna; men sedermera har rörelsen ökats och befolkningen stigit från 700 till sitt närvarande belopp. Staden hade 1840: 18 handlande, med en betjening af blott 10 personer. I 29 särskildta handtverk och dermed likartade yrken arbetade 42 mästare, med biträde af 52 gesäller och lärlingar. Några fabriker finnas, men af så ringa betydenhet, att de ej just skilja sig från öfriga handtverks natur. Marknader hållas här trenne, hvaraf två för kreatursbandeln, som vanligen är betydlig.

Stadens jord innehåller 198 tunnland åker, 300 tl. äng, och 1160 tl. skog och betesmark *). Afkastningen beräknas till 650 tunnor säd, 800 tunnor potatis, och en fodertillgång, hvarmed 30 hästar, 180 hornkreatur och 25 får underhållas.

Bland offentliga byggnader inom staden äro: *Stadskyrkan* nära torget, ombygd efter eldsvådor 1661 och 1776, uppförd af sten, och benämd Sofia Magdalena. — *Rådhuset*, två

*) Adresskalendern uppgifver 580 tl. odlad jord, 1190 tl. skog och betesmark.

våningar högt, ligger vid torget, likasom — Prins Oskars *Elementarskola*, stiftad 1812 genom enskildtas sammanskott, och invigd 1815; samt *Flickskolan*, stiftad på samma gång, och öppnad 1814. Den förra har Rektor och Collega, och besökes af 40 till 50 barn, den sednare räknar 12 till 15 lärjungar. Bådas inkomster bestå i kronotionde, räntor af samlade medel, samt skolafgifter. I det ena skolhuset är ock Lankasterskolan, stiftad 1841 genom enskildta sammanskott.

Fattigvården bestrides medelst räntan af en samlad fond, omkring 2000 R:dr, och uttaxerade medel, omkring 200 R:dr årligen. Sjukvården bestrides af en stadsphysikus, som tillika är bataljonsläkare. Staden har för öfrigt Sparbank från 1841, Brandstodskomité, frivillig Brandkorps från 1839 m. m. — Här är tingställe för Sundbo härad.

Stadens inkomster af våg-, bro- och hamnpenningar, samt källarefrihet och gerningsören, gå ej öfver 200 R:dr. Hvad derutöfver fordras för underhåll af styrelse och polis, uttaxeras till ett belopp af omkring 600 R:dr. Samtliga utskylder utgöra 5000 R:dr, hvaraf bevillning för handel och borgerlig näring, utgår med 430 R:dr, motsvarande 8600 R:drs inkomst, hvilken, fördelad på handlande och mästare, skulle göra omkring 240 på hvarje person, och fördelad på samtliga till dessa klasser hörande personer, skulle göra omkring 24 på hvar.

Askersund hör till 5:te klassen af rikets städer, och är den 49 i ordningen. Dess vapen är en smed med slägga, stående vid ett städ.

III. Nora bergsstad ligger vid 59° 31′ 30″ nordlig bredd, på sluttningen af Norasjöns vestra strand, nära Hagbyåns utlopp, 3½ mil från Örebro, och är omgifven af bördiga fält, omvexlande med löfrika höjder, på hvilka vackra egendomar äro belägna. Den är reguliert bygd, med räta och breda gator, sträcker sig 1000 alnar i längd från norr till söder, 600 alnar i bredd, upptager en areal af 36 tunnland, och har i midten ett rymligt torg. Tomterna äro 121, hvaraf

77 äro bebygda. Uppskattningsvärdet år 1844 var 151,758½ R:dr, och inberäknade jordegorna, som äro upptagna till 3 mantal, 234,341⅔. Innevånarnes antal år 1840 var 756, hvaraf borgerskapet med familjer och arbetare utgjorde 41 procent, läro- och civilstaten 12, öfrige stadsboar med privates betjening 43, underhållne fattige 4 pc. — Enligt 1844 års mantalslängd räknade staden 812 personer, hvaraf 471 qvinnor, och 307 skattfrie personer af båda könen.

Huru länge Nora varit bebygdt, är ovisst; privilegierna äro utfärdade 1643, och bekräftade 1652. Staden var en tid, från 1644 till 1648, residens för frih. Christer Bonde, såsom landshöfding öfver Nora och Lindes, Grythytte och Kopparbergs bergslager, samt Fellingsbro härad. Den var från början grundad på handeln med bergslagerna, på förlag för, och afsättning af dess tillverkning. Landtmannen var förpligtad att till köpmannen lemna sitt tackjern, och af honom mottaga sina varor. Men småningom ökades bergsmännens välstånd, så att de ej behöfde något främmande förlag, de befriades äfven från de band, som fästade deras rörelse vid staden, de fingo sjelfva afyttra sitt tackjern till bruken, och uppköpa sitt spanmåls-behof, hvar och af hvem de behagade. Dermed har ock den egentliga förlagshandeln upphört, eller öfvergått till vanlig handel, men med betydlig inskränkning mot fordom. Likväl har staden ännu några handlande, som drifva betydlig rörelse med bergslagen, och genom afsättning af dess produkter. Årliga omsättningen af tackjern är beräknad till 30 à 35,000 *Sk℔*, och af jernmalm inemot 100,000 *Sk℔*, som afyttras till Lekebergs, Karlskoga och Lerbäcks bergslager. De handlandes hela antal år 1840 var 13, hvilka begagnade tillsammans 11 personers biträde. I 22 särskildta handtverk eller andra näringar hade 43 husbönder blott 33 arbetare. — Ingen marknad hålles här, men mycket besökta torgdagar hvarje Lördag.

Stadens egorymd upptager 746 tunnland, hvaraf 495 tl. odlad jord, 251 tl. skog och betesmark. Afkastningen

beräknas till 485 tunnor spanmål, 500 tunnor potatis, samt underhåll för 36 hästar och 117 hornkreatur.

Af offentliga byggnader förtjena att nämnas: *Stadskyrkan*, gammal, bygd år 1781, af sten, 80 alnar lång, 22 bred, ligger vid torget, likasom — *Rådhuset*. — *Skolhuset*, stadens bästa prydnad, mestadels bekostadt af enskildta, innehåller: en stadsskola eller pedagogi, vanligen begagnad af 20 lärjungar; en folkskola, med vexelundervisning, inrättad för 100 lärjungar; en småbarnskola; och en arbetsskola för qvinnoslöjd. Lärares aflöning m. m. bestrides dels med af staten anslagna 28 tunnor kronotionde och 20 *Sk℔* tackjern, dels med räntor af den ursprungliga fonden, dels med sammanskott af stadsboarne, allt tillsammans beräknadt till 820 R:dr. — En Söndagsskola, stiftad 1842, räknar mera än 100 lärjungar.

Fattigvården bestrides medelst räntan af ett kapital, stort 366¾ R:dr, och med årliga bidrag af tillsammans ungefär 650 R:dr. — Stadens sparbank, inrättad 1836, hade 1843 en insats-summa af 10,810 R:dr. — Hälsovården bestrides af en härstädes stationerad provincialläkare. — I staden är tingställe för häradet, och ett af de tvenne för lagsagan.

De inkomster, som äro anslagna till underhåll af styrelse och polis, gå blott till 220 R:dr, de till bristens fyllande uttaxerade medel till ungefär 260. Samtliga utskylder till staten och staden utgöra omkring 6400, hvaraf i bevillning för borgerlig näring 440, motsvarande en taxerad inkomst af 8800 R:dr, hvilket fördeladt på husbönderna gör omkring 150 R:dr för hvar, och fördeladt på samtliga vid borgerliga yrken skattskrifna personer, gör omkring 29 R:dr för hvar.

Lands- och stadsförsamlingarne utgöra ett helt tillsammans, med gemensamt presterskap och gemensam kyrka.

Staden tillhör 5:te klassen bland rikets städer, och innehar 42:dra rummet. Vapnet är 5 granar på ett berg.

IV. Linde eller Lindesbergs bergstad ligger vid 59° 35′ nordlig bredd, 4⅛ mil från Örebro; och vid norra stranden af Lindesjön, mellan Stor-ån och Lilla Lindesjön, på

en temligen hög ås, utefter hvilken stadens hufvudgata är anlagd i sydost och nordvest, till en längd af 1400 alnar. Den har äfven för öfrigt räta gator, och innehåller, på 34 tunnlands vidd, 174 tomter, hvaraf 64 äro bebygda. Uppskattningsvärdet är, jordegorna inberäknade, omkring 140,000 R:dr, hvaraf ungefär ⅘ för staden. Folkmängden år 1840 var 776 personer, af hvilka nära hälften idkade borgerliga yrken och näringar. Mantalslängden för år 1844 upptager 826 personer, hvaraf 477 qvinnor, och 309 skattfrie personer af båda könen.

Staden är anlagd 1643, och privilegierad 1645, i dylikt ändamål som Nora, och har delat dess öden i afseende på rörelsen, i följd af likmässigt förändrade förhållanden. Handeln sysselsätter 13 personer, hvaraf 8 husbönder; 18 handtverk m. m. upptaga 34 mästare med 26 arbetare. Jordbruket måste ersätta hvad som brister i stadsmannanäringarnes lif: egorna innehålla, inberäknadt ½ hemman, som är åt borgmästaren anslaget, omkring 1317 tunnland; inegorna utgöra 649 tunnland, hvaraf 570 tl. åker, som anses gifva 500 tunnor spanmål och 1600 tunnor potatis, hvilken rotvext med fördel odlas på den i allmänhet sandiga jorden. Ungefär 50 hästar och 170 hornkreatur underhållas å 670 tunnland staden tillhörig skog och utmark. — Inom egorna i vester om staden finnes en hälsokälla. — Staden har en marknad, Carlsmessa, och torgdag hvar Lördag.

Offentliga byggnader äro: *Stadskyrkan*, gammal, tillbygd för 200 år sedan, ligger vid torget ej långt från sjön, likasom — *Rådhuset*, två våningar högt. — *Stadsskolan* har 30 till 40 lärjungar; den underhålles dels med statsanslag af 30 till 40 tunnor kronotionde, dels af stadsboarne. En lankasterskola för gossar, och en flickskola finnas ock. Fattigvården kostar omkring 370 R:dr. Sjukvården bestrides af en stads- och bergs-läkare. Staden har för öfrigt brandstodskommittéer m. m. — Här är tingställe för häradet.

Underhållet af stadens styrelse och polis upptager ungefär 100 R:dr diverse inkomster, och 140 R:dr som uttaxeras.

Samtliga krono- och kommunal-utskylder beräknas till 4000 R:dr, hvaraf bevillning för borgerlig näring utgör 380, motsvarande en taxerad inkomst af 7600 R:dr, som fördelad på husbönderne gör omkring 90 för hvar, och fördelad på samtliga med borgerliga yrken sysselsatta, gör 23 för hvar.

Lands- och stadsförsamlingarne hafva kyrka och presterskap gemensamma.

Lindesberg hör till 5:te klassen af rikets städer, och innehar 63:dje rummet. Dess vapen är en lind på ett berg.

I. **Örebro Härad**, af Nerikes Östra Fögderi, kring Hjelmarens östra hörn, och delar af (X) Lekebergs Härad inom Leke och Karlskoga fögderi, samt af (XIV) Nora och Hjulsjö Bergslags Härad inom Nora och Lindes fögderi, båda på Kihlsbergen. innehålla tillsammans 12 socknar, hvaraf 7 höra, jemte Örebro stad, till Örebro prosteri, 5 till Glanshammars, båda af Strengnäs stift.

1. *Längbro*, och 2. *Ånnesta socknar*, båda af Örebro härad och prosteri, samt landtförsamlingar till Örebro stads pastorat, ligga på hvar sin sida om Svartåns mestadels nedersta lopp, och gränsa i norr till Hofsta och Eker, i vester till Gräfve och Winteråsa, i söder tilll Täby, Mosjö och Gällersta, samt i öster till Almby, sjön Hjelmaren och Ringkarleby socken. Arealen är 0,602 qvadratmil, hvaraf ungefär hälften hör till hvardera socknen. Landet är närmast Hjelmaren flackt, dels sankt, dels stenbundet; likaledes utefter den från sjön Lången kommande Lillån, som har sitt utlopp i Hjelmaren norr om Svartåns. Längre in åt vester, på båda sidor om sistnämda å, är den bästa och mest bebygda delen, med lerhaltig jordmån. Norra, och särdeles södra trakterna, äro något skogiga; i söder framgår den låga ås, som begränsar Täbyåns dalgång på norra sidan. Äfven stryka tvenne sandåsar, från Eker och Hofsta, tvärs igenom landet från norr till söder. Innevånarnes antal år 1840 var 1488, fördelade

på 287 hushåll; mantalen äro 51 oförmedlade, 47⅝ förmedlade; mera än hälften af folkmängden, och omkring 36 af mantalen höra till Längbro. Hufvudnäringen är i båda socknarne åkerbruk, mera än motsvarande eget behof.

Ånnesta genomskäres af alla de landsvägar, som från Örebro gå åt sydost till Södermanland och Östergötland, åt söder till Göta rike i allmänhet, och åt sydvest till Wermland; de två sednare skilja sig från hvarandra i socknens östra del ¼ mil från staden. Längbro genomskäres likaledes af vägen från Örebro till Stockholm och de två till bergslagerna, till hvilka kommer en tredje, som går in åt Gräfve socken. Genom Ånnesta skulle, som nämdt är, Svea kanal, enligt båda förslagen, hafva gått, och genom Längbro båtleden till Nora; den förra kommer ock att blifva utgångspunkten för den tillämnade jernvägen mellan Wermland och Nerike.

Lengebro cum annexa förekommer omkring 1314 bland Strengnäs stifts *ecclesiæ* af *præpositura Nærichiensis.* Den har haft sin egen kyrka utanför Örebro stads norra tull; likaledes har Ånnesta haft sin egen vid Ånsta by. Båda kyrkorna synas hafva blifvit borttagna kort tid efter socknarnes införlifvande med stadspastoratet. Fråga har varit väckt om ny afsöndring, men förfallit. Bland fornminnen äro några ättehögar på Carlslunds egor.

Gårdar af betydenhet äro, i *Längbro:* Carlslund, vid Svartån, ¼ mil i vester från Örebro, 2 mantal säteri, utom underlydande; vacker åbyggnad med goda konstsamlingar; trädgård, orangeri, schäferi, qvarn, tegelbruk, bränneri m. m. Tillhör en frih. Anckarsvärd. — Rosta, äfven i vester från staden, 1 mantal berustadt säteri. — Westra Mark, i nordvest, 2¼ m. skatte. — Hjärsta, i nordvest, 3½ m. skatte. — Mellringe, i nordvest, 1 m. rusthåll, 2 m. skatte. — Ulriksberg, i öster, 3 m. frälse, har såsom kronoskatte tillhört slägten Bååt på 1600-talet, indrogs af Carl XI, och nyttjades någon tid af landshöfdingen i Örebro, har sedermera åter kommit från kronan, och blifvit frälse, men är nu lagdt under Myrö i Ringkarleby. —

Rynninge, i öster, 3 m. krono, dels tillhörigt f. d. hospitalet i Örebro, dels stomhemman för kyrkoherden.

I *Ånnesta:* Nasta, i sydvest från Örebro, 1 mantal skatte-rusthåll; i närheten finnes ett sandstensbrott. — Åby, i vester, 1½ m. frälse, lyder under Carlslund. — Snaflunda qvarn; här har till 1798 funnits borr- och slip-hus för ett kronans gevärsfaktori i Örebro. — Vid Carlslunds qvarn finnes ett stampverk. — Lindbacka pappersbruk, i vester; hade år 1844 en tillverkning af 2616 ris tryckpapper, till ett värde af 10,297 R:dr, samt omslagspapper, tak- och bokbindare-papp m. m. till omkring 1844 R:dr; dess takpapp lär anses för det bästa i riket. Tillhör Lindhska boktryckeri-firman i Örebro. — Wittwång, i söder, 1 m. rusthåll. — Skebäcks hamn, Adolfsbergs brunn, Hagalund m. fl. sommarnöjen på Örebro stads egor ligga ock inom denna sockens gränsor.

3. ***Almby socken,*** af Örebro härad och prosteri, annex till Örebro stadspastorat, omgifves af Ånnesta i vester, Gällersta och Norrbyås i söder, Stora Mällösa i sydost, samt Hjelmaren och Svartåns nedersta lopp i norr; nämda å utgör gräns mot Längbro. Arealen är 0,294 qvadratmil, utom socknens andel af Hjelmaren. Sjöstranden till inemot Hjelmarsberg är sank, östligare något högländt, sandig och skogig, likasom socknens södra del, der samma ås, som i Ånnesta, framstryker, men med tilltagande höjd öster ut; mellersta vestra bygden är jemn och bördig, med lerjord. Folkmängden år 1840 var 928, med 168 hushåll. Hemmantalet är 33⅞ oförmedlade, 30⅛ förmedlade mantal, hvaraf det mesta upptages af några byar i mellersta delen. Hufvudnäring är åkerbruk, med afkastning utöfver eget behof. — Landsvägarne från Örebro till Södermanland och Östergötland dela sig här vid Tibble by, ¼ mil från staden. Den tillämnade Svea kanal skulle, efter båda förslagen, hafva fått sitt utlopp inom socknen.

Almby nämnes omkring 1314 bland Strengnäs stifts kyrkor. Det synes åtminstone från reformationstiden hafva varit lagt till Örebro pastorat, men har dock egen kyrka, och egen komminister. En af dess förste till namnet kända kaplaner

har underskrifvit Upsala mötes beslut. — Kyrkan ligger vid ofvan nämda vägskäl; den är gammal, bygd af sandsten, med tjocka murar, har ett grafchor för Åkerhjelmska slägten, och har haft ett för den Lejonhufvudska, sedan 1750-talet upplåtet och inredt till kyrkobruk.

Bland betydligare gårdar äro: **Hjelmarsberg**, i norr vid Hjelmaren, ¾ mil från Örebro, 2 mantal säteri; har tillhört ätten Lejonhufvud på 1500-talet, i följande århundrade den Wachtmeisterska, sednare slägterna Åkerhjelm och Drakenberg. — **Mark**, 1¾ m. berustadt säteri; och — **Sörby**, 2 m. skatte, båda belägna nära kyrkan. — I **Tibble** by besitter komministern ½ m. krono. — **Ormesta** by uppgifves såsom stamort för den i kyrkans häfder namnkunniga Rudbeckska slägten; äfvensom för en under trolldomsväsendet åren 1676 och 1677 beryktad qvinna, Brita Jönsdotter, kallad Nerikespigan.

4. ***Mosås*** eller ***Mosjö socken***, af Örebro härad och prosteri, gränsar till Ånnesta i nordvest, Täby i vester, Kumla i söder, hvarifrån den skiljes af Täby-ån och Ekeby måsse, samt till Mosjön och Gällersta i öster. Arealen är 0,267 qvadratmil land, 0,024 vatten, som hufvudsakligen utgöres af den grunda Mosjön. Södra delen är sank, den norra något skogig, emedan den genomstrykes af oftanämda ås söder om Svartån; från norr till söder går en sandås till och utmed Mosjöns vestra strand; för öfrigt är landet temligen jemnt med lerjord och svartmylla. Folkmängden år 1840 var 968 personer, fördelade på 190 hushåll; hemmantalet är 25¼ oförmedlade, bestående mestadels af byar. Hufvudnäringen är åkerbruk, mera än tillräckligt för eget behof. — Landsvägen från Örebro till Westergötland går genom socknens östra del, från norr till söder, utefter ofvannämda sandås; häradsvägen från Täby öster ut skär landsvägen nära Mosjön, och går utefter dennas norra strand.

Mossas cum annexa förekommer omkring 1314. Det utgör tillika med Täby ett konsistorielt pastorat af andra klassen; kyrkoherdelängden är känd åtminstone tillbaka till midten af 1500-talet, kaplanslängden från följande seklet. Kyrkan ligger i söder vid landsvägen, 1 mil från Örebro, är gammal,

bygd af sandsten, men reparerad i sednare tider. — Invid kyrkan är mötesplats för befäl och rekryter af lifregements husarkorps.

Blott få gårdar af någon betydenhet finnas: Sörby, i vester, 2 mantal berustadt säteri. — Dyringe, i vester, 2 m. krono, majorsboställe. — I Sörby by besitter kyrkoherden 1 m. krono. — Dyringstorp, ½ m. krono, jemte ½ m. krono i Mosås by, besittes af kaplanen.

5. ***Täby socken***, af Örebro härad och prosteri, af gammalt annex till Mosås, begränsas i norr af Ånnesta, i öster af Mosås, i söder af Kumla, i vester af Kräcklinge och Winteråsa. Arealen är 0,204 qvadratmil. Täby-ån går in i socknen från sydvest, men böjer sig åt sydost, och går ut i Ekeby måsse; dess stränder äro ock här sanka. Norra delen är deremot något skogig, mellersta slättbygden, med lerjord och svartmylla, är den bästa och mest bebodda. Folkmängden år 1840 var 695 personer, fördelade på 120 matlag. Hemmantalet är 20⅛ oförmedlade, 18⅜ förmedlade, mestadels bestående af byar. Hufvudnäringen är åkerbruk, utöfver eget behof.

Landsvägen från Örebro till Wermland går genom socknens nordligaste och vestligaste hörn; från det sednare utgår häradsvägen öster ut, och från denna åter en gren åt sydvest till Kräcklinge. Kyrkan ligger i öster vid Täby-ån och häradsvägen; den är gammal, bygd af sten, men i sednare tider reparerad. — Ingen gård af betydenhet finnes här.

6. ***Gräfve socken***, af Örebro härad och Glanshammars prosteri, ligger mellan Längbro och Eker i öster, Kihl i norr, Tysslinge i vester, med Tysslingesjön till gräns, och Winteråsa i sydvest, med Svartån till gräns. Arealen är blott 0,131 qvadratmil land, och 0,032 sjö. Tysslingens strand åtföljes af en ås, utefter hvars andra sida den mest bebygda trakten finnes, omkring socknens enda väg, mellan Örebro och Kihl; längre öster ut finnes någon skog, och slutligen vidtager Bredmåssen, hvarifrån en bäck går till Svartån. Den sistnämdas strand är sumpig. Innevånarnes antal år 1840 var 400, hushållens 78; hemmanens är 18¼ oförmedlade; hufvudnäringen åkerbruk, med afkastning utöfver eget behof.

Grauu (cas. ablat.) förekommer omkring 1314. Åtminstone från reformationens tid har det varit annex till Kihl, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan ligger i söder vid vägen, ¾ mil från Örebro; den är kanske från 1600-talet, ombygd 1764.

Bland gårdar äro att anmärka: Åkerby, i norr, 2 m. berustadt säteri. — Källtorp, i söder, 1 m. skatte rusthåll.

7. ***Ekers socken***, af Örebro härad och Glanshammars prosteri, är inneslutet af Längbro i sydost och söder, Gräfve i vester, Kihl i norr, Hofsta i nordost. Arealen är 0,167 qvadratmil. Landet genomskäres i midten af en liten å, som går söder ut till Svartån; den åtföljes på ömse sidor af låga åsar, som upptaga socknens östra och vestra delar; längst i vester är Bredmåssen, i sydvest ett annat kärr. Odlingen finnes hufvudsakligen i sjelfva dalgången, på lerhaltig jord. — Folkmängden år 1840 var 353 personer, fördelade på 70 hushåll; hemmanens antal är 14; hufvudnäringen är åkerbruk, utöfver ortens eget behof. — En landsväg från Örebro till bergslagerna går igenom hela socknen från söder till norr.

Eker synes hafva varit annex till Kihl ända till midten af 1600-talet, då det, först genom enskildt öfverenskommelse, och 1692 med vederbörlig stadfästelse, blef hvad det ännu är, ett prebende till konrektors-sysslan vid lärdomsskolan i Örebro, så att denna sysslas innehafvare är socknens kyrkoherde. Kyrkan, gammal, bygd af gråsten, ligger nästan midt i socknen, ¾ mil från Örebro.

Den enda gården af någon betydenhet är Norra Rynnaby, söder om kyrkan, 3½ mantal kronoskatte. — Prestgården, ½ m. krono, ligger i Ekersby, i norr.

8. ***Hofsta socken***, af Örebro härad och Glanshammars prosteri, gränsar till Eker och Kihl i vester, Axberg i norr, Ringkarleby i öster, och Längbro i söder. Arealen är 0,252 qvadratmil land, och 0,01 sjö. Landet genomskäres från norr till söder af Lillåns vattendrag, bestående af flera gre-

nar, hvaraf den vestligaste kommer från sjön Lången i norr. Åarnes omgifningar bildas af åsar; för öfrigt är landet mestadels slätt, här och der sankt; jordmånen hufvudsakligen lerhaltig. Innevånarnes antal år 1840 var 759, hushållens 150; hemmantalet är 31 oförmedlade, 29¾ förmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, mera än tillräckligt för eget behof, och dernäst skogsbruk, som dock i viss mån är bundet vid Dylta svafvelbruk [1]). — En af landsvägarne från Örebro till bergslagerna går igenom socknen från söder till norr, utefter en sandås. Längre i vester skulle den tillämnade båtleden till Nora hafva gått.

Hosta nämnes omkring 1314. Åtminstone från reformationstiden har det varit annex till Axberg, men har egen kaplan. Kyrkan, sannolikt ej särdeles gammal, ligger ungefär i midten, vid landsvägen, ⅞ mil från Örebro. — Bland fornminnen äro ättehögar, och en tingsplats på ett berg vid Lången, allt på Korsta bys egor.

Bland gårdar är den mest betydande Kåfö, i nordvest, vid Långens vestra strand, 1 mantal säteri, utom underlydande; eger ock qvarn; nämnes redan 1315 (*Quadhoui*); tillhör en frih. Åkerbjelm. — Lund, i norr, 1 m. skatte rusthåll. — I Kumla by, i norr, har komministern sitt boställe, ½ m. krono.

9. ***Axbergs socken***, af Örebro härad, och Glanshammars prosteri, begränsas af Hofsta och Ringkarleby i söder, Glanshammar och Ödeby i öster, Erwalla och Nora i norr, samt Kihl i vester. Arealen är 0,763 qvadratmil land, och 0,05 vatten. Nordliga gränsen utgöres af sjön Wäringen och Dylta-ån, mot hvilka skogen Käglan stupar temligen brant, särdeles från Dylta gård öster ut; vestligare faller ett mindre vattendrag ut i nämda å. Käglans södra sida är mera långsluttande, och består vester ut mest af ängar eller gles skog; åt öster är denna mera betydande; men här öppna sig flera dalgångar, som, ju längre i söder, allt mera utvidgas, blifva bördigare och

[1]) Se sid. 47.

mera bebygda. Tvenne åsar gå dock igenom hela trakten, utmed Långens och Lillåns vattendrag. — Folkmängden år 1840 var 1450, hvaraf största delen hör till socknens södra och nordligaste trakter; hushållens antal var 308. Hemmantalet är 44¾ oförmedlade, deri ej inberäknade en del af Dylta och Axbergshammars bruksanläggningar. Hufvudnäringar äro dels åkerbruk, ungefär motsvarande ortens behof, dels bergs- och skogsbruk; om det sista gäller samma anmärkning, som vid Hofsta socken. — Landsvägarne från Örebro, och från Lekebergslagen, till Nora, gå igenom landet, och mötas i nordvestra delen. Vid den förra ligger Dylta gästgifvaregård, 1¾ mil från Örebro.

Axaberg nämnes omkring 1314 bland Strengnäs stifts kyrkor; det räknar till namnet bekanta kyrkoherdar från 1400-talet, och utgör nu, jemte Hofsta, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan ligger i söder, vid landsvägen från Örebro, 1⅛ mil från denna stad; den är ombygd omkring 1763; nära derintill ligger ett fattighus, grundadt på en betydlig enskildt donation af en fru Molitor.

Af gårdar och bergverks-inrättningar är den förnämsta: **Dylta** svafvelbruk, i midten af socknen; det skall räkna sin ålder från 1575, och har tillhört flera slägter, sednast den frih. Åkerhjelmska, i hvars ego det ännu är. Tillverkningen har småningom ökats, med undantag af tiden mellan 1815 och 1821, då de s. k. frisocknarnes, Hofsta, Axbergs och Kihls tjenstbarheter till bruket undergingo förändringar; men sedan de år 1823 åter stadfästades, har den tilltagit. Dess belopp af såväl svafvel, som vitriol och rödfärg, för år 1846, är förut nämdt. "Dylta qvarnar" omtalas såsom kronans tillhörighet år 1558; och "Dylta hamrar" förekomma i 1625 års bergverks-register. Båda delarne torde hafva legat nordligare vid Dylta-ån. — **Axberg**, ¼ mantal säteri; och **Axbergshammar**, jernbruk vid Dylta-ån, med 3 härdar, 3 hamrar och 1503 *Sk℔* privilegieradt stångjernssmide, samt 1 knip-, 2 spikhammare och stålugn, med 300 *Sk℔* manufaktursmide. Bruket är grundadt på köpe-tackjern, och har sin utskeppning på Stockholm. "Axebergs hammarsmedjor" äro "bygda" 1558, enligt

samma års register, och "Axebergs hammar" förekommer ock 1625. Egare synas ha varit flera slägter under olika tider, sednast Stjerncreutz och Cronstedt; nu tillhör både gård och bruk en Holst. — Axbergs prestgård, 1 m. krono, ligger nära kyrkan.

10. ***Kihls socken***, af Glanshammars prosteri, hör till tre härader och tre fögderier: Nordligaste delen, 0,380 qvadratmil i vidd, kallad Kihls rote, hör till Nora och Hjulsjö bergslags härad; den begränsas af Nora socken i norr, och är i alla rigtningar upptagen af Kihlsbergen, hvilka här hinna en temligen betydlig höjd, till exempel vid Låckhyttan, der en kulle går ända till 658 fot öfver hafvet, och erbjuder en vidsträckt utsigt öfver närmaste delar af Nerike, ända till Örebro och Hjelmaren. Landet är här genomskuret af flera små vattendrag, som gå dels åt söder till Tysslingen, dels åt norr och vester till Nora-vattnen och Järle-ån. Samma bergiga och något vilda natur är ock rådande i socknens nordvestra del, 0,210 qvadratmil stor, som hör till Lekebergs härad, och begränsas af Nora socken i norr, Tysslinge i söder; vattendragen gå här från Kihlsbergen till Tysslingen. Vid denna sjös öfra ända, och kring alla dess nordliga tillopp, ligger den södra och största delen af socknen, 0,586 qvadratmil i vidd, hvaraf 0,030 är vatten; den hör till Örebro härad, och omgifves i vester af Axberg, Hofsta och Eker, i söder af Gräfve och Tysslinge. Äfven denna trakt är i norr genomstruken af Kihlsbergen, och längre ned af derifrån utgående åsar, men har i söder temligen jemn bygd, med jordmån af sandblandad lera; här finnes ock största delen af befolkningen. Denna steg år 1840, i allt, till 1787, fördelade på 318 hushåll. Hemmantalet är, inom Örebro härad, 43 oförmedlade, utom ett jernbruk; inom Lekebergs, 13¾ oförm., 11¾ förm.; inom Nora och Hjulsjö bergslags, 14½ oförm., 11 förm., utom ett jernbruk. Näringar äro: åkerbruk, som blott i södra delen motsvarar ortens eget behof, samt bergs- och skogsbruk, det sista i viss mån bundet vid Dylta svafvelbruk.

Tvenne

Tvenne landsvägar, från Örebro och från Lekebergslagen, mötas här, hvarefter största vägen går åt nordost till Axberg, en mindre rakt på Nora; andra följa dels Tysslingens stränder åt söder, dels öfriga dalgångar inåt landet. Vid Lekebergsvägen ligger Blacksta gästgifvaregård, $1\frac{1}{4}$ mil från Örebro.

Kil cum annexa nämnes omkring 1314; annexet synes ha varit Eker. Nu utgör Kihl med Gräfve ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkoherdarnes namn äro kända från midten, och komministrarnes från slutet af 1500-talet. Kyrkan ligger midt i södra delen, $1\frac{3}{8}$ mil från Örebro; den är till en del från katholska tiden, tillökt 1717, ombygd 1779, ljus och vacker, har en altartafla af Hörberg.

Bland byarne på slättlandet äro att anmärka: Elgesta, med boställen för länets landt-sekreterare, -kamrerare, och -räntmästare, tillsammans $2\frac{1}{2}$ mantal krono. — Rånesta, med häradshöfdingeboställe, 1 m. krono. — Blacksta, med kaplansbol, $\frac{1}{2}$ m., och stomhemman för kyrkoherden, 1 m. krono. — Prestgården ligger nordligare, nära kyrkan, och är 1 m. krono. — Betydligare gårdar och bergverk äro: Fröswidal, 1 m. säteri, och Fröswidals jernbruk, med 2 härdar, 2 hamrar, $706\frac{13}{20}$ *Sk℔* privilegieradt stångjernssmide, samt 1 knip-, 2 spikhammare och stålugn, med 560 *Sk℔* manufaktursmide; bruket har eget tackjern, och utskeppning på Stockholm. Egare är en Geijerstam. — Klockhammar, 3 m. skatte, på Ullawi bys egor, räknas, likasom det föregående, bland länets bäst skötta egendomar; tillhör en Geijerstam. — Ramshyttan, i norr inom den s. k. Kihls rote, $4\frac{1}{2}$ m. säteri, $1\frac{1}{2}$ m. skatte, samt Ramshytte jernbruk, med 2 härdar, 1 hammare, $946\frac{3}{10}$ *Sk℔* stångjernssmide af eget tackjern från Pehrshytte masugn i Nora socken, och med utskeppning på Stockholm. Gården grundades 1679 af en Durees, har sedermera tillhört flera slägter efter hvarandra, hvaribland Wrangel, eges nu af ett bolag.

11. ***Tysslinge socken***, af Örebro prosteri, hör ock till tre härader och tre fögderier: Vestligaste delen, 0,056 qvadratmil, liggande mellan Nora och Karlskoga socknar, hör till

Nora och Hjulsjö bergslags härad; mellersta delen, 0,551 qv. m., hör till Lekebergs, och gränsar till Nora och Kihls socknar i norr, Winteråsa och Hidinge i söder. Båda dessa delar äro mestadels upptagna af Kihlsbergen, hvilka äfven här äro vilda och höga, särdeles i öster och söder, kring Gilsås- och Acksjöarne och vid Hjulåsen. Vattendragen gå dels åt sydost till Svartån, såsom Ginningens och Acksjöns, med flera smärre, genom Garphytte-ån, dels åt sydvest till Möckeln, såsom Gilsåssjön. Östligaste delen, 0,305 qvadratmil, hör till Örebro härad, och omgifves i sydvest och sydost af Winteråsa, i öster af Gräfve, i norr af Kihl. Gränsen i öster och sydost är sjön Tysslingen och Svartån; den sednares strand är sank; för öfrigt är landet genomskuret af låga sandåsar, mellan hvilka de bästa bygderna ligga. Af hela socknens areal, 0,912 qvadratmil, upptages 0,055 af vatten.

Folkmängden uppgick år 1840 till 1952, fördelade på 380 hushåll; hemmantalet är 24¼ oförmedlade inom landslag, 17¼ inom bergslag, några bruksanläggningar oberäknade. Hufvudnäringen är på slätten åkerbruk, annars bergs- och skogsbruk. — Landsvägen mellan Lekebergs och Nora bergslager går fram utefter Kihlsbergens fot; en mindre väg går åt sydost till Winteråsa, en annan åt norr utefter sjön Tysslingen, en tredje åt nordvest upp till bergstrakterna.

Tysslinge förekommer omkring 1314, bland stiftets kyrkor. Nu är denna socken annex till Winteråsa, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan ligger i sydost nära sjön, 1½ mil från Örebro; den är till en del ombygd 1823. — Bland fornminnen nämnas grafhögar nära kyrkan, och borgruiner vid Kanteboda, nära Garphyttan.

Bland gårdar och bergverks-anläggningar äro: Irwingholm vid Tysslingesjön, med Sjömarken i norr, och Olstorp i nordvest, 2¼ mantal berustadt säteri, utom underliggande; troligen grundadt af en Skottsk Öfverste Irwing (död 1659), har sedermera tillbört flera slägter, hvaribland nyligen Maule, eges nu af en Geijerstam. — Holmstorp i söder, med kalkstensbrott. — Latorps, eller Garp-

hytte, eller Beatæ Christinæ Alunverk, i vester, inom bergslagen; dess produktion är ofvan angifven; tillhör en Dugge. Här har fordom varit silfververk, med grufva på Hjulåsen; nära derintill är Garphytte klint, och en ursprungligen naturlig, men för guld och silfver bearbetad håla, Guldhålet kallad. — Garphyttan, i vester, på en af Kihlsbergens nedra afsatser, ⅜ mantal skatte, och Garphytte jernbruk, med 2 härdar, 2 hamrar och 800 *Sk℔* stångjernssmide, samt 3 spik- och en kniphammare, skär- och valsverk med flamugn, betydligt manufaktursmide; har tillhört åtskilliga personer, bland andra nyligen en Rålamb, besittes nu af en Hinnerson. Bruket har sin utskeppning på Stockholm; det hemtar eget tackjern från — Ymningshyttan, i norr; har varit styckebruk, och tillhört en Wahrendorff; har nu masugn, som år 1846 tillverkade 1949 *Sk℔* tackjern.

12. ***Winteråsa socken***, af Örebro prosteri, hör till tvenne härader: Vestra delen, 0,093 qvadratmil, hvaraf 0,003 vatten, ligger i Lekebergs härad, dels afskiljd från det öfriga, och innesluten af Kihls, Hidinge, Knista och Karlskoga socknar, samt uppfylld af Kihlsbergen; dels mellan dessa och Garphytte-ån, omgifven af Kihl och Hidinge i norr och söder. Den egentliga bergstrakten, vid Gilsås-sjön, Kermen m. fl., är högländt, mellan 5 och 600 fot öfver hafvet, temligen vild och öde. Den nedra delen, äfvensom socknens östra trakt, 0,372 qv. mil, som hör till Örebro härad, och gränsar i öster till Ånnesta och Täby, i sydost till Kräcklinge, äro båda blott genomskurna af lägre sand- och skogs-åsar, i sydvestlig rigtning, för öfrigt jemna; utmed Svartån i öster äro sanka trakter, såsom Rumboslätten längst ned mot Tysslingen. Rådande jordmån är inom landslagen ler och svartmylla. — Folkmängden år 1840 var 1499 personer, fördelade på 291 hushåll. Hemmantalet är inom landslag 35⅛ oförmedlade, 34⅛ förm., inom bergslag 8⅜ oförm., 8 förmedlade, utom en del bergverk. Hufvudnäringar äro åkerbruk, på slätten mera än tillräckligt för eget behof, samt skogs- och bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Wermland delar sig vid Sanna gästgifvaregård, 1¼ mil från nämda stad, i tvenne, hvaraf den ena går söder ut till

Kräcklinge, den andra åt vester till Hidinge; äfven landsvägen från Lekebergslagen till Nora går härigenom; en mindre väg förbinder de två sednare, och en gren deraf går till Tysslinge.

Wintrusa nämnes omkring 1314, och dess kyrkoherdelängd går åtminstone tillbaka till slutet af 1500-talet. Kaplaner äro kända nästan från samma tid. Socknen utgör nu, tillika med Tysslinge, ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan ligger ungefär midt i sydöstra delen, nära Svartån, 1½ mil från Örebro; den är ombygd 1825. I närheten finnas grafhögar.

På slättbygden nära kyrkan ligga: Prestgården, 1 mantal krono, kyrkoherdeboställe, och — Klockaregården, ¼ m. krono, kaplansbol. — Loviseholm, i öster, på andra sidan om ån, ½ m. skatte, har tillhört en Dalman. — Sanna by med flera lägenheter, och med jerngrufvor. — Hesselkulla jern- och koppargrufvor. — Svenbro, i sydost, med sandstensbrott. — I bergslagen: Öfra och Nedra Lannaforss, vid Garphytte-ån, med tillsammans 4 härdar, 2 hamrar, 893 *Skℓℓ.* stångjernssmide af köpe-tackjern, och med utskeppning på Stockholm. Det öfra har tillhört en grefve Rudensköld, båda den Lindhska familjen; nuvarande egare är en Geijerstam. Här finnes ock tegelbruk.

II. **Glanshammars härad**, af Nerikes Östra fögderi, vid Hjelmarens norra strand, och på Käglan, intill Westerås och Nyköpings läners gränser, omfattar 5 socknar, alla hörande till Glanshammars prosteri af Strengnäs stift.

13. ***Ringkarleby socken***, mellan Längbro och Hofsta i vester, Axberg i norr, Glanshammar i öster, Hjelmaren i söder. Arealen är 0,198 qvadratmil, utom socknens andel i Hjelmaren. Landet är mestadels jemnt och bördigt, med lerhaltig jordmån, utom hvad några sandåsar upptaga, hvilka stryka från norr till söder. Folkmängden år 1840 var 814, hvilket i medeltal skulle göra öfver 4000 på hel qvadratmil, den tätaste befolkning, som länet företer; hushållens antal var 166. Hemmantalet är 36 oförmedlade, 33⅞ förmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, med afkastning långt utöfver

ortens behof. — Landsvägen från Örebro till Stockholm går här fram i nordostlig rigtning; derifrån utgår häradsvägen åt öster, närmare sjön.

Rinkæby nämnes omkring 1314; det är nu annex till Glanshammar. Kyrkan ligger vid häradsvägen, 1 mil från Örebro; den har ett grafchor för Bondeska familjen, och altartafla af Hörberg. — Bland fornminnen nämnas en runsten och lemningar efter en skans, båda vid byn Nasta, samt flera grafhögar.

Förnämsta gårdarne äro: Myrö, vid Hjelmaren, 2 mantal säteri, utom 13¼ underliggande hemman, har tillhört ätterna Bååt, Banér och Kalling. — Esplunda, äfven vid sjön, 2 m. frälse säteri, 1½ m. berustadt säteri, tillika med underliggande i allt 17¾ m., nämnes på 1300-talet, och har af ålder tillhört Bonde-slägten, från början af 1700-talet den Mörnerska; har varit tillflyktsort under pesttider. — I Ringkarleby by är kaplansbol, ½ m. krono.

14. ***Glanshammars socken***, mellan Ringkarleby i vester, Axberg och Ödeby i norr, Lillkyrka i öster, och Hjelmaren i söder. Arealen är 0,545 qvadratmil land, 0,003 sjö, utom socknens andel i Hjelmaren. Norra delen genomstrykes af Käglan och dess sydliga utskott, den södra af några sandåsar, utefter smärre vattendrag, som gå söder ut; den betydligaste åsen skjuter upp i Ess-ön; denna del af landet är dock öfver hufvud taget jemn och bördig, med lerhaltig jordmån, har en stor mängd byar, och betydlig befolkning. Hela folkmängden år 1840 var 1898, fördelade på 419 hushåll, således i medeltal blott 4 till 5 personer på hushållet; hemmantalet är 75¼ oförm., 75¾ förmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, med afkastning utöfver eget behof. Silfver- och blymalms-anledningar, dels nära kyrkan, dels vid Skala, hafva tidtals framkallat något bergsbruk; ännu begagnas några kalkstensbrott. — Landsvägen från Örebro till Stockholm går igenom socknen i nordostlig rigtning; tvenne mindre vägar utgå till Axberg och Ödeby, och en söder ut till häradsvägen. Vid landsvägen ligger Glanshammars gästgifvaregård, 1½ mil från Örebro.

Glænzhammar nämnes omkring 1314, och kyrkoherdelängden går äfven bortom reformationen. Nu utgör socknen, tillika med Ringkarleby, ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan ligger på en sandås, vid häradsvägen, 1½ mil från Örebro, är gammal, har till en del måladt takhvalf, och flera adliga grafvar. — Bland minnen från fordna dagar äro grafhögar, domareringar, samt runstenar dels i kyrkan, dels vid Glanshammars by.

Blott få gårdar af någon betydenhet finnas här: Skjefvesund, vid Hjelmaren, 3 mantal berustadt säteri, med underliggande 4¾ m. frälse, tillhör en Wilson. — Gjäddeby, nära Hjelmaren, 1 m. berustadt säteri, med tillhörande ⅝ m. frälse, nu lagdt under Skjefvesund. — Harsta, äfven i söder, 1 m. krono, kyrkoherdeboställe. — Glanshammars gästgifvaregård är häradets tingsställe.

15. ***Lillkyrka socken***, mellan Glanshammar i vester, Ödeby i nordvest, Götlunda i nordost, och Hjelmaren i söder, innehåller 0,484 qvadratmil, socknens andel i nämda sjö oberäknad. Norra delen stöter till Käglan, och är temligen vild, den södra är jemn och bördig, med lerhaltig jordmån, dock ej utan sten och sand, af åsar som stryka åt söder, utefter smärre vattendrag; den mellersta af dessa åsar skjuter upp i Björkön. Hjelmarens stränder äro här och der träskiga. — Folknummern år 1840 var 1241, fördelade på 239 hushåll. Hemmantalet är 32½ oförmedlade, 31¾ förm. Hufvudnäringar äro åkerbruk, äfven för afsalu, och skogsbruk i norra trakterna; kalkstensbrott finnas på flera ställen. — Landsvägen från Örebro till Stockholm går fram genom nordligaste hörnet, häradsvägen, här kallad Ramstigen, genom södra delen.

Litlækirkiu nämnes omkring 1314; både kyrkoherde- och kaplanslängd gå tillbaka till 1500-talet. Socknen utgör nu, tillika med Ödeby, ett patronelt pastorat af andra klassen, hvartill egaren af Ekeberg har patronatsrätt. Kyrkan, bygd på 1500-talet, ligger vid häradsvägen, omkring 2 mil från Örebro, har tvenne adliga grafvar, för slägterna Lejonhufvud och v. Schantz. — Vid Djupedal, i norr på Käglan, skola finnas ruiner efter ett kloster, och vid Kjärsta by tvenne stensättningar.

Bland gårdar äro: Ekeberg, i söder, 1 mantal säteri, med underliggande 7½ m. frälse, gammalt gods, som länge tillhört ätten Lejonhufvud från medeltiden, sedermera andra slägter, Uggla, Horn, Dalman; har åtskilliga minnen efter K. Gustaf I, som härifrån tog sin andra gemål. — Götarsvik, i sydost, 1 m. säteri, utom underliggande, tillhör en v. Schantz. — Blyberga, i norr, 1 m. skatte, kyrkoherde-boställe. — Björbotorp, ½ m. frälse, kaplansbol.

16. *Ödeby socken*, mellan Lillkyrka i sydost, Glanshammar i söder, Axberg i vester, sjön Wäringen och Fellingsbro socken i norr, Götlunda i öster. Arealen är 0,226 qvadratmil land, 0,069 sjö. Opboga ström utgör gränsen mot Fellingsbro; en ö i Wäringen är socknens bästa del, dock genomstruken af en sandås. Fasta landet söder om sjön är längst i öster temligen jemnt, för öfrigt uppfyldt af Käglan, som åt norr stupar brant, åt söder utbreder sig långsluttande och oländig. Rådande jordmån är sand, dock i de jemnare delarne blandad med lera. — Folkmängden år 1840 var blott 345, fördelade på 51 hushåll; hemmantalet är 11⅞, mestadels lydande under socknens herrgårdar. Hufvudnäringen är åkerbruk, äfven för afsalu; dernäst skogsbruk. — Landsvägen från Örebro till Stockholm går fram i sydost; af mindre vägar går en till Fellingsbro, en kommer från Glanshammar.

Øya, som nämnes omkring 1314 bland Strengnäs stifts kyrkor, i *præpositura Nærichiensis*, näst efter Götlunda, torde vara Ödeby, ty det nuvarande Öja nämnes under Strengnäs prosteri. Emellertid förekommer Ödeby i nyare tider blott såsom annex till Lillkyrka; den nuvarande kyrkan, belägen på ön, 2½ mil från Örebro, är bygd 1679 genom Rikskansleren M. G. de la Gardies försorg. Gamla minnen saknas ej, såsom en borg på en höjd vid Kägleholm på ön, en skans vid Ringaby, »Hilmers hällar« på Käglan o. s. v.

De enda gårdar af betydenhet äro de ofvan nämda: Kägleholm, 4 mantal säteri, har tillhört S:t Britas svärfar och man, sedermera ätterna Lejonhufvud, Horn, de la Gardie, indrogs vid K. Carl XI:s reduktion, men kom åter i enskildtas händer, och tillhör nu en

Tersmeden. — Ringaby, i öster, på fasta landet, 1 m. skatte rusthåll, utom underlydande, har i sednare tider tillhört slägterna Douhan, Cassel, och nu Heykensköld. — Presttorp, på ön, besittes af kommministern i Lillkyrka.

17. ***Götlunda socken***, mellan Lillkyrka och Ödeby i vester, Fellingsbro i norr, Arboga i öster, Hjelmaren i söder. Arealen är betydlig, 1,282 qvadratmil land, 0,069 sjö. Norra gränsen utgöres af Opboga ström, vid hvars högra strand Käglan går fram och uppfyller en ej obetydlig del af landet med skog och hed. Derifrån utskjuter Lungers sandås åt söder till Hjelmaren och i Lungers udde; i öster ligga en mängd småsjöar, Högsjön, Tjurlången m. fl., och träsk, såsom Bredmyren och andra, hvilka alla hafva sitt utlopp till Hjelmaren. Landets bästa del är den sydvestra. — Folkmängden år 1840 var 2447 personer, fördelade på 452 hushåll. Hemmantalet är 57½ oförmedlade, 49⅝ förmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, äfven för afsålu; derjemte skogs- och bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Stockholm går fram längst i nordvest; häradsvägen, Ramstigen, går tvärt igenom socknen, en annan genom södra delen, förbi kyrkan.

Gøtælunda nämnes omkring 1314, och dess kyrkoherdelängd går tillbaka till 1400-talet; nu är det ett regalt pastorat af andra klassen. Kyrkan ligger nästan i midten vid Lungers ås, 3½ mil från Örebro, 1½ från Arboga. — Fornminnen äro här många: Erik Goter af Bondeätten säges ha byggt kyrkan; ruiner af fästet Kolnehus skola finnas på en udde i Sjömo-sjön vid Opboga ström, och jättegriften »Kägla kropp» på Käglan; tvenne runstenar finnas vid Ramstigen nära Urwalla, och »Konung Sigges sten» vid Södra Lunger.

De förnämsta gårdar och verk äro: Kåsäter, i vester, 3 mantal frälse, 1 m. säteri, utom underlydande, grundadt 1689 af en frih. Ribbing, sedan 1705 tillhörigt Liljeströmska slägten. — Sickelsjö, i öster, 1 m. frälse och 4 m. berustadt säteri, tillhörde ätten Posse på 1600-talet, i nyaste tider en Heykensköld, Mannerstråle, nu en Behm. — Frötuna, i nordvest vid Opboga ström, 2 m. säteri, utom

en mängd underliggande; och Fröluna jernbruk med 2 härdar, 2 hamrar, 1253 3/10 SkØ privilegieradt stångjernssmide, af köpetackjern, samt manufaktursmide, och med utskeppning på Stockholm. Egendomen grundades på 1600-talet af Liljeströmska ätten, kom vid slutet af följande århundradet i andra händer, inom slägterna Segebaden, Ramsell, Dahlson, och slutligen till nuvarande egaren, frih. Liljehorn. — Prestgården, nära kyrkan, 1 m. krono.

III. **Askers Härad**, af Nerikes Östra fögderi, från Hjelmarens södra strand, kring Telge-ån och Sottern, till Nyköpings och Linköpings läners gränser, omfattar tre socknar, alla hörande till Örebro prosteri, samt en ringa del af Vestra Wingåkers socken, som hör till Oppunda Vestra prosteri, äfven af Strengnäs stift.

18. ***Stora Mällösa socken*** inneslutes af Almby och Norrbyås i vester, Asker och Lännäs i söder, samt Hjelmaren i öster och norr. Arealen är 0,812 qvadratmil, utom socknens andel af Hjelmaren. Nordligaste delen utmed sjöstranden är något hög och brant, upptagen af yttersta fortsättningen utaf den ås, som skiljer Svart-åns och Telge-åns områden; några sandåsar stryka ock från norr till söder, till Lännäs och Norrbyås. Den sydöstra delen är något sank, likasom södra gränsen mot Telge-ån och Östra Qvismaren, vid hvilken Fårmåssen upptager ett betydligt utrymme. Mellersta landet är jemnt och bördigt, med lerhaltig jordmån, har en stor mängd byar, och för sig kanske den tätaste befolkning i länet. Hela socknens folknummer år 1840 var 3153, eller nära 4000 p. m. på qvadratmilen; hushållens antal var 604. Hemmantalet är 127 oförmedlade, 120½ förmedlade. Näringar äro åkerbruk, med en afkastning, som mera än fullt motsvarar ortens behof, samt linodling och lärftsväfnad. — Landsvägen från Örebro till Södermanland går igenom socknen i sydostlig rigtning; från densamma utgå tvenne mindre vägar till Norrbyås och Asker. Vid landsvägen ligger Resta gästgifvaregård, 1½ mil från Örebro.

Mædaløso förekommer omkring 1314; det räknar till namnet kända både kyrkoherdar och kaplaner från 1500-talet. Nu utgör det, jemte Norrbyås, ett regalt pastorat af första klassen. Kyrkan ligger ungefär i midten af socknen, vid stora landsvägen, 2 mil från Örebro, är gammal, har trenne hvalf, samt särskildt graf för Göksholms gård. — Åtskilliga fornminnen finnas, såsom Sigurds hög nära kyrkan, Odens backe vid Telge bro, på vägen till Asker, o. s. v. Till en sednare tid hör minnet af Engelbrechts mord.

De betydligaste gårdar äro: Göksholm, i norr vid Hjelmaren, 3½ mantal säteri, utom underlydande; har under medeltiden tillhört Folkungar, Sparrar och Natt och Dagar, kom från de sistnämda, på 1600-talet, genom gifte, till riksrådet frih. Bjelkenstjerna, har sedermera tillhört ätterna Fleming, Sparre, Lagerberg, Tersmeden, och eges nu af en frih. Rehausen. Nära derintill är den bekanta Engelbrechtsholmen, vid ett sund midt emot Björkön. — Hjelmarsnäs, vestligare vid sjön, 2 mantal säteri, tillhör en v. Schantz. — Åkesberg, i öster, nära sjön, 3 m. krono, har tillhört ätten Natt och Dag, synes ha kommit till kronan vid Carl XI:s reduktion, och är nu öfversteboställe. — Biskopsvrak, sydligare nära sjön, 2 m. krono, ryttmästareboställe. — Munkvrak, eller Hjelmarsholm, i sydost vid sjön, 2 m. berustadt säteri, har tillhört Åkerhjelmska slägten. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono, kyrkoherdeboställe. — I Lilla Mällösa by har kaplanen sitt boställe, ½ m. krono. — Östra Rynninge, i norr, med flera mindre gårdar. — Cathrinelund, lastplats vid Hjelmaren, i nordost.

19. ***Lännäs socken*** ligger mellan Stora Mällösa i nordvest, Asker i sydvest, Vestra Wingåker, af Nyköpings län, i sydost, och Hjelmaren i nordost. Arealen är 0,781 qvadratmil land, och 0,013 sjö, utom socknens andel i Hjelmaren; hit hör Winön i nämda sjö. Norra delen af socknen är temligen träskig, närmast Telge-ån, som här utfaller, men längre in blir den en bördig slätt, med lerhaltig jordmån; tills den ås vidtager, som skiljer nämda å från Tisarns och Sotterns dalgång. Denna ås sluttar brant åt norr, men lång-

samt åt söder, der den utsänder flera utskott; längst i söder är åter jemnare land. I samma rigtning som Telge-ån, går ett mindre vattendrag, kommande från Asker, genom Fastorpsjön och andra, öster ut till Vestra Wingåker. — Folkmängden år 1840 var 1898 personer, fördelade på 352 hushåll. Hemmantalet är 47¼ oförmedlade, 41¼ förm. Hufvudnäringen är åkerbruk, i den norra delen mera än tillräckligt för ortens eget behof. Dertill kommer skogsbruk i södra delen, samt linodling, lärftsväfnad, humleplantering, handel med trädvaror o. s. v. — Landsvägen från Örebro till Södermanland följer här mestadels Hjelmarens södra strand på något afstånd; vid densamma ligger Lännäs gästgifvaregård, 3 mil från Örebro. En mindre väg går åt sydost till Vestra Wingåkers kyrka.

Lennæs nämnes omkring 1314, och räknar till namnet kända kyrkoherdar från början af 1600-talet. Det är nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan ligger långt i norr, vid Lännäs by, är betydligt stor. — Bland fornminnen nämnas Habors röse, Signilds källa, Sigurds hög, och ett s. k. domaresäte, allt på Segersjö gårds egor.

Segersjö är socknens mest betydande gård; den ligger nära Telge-åns utlopp, och består af 3 mantal säteri, med ett stort antal (omkring 30) underlydande; har af ålder varit kungsgård, tills den af K. Waldemar Birgerson skänktes till biskopen i Strengnäs; indrogs vid reformationen, gafs af Dr. Christina till fältm. Torstenson, indrogs åter vid K. Carl XI:s reduktion, men kom slutligen å nyo i enskildtas händer. Bland dem nämnas presid. Broman, en Rålamb, en Cederhjelm, som 1771 gjorde egendomen till fideikommiss; den tillhör nu en frih. Montgomery Cederhjelm. Härunder lyder Lännäs eller Catharinæ hälsobrunn, och ett skifferbrott vid Stenkulla, i söder, med jernmalms-anledning; äfvensom — Långsäter, nära Hjelmaren, 1 m. skatte frälse. — Styrsta, nära Hjelmaren, 2 m. säteri, har tillhört ätterna Kagg, Ehrenfeldt, Coyet, och slutligen Cronhjelm, i hvilken slägts ego det ännu är. — Lännäs Prestgård, nära kyrkan, 1 m. krono. — Derböl, vid Hjelmaren, lastplats. — I Lännäs by är Askers härads tingställe.

20. ***Askers socken***, mellan Lännäs i nordost, Stora Mällösa och Norrbyås i norr, Skyllersta, Svennevad och Boo i vester och sydvest, samt Vestra Wingåker i vester, af hvilket sistnämda en ringa del ligger inom häradet, vid sydvestra hörnet. Arealen är betydlig nog, 1,380 qvadratmil land, 0,104 sjö. Norra gränsen utgöres till en del af Östra Qvismaren och Telge-ån, den södra likaledes till någon del af Sottern och Brefvens-ån. Närmast till Telge-ån är landet sankt, sydligare mestadels slätt och bördigt, med lerhaltig jordmån, tills den ås, som skiljer nämda tvenne vattendrag, äfven här möter, och uppfyller södra delen af socknen med sina utskott. Dock finnes vid Sotterns nordöstra hörn en temligen jemn landsträcka; men sydligare, kring Brefvens-ån, förekomma åter höjder, af hvilka de som ligga på andra sidan om ån höra till den ås, som i söder begränsar Tisarns och Sotterns vatten. Den har, som förr är nämdt, det gemensamt med den nordligare höjdsträckningen, att stupa temligen brant mot norr, men långsluttande åt söder. Socknen har således, i likhet med Lännäs och, som vi få se, med Skyllersta, en rik bygd mot Telge-ån, i hvilken åkerbruk är hufvudnäringen, och ger afkastning utöfver ortens behof; och en annan, mestadels skogig eller bergig, der skogs- och bergsbruk intaga ett betydligt rum. I den förra ligga en stor mängd byar, i den sednare, utom Bysta gård och Brefvens bruk, mest strödda gårdar, lydande under dessa. Folknummern år 1840 var 3706, fördelade på 723 hushåll. Hemmantalet är 95⅛ oförmedlade, 86¼ förmedlade. — Ingen landsväg går igenom socknen; men de båda häradsvägar, som i ostlig rigtning genomskära Kumla, Skyllersta och Askers härader, gå här fram, på hvar sin sida om den största höjdsträckningen, samt förbindas genom tvenne tvärvägar; den sydligare går slutligen, i tvenne grenar, inåt Wingåker.

Asker nämnes omkring 1314, och räknar till namnet kända kyrkoherdar redan från samma århundrade, komministrar från slutet af det 16:de. Det utgör nu för sig ett regalt pastorat af

andra klassen. Kyrkan ligger vid den nordliga häradsvägen, 3 mil från Örebro. — På Skansberget i den nordligaste höjdsträckningen finnas spår efter befästningar.

På slättbygden ligga: Hammar, i nordvest vid Östra Qvismaren, 2 m. säteri, har tillhört slägten Meijerhjelm, lyder nu under Boo, i socken af samma namn. — Wärsta, äfven vid Qvismaren, 2 m. berustadt säteri. — Prestgården, invid kyrkan, 1 m. krono. — I Tångsäters by, söder ut, besitter komministern ½ m. krono. — Torp eller Bernstorp, 1 m. skatte, med länets enda pottaskefabrik, anlagd 1772 af en Möller, nu tillhörig en Pfeiff. — Söder om åsen, vid Sotterns norra strand, ligger Bysta, 1 m. säteri, som med det sydligare vid Brefvens-ån belägna Brefvens jernbruk har omkring 50 underlydande hemman i flera socknar, och utgör den, åtminstone till mantal, betydligaste egendomen i länet. Bland äldre egare nämnes flera af ätten Sparre, åtminstone från 1448, sedermera af slägterna Tott från 1500-talets sednare hälft, Rålamb från 1598, Bjelke från 1768, Hildebrand från 1774, under hvilken tid egendomen blef fideikommiss 1778, samt Bonde från 1808; genom gifte med en Bonde besittes den från sistnämda år af frih. A. Anckarsvärd, som gjort mycket för dess förskönande och förbättrande. Vid Bysta finnes vacker åbyggnad, trädgård, orangeri, schäferi m. m. Brefvens bruk, privilegieradt från 1677, och småningom utvidgadt, har 4 hamrar, 2 härdar, 1345 *SkӘ* privilegieradt stångjernssmide, af dels köpt tackjern, dels eget från en på stället belägen masugn, som år 1846 tillverkade 5135 *SkӘ* tackjern; vidare gjuteri, mekanisk verkstad, samt 8 manufakturhärdar, 1 spikhammare, och stålugn. Manufaktursmidet är oinskränkt; utskeppningen sker på Stockholm öfver Derböl. Här finnas brukskyrka, uppbygd 1842, lankasterskola, sparbank för arbetare och underhafvande m. m. Bland tillhörigheter äro Bysta qvarn och Biskopsqvarnen, båda vid Brefvens-ån, en af Attersta qvarnar i Gällersta, tegelbruk, oljeslageri, samt tälgstensbrott vid Skärsäter inom socknen.

IV. **Skyllersta Härad**, af Nerikes Östra fögderi, omkring Attersta- och Svennevads-åarne, från Nerikesslätten till Östgöta-gränsen, innehåller 6 socknar, alla af Örebro

prosteri, samt en liten del af Regna socken, som hör till Bergslags prosteri af Linköpings stift.

21. ***Norrbyås socken***, mellan Almby i norr, Stora Mällösa i öster, Asker och Skyllersta i söder, Gällersta i vester. Arealen är blott 0,260 qvadratmil land, 0,020 sjö. Södra gränsen utgöres mestadels af Vestra och Östra Qvismaren, hvilkas stränder äro träskiga; nordligare genomskäres landet af några sandåsar, från norr till söder, men är för öfrigt jemnt och bördigt, med lerhaltig jordmån; längst i norr framstryker fortsättningen af den höjdsträckning, som skiljer Svart-åns vattendrag från Telge-åns; der är sandmylla rådande. — Folknummern år 1840 var 767, fördelade på 152 hushåll. Hemmantalet är 23¼ oförmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, utöfver eget behof. — Af vägar har socknen blott en, nemligen den häradsväg, som genomskär Örebro, Skyllersta och Askers härader, i norr om Telge-ån.

Nærboas förekommer omkring 1314. Det är nu annex till Stora Mällösa, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan, till en del från medeltiden, ligger i södra delen, vid häradsvägen, 1¾ mil från Örebro.

Sörby, nära kyrkan, 2 mantal säteri, är enda gården af betydenhet. Den har tillhört ätten Palmstjerna, eges nu af en Djurklou.

22. ***Gällersta socken***, mellan Almby och Ånnesta i norr, Mosås i vester, Mosjön, Ekeby socken och Attersta å i söder, samt Norrbyås i öster. Arealen är 0,357 qvadratmil land, 0,053 vatten. Norra trakten upptages af den ås, som skiljer Svart-åns vatten från Telge-åns, sydöstra hörnet åter af träsk; mellersta delen är en bördig slätt, blott genomstruken af några sandåsar utefter smärre vattendrag, som gå ned till Attersta-ån; rådande jordmån är på slätten lera. Folknummern år 1840 var 1283, fördelade på 253 hushåll; hemmantalet är 40¼ oförmedlade, utom några qvarnar. Hufvudnäringen är åkerbruk, med afkastning utöfver eget behof. — Landsvägen från Örebro till Östergötland går igenom socknen i sydlig rigtning, och korsas af häradsvägen från Täby och Mosås.

Giellesta nämnes omkring 1314. Det är nu annex till Ekeby, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan ligger längst i söder, vid landsvägen, 1 mil från Örebro; den är till en del från medeltiden.

Flera större byar finnas i socknen, men ingen gård af betydenhet, blott smärre: Almbro, vid Attersta, 1 mantal skatte rusthåll. — Bondsäter, ½ m. skatte rusthåll. — Guttersboda, ½ m. skatte, båda i nordvest. — Af Attersta by, 3 m. skatte rusthåll och 1 m. krono, är det sistnämda kronofogde-boställe, det öfriga, med tillhörande qvarnar och sågar, lyder under Bysta i Asker, Säbylund i Kumla, och Laxå i Bodarne.

23. ***Ekeby socken***, mellan Gällersta i norr, Kumla i vester och Skyllersta i sydost, mellan hvilka två sednare socknen går ut i en lång spets åt söder. Arealen är 0,336 qvadratmil land, 0,006 sjö. Norra delen stöter nemligen intill Mosjön, Attersta-ån och Vestra Qvismaren, samt den derutmed liggande Fornskinnsmåssen; dit gå ock några smärre vattendrag från söder, med dels sanka, dels sandiga omgifningar. För öfrigt är denna del den jemnaste och bördigaste, med lerhaltig jordmån. Södra delen går in uti den höjdsträckning, som skiljer Telge-åns vatten från Tisarn. — Folknummern år 1840 var 1176, fördelade på 220 hushåll; hemmantalet är 45⅞ oförmedlade, 40⅜ förmedlade. Hufvudnäring är åkerbruk, mera än fullt motsvarande eget behof, och deribland äfven linodling. — Landsvägen från Örebro till Östergötland går igenom socknens nordöstra del, mötes af en väg från Kumla socken, och har flera andra utgreningar, dels till Kumla, dels till Skyllersta, dels inåt socknens särskildta delar.

Ekebi nämnes omkring 1314; dess kyrkoherdar äro kända från början af 1500-talet, dess kaplaner ett sekel sednare. Det utgör nu med Gällersta ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan ligger i norr, vid landsvägen, 1¼ mil från Örebro.

Bland gårdar af någon betydenhet äro: Nynäs, i nordost från kyrkan, 3½ mantal säteri, har tillhört en Lewenhaupt, eges nu af en Coijet. — Näsby, i norr. — Prestgården, 1 m. krono, invid

kyrkan; äfvensom flera delar af Ekeby by, hvaribland ¼ m. krono är kaplansbol.

24. ***Skyllersta socken***, mellan Ekeby i nordvest, Norrbyås i norr, Asker i öster, Svennevad i söder, Halsberg i vester. Arealen är 0,878 qvadratmil land, 0,028 sjö. Midt igenom landet går den höjdsträckning, som skiljer Telge-åns vatten från Tisarns. Dess norra sluttning är äfven här brant, och lemnar rum för en mestadels jemn och bördig trakt, dock genomskuren af några sandåsar, och längst i norr, emot Qvismaren, upptagen af Fornskinnsmåssen; ett litet vattendrag går ned till Östra Qvismaren. Södra sluttningen af nämda höjdsträckning är långsluttande och högländt; Hällebosjön har sitt utlopp till Sottern. — Folknummern år 1840 var 2566, fördelade på 508 hushåll; hemmantalet är 79 oförmedlade, 76¼ förmedlade, för det mesta bestående af en mängd byar i socknens norra del. Hufvudnäringen är åkerbruk, öfverhufvud taget ej mera än motsvarande eget behof, samt skogsbruk, boskapsskötsel, äfven för afsalu, linodling m. m. — Landsvägen från Örebro till Östergötland går söder ut genom socknen, och korsas af häradsvägen från Kumla till Asker. Vid landsvägen ligger Sörby gästgifvaregård, 1⅛ mil från Örebro.

Skioldesta nämnes omkring 1314, och räknar till namnet bekanta kyrkoherdar från midten af samma århundrade, kaplaner från slutet af 1500-talet. Det utgör nu för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan ligger i norr vid stora landsvägen, 1¼ mil från Örebro; den är mycket gammal. — Bland fornminnen nämnas Åmhäll eller Amunds-häll och Tarsta borg, båda vid Tarsta by, och Sigveds-, nu Siggetorp, något sydligare.

Bland gårdar äro: Gislerud, nära kyrkan, jemte Dahlen, 1½ mantal krono, kyrkoherde-boställe. — Wrana, i norr, 1½ m. berustadt säteri, har tillhört Anrepska slägten. — Gillberga, i nordost. — Ullawi, i söder, 2 m. krono, med Egeby, 2 m., och Sörsa, 1 m. krono, öfverste-boställe; vid det förstnämda finnes schäferi, anlagdt af en v. Böhnen. — Söder om åsen: Pålsboda, ½ m.

krono,

krono, kaptens-boställe, jemte — Folkesboda, ½ m. krono; ett annat halft mantal af detta sednare är kaplansbol. — I Sörby by är häradets tingställe.

25. ***Svennevads socken***, mellan Skyllersta i norr, Asker i vester, Regna af Linköpings stift, samt Boo i söder, Lerbäck och Halsberg i vester. Innehåller, jemte den dertill hörande annex-församlingen Boo, 2,946 qvadratmil land, 0,302 sjö, hvaraf väl ⅔ höra till Svennevad, som således är bland de största socknar inom Nerike. Svennevads-ån och Sottern dela landet i tvenne delar; den norra och mindre genomstrykes af flera utskott från nämda vattens norra gränshöjder; men är dock närmast sjön temligen slätt; en sandås går midtigenom från norr till söder. Denna fortsätter samma rigtning äfven på andra sidan ån; men här antager landet för öfrigt en mera bergig och högländt natur, stupar temligen brant mot sjön och ån, men långsluttande åt söder; vattendragen, hvaribland Glåttrasjöns, gå här mestadels åt Hjertsjön, Östersjön och Haddebo-ån, hvilka ock ligga inom socknen. — Folknummern år 1840 var 2015, fördelade på 347 hushåll; hemmantalet är 71⅜ oförmedlade, 59⅜ förmedlade. Näringar äro åkerbruk, knappt tillräckligt för eget behof, boskapsskötsel, äfven för afsalu, samt skogs- och bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Östergötland går här från norr till söder, utefter ofvan nämda sandås; häradsvägen från Halsberg till Asker skär den i norra delen; i den södra går en väg till Haddebo och Lerbäcks socken, en mellan Asker och Boo. Vid landsvägen ligger Svennevads gästgifvaregård, 3¼ mil från Örebro.

Suinævad nämnes omkring 1314, och räknar till namnet kända kyrkoherdar åtminstone från midten af sextonde århundradet, kaplaner från början af det 17:de; det utgör nu, jemte Boo, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan ligger i norr vid Svennevads-ån, 3 mil från Örebro; den är ombygd 1786, har altartafla af Hörberg, och grafvar för slägterna Armfeldt, Wenerstedt m. fl. — Bland fornminnen nämnas:

Svenders hög, vid bron öfver Svennevads-ån, der landsvägen går fram; en s. k. jättesten på Glåttra egor, Jutepussen ej långt derifrån, flera stenkummel m. m.

Betydligaste gården är Skogaholm, i vester från kyrkan, vid Svennevads-ån och Skoga-sjön, 1 mantal säteri, utom en mängd underlydande, till stor del inom Halsbergs socken; och Skogaholms jernbruk, vestligare vid ån, med 4 härdar, 4 hamrar, och 2090 *SkΆ* privil. stångjernssmide af eget tackjern, mest från Östra Å eller Skogaholms masugn i Halsberg, samt manufaktursmide, och med utskeppning på Stockholm. Bruket erhöll sina första privilegier 1641, till fördel för en lagläsare, Zach. Andersson, och har sedermera blifvit småningom förökadt af sina sednare egare, en Rosenberg, Wennerstedtska och Armfeldtska slägterna; det eges nu af ett bolag. — Prestgården eller Krogmon, i söder från kyrkan, 1 m. krono, kyrkoherde-boställe. — Södra Sätra, sydligare, ½ m. krono, kaplansbol. — Öfra Haddebo jernbruk, vid Haddebo-ån, med 3 härdar, 3 hamrar, 1800 *SkΆ* privil. stångjernssmide, 96$\frac{9}{10}$ *SkΆ* manufaktur; och — Nedra Haddebo, med 3 härdar, 2 hamrar, 1350 *SkΆ* stångjernssmide, samt 168¾ *SkΆ* manufaktur; båda förbruka dels köpt tackjern, dels eget, från Hjortqvarns masugn i Boo. Det öfra bruket anlades 1658, det nedra 1695; båda tillhörde slägten Wester till 1821; det förra tillhör nu en Wågstrand, det sednare en Broms.

26. ***Öfra Svennevads*** eller ***Boo socken***, mellan Lerbäck i vester, Svennevad i norr, samt Regna, Hällesta och Källmo, alla af Linköpings stift, i söder och sydost. En del af Regna, Regna-skaten, ligger här inom Skyllersta härad, hvaremot en mindre del af Boo socken ligger inom det s. k. Finspångs län, en del af Linköpings. Arealen synes vara omkring 1,3 qvadratmil. Landet upptages för det mesta af Tylöskogens utskott från söder, och Sotterns södra gränshöjder från norr; vattendragen gå åt sydost, såsom Haddebo-ån, hvilken utgår genom Afvern, och der mottager Bjurhulta- och andra sjöars vatten; samt Emma-ström från Stora Målsjön och Gryten. I Regna-skaten gå vattnen till Ålsjön vid gränsen

af Linköpings län. Nästan hela södra gränsen är full af träsk; blott kring Afverns nordvestra hörn är någorlunda god bygd. — Folkmängden år 1840 var 1569 personer, fördelade på 250 hushåll; mantalen äro 43¾ oförmedlade, 32¼ förmedlade, hvaraf största delen höra under Boo gård och verk. Näringar äro: åkerbruk, knappt tillräckligt för eget behof, samt skogs- och bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Östergötland går här från norr till söder, utefter en sandås; mindre vägar utgå åt vester dels till Haddebo och Lerbäck, dels till Gryts bruk, åt öster till kyrkan och Boo gård, samt derifrån till Brefvens bruk i Asker. Vid landsvägen ligger Emma gästgifvaregård, 5¾ mil från Örebro.

Boo socken bildades 1735, af delar af Svennevads, fick då egen kapellpredikant, och först i sednaste åren egen kaplan. Kyrkan, belägen vid Afverns norra strand, är af träd; den är bygd af Boo gårds egare, som ock donerat prestens boställe, och eger patronatsrätt.

Boo eller Boholm, vid kyrkan, 2 mantal säteri, med en stor mängd underlydande, hvaribland Iboholm i söder, 2½ m. säteri; och Gryts jernbruk, i sydvest, med 5 hamrar, 5 härdar, 2675 *Sk℔* privil. stångjernssmide, samt betydligt manufaktursmide, till en del vid Hjortqvarn, der ock masugn finnes; en del af tackjernet fås dock genom köp; utskeppningsorten är Stockholm. Vid Boo finnes ock schäferi, vid Hjortqvarn färgeri och stampverk, tegelbruk, qvarn och såg. Egare till allt eller delar hafva varit, på 1600-talet, af ätterna Horn och Fleming, från och med första hälften af 1700-talet af den Hamiltonska slägten, i hvars besittning hela egendomen nu är. Vid Gryt finnes ock en koppargrufva, som 1764 och några följande år varit bearbetad. — Prestbostället Listorp, ½ mantal frälse, ligger nära kyrkan.

V. **Kumla Härad**, af Nerikes Vestra fögderi, från Täby-ån på Nerikes-slätten, kring Tisarn, till Tylöskogen, omfattar tre socknar, alla hörande till Kumla prosteri af Strengnäs stift.

27. *Kumla socken*, mellan Täby och Mosås i norr, Ekeby i öster, Halsberg i söder, Hardemo och Kräcklinge i vester. Arealen är 0,975 qvadratmil land, 0,044 vatten. Landet sluttar mot Mosjön och Täby-ån, som utgöra nordlig gräns, och dit ett mindre vattendrag går; öfra delen genomstrykes i öster af några utskott från den höjdsträckning, som i norr begränsar Tisarns vatten; i sydvest är sankt, likasom på flera ställen mot östra gränsen; i mellersta delen gå några sandåsar från norr till söder, men mellan dem är mestadels slätt och temligen bördigt; längst ned mot Täby-ån ligger Ekeby måsse. Folkmängden år 1840 var 3238, hushållens antal 659; hemmantalet är 118¾ oförmedlade, 114⅜ förmedlade. Hufvudnäring är åkerbruk, långt utöfver eget behof. — Landsvägen från Örebro till Öster- och Westergötland går här fram i sydlig rigtning, mestadels utefter en sandås; tvenne mindre vägar gå åt vester till Hardemo, tvenne åt öster till Ekeby, den ena nära Mosjöns södra strand; den andra är den ofta nämda häradsvägen till Skyllersta och Askers härader. Vid landsvägen ligger Blacksta gästgifvaregård, 2 mil från Örebro.

Kumbla nämnes omkring 1314, och räknar kyrkoherdar, kända till namnet, från följande århundradet, och kommistrar från slutet af det 16:de. Det utgör nu, med Halsberg, ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan, nybygd och utmärkt vacker, ligger ungefär i midten af landet, vid landsvägen, 1¼ mil från Örebro; på kyrkogården finnes Frietskys graf. — Fornminnen saknas ej: Hjorvardsberg skall vara rätta namnet på nuvarande Hjortsberga i sydost, hvilket sägnen gör till ett gammalt höfdingasäte; Oxöga källa, nära Tynninge, skall fordom ha varit brukad såsom hälsokälla; Hällabråten vid Norra Måssby, nu ett betydligt täljstensbrott, säges ock ha sitt namn från gamla tider; vidare finnes ett s. k. domaresäte vid Elfvesta, och en runsten vid Westa; slutligen förmodas, att ett kloster skall ha legat nära Sannahed, eller vid kyrkan. — Nämda hed är exercisplats för lifregements-husarer och Nerikes regemente.

Betydligaste gården är: Säbylund, vid Mosjöns södra strand, 2 mantal säteri; har tillhört slägterna Lewenhaupt, Cederhjelm, Gyllenspets, v. Essen, och tillhör nu åter en Lewenhaupt. — Prestgården, 2 m. krono, ligger i Kumla by vid kyrkan. — Öfra Westa, i sydost, ½ m. krono, kaplansbol. — Tynninge och Kila i sydost, Wia och Björka i sydvest, äro dels gårdar, dels byar, med boställen af mindre betydenhet. — Vid Örsta finnes sandstensbrott, hvilket, likasom Hellebråtens täljstensbrott, tillhör en Adler. — Vid Södra Mo är kalkstensbrott.

28. ***Halsbergs socken***, mellan Kumla i norr, Ekeby, Skyllersta och Svennevad i öster, Lerbäck i söder, Hardemo i vester. Arealen är 0,938 qv. mil land, och 0,057 sjö. Tisarn och Svennevads-ån ligga nemligen till en del inom socknen, i dess östra del. Hvad som ligger norr om sjön, genomstrykes af dess gränshöjder, hvilka här som öfverallt stupa temligen brant åt norra sidan, och lemna rum för en jemn och bördig trakt, dock i vester sank; då de deremot åt andra sidan bilda ett högländt terassland. Ännu högländtare är Tisarns södra strand, med Skåleklint, Jätteberget och andra höjder, alla brantast mot sjön. — Folkmängden år 1840 var 1626, fördelade på 305 hushåll; mantalen äro 39 oförmedlade, 37½ förmedlade, hvaraf en stor del lyder under Skogaholm i Svennevad. Hufvudnäringen är åkerbruk, i norra delen mera än fullt motsvarande eget behof, tvärtom i den södra, der åter skogsbruk idkas. — Landsvägen från Örebro till Öster- och Westergötland kommer här in i norr från Kumla, men går derpå vester ut, längs gränsen mot nämda socken; en häradsväg går till Svennevad. Den först tillämnade Svea kanal skulle, som nämdt är, genom Skalleruds dal gå från Tisarns dalgång ned till Täby-åns, och just på denna genomfarts möjlighet ansågs hela företagets verkställbarhet bero. Några lemningar efter befästningar vid denna dals norra ingång nämnas bland ortens fornminnen, äfvensom en borg på Jätteberget.

Hualsberg nämnes omkring 1314. Det är nu annex till Kumla, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta.

Kyrkan ligger i norra delen, vid häradsvägen, 2¼ mil från Örebro, är ombygd 1822.

Flera byar finnas, särdeles norr om åsen, men ingen gård af betydenhet. De största äro tvenne militära boställen i Öfversta, 1 mantal krono hvardera. — Några jerngrufvor i sydvest lemna, åtminstone tidtals, malm till Östra Å eller Skogaholms bytta vid Svennevads-ån. — Skåle grufva i sydost bearbetas ej nu.

29. *Lerbäcks socken,* mellan Hammars, Askersunds och Snaflunda socknar i sydvest och vester, Hardemo och Halsberg i norr, Svennevad och Boo i öster, Godgård af Linköpings län i söder; till arealen en af de betydligaste i Nerike, innehållande 2,524 qvadratmil land, 0,231 sjö. Den är i allmänhet högländt: längst i nordvest ligger Lerbäcksmon, hvarifrån de höjdsträckningar utgå, som omgifva Tisarn i norr och söder; den är, åtminstone i trakten af Wisboda, ungefär 100 fot upphöjd öfver sjön, som sjelf ligger 340 fot öfver hafvet; dit går en del vattendrag genom Tybosjön, andra gå söder ut, genom Skirn, Fogelsjön, Skyllbergs-ån och Åmlången, till Wettern. Tisarns södra strand är äfven här brant och hög; föga mindre högt är det inre landet, hvars vatten dels genom Hisjön och Multen går vester ut till Skyllbergs-ån; dels genom Hjerta-sjön, vid hvars strand finnas höjder af 476 fot, ger upphof åt Haddebo-å; dels genom Långsjön, Örgafveln, Storsjön, Åfjärden samt stora Målsjön bildar Emma-ström; till Storsjön flyter ock Walsjön från midten af landet. Längst i söder är dock kanske det högsta landet, mera än 500 fot öfver hafvet, hvarifrån Skeppsjöns vatten går till Emma-ström, Trehörningens till Åmlången. Det hela bildar en högst oregelbunden, af slingrande dalgångar sönderskuren högslätt, med betydliga måssar i södra trakten, för öfrigt med sandjord på underlag af berg, som hålla temligen fattig jernmalm, och dessutom koppar- och koboltmalm. Bland ortens näringar är derföre ock bergsbruk nästan af alla slag, och Lerbäck utgör, jemte närmaste socknar, samt större delen af Westergötland, en egen bergslag, visserligen ej i betydenhet att jemnföra med

de nordligare i länet, från hvilka ock en stor del af de malmer, som förbrukas vid masugnarne i Lerbäck, måste hemtas. Eget för orten är det förut [2]) omnämda nubbsmidet för hand. För öfrigt idkas här skogsbruk, åkerbruk, ej fullt motsvarande ortens behof, samt bränvinsbränning, äfven för afsalu utom socknen. Lerbäck utgör för sig ett särskildt länsmansdistrikt af Kumla härad. — Folkmängden år 1840 var 4177, fördelade på 785 hushåll; hemmantalet är 48¼ oförmedlade, utom ett jernbruk och några qvarnar. Socknens förnämsta väg kommer från landsvägen mellan Örebro och Öster- samt Westergötland, der denna går genom Hardemo; den går söder ut till Godgård, men har flera utgreningar, till Snaflunda i vester, Askersund och Hammar i sydvest, Svennevad i öster. Vid sjelfva häradsvägen ligga tvenne gästgifvaregårdar, Lerbäck 4, och Dunsjö 5 mil från Örebro, den förra 1½ mil från Askersund.

Lerbek nämnes omkring 1314; dess kyrkoherdar äro kända åtminstone från början af 1600-talet. Det utgör nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen; patronatsrätten tillhör Burenstamska ätten, så länge den eger Skyllbergs bruk. Kyrkan ligger i Lerbäcks by, 4 mil från Örebro; den är ombygd efter 1782, har altartafla af Hörberg, och särskildt graf för Skyllbergs gård. — Bland fornminnen nämnas grafhögar vid Wisboda.

Bland gårdar och verk äro: Wisboda, nära Tisarns vestra hörn, 1 mantal frälse med betydliga egor, utom underliggande hemmansdelar, såg och qvarn; skall ha varit stort jernverk med hyttor och Osmundssmide, från 1544, men återfinnes ej i 1558 och 1625 års förteckningar; det synes åtminstone tidtals ha varit kronans, men kom i början af 1700-talet i enskildtas händer, sedermera till den från Skottland inkomna ätten Robsahm, under hvars tid den första i Sverige anlagda stålugn för flameld här inrättades af bergsrådet Rinman. Från 1809 till 1822 egdes det af slägten Burenstam, som flyttade smidet till Skyllberg och Dohnaforss; gården har derpå tillhört en Robson, men eges nu af ett bolag. — Westra Å, har haft masugn. —

[2]) Sid. 45.

Stenkumla, i nordvest, nära kyrkan, ½ m. krono, kyrkoherdeboställe. — Skyllberg, i vester, ½ m. skatte, ½ krono; och Skyllbergs jernbruk, med 3 härdar, 3 hamrar, 1432 SkU stångjernssmide af köpe-tackjern, samt med utskeppning på Stockholm. Båda tillhöra Burenstamska slägten. — Rökulla eller Lund, 1 m. skatte, tillhör en Janson. — Sydvestligare ligga en del af Wena koboltgrufvor (se nedf.) — Svaldre masugn, i öster, och Emme, ännu östligare. — Sandbacken, i söder, koppar- och koboltverk, med grufva och hytta, tidtals begagnade; dessutom räck- och knipphammare. — Damms och Trehörnings masugnar, långt i söder, tillhöra Godgårds bruk i Linköpings län, likasom — Mariedamm, ½ m. frälse, med underlydande 4½ frälse och $\frac{1}{16}$ krono; samt den närbelägna jerngrufvan Wilhelms-grufvan. — Isåsa, ½ skatte, med silfvermalms-anledningar. — Dessutom åtskilliga räck-hammarsanläggningar.

VI. **Sundbo Härad**, af Nerikes Westra fögderi, kring norra hörnet af Wettern, består af tre socknar, alla hörande, jemte Askersunds stad, till Kumla prosteri, samt en del af Bodarne socken af Edsbergs prosteri.

30. *Hammars socken* består af tvenne från hvarandra skiljda delar: den ena, öster om Wettern, mellan Lerbäck i nordost, Askersund i nordvest, samt Nykyrke och Godgård, båda af Linköpings län, i sydost; den andra mindre på sjöns vestra sida, omgifven i norr och vester af Askersunds socken, i sydvest af Undenäs i Skaraborgs län. Arealen är 1,744 qv. mil land, 0,075 vatten, utom socknens andel i Wettern; öarne Stora och Lilla Röknen höra hit. Båda delarne af socknen äro mestadels, särdeles i söder, upptagna af temligen branta skogshöjder, utskjutande från Tylöskogen och Tiweden, och båda genomskurna af en mängd vattendrag: vester om Wettern går Sandsjöns och Södra Asplångens vatten, utgör gräns mot Askersunds landsförsamling, och utfaller nära Aspa; på östra sidan utfalla Åmlångens vatten från norr, Vik- och Dalbysjöarnes från öster, båda i den långt åt norr inskjutande Kärrviken, samt Forssa-sjöns sydligare. Likasom landets yttre

utseende, så äro ock jord- och bergarter hufvudsakligen desamma som i Lerbäck; i följd deraf förekomma här samma näringar: skogs- och bergsbruk, bredvid ett för eget behof ej tillräckligt åkerbruk, hvars afkastning till en del åtgår till bränvinsbränning, äfven för afsalu; dertill komma här boskapsskötsel, linodling, samt båtbyggnad och sjöfart. Folkmängden år 1840 var 2938, fördelade på 533 hushåll; hemmantalet är 63$\frac{11}{16}$ oförmedlade, 59$\frac{9}{16}$ förmedlade, utom en del bergverk och qvarnar. — Landsvägen från Örebro till Östergötland, öfver Askersund, går igenom större delen af socknen från nordvest till söder; en mindre väg utgrenar sig derifrån åt norr utefter Åmlångens vestra strand; på vestra sidan om Wettern går en väg till Westergötland, anlagd af en kammarherre Steuch, och känd för den djerfhet, hvarmed den blifvit förd utefter sjöns vilda stränder. Vid landsvägen till Östergötland ligger Rå gästgifvaregård, 2 mil från Askersund.

Hamar nämnes omkring 1314, och leder sin kyrkoherdelängd från 1411; kaplaner nämnas från sednare tider; Olshammars bruk har särskildt predikant. Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan, ombygd 1820, betydligt stor, ligger vid ett sund i Wettern, utmed landsvägen, $\frac{3}{4}$ mil från Askersund. — Minnen från forntiden saknas ej: vid Olshammar på vestra sidan om sjön skall ett kloster ha stått, och en stig öfver Tiweden lär ännu bära namnet Munkestigen; Murberget och ännu ett annat berg, båda vid Harje by på andra sidan om sjön, hafva ännu lemningar efter befästningar; vid Skyrstad i samma nejd låter sägnen en stad ha stått.

Af gårdar och verk ligga på östra sidan om sjön: Österby, nära kyrkan, 1 manfal krono, kyrkoherde-boställe. — Westerby, i nordvest, $\frac{1}{2}$ m. frälse, kaplansbol; nära derintill — Westerby jerngrufvor. — Åmmebergs jernbruk, i norr, med 1 härd, 1 hammare, 500 *SkU* stångjernssmide, af köpe-tackjern, och med utskeppning på Stockholm; samt Åmmebergs pappersbruk; båda tillhöriga en Janson. — Johannisborgs och Fredriksbergs koppar- och koboltverk, å det så kallade Wena-fältet, dels i Hammars, dels i

Lerbäcks socken, nära Åmlångens stränder; bearbetade sedan 1770, hade de sin blomstrande tid några år från och med 1822, men blefvo sedermera småningom mindre lönande, särdeles för bristande afsättning[*]). — Mårdsäters kopparverk, i öster, grundadt på malmer från Lerbäcks socken, men blott tidtals begagnadt; hit hör kalkstensbrott, och tegelbruk. — Hult, sydligare, ¼ m. frälse. — Harje by, med kalkstensbrott, kalkbränning, tegelbruk, samt båtbyggnad och frakthandel på Wettern. — Dalby masugn, i öster, och — Forssa masugn, i söder, hemta sin malm dels från Westerby grufvor, dels från Nora, Taberg och andra trakter, i utbyte mot bränd och obränd kalksten, från stenbrott vid Forssa och Dalmark, längre i söder. — På vestra sidan om Wettern: Olshammar, 1 m. säteri, utom en mängd underliggande; skall hafva tillhört S:t Britas man Ulf Gudmarsson, egdes längre fram af Håkan Knutsson Hand, gift med K. Erik XIV:s naturliga dotter Virginia, och skall då ha haft omkring 50 hemman under sig. Dessa indrogos vid K. Carl XI:s reduktion. Sedermera har gården varit i mångas händer, i sista seklet en Wahrendorffs, Steuchs, Reuterskölds, hvilka åter småningom förökat egendomen; den tillhör nu en Mannerstråle, likasom — Aspa jernbruk, med 2 hamrar, 1 härd, 866 *Sk℔* stångjernssmide, af dels eget, dels köpt tackjern, och med utskeppning på Stockholm eller Göteborg; härmed är förenadt det vid samma å, men inom Askersunds socken liggande Algrena jernbruk (se nedfr.). Dessa verk anlades af Anton von Boy, och hafva varit i många egares händer, tills de kommo i ofvannämde Wahrendorffe, hvarefter de delat Olshammars öden; likaledes Igelbäcks masugn, i söder.

31. ***Askersunds landsförsamling***, mellan Hammar och sjön Wettern i sydost och öster, Lerbäck i nordost, Snaflunda i norr, Bodarne i vester, samt Finnerödja och Undenäs, båda af Skaraborgs län, i sydvest. Är till arealen en af de betydligaste i Nerike, i det den innehåller 2,526 qvadratmil land, 0,242 vatten. Landet genomstrykes af en mängd utskott från Tiweden, är temligen högländt, och har en stor

[*]) Jfr sid. 46, 47.

mängd vattendrag: sydligast går Norra Asplången ut i Aspeån; dernäst bilda Lång- och Mullsjöarne, jemte Örgaggen, en å, som utfaller i den med Wettern sammanhängande sjön Alsen; i samma sjö utfaller den vid gränsen af Snaflunda liggande Antens och den sydvestligare Qvarnsjöns vattendrag, genom Wikern; längst i vester slutligen bilda Gryten, samt Östra och Westra Laxsjöarne ett mera än 400 fot öfver hafvet liggande vattensystem, som genom Bodarne socken går till Svart-ån, äfvensom den nordligare upprinnande Slaf-ån. Rådande jordmån är sand. Blott kring Alsen är landet någorlunda jemnt, och har bättre jordmån. — Folknummern år 1840 var 3274, fördelade på 599 hushåll. Hemmantalet är 66½, en del bergverk och qvarnar ej inberäknade. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, äfven för afsalu, bränvinsbränning, skogs- och bergsbruk, linodling m. m.

En landsväg från Örebro till Östergötland går från norr till söder, och öfver Wetterns sund in i Hammar; en annan går öfver Tiweden till Westergötland, och har en utgrening till Bodarne; en mindre väg följer nära Wetterns vestra strand, en går åt nordost till Lerbäck. Vid landsvägen till Westergötland ligger Skalltorps gästgifvaregård, 1¼ mil från Askersund.

Askæsund förekommer omkring 1314. Kyrkoherdar äro kända från slutet af 1500-talet, kaplaner från 1723. Socknen utgör nu ett patronelt pastorat af andra klassen, hvartill Stjernsunds egare har patronatsrätt. Kyrkan ligger invid Askersunds stad, på en kulle, är vacker och rymlig, bygd af sten på 1660-talet, har en särskildt graf för Edö gård, och ett Oxenstjernskt grafchor, med minnesvård öfver Riksrådet G. Soop. — På sagominnen äro Wetterns stränder här, som i Hammar, rika: bland annat är Borgaberget kändt för ruiner efter befästningar.

Bland gårdar och verk af betydenhet äro: Stjernsund, en half mil i söder från kyrkan, vid ett sund mellan Wettern och Alsen; hette fordom Ölmesund, och bestod af bondbyar, men förvandlades till herrgård af en Oxenstjerna 1664, och tillhörde derpå

dennes ätt, samt slägterna Soop och Dohna, till 1785, då det kom i Burenstamska ättens händer. Det bestod vid denna tid af nära 50 hemman, utom Dohnaforss bruk (se nedf.). En ståtlig hufvudbyggnad uppfördes från 1798 till 1808. Egendomen styckades 1821, så att blott omkring 17 hemman, utom hufvudgårdens 5 mantal säteri, stannade vid Stjernsund, som tillföll en Hagelstam. Denne sålde det år 1823 till H. M. Konungen. — Edö, midt emot Stjernsund, på andra sidan om sundet, 1 mantal säteri, har länge varit fideikommiss i Liljestjernska ätten, tillhör nu en v. Matern. — Lind, i vester, 4 m. krono, majors-boställe. — Lind, 1½ m. krono, kyrkoherde-boställe. — Nordhammar, sydligare, kaplansbol. — Åviken, i söder, 1 m. frälse. — Rastorp, i norr, ¼ m. frälse. — Ängatorp, i nordvest, ¾ m. frälse. — Qvarntorps kritbruk, med 70,000 ℔ tillverkning år 1844. — Dohnaforss eller Stjernsunds jernbruk, i vester, vid Örgaggens vattendrag, grundades omkring 1725 af en Dohna, följde Stjernsunds öden till 1821, stannade då i en Robsons besittning, men har sedan ombytt egare; det har 1 härd, 1 hammare, 395½ Sk℔ stångjernssmide af köpe-tackjern, och utskeppning på Stockholm eller Göteborg. — Algrena jernbruk, i söder, med 3 härdar, 2 hamrar, 1568$\frac{5}{10}$ Sk℔ stångjernssmide af dels eget, dels köpt tackjern, och med utskeppning på Stockholm eller Göteborg (Jfr Aspa, i Hammar).

32. ***Snaflunda socken*** inneslutes af Lerbäck i öster, Askersunds landsförsamling i söder och sydvest, Bodarne och Wiby i nordvest och norr. Arealen är 0,819 qvadratmil land, 0,069 sjö. Landet är temligen högländt, uppfylldt af utskott från Tiweden, och från den ås, som sedermera delar sig på ömse sidor om Tisarn. En mängd små vattendrag upprinna här på 4 till 500 fots höjd, och gå åt alla håll: Staf-ån från Staf-sjöarne till Svart-ån: andra till de sjöar i Wiby, hvarifrån Telge-ån har sitt upphof; ett från Dofre-sjöarne till Tybosjön och Tisarn; ett genom några småsjöar till Östersjön och Fogelsjön, som bildar Skyllbergs-ån; ett slutligen genom Sjö- och Anten-sjöarne till Askersunds socken och Wettern. Anten, vid socknens södra gräns, har 383 fots höjd. Jordmånen är mestadels sand.

Åkerbruket ger ej tillräcklig afkastning för ortens behof; binäringarne äro bränvinsbränning, skogs- och bergsbruk. Folkmängden år 1840 var 1684, fördelade på 338 hushåll; hemmantalet är 42¼ oförmedlade, 11¼ förmedlade, utom en qvarn och ett jernbruk. — Landsvägen från Örebro till Östergötland öfver Askersund går igenom socknen söder ut; derifrån utgå mindre vägar åt vester till Bodarne, åt öster till Lerbäck.

Snavalunda förekommer omkring 1314, och räknar sin kyrkoherdelängd från slutet af 1500-talet; det är nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan ligger vid landsvägen, nära Östersjöns öfra ända, 5 mil från Örebro; den är ombygd 1770. — Bland fornminnen äro »Landdrotset» Tjelfves ättebacke och grafsten på Tjelfvesta gärde, och Dåfra hemmans och sjöars namn, som skola vara uppkallade efter hans hustru.

Blott få gårdar af någon betydenhet finnas här: Tjelfvesta, i sydvest från kyrkan, mellan tvenne små sjöar, 3 mantal säteri, tillhör en Burenstam. — Snaflunda, 1 m. frälse. — Prestgården, 1¼ m. krono. — Norra Torpa, i vester, 1 m. krono, 1 frälse. — Fogelsby, i söder, 1 m. frälse-skatte. — Kårbergs hammare, i öster, är lagd under Stora Lassåna i Bodarne. — Distorps, Bensäters med flera grufvor för jern- och kopparmalm, omkring Östersjön, äro numera föga eller intet begagnade.

VII. **Hardemo Härad**, af Westra Nerikes fögderi, med Öja fjerding af (VIII) Grimstens härad, inom samma fögderi, båda delarne på Nerikes-slätten vid Wia-ån, innehåller tvenne socknar, af hvilka en hör till Edsbergs, en till Kumla prosteri, båda af Strengnäs stift.

33. ***Kräcklinge socken***, af Edsbergs prosteri, ligger mellan Täby i nordost, Kumla i öster, Hardemo i söder, Hackvad i sydvest, Edsberg i vester, Winteråsa i nordvest; den innehåller blott 0,313 qvadratmil land. Täby-ån, bildad af de söderifrån kommande Wia- och Brändåsa-åarne, går i nordlig rigtning genom socknen; några skogiga sandåsar stryka fram i vester, några mindre kärr ligga i östra delen, men för

det mesta är landet jemnt och bördigt, med lerhaltig jordmån, samt tätt bebygdt. Folkmängden år 1840 var 1072, fördelade på 215 hushåll. Hemmantalet är 53$\frac{11}{12}$ oförmedlade, 5$\frac{1}{8}$ förmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, mera än dubbelt motsvarande eget behof. — Landsvägen från Örebro till Wermland öfver Nysund går genom socknens norra del, i sydvestlig rigtning; mindre vägar gå till Hackvad, Täby, Hardemo.

Kræklinge nämnes omkring 1314, och räknar kända kyrkoherdar före reformationen; det utgör nu ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan ligger vid vägen till Hackvad, 2 mil från Örebro; på kyrkogården finnes ett grafchor för Lagerhjelmska slägten. Sockenskolan är till en del grundad på en betydlig enskildt donation.

Bland gårdar äro de mest betydande: Falkenå, i öster från kyrkan, 3 mantal säteri, med betydligt schäferi; gården är grundad på 1600-talet, på dåvarande byn Hacketorps mark, af ätten Falkenberg, har sedermera tillhört åtskilliga personer af slägterna Lagerhjelm, Sahlefelt, Hermansson, Horn, och eges nu af en frih. Brauner. — Wäsby, i sydvest, 2 m. berustadt säteri, har tillhört ätten Lagerhjelm, eges nu af en Liljencrantz. — Höijen, i söder, 1 m. frälse, och — Skoftesta, i sydost, tillhöra nuvarande landshöfdingen i Örebro län, Bergenskjöld. — Prestgården, i Kräcklinge by, 1 m. krono. — Åtskilliga andra boställen finnas i byarne Luggawi, i söder — Nalawi, i sydost — Norra och Södra Folkawi, i norr; i den sistnämnda är skolmästarens boställe, 1 m. frälse. — Vid Getabro finnes färgeri och stampverk.

34. ***Hardemo socken***, med Öja fjerding, hör till Kumla prosteri, och ligger mellan Kräcklinge i norr, Kumla och Halsberg i öster, Lerbäck i söder, Wiby i sydvest, Hackvad i vester. Arealen är 0,438 qvadratmil land, 0,008 vatten. Vestliga gränsen utgöres nemligen af Skarbysjön och Wia-ån; närmast dertill ligger Öja fjerding, till en del upptagen af Öja måsse; östra landet genomstrykes längst i söder af Tisarns norra gränshöjder och Lerbäcksmon; tvenne åar, Wänsbäcken och Brändåsa-ån gå från förstnämnda höjder norr ut, och åt-

följes af sandåsar, som göra det annars jemna och lågländta landet delvis mindre bördigt; rådande jordmån är dock lera, men mångenstädes sandblandad. — Folkmängden år 1840 var 1473, fördelade på 276 hushåll; hemmantalet är 55½ oförmedlade, 54 förmedlade. Hufvudnäringen är åkerbruk, äfven här mera än dubbelt motsvarande ortens oget behof. —. Landsvägen från Örebro till Öster- och Westergötland går genom socknens södra del; derifrån utgrena sig häradsvägar, åt norr till Kräcklinge, åt söder till Lerbäck; mindre vägar gå åt Wiby och Kumla.

Hardemo nämnes omkring 1314; dess kyrkoherdelängd går tillbaka till slutet af 1500-talet; det utgör nu ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan ligger i norra delen, 2½ mil från Örebro; den är till en del af hög ålder. — Fornminnen finnes här många: trenne fordom mycket besökta källor, Hardemo och S:t Olofs, båda nära kyrkan, och Wänskällan vid Nählberg; Sigtruds- eller Sigtrygsberg och Thorshögar vid Skyberga; Berga backar, med åtskilliga stenläggningar; Hullingsåsen i Öja måsse, der man gissar, dock utan ledande spår, att en byggnad skall hafva stått; Hulunda by tros hafva varit kungsgård under namnet Helge ö, som förekommer i handlingar från Folkunga-tiden.

Här finnas, jemte en mängd byar, blott föga anseenliga gårdar, såsom **Nybble**, 1 m. krono, kyrkoherde-boställe. — **Norrby**, 1 m. krono, länsmans-boställe.

VIII. **Grimstens Härad**, omkring Wia-ån på Nerikes-slätten, och inåt Tiweden, innehåller, utom hvad som hörer till Hardemo socken, 3 socknar, alla af Edsbergs prosteri; dock ligger en del af den ena, Bodarne, inom Sundbo härad.

35. ***Hackvads socken***, mellan Hardemo i öster, Kräcklinge i nordost, Edsberg i vester, Wiby i söder, innehåller blott 0,155 qvadratmil land, 0,005 sjö, och är således den minsta af alla länets socknar. Den är ock kanske den jemnaste af alla, och bland de bördigaste, med hufvudsakligen

lerhaltig jordmån, samt tätt bebygd; blott i vester upptages någon del af träsk. Östra gränsen utgöres, som nämdt är vid Hardemo, af Skarbysjön och Wia-ån. — Folkmängden år 1840 var 556, fördelade på 106 hushåll; hemmantalet är 32¼ oförmedlade, 30 förmedlade. — En häradsväg kommer från Wiby i söder, och delar sig, längre ned i landet, i tvenne grenar, som gå till Edsberg och Kräcklinge.

Hakuas nämnes omkring 1314; det är nu annex till Edsberg, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan, ombygd 1782, ljus och rymlig, ligger söder om midten af socknen, 2¼ mil från Örebro. — Bland fornlemningar nämnas stensättningar nära Bärsta, och högar på Lurbobacken.

Enda gården af betydenhet är Bärsta, i norr om kyrkan, 4 mantal, dels frälse, dels skatte. — Tjugesta, 1 m. krono, är stomhemman för kyrkoherden i Edsberg. — Wia by, hvarefter ån är kallad, ligger i norr.

36. ***Wiby socken***, mellan Hardemo i nordost, Hackvad och Edsberg i norr, Tångeråsa i nordvest, Bodarne i vester, Snaflunda i söder, Lerbäck i sydost. Arealen är 1,175 qvadratmil land, 0,025 sjö. Landets södra del är upptagen af den från Tiweden utgående höjdsträckning, som skiljer Telgeåns vattendrag från Tisarns. Södra sluttningen deraf är här som allestädes långsluttande och högländt, omkring 500 fot öfver hafvet, och ger upphof åt några små vattendrag, som gå dels till Tisarn, dels till Wettern. Norra sluttningen är brantare, och lemnar rum för en vidsträckt, blott af låga sandåsar genomstruken slätt, i vester skogig och träskig, eller sandig, i midten temligen bördig, med svartmylla till rådande jordmån, i öster åter mera skogig. På denna norra sidan om höjderna flyter vestligast en af Staf-åns grenar till Skagershult; i midten rinner Wiby- och Skarby-sjöarnes vattendrag; Wibysjön har ungefär 186 fots höjd öfver hafvet, 110 öfver Hjelmaren. — Folkmängden år 1840 var 3069, fördelad på 598 hushåll; hemmantalet är 130¼ oförmedlade, 110⅝ förmedlade.

Huf-

Hufvudnäringen är åkerbruk, i de bästa trakterna tillräckligt äfven för afsalu; derjemte idkas skogsbruk, samt trädgårdsskötsel. — Landsvägen från Örebro till Göta rike delar sig vid Wrestorps gästgifvaregård, 4 mil från Örebro: vägen till Östergötland går öfver Snaflunda till Askersund, den till Westergötland öfver Bodarne. Mindre vägar föra till Tångeråsa, Hackvad och Hardemo.

Wiby nämnes omkring 1314; dess kyrkoherdelängd är känd åtminstone från midten af 1500-talet; det utgör nu, tillika med Tångeråsa, ett konsistorielt pastorat af första klassen. Kyrkan ligger vid Wibysjöns norra strand, 4 mil från Örebro; invid kyrkmuren är slägten Gadde's graf. — Bland fornminnen nämnas ättehögar vid Kungs Wallby och Odensvi, samt en skans på Boshälla vid det sednare stället.

Betydliga gårdar äro: Körtingsberg nära Wibysjön, 6 mantal säteri, utom några underlydande frälsehemman, grundades af en Gadde i början af 1700-talet, kom från hans slägt till andra, hvaribland den Hoffstenska, tillhör nu en Staaf. — Wärsta, nära Skarbysjön, 3 m. säteri, 1 frälse, har varit bondby ännu 1632, kom inom århundradet till Falkenbergska ätten, som behöll det till 1736, egdes derpå af en Lejonhufvud till 1789, en Geijerstam från 1791 till 1811, då det tillföll slägten Zidén. — Hageberg, i nordost, 2 m. säteri; och Hageberg eller Nalaviberg, 2 m. säteri; det sednare synes förekomma 1283, under namnet Nærthævi, i ett gåfvobref af K. Magnus till biskopen i Strengnäs. Båda gårdarne hafva tillhört Lagerhjelmska ätten, som ännu eger Nalaviberg; Hageberg tillhör en Liljencrantz. — Lundby vid Wibysjön, 1 m. krono, kyrkoherde-boställe, med vacker blomsterträdgård. — Frotorp, i sydost, ½ m. krono, kaplansbol. — Ybby, 2 m. krono, med två boställen för tjenstemän af civilstaten. — Öfra Odensvi, 2 m. frälse, och Nedra Odensvi, 1 m. frälse, tros ha varit kungsgård. — Skrubby, två gårdar, 1 m. frälse, 1 m. skatte. — Kärr, i öster, 1 m. krono. — Byn Kungs Wallby skall ha varit kungsgård. — På flera ställen i vester, vid Bulltorp, Benkista, Laggarboda m. fl. finnas jerngrufvor, som nu föga

eller intet bearbetas. — I **Wrestorp** är Hardemo, Grimstens och Kumla häraders tingställe.

37. ***Bodarne socken***, mellan Askersunds landsförsamling i sydost, Snaflunda och Wiby i öster, Skagershult i norr, och Finnerödja, af Skaraborgs län, i vester och sydvest. Arealen är 0,745 land, 0,026 vatten. Tiwedens nordliga, mindre höga, än skogiga och träskiga utskott fylla landet nästan i alla rigtningar; det sluttar emellertid ej mindre än omkring 150 till 200 fot, från Lången och Bodarnesjön i söder, samt Gryten och Vestra Laxsjön i sydost, till Toften, utanför norra gränsen. Förstnämda tvenne sjöar bilda Svart-ån, de två andra Lax-ån, båda flytande i mellersta landet; Staf-ån följer nästan östra gränsen. Widfaste-måssen upptar en del land i norr, andra träsk i söder. Sand och mojord är rådande jordart, och socknen i allmänhet en bland de ofruktbaraste i länet. Folkmängden år 1840 var 1016 personer, fördelade på 164 hushåll; hemmantalet är 8½ oförmedlade, 7½ förmedlade mantal, en del bruksanläggningar dock oberäknade. Näringar äro: åkerbruk, ungefär till hälften motsvarande eget behof, samt skogs- och bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Westergötland går här fram i sydvestlig rigtning, från Wiby till gästgifvaregården Bodarne, eller Ramundeboda, af gammalt ryktbar gränsort. Tvenne mindre vägar gå upp till Laxsjöarne, en åt öster till Snaflunda, en utefter Staf-ån, ned till Skagershult.

Bodarne socken har varit kapell under Wiby till 1647, då den, tillökad med hemman af Snaflunda och af Askersunds landsförsamling, fick egen kyrkoherde; den utgör nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan ligger vid landsvägen nära Westgötagränsen, 6 mil från Örebro, har i choret en graf för slägten v. Boy, på kyrkogården en för slägten Uggla. — Bland minnen från fordna tider är jätten Ramunders grafhög på Tiweden. I katholska tiden skall ett kloster ha stått vid Ramundeboda eller Lassåna, så vida ej nuvarande kyrkan är bygd på dess ruiner. K. Waldemar Birgersons första strid mot sin broder Magnus, och

Sten Sture den yngres försvarsanstalter mot Otto Krumpe höra ock till denna ort. Lemningar efter en skans finnas vid landsvägen.

Bland gårdar och verk äro: Lassåna gård vid Lax-ån, 1½ mantal bergsfrälse; och Lassåna jernbruk, med 6 härdar, 4 hamrar och 1898 SkÑ stångjernssmide af köpe-tackjern, samt — Laxån, ½ m. bergsfrälse; och Laxå jernbruk, med 4 härdar, 2 hamrar, 2400 SkÑ stångjernssmide, af eget tackjern från den närbelägna Holmens masugn, och dessutom något manufaktursmide; en del af anläggningarne finnas vid Röforss, i söder. Båda bruken hafva sin utskeppning på Stockholm och Göteborg. Båda äro anlagda af Anders Boy m. fl. vid midten af 1600-talet, och hafva undergått flera flyttningar. K. Carl XI uppehöll sig här ofta hos Anton v. Boy. Efter dennes död, och sedan år 1728 hans vidlyftiga egendomar blifvit skingrade på flera händer, hafva Stora och Lilla Lassåna, såsom dessa verk ock kallas, tillhört flera slägter, hvaribland Uggla, Wennerstedt, Liljeström, Hauswolff, Strokirk, Steuch; det förra tillhör nu familjerna Pauli och Cassel, det sednare blott den sistnämda. — Presttorp, i sydost från kyrkan, ½ m. krono, boställe för kyrkoherden, som ock uppbär arrende af 3 stomhemman, hvardera ½ m. krono.

IX. **Edsbergs Härad**, af Vestra Nerikes fögderi, omkring Svart-ån, och en del af (X) Lekebergs härad, på Kihlsbergen, innehålla tillsammans 6½ socknar, hvaraf de sex hela höra till Edsbergs prosteri af Strengnäs stift, den halfva sjunde till Wisnums prosteri af Karlstads stift.

38. ***Edsbergs socken***, uteslutande tillhörig Edsbergs härad, ligger i Nerikes lågland, mellan Hackvad i öster, Wiby i söder, Tångeråsa i sydvest, Qvisbro i vester, Knista i norr. Arealen är 0,406 qvadratmil land, 0,014 vatten. Det är en af länets bättre bygder, mestadels slät och bördig, med lerhaltig jordmån; dock stryker en låg sandås från söder till norr, och delar sig slutligen i flera armar; östra gränsen är här och der något sank; den vestra utgöres till någon del af Trystorpssjön, hvars vatten går genom Welandasjön till Svart-ån; denna å bildar ock sjelf samma gräns ett stycke. — Befolkningen är

i förhållande till arealen betydlig, efter 1840 års uppgifter 1480, fördelade på 287 hushåll. Hemmantalet är 64½ oförmedlade, 59½ förmedlade, mestadels bestående af en mängd byar, belägna i alla rigtningar. Åkerbruk utgör hufvudnäringen, och ger en mera än för ortens behof tillräcklig afkastning. — Landsvägen från Örebro till Wermland öfver Nysund skär socknens nordligaste hörn, vid Sanna gästgifvaregård, 2½ mil från Örebro. Mindre vägar komma från söder, från Tångeråsa och Wiby; den förra går till Qvisbro, den sednare utgrenar sig ock till Qvisbro, Knista och Hidinge, utefter de särskildta grenarne af nämda sandås.

Edzberg förekommer på 1300-talet, och räknar till namnet kända kyrkoherdar åtminstone från reformationstiden, och komministrar från slutet af 1600-talet, det utgör nu, tillika med Hackvad, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan ligger nästan midt i socknen, nära 3 mil från Örebro; har en graf för slägten Horn. — Af gamla minnen äro att nämna ruiner af Riseberga nunnekloster, vid gården af samma namn.

Nämda gård Riseberga, på en höjd i norr, 4 mantal säteri, är den enda af betydenhet. Indragen till kronan af K. Gustaf I, begagnades den såsom förläning, tills K. Carl IX gaf den åt Jost Kurzel, befallningsman öfver Nerike; från honom kom den till hans måg riksrådet E. Ryning, och har sedermera varit i fleras händer, af ätterna Fleming, Horn och Hoffsten, och tillhör nu en Hedengren. Den räknas bland de för jordbruk och andra landtmannanäringar vigtigare inom länet, har Holländeri, och sirapstillverkning af potatis. — Kälkesta, i nordost från kyrkan, 2 m. krono, är kyrkoherdeboställe, och Snaravid, i norr, 1 m. krono, kaplansgård. — Vid Sanna är Edsbergs och Lekebergs häraders tingställe. I närheten af byn finnes ett kalkstensbrott. — Af Benningsby tros v. Binningen, "bergsöfverste och befallningsman" öfver bergverken under K. Gustaf II:s tid, hafva tagit sitt namn.

39. ***Tångeråsa socken***, af Edsbergs härad ensamt, ligger mellan Edsberg i nordost, Wiby i sydost, Skagershult i vester, Qvisbro i nordvest. Arealen är 0,409 qvadratmil

land, 0,010 vatten. Skagershultsmåssen upptager betydligt utrymme i vester. Trystorpssjön ligger på östra gränsen, och utmed densamma går en ås från söder till norr. Landet är för öfrigt temligen jemnt, men har mager, stenbunden sand- och mojord, och klimatet lider af de kalla dimmor, som uppstiga ur träsken. Folkmängden år 1840 var 554, fördelade på 97 hushåll; hemmantalet är 18¾ oförmedlade, 17¼ förmedlade, hvilka alla lyda under Trystorps säteri. Hufvudnäringen är åkerbruk, dock knappt tillräckligt för ortens eget behof. — Blott en väg går igenom socknen, från söder till norr, utmed nämda sandås, från Wiby till Edsberg.

Tångeråsa har, så långt tillbaka man vet, varit annex till Wiby, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan, bygd af träd, ligger nära Trystorpssjön, omkring 4 mil från Örebro; på kyrkogården har slägten Falkenberg en graf. — Bland gamla minnen är en offerkälla nära kyrkan.

Enda gården af betydenhet är **Trystorp**, vid den derefter benämda sjö, 1 mantal frälse, 2 m. berustadt säteri, med en stor mängd underlydande; var på 1500-talet prestgård, blef efter skedt byte i följande århundrade ett herregods i Falkenbergska ättens hand, som behöll det till 1812, hvarefter det tillhört Lindhska familjen; från denna har det kommit till den närvarande egaren, en Holst.

40. ***Skagershults socken***, af Edsbergs härad ensamt, ligger mellan Tångeråsa i öster, Qvisbro i norr, Nysund i nordvest, Finnerödja af Skaraborgs län, samt Bodarne i söder. Arealen är 0,798 qv. mil land, 0,192 sjö. Nära en femtedel är således upptagen af vatten, nemligen sjöarne Toften och Teen, af hvilka den förra här mottager Svart-ån från norr, en mindre å från vester, från några småsjöar, samt de förenade Svart- och Lax-åarne från söder; i Teen infaller, utom Toftens vatten, Staf-ån från söder. En betydlig del af socknen upptages ock af måssar, Rankmåssen i vester, Widfastemåssen i söder, och Skagershultsmåssen på östra gränsen. Hvad som återstår, är mestadels skog eller hed, i vester berg; vid Toftens östra strand går en sandås; åkerjorden är mest mager,

stenbunden skogsmylla på sand, kanske den sämsta i Nerike, likasom ock klimatet är bland de mest ofördelaktiga, för träskens skull. — Folkmängden år 1840 var blott 998, fördelade på 178 hushåll; hemmantalet är 19 oförmedlade, 15¾ förmedlade, utom ett jernverk och en qvarn. Jemte det knappt för ortens behof tillräckliga åkerbruket idkas skogs- och något bergsbruk. — Socknens vägar gå på båda sidor om Teen, och sedermera blott en, utefter Staf-ån, till Bodarne.

Skagershult blef först 1648 skiljdt från Wiby, hvartill det varit kapellförsamling; det utgör nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan, liten, af träd, ligger nära Toftens östra strand, 4½ mil från Örebro.

Bland gårdar och verk äro blott två betydliga: **Bolby**, nära Teens östra strand, 3¾ mantal berustadt säteri, gammalt Falkenbergiskt gods, sedermera Wachtmeisterskt, likasom — **Hasselforss** jernbruk, vid Svart-åns utlopp i Teen, med 4 härdar, 2 hamrar, 1825 Sk℔ stångjernssmide, af köpe-tackjern, och med utskeppning på Stockholm och Göteborg. — **Spaktorp**, i söder från kyrkan, 1 m. krono, är kyrkoherde-boställe. — **Porla** hälsobrunn, i söder, uti Widfastemåssen, 5 mil från Örebro, skall hafva varit känd under medeltiden, men blifvit igenlagd, och sedermera åter upptagen omkring 1747. — **Rankemåsse** jerngrufva, vester om Toften, är föga bearbetad.

41. *Hidinge socken* inneslutes af Tysslinge och Winteråsa i öster och sydost, af Knista i söder och sydvest. Den bättre, men mindre delen, 0,196 qvadratmil, hör till Edsbergs härad, och ligger i Nerikes lågland; den är mestadels jemn, blott genomskuren af några sandåsar, dels utefter Garphytte-ån, som här faller i Svart-ån, dels en vestligare; Svart-ån utgör till en del södra gränsen mot Knista och Winteråsa; jordmånen är här mestadels svartmylla och sand. Socknens större vestligare del, hörande till Lekebergs härad, 0,530 qvadratmil land, och 0,027 vatten, ligger på Kihlsbergen, är uppfylld af skog, berg och sjöar, hvilka sednare ligga ungefär 300 fot öfver slätten, 500 öfver hafvet. Gilsås-, Kermen- och Norensjöarne, hvilkas vatten går till Möckeln, utgöra nord-

vestlig gräns; Lekens vatten utfaller i Garphytte-ån. Öfvergången från bergslagen till slätten är här, som i Kihlsbergens nordligare delar, temligen tvärbrant. — Folkmängden år 1840 var 1424 personer, fördelade på 274 hushåll; hemmantalet är inom landslag 19¼ oförmedlade, 18¼ förmedlade, inom bergslag 21¾ oförmedlade mantal. Näringar äro: åkerbruk, på slätten mera än motsvarande eget behof, samt skogs- och något bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Karlskoga går igenom hela socknen från öster till nordvest; vid Lekhytte gästgifvaregård möter landsvägen mellan Nora och Lekebergslagen; mindre vägar gå i slättlandet söder ut till Knista.

Hidinge nämnes omkring 1314; det är nu annex till Knista, der både kyrkoherde och komminister äro bosatta. Kyrkan, belägen i sydost vid en väg till Knista, räknas bland de äldre i länet. — Bland fornminnen nämnas Lanna högar på Höga hed, och Kungseken, båda delarne nära Lanna by. Sellevalla eller Sellvan by vill man göra till Sveavalla, som skulle ha varit en befästad stad; lemningar skola der ännu finnas.

Ingen gård af betydenhet finnes, men väl byar, såsom de redan nämda, framför alla Lekhyttan. — Klunkhytte masugn ligger vid Lekens utlopp, hade 1846 en tillverkning af 3266 *Sk℔* tackjern. — Vid Hidinge bro öfver Svart-ån har varit en bergstull, som i likhet med öfriga landtullar blifvit indragen.

42. ***Knista socken***, mellan Hidinge i nordost, Winteråsa i öster, Edsberg i sydost, Qvisbro i sydvest, och Karlskoga i vester, ligger, likasom Hidinge, blott till en ringa del, 0,271 qvadratmil, på slättlandet, inom Edsbergs härad. Här framstryka några sandåsar, dels utmed Svart-ån, hvilken utgör gränsen mot bergslagen och mot Hidinge, dels mellan denna å och den ifrån Edsberg kommande Trystorps-ån; men för öfrigt är denna del af landet jemn och bördig, med lera och svartmylla till jordmån. Den större, vestligare delen, 0,484 qvadratmil land, 0,037 vatten, ligger inom Lekebergslagen, på de äfven här 5 till 600 fot höga och branta Kihlsbergen, och

är rik på skog, sjöar och mossar. Kermen, Noren och Wåtsjön ligga längst i norr, sydligare Fränen, som har utlopp till Svart-ån; nedanför bergen, på gränsen åt Qvisbro, ligger Stormåssen. — Folknummern år 1840 var 1581, hushållens antal 291; hemmantalet är inom landslag 38 oförmedlade, 37¾ förmedlade, inom bergslagen 10¼ oförmedlade, utom ett bruk och en qvarn. Hufvudnäring är på slätten åkerbruk, mera än tillräckligt för eget behof; i bergslagen skogs- och bergsbruk. — Landsvägen från Örebro till Wermland öfver Nysund går igenom socknens södra del, bergslagsvägen från Nora genom dess midt; en mindre väg går emellan båda, en annan till Hidinge norrut, en tredje åt söder till Edsberg.

Knista nämnes omkring 1314, och räknar kända både kyrkoherdar och kaplaner från slutet af 1600-talet. Nu utgör det, tillika med Hidinge, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan ligger nästan midt i slättlandet, vid vägen till Hidinge; den är gammal, men flera gånger tillbygd.

Bland gårdar inom landslagen äro: Lekeberga, i norr, 2 mantal säteri, Anrepsk egendom, sannolikt från 1600-talet. — Tegelsta, 1 m. frälse, nära kyrkan, kyrkoherde-boställe. — Knista, 1 m. krono, länsmans-boställe. — Nedra Östa, ½ m. krono, kaplansbol. — Öfra Östa, ¾ m. frälse, ½ skatte. — Öfra Berga, 1¾ m. skatte. — Nedra Berga, ½ m. skatte. — Östra och Westra Göksvaln, i nordvest, m. fl. — I bergslagen: Willingsbergs jernbruk, mellan Noren och Wåtsjön, med 5 härdar, 3 hamrar, 2400 *Sk℔* stångjernssmide, af eget tackjern, från Snöbergshyttan i Nora socken; samt 1 knip-, 2 spikhammare, och stålugn för manufaktursmide; och med utskeppning på Stockholm och Göteborg. — Det anlades omkring 1646 af Hans Möinich, förekommer under namn af Willingskulla eller Willingehammar, äfven Funckhammar, efter ätten Funck, som en tid innehaft det, och från hvilken det kom 1722 till den Hoffstenska, i hvars besittning det ännu är. — Högbergsgrufvan, i sydost, nämnes ej bland de i sednaste tider bearbetade.

43. ***Qvisbro socken,*** mellan Knista och Karlskoga i norr, Nysund i vester, Skagershult i söder, Tångeråsa i sydost,

Edsberg i öster. Arealen är betydlig, 1,635 qvadratmil land, 0,117 vatten. Häraf hörer tillsammans 0,268 till Edsbergs härad. Denna del, som än genomflytes, än begränsas af Svartån, är mestadels jemn och bördig, med lerhaltig jordmån, utom hvad några åsar utefter nämda å och dess tillflöde från sjön Fränen upptaga i midten, Skagershultsmåssen i söder, Stormåssen i norr. Vestra delen, 1,367 qvadratmil land, 0,117 vatten, hör till Lekebergs härad, begränsas i vester styckevis af sjöarne Ölen, Björken och Teen, samt upptages hufvudsakligen af Kihlsbergen, hvilka dock här småningom aftaga i höjd, och öfvergå till skogsmark och hed. En mängd småsjöar finnas på bergens afsatser, och utrinna i alla rigtningar till Svartån, och de sjöar den bildar; störst är Multen, som utfaller genom Mullhytte-ån med 50 till 60 fots sänkning. — Folkmängden år 1840 var 2,634 personer, fördelade på 501 hushåll; mantalen äro inom landslag 15⅛ oförmedlade, i bergslagen 28½ oförm., 27⅝ förmedlade. Näringar äro åkerbruk, äfven på slätten knappt tillräckligt för ortens behof, samt skogs- och bergsbruk. Landsvägen från Örebro till Wermland går här fram i vestlig rigtning, och möter bergslagsvägen från Lekhyttan; mindre vägar gå till Skagershult åt söder, och åt norr till Ölsboda inom Nysund. Vid förstnämda landsväg ligger Storbjörboda gästgifvaregård, längst i vester, 4¾ mil från Örebro.

Quisbro cum annexa nämnes o. 1314; annexet torde hafva varit Skagershult, ehuru detta i sednare tider förekommer såsom kapell under Wiby. Vid reformationen, eller tidigare, synes Qvisbro sjelf ha blifvit annex under Knista, hvilket det förblef till 1651, då det fick egen kyrkoherde. Nu utgör det ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan, bygd 1662, reparerad 1830, ligger i östra delen, vid Svartån, nära Kråkforssen, och 3 mil från Örebro. — Bland fornminnen nämnas Kybergs skansar, som skola vara uppkastade af Örebro borgerskap, under krig mot Danmark.

Bland gårdar och verk äro, på slättbygden: Qvisbro prestgård, ½ mantal krono, nära kyrkan, äfvensom — Svenstorp, ½ m.

frälse. — Westanby, i norr, med oljeslageri. Kalkstensbrott finnes på flera ställen. — I bergslagen: Wekhytte masugn vid den å, som kommer från Frånen. — Kronobergs eller Sirsjö jerngrufvor. — Mullhyttan, med masugn, färgeri, stampverk, garfveri. — Storbjörboda ¼ m. skatte, lyder under — Svartå jernbruk vid båda ändarne af Lilla Björken, med 7 härdar, 4 hamrar, 3975 *Sk℔* stångjernssmide af dels köpt, dels eget tackjern, från den vid bruket liggande Björkhyttan, och med utskeppning på Stockholm och Göteborg. Det anlades på 1650-talet af en Grubb, har sedermera tillhört slägterna Falker, Stjerneld, Tersmeden och Fock. En del af verken har förr legat vid Kråkforssen, en del vid Munkforssen i Nysund, vid Letelfven. — Guldsmedsboda jerngrufvor, söder om Svartå. — Socknens trenne hyttor tillverkade år 1846 tillsammans 8650 *Sk℔* tackjern.

44. *Nysunds socken*, så mycket som hörer till Örebro län, begränsas af sjön Skagern och Letelfven i vester, Karlskoga i norr, Qvisbro och Skagershult i öster, Finnerödja i söder, och omfattar 1,298 qvadratmil land, 0,224 sjö, hvaraf 0,172 qvadratmil hör till Lekebergs härad, det öfriga till Edsbergs; i kyrkligt hänseende hör det hela till Wisnums prosteri af Karlstads stift. Här framstryker den landtrygg, som förenar Kihlsbergen med Tiveden. Skog, berg och moras uppfylla ock landet: längst i vester är det mest sandigt eller sankt, skogigt mera än bergigt; likaledes i midten och söder; i öster och norr är det mera kulligt och genomskuret af vattendrag. Ölen och Björken utgöra styckevis gräns mot Qvisbro; från de inre kärren går en å med flera grenar till Letelfven. — Folkmängden år 1840 var 1,856, fördelade på 340 hushåll; hemmantalet är 14¾ inom landslag, 1½ inom bergslag. Näringar äro skogs- och bergsbruk, jemte ett för ortens behof knappt tillräckligt åkerbruk. — Landsvägen från Örebro till Wermland går genom landet i vestlig rigtning; en mindre väg går öfver Tiveden till Finnerödja, en annan i nordliga hörnet från Ölsboda till Karlskoga.

Nysund är annex till Rudskoga i Karlstads stift. Kyrkan ligger i socknens vestra del på andra sidan om elfven, der ock presterne äro bosatta.

Bland gårdar äro: Sund, nära Letelfven, 1 mantal skatte, tillhör Camitzska slägten. — Höglunda, äfven nära elfven. — Ölsboda, vid Ölens utlopp, 1 m. frälse med vackra anläggningar vid sjön; och Ölsboda jernbruk, med 3 härdar, 2 hamrar, 209½ privil. stångjernssmide af dels köpt, dels eget tackjern från Qvarntorps hytta i Karlskoga; dessutom 1 knip-, 2 spikhammare, 581 SkU manufaktursmide, och med utskeppning på Göteborg. Här finnes Lankasterskola, grundad på enskildt donation. Stället förekommer, under namn af Norra Boda, ifrån 1624, anslogs 1642 till ortens presterskap, privilegierades till jernbruk 1660 för Borgmästaren i Linde And. Steenson, har sedermera tillhört flera personer af olika slägter, såsom De Besche, Wester, Camitz från 1750-talet, och Strokirk från 1772.

XI. **Fellingsbro härad** af Nerikes östra fögderi, norr om Dylta och Opboga-ån, till Westerås läns gräns i vester, innehåller tre socknar, alla af Fellingsbro prosteri, samt en liten del af Schedvi socken inom Arboga prosteri, hvaremot delar af Fellingsbro socken ligga dels inom Linde härad, dels inom Åkerbo af Westerås län.

45. ***Fellingsbro socken***, mellan Götlunda och Ödeby i söder, Näsby i sydvest, Lindesberg i vester, Ramsberg i norr, samt Medåker och Schedvi af Westerås län i öster, är som i alla andra afseenden, så ock till arealen en bland de ansenligaste i länet, åtminstone på slätten, i det den upptager 2,711 qvadratmil land, 0,155 vatten; deraf hör tillsammans 0,158 qv.m. till Westerås län, hvaremot 0,031 qv.m. af Schedvi socken ligger inom Nerikes län. Södra gränsen utgöres af Opboga ström, i hvilken från norr infalla trenne mindre åar: Sverkersta-ån, som kommer från Ramsberg, genomflyter Sundbo- och Hammarbosjöarne, samt mottager ett tillopp från Skillingen och Gellingen i vester; Essingsån från gränsen af Medåker, med Lunten och Sellinge-sjön med flera, och den deri

inflytande Finnåkerselfven från Iresjön, Oppåsen och Finnåkersjön; slutligen Schedvi-ån vid östra gränsen. Ett mindre vattendrag går från Hultasjön m. fl. i vester till Lindesbergs socken. De större vattendragen åtföljas af åsar, som norr ut hafva temligen betydlig höjd, men ännu mera utsträckning. Landets öfra del är derföre rik på höjder och kullar, sjöar och moras, och har mestadels sandig jordmån. Den nedra delen är mera jemn och bördig, med starkt lerhaltig jord, och har en stor mängd byar och gårdar. Folkmängden år 1840 var 5838, fördelade på 1201 hushåll; hemmantalet är 198$\frac{1}{12}$; häraf hörer 15$\frac{1}{6}$, med 90 hushåll och 477 personer, till Westerås län. Allmogen har sin egen drägt, ehuru nu ej allmänt i bruk, och är särdeles på slättbygden välmående och sjelfständig, mindre i skogsbygden, som mest lyder under jernbruk och herrgårdar. I Sveriges befrielsekrig från främmande öfvervälde, under Engelbrecht, Sturarne och Gustaf Wasa, har denna socken spelat en ej obetydlig roll. En del fornlemningar, såsom Romare och Spånga skansar vid Spånga by i vester, likasom en tredje vid Nederby, midt emot Urvalla i Götlunda, tillskrifvas af folksägnen Engelbrechts tid. Vid den gamla länsgränsen Opbogaström stod ock en strid mellan Sten Sture d. ä. och Erik Carlson Wase, hvilken sednares gård Norrby kanske var den öster ut i socknen belägna af detta namn.

Ortens hufvudnäringar äro: åkerbruk, med afkastning dubbelt motsvarande det egna behofvet, dessutom betydligt skogs- och bergsbruk; öfver 10,000 *Sk℔* stångjern tillverkas vid nio jernbruk, alla utom tvenne grundade på köpetackjern: alla hafva de sin utskeppning på Stockholm. — Stora landsvägen från Örebro till Stockholm går genom södra delen af landet i östlig rigtning, och mötes nära Fellingsbro gästgifvaregård, 3½ mil från Örebro, 1½ från Arboga, af landsvägen från Nora och Linde, vid hvilken Blixterboda gästgifvaregård ligger 1½ mil längre i nordvest. Mindre vägar gå dels upp till jernbruken i norr och till Ramsbergs socken, dels en häradsväg till Näsby i vester, dels korsa de hvarandra i alla rigtningar

på slätten. På Ramsbergsvägen ligger Sällinge gästgifvaregård 1½ mil från Fellingsbro.

Fiælandsbro nämnes på 1300-talet, och räknar till namnet bekanta kyrkoherdar från 1396, komministrar från slutet af 1500-talet. Kyrkan ligger vid landsvägen från Nora, ungefär midt i landets södra del; den är bygd af sten, stor och rymlig, troligen gammal, ehuru flera gånger i nyare tider reparerad; på kyrkogården finnes en graf för Svedenstjernska slägten.

De betydligaste gårdar och verk äro: Opboga i söder vid ån af samma namn, 4 mantal berustadt säteri; och Opboga jernbruk, med 2 härdar, 2 hamrar, 845⅘ *Sk℔* privil. stångjernssmide. Bruket är anlagdt 1641 af Olof Larsson, borgare i Arboga, har sedan 1660 tillhört Liljeströmska ätten, som ännu eger del deri; gården tillhör nu en Frih. Liljehorn. "Oppoua qvarnar" nämnas 1558. — Eke, i sydost, 1 m. krono, ryttmästareboställe. — Oppeberg, i öster, 3¼ m. säteri, har tillhört ätten Svedenstjerna, likasom — Ödby, i öster, 4 m. rusthåll, utom underliggande. — Norrby jernbruk, i nordost vid Schedvi-ån, med 2 härdar, 1 hammare, 568⅖ *Sk℔* privil. stångjernssmide; har varit i många händer. — Fellingsbro Prestgård, nära kyrkan, 1 m. krono. — Vestra Torvesta, i vester, ½ m. skatte. — Sverkersta, i vester, 2 m. skatte. — Wrälinge, i vester, 1 m. rusthåll. — Forss hälsobrunn, vid Blixterboda. — Forssäter, i sydvest, 2 m. skatte-rusthåll, tillhör en Tersmeden. Ekeby jernbruk, i norr vid Essingsån, med 2 härdar, 1 hammare, 613$\frac{3}{10}$ *Sk℔* stångjernssmide af eget tackjern. — Wesslingbyholm, i norr, 2 m. säteri. — Sörby, i norr, 2 m. säteri; och Sörby eller Åbyhammars jernbruk vid Essinge-ån, med 1 härd, 1 hammate, 461$\frac{13}{20}$ *Sk℔* stångjernssmide; båda delarne hafva tillhört Svedenstjernska ätten; det förra tillhör nu en Kuylenstjerna, det sednare en Hedin, likasom det närbelägna — Österhammar, 2 m. berustadt säteri. — Kenäs, i nordvest, 1 m. säteri, har sedan länge tillhört ätten Schultzenheim. — Stensta 1 m. krono. — Stensta jernbruk, i nordvest vid Sverkersta-ån, med 1 härd, 1 hammare, 200 *Sk℔* stångjernssmide, samt manufaktur, har varit kronans från dess anläggning på 1500-talet till midten af 1700-talet. — Sällinge, i

nordvest, 1 m. berustadt säteri, lyder under — Rockhammars och Storboda jernbruk, vid Sverkersta-ån, med 6 härdar. 4 hamrar, 2070 *Sk℔* privil. stångjernssmide af eget tackjern från Hammarbackshyttan i Lindesberg; är troligen anlagdt vid början af 1600-talet, har tillhört slägterna Leijel, Svedenstjerna, v. Schantz, och slutligen Schultzenheim, i hvars ego det ännu är. — Kåfalla jernbruk, längre upp vid samma ström, med 3 härdar, 2 hamrar och 1101$\frac{13}{20}$ *Sk℔* privil. stångjernssmide, f. d. Svedenstjernsk egendom, nu tillhörig en Gahn. — Grönbo jernbruk, vid samma å längre i norr, med 2 härdar, 1 hammare, 1266$\frac{13}{20}$ *Sk℔* stångjernssmide, samt manufaktur; tillhör en Sjöqvist. — Sundbohammar, stångjernsbruk, ännu nordligare vid samma elf, hör till Gammelboverken i Ramsbergs socken. — Finnåker, i nordost, nära ån af samma namn, 1 m. frälse säteri, 4½ m. berustadt säteri; och Finnåkers jernbruk, med 5 härdar, 3 hamrar, 3025$\frac{3}{20}$ *Sk℔* privil. stångjernssmide, samt spik- och manufaktursmide; har tillhört Louis de Geer, derpå från 1660 Soopiska ätten, och dess arfvingar af slägterna Dohna, Lilje, Fersen, Klinkowström, i bredd med den Svedenstjernska från 1703, tills slutligen den Fersenska stannat i uteslutande besittning. — Vid Fellingsbro gästgifvaregård är häradets tingsställe.

46. ***Näsby socken***, mellan Fellingsbro i öster och nordost, Lindesberg i norr, Ervalla i vester, och sjön Wäringen i söder. Arealen är 0,489 qvadratmil land, 0,081 vatten. Landet genomskäres dels af Wedevågs-ån från sjön af samma namn, vid norra gränsen, till Wäringens nordligaste hörn, dels af några mindre i samma sjö utfallande vattendrag. Utefter dessa gå sandåsar i rigtning från norr till söder; föröfrigt är landet temligen jemnt, och har lerhaltig jordmån. Folkmängden år 1840 var 1000, fördelade på 163 hushåll. Hemmantalet är 25¼, till stor del lydande under Hinseberg. Hufvudnäringen är åkerbruk, långt mera än motsvarande eget behof; derjemte idkas skogs- och bergsbruk. — Häradsvägen från Ervalla till Fellingsbro går omkring Wäringens norra strand; der ligger Lia gästgifvaregård 2⅜ mil från Örebro.

Näsby utgör, tillika med Ervalla, ett alternerande patronelt och konsistorielt pastorat af 2:a klassen; patronatsrätten tillhör Ervalla säteri, i socknen af samma namn. Kyrkoherdelängden går tillbaka till Gustaf Wasas tid. Kyrkan ligger vid Wäringens norra strand, 3 mil från Örebro; den är till en del mycket gammal; på kyrkogården har slägten Dalman en graf.

De betydligaste gårdar äro: Hinseberg, midt emot kyrkan, på andra sidan om Wäringens nordligaste vik, öfver hvilken här går en lång bro; är 1 mantal säteri, utom en stor mängd underliggande, hvaribland Näsbybacka, 1¼ m. säteri; tillhör en Tersmeden, likasom Frövi jernbruk, nordligare, vid Wedevågs-ån, med 4 härdar, 2 hamrar, 1840 SkU privil. stångjernssmide af köpe-tackjern, samt spik- och manufaktursmide, och med utskeppning på Stockholm. — Medinge, i sydost, 2 m. säteri, tillhör ock en Tersmeden. — Näsby Prestgård, nära kyrkan, 1 m. krono.

47. ***Ervalla socken***, mellan Näsby i öster, Lindesberg i norr, Nora i vester, Axberg i söder. Arealen är 0,528 qvadratmil land, 0,013 vatten. Järle- eller Dylta-ån och Wäringen utgöra både vestlig och sydlig gräns; dit flyta ock socknens smärre vattendrag, hvaraf det största går från norr till söder, mellan sandåsar. Föröfrigt är landet mestadels jemnt och bördigt, med lerhaltig jordmån, här och der något träskigt. — Folkmängden år 1840 var 1139, fördelade på 232 hushåll; hemmantalet är 45¼, bestående till stor del af några betydliga byar; ungefär hälften lyder under Ervalla säteri. Hufvudnäringen är åkerbruk, med afkastning utöfver eget behof. — Häradsvägen går från Axberg till Näsby i nordostlig rigtning.

Ervalla är annex till Näsby; kaplanslängden går tillbaka till början af 1600-talet; kyrkan, belägen i söder, 2 mil från Örebro, är bygd 1673 af Ervalla gårds egare, och återställd efter en eldsvåda år 1789; har en graf för slägten Mörner. — Bland gamla minnen äro lemningar efter en skans och bro, anlagda, säges det, af Danskarne under Christian II:s tid.

Bland gårdar intager Ervalla första rummet; den ligger nära kyrkan, och består af 4 mantal säteri, utom mera än 20 underly-

dande. Den har från 1500-talet tillhört en mängd ätter af den högre adeln, Roos, Liljehök, Leyonhufvud, Horn, Bjelke, Piper, Rudbeck, Åkerhjelm m. fl. och tillhör nu en Baumgardt. — Ervalla svafvelbruk, är nyligen anlagdt. Deremot har här länge funnits ett jernbruk, vid Dylta-ån, hvilket synes förekomma redan 1625 under namn af Nils Bjelkes, och Grefvinnans hamrar, och som i sednare tider hört under Dylta, tills smidet på 1830-talet nedlades, i följd af privilegiernas öfverflyttning på Skogaholm. — Öster-Kasta, i öster, 1 m. rusthåll. — Hult, i norr, 1 m. säteri, ½ m. skatte, lyder under Järle bruk i Nora socken. — Berga, nära kyrkan, ½ m. krono, är kaplansbol.

XII. **Lindes bergslags Härad**, af Nora och Lindes Fögderi, ligger omkring Stor- eller Linde-elfvens mellersta, och Sverkersta-åns öfra lopp, samt innehåller två socknar, båda, jemte Linde stad, hörande till Fellingsbro prosteri; dock hör en ringa del af den ena socknen, Lindesberg, till Nora och Hjulsjö bergslags härad, och en del af den andra, Ramsberg, till Skinskattebergs bergslags härad af Westerås län.

48. *Lindesbergs Landsförsamling*, mellan Näsby och Ervalla i söder, Nora i sydvest, Jernboås och Hjulsjö i vester, Ljusnarsberg i norr, Ramsberg i nordost, Fellingsbro i öster. Arealen är betydlig: 3,891 qvadratmil land, 0,357 vatten; häraf hör tillsammans 0,323 qv.m. till Nora och Hjulsjö bergslags härad. Landet är i nordvest, vid gränsen till Jernboås och Hjulsjö, högbergigt, med flera toppar af mera än 800 fots höjd öfver hafvet, och en, Röberget, af 1290 fot, samt med sjöar af 600 fots höjd. Ännu vid midten finnas höjder af 5 till 600 fot öfver hafvet, omkring 300 öfver sjöarne; södra delen har blott lägre höjder, med skog och träsk. Hufvud-dalen, Storåns, sänker sig från 400 till inemot 100 fot öfver hafvet, men dess bräddar äro mestadels högländta, ännu vid Rosvalen omkring 200 fot öfver sjö-ytan. Storån går nedanför Söder-sjön inom socknens gräns, och bildar i midten Rosvalen, längre ned Linde-, Björka-, Bohr- och Wedevågsjöarne. Rosvalen mottager tillopp från Dam- och Grän-sjö-

arne

arne m. fl. i nordvest, och Aspasjöarne i öster; i Lindesjön utfalla Brunn- och Ål-sjöarne, i Björkasjön utgår Hultasjön, i Wedevåg-sjön slutligen Wängesjön; Skillingens vatten går till Sverkersta-ån. Aspen och Usken i vester hafva sitt utlopp i Fåsjön inom Nora socken. Rådande jordmån är sand, i de lägre delarne blandad med lera.

Folkmängden år 1840 var 6577, fördelade på 1139 hushåll; socknen är således den folkrikaste i länet, och den tätast befolkade i dess samtliga bergslager. Hemmantalet är ock betydligt, 188$\frac{7}{12}$ mantal. Näringar äro åkerbruk, ungefär till hälften svarande mot ortens eget behof, samt betydligt skogs- och bergsbruk; jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm. — Tvenne landsvägar utgå från trakten af Linde stad, en till Nora och Örebro, en till Fellingsbro; en korssväg förenar dem båda; mindre vägar gå på båda sidor om Rosvalen norr ut, den ena till Ramsberg, den andra till Ljusnarsberg; från den sednare utgår en väg till Nora, och mellan båda går en väg omkring sjöns norra hörn, mindre utgreningar oberäknade.

Lindesbergs socken, som med staden af samma namn har gemensam kyrka, och utgör ett regalt pastorat af andra klassen, räknar sannolikt sin ålder långt tillbaka i medeltiden; både kyrkoherdar och komministrar äro kända från 1400-talet. Bland äldsta minnen nämnes en runsten vid Dalkarlshyttan.

De vigtigaste gårdar, byar och verk äro: Dalkarlshyttan, nära staden söder ut, 1 mantal skatte; och Dalkarlshytte jernbruk, med 1 härd, 1 hammare, 533$\frac{3}{16}$ Sk℔ stångjernssmide af eget tackjern, samt spik- och manufaktursmide; har tillhört ätten Cederborgh, eges nu af slägten Lindberg. — Bohrsgård, i sydost, 3 m. skatte; och Östra Bohrs jernbruk, med 2 härdar, 1 hammare, 933$\frac{3}{16}$ Sk℔ stångjernssmide af eget tackjern; tillhör Cederborghska slägten, likaså. — Wedevåg och Qvarnbacken, i söder, 2 m. krono, 1 m. skatte; och Wedevågs jernbruk, med 4 härdar, 2 hamrar, 1333$\frac{3}{16}$ Sk℔ stångjernssmide af eget tackjern, samt stålugn, och betydligt

manufaktursmide. Detta bruk har fordom varit vida betydligare, under en Hallencreutz († 1783). — Yxe, 4 m. skatte, utom underliggande, med ståtlig åbyggnad, anlagd af en Heykensköld på 1780-talet, tillhör nu en Geijers arfvingar, Forssell m. fl. Härtill hör det närbelägna Järle bruk i Nora socken (se nedanf.). — Lindesby, 1 m. krono; Brotorp, ½ m. krono; Kathrineberg; Fornaboda; Albäcken, ⅜ m. skatte; Gusselberg, ⅜ m. krono, äro mindre, men bebygda gårdar, i norr från Linde stad, på ömse sidor om Storån och Rosvalens södra ända; de två sista ligga inom — Gusselby, som äfven innehåller flera gårdar af samma namn, och Gusselhytte masugn — Hammarbackens masugn, i öster — Snuggehyttan, i norr vid Rosvalen, med masugn — Siggeboda, i vester nära Usken, 1¼ m. skatte, ⅜ krono; nära derintill både silfver- och blymalms- samt jerngrufvor. — Öskevik vid Usken, inom Nora och Hjulsjö bergslags härad, med masugn. — Garphyttan, i nordvest, nära Usken, med masugn: på dess mark är Svartbergs jernmalmsfält. — Guldsmedshyttan, i norr vid Rosvalen, med masugn; samt silfvermalmsfält och silfververk, med 2 schachtugnar, 2 drifugnar och en finerugn, allt anlagdt af en Elzvik. Produktionens belopp är ofvanför nämdt[4]). I närheten ligga Stripa och Reboda jerngrufvor. — Åboda, vid Rosvalens norra ända; i dess närhet är ett silfvermalmsfält. — Ingelshyttan, nordligare; i dess granskap, Dal- och Mellan-fältens jerngrufvor. — Storå masugn, ännu längre i norr. — Gränshyttan i nordvest, med masugn; i dess närhet Måsse-grufvor m. fl. — Alla nu nämda hyttor och jernbruk, samt en stor mängd andra, hvilkas namn återfinnas i byarnes inom Lindesbergs sockens nuvarande gräns, förekomma i 1625 års förteckning[5]).

[4]) Jfr. sid. 46; hvarvid dock måste anmärkas, att 1846 års tillverkning synes ha varit kulminationspunkten, i det de sednare åren varit mindre gifvande.

[5]) Nemligen 26 hyttor, med tillsammans 3887 *Sk℔* tillverkning, då nu medelbeloppet för Lindes och Ramsbergs bergslags 9 hyttor är 2800 *Sk℔* för hvar och en särskildt; samt 15 bruk, med tillsammans 22 hamrar. I 1558 års förteckning nämnas "Guldsmedshytte gård med Ladegården", samt "Gysse-, Qvarnbacke-, Hammer-, Borss- och Kockebro Hammarsmedjor" såsom bygda samma år.

49. *Ramsbergs socken*, mellan Fellingsbro i söder, Lindesberg i sydvest, Ljusnarberg i nordvest, Malingsbo och Söderbärke af St. Kopparbergs län, Skinskatteberg, Hed och Schedvi af Westerås län, i nordost och öster; utmed de 4 sistnämda uppskjuter den i en långsmal spets, kallad Trekants Allmänning. Arealen är 3,345 qvadratmil land, 0,219 vatten; häraf ligger tillsammans 0,239 qv.m. inom Skinskattebergs bergslags härad af Westerås län. Norra och mellersta delarne äro bergiga, med höjder från 4 till 900 fot, och sjöar från 3 till 700 fots höjd öfver hafvet; södra delen har mera skog och kärr än berg. Vattendragen äro: Stora Korsslången och Långvattnet, längst i norr, hvilka med tillopp från den något sydligare Kloten flyta norr ut till Malingsbo, äfvensom Djurlången. Lilla Korsslången, Grysjön, Ösaren m. fl. flyta, mestadels från olika håll, till Glien i midten af socknen; denna utfaller i Norra och Södra Mogen, hvarifrån åter Sverkersta-ån går söder ut till Fellingsbro. Norr- och Söder-sjöarne, med tillopp från Kjölsjön, höra till Storåns vattendrag, hvilken länge bildar vestlig gräns mot Lindesberg.

Folkmängden år 1840 var 3,507, fördelade på 567 hushåll, hvaraf 25 hushåll med 173 personer inom Westerås län; hemmantalet är 63¼. Näringar äro: åkerbruk, ej till hälften motsvarande det egna behofvet, skogs- samt bergsbruk; alla jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm. — En väg kommer in i socknen i söder från Fellingsbro, och går norr ut, men sönderfaller i flera grenar, hvaraf en går till Ljusnarsberg; likaledes utgrenar sig en, som kommer från Lindesberg i vester. Vid den förstnämda ligga Morskogakrogs och Ramshytte gästgifvaregårdar, 5¾ och 6¾ mil från Arboga.

Ramsbergs socken synes kunna räkna sin ålder åtminstone från 16:de seklets slut, då den fick sin egen prest, och denne år 1591 gjordes »fullmyndig att hafva all presterätt»; komministrar äro kända från 1629. Nu utgör Ramsberg ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen. Kyrkan ligger

nära Glien, 7 mil från Örebro, är ombygd 1787—91, och uppkallad med K. Gustaf III:s namn.

Flera gårdar och verk ligga nära kyrkan: Ramsbergs bruksgård, 1½ mantal skatte; och Ramsbergs jernbruk, med 2 härdar, 1 hammare, 690 *SkØ* stångjernssmide. — Ramshytte gård, 1⅚ m. skatte, och Ramshytte jernbruk eller Presthammaren, med 2 härdar, 1 hammare, 946$\frac{3}{10}$ *SkØ* stångjernssmide. — Wreten, 1½ m. skatte, och Wret- eller Marcus-Hindershammaren, med 2 härdar, 1 hammare, 600 *SkØ* stångjernssmide. De nu nämda trenne bruken hemta eget tackjern från Ramshytte masugn. — Ramsbergs Prestgård, 1 m. krono. — Österut ligga: Nyckelbäcken, kaplansbol. — Granhult, vid Gliens nordöstra ända, 1 m. säteri; och Granhults eller Gamelbo bruk, bestående af Bergshytte och Nyhammars smedjorna, båda söder ut, tillsammans 4 härdar, 2 hamrar, 2050⅝ *SkØ* privil. stångjernssmide; samt — Gamelbo, 1 m. säteri; och Gamelbo bruk, bestående af Hägernäs och Sundbohammars smedjor, äfven i söder vid Sverkersta-ån, det sista inom Fellingsbro socken, med tillsammans äfven 2050⅝ *SkØ* stångjernssmide. Båda dessa bruk hemta eget tackjern från Gammelbo hytta. Bland äldre egare nämnes Frih. Clas Christerson Horn, från sednare tider slägterna Lagerhjelm, Heykensköld, Bergsten m. fl. Mellan de två sistnämda är nu egendomen delad. — Grymsjö masugn, i sydost, nära Södra Mogen. — Stråssa, Blanka, Läfalls, Glittra och Busmosse jerngrufvor, mestadels i vester om kyrkan. — Kårbergs jernbruk, i vester, med 1 härd, 1 hammare, 297 *SkØ* stångjernssmide af eget tackjern. — Håkansboda kopparmalmsfält, med Flöjfors hytta, vid Stor-ån, tillhör en Wedberg. — Ralls- eller Löahammaren, jernbruk med 1 härd, 1 hammare, 430$\frac{3}{10}$ *SkØ* stångjernssmide; samt Löa masugn, allt i nordvest. — Långgrufvans silfver- och blymalmsfält, i norr. Längst i norr inom socknens gräns ligga Klotens hytta och Korsslångsmedjans jernverk [*]), hörande till de s. k. Klotsverken inom St. Kopparbergs län. — I 1625 års förteckning

[*]) De föras hit på Topographiska korpsens karta, men af *Tuneld*, *Hermelin*, *Hülphers*, i hans Dagbok öfver en resa genom Dalarne, o. a. till Söderbärkes socken.

nämnas, såsom hörande till Lindes socken, åtta byttor på sex ställen, och fyra bruk med tillsammans 6 hamrar, inom Ramsbergs sockens närvarande gränsor.

XIII. **Nya Kopparbergs Härad**, af Nora och Lindes fögderi, beläget omkring Storåns öfra grenar, innehåller blott en socken, hörande till Nora prosteri af Westerås stift.

50. ***Ljusnarsbergs*** eller ***Nya Kopparbergs socken***, mellan Ramsberg i sydost. Lindesberg i söder, Hjulsjö och Helleforss i vester, samt Grangärde, Norr- och Söder-Bärke, af Stora Kopparbergs län, i nordvest, norr och nord-ost. Det är länets vidsträcktaste socken, omfattande 5,488 qvadratmil land, 0,414 vatten. Det är ock den mest högbergiga, med höjder af 10 till 12, kanske 1400 fot öfver hafvet, och vattendrag af 460 till 900 fots höjd. Hit höra Örtjernsberg i norr, Rundberget i nordost, Elfhöjdsbergen i nordvest m. fl. Förnämsta vattendragen äro Storåns trenne grenar, Nitt-, Hörks- och Högforss-elfvarne, alla kommande från Dalarne. Hörkselfven, som bildar den mellersta och i alla afseenden mest betydande dalen, går genom Norra Hörken, mottager tillopp från Stora Kumlan i vester, förenar sig i Björksjön med den från Södra Hörken kommande Högforss-elfven, och går sedermera genom Olofsjön, och i fortsatt sydostlig rigtning till Norrsjön vid södra gränsen, der den sammanträffar med Nitt-elfven. Denna upptager Silk- och Hafsjöarnes vatten från Helleforss, och längre ned Salbosjöns, samt går genom Ljusnaren, och vidare åt sydost till sin förening med Hörkselfven. Bredsjön och Korsslången i nordost hafva sitt aflopp till Ramsberg. Såväl dessa nu nämda dalgångar, som alla tvärdalar äro trånga och branta. Befolkningen är nästan till hälften samlad i midten, inom en eller två fjerdingsväg från kyrkan; den gick år 1840 till 5596 personer, fördelade på 897 hushåll. Det skattlagda hemmantalet är blott 8 mantal. Hufvudnäringar äro skogs- och bergsbruk; åkerbruket räcker blott till högst ringa del af ortens eget behof. Jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm. — Socknens förnämsta väg kommer från Wermland öf-

ver Helleforss och Hjulsjö, samt går till Dalarne; vid denna ligga Laxbro och Högforss gästgifvaregårdar 3½ och 5½ mil från Lindesberg. En tredje gästgifvaregård Bredsjö ligger i söder, vid en väg från nämda stad, 2¾ mil derifrån. Ännu en väg kommer från Ramsberg; och slutligen går en uppför Hörksdalen.

Ljusnarsbergs socken synes vid början af 1600-talet hafva blifvit bildad; bygden var kanske ej långt förut upptagen för första gången, eller ur ödesmål, och det åtminstone till en del genom Finnar, och för kopparproduktions skull. År 1635 fick »Finnmarkens kopparbruk», såsom det då hette, sin första kyrkoherde, genom Riksrådet Carl Bondes försorg, och 1650 sin förste komminister. Det är nu ett konsistoriellt pastorat af tredje klassen. Kyrkan, bygd 1635, af träd, ligger nära Hörkselfven, söder om Olofsjön, 8 mil från Örebro.

Af gårdar och verk ligger, som nämdt är, en stor del i närheten af kyrkan: Ljusnarsbergs koppargrufvor, bearbetade från 1600-talet, men tidtals öfvergifna, likasom sjelfva kopparverket; nu är detta åter upptaget sedan 1837, af ett bolag, som här har hytta, 2 smältugnar, 1 reningsugn och rosthus. — Krokforss jernverk, med manufaktursmide och gjuteri. — Ljusnarsbergs gård, Storgården, Laxbro, Krokforss, Abrahamsgård, Lund, m. fl. bebygda skattehemman af ringa mantal. Vid den förstnämda är häradets tingsställe. — Ljusnaren eller Mårtenstorp, i vester, ¼ m. krono, kyrkoherdeboställe. — Bångsmedjan eller Ekehammars jernbruk, i söder, med 1 härd, 1 hammare, 400 *Sk℔* stångjernssmide, af eget tackjern. — Hedens eller Kroktjerns masugn. — Stjernforss, i sydvest vid Nittelfven; och Öfra och Nedra Stjernforss jernbruk, hvardera med 1 härd, 1 hammare, 700 *Sk℔* stångjernssmide; tillhöra slägterna Mörner och Cederborgh. — Salbo i sydvest nära sjön af samma namn, 1 m. krono, lyder under Stjernforss; nära derintill ligga Salbobergs jerngrufvor. — Bredsjöbäcken, i söder, kopparhammare. — Löfnäs i norr från kyrkan, vid Hörkselfven. — Claesbacke och Finngrufvefältets koppargrufvor, i norr, de sednare upptäckta 1699. — Svartviks jerngrufvefält, nära Björksjön. —

Ställdals hytta, vid Björksjön. — Christkärnbergets, Stångfallets, Winterhalsens silfver- och bly-malmsfält; det förstnämda har varit bearbetadt 1660, och 1733, då hytta anlades vid Segerforss, invid Hörkselfven. År 1847 anlades åter en profhytta vid Östra Born. — Norra Hörkens och Yxsjö koppargrufvor, tidtals bearbetade från 1720 och 1728; en profhytta anlades vid Smalkärn 1847. — Lombergs jernmalmsfält i nordvest, och Rundbergets i nordost. — Norra Hörkshytte masugn i norr. — Högforss gård, i nordost; Högforss masugn; och jernbruk, med 1 hammare, 1 härd, 600 *Sk℔* stångjernssmide af eget tackjern. — Norra Bredsjö, i nordost, ¼ m. skatte. — Norra Bredsjö masugn, lyder under Granhult och Gammelbo bruk i Ramsberg. — Ridkärns rödfärgsverk. — Vid fyra af ofvan nämda fem tackjernshyttor tillverkades år 1846 tillsammans öfver 17,000 *Sk℔*. Blott Salebo hytta, nu nedlagd, nämnes 1625. — De för ädlare metaller bearbetade verkens produktion är förut angifven [1].

XIV. **Nora och Hjulsjö Bergslags Härad**, af Nora och Lindes fögderi, omfattar tre socknar, hörande till Nora prosteri inom Westerås stift, och delar af en fjerde, Lindesberg, af samma prosteri, samt af tvenne, Kihl och Tysslinge, inom Örebro kontrakt af Strengnäs stift.

51. *Nora Landsförsamling*, mellan Lindesberg i nordost och öster, Ervalla i öster, Axberg, Kihl och Tysslinge i söder, Karlskoga i sydvest, Grythyttan i vester, och Jernboås i norr. Arealen är 3,886 qvadratmil land, 0,480 vatten. Landet är bergigt, särdeles i norr och vester, der äfven sjöarne hafva 4 till 600 fots höjd öfver hafvet, och föga mindre i söder, der ännu landthöjder af 600 fot och deröfver finnas. Sjelfva hufvuddalen är temligen låg, från 300 fot ned till föga öfver 100; men också sluttar landet, nästan öfver allt, brant ned till densamma: den 295 fot höga Fåsjöns stränder stiga här och der till 4 eller 600 fot; från Wikern till Nora-sjön är lutningen 140 fot på föga öfver en half mils väg; från Nora-

[1]) Se sid. 46, 47.

sjön till Järle bruk sänker sig dalen likaledes 123 fot på en half mil, och det vid foten af höjder, som stiga till 614 fot. Också är berg och sand rådande jordmån. Förnämsta vattendraget är Fåsjön, som upptager Usken från nordvest, och utrinner i Norasjön, der Elflångens, Wikerns och Åsbosjöns vatten tillstöter från vester, förstärkt från Bälsjön i norr, samt Stensjön och Amten i söder; äfven Damsjön i söder har här sitt utlopp. Från Norasjön går Järleån först åt öster till Järle, derpå åt söder till socknens gräns mot Axberg, sjelf utgörande gräns mot Lindesberg och Ervalla. Ett annat vestligare vattendrag hör hit blott till en del, nemligen Rågrecken och Grecken, hvilka gå in åt Grythytte; Rösimmen i sydvest har sitt utlopp till Karlskoga.

Socknens folkmängd gick år 1840 till 5627, fördelade på 993 hushåll; hemmantalet är 163¼. Näringar äro åkerbruk, ej till hälften tillräckligt för ortens behof, samt skogs- och bergsbruk. Jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm. — Landsvägarne från Örebro och Westerås sammanstöta nära staden Nora. Från denna utgår en landsväg till Wermland öfver Grythytte, och mindre vägar till Lindesberg, Jernboås, Dalkarlsberg och Karlskoga, samt Kihls socken. Vid den första af nämda tre landsvägar ligger Skärmarbo gästgifvaregård, 2⅜ mil från Örebro, 1⅛ från Nora; vid den andra Bondeby, 1⅛ från Nora; vid den tredje Grecksåsar, 1⅜ mil från sistnämda stad.

Norœskogh nämnes omkring 1314, såsom hörande till Strengnäs stift, men sedermera såsom utgörande en socken af Westerås stift; bergsrörelsen, som föranledt landets upptagande, räknar sina privilegier från nämda århundrade; kyrkoherdar äro kända från det följande, och kaplaner från 1590-talet. Ända till 1633 hörde större delen af Grythyttetrakten hit, ännu längre Jernboås och Hjulsjö. Församlingen har kyrka och presterskap gemensamma med Nora stad, och utgör med denna ett regalt pastorat af andra klassen.

Af gårdar och verk ligga äfven här en stor mängd nära till staden: Knutsberg, i vester, 1⅛ mantal skatte, bergmästare-boställe.

Hagaby, i vester, ½ m. skatte, har haft jernbruk från Dr. Christinas tid till 1823, och har tillhört flera slägter, hvaribland sednast Stockenström, Heykensköld och Geijer, eges nu af en Wedberg. — Bergsäng, i vester, ¼ m. skatte, med gråstensbrott nära Gyttorp. — Elfstorp, i söder, något öfver 1 m. skatte. — Christinelund, i söder, ½ m. skatte. — Pehrshyttan, längre i sydvest, ½ m. skatte; Pehrshytte masugn; och Pehrshytte grufvor, bland de vigtigare i länet. — Vestra Sund, i söder, 3 m. skatte, tillhör en Wedberg. — Östra Sund, 1 m. krono, kyrkoherdeboställe; och ¼ m. krono, kaplansbol. — Järle eller Yxe jernbruk, i öster, med 2 härdar, 2 hamrar, 933 $\frac{3}{10}$ *Sk℔* stångjernssmide af eget tackjern, samt manufaktursmide; skall af Dr. Christina hafva varit ämnadt till bergstad, i stället för både Nora och Linde; har haft och har samma egare som Yxe gård i Lindesberg. — Hammarby, äfven vid Järleån, ½ m. skatte, och Hammarby jernbruk, med 4 härdar, 3 hamrar, 1435 *Sk℔* stångjernssmide, af dels eget, dels köpt tackjern; har tillhört slägterna Leijel och v. Schantz, eges nu af en Wedberg. — Bornsby, i norr, med masugn. — Risbacka, i norr, Rödfärgsverk. — Klacka, Lerbergs och Timanshytte jerngrufvor, längre i norr, hörande till Klacka tingslag. — Skofttorps, Åsbobergs, Mossabergs, Prestabergs, Fogdhytte, Nybergs och Skärhytte jerngrufvor, hörande till Nybergs ock Stribergs tingslag, i vester. — Ringshyttan, Westgötehyttan, och Grecksåsars hytta, masugnar, allt vester ut. — Stadra gård, i vester vid Grecken, ¼ m. skatte; eges af en Hedblad, jemte dithörande Finnå jernbruk, inom Jernboås. — Dalkarlshyttan i sydvest, ¼ m. skatte; Dalkarlsbergs jerngrufvor, de vigtigaste i länet. — Hvilare jerngrufvor, vestligare. — Skrikarehytte och Elfhytte masugnar i sydvest. — Snöbergshytte masugn, längst i sydvest, vid Rösimmen. — Äfven Nora sockens nuvarande hyttor och bruk igenfinnas i 1625 års förteckning, jemte många mera eller mindre längesedan nedlagda; och man finner af densamma äfven socknens utsträckning vid denna tid, åtminstone till Svartelfvens dalgång i vester, och norr ut till och med Hjulsjö. Den äldre förteckningen af 1558 uppgifver, såsom under kronan hörande, 220 bergsmän inom Noraskoga socken.

52. ***Jernboås socken***, mellan Nora i söder, Lindesberg i öster, Hjulsjö i norr, Grythytte i vester, omfattar 0,965 qvadratmil land, 0,068 vatten. Den är högländt och bergig, med toppar af 800 fot och deröfver, särdeles vid östra gränsen, och med sjöar af 6 ned till 300 fot. Skog och fjäll upptaga mesta utrymmet. Förnämsta vattendraget är Rastelfven, som här går från Sången i nordvest till Fåsjön i sydost, och upptager några smärre tillflöden, från Yxsjön och Holmsjön, båda i norr, den sednare inom Hjulsjö, m. fl.; Kåfallsån från vester faller ut i Fåsjön. Äfven Greckensjöarne höra delvis hit. — Nästan hela befolkningen finnes i nämda hufvuddal; den steg år 1840 till 1455 personer, fördelade på 294 hushåll; hemmantalet är 34. Näringar äro bergs- och skogsbruk, jemte ett ej till hälften mot ortens eget behof svarande åkerbruk. Jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm. — En väg från Nora till Hjulsjö går midt igenom landet från söder till norr; vid Finnhyttan är gästgifvaregård, 1½ mil från Nora.

Jernboås torde knappt kunna räkna sin ålder från medeltiden; egen kyrka och komminister fick det först omkring 1660, men förblef annex under Nora. År 1795 utfärdades Kungliga resolutioner, att både Jernboås och Hjulsjö skulle från detta pastorat afsöndras vid dåvarande kyrkoherdens afgång, hvilken inträffade först 1823. Året derpå fick Jernboås sin förste kyrkoherde; det utgör nu ett regalt pastorat af tredje klassen. Kyrkan, ombygd 1795, ligger i sydost vid Finnhytte by.

Gårdar och verk af någon betydenhet äro: Finnhyttan, med kyrkoherdeboställe, 1 mantal krono, och flera andra lägenheter. — Färfhyttan, i söder. — Wassland i sydost, och Lindesby, i norr, med masugnar. — Finnå eller Stadra jernbruk i sydvest vid Grecken, med 2 härdar, 1 hammare, 800 *SkU* stångjernsmide af eget tackjern från Grecksåsars hytta i Nora socken; tillhör samma egare som Stadra gård derstädes. — Håkansboda silfvermalmsfält i öster. — Rös-, Slotter- och Mariebergens jernmalmsfält i norr. Åtminstone 7 hithörande hyttor uppräknas 1625 under Nora socken.

53. *Hjulsjö socken*, mellan Jernboås i söder, Lindesberg och Ljusnarsberg i öster, Helleforss i norr och vester, samt Grythytte i vester, innehåller 1,902 qvadratmil land och 0,129 vatten. Landet är här ännu mera högländt än i Jernboås, med dalgångar af 6 till 700 fots höjd, och berg af 8 till 1300 fot, såsom Röberg på gränsen till Lindesberg. De flesta vattnen gå till Rastelfven, som här bildar Bredsjön, Hjulsjön, Grängen och Sången, samt mottager tillflöden från Sirsjön i Helleforss, Ösjön och Mögsjön, alla i nordvest, Björksjöarne i nordost m. fl. Hafsjön i norr utgjuter sig i Nittelfven inom Ljusnarsberg; Högsjön, i vester, går till Norr-Elgen inom Helleforss. Befolkningen är här spridd till de många särskildta dalarne. Den var år 1840 beräknad till 2188 personer, fördelade på 425 hushåll; hemmantalet är 30¼¼. Hufvudnäringar äro bergs- och skogsbruk; åkerbruket är ej till hälften motsvarande det egna behofvet. Jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm. — Socknen har tvenne hufvudvägar: en från Nora, hvilken fortsätter norrut, och en vestlig från Helleforss, hvilken går till Ljusnarsberg, och förbinder Wermland med Dalarne. Vid vägmötet ligger Hjulsjö gästgifvaregård, 3¼ mil från Nora.

Hjulsjö socken fick egen kyrka och komminister på 1640-talet, och egen kyrkoherde, på sätt som ofvan är nämdt, först 1824. Det är nu ett regalt pastorat af tredje klassen. Kyrkan ligger i Hjulsjö by, 3⅛ mil från Nora.

Bland gårdar och verk äro: Gamla och Nya Hjulsjöhyttan, med masugnar, söder om kyrkan. — Mårtensbo, ½ mantal krono, kyrkoherde-boställe. — Grängshyttan, längre i söder, äfven med masugn. — Björksjö, i nordost, med masugn. — Bredsjö, i norr, ¼ m. skatte; Bredsjö masugn; och jernverk, med 2 härdar, 1 hammare, 800 *SkU* stångjernsmide af eget tackjern; allt tillhörigt en Heykensköld. — Johannisbergs kopparmalmsfält, å Grängshytte mark, med egen hytta vid G. Hjulsjö. — Jerngrufvor finnas vid Qviddberget i vester, Kämpaberget och Rishöjden i öster, Ösjöberg och Gröndal i nordvest, Hafsjöberg i nordost. — Vid ofvannämda fem hyttor tillverkades år 1846 tillsammans omkring 14,700

Stål tackjern. Blott tvenne af dem, som 1625 nämnas under Nora socken, nämligen Grens och Hjulsjö, höra med säkerhet hit.

XV. **Grythytte bergslags Härad,** af Nora och Lindes fögderi, beläget hufvudsakligen omkring Svartelfvens öfra lopp, omfattar tvenne socknar, båda af Nora prosteri.

54. *Grythytte socken,* mellan Nora, Jernboås och Hjulsjö socknar i öster, Helleforss i norr, Kroppa och Färnebo eller Philipstads, af Karlstads län, i vester, samt Karlskoga i söder, innehåller 2,936 qvadratmil land, 0,754 vatten. Sjöarne upptaga således ¼ af arealen, och det öfriga är mestadels berg, skog och moras. Bergsträckningarne äro flera jemte hvarandra, men högst oregelbundna, sönderdelade af tvärdalar. De nordligare äro mindre höga än vidsträckta, och sandiga eller sanka; dock stöter den 1175 fot höga Saxeknuten hit. Åt vester, söder och öster har landet ofta en höjd af omkring 800 fot, och är här mera brant och oländigt. Vattendragen, som ligga 5 till 600 fot öfver hafvet, äro än långsträckta, än vidt utbredda, och hafva hufvudsakligen sydlig rigtning, dock med många undantag. Det förnämsta är Svartelfven, som här bildar Torrvarpen, Halfvarsnoren, Skärjen m. fl. sjöar. I förstnämda sjö utfaller Saxån från Saxen i nordvest, och Grythytte-ån från Halftron och Söder-Elgen i nordost. I Halfvarsnoren utfalla i vester några mindre sjöar, Limningen o. a., i öster Lilla Grecken, Stora Malen och Lundsfjärden. Ett mindre vattendrag från de långsmala Loka-sjöarne i vester, bildar Trösan, som går söder ut till Karlskoga. Svartelfven gör, alltifrån Halfvansnorens utlopp, gräns emot Nora socken.

Socknens folkmängd år 1840 var 3454, fördelade på 664 hushåll; hemmantalet är $34\frac{1}{16}$. Af näringar äro skogs- och bergs-bruk vida öfvervägande åkerbruket, som ej på långt när fyller ortens behof. Jernbruken hafva sin utskeppning dels på Stockholm, dels på Göteborg. — Förnämsta vägen är den som går från Nora till Helleforss och Wermland, förbi Kjerfvingeborns och Grythytte gästgifvaregårdar, den förra 2¼, den sed-

nare 4 mil från Nora. En mindre väg går söder ut förbi Loka till Karlskoga.

Grythytte pastorat bildades år 1633, af delar utaf Nora, Färnebo och Karlskoga socknar; det omfattade äfven Helleforss ända till 1802. Det är nu ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan, bygd 1632, af träd, ligger i Grythytte by.

Förnämsta byar, gårdar och verk äro: Grythytte by och Grythytte hed, mera än en gång ämnade till stad, och dertill privilegierade 1641, 1649 och 1660; äfven på 1700-talet upplifvades samma förslag, men strandade alltid mot närmaste bergstäders intresse. Här finnas, utom gästgifvaregård och tingställe, flera gårdar, mest tillhörige bergsmän; Prestegården, 1 m. krono; samt masugn. — Kjerfvingeborns by, vid Stora Malens utlopp i Halfvarsnoren, med flera gårdar, masugn, och Kjerfvingeborns eller Warnäs bruk, med 2 härdar, 1 hammare, 1200 *SkU* stångjernsmide af eget tackjern. Bland äldre egare nämnes en Stockenström; nu eges bruket, med del i masugnen, af en Gr. Lantingshausen. — Warnäs, vid Halfvarsnorens norra strand, 1 mantal krono, besittes ock till en del af densamme. — Elfvestorp, vid Torrvarpens utflöde i nämda sjö, $\frac{1}{4}$ m. frälse, lyder under Warnäs bruk; det har nyligen tillhört en De la Grange, hvars arfvingar ännu ega det fordom dermed förenade — Ullnäs jernbruk, med 1 härd, 1 hammare, 690$\frac{1}{4}$ *SkU* stångjernsmide af köpetackjern. — Saxhyttan, i nordvest vid Saxån, med flera gårdar, och masugn. — Södra Ekebergs masugn i nordost. — Sundshytte masugn, i öster nära Halftron. — Finnbergs jerngrufvor, i öster mellan Halftron och Söder-Elgen. — Högborns jerngrufvefält nära Elfvestorp. — Skathöjdeviks silfvermalmfält. — Rockesholm, vid Halfvarsnorens södra ända, $\frac{1}{8}$ m. skatte; och Rockesholms jernbruk, med 1 härd, 1 hammare och 533$\frac{3}{16}$ *SkU* stångjernsmide, af dels eget, dels köpt tackjern, samt manufaktursmide; tillhör Wahlundska slägten. Rockesholm har med Karlsdal i Karlskoga en bruks- eller kapell-predikant gemensam. — Flosjötorp, nära sistnämda sjö, $\frac{1}{4}$ m. skatte; Flosjö hytta; och Flosjö jernbruk, med 1 härd, 1 hammare, 400 *SkU* stångjernsmide af eget tackjern; tillhör mestadels samma egare, likasom — Finn-

hytte masugn; och längre i nordvest, Finnhytte jernbruk, med 1 härd, 1 hammare och 400 *Skℳ* stångjernsmide af eget tackjern. — Loka hälsobrunn, i vester, begagnad från 1720, tillhör kronan. — Vid 8 af ofvannämda 9 hyttor var 1846 års tackjernstillverkning tillsammans omkring 13,770 *Skℳ*. I 1625 års förteckning återfinnas 5, om ej flera, som höra hit, under Nora socken, och två vid Saxå under Wermlands bergslag.

55. ***Helleforss socken***, mellan Grythytte i söder, Hjulsjö i öster och söder, Ljusnarsberg i öster, Säfsen, af St. Kopparbergs län, i norr, Gåsborn och Färnebo, af Karlstads län, i vester, innehåller 3,550 qvadratmil land, 0,337 vatten. Berg, skog och moras äro äfven här rådande, och lemna föga utrymme för odling. Mellersta södra delen är, såsom det nästgränsande af Grythytte, mera en högländt, mångenstädes sank mo, än ett bergland; då deremot åt alla sidor för öfrigt bergen äro branta och höga, ända till 11 eller 1200 fot, såsom Saxeknut i sydost, Lillhöjden och Björkhöjden i norr, eller inemot 1300, såsom vid Örlingen. Dalgångarne gå här mera regelbundet från norr till söder, och slutta från 8 ned till 600 fot. Förrämsta vattendraget är Svartelfven, som går in i socknen vid yttersta gränsen mot Wermland, och här bildar Örlingen med flera smärre sjöar, samt ofvanför Torrvarpen går ut i Grythytte socken; den mottager tillflöden från Thom- och Nätsjöarne i öster, Sången i vester. Östligare rinner Säf-elfven från Dalarnes gräns genom Säfsjöarne, der den förenas med Mångselfven, från Mången och Löfsjön, samt utfaller i Norrelgen, i hvilken äfven Högsjöns vatten utgår i öster. Från Norrelgen går elfven till Söder-Elgen, och med denna utom socknens gräns. Silksjön i nordost har sitt aflopp till Nittelfven i Ljusnarsberg, Grän- och Sirsjöarne till Rastelfven i Hjulsjö; Saxen stöter till sydvestra gränsen.

Helleforss socken har af alla i detta län den glesaste befolkning, föga öfver 600 personer på qvadratmilen. Hela folkmängden var nemligen år 1840 blott 2524, fördelade på 434 hushåll. Hemmantalet är $29\frac{1}{4}$; hufvudnäringar äro skogs- och

bergs-bruk, jemte blott till en fjerdedel mot ortens eget behof svarande åkerbruk. Jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm och Göteborg. — Landsvägen från Wermland till Dalarne går från sydvest till nordost, och möter i söder vägen från Nora; en mindre väg går norrut uppåt socknen. Vid landsvägen ligger Nytorps gästgifvaregård, 4¼ mil från Philipstad.

Huru långt tillbaka Helleforss socken varit bebygd, torde ej kunna bestämmas; dess silfververk äro bearbetade från början af 1600-talet; år 1644 blef den en särskildt kapellförsamling under det då nyligen bildade Grythytte pastorat, 1675 fick det sin förste komminister, 1802 sin egen kyrkoherde. Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan, ombygd 1740—44, ligger vid Helleforss gård nära Svartelfven.

Bland gårdar och verk intages första rummet af Helleforss gård, 2⅑⁄₁₆ mantal skatte, med Krokborns park; och de s. k. Helleforssverken, dels vid nämda gård, dels nordligare Säfvenforss och Silkesdamm, båda vid Säf-elfven, och Carlsdal vid Mångselfven, tillsammans 8 härdar, 7 hamrar, 4936¾ *SkЩ.* stångjernssmide, 3 knip-, 1 spik-, 1 plåthammare, skär- och valsverk. Hit höra ock Silkeshytte masugn, vid Silksjön i nordost, och del i Norra Ekebergs hytta, i sydost; Säfsjö gård, ½ m. bergsfrälse; och socknens förnämsta jerngrufvor, vid Björnhöjden och Fagerberget, båda i norr; slutligen Helleforss silfververk, med 1 schachtugn och 1 drifugn, samt grufvor vid sjön Örlingen. Helleforss lär först ha blifvit upptaget under Carl IX:s tid, af Finnar, och bearbetadt under K. Gustaf II för silfver, och det för kronans räkning, som en tid skall hafva haft deraf 2000 mark lödig årligen. Vid minskad afkastning öfverlät K. Carl XI det åt ett bolag, som dock aldrig gjorde goda affärer; år 1731 trädde ett annat bolag i dess ställe, hvilket uppehöll sig med ringa lif, under vexlande gunst å ständernas sida, och dermed vexlande belgd af beviljade förmåner. År 1770 fick detta bolag privilegier till anläggning af jernverk; 1821 var ändtligen en Heykensköld ensam egare, hvilken ökade smidet, förskönade gården, och utöfvade stort inflytande på hela orten, bland annat genom tillställda folknöjen i Krokborns park, och genom införande af en särskildt klädedrägt.

Från hans slägt har egendomen kommit till en gr. Lewenhaupt. — Sikforss med Nytorp, $\frac{3}{4}$ m. skatte; Sikforss hytta; och jernbruk, allt vid Nørr-Eïgens utlopp i Söder-Elgen; bruket har 2 härdar, 1 hammare, $1066\frac{13}{20}$ Sk℔ stångjernssmide af eget tackjern; bland äldre egare nämnas slägterna Hildebrand, Bonde, Virgin; nu tillhör allsammmans, jemte del i Norra Ekebergs-hyttan, en Uggla. — Norr-Elgens kopparmalmsfält, i norr. — Sirsjöbergs, Ställbergs m. fl. nu föga eller intet bearbetade jernmalmsfält, i vester och nordvest. — Helleforsstorp, nära kyrkan, kyrkoherdeboställe. Ofvannämda tre hyttor tillverkade år 1846 omkring 6540 Sk℔ tackjern; ingen af dem synes förekomma i 1625 års förteckning, men kanske en annan, nu ej begagnad, Skåne (Skålen).

XVI. **Karlskoga bergslags Härad,** af Leke och Karlskoga fögderi, ligger vid Svart- och Timselfvarnes nedersta lopp, och omfattar två socknar, hörande till Wisnums prosteri af Karlstads stift.

56. ***Karlskoga socken,*** mellan Grythytte i norr, Nora i nordost, de till Lekebergslagen hörande delar af Tysslinge, Winteråsa, Knista och Qvisbro i öster och nordost, Nysund i söder, Wisnum och Warnum, af Karlstads län, i sydvest, Bjurkärn i vester, samt Kroppa, af nyssnämda län, i nordvest. Arealen är högst betydlig: 4,390 qvadratmil land, 0,409 vatten. Landet genomstrykes från norr till söder af flera höjdsträckningar och åsar, hvilka dock ej nå betydlig höjd öfver de från 3 till 500 fot öfver hafvet liggande vattnen; särdeles i södra och mellersta delarne antaga höjderna en mera vidsträckt än brant natur, och lemna rum för moras eller odlade slätter. Förnämsta vattendraget är Svart-elfven, som bildar Carlsdalssjöarne vid gränsen till Nora socken, längre ned störtar sig utför den höga och ståtliga Kort- eller Brattforssen, och slutligen utfaller på Möckelns norra strand, sedan han upptagit Granbergsdals-ån från vester, och Äm- eller Elgsims-ån från Elgsimmen i nordost. Ej långt från dess

utlopp

utlopp utfaller Tims-elfven, som här går från Alkvettern utför Knappforssen till Lanen, der Ked-ån utfaller, sedermera mottager Trösan från norr, och slutligen gör ett vackert fall vid Boforss. Möckeln mottager ock tvenne mindre tillopp, från Wester- och Öster-sjöarne i sydvest, och Wal-ån från Wåtsjön i öster. Äfven sistnämda å, och likaledes Elgsims-ån störta sig till slut i branta fall utför höga åsar. Af Möckelns utlopp, Let-elfven, hör blott öfra delen hit, likasom af Ölens vattendrag i sydost, och Wismens i sydvest. Hela landet är, med sin omvexling af vildskön och leende natur, en af länets och rikets vackraste delar. Till folkmängd är den den andra i länet: år 1840 hade den 6172 innevånare, fördelade på 1055 hushåll; hemmantalet är $45\frac{7}{16}$. Näringar äro: åkerbruk, äfven på slättbygden ej tillräckligt för eget behof, och bergs- samt skogsbruk; såsom binäring idkas bränvinsbränning. Jernbruken hafva sin utskeppning på Stockholm och Göteborg. — Landsvägen från Örebro till Wermland delar sig vid Möckelns nordvestra strand, så att en väg går åt söder och sydvest till Christinehamn, en annan åt vester till Bjurkärn; från den sednare utgår en tredje väg till Loka; mindre vägar gå uppför Svart-elfvens dal till Carlsdal och Nora, och på båda sidor om Let-elfven ned till Nysund. Socknen har ej mindre än 4 gästgifvaregårdar, Brickegården vid Möckelns norra strand, 4½ mil från Örebro, Högåsen i sydvest, 5¼ mil, Källmo i vester, 5¼, och Nohlby i nordvest, 7 mil från nämda stad.

Karlskoga skall vara bebygdt först under K. Carl IX:s tid, dels af nybyggare från närmaste socknar i söder och vester, dels af Finnar för skogsbrukets skull. De sednares afkomlingar lära ännu kunna skiljas från de andra. Egen kyrka och kyrkoherde har socknen haft från 1594. Nu utgör den, tillika med Bjurkärn, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan ligger nära Möckelns nordvestra strand. Vid Carlsdal finnes sedan 1730-talet en kapellpredikant, gemensam äfven för Rockesholm i Grythytte, såsom förut är nämdt. —

Bland socknens gamla minnen står hertig Carls, sedermera Carl IX:s namn främst, hans resor genom Boda skogar, såsom landet förut hette, hans anläggningar för dess upprödjande och odling, hans möte med hertig Johan under Kungseken vid Knappforssen, der upproret mot K. Erik skall hafva blifvit beslutet, o. s. v.

De förnämsta gårdar och verk äro: Åby, nära kyrkan, beräknadt lika med 1 mantal, kyrkoherde-boställe. — Björkborn, i norr vid Tims-elfven, 1 m. frälse; Björkborns hytta; och jernbruk, från 1639, med 1 härd, 1 hammare, 201$\frac{1}{4}$ *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern, samt en knip-, 2 spikhamrar, stålugn, 280 *Sk℔* manufaktursmide; allt tillhörigt en Oxehufvud. — Boelfvens hytta. — Boforss, vid Tims-elfvens utlopp, en bland ortens äldsta gårdar, tillhörde slägten Bjelke omkring 1600, sednare Flygge, Robsahm m. fl.; Boforss jernbruk från 1646, med 2 härdar, 2 hammare, 1213$\frac{3}{10}$ *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern, samt 3 spikhammare, med obegränsadt manufaktursmide; båda delarne tillhöra nu en Lagerhjelm. — Bredgårdstorp, med färgeri och stampverk. — Immetorps hytta, vid Elgsims-åns utlopp. — Wahlåsen, på en höjd vid Wal-åns utlopp, 4 mantal säteri; och jernbruk, med 3 härdar, 3 hamrar, 1333$\frac{3}{10}$ *Sk℔* stångjernssmide, af dels eget, dels köpt tackjern; tillhöra Hoffstenska slägten. — Carlsdal, i norr nära Svart-elfven, $\frac{1}{4}$ m. frälse, med masugn och gjuteri; och Kortforss jernbruk, något sydligare, med 2 härdar, 1 hammare, 1066$\frac{13}{20}$ *Sk℔* stångjernssmide af eget tackjern. — Granbergsdal, i norr, $\frac{1}{4}$ m. skatte, med masugn. — Hållsjö- och Silfver-hyttorna, i nordvest vid Trösan. — Lånnhytte masugn, nära Lånen. — Knappforss hytta, vid Alkvetterns östra strand. — Gälleråsen, nära Trösan, med flera skattegårdar. — Linbäckens hytta, i vester, nära Alkvetterns sydöstra hörn. — Qvarntorps hytta, i söder, vid Östersjön. — Degernäs, i söder, nära Let-elfven; och Öfra Degerforss jernbruk, med 1 härd, 1 hammare, 470 *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern; tillhöra en Strokirk. — Strömsnäs, $\frac{7}{22}$ m. krono; och Nedra Degerforss jernbruk, med 2 härdar, 1 hammare, 900 *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern; tillhöra Camitzska slägten. — Sandstensbrott vid Knutsbol,

vid Möckelns sydöstra strand. — Malmhöjdens jerngrufvor, i norr, hafva tidtals varit begagnade, tidtals öfvergifna, i anseende till malmens alltför stora halt af magnetisk svafvelkis. Socknens många hyttor taga sin malm från närgränsande trakter, helst från Nora och Philipstad. År 1846 tillverkades här vid 7 hyttor omkring 21,000 SkÉ. — Vid Källmo är häradets tingställe.

57. ***Bjurkärns socken***, mellan Karlskoga i öster, och Warnums, Lungsunds samt Kroppa socknar, alla af Karlstads län, i sydvest, vester och nordvest, innehåller 1,233 qvadratmil land, 0,397 vatten. Således är nära en tredjedel af hela arealen upptagen af sjöar; det öfriga är dels berg- eller sandåsar, af föga höjd, mest strykande från norr till söder, och betydligast i norra midten; dels skog och moras, mest i söder, dels temligen bördiga slätter vid sjöarnes norra stränder. Förnämsta vattendraget är Tims-elfven, som här bildar Ulf-, Frö- och Alkvettern, flyter derpå öster ut, och upptager några mindre tillflöden. Ked-ån berör blott en del af östra gränsen; Stora och Lilla Willångens vattendrag går till Warnums socken, Botjerns till Wisnum. Förstnämda sjöar, med sin nästan jemnhöga yta, bilda en lika gagnelig som märkvärdig segelled.

Socknens folkmängd beräknades år 1840 till 1759, fördelade på 301 hushåll; hemmantalet är $19\frac{5}{12}$. Näringar äro åkerbruk, samt skogs- och bergsbruk. — Vägen från Örebro till Wermland delar sig här i tvenne, åt vester till Christinehamn, och åt norr till Philipstad.

Bjurkärn har hört till Karlskoga, och är ännu annex dertill; det har haft egen kyrka från 1640-talet; kaplanslängden går tillbaka till 1630. Kyrkan ligger vid Ulfvetterns östra strand.

Bland gårdar och verk äro: Alqvittern eller Alkvettern, vid sjön af samma namn, i öster från kyrkan, 1 mantal säteri, räknas bland ortens äldsta gårdar, har tillhört slägten Linroth o. a., eges nu af Mitanderska slägten, likasom — Lahnforss jernbruk, från 1666 och 1687, vid Ked-ån, med 4 härdar, 3 hamrar, 1449½

SkŭŬ stångjernssmide af eget tackjern, samt stålugn och spikhammare. — **Åsjö hytta**, i norr, tillhör ock till en del samme egare. — **Bjurkärn**, nära kyrkan, ¼ m. skatte. — **Qväggen**, i söder, 1 m. skatte; och **Qväggeshytte** masugn. — **Clara** hälsobrunn, i söder uti Bodalen. — **Tåbäcken**, ¼ m., kaplansbol. — Socknens hyttor hemta sin malm från Noratrakten; de tillverkade år 1846 tillsammans 6164 *SkŭŬ* tackjern.

STOCKHOLM, 1849.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,

Kongl. Boktryckare.

Beskrifning öfver Sveriges Rike

2

BESKRIFNING

ÖFVER

WESTERÅS LÄN

AF

Carl Vilhelm August

WILH. THAM.

STOCKHOLM, 1849.

PÅ C. A. BAGGES FÖRLAG.

45

Innehåll.

Socknarne återfinnas å nedanstående sidor:

Westerås län omfattar den större östra delen af landskapet Westmanland, en mindre del af Upland, hufvudsakligen det så kallade Fjerdhundraland, och en ringa del af Södermanland. Det omgifves i vester af Örebro län, i söder af Nyköpings och sjön Mälaren, i öster af Upsala, i norr af Gefleborgs och Stora Kopparbergs läner; samt sträcker sig från 33° 5′ till 35° 3′ östlig längd, och från 59° 17′ till 60° 18′ nordlig bredd. Formen är en temligen oregelbunden parallelogram, med rigtning från vestsydvest till ostnordost; den östra randen är minst regelrätt, och böjer sig, i tvenne afsatser, allt mera åt öster, den vestra randen likaledes, men blott i en afsats; så att länets längd sydligast utefter Mälarens strand är ungefär 7 mil, vid midten från och med Skinskattebergs till och med Thorstuna härad omkring 9, och nordligast från och med Norbergs till och med Wåla härad äfven ungefär 9 mil; bredden från sydsydost till nordnordvest är 7 till 8 mil, utom i östligaste delen, bortom Sagån, der den blir 5, slutligen knappt 3 mil. Länets hela vidd beräknas till $59\frac{3}{10}$ qvadratmil, hvaraf dock Mälaren upptager $2\frac{2}{3}$, sjöarne Åmänningen, Hallaren, Temnaren, med flera smärre, nära $2\frac{2}{3}$, så att blott $53\frac{3}{4}$ qvadratmil är land. Häraf hör åter ungefär $13\frac{3}{4}$ till Upland, nära $1\frac{1}{3}$ till Södermanland.

Länet hör hufvudsakligen till Mälarens berg- och vattensystem, en ringa del till Dalelfvens. Den utgrening af det s. k. Dalfjället, som i flera utskott uppfyller Örebro läns andel af Westmanland, och derintill närmast gränsande socknar af Dalarne, fortgår äfven hit, och bildar dels egentliga bergstrakter af ringa omfång, dels vidsträcktare skogs- och kärrmarker, hvilka slutligen lemna rum för mera odelbara slätter-

Längst i nordvest, vid Norbergs bergslags norra gräns mot Dalarne, stryker en bergås fram ungefär från vester till öster, af omkring 600 fots höjd öfver hafvet, med enskildta toppar af 800 fot, eller mera än 500 öfver den nära derintill gående Dalelfven, som mellan Hedemora och Avesta har 291, ned till 285 fots höjd. Vid åsens södra sluttning finnas dalgångar och sjöar af ända till 580 fot öfver hafsytan. Men redan efter en till två mils sträckning, vid nämda bergslags nordöstra gräns, sjunka bergen ned till en betydligt lägre landtrygg, *Långheden* kallad, som sedermera följer Dalelfven på längre eller kortare afstånd, och utgör naturliga vattendelaren mellan denna elf och Mälaren; den är dock med konst genomgräfven, i ändamål att öka vattentillgången för Sala silfververk. Den har ock i denna trakt föga höjd öfver vattnen, såsom 40 fot öfver Ljusen, och ännu mindre öfver Hallaren; bortom sistnämda sjö tilltager åsen åter något i höjd, men öfvergår småningom alltmera i sand- och skogsmoar, omvexlande med hedar och kärr, en karakter, som den i viss mån har allt från bergslagens slut.

Af ungefär samma natur som Långheden äro flera derifrån åt sydsydost utgående åsar, som skilja länets östliga dalgångar och slättbygder från hvarandra. De äro låga, platta, fyllda med kärr och måssar, ofta sandiga; här och der uppsticka små spridda bergkullar, enstaka höjder och grusbackar, eller uppstapplade eller kringspridda stenblock. Mångenstäds sammanfalla dessa landtryggar med de annars ofta högre sandåsar, som i ungefär samma rigtning genomstryka landet. Blott öster ut, i Thorstuna härad, höjer sig åter en bergsbygd i smått, med flera och smalare höjdsträckningar, och trångare dalgångar, sluttande dels åt söder, dels åt öster.

I spetsig vinkel mot först nämda bergås gå genom Norbergs bergslag, åt sydost, flera bergsträckningar, af hvilka den mellersta innehåller ett af Sveriges rikaste malmfält; de hafva ännu efter ett par mils sträckning en temligen betydlig höjd öfver den 257 fot höga sjön Åmänningen, som de omgifva på

östra sidan. Vid utgången ur bergslagen utplatta de sig småningom till breda, skogiga och morasiga landtryggar, och sjunka alltmera i höjd, men utgöra, till en del i sammanhang med Långhedens vestligaste utskott, vattendelare för länets mellersta dalgångar och slätter. — Dylikt är förhållandet med den vestligaste berggruppen, som, inskjutande åt sydost från gränsen af både Dalarne och Örebro län, och delad i flera armar, upptager dels södra delen af Norbergs bergslag, till Åmänningens vestra strand, dels hela Skinskattebergs bergslag; här har den längst i vester dalgångar och sjöar af ända till 600 fots höjd, och toppar kanske några hundrade fot högre, och i midten likaledes 8 till 900 fot höga berg, 4 till 500 fot öfver sjöarne; men strax nedanföre, efter mindre än 2 mils sträckning, förlorar äfven denna berggrupp betydligt i höjd, och bildar landtryggar af oftanämda natur, vattendelare för länets vestligaste dalgångar och slättbygder. — Slutligen bildas gränsen i sydvest mot Nyköpings län af en östlig fortsättning utaf den i Nerike begynnande Käglan, åt norr temligen brant stupande mot slätten, åt söder utplattad till en bred landtrygg, mera stenig än bergig, temligen likartad med den nästgränsande orten Rekarne i Södermanland.

Man kan räkna den egentliga bergsbygdens bredd till 1½, högst 2 mil, men blott inom länets nordvestra del, och med en längd af omkring 5 mil från sydsydvest till nordnordost; de lägre terasserna, med sina skogar, sjöar och mossar, upptaga ungefär 4 mil i bredd tvärtöfver hela länet, åtminstone 10 mil långt från sydvest till nordost; de nedanföre belägna slättbygderna sträcka sig från en till kanske 4 mil i bredd, med en längd af 7 mil eller mera från vester till öster.

De särskildta dalgångar och vattensystemer, icke alltid skarpt skiljda från hvarandra, som af nämda bergshöjder och landtryggar, helt eller delvis, bildas, äro följande: Arboga-åns, hvaraf dock blott en ringa del hörer hit, ungefär två mil, i sträckning nästan från vester till öster, från Örebro

läns gräns till fjärden Galten af Mälaren. Ända till staden Arboga har ån ej obetydlig sänkning, men derifrån flyter den temligen jemnt mellan sanka, blomsterrika ängar, och är segelbar. Södra begränsningen för denna dalgång utgöres af nyssnämda fortsättning af Käglan, som följer åns brädd ganska nära, utom på midten, der en mindre dalgång öppnar sig, genom hvilken ett konstgjordt utfall blifvit beredt för den omkring 80 fot högre liggande Hjelmaren, nemligen Arboga graf eller Hjelmare kanal. För öfrigt gå från denna sida blott små vattendrag till Arboga å, likasom från åsens södra sida till Hjelmaren, af hvars norrut utskjutande vikar en, Fröshammarsviken, når till detta län. Från norr mottager ån vid vestra gränsen Schedvi-ån från sjön af samma namn, i hvars granskap åter Iresjön med flera mindre ligga, hvilka bilda ett vestligare tillopp genom Fellingsbro härad. Längre ned utfaller ett vattendrag, som kommer från Rölen och Westlanda-sjöarne, äfven i norr, och mottager flera grenar från olika håll. Arboga-åns nu nämda tillflöden hafva sitt upphof i Skinskattebergs-höjdernas lägre sydliga fortsättningar, och utfalla efter ett par mils lopp, hvaraf hälften kommer på slättbygden; deras hela lutning torde ej öfverstiga 100 fot. Till deras och åns egen floddal hör vestra hälften af Åkerbo härad, eller Schedvi, Medåker, Himmeta, Arboga, Säterbo, Carlskyrka och Torpa socknar, samt delar af Björskog och Kungs-Barkarö. — Ett och annat aflägsnare, längre i vester utfallande, tillopp till samma å, upprinner högre upp på samma sida af länets sydvestligaste höjdsträckningar, men lemnar detsamma genast, likasom det nyss nämda från Iresjön. Det betydligaste kommer från de mellan berg af 8 till 900 fots höjd liggande Haraldsjön och Lien, i sydvestra delen af Skinskatteberg, men utgår efter en knapp mils lopp i Ramsberg af Örebro län.

Genom nämda Skinskattebergs bergslag går den andra af länets förnämsta elfvar, vester ifrån räknadt, nemligen Hedströmmen. Denna upprinner dels i Ramsberg, dels i den

s. k. Vester-bergslagen af St. Kopparbergs län, går nedanför Malingsbosjön in i länet, och löper först öster ut under namn af Baggån, mellan betydliga höjder på södra sidan och lägre på den norra, hvaribland den enstaka Matkullen (200 fot öfver ån), till Storsjön, der den mottager nordliga tillopp från Örtjernarne vid foten af Örberget (8 till 900 f.), och från Dragaren. Derpå fortgår ån i sydligt lopp genom Öfra Wettern eller Skinskattebergssjön (400 f. h.), och Nedra Wettern, samt under namn af Utterbergsån, genom en mängd småsjöar, såsom Thomasbosjön, Ändern o. a., i hvilka den småningom antager en sydostlig böjning, och utgår ur bergslagen med namnet Hedströmmen. I Nedra Wettern utfalla flera tillopp, de största från vester, från Bjursjön, och Kilån från Öfra och Nedra Skärsjöarne (6 till 700 f. h.). Längre ned, inom Åkerbo härad, mottager Hedströmmen ett större tillflöde från norr, från de i östra delen af Skinskattebergs bergslag, mellan lägre åsar, belägna sjöarne Gefjan, Stora och Lilla Kedjan samt Öfra Färnasjön, med östligt tillopp från Klysen, St. Björken och Flen; vidare genom Nedra Färnasjön, Långsvan och Lillsvan. Sammanflödet sker vid nära 200 fots höjd öfver hafvet, hvarefter Hedströmmen, utan att mottaga något tillopp af betydenhet, fortlöper först i en trång dal mellan branta, på östra sidan sandiga åsar, derpå genom en slättbygd, der den ändrar sitt lopp från sydöstligt till östligt, och utfaller i Barkaröviken af fjärden Galten. Denna elfs båda hufvudgrenar inom bergslagen upptaga, med samtliga tillopp, en bredd af 1 till 2 mil eller mera, på en längd af kanske 3 mil, hvaraf en kan anses höra till de lägre bergterasserna; Hedströmmen har sedermera ännu inemot 3 mils väg, hvaraf en inom slätten, och en dalbredd af $\frac{1}{16}$ till $\frac{1}{4}$ mil; hela sänkningen kan beräknas till 500 fot. Till detta flodområde hör nästan hela Skinskattebergs bergslag, eller socknen af samma namn, samt Gunnilbo och Hed; och mellersta delen af Åkerbo härad, eller Bro och Malma, samt delar af Björskog, Kungs-barkarö och Köpings socknar.

Närmast i öster, och hufvudsakligen hörande till samma vattensystem, flyter den vida mindre Köpings-ån, så kallad af staden, ofvanför hvilken den bildas genom förening af tvenne, båda kommande från låga höjder i sydöstra hörnet af oftanämda bergslag och det derintill gränsande Snäfringe härad. Den vestligare armen, Walsta-ån, upprinner dels från Långnäla-, dels från Wågsjön, och går genom Lundbysjön, samt i dels sydlig, dels sydostlig rigtning; den östligare, Kölsta-ån, går från Glåp- samt Norra och Södra Lisjöarne söder ut. Båda höra under knappt 2 mils väg till de lägre bergterasserna, och inemot en mil till slätten; men Kölsta-ån åtföljes äfven här af mindre kullar eller sandåsar på östra sidan, hvilka fortgå utmed den förenade Köpings-ån ända till dess utlopp i Barkaröviken. Intill staden är djupet numera tillräckligt för segelfart. Nedanför utloppet tillstöter till samma vik ett ännu mindre vattendrag från sydöstra hörnet af Snäfringe härad. — Hela bredden af nu nämda vattensystem kan beräknas från 1½ ned till ½ mil. Hit hör en del af Gunilbo socken af Skinskattebergs bergslag, Odensvi och en del af Köpings af Åkerbo härad, samt delar af Bergs och Munktorps m. fl. socknar af Snäfringe härad.

Den tredje af länets betydligare strömmar är Ramnäs- eller Kolbäcks-ån. Denna upprinner långt in i Dalarne, åtminstone 5 mil i nordvest från Westerås läns gräns, dit den inkommer vid sitt utlopp ur sjön Södra Barken i Vester-Bergslagen, på en höjd af 337 fot öfver hafvet. Den går åt sydost genom några smala sjöar mellan höjder, hörande till Norbergs bergslag, och med en sänkning af 80 fot på en half mil, samt derpå genom Stora och Lilla Aspen (258 f.) till Åmänningen (257 f.). I denna betydliga sjö, en mil lång och nordligast en half mil bred, men längre ned afsmalnande, i allt upptagande ¼ qvadratmil, tillstöter, utom en mängd mindre vattendrag, ett från norr, Norbergs-ån, hufvudsakligen hörande till nämda Norbergs bergslag. Den upprinner i tvenne grenar inom Dalarnes gräns: den ena går genom Orgen och

Fraggsjön, den andra från en 600 fot hög trakt, genom Stensjön (580 f.) och Damsjön (555 f.), båda till Gäsen (499 f.), hvarifrån detta vatten i fortsatt än sydlig, än sydostlig rigtning genomlöper Noren (436 f.), Trätten (356 f.) och Snyten (287 f.), tills det utfaller i Åmänningens nordvestra hörn. — Efter utloppet ur denna sjö, och dermed ur den egentliga bergstrakten, tager Kolbäcks-ån en alltmera uteslutande sydlig rigtning, genomgår Wirsbosjön (247 f.), Öfra och Nedra Nadden (236 f.), Guten (201 f.), som mottager Ramensjöarnes vatten från vester, samt Östra Surasjön (184 f.), i hvilken den Vestra Surasjön utfaller, äfvensom Toften och Långsjön från öster; ån följer vidare en med Surasjöarne sammanhängande måsse, dock skiljd derifrån genom en sandås, kommer derpå ned till slättbygden, mottager ännu några mindre tillflöden, utfaller i sjön Freden, i hvars nordvestra ända åter ett mindre vattendrag tillstöter, samt går slutligen genom Borgåssund ut i Galten. Hela detta vattensystem upptager inom länet 7 till 8 mil i längd, hvaraf 2 till 3 inom bergslagen, 3 inom de lägre bergterasserna, och 1 till 2 på slätten; sänkningen utgör, enligt ofvanstående, öfver 300 fot i hufvuddalen, och ännu nära 300 dertill i den nordliga sidodalen; bredden kan beräknas från 3 ned till 1 mil. Hit höra större delarne af Norbergs bergslags 4 socknar, Norberg, Westanforss, Karbenning och Wester-Wåla, vidare af Snäfringe härad, Ramnäs, Sura, Berg, Svedvi, Munktorp, Kolbäck, Säby och Rytterne, samt af Tuhundra härad Lillhärads och Dingtuna socknar, hela eller delvis. — Kolbäcks-ån, stycketals farbar för mindre fartyg, har genom kanalanläggningar [1]) på flera ställen, kommit att blifva en oafbruten kommunikationsväg af största vigt mellan bergslagerna, slätten och hufvudstaden.

Näst ett mindre vatten, som från Dingtuna och Barkarö, äfven af Tuhundra härad, mestadels genom slättbygd, och efter föga mera än en mils lopp utfaller i Asköviken af fjärden

[1]) Se längre fram.

Blacken, följer Svartån. Upphofvet är att söka i nordöstra hörnet af Norbergs bergslag, från småsjöar af nära 500 fots höjd, hvaribland Målsjön (489 f. h.). Från denna går ån först i många bugter, men med hufvudsaklig sydostlig rigtning, genom Bågen, Laboda-, Lång- och Hörende-sjöarne, der den redan sjunkit till 206 fots höjd. Nedanföre sistnämda sjö tillstöter en nordlig gren, från Dalarnes gräns, genom Lasjön, med tillopp från Bysjön i nordost. Ån, här kallad Wangsån, tager sedermera sin väg först åt öster, derpå mest åt söder, genom vidsträckta kärr, till Fläckebosjön, som från öster mottager Stäfre- och Gusjöarnes, från vester en mängd mindre sjöars vatten; vidare till Hällsjön, nedanför hvilken ett vattendrag från träsket Solingemyran i öster utfaller; sedermera genom en temligen trång dal, mellan berg- och sandåsar, utan betydliga tillflöden, sist i sydostlig rigtning, genom staden Westerås, till Westerås-fjärden. Af hela dess lopp, 7 till 8 mil, hör blott den öfversta delen, kanske 1 mil, till den egentliga bergstrakten, allt det öfriga till de lägre terasserna, som här gå ned i en spets ända till den långt inskjutande sjön, och lemna slättbygderna på ömse sidor på längre eller kortare afstånd från ån. Vattensystemets bredd kan således vid slutet blott beräknas till knappt ⅛ mil, men längre upp till 1, högst 2 mil. Hit hör en del af Karbennings socken af Norbergs bergslag, hela Wagnsbro härad, eller Vester-Fernebo socken, och nästan hela Norrbo härad, eller Fläckebo, Haraker, Skultuna, Skerike och Sankt Ilians socknar. Räknar man till samma vattensystem några mindre vattendrag, som utfalla i samma fjärd, växer bredden äfven här till en mil, utöfver delar af Lundby och Barkarö socknar inom Tuhundra, och af Hubbo, Badelunda och Ihrsta socknar af Siende härad, mestadels slättbygder af en till 2 mil äfven i längd från norr till söder.

Närmast i öster följa åter några obetydliga åar eller bäckar, som från låga höjder och genom slätter i Ihrsta, Kärrbo, Kungsåra och Ängsö socknar, utfalla i Granfjärden, eller dess sund och vikar. Derpå kommer ånyo ett betydligt vattendrag,

Sagån, som äfven mestadels hör till detta län. Den har tvenne upphof, båda på norra sidan af Långheden, hvarifrån de genom menniskohand blifvit ledda söderut medelst åsens genomgräfning, till en del redan för 200 år sedan, samt förökade genom uppdämningar å flera ställen, hvarföre ock stränderna mestadels äro sanka. Den vestligare grenen kommer från sjön Stora Ljusen, som fordom haft utlopp till Dalelfven, och går mest åt sydost genom Silfköparen, Olof Jons damm, som mottager Harsjömåssarnes vatten, vidare Långforssen, hvari ock några småsjöar utfalla, samt dammarne vid Sala silfververk; nedanför hvilka den förenas med den östligaste grenen. Denna kommer från Storsjön, och går åt öster till den betydliga, genom sju sjöars uppdämning bildade, nära ½ qvadratmil stora Hallaren (218 fot öfver hafvet); hvars gamla utlopp till Dalelfven blifvit mestadels tillstängdt, men ett nytt bildadt, hvarigenom ån fortlöper söder ut till Clasbomyran (213 f.), och i flera bugter till Sala damm (185 f.). Den genom båda vattendragens förening bildade Sagån går sedermera alltjemnt åt sydsydost, mestadels genom slättbygder, ehuru ofta mellan höga stränder, bildade af Långhedens utskott, eller af sandåsar; den är ovanligt djup, och tillfryser sällan väl, mottager tvenne ej obetydliga tillopp från vester, Kila- eller Ransta- och Tortunaåarne, och flera mindre från öster, utgör i sitt nedersta lopp gränsen mot Upsala län, bildar vid Nyqvarn ett fall, och utgår slutligen i Oxfjärden af Mälaren. Hela detta vattendrags längd, med föga öfver 200 fots sänkning, kan beräknas till 7 mil, hvaraf 2 inom de lägre höjd-terasserna, det öfriga på slätten; bredden till 2 eller 3, slutligen en mil. Hit höra, inom detta län, helt eller delvis, Öfver- och Ytter-Tjurbo härader, eller Möklinta, Sala, Kila, Kumla, Sevalla, Tortuna och Björksta socknar; af Norrbo härad, Romfartuna och en del af Tillberga; af Simtuna härad, Enåker, Norrby och Tärna.

Ännu något östligare rinner Örsunds-ån, bildad af en mängd små vatten, alla från Långhedens utskott, och mellanliggande kärr eller småsjöar. Den största grenen kommer från

Wånsjön; en mindre, Simtuna-ån, tillstöter från vester, andra såsom Thorstuna-ån m. fl., från Fjerdhundralands höjder i nordost; åter andra här upprinnande förena sig utom länet med hufvudån, som efter kanske 3 mils väg åt söder, mest mellan sandåsar, och en knapp mil åt öster öfver slättbygd, går ut i Upsala län. Hela vattensystemets bredd kan räknas till något öfver en mil. Hit höra af Simtuna härad Vester-Löfsta, Altuna, Simtuna och Frösthult, och af Thorstuna härad Hvittinge, Thorstuna, Österunda och Hernevi.

Från småsjöar vid sistnämda härads och länets östliga gräns upprinna åtskilliga af Upsala läns åar; nordligare en annan, som till betydlig del hör till detta län, den längre ned så kallade Tierps-ån. Denna uppkommer från småsjöar vid Långhedens östliga utskott, går åt nordost, bildar under namn af Wreta-ån betydliga träsk, mottager tillopp från Skärsjön och deromkring liggande kärr i nordvest, och fortlöper, mest ostligt, och åter genom träsk, till sjön Temnaren. Här tillstöter Toftens vatten från norr m. fl. Temnaren, som i nästan fyrsidig form upptager ¾ mil i längd, ½ mil i bredd, och nära ⅜ qvadratmils areal, har sitt utlopp utom länet. Hela dalgångens längd kan inom detsamma beräknas till 3 mil, bredden till 2, hvaraf nästan hälften upptages af måssar. Hit höra Huddunge, Nora, Harbo och Öster-Wåla socknar af Thorstuna och Wåla härader.

Allt vatten inom länet norr om Långheden, så vidt det ej medelst konst fått en ny väg genom denna, går till Dalelfven. Det bildar en stor mängd sjöar, åar och måssar, men intet vattendrag af betydenhet. De längst i vester belägna småsjöarne höra till bergstrakterna, och ligga 4 till 500 fot öfver hafvet, såsom Ingelsbennings och Andersbennings Storsjöar. Öster ut blir landet allt mera lågt och sumpigt, och öfversvämmas flerstädes af elfven vid högt vattenstånd. Hela detta flodområde upptager inom länet minst 7 mil i flera bugter, med en bredd af kanske ½ mil. Hit höra delar af Norbergs, Vester-Fernebo, Möklinta, Nora och Öster-Wåla socknar. Sjelfva Dal-

elfvens vikar ingå i de tre sista, och sänka sig der från 246 fot till föga mera än 100 öfver hafsytan.

Dels i vinkel mot, dels i bredd med ofvannämda höjdsträckningar, men mindre bestämmande än de för vattendelningen, och fastmera ofta afskurna af vattnen, gå från norr till söder några, redan förut antydda, grus- och sandåsar, alltmera märkbara, ju längre åt öster, der bergens höjd och vidd aftaga. Den östligaste, Dalkarlsåsen kallad, kommer från Gestrikland, framstår söder om Dalelfven i Nora socken, går med några obetydliga bugter söder ut, genom Enåker och V. Löfsta, länge utefter Örsunds å, aftager i höjd i Altuna socken, förekommer än på en, än på en annan sida om vattnen, och går slutligen genom Hernevi till Upsala län i trakten af Enköping. — Dernäst följer Badelundsåsen, som kommer in i länet från Dalarne i tvenne grenar, uti Möklinta och Vester-Fernebo; båda förenas vid Sätra på gränsen mellan Fläckebo och Kila, hvarefter åsen, med än vexande, än aftagande betydenhet, framstryker i sydostlig rigtning öfver Romfartuna, der en östlig gren möter från Kumla, och öfver Hubbo och Badelunda, ½ mil öster om Westerås, uppsticker derpå i flera öar uti Mälaren, samt öfvergår till Kjulaåsen i Nyköpings län. — En tredje, Ramnäs- eller Kolbäcksåsen, börjar vid Åmänningens södra strand, följer Kolbäcks-ån, än på vestra, än på östra sidan, och går öfver Nyckelön till Tumbo i nyssnämda län. — Den fjerde slutligen, Hed- eller Kungsörs-åsen, kommer dels från Westanforss och Gunilbo, utefter Svansjöarne, dels från Nedra Wettern i Skinskatteberg, följer efter skedd förening Hedströmmen, mest på östra sidan, till sydliga ändan af Malma, går derpå öfver till Köpings-ån, följer dess vestra brädd till sjön, uppsticker der i holmar och näs, afbrytes af Arboga-ån vid dess utlopp, men fortgår på andra sidan genom Carlskyrka socken till Rekarne. Dylika åsar, ehuru mindre ansenliga och mindre sammanhän-

gande, åtfölja ock flera af länets mindre vattendrag, eller de störres grenar.

Af allt det ofvanstående visar sig, att i Westerås län ingen skarp åtskillnad kan anmärkas mellan de olika delarnes läge och natur, utan snarare en sakta öfvergång från de aldrig särdeles höga bergstrakterna i nordvest, till slättbygderna i söder och öster; och att öfvergångstrakterna, med sina vidsträckta skogs- och kärrmarker, hvilka blott här och der lemna rum för odlingar, tillika med grus- och sandåsarne, upptaga en ej obetydlig del af det hela. Också torde berg, skog, sand, kärr och annan till odling obrukbar eller ännu obegagnad mark kunna anses utgöra minst två tredjedelar af länets vidd. Måssar och kärr uppskattas ensamna till 4 qvadratmil eller $\frac{1}{15}$ af arealen. Men dessa jemnförelsevis stora vidder äro emellertid ej onyttiga, eller för landets välstånd förlorade. Bergen innehålla flerstädes, mest i nordvest, rika malmtillgångar och användbara stenarter; deras högslätter, och ännu mera sandåsarne, bära skog eller utgöra betesmarker, äfven kärren äro dels skogbärande, dels låta de förvandla sig till äng eller åker, och såväl deras som småsjöarnes yta blir alltmera inskränkt af menskliga fliten. — Af den för odlingen i anspråk tagna, kanske tredjedelen af länets areal, kan öppen åkerjord svårligen beräknas till mera än 4, högst 5 qvadratmil, eller $\frac{1}{12}$ af det hela [2]).

»Bergarterna [3]) inom länet äro alla af den primitiva bildningen, ehuru af många slag, och deras särskildta sätt att massa sig tillsammans, tyckes hufvudsakligen hafva bestämt, icke blott omvexlingen af landets ytformer, utan ock dess olika bördighet, odlingsbarhet och klimatiska förhållanden.

---

[2]) Jfr Top. Stat. Uppgifter om Westerås län, hvarpå det egentligen statistiska för detta häfte hufvudsakligen stödjer sig. Forssell beräknar länets insjöar och kärr till nära 7 qvadratmil, utmark, skog och berg till nära 49, äng och beteshagar till nära 4, åker till ej fullt $2\frac{3}{8}$ qv. mil. Densamme antager, att $\frac{1}{4}$ af länet ligger mera än 300 fot öfver hafsytan, allt det öfriga mindre.

[3]) Det nästföljande, för länets geognosi, författadt af Berghauptman af Forselles, är, med alla vederbörandes tillstånd, aftryckt ur ofvannämda Top. och Stat. Uppgifter.

Om man föreställer sig en linea dragen från Avesta till Dalelfven i sydlig rigtning samt nedom sjöarne Åmänningen och St. Kedjan, emellan Öfra och Nedra Wettern till sjön S. Mogen inom Örebro län, så går denna linea genom en mängd tvärdalar, hvilka en gång förenades i en stor sammanhängande, nu af yngre urarter ifylld dal, som åtskiljer berglandet från slättlandet, äfvensom de båda bergarter, som utgöra grunddraget i detta län. På nordvestra sidan af denna linea höjer sig den egentliga bergstrakten, hvars grundberg, utgörande en fortsättning af den högre bergsryggen i nordvest utom länet, består af röd granit, som merendels framstår blott i de höga bergsplatåerna och deras spetsar, emedan andra urbergsbildningar ligga i de mellan graniten befintliga dalarne. Emot den anförda linien sänker sig den röda graniten hastigt, och på sydöstra sidan om linien öfvertäckes den af ett vidt utbredt lager af grå granit eller gneis, som sedan utgör det synliga grundberget i länets öfriga delar, och som i sydost mot Mälaren öfvergår till tydlig skiffrig gneis. Med låga kullar höjer den sig småningom från Mälaren, dock något hastigare i gränsen af berglandet; men sällan upphinnande en höjd af 300 fot öfver hafvet, bildar den hufvudsakligen ett slättland, och den i dagen framstående kanten af dess lager utgör sydöstra sidan i den omnämda tvärdalen, under det att den röda graniten bildar nordvestra sidan.

De urbergarter, som fyllt denna dal, äfvensom dalarne i den röda graniten, äro: dels hornstens- och glimmerskiffer-arter, dels kalkstens- och marmor-arter, dels ställstens-arter, dels hornblende m. fl. arter, hvilka alla, i en viss ordning sinsemellan lägrade, taga sin plats emellan granitspetsarne, och bilda merendels platta dalbottnar, på hvilkas sidor de lagerformiga bergarterna, bestående af hornsten, som efterhand öfvergår till ordentlig glimmerskiffer, uppstiga längs granitens sidor, och höja sig i branta kullar och bergmassor, under det att osammanhängande kalkberg bilda sig på och emellan dem, vanligen utefter nordvestra sidan; hvaremot hornblendebildningarne lagt sig i de djupaste dalarne af slätterna.

Ehuru dessa ifyllningar sällan äro fria från svafvelkis, och hornblendestenen förer en icke ringa jernhalt, så innehåller likväl ingen af dessa hornblenderika arter sådana metalliska sammansättningar, som man kallar malm; men de genomskäras af gångar eller lager, som föra än blyglans med någon silfverhalt, än kopparkis och flera andra ämnen, men förnämligast jernmalm, till stor mängd och rikedom, och hvaraf länets betydliga jernproduktion underhålles.

Sålunda äro länets vigtigaste malmfält belägna i den förr nämda tvärdalen, emellan den grå och den röda graniten, i en sträckning från Avestad, åt vestsydvest, genom Norbergs, Westanforss och Skinskattebergs socknar. I hela denna sträckning, likasom i dess fortsättning utom länet[4]), förekomma malmer lika allmänt, som de utom densamma äro sällsynta, då nästan inga malmförande gångar blifvit funna i granitbergen.

Af malmfälten i länet må anföras[5]): *Risberget*, *Morberget*, *Norberget* eller *Klackberget* i Norbergs socken, hvilka äro bland de betydligaste i riket, i afseende på deras ymniga tillgång på godartade jernmalmer; *Gillermarken* och *Löfsvedet* i samma socken, der blyerts brytes; samt *Riddarhytte* malmfälten i Skinskattebergs socken, med betydliga tillgångar på jern- och kopparmalmer samt någon koboltmalm.

På den grå granitens grund upptager en ifyllning af uppslammade arter Vester-Fernebo, Fläckebo och Harakers socknar, norr och öster om Wangsåns och Svartåns vattendrag ned till Svanå bruk, nordligaste delen af Romfartuna, hela Kila, Sala och södra delen af Möklinta, jemte den del af Enåkers socken, som gränsar till Hallaren. Denna ifyllning, genom hvilken granitens toppar ej sällan uppstiga och bilda bergen, hvilar på

[4]) Dessa bergarter fortsättas genom Örebro län, i samma rigtning, och innesluta äfven der de vigtigaste malmtillgångarne, likasom ännu längre bort i Wermland, sedan den gjort en krökning åt nordvest omkring foten af den stora röda granitformationen.

[5]) Utförlig afhandling härom finnes i Hisingers mineralogiska geografi öfver Sverige, samt i Ångmans beskrifning öfver Norbergs bergslags härad.

inlägrade hornstensarter, af hvilka dock föga framstår i dagen, och hvarofvanpå en låg rygg af kalkberg med hälleflintbildningar, som ofta öfvertäcka kalken, sträcker sig genom Kila, Sala och Enåkers socknar, utefter den grå graniten. Norr om denna rygg hafva egna ställstensarter bildat vattendelaren emellan Dalelfvens och Mälarens dalar, genom Sala, Möklinta och en del af Enåker, under det att hornblendesten, albith-granit och albithskiffrer uppfyllt dalen mellan dessa båda ryggar. I Vester-Fernebo, Fläckebo, Haraker och Romfartuna socknar utbreder sig deremot mörk cloritskiffer med inlägrade hornblendearter, under ett flackt och bördigt slättland.

Bland kalkbergen är *Salberget* vid Sala det största och enda malmförande; det genomskäres af en myckenhet gångar, som föra blyglans, med en ovanlig halt af silfver [6]), jemte några obetydliga gångar med kopparmalm, som från urminnes tider brutits i Sala grufvor. De öfriga af dessa bergarter genomskäras väl äfven af gångar, som merendels fört svafvelkis och kopparkis, samt äfven jernmalm, hvilken föranledt många grufförsök; men utan att man hittills funnit något lönande.

Uti den gråa graniten förekommer också en bildning utefter Arboga-åns dal, af en från Mälaren uppstigande syenith- och hornblendeskiffer-massa, synlig till inemot Röforss bruk. Den är längre upp efter vattendraget öfvertäckt af albith-syenith, som utbredt sig öfver det låga landet omkring Fellingsbro, utan att uppstiga på höjderna mot Hjelmaren. Hornblendeskiffer har äfven här lockat till fruktlösa grufveförsök vid Arboga och Svarthäll.

Utom de nu beskrifna, förekommer en mindre dylik bildning vid sjön Temnaren i Öster-Wåla socken, samt en annan vid Söder-Åmyra by i Huddunge socken, men hvilka ännu icke blifvit nogare undersökta.»

---

[6]) Blyglansmalmen i Salberget håller 5 lod silfver på 100 skålpund blyglans, då deremot sådana malmer, på andra orter i Westmanland och Dalarne, vanligen hålla ¼ till ½ lod silfver på lika mycket ren blyglans.

Jordmånens beskaffenhet i de särskildta delarne af länet står, som ofvan antydt är, i närmaste sammanhang med bergarternas. I de egentliga bergstrakterna, särdeles inom Norbergs bergslag, är jordytan mestadels öfversållad med stenklapper på mogrund, och i allmänhet är sanden der rådande. I de skogstrakter, som utgöra öfvergången till slättbygden, hafva likaledes de låga landtryggarne sjelfva en stenbunden, sandig jordmån, de mellanliggande slätterna eller dalarne åter en med mojord omvexlande eller blandad mager lera, gemenligen kallad björklera eller jäsjord; med undantag likväl af Sala-trakterna, och det nordostligaste hörnet af länet, der en starkare, kalk- och mergelhaltig lera är rådande, åtminstone så vidt ej utrymmet upptages af de vidsträckta måssarne. Den egentliga slättbygden utmed Mälaren slutligen har en oftast hård, men bördig lerjord, der som ej de äfven hit framskjutande grusåsarne förorsaka undantag.

Jordens mineraliska rikedom framträder äfven i detta län, ofta långt från sina egentliga hembygder, i mineraliska, mest jernhaltiga källor, såsom vid Sätra i Kila socken, en af de mest berömda i riket, vid Emaus nära Westerås, äfvensom i grannskapet af de öfriga städerna, och på flera andra orter. En annan slags märkvärdighet, för ovanligt rik vattentillgång, ega tvenne källor, på Flosta egor i Altuna socken, och på Hedåkers i Vester-Fernebo: den sednare drifver, hela året om, en qvarn, den förra både såg och qvarn.

Klimatet är uti detta i allmänhet lågländta och ej särdeles långt från hafvet samt på en sida utmed sjö belägna län betydligt mildare än i andra i jemnbredd dermed liggande trakter, såsom Westmanlands vestligare bergslager och Wermland. Emellertid är skillnaden märkbar mellan Westerås vid midten af Mälarens norra strand, och Stockholm vid dess utlopp, ehuru under samma bredd; och ej mindre märkbar mellan olika trakter inom länet, så att medeltemperaturen för luft och jord sjunker, ju längre åt vester och nordvest, dels i följd af större afstånd

från

från hafvet, dels af högre belägenhet, eller af de menliga inverkningar, som kärrländig natur medförer. Våren börjar en eller annan vecka tidigare på slättbygden, vinter och slädföre äro stadigare i bergstrakterna. Åkerbruk och vårsådd begynnas några dagar tidigare på slätterna vid Mälaren, än på dem som omgifva Sala stad; och der åter tidigare närmast kring staden, på 170 fots höjd öfver hafvet, än t. ex. 1¼ mil längre i norr, vid Broddbo, på 257 fots höjd, der man ock anmärkt, att jordtemperaturen p. m. för år är en hel grad lägre, blott 5¼ grad [7]). Bergslagens sjöar äro ofta körbara, när Mälaren redan är öppen för segelfarten [8]). Trakterna kring Hallaren och Temnaren äro de som mest erfara följderna af ett sankt läge, nemligen tidigt om hösten påkommande och långt fram på våren fortfarande frostnätter, samt kalla dimmor, äfven ej sällan under sommartiden.

Vextligheten, beroende å ena sidan af jordmånen, å den andra af klimatet, företer ock olikheter. Eken, som vid Östersjöns kust går ofvanom Gefle, upphör här en grad sydligare, nedanför skogsbygdernas gräns; i dessa blifva ock andra till Mälarestränderna hörande träd- och buskarter sällsynta, och redan i Skinskattebergs bergslag, på 4 till 500 fots höjd öfver hafvet, möta flera för kallare klimat egna vexter, dvärgbjörk, åkerbär m. m. Antalet af sistnämda trakts phanerogamer upp-

---

[7]) Luftens medeltemperatur för året är uppgifven,

	för Stockholm + 5°75′,	f. Westerås + 5°63′,
Vintermån. medelköld	— — — 2°93′,	— — — 3°23′,
Sommarmån. medelvärme	— — + 9°97′,	— — + 8°78′.

[8]) Islossningen på Mälaren har 6 år af 100 inträffat i Mars, 71 i April, 23 i Maj; isen lägger sig oftast i December, eller början af Januari. Men huru olika förhållandet kan vara under näst på hvarandra följande år, har sednaste tiders erfarenhet visat: vintrarne 1846 och 1848 kom isläggningen, det sednare året dock ej afgörande, hela 4 till 6 veckor tidigare än 1847; islossningen om våren 1848 skedde dock flera veckor tidigare än de andra två åren. Sen islossning anses vanligen åtföljas af dålig årsvext, och tvärtom.

gifves till något öfver 400, då slättbygden torde hafva ännu ett par hundrade mera. Tall och gran utgöra mestadels länets skogar, befintliga dels å bergs- och grusåsar, särdeles i öfvergångstrakterna från bergslag till slättbygd, dels spridda i den sistnämda. Bland temligen sammanhängande skogstrakter är Långheden. Näst barrskogen intager björken, å sämre, för odling mindre brukbar, mestadels stenbunden mark, mesta utrymmet. Asp och al äro mera sällsynta, ännu mera ek, ask, lönn m. fl., hvilka ej gerna förekomma i någon större myckenhet utom vid herrgårdarne.

Odlingens successiva gång i detta län har sannolikt varit dels från öster till vester, från det tidigare bebygda Upland, dels från söder till norr och nordvest, från Mälarens stränder, upp efter vattendragen. Hela slättbygden vid sjön synes vara gammal bygd: dess vidsträckta åkerbruk, dess fattigdom på skog, de många till omfånget inskränkta socknarne, den täta befolkningen, de till arealen små hemmanen, mängden af grafhögar, bautastenar, runstenar, sägner och andra minnen från hedenhös, eller från christendomens första tid inom landet, allt vittnar om uråldrig kultur. Ungefär detsamma är i viss mån förhållandet med Sala-trakten, der äfven bergsbruket synes gå långt tillbaka i forntiden, samt med de mellersta delarne af bergstrakterna, åtminstone Skinskattebergs; deremot synes det öfriga af sistnämda ort, äfvensom Norbergs bergslag, räkna sin odling från de sista seklerna af katholska tiden, till en del kanske från ännu yngre dagar.

Härmed öfverensstämmer historiens vittnesbörd, då den låter kulturen utgå från Tiundaland (hufvudsakligen nuvarande Upsala län, men med många undantag och tillägg), genom Fjerdhundraland, och låter detta vara det första Westmannaland, omfattande sannolikt Trögds, Åsunda, Lagunda och Thorstuna härader, det sista med utsträckning öfver det sednare s. k. Simtuna, kanske inemot Westerås. Härtill kom sednare Tuhundra, kanske de nuvarande Tuhundra, samt Snäfringe och Åkerbo

härader ända till Opboga ström; namnet Siende skall betyda Sjuhundra, och motsvara det fordna Fjerdhundra med tillkomna tre härader, Simtuna, Tjurbo, nu deladt i tvenne, och det nu s. k. Siende; men det torde snarare helt enkelt betyda Sjöhärad, såsom vid sjön beläget. I Snäfringe härad predikades först christendomen, af S:t David, som från Torpa i Södermanland skall ha kommit öfver till Dåfö (Davidsö) i Munktorp, i sednare hälften af 11:te scklet. Ett århundrade sednare vidtager en säker biskopslängd för Westerås stift. I handlingar från början af 1300-talet nämnas, såsom delar af erkestiftet, följande hit hörande orter: af *Fiædhrundia*, tvenne *provinciæ* (egentligen prosterier, och ej alltid till omfattningen öfverensstämmande med de verldsliga häraderna), *Thorsakir* (Thorstuna) och *Simbohundæri* (Simtuna), med dertill hörande kyrkor, mestadels i öfverensstämmelse med nuvarande förhållanden; samt af *Tiundia* och *provincia Vendil*, trenne socknar af nuvarande Harbo härad, *Harir* (Harbo), *Wålir* (Wåla) och *Norir* (Nora). Ingen kyrka, som i dessa orter nu finnes, synes då ha saknats. Likaledes återfinnas de flesta andra af Westerås läns kyrkor i handlingar från samma århundrade, eller det närmast derpå följande, några äfven längre tillbaka; äfvensom en stor mängd namn på gårdar förekomma, som lätt nog återfinnas i de närvarande. Blott Schedvi, Hed, Gunnilbo och kanske Skinskattebergs kyrkor torde räkna sin första ålder från 1500-talet, Karbenning och Westanforss från 1600-talet. Det sistnämda har först 1811 blifvit ett pastorat för sig. Carlskyrka socken daterar sin uppkomst från K. Carl XI:s tid, genom afsöndring från Torpa, hvartill det sedermera kommit i ställning af hufvudkyrka. — Bergslagsprivilegierna för Norberg synas ej gå längre tillbaka, än till 1300-talet; för Sala torde väl äldre hafva funnits.

Landets indelning för administrativa ändamål af alla slag har under tidernas lopp undergått många förändringar. Af gammalt har vestra delen, ungefär till Sagån, hört till Upsala stift, det öfriga till Westerås, utom de socknar af Södermanland,

som detta län omfattar, och hvilka räknas till Strengnäs stift; på 1300-talet synes äfven Säterbo hafva hört dit. I afseende på lagskipningen, torde hela Westmanland, så vidt det var bebygdt, ursprungligen hafva lydt under Fjerdhundralands landsting, men sedermera har hela det nuvarande länet mesta tiden utgjort en lagsaga med Dalarne, tills år 1832 dermed förenades äfven Upsala län. I hänsyn till civil förvaltning har länet än omfattat äfven Dalarne, än hafva dess egna särskildta delar varit afsöndrade.

Den nuvarande indelningen för civil förvaltning och uppbörd, under inseende af länsstyrelsen i Westerås, är i 6 fögderier, hvaraf 4 i söder, Wäsby, Westerås, Strömsholms och Kungsörs, och 2 i norr, Salbergs och Bergslags, samt 22 länsmansdistrikter; för lagskipningen, i 4 domsagor, 13 härader; hvartill komma i båda fallen de fyra städerna, med hvar sina magistrater och egna rådhusrätter, Westerås stad äfven med särskildt kämnersrätt. — För ärenden, som röra bergsväsendet, omfattar länet ett berghauptmansdöme, bestående af Sala bergslag; och af ett bergmästardöme, Öster- och Vesterbergslagernas, eller Westmanlands och Stora Kopparbergs, ett bergsfögderi, omfattande Norbergs och Skinskattebergs bergslager, samt Ramnäs och Östra Westmanlands bruksdistrikter. — För medicinalvården finnas en provincialläkare i Westerås, en distriktsläkare i Norberg, en lazaretts-, 4 stadsläkare och 2 stadskirurger; för landtmäteriet, en förste, en andre landtmätare och 10 kommissions-landtmätare; för postverket, en postinspektor i Westerås, 4 postmästare i 3 städer och Strömsholm; vidare har länet en jägmästare, en salpetersjuderidirektör o. s. v. — I militäriskt hänseende höra hit större delen af Lifregements-grenadierer, 375 rotenummer, och af Westmanlands regemente, 940, samt en mindre del af Lifregements-husarer, 25 nummer, utom befäl, spel m. m., allt hörande till fjerde militärdistriktet. — För den kyrkliga förvaltningen slutligen, hör länet till tre stift: af erkestiftet ligga inom dess gränsor tvenne prosterier, Norra och Södra Fjerdhundra, med tillsammans 14 socknar af 11 pastorater,

samt 1 socken af ett tredje prosteri, Lagunda; af Westerås stift, 6 prosterier, Domprosteriet, Munktorps, Köpings, Arboga, Fernebo och Sala, med tillsammans 55 socknar af 46 pastorater, samt delar af två socknar i ett sjunde, Fellingsbro, slutligen af Strengnäs stift ett pastorat med två socknar af Vester-Rekarnes prosteri; i allt 4 till en del stadspastorater, 54½ andra, och 72 socknar *), utom mindre delar.

Alla dessa redan i och för sig från hvarandra afvikande indelningar äro i detalj ytterligare invecklade, i det enskildta socknar höra till flera härader, ja enskildta gårdar, belägna mellan hemman, som höra till en socken, sjelfva räknas till en annan; såsom allt af hosföljande tabell visar sig:

*) Så vida man räknar alla stadsförsamlingarne för sig, skiljda från dermed förenade landsförsamlingar.

Civil Administration och Landslagsjurisdiktion.			
Fögderier.	Domsagor.	Härader.	70 socknar eller sockendelar.
Wäsby och Salbergs. Elfva socknar i söder, betecknade med *. Tolf socknar i norr.	Simtuna.	Thorstuna.	*Österunda, *Hernevi, *Thorstuna, *Hvittinge, *samt halfva* Huddunge och Vester-Löfsta.
		Simtuna.	*Frösthult, *Simtuna, **Altuna*, Tärna, Norrby, Enåker, halfva V. Löfsta, samt delar af *Sevalla och Nora.
		Wåla.	Öster-Wåla, Harbo, Nora och halfva Huddunge.
		Ytter-Tjurbo.	*Ängsö, *Björksta, *Tortuna, *Sevalla.
		Öfver-Tjurbo.	Kumla, Kila, Sala, Möklinta.
Strömsholms.	Snäfringe.	Siende.	Kärrbo, Kungsåra, Ihrsta, Badelunda, Tillberga, Hubbo.
Westerås, med undantag af en half socken.		Tuhundra.	Barkarö, Dingtuna, Lundby, Lillhärad, en del af St. Ilian.
		Snäfringe.	Rytterne, Säby, Svedvi, Sura, Ramnäs, Kolbäck, Berg, Munktorp.
	Wagnsbro.	Norrbo.	Skerike, Skultuna, Romfartuna, Haraker, Fläckebo, en del af St. Ilian.
Bergslags.		Wangsbro.	Vester-Fernebo, en del af Karbenning.
		Norberg.	Vester-Wåla, Norberg, Westanforss, Karbenning och en del af V. Fernebo.
		Skinskatteberg.	Hed, Gunnilbo, Skinskatteberg, en del af Ramsberg.
Kungsörs.	Åkerbo.	Åkerbo.	Köping, Odensvi, Malma, Bro, Kungs-Barkarö, Björskog, Himmeta, Medåker, Skedvi, Torpa, Carlskyrka, Säterbo, Arboga, en del af Fellingsbro.

Kyrklig Administration.		
3 Stift.	8 Prosterier utom delar af tre.	58½ pastorater, 72 socknar, utom mindre delar af 2.
Erkestiftet.	Södra Fjerdhundra.	Frösthult och Hernevi, K. 3. Thorstuna, R. 2. Hvittinge, K. 2. Simtuna och Altuna, R. 1. Tärna, K. 3. Norrby, K. 3. Vester-Löfsta o. Enåker[1]), K. 1.
	Norra Fjerdhundra.	Huddunge, K. 3. Harbo[2]), K. 3. Nora, K. 2. Wåla[3]), R. 1.
	Af Lagunda.	Österunda (annex till Nysätra past. af Upsala län, R. 2).
Westerås Stift.	Sala.	Björksta, K. 2. Tortuna, K. 2. Sevalla, K. 3. Kumla, K. 2. Kila, K. 2. Sala stads- och landsförs.[4]), R. 1. Möklinta. K. 2.
	Domprosteriet.	Ängsö, P. 3. Kungsåra o. Kärrbo, K. 2. Ihrsta, K. 2. Badelunda, Pr. 2. Hubbo, Pr. 3. Tillberga, K. 2. Westerås stad o. St. Ilian, R. 1. Barkarö, K. 2. Lundby, Pr. 3. Dingtuna, Pr. 2. Skerike, Pr. 3. Skultuna, K. 2.
	Fernebo.	Romfartuna, K. 2. Haraker. K. 2. Fläckebo, K. 2. Vester-Fernebo, K. 1. Vester-Wåla o. Karbenning[5]), K. 2. Norberg[6]), K. 2. Westanforss, R. 3.
	Munktorp.	Rytterne, alt. K. o. P. 2. Säby, K. 3. Svedvi, K. 2. Lillhärad, K. 3. Ramnäs o. Sura, K. 2. Kolbäck, R. 2. Berg, K. 3. Munktorp, R. 1:
	Köping.	Köpings stads- o. landsförs. o. Kungsbarkarö, R. 1. Odensvi, K. 2. Malma, K. 3. Bro, K. 2. Björskog, K. 2. Hed, K. 3. Gunilbo, K. 3. Skinskatteberg, K. 2.
	Arboga.	Himmeta, K. 2. Medåker, K. 2. Vestra Schedvi[7]), K. 2. Arboga stads- och landsförs.[8]) o. Säterbo, R. 1.
	(Fellingsbro).	(Delar af Fellingsbro[9]) o. Ramsberg[1]). Jfr Örebro län).
Strengnäs Stift.	Af Vester-Rekarne.	Carlskyrka och Torpa[2]), R. 2.

[1]) Hit hör en gård, Sinäs, belägen inom Vester-Löfsta. [2]) Hit höra 3 gårdar, belägna inom Björklinge, och en inom Jumkils socken, båda af Upsala län, samt hälften af en femte, hvars andra hälft hör till Öster-Wåla. [3]) Hit hör i kyrklig hänsyn en inom socknens gränsor belägen gård, som i alla andra afseenden räknas till Tierp af Upsala län. [4]) Hit hör en gård, belägen inom Norrby. [5]) Hit höra i kyrkligt hänseende $5\frac{1}{16}$ hemman, belägna i Wagnsbro härad, hvaremot 3 hemman inom Vester-Fernebo socken räknas hit i afseende på uppbörd o. s v. [6]) Hit höra tre gårdar, belägna inom St. Kopparbergs läns gränser. [7]) Tvenne hithörande gårdar lyda under Örebro län. [8]) Hit hör hälften af en ej skiftad by, hvars andra hälft räknas till Westermo socken af Nyköpings län. [9]) Nemligen 15½ mantal. En by deribland har åkrar och ängar inom Örebro län. [1]) Nemligen 2½ mantal. [2]) Hit hör 1 mantal af en ej skiftad by, hvars öfriga 4½ mantal räknas till Tumbo socken af Nyköpings län.

Länets landsbygd innehöll år 1848, enligt mantalslängderna*), 2850$\frac{1}{32}$ förmedlade mantal, hvaraf 19[illegible]0[illegible] skatte, 376$\frac{5}{8}$ krono, 522$\frac{11}{16}$ frälse. Stadsegorna utgöra tillsammans 99$\frac{1}{8}$ mantal.

Om ofvannämda hemmantal för landsbygden fördelas på länets hela landyta, skulle uppstå ett medeltal af 50$\frac{1}{4}$ mantal på qvadratmilen; men i Bergslagsfögderiets åtta socknar gå p. m. ej fullt 23 mantal på en qv. mil, i åtta socknar rundt omkring Westerås deremot p. m. ungefär 132. Fördelas arealen på socknarnes antal, med afräkning af stadsförsamlingarne, får man öfver $\frac{4}{5}$ qvadratmil till medeltal; men i verkligheten upptaga 11 socknar mindre än $\frac{1}{4}$ qv. mil hvar, 29 andra mindre än $\frac{1}{2}$, åter 12 mellan 1 och 2, och 8 mera än 2 qv. mil hvar; deribland Skinskatteberg 2$\frac{1}{3}$, då Hernevi har blott $\frac{1}{15}$. Wäsby, Westerås, Strömsholms och Kungsörs fögderier, med

---

*) De mera detaljerade tabellerna till Komittéens för Skatteförenklingen betänkande upptaga följande summor, synbarligen äfven gällande blott landsbygden.

Skatte:	Vanliga och Rekognitionshemman,	
	Tillhörande enskildte	1,899,26
	— — Allm. verk o. inrättn., kyrkor o. fr. stiftelser	8,62
	Boställen	5,54
—	Säterier i enskildtas ego	35,50
	S:a	1,948,92
Krono:	Vanliga,	
	Statens, som innehafvas under Åbo-rätt	18,
	Disponerade af allm. verk o. inrättn. etc.	105,75
	Boställen	177,42
	Statens för andra behof använda	25,75
—	Kungs- och Kungsladu-gårdar	46,75
—	Säterier,	
	Enskildtes	2,
	Boställen	3,
	S:a	378,67
Frälse:	Allmänna och utsockne,	
	Tillhörande enskildte	403,35
	— — Allm. verk o. inrättn. etc.	1,50
	Boställen	0,50
—	Säterier och ladugårdar,	
	Tillhörande enskildte	95,62
	Rå och rörs, d:o	20,17
	S:a	521,14
	S:a S:arum	2,848,73

ıar, upptaga tillsammans ungefär 26 qv. mil, Sal-
ı Bergslags fögderier, med 20 socknar, omkring 29

·lkmängden i Westerås län var år 1815 beräknad till , år 1840 till 92,494; år 1845 hade den vuxit till ; största tillvexten tillhörde under båda perioderna ·slags och Kungsörs fögderier, Wäsby fögderi företedde minskning. Landsbygdens folknummer särskildt steg år 1848 till 84,063, som, fördeladt på socknarnes antal, skulle gifva till medeltal 1236; men t. ex. Hernevi hade blott 352 innevånare, då Vester-Fernebo hade 3294. Fördelar man åter samma folknummer på länets areal, skulle medel-befolkningen blifva 1487 på qvadratmilen; men den var särskildt i Westerås fögderi 2030, i Wäsby 1963, i Kungsörs 1918, i Strömsholms 1787, i Bergslags 1111, i Salbergs 1049. Dessa beräkningar kunna gifva en ungefärlig måttstock för kulturens allmänna ståndpunkt i de särskildta delarne af länet, och ett stöd mera för ofvan framställda förmodanden om densammas olika ålder och successiva fortgång.

Hushållens antal var år 1840, å landet 15,968, i städerna 2080, så att på båda ställena ungefär 4 till 5 personer p. m. utgjorde ett hushåll. Ingångna äktenskap under de sista 5 åren voro p. m. för år 672, under det föregående qvinqvenniet 707. Antalet af personer, som lefde i äktenskap, förhöll sig till hela befolkningen, som 10 till 27 å landet, som 10 till 35 i städerna. Födde voro p. m. för år 2650, eller 1 på 34, döde 2323, eller 1 på 39; i städerna särskildt var de föddes antal som 1 till 52, de dödes som 1 till 31; å landet de föddes som 1 till 36, de dödes som 1 till 41. Men landsbygdens folkmängd hade dock ej vuxit så mycket, som af ofvanstående skulle kunna slutas, ej heller hade städernas folkmängd minskats, i det utflyttningar från landet till städerna, och ej mindre till hufvudstaden, förändrat förhållandena. Verkliga folkökningen var blott p. m. 206 årligen, hvaraf 120 i samtliga städerna; på alla de sista 25

åren hade den varit för hela länet p. m. 347 årligen, oaktadt att antalet af utflyttade öfverstigit antalet af inflyttade med 92 årligen. I allmänhet hade populations-förhållandena för åren 1836—1840 varit mindre lyckliga, än för de näst föregående qvinqvennierna, så väl i detta län, som i de flesta öfriga i riket.

Af mankön föddes under de nämda 5 åren, å landet $2\frac{1}{5}$ procent mera än af qvinkön, i städerna $1\frac{3}{7}$ pc. mindre. Dödligheten var på båda ställena något större å qvinkönets sida, tvärt emot hvad förut varit förhållandet, och i andra län äfven sednast egt rum. Mankönets samtliga antal var år 1840 underlägset qvinkönets med 29 pc. i städerna, 12 å landet. — Af de årligen födda voro under de 5 åren, i städerna $\frac{1}{5}$, å landet $\frac{1}{15}$ oäkta; för hela riket hade proportionen under 25 år varit som 1 till 6 i städerna utom Stockholm, och som 1 till 20 å landet. Man ser inflytandet af närheten till hufvudstaden, som sjelf på 65 barn räknade 25 oäkta. — Af hela befolkningen var år 1840 ungefär 31 pc. under 15 år, 61 mellan 15 och 60, blott 8 öfver 60.

Fördelningen efter stånd och yrken låter sig ej genomföra, emedan bestämda gränsskillnader stånden emellan svårligen kunna uppdragas, och emellan yrkena alldeles icke. Mången drifver på en gång flera yrken, och särskildt äro åker- och bergsbruk merendels förenade. Omkring 80 procent af hela befolkningen torde hufvudsakligen tillhöra jordbruksnäringen, och deraf kanske hälften anses fullt arbetsföre; 11 procent kunna tillhöra öfriga näringar, 5 räknas till tjenstemanna- och ståndspersons-klassen, och 4 pc. torde underhållne fattige utgöra, allt med qvinnor och barn. Manliga personer, som voro i embetstjenst, räknades år 1840 till 1925; de som från sådan tagit afsked, till 2933; de som idkade bruk, fabriker, handel, sjöfart, handtverk eller fria konster, till 3370; landtbrukare utom bondeståndet, till 1284, bondeståndet sjelf till 22,108. Häraf voro 3660 bönder å egna hemman, 1465 å andras, 2991 jordtorpare, 1213 stattorpare, 7537 arbetsföre

söner af allmoge och i dess tjenst, 2792 ynglingar mellan 10 och 15 år. År 1845 funnos af män, som fyllt 21 år, 75 af adel, 104 prester i ordinarie tjenst, 5 ofrälse bruksegare hörande till borgarståndet, 3636 af bondeståndet, 12,644 personer i andras tjenst, 1118 som ej hörde till någon af dessa klasser. — Enligt 1848 års mantalslängder för landet voro bland 84,063 skattskrifne personer 38,814 befriade från all skatt; enligt 1847 års mantalslängder för städerna voro af 10,156 personer, 3999 skattfria.

Förmögenhetsfördelningen är här, som öfverallt i riket, olika för olika orter, välmågan jemnare fördelad på landet än i städerna, jemnare vid jordbruket, än vid bergsbruket. Bland allmogen finnas här och der, särdeles i bergsbygden, några få med betydlig förmögenhet; men för det mesta har den ej utöfver daglig bergning, ehuru dess välmåga är i sakta stigande; starkare synes förmögenheten tilltaga inom den ofrälse ståndspersonsklassen, ehuru med vida tätare omkastningar, för de enskildte personerna, från rikedom till fattigdom; då deremot frälseståndet i det hela synes gå jemt utföre i välstånd. Det sistnämda har nemligen, under de fem åren 1841—1845, sett sin fasta förmögenhet minskad med ungefär 49,000 R:drs värde årligen; ståndspersonernas förmögenhet har tillvext med nära nog lika mycket; böndernas har ökats med omkring 3000 R:dr årligen i slättbygdens fögderier, men minskats med något mera i bergslagsfögderiet, hufvudsakligen i följd af ståndspersonernas äfven i detta län, som annorstädes, alltför stora ifver att deltaga i det ofta hastigt, men ej sällan osäkert lönande bergsbruket. Värdet af intecknad egendom motsvarade ej, hos allmoge och ståndspersoner, värdet af köpt egendom, men öfversteg det betydligt hos adeln; äfvenledes låg hos den sednare beviljade inteckningars summa vida mera öfver summan af de dödade, än hos de ofrälse stånden. Frivilligt försåld fast egendom steg årligen öfver 6 millioner R:dr, den genom utmätning försålda inemot 50,000, men 1845 särskildt, i följd af ofördelaktiga konjunkturer, till 143,795.

År 1845 beräknades, att 95 personer af adel egde tillsammans omkring 483 hemman, deraf ingen hade under ¼, de relativt fleste, eller 19, hade 1 till 2, och 15 hade mellan 10 och 30 mantal. Af ofrälse ståndspersoner på landet egde 34 tillsammans 70 mantal; deribland voro ofrälse bruksegare, tillhörande borgareståndet, de rikast lottade, dock så att ingen hade fullt 10 mantal. Af bondeståndet egde 4205 personer tillsammans 1523½ mantal; bland dem hade 609 mindre än ⅛, de relativt fleste, eller 1500, hade mellan ¼ och ½, blott två mellan 5 och 10 mantal hvar. Slutligen egde 114 personer, som ej hörde till någon af de nämda klasserna, tillsammans nära 147 mantal, och af dem en ensam 10. Adelns landtbruk var uppskattadt till 2⅖ millioners värde, dess bergsbruk till 1⅖; ofrälse ståndspersoners egendom af båda slagen till nära 3⅔; bondeståndets till 6⅛ million. I samtliga städerna voro personer af adel taxerade för fast egendom af omkring 60,000 R:drs värde, öfrige ståndspersoner utom den egentliga borgarklassen till 160,000, magistratspersoner och borgare till 783,000. — Alla dessa siffertal, ehuru hvar för sig kanske föga pålitliga, kunna dock gifva en ungefärlig måttstock för den fasta förmögenhetens fördelning. För den öfrigas bedömande söker man förgäfves någon ledning i den här, såsom i hela riket, uti sin tillämpning ej rätt rimliga bevillnings-taxeringen [*]).

Man har antagit för år 1840, att af de 18,048 hushållen 1118 egde eller kunde påräkna mera än hvad de till sitt uppehälle behöfde, 11,101 egde detta jemnt upp, 4676 behöfde delvis understöd, 1153 måste i allo anlita andras barmhertighet. De sistnämdas hela personal, med qvinnor och

---

*) Vi anföra blott, att 199 civile, 113 militäre och 192 kyrklige, tillsammans 504, embets- och tjenstemän voro taxerade till löneinkomst af 255,000 R:dr, eller p. m. 506 för hvarje person; och 422 handlande, fabrikanter, näringsidkare o. s. v. till en behållen inkomst af 90,000 R:dr, eller p. m. 218 för hvar. Magistratspersoner och borgare, 361 till antalet, voro taxerade till 4896 R:drs bevillning af "förmögenhet eller inkomst", således till p. m. 13 R:dr för hvarje person.

barn, skulle, om man här blott beräknar 3 personer på hushållet, stiga till 3400, eller $\frac{1}{17}$ af hela befolkningen. Så mycket är säkert, att fattighjonens antal är i stigande, likasom ock att plantskolorna för dem äro att söka dels i de på alltför små hemmanslotter besutne bönderne, ehuru hemmansklyfningen här å slättbygden ej ännu gått så långt som i månget annat län, dels i stattorparne, dels i backstugu- och inhyseshjonen; och att alla dessa klasser hota detta län, likasom hela riket, med ständigt ökade kostnader för de behöfvandes underhåll.

Fattigförsörjningen, med dermed sammanhängande sjukvård, bestrides, under inseende af presterskap eller stadsstyrelse, dels med reglerade fattigafgifter, dels med inkomster af donerade fastigheter eller fonder, dels genom af staten anslagna medel, dels genom utgående s. k. kurhus-afgifter, dels genom bidrag af sockenmagasinernas räntevinst, hvilka inrättningar annars äro beräknade till undsättning vid missgynnande årsvext. Magasinernas spanmålsbehållning var år 1843 beräknad till 14,600 tunnor af åtskilliga slag, vanligen hälften råg, hälften korn; inkomsten af donerade fonder utgör 6 till 7000 R:dr; den egentliga utgående kostnaden för fattigförsörjning beräknas till 18,000 R:dr. Fördelas denna summa ensam på hela befolkningen, kommer 9 till 10 skillingar på hvarje person, men på hvarje mantalsskrifven ungefär 19. Fördelas båda de nämda summorna på de understödstagande, kanske 3400, skulle hvar och en få ungefär 8 R:dr. Men till allt detta måste tilläggas hvad den enskildta välgörenheten mera frivilligt bidrager. — Bland inrättningar till upprättelse och stöd för välmågan äro framför allt att nämna de under sednare tiotalen af år stiftade sparbankerna i Westerås, Sala och vid Skultuna bruk; för rörelsens underlättande åter den ännu nyligare bildade Mälarprovinsernas sedelbank, som har sitt hufvudkontor i Westerås.

För bedömande af folkets moraliska ståndpunkt finnes en, visserligen vansklig, måttstock i den s. k. brottmåls-statistiken,

så mycket osäkrare, som en skärpt noggrannhet både i lagens tillämpning, och i brottens statistiska beräkning, samt förändringar i siffrornas uppställning, göra all jemnförelse mellan olika tider nästan omöjlig. Vi begagna här blott de sednaste uppgifterna, från 1846, till jemnförelse mellan särskildta län, mellan stad och land, och mellan länet och hela riket:

Länet räknade år 1846 en anklagad för »brott eller förseelse» på 113 innevånare, riket en på 84; länet en sakfäld på 132, riket en på 102; särskildt räknade landsbygden en anklagad på 160, en sakfäld på 197, men städerna en anklagad på 33, en sakfälld på 36. För »brott» sakfälld var i länets landsbygd en på 331, och i städerna en på 58. Förhållandet mellan man- och qvinkön var i sistnämda fall, i länets landsbygd som 12 till 1, i städerna som 4½ till 1; då det deremot i hela rikets landsbygd var som 5¼ till 1, och i dess städer som 5¾ till 1. — Häraf vill synas, att detta län i allmänhet ej är bland de sämst lottade, att städerna förete här, som öfverallt, relativt större mängd af brott och förseelser, och att mankönet likaledes lemnar större bidrag till brottmåls-statistiken än qvinkönet, i följd af de ökade tillfällen dess mera utåtgående verksamhet medförer. För öfrigt gäller här som annars, att mord och andra dylika gröfre brott äro snarare i af- än tilltagande, hvaremot brotten mot egande rätt, särdeles i mindre skala, och mot sedlighet tillvexa i antal, likasom förseelser mot ordningsstadgar; ej mindre, att fylleri medverkar till många brott, och nästan alltid till de af våldsammare art, då grunden till stöld och snatteri oftast är att söka i brist och nöd, i följd af missvext eller enskildta olyckor.

Folkbildningens förnämsta medel, folkskolorna, hafva under de sista åren, kanske ej minst i följd af Konungs och ständers bud, och beviljade publika anslag, tilltagit i antal, och få torde nu de socknar vara, som ej hafva någon, fast eller ambulatorisk, skola. Flera större jernverk hafva egna bruksskolor, såsom Skultuna, Svanå i Haraker, Gäsjö i Norberg, Ramnäs, Sura, Ferna i Gunnilbo, äfvensom Strömsholms

kungsgård. Socknarnes skolor underhållas ock här och der af enskildta stiftelser, annars af hälften utaf den s. k. skyddsafgiften, jemte bidrag af församlingen i pengar eller säd m. m. Ett skollärareseminarium finnes i Westerås. — Läroverk för högre grader af bildning äro: Gymnasium samt lärdoms- och apologistskola i Westerås, en högre apologistskola i Sala, och stadsskolor i Arboga och Köping; blott en slöjdskola, för flickor, finnes här, i Westerås.

Folklynne, vanor och klädedrägt förete i detta län knappt något från det allmänt Svenska afvikande och eget, men väl den i alla de trakter, som till en del bestå af bergslag, förekommande motsatsen mellan bergsboen och slättboen: den förre mera sjelfständig, stolt, hurtig och djerf, ej skygg för hårdt arbete, men fallen för att emellanåt njuta af samladt förråd, mottaglig för förbättringar i yrket, men fästad vid fädrens enkla och ändamålsenliga drägt, hos manfolket den långa rakskurna rocken med ståndkrage och häktor — den sednare mera trög och jemn, blott alltför ofta beroende af andra, för fattig, eller för beqvämlig, eller för litet omtänksam att samla för kommande dagar, mindre fästad vid förfädrens drägt, men mera vid deras ståndpunkt i hushållning och odling; enskildta orter göra naturligtvis undantag.

Westerås län är, i afseende på utvägar för innevånarnes bergning, ett af de lyckligare lottade i riket. Rikt på bördiga slätter, på ansenliga skogs- och ej obetydliga ängsmarker, på malmberg, om ej vidsträckta, dock så mycket mera gifvande, på små sjöar och strömmar, äfven de sednare till en del segelbara, och försedt med vägar i nästan alla rigtningar, samt med tvenne kanaler, ligger det ock mellan provinser, som dels erbjuda, dels sjelfva behöfva utbyte af produkter, och är redan i och för sig nog olikartadt att framkalla ett sådant utbyte inom sina egna gränser. Det begränsas slutligen på hela sin ena sida af en af rikets största sjöar, som med rikt odlade stränder,

med stark trafik af alla slag, och med hufvudstaden till ändpunkt, är den bästa pulsådern i statens lif. Med alla dessa förmåner utrustadt, bör detta län kunna vara, och är i viss mån ett af våra rikare, ehuru här, som annorstädes, en föga utvecklad, eller af bristande kapitaler hindrad omtanka lemnat månget tillfälle obegagnadt.

Åkerbruket är hufvudnäringen, sysselsätter största antalet arbetare, och framalstrar största värdeqvantiteten. Det är på slättbygden nästan uteslutande näring, i skogsbygden den förnämsta, men, såsom ej ensam tillräcklig för bergningen, förenad med binäringar, nemligen kolning, handaslöjder, varuforsling o. s. v.; i bergslagen slutligen, der jordbrukets produktionsvärde är underlägset bergsbrukets, och ej heller motsvarande ortens behof af brödföda, tjenar det dock såsom ett stöd för nämda yrke; det uppdrifves der alltmera för att minska beroendet af främmande orter, och drifves derföre ofta med en ansträngning, som belönas genom rikare äring än på slättbygden, ehuru merendels af mindre närande sädesslag, och med en kostnad, som, för uppodlingen af ett tunnland stenbunden eller sandig mark, kan stiga högre än hvad på slättbygden ett tunnland god och gammal åker kostar att köpa. Tillämpas hvad nu sagt är på de särskildta fögderierna, kan åkerbruket räknas för nästan uteslutande näring, och gifvande utöfver ortens eget behof, i Wäsby fögderi, och södra delarne af Westerås, Strömsholms och Kungsörs; såsom hufvudnäring mera eller mindre jemnt motsvarande det egna behofvet, och derföre understödd af andra näringar, i Salbergs, samt öfra delarne af nämda tre fögderier; om Bergslagsfögderiet slutligen gäller, i större eller mindre mån, det som är sagdt om bergslagen.

Ett stort hinder för åkerbruket, i alla delar af länet, men mest i de mellersta, ligger i de vidsträckta kärren, dels för markens oländighet eller ringa duglighet på stället, dels för den frost de hålla och sprida omkring sig; på åtskilliga

trakter,

trakter, såsom vid Fasenbo, Bruskebo och Arnebo byar i Vester-Löfsta, vid Gullvala med flera byar i Kila, vid Kusta gård i Ihrsta, vid Berga, Bovallen och Hägervallen i Skultuna, vid Åsby i Berg och Kohlsva i Bro socken, har mycket blifvit gjordt för uttappande af måssar och sjöar, icke alltid men oftast med framgång och fördel. Men mycket återstår att göra. På några ställen deremot, såsom vid Svanå, men framför allt, som redan nämdt är, vid Sala, äro vattnen af menniskohand sedan lång tid tillbaka uppdämda, för bergsrörelsens skull, men till stor skada för kringliggande orters öfriga näringar.

Trenne slags jordbruk äro i gång inom länet: det egentligen rådande är det på slättbygderna af ålder vanliga sättet att låta jorden hvartannat år ligga i träde, hvartannat år beså den, hufvudsakligast med råg, och till mindre del med hvete, korn, blandsäd och hafra. Denna method följes ännu i allmänhet af så väl allmogen som de flesta ståndspersoner på landet, dock så att klöfverodling, ehuru i ringa mån, å den hvilande åkern, börjat göra deri någon förändring, äfvensom hvete-odlingen under sednare åren tilltagit. Ett annat brukningssätt är, likaledes af ålder, vedertaget i bergslagen, att en del af åkern vexelvis, efter att ha burit råg, igenlägges till vall, och användes till foderproduktion så många år å rad, som gräsvexten är lönande, derefter åter besås, men med vårsäd, i ett eller två år, sedan trädas, och slutligen åter gödslad besås med höstsäd. Detta sätt är hufvudsakligen beräknadt för ett större behof af foder, för de starkare körslornas skull. Slutligen är ett tredje sätt, ett ordentligare vexelbruk, hvari så väl klöfver som jordfrukter ingå, antaget och tillämpadt, i större eller mindre skala, på enskildta ställen. Ett fjerde kunde tilläggas, det på städernas jord mest använda tredingsbruket, att första året beså åkern med höstsäd, det andra med vårsäd, och det tredje lägga den i träde; men detta sätt, bygdt på en större tillgång af gödsel, har ej kunnat komma i fråga till allmänt antagande.

Försöken att använda det tredje brukningssättet, med modifikationer efter ort och lägenhet, så väl som öfriga förbättringar i method, redskap o. a., hafva hittills mestadels inskränkt sig till några få större herrgårdar eller embetsbeställen, såsom Hessle och Bjurhofda i Badelunda, Hägervallen, Ulfvi i Köpings socken, Röforss i Medåker, Kohlsva, Gäsjö, Wetterskoga i Skinskatteberg m. fl. Blott i vissa trakter, såsom Kila socken o. a., har den för öfrigt ännu ej öfverallt nog bepröfvade erfarenheten af dessa förbättringar vunnit inflytande på allmogen. Fullt afgjordt synes ej, om vexelbruket rätt väl passar för slättbygdens styfva lera, och om tillökningen i afkastningen motsvarar den ökade brukningskostnaden; dock synes man redan kunna sluta till, att det äfven der under vissa omständigheter och vilkor kan tillämpas, och att det i bergslagen, med modifikationer efter klimat och lokal, är det ändamålsenligaste.

Af de särskildta sädesslagen är, såsom vi redan antydt, rågen det mest brukliga; det är ock på slättbygdens styfva lera det mest vinstgifvande, och minst tre fjerdedelar af hela åkervidden inrymmes der åt detta sädesslag. Till utsäde har man sedan långliga tider med största fördel begagnat Finsk råg, antingen Nylands eller Wasa; men åtminstone för åren 1843 och 1844 hade tvenne förutgående års missvext åstadkommit en förändring, så att blott 3 till 400 tunnor dessa år införskrefvos, i stället för 1400 såsom år 1842. Hvetet har hittills varit odladt föga mera än för husbehof, men börjar nu alltmera få insteg, särdeles i de egentliga sädesorterna. Deremot har kornet förlorat i förtroende, såsom lätt utsatt för missvext, och odlingen deraf har minskats; undantag gör Salatrakten och närgränsande socknar, äfven af Wäsby fögderi, der slätternas kalkhaltiga jordmån visat sig derför särdeles tjenlig, hvarföre det ock der, likasom mot gränsen af Upsala län, i betydlig myckenhet odlas. Hafra och blandsäd sås i alla bygder, mest på nyplöjd jord, och äro nästan hufvudsädet i bergslagen, i hvars vexelbruk de ingå. Blandsäden har

visat sig pålitligare än blotta kornet. Af hafra har man här och der begagnat några ädlare slag, men vanligast förekommer den så kallade svarthafran i södra delen af länet, hvithafran i bergslagen, i hvars hårdare klimat den förra ej alltid hinner till mognad. Till sådd af ärter och rofvor begagnas trädesjorden allestädes, äfven af allmogen, men särdeles till potatis, en odling, som är i ständig tillvext, och lemnar, jemte rågen, och nästan mera än denna, det egentliga födoämnet för de arbetande klasserna; så vidt ej de sista årens potatis-sjuka kan för framtiden göra någon ändring i detta förhållande. Lin och hampa odlas föga; de förekomma mest i Salbergs, dernäst i Bergslags fögderi. Humla odlas ännu mindre, utom i norra delarne af Salbergs fögderi, och något i bergslagen. Trädgårdsskötseln är mestadels försummad; trädgårdsföreningens verksamhet har visserligen sträckt sig äfven till detta län, men föga frukt har deraf försports, utom vid städerna och herrgårdarne. — Till landtbrukets framtida förkofran anlades år 1843 ett landtbruks-institut vid Hägervallen, hvilket sedermera blifvit flyttadt till Julpa i Romfartuna.

Nedanstående siffror visa ungefärliga förhållandet mellan de särskildta sädesslagen å landsbygden, till utsädets och afkastningens qvantitet, allt i medeltal för åren 1843—47:

	Utsäde, tunnor;	Behållen afkastning, tunnor;	Proportion.
Hvete	— 2,080.	— — 13,101.	1: 6.
Råg	— 22,999.	— — 133,875.	1: 5,8.
Korn	— 8,361.	— — 37,744.	1: 4,5.
Blandsäd	— 9,116.	— — 40,518.	1: 4,4.
Hafra	— 9,621.	— — 31,221.	1: 3,2.
Ärter	— 1,305.	— — 7,099.	1: 5,4.
Potatis	— 22,384.	— — 100,127.	1: 4,5.

Hela qvantiteten af de egentliga sädesslagens utsäde å landet hade från 1838 till 1847, eller på 20 år, ökats från 39,714 till 53,482 tunnor, afkastningen från 187,480 till 263,558 tunnor, och den relativa afkastningen från 4,7 till 5:te kornet, allt efter medium för hvarje sist gångna 5 år. Odlingen

af potatis både tillvuxit på de sista 15 åren från 13,171 tunnors utsäde till 22,384, och från 76,284 tunnors afkastning till 100,127. På 25 år från 1822 hade denna varas produktion mera än tredubblats. Samtliga medelbeloppet af länets behållna spanmålsproduktion för det sista qvinqvenniet var omkring 276,000 tunnor säd och 109,000 t:r potatis; och samtliga värdet deraf torde kunna beräknas till minst 1¼ million R:dr.

Fördelas de sista 5 årens spanmålsproduktion efter hemmantalet, skulle på hvarje mantal årligen komma 18 tunnors utsäde och 92 tunnors behållen afkastning af alla sädesslag tillsammanstagna, utom potatis; och af denna 7 tunnors utsäde och 35 tunnors afkastning. Men utsträckes fördelningen till de särskildta slagen af mantal, blifva resultaterna temligen olika *). Om åter hela afkastningen, äfven inberäknad den å stadsjorden, fördelas på hela befolkningen i länet, kommer på hvarje person nära 3 tunnor säd och öfver 1 tunna potatis. Detta skulle efter vanlig beräkning vara ungefär hvad som för uppehället behöfdes, eller något deröfver. Men dels äro alla sådana beräkningar osäkra, dels äro de uppgifter, hvarpå de i vårt fädernesland hafva att stödja sig, alltför ojemna, och troligen i allmänhet för lågt tilltagna. Det säkra är, att Westerås

*) Efter en för flera år sedan gjord beräkning, som ännu torde kunna gälla, blott med någon förhöjning, särdeles för potatis, skulle följande qvantiteter komma på

	Utsäde af		Afkastning af		Kornet af	
	spanm.	pot.	sp.	pot.	sp.	pot.
	tunnor		tunnor			
Ett hemman säteri	19.	6.	106.	36.	5,6.	6.
— — frälse	13,5.	4.	75.	24.	5,5.	6.
— — krono o. skatte .	14.	4,3.	72.	25.	5,1.	5,7.
— — boställe, civilt .	15,3.	3,4.	80.	20.	5,2.	5,8.
— milit. .	16.	5,7.	86.	34.	5,4.	6.
— eckles. .	19.	5.	104.	30.	5,4.	6.
— — i Norbergs bergslag, mest hafra å nyplöjd jord .	17.	8,6.	82,6.	42,5.	4,8.	4,9.
— — stadsjord . . .	18,2.	11,5.	120.	68.	6,5.	6.
Samtliga torp och öfriga lägenheter	—	—	8500.	10900.	—	—
Vid 2913 backstugor . .	—	—	750.	4200.	—	—

län i vanliga år frambringar både af spanmål och potatis mera än tillräckligt för eget behof, och deraf äfven föryttrar till andra orter. Mycket korn införes väl från Upland, men det förädlas här till malt, som ingår till hufvudsaklig del i länets betydliga spanmålshandel. I denna deltaga med köpmännen i städerna äfven en del possessionater å landet, och en af dessa är kanske den som i hela länet har den största rörelsen af detta slag. Förnämsta afsättningsorterna för spanmålen äro, jemte länets egna städer, hufvudstaden, samt Fahlun och andra orter i Stora Kopparbergs län.

Tullmjölqvarnarnes antal uppgafs år 1847 till 99, husbehofsqvarnarnes till 213.

Ängskötseln och foderodlingen stå i detta län i missförhållande till sädesodlingen, särdeles på slättbygden; blott i Bergslagsfögderiet och i norra delarne af Kungsörs och Salbergs fögderier, samt i vissa enskildta orter för öfrigt, är förhållandet annorlunda. I följd häraf är ock Boskapsafveln ej motsvarande landets egna behof, och det äfven derföre, att den i och för sig ej behörigen vårdas. Racerna äro i allmänhet små, och, med undantag åter af skogs-, särdeles bergsbygderna, svaga och klena. De gårdar, som i ena eller andra afseendet utmärka sig framför mängden, genom ökad odling af fodervexter, äfven å andra än naturliga ängar, genom bättre val af vexter och deras bättre skötsel, genom ängsvattning, genom kreaturens stallfodring i större mån än vanligt, och genom utländska racers införande, äro dels desamma, som redan äro nämda såsom utmärkta för ett förbättradt åkerbruk, dels andra, såsom Geddeholm i Ihrsta, Wirsbo i Ramnäs, Hedensberga i Tillberga, Kaplansbolet i Vester-Fernebo och de af dess innehafvare arrenderade militieboställena Norr-Åhl och Islingby, vidare Engelsberg i Vester-Wåla, Hellby och Wallby boställen vid Hjelmare kanal, der sjelfva kanalvattnet blifvit till ängsvattning begagnadt, samt Strömsholms kungsgård. Det vid sistnämda ställe varande kgl. stuteri, der p. m. 184 hästar underhållas, har utöfvat mycket inflytande på hästkulturen,

likasom enskildta possessionaters bemödanden burit frukt för boskaps- och får-racernas förbättring; men mycket återstår att göra för kreaturens både antal och qvalitet, innan länet kan fylla sitt eget behof af ladugårdsalster. Visserligen afyttras kreatur på höstmarknaderna äfven utom länet, men till vida större värde inköpas oxar från Småland, ost och smör från samma provins, och från Dalarne, Helsingland o. s. v., till en del öfver Stockholm, samt hästar från Helsingland, Dalarne och Norrige.

Antalet af underhållna kreatur beräknades p. m. för åren 1843—47:

	Hästar.	Oxar.	Kor.	Ungbosk.	Får.	Svin.	Getter.
På landsbygden .	11372.	9947.	29886.	15047.	34746.	15401.	2425.
I städerna . .	470.	115.	1230.	258.	958.	988.	10.
samt p. m. på ett mantal å landet[6])	4.	3 t. 4.	10.	5.	11.	6.	1.

i allmänhet föga afvikande från uppgifterna för föregående qvinqvennier, utom att hästarnes antal något minskats, och hornboskapens ökats.

Men äfven dessa beräkningar äro blott alltför osäkra, och troligen för lågt tilltagna, hvarför ej heller de på dem grun-

---

[6]) Med fördelning på olika slags hemman beräknades år 1837:

	Hästar.	Oxar.	Kor.	Ungb.	Får.	Svin.
På ett mtl säteri . . .	3.	6.	9.	5.	11.	5.
— — frälse . . .	3.	3 à 4.	7.	5.	9.	5.
— — krono o. skatte	5.	2 à 3.	10.	5 à 6.	12.	6.
— — boställe . .	3.	3 à 4.	9.	4 à 5.	10.	6.
— — i Norbergs bergslag . .	6.	3.	24.	8.	20.	5.
— samtliga lägenheter, torp o. backstugor	317.	310.	3097.	1182.	4378.	1579.

Det beräknades vidare, att i allmänhet för hvarje 8:de tunnland åker underhölls en häst, för hvart 12:te en oxe, för hvart 10:de ett par dragare (hästar och oxar); att afkastningen i mjölk, smör och ost af en ko, och i ull af ett får måste delas mellan tre personer, och i kött af ett boskapskreatur, halftannat får och 2 svin mellan 24 personer; allt detta dock med erkännande, att summorna sannolikt voro för lågt tilltagna. Se Top. Stat. Und. sid. 39.

dade kalkylerna för värdet af boskapsskötselns alster äro mycket att lita på. Sannolikt kan hela afkastningen af ladugårdsalster beräknas till ett årligt värde af 900,000 R:dr, hvartill bör läggas hvad dragarne kunna anses inbringa genom körslor, kanske 100,000 R:dr. Hela denna närings produktionsvärde skulle således uppgå till ungefär ⅙ af jordbrukets.

En binäring, som sammanhänger med både jordbruk och boskapsskötsel, är Bränvinsbränning, dels af säd, dels af potatis. Den är vanligen beräknad både för eget behof och för afsalu af sjelfva varan, samt för tillgången af drank för boskapen. Denna närings betydenhet för länet kan ungefärligen bedömas af den derför utgående afgiftens belopp, hvilken i medeltal för åren 1838 till 1842 steg till 16,684 R:dr för landsbygden, eller p. m. 6 R:dr för hemmanet, och till 2447 för samtliga städerna. Under nästföregående qvinqvenniet hade den varit 1 R:dr högre för hemmanet. För hela rikets landsbygd gick den under alla 10 åren p. m. till 9 R:dr på hvarje hemman.

Skogsbruket är åter en bland länets hufvudnäringar, hvari dock nästan blott de vestra, mellersta och norra bygderna deltaga, under det de öfriga äro i detta fall mera eller mindre vanlottade. Af Wäsby fögderi hafva de sydvestra trakterna, af Westerås fögderi hela södra hälften, af Strömsholms de 7 längst ned belägna socknarne, och af Kungsörs den mellersta delen, nästan ingen skog; och dessa trakters allmoge måste äfven för vedbrand till husbehof anlita allmänningar i landets mellersta delar, eller dervarande eller ännu nordligare grannsocknars privata tillgångar. Nästan alla socknar i terassländerna, äfven i östra delen af Wäsby fögderi, hafva skog åtminstone till eget behof, dels å allmänning, dels å enskildt mark, och en stor del, framför allt i Salbergs fögderi, äfven till afsättning. Bergslagens skogar slutligen, ehuru medtagna genom den starka åtgången för hyttor och smedjor, gifva ännu goda utsigter nog för framtida tillgång, om blott den hos allmogen särdeles stora vårdslösheten i brukningssättet kan i tid

häfvas. Norbergs härad ensamt anses hafva en skogsvidd af 112,500 tunnland, eller nära 5 qvadratmil af hela 6½. Tio häradsallmänningar beräknas innehålla 25,000 tunnland tillsammans. Ferna-verkens skogar utgöra ej mindre än 47,265 tunnland; och andra jernbruk besitta ock ansenliga rymder af skogsmark. Men å andra sidan anses bergverken i Norbergs härad ensamna uppbruka 50 till 60,000 stigar kol; omkring 20,000 stigar kolas i Salbergs fögderi för jernverken och städerna i Upsala och Gefleborgs läner och för hufvudstaden. Samtliga kolbehofvet är beräknadt till 160,000 stigar årligen, vedåtgången till 100,000 famnar. Lägges härtill, i följd af det ännu alltjemnt rådande bruket att till byggnad och stängsel använda träd, hvad som till dessa ändamål åtgår, torde den behöfliga skogsvidden ej vara för högt anslagen till 36 qvadratmil, och hela värdet af årliga skogseffekter till en half million R:dr [*]).

Å en och annan af häradsallmänningarne, såsom Siende, Lisjö och Bergs, äfvensom å Köpings stads skog, är bruket af trakthuggning infördt; likaledes hafva förbättrade methoder i ett och annat afseende blifvit antagna vid Ferna, Kusta, Engelsberg, Gäsjö m. fl. gårdar och verk. Ett institut för undervisning i skogsbruket har nyligen blifvit grundadt vid Vest-Sura. Men det gäller om alla dessa åtgärder detsamma, som om nyheter vid landtbruket, att allmogens både vilja och kraft behöfver tid på sig för att begagna det gifna efterdömet. — Tullsågarnes antal inom länet uppgafs år 1842 till 49, husbehofssågarnes till 36.

Af de med skogsbruket sammanhängande binäringar är tjärubränningen i gång förnämligast i de norra socknarne af Salbergs fögderi, som tillverka 6 till 700 tunnor årligen, till

---

[*]) Kolpriset har i länets nordöstra del, under åren 1804—38, varit p. m. 38 sk. 1 9/10 rst. silfver för 12 tunnor. Under åren 1839—43 steg det, i följd af stegrade jernpriser, till p. m. 43 sk. 2¾ rst., men sjönk sedan åter med nämda priser. Landshöfdinge-embetets Femårsberättelse för 1839—43, efter uppgifter af Berghauptman af Forselles.

ett värde af 3 till 4000 R:dr. I Vester-Wåla och Harbo socknar förfärdigas laggkärl, möbler m. m., och försäljas på närmaste städer inom och utom länet, kanske till 4000 R:drs värde.

Bergsbruket, väsendtligen beroende af skogsbruket, är för orten af ännu mera vigt än detta. Det är visserligen inskränkt dels till en ej särdeles betydlig trakt af länet, dels till spridda orter för öfrigt, men der det finnes, är det af så mycket större betydenhet, och sprider sina verkningar vidt omkring. Särdeles gäller detta om jerntillverkningen. Malmuppfordringen har under åren 1842—46, med ringa tillökning mot föregående år, uppgått till p. m. 126,100 *Sk℔* årligen, inemot $\frac{1}{10}$ af hela rikets produktion; blott tre andra län, Stora Kopparbergs, Örebro och Wermlands, äro häruti mera eller mindre öfverlägsna. Ojemnförligt största delen af nämda qvantitet var från Norbergs sockens lika rika som goda malmfält; blott 6250 *Sk℔* från Westanforss och Skinskatteberg, 1449 från Sala socken. År 1847 var hela malmproduktionen 149,262 *Sk℔*, hvaraf 144,495 från Norbergs socken. Mera än $\frac{2}{3}$ åter af denna qvantitet förbrukas vid häradets egna masugnar, det öfriga utföres till andra delar af länet, och till Dalarne, Gestrikland och det öfriga Norrland. — Tackjernstillverkningen har under nämda 5 år, med någon minskning från föregående tider, utgjort p. m. 29,221 *Sk℔*, men steg åter år 1847 till 33,340, eller $\frac{1}{17}$ af rikets hela produktion. Sistnämda år voro 16 masugnar i gång, nästan alla i Norbergs härad, hvilka tillverkade p. m. 17$\frac{1}{2}$ *Sk℔* om dygnet, ungefär 2 mera än för 10 år sedan, men öfver 2 mindre än hvad som var medeltalet för hela riket. Kronans lösningspris för dess tiondetackjern var 7$\frac{1}{6}$ R:dr. — Till nämda tillverkning kommer Gjutgods, p. m. för åren 1842—46 blott 795 *Sk℔*, och 1847 föga mera, nemligen 843, eller $\frac{1}{24}$ af samtliga beloppet för riket, så vida man afräknar hvad som genom tackjerns omsmältning i så kallade Cupol- eller Reverber-ugnar vid särskildta gjuterier i åtskilliga län produceras, men om detta inberäknas, blott $\frac{1}{18}$.

Länets produktion af tackjern är ej tillräcklig för dess egna inrättningar till jernets ytterligare förädling, hvarföre bristen måste ersättas genom införsel, mest från Dalarne. År 1847 funnos här 52 stångjernsverk, utom 9 s. k. bergsmanshamrar, tillsammans 130 härdar. Det vid slutet af samma år privilegierade stångjernssmidet var, hammarskatten oberäknad, 61,895$\frac{13}{20}$ *SkU*, men den uppgifna tillverkningen för året 69,098, hvilket med 5991 öfversteg medelbeloppet för 1842—1846, men med hälften mindre det föregående qvinqvenniets; af hela rikets tillverkning utgjorde det fullt $\frac{1}{8}$, och blott trenne andra län företedde ett högre belopp. Lösningspriset för kronans tionde-stångjern var 15$\frac{1}{2}$ R:dr. — Vid 12 af stångjernsverken drifves ock manufaktursmide af åtskilligt slag, till ett sammanlagdt belopp, p. m. för åren 1842—46, af 3983 *SkU*, och för år 1847 af 4334, ungefär $\frac{1}{16}$ af hela rikets tillverkning. Hvad som af alla dessa förädlade jernprodukter ej inom länet förbrukas, utföres öfver hufvudstaden mest till utrikes orter.

Vid all denna produktion af jern utaf olika slag, som kan anses bringa i omlopp öfver en million R:dr, är för öfrigt att anmärka ej så mycket den flera vexlingar underkastade tillökningen i ett och annat afseende, som fastmera den minskade kostnad, hvarmed numera, genom förbättrade methoder, all tillverkning sker, i det man, såsom ofvan är antydt med hänsyn till tackjernet, på mindre tid, och med mindre åtgång af kol och annat, vinner både mera och bättre produkt; ehuru mycket häruti återstår att göra. Detsamma gäller om länets, likasom rikets öfriga metalliska alster.

Af ädlare metaller intager här Silfver förnämsta rummet. Sala silfververk räknar sannolikt sin början mycket långt tillbaka, och har under medeltiden [8]) varit ganska betydande; i

---

[8]) Det beräknas hafva producerat från år 1400 till år 1551, 11 till 22,000 mark årligen, och särskildt år 1506 ända till 35,000; men från 1551 till 1600 p. m. blott 4500, från 1601 till 1650 p. m. 1940, från 1651 till 1700 åter p. m. 4200, från

nyare tider har det blott lemnat 1500 till 4000 mark lödig årligen, och under åren 1841—45 p. m. 3541 mark; år 1846 sjönk produktionen till 2363 mark, i följd af en eldsvåda, som i slutet af Augusti förstörde hytteverken, och hindrade vidare uppsmältning af den annars till ungefär samma belopp som vanligt erhållna malmen. År 1847 bröts 68,746 tunnor berg, hvaraf 65,397 fyndigt; malmsoffringen lemnade *), utom annat, 10 till 11,000 centner stuffmalm, af 2,82 till 7,77 lod silfver på centnern; ungefär dubbelt större qvantitet uppsmältes och gaf 4773 lödige mark 8 lod bergfint silfver. Såsom biprodukter erhöllos 418⅜ *Sk℔* bly och 33¼ *Sk℔* silfverglitt och glete. Sala silfververk är af stor betydenhet, dels genom produkternas eget värde, tillsammans omkring 90,000 R:dr, dels och ännu mera genom den rörelse det framkallat i hela den närmaste orten, och det visserligen nu alltmera lösta sammanhang, hvari det genom gamla privilegier står med äfven något aflägsnare orters ekonomiska förhållanden, och med statens (se längre fram, vid Sala stad).

Kopparmalm brytes, och koppar tillverkas blott i en ort, vid Riddarhyttan i Skinskatteberg, till ett belopp p. m. för åren 1842—46 af 312 *Sk℔*, och för 1847 af 347½, åtminstone 100 mindre än under det föregående qvinqvenniet. Värdet kan uppskattas till 50,000 R:dr. — Messing produceras numera endast vid Skultuna, och till betydligt mindre qvantitet än förr, i följd af förminskad efterfrågan, oaktadt förbättrad tillverkning; under åren 1842—46 erhölls p. m. 472 *Sk℔*, 1847 nästan hälften mera, eller 672½, kanske till 100,000 R:rs värde. Ett äldre messingsbruk har till 1830-

---

1700 till 1820 p. m. 1500 à 1900, från 1821 till 1830 p. m. 2269, och sedermera omkring 3300 årligen.

*) Egentligen 23,757 lass vaskmalm, utgörande i vigt 123,536 centner, och 10,525 cubikfot stuffmalm, motsvarande ungefär lika många centner, samt 54 centner slig från syltverken; vaskmalmens medelhalt var 0,54 lod silfver på centnern, stuffmalmens, af silfver som ofvan, och 10,8 till 27,74 marker bly; sligens slutligen, 5 lod silfver och 16,5 marker bly på centnern.

talet funnits vid Bjurforss i Norbergs socken. — Blyertz slutligen tillverkas vid Fagersta, Ugn och Karsbo i Westanforss och Norbergs socknar, p. m. för åren 1842—46 ungefär 275 *Sk℔*, och år 1847 särskildt $229\frac{1}{10}$.

Utom anförda ungefärliga värdeberäkningar för de särskildta bergverks-alstren, kan man sluta till dessas relativa vigt och betydenhet af den tionde, som till kronan utgår af bruk, bergverk och andra inrättningar, under hvilka benämningar åtminstone här de egentliga bergverken måste intaga mesta rummet. Denna tionde uppgick p. m. för åren 1838—1842 till 40,066 R:dr, ungefär $\frac{1}{11}$ af hvad den utgjorde för hela riket.

Utom de Binäringar, som redan blifvit nämda i sammanhang med de väsendtligare, återstå ännu några att anmärka. Af Fabriker funnos år 1844 på landet blott tre, utan någon betydenhet, och i städerna 42, föga mera ansenliga; deribland voro en tobaks- och snusfabrik i Westerås, som först efter nämda tid tagit en starkare fart; 3 garfverier för tillverkning efter Engelsk method, 2 i Arboga, en i Westerås; en hagel- och en klädesfabrik i och vid Sala, och 17 färgerier i samtliga städerna. Alla de 45 fabrikerna tillsammans sysselsatte inemot 90 arbetare, och ansågos lemna produkter till ett värde af ungefär 51,000 R:dr. Att handtverken i städerna ej heller äro af särdeles betydenhet, skall längre fram visas. — Lärftsväfnader tillverkas flerestädes på landet, mest i samma orter, der linodlingen är hemmastadd, och blott der till en myckenhet, beräknad på någon, ehuru ringa afsättning till främmande bygder; i Fläckebo och Vester-Fernebo tillverkas äfven gröfre väfnader till afsalu, för öfrigt sträcker sig husslöjden i allmänhet, utom hvad som om Vester-Wåla och Harbo socknar redan är nämdt, sällan utom den egna förbrukningen. — Produktionen af tegel är i skogsbygden i stigande, mest i följd af det alltmera tilltagande bruket af tegeltak, hvarmed dock, äfven hos allmogen, efter enskildta godsegares exempel, papperstak och s. k. Skånska halmtak börjat täfla.

Tegelbrukens antal uppgafs år 1843 till 22, hvaraf dock många äro obetydliga, och samtliga produktionen synes hufvudsakligen afse länets eget behof. — Salpetertillverkningen, äfven egentligen tillhörande skogsbygden, hade från år 1828 till 1843, i följd deraf att kronan nedsatt sitt lösningspris från 7½ till 5 R:dr, nedgått från 1600 LỪ till 300, från 12,000 R:drs värde till 1434; år 1844 höjdes priset åter till 5⅔ R:dr. — Jagt och fiske äro ej af någon betydenhet utöfver behofvet för dagen och för det egna hushållet. Föreningar äro bildade till rofdjurs utödande utan skallgång, och premier äro utsatta, i enlighet med 1838 års förordning, och hafva visat sig ej vara utan gagn. Fiske idkas dels i Mälaren, dels i de små sjöarne, äfvensom i större och mindre åar. Lax fångas vid Strömsholm, och äfven längre upp i Kolbäcks-ån, dock i ringa myckenhet. Betydligare är aspfisket i Svartån och andra vatten, samt sikfisket i Arboga å. För Åmänningen äro ett slags siklögor egna. Länet har för öfrigt med de andra kring Mälaren det gemensamt, att mottaga mycken fisk från städerna vid Saltsjön, särdeles strömming från Trosa, likasom ej mindre qvantitet fogel från Norrland. — Sjöfart idkas hufvudsakligen på Mälaren, samt Arboga- och Kolbäcks-åarne med dermed sammanhängande kanalleder. Utgångspunkterna äro de tre städerna vid sjön, samt Borgås och Kungsör. Fartygen tillhöra dels enskildta redare, dels bolag i städerna, dels godsegare på landet. Skeppshvarf finnas i Westerås och Köping, och en reparationsdocka vid Hjelmare kanal. En mängd ångfartyg hafva under de sednare tiotalen af år öppnat en liflig trafik af ny art, ehuru visserligen till något afbräck för den gamla med seglande fartyg.

Handeln bedrifves, likasom sjöfarten, sedan de gamla privilegii-banden blifvit lösta, mestadels utan inskränkning i den enskildtes omedelbara verksamhet. Mellanhandlare mellan köpare och säljare finnas ej mera annat än på frivillig väg. Emellertid äro städerna ännu, med deras handlande, de förnämsta medelpunkterna för handeln, såsom afsättningsorter för

landsbygden, och genom utspridd trafik inåt denna. Men lastageplatser, jernbruk, större herrgårdar och byar intaga alltmera ett rum bredvid städerna. Borgås, Norberg och Skinskatteberg hafva redan kontingenthandlande. — Årliga marknader hållas tvenne gånger om året i Westerås, Köping och Sala, tre gånger i Arboga, en gång i Norbergs by; hvarförutan samtliga städerna och nämda by hafva torgdag hvarje Lördag.

Landthandeln, särdeles med spanmål, och transporten af bergverkens så väl råämnen, som förädlade produkter, gifva upphof åt länets vigtigaste binäring, Varuforsling, på hjuldon eller släda; hvilken här, likasom i större delen af Örebro län, är allmogens kanske förnämsta hjelpmedel till att bestrida åliggande kontanta skattebördor. Det sker visserligen på bekostnad af landets modernäringar, i anseende till den tid, som förspilles på vägarne, och den skada och förlust som det medför för boskapsafveln, och dermed äfven för åkerbruket. Detsamma kan, åtminstone för södra bygden kring stora landsvägen, sägas om skjutsen för resande, hvilken ock derstädes kan räknas som en betydande inkomstkälla, men just för nämda olägenheters skull börjat afköpas genom ackorder, som åter i de öfriga orterna äro sällsynta.

Med all varuomsättnings förnämsta vilkor, med Vägar, är länet väl försedt. De äro dock icke alla lika vigtiga för trafiken, ej heller lika goda, i följd af olika jordmån och läge. Den på en gång vigtigaste och bästa, och den hvarifrån de öfriga utgå eller åtminstone stå dermed i förbindelse, är stora landsvägen från Stockholm åt vester utefter Mälarens norra sida. Den är en bland de mest befarna i riket. Den kommer in från Tillinge socken af Upsala län, öfver Nyqvarns bro å Sagån, till Björksta, och går på ⅛ till mera än en mils afstånd från sjön, genom Kungsåra, Ihrsta, Badelunda och St. Ilians socknar till Westerås; och vidare genom St. Ilians vestra hälft samt Lundby, Dingtuna, Säby, Kolbäcks, Munktorps och Köpings

socknar, Köpings stad, Björskog och Arboga socknar, Arboga stad, slutligen genom Medåker öfver Schedvi-ån till Fellingsbro socken af Örebro län. Sista delen af denna väg, från Arboga till länsgränsen, är af särskildt vigt för trafiken med Nora och Lindes bergslager, hvilkas produkter till stor del föras öfver nämda stad, och på Mälaren, till hufvudstaden. På hela vägen går en Diligence för resande och paketer, den enda i sitt slag mellan Stockholm och rikets södra orter, Göteborg och Helsingborg. — Från denna landsväg utgå åt söder dels en mängd vägar inåt alla tillstötande socknar, dels från Dingtuna en landsväg genom Säby, Rytterne och öfver Mellansundet och Qvicksund i Mälaren, der det nyligen varit i fråga att anlägga broar, till Tumbo socken af Nyköpings län; dels ock en annan från Björskog genom Kungs-Barkarö, öfver Kungsörs sund och genom Carlskyrka socken till Westermo af samma län. Sistnämda väg möter och korssar vid Kungsör, söder om Arboga å, landsvägen från Stockholm vester ut på Mälarens södra sida, hvilken, kommande från Tumbo, här går genom Torpa, Carlskyrka, Säterbo och Arboga socknar till Arboga stad.

På norra sidan om förstnämda landsväg äro att anmärka till en början de vägar, som mera eller mindre i bredd med denna inkomma från Upsala län, och utgöra för landets särskildta delar egna förbindelser med Stockholm och Upsala. En kommer från Upsala genom Breds socken och öfver Sagån, samt går genom Björksta, Tortuna och Badelunda, der den förenar sig med stora landsvägen. — En annan kommer från Stockholm, går genom Långtora af Upsala län in i Hernevi, och derpå, med en böjning åt nordvest, genom Thorstuna, Frösthults, Simtuna, Tärna, Kumla och Sala socknar till Sala stad. — En tredje, något nordligare, de östligare häradernas förnämsta inbördes kommunikation, går från Nysätra genom Thorstuna, Altuna, och med nordlig böjning, genom Vester-Löfsta, dels åt Enåker, Nora, och östligt till Öster-Wåla, dels från V. Löfsta nordostligt genom Huddunge och Harbo till Wåla, der båda åter förena sig, och en väg fortsätter öster ut till Tierp af

Upsala län. — En fjerde, som utgår från Upsala, kommer från Järlåsa af Upsala län, genom Hvittinge, till Vester-Löfsta, der den sammanfaller med den i tredje rummet nämda, men sedermera åter utgår derifrån, genom Norrby och Sala, till Sala stad. — En femte slutligen, från Bälings socken af oftanämda län, förenas i Harbo med den östligare grenen af den nyss omtalade stora häradsvägen.

Från sjelfva landsvägen mellan Stockholm och Arboga utgå norrut, utom flera mindre, följande vägar af större betydenhet: Från Westerås går en, genom St. Ilian, Hubbo, Romfartuna, Kila, Fläckebo och Vester-Fernebo socknar, till Folkärna af St. Kopparbergs län. En gren deraf utgår redan i Romfartuna åt norr, genom Kila, till Sala stad och derifrån åt nordvest, tills den förenas med den andra i Vester-Fernebo. I sistnämda socken utgår en annan sidogren åt nordvest till Karbenning, Norberg, och med nordostlig böjning till Avesta i St. Kopparbergs län; en mindre betydande väg utgår från Sala socken, genom Möklinta till By af besagda län. Nu nämda vägar mellan Westerås och Dalarne, särdeles den förstnämda, öfver Kila och V. Fernebo, räknas bland de vigtigaste i Sverige, såsom varande, både för Dalarne och för Westmanlands betydligaste bergslag, den förnämsta förbindelsen med de sydligare sädesorterna och med hufvudstaden. Man beräknade redan för flera år sedan, att å denna väg skedde en årlig transport af minst 40,000 *Skℓℓ* bruks- och bergslags-effeckter söder ut, och omkring 70,000 tunnor säd norr ut, utom andra varor, och 2 till 3000 resande. Forlönerna ansågos stiga till 120,000 R:dr årligen, hvaraf åtminstone hälften torde falla på länets innevånares lott. I sednare åren hafva försök blifvit gjorda dels att borttaga eller genom omläggning undvika besvärliga backar, dels att bereda en fastare grund, så mycket mera behöflig, som de här brukliga tunga lassen å enbetskärror med smala hjul försvåra vägens bibehållande i brukbart skick,

särdeles

särdeles under höst och vår [1]). — En bergslagsväg af jemnförelsevis mindre betydenhet går från Westerås åt nordnordvest, utefter Svartåns dal, genom St. Ilian, Skultuna, Haraker och Fläckebo till Vester-Fernebo, der den sammanträffar med den större; en annan dylik följer Kolbäcks-åns dalgång, från Rytterne socken och Borgås sund, öfver landsvägen i Kolbäck, till Berg, Sura, Ramnäs, Vester-Wåla och Karbenning, der den träffar Norbergs bergslagsväg. De två nu sist nämda vägarne stå i flerfaldig förbindelse med hvarandra genom tvärvägar, särdeles genom Skultuna och Fläckebo socknar. — Åter en stor bergslagsväg, af mycken vigt för orten, utgår från Köping, upp åt nordvest utefter Hedströmmens dalgång, genom Malma till Hed, der den delar sig i tvenne: en går norr ut genom Gunilbo utefter Svansjöarnes vattendrag till Westanforss, och derifrån dels öfver Kolbäcks-ån till Norberg, dels utefter densamma till Söderbärke af St. Kopparbergs län; den andra följer Hedströmmens hufvudgren till Malingsbo af samma län. — En stor mängd sockenvägar förbinda särdeles de södra och östra socknarne af länet med hvarandra, och de sednare med Upsala län. Om vintern utgöra sjöarnes och kärrens isar lika beqväma som gena kommunikationsvägar, särdeles för bergslagen.

Med vägarne täfla Kanalerna i inflytande på rörelsen och handeln. Den vigtigaste är Strömsholms kanal, bestående, så vidt den hör till detta län, af flera särskildta stycken, på spridda ställen, utmed den för öfrigt för mindre fartyg farbara Kolbäcks-ån, från Södra Barken till Mälarfjärden Galten. Dessa stycken ligga vid Semla, Fagersta och Uddnäs i Westanforss, Seglingsberg och Ramnäs i Ramnäs socken, Surahammar i Sura, Trångforss i Berg, Westerqvarn i Kolbäck, samt Strömsholm. Hela sänkningen är 336 fot, inberäknad strömmens

[1]) Om hösten 1839 uppgingo forlönerna till ⅓, ända till hälften af värdet å fraktad spanmål; och på samma gång, som spanmålsbrist förorsakade höga sädespriser i Dalarne, sjönko priserna i Westerås, för bristande utrymme, under afvaktan af vinterföre.

egen lutning. Anläggningen är gjord från 1777 till 1795, och har i sednare åren, från 1842, undergått betydliga förbättringar, till en del för allmänna medel, och till en kostnad af 1½ million R:dr. Kanalens djup är 5 fot, slussarnes antal 32. Vid hela farledens öfversta ända, i St. Kopparbergs län, ligger Smedjebacken, en betydlig by och upplagsort i Norrbärke socken; vid nedra ändan är Borgås lastageplats med våg. Redan före kanalens sista omläggning beräknade man, att omkring 40 fartyg, af 4 fots djup och 175 till 280 *Sk℔s* drägtighet hvar, tillsammans 8500 *Sk℔*, gjorde sammanlagdt inemot 700 resor under året, hvaraf fjerdedelen utan last, att p. m. 60 till 67,000 *Sk℔* jerneffekter, 10,000 tunnor spanmål, 20,000 tunnor diverse våtvaror, 50 till 60,000 tegel, 2 till 3000 tunnor salt och saltad fisk, samt en myckenhet kreatur, viktualier, trädvaror, kalk m. m., till ett sammanräknadt värde af minst 800,000 R:dr, fördes här fram eller tillbaka, och inbragte i slussinkomster 22 till 23,000 R:dr. Särskildt gjordes år 1842, af 45 fartyg, 1149 resor, hvaraf 155 utan last, och slussinkomsterna stego till 23,811 R:dr.

Af Hjelmare kanal hör ock en del hit, ifrån trakten söder om Krok- och Hafsjöarne till Arboga å. Denna kanal började anläggas under K. Gustaf Adolfs tid, ombygdes från 1691 till 1701, befanns sedermera, efter att hafva varit utarrenderad tid efter annan, åter bristfällig, upplåts derföre 1768 åt Örebro stad, mot skyldighet af nytt iståndsättande, hvilket gick för sig från 1770 till 1776. År 1816 grundades åter ett nytt bolag, som under följande år från 1821 till 1830, med hjelp af allmänna medel, åter begynte en reparation, hvilken under vexlande utsigter, blifvit fullbordad med nära en million R:drs kostnad. Kanalen har 7 fots djup, 24 fots bredd, 9 slussar och, som nämdt är, en reparationsdocka, der 9 till 10 fartyg på en gång kunna ligga. Vid utloppet i Arboga å ligger Grafuddens lastplats. Trafikens betydenhet kan bedömas deraf, att omkring 30 fartyg af 5 läster och deröfver göra 250 till 280 resor årligen, och föra fram eller tillbaka 25 till

30,000 Sk℔ metalliska effekter, omkring 20,000 kannor bränvin och andra våtvaror, 60 till 70,000 tunnor salt och saltade varor, 1 till 200,000 ℔ diverse specerier. Slussinkomsterna utgöra 12 till 13,000 R:dr årligen. Men fördelen af denna rörelse tillhör egentligen Örebro län, hvars varor hufvudsakligen på denna väg gå till hufvudstaden. — För öfrigt hafva de större strömmarnes utlopp i allmänhet, äfvensom Mälare–sunden, genom muddring tid efter annan blifvit gjorda brukbara för trafiken.

Westerås läns Skattebidrag till statsverket, allmänna verk och inrättningar samt kommunala behof, beräknades i medeltal för åren 1843—1847 till följande belopp:

	För landet.	För städerna.
Ständiga räntor:		
Jordräntor af alla slag	285,135: 11. 6.	641: 33. 7.
Mantalspengar och folkskole-afgift	13,456: 16. —	1,565: 12. —
Gerningsören	1,160: 29. —	—— — —
Tionde af fabriker, bergverk m. m.	29,798: 20. 5.*)	13,683: 28. 10.
S:a	329,550: 28. 11.	15,890: 21. 5.
Allmän Bevillning:		
Efter 1:a artikeln	7,940: — —	1,071: 24. —
— 2:a d:o	39,638: 3. 1.	14,143: 21. 5
Bränvinsbränning	10,953: 38. 6.	2,249: 4. 6.
S:a	58,531: 41. 7.	17,464: 1 11.
Arrendemedel	31,550: 20. 5.	1,129: 24. 3.
Rustning och rotering	123,161: 16. 3.	599: — 8.
Presterskap och stadsstyrelse	101,853: 18. 9.	25,745: 19. 4.
Fattigförsörjning	21,454: 4. —	10,857: 21. 1.
Skjuts	19,587: 12. —	365: 28. 6.
Väghållning	54,893: 39. —	4,747: 35. —
Diverse onera, räntor och besvär	32,054: 31. —	16,186: 19. 7.
S:a	384,554: 45 5.	59,631: 4. 5.
S:a S:arum	772,637: 19. 11.	92,985: 27. 9.

*) Detta för åren 1838—42; fullständig uppgift är ej erhållen för sista qvinqvenniet.

Härtill *) komma ytterligare de för stad och land gemensamma stämpelpappers-, kontrollstämpels-, öfverskottspost- och bötes-medel, tillsammans omkring 25,000 R:dr; vidare hvad som utgår till domares och andra tjenstemäns extraordinära aflöning, såsom utslags- och expeditions-lösen m. m.; och de för en från hafvet aflägsen ort ej beräkneliga sjötullsmedlen, af hvilkas summa för hela riket, 4 till 5 millioner, Westerås län, att döma af dess folkmängd, väl torde bära åtminstone 120,000; hvaremot åtskilliga af de ofvanstående summorna väl skulle kunna tåla någon nedsättning. — Af länets skattebidrag anses öfver 620,000 R:dr qvarstanna i orten, såsom anordnade till inrättningar, aflöningar, byggnadsföretag, ersättningar m. m., så att blott omkring 250,000 komma statsverket omedelbart till godo.

Efter skedda afdrag och tillägg torde länets skattebörda kunna beräknas till minst 900,000 R:dr, hvilken summa,

*) Ofvanstående summor äro utförda efter afdrag af afkortningar, hvilka utgöra 40 till 50,000 R:dr: af mantalspengarne måste gemenligen afskrifvas å landet 8, i städerna ända till 12 procent. Lagmans- och häradshöfdinge-räntorna äro, såsom afskaffade, nyligen försvunna ur räkenskaperna. Bergverks-afgiften af städerna angår egentligen blott Sala, och består der af silfvertionde, myntarelön och slagskatt. Vid Arrenden borde rätteligen tilläggas afkastningen af de åt embets- och tjenstemän anslagna boställen, 47 till 48,000 R:dr. Rustnings- och roterings-besvären hafva i sednare tider blifvit lindrade genom mötes-passevolance-afgiftens upphörande; för öfrigt kunde vid dem afdragas räntor och afrad af anslagne hemman, hvilka särskildt för rustningen öfverskjuta sjelfva kostnaden med omkring 10,000 R:dr. Soldathållet deremot träffar hvarje indeladt mantal med 34 till 40 R:dr; dock är äfven häruti någon lättnad beredd, genom en på donationer af kronotionde grundad knektelego-medels-kassa, af omkring 130,000 R:drs kapital, hvarur roten vid ny soldats antagande undfår 50 R:dr i legohjelp. Kostnaderna för skjuts och väghållning äro blott ungefärligen beräknade, såsom de der mestadels utgå i naturaprestationer, hvarigenom de kännas mindre, och kunde derföre synas tåla någon nedsättning. De äro dock betungande nog, särdeles för orterna närmast landsvägen; de äro ock kanske de mest ojemnt fördelade af alla. Under Diverse utskylder innefattas en mängd smärre afgifter till allmänna kassor, och för byggnadsskyldigheter, inqvartering, kronobrefbäring, äfven temligen ojemnt tryckande.

fördelad på hela befolkningen, skulle gifva till medeltal nära 40 R:dr för person, och på de verkligen betalande omkring 18, nästan dubbelt af hvad i allmänhet öfver hela riket beräknas vara förhållandet. Man kan söka förklaringen dels uti odlingens höga ålder i denna ort, och i dermed sammanhängande både tyngd och inveckling af skattläggningen, dels i den här mindre än annorstädes framskridna hemmansklyfningen, och derföre ock, relativt till öfriga förhållanden, mindre starka befolkningen, och den större besutenheten hos de jordegande. I viss mån återfinnes samma företeelse i de öfriga länen kring Mälaren. Fördelas den landsbygden åliggande uppgifna skattesumman på hemmanens antal, kommer på hvarje af länets relativt små hemman omkring 272 R:dr, eller mera än i allmänhet öfver hela riket, hvilket ock ger stöd åt ofvan anförda förklaringar.

Jemnförer man hvad å land eller stad finnes till värde uppskattadt, med åliggande skattebördors belopp, vinnas följande proportioner:

	Uppskattn. värde.	Skatter.	Proportion.
Städernas hus o. tomter, jord, bruk o. manufakturer . .	2,434,182 R.:	92,985 R.	= 100: 3,82.
Landsbygdens, allt . . .	16,277,067 —:	o. 775,000 —	= 100: 4,

Mera i detalj [*]) beräknades för några år sedan, som följer:

	Uppskattn. värde.	Skatter.	Proportion.
Städernas hus, tomter o. jord	1,856,757 R.:	73,600 R.	= 100: 3,96.
Bergsbruk	3,607,462 —:	55,490 —	= 100: 1,54.
Landtbruk	12,624,801 —:	651,028 —	= 100: 5,16.
Ett mantal säteri p. m. . .	7,075 —:	100 —	= 100: 1,55.
— — frälse — . .	4,066 —:	171 —	= 100: 4,20.
— — skatte — . .	3,850 —:	257 —	= 100: 6,65.

[*]) Dock med öfverflyttning af det bergsbruk, som är uppfördt under städerna, till bergsrörelsen i allmänhet, skiljd från landsbygdens jordbruk, och med afdrag af den skatt, som erlägges af personer, hvilka ej tillhöra någon viss näring, vidare af den för borgerlig näring utgående bevillningen, och slutligen af hela den indirekta beskattningen.

hvilket tydligare visar skatternas ojemna fördelning mellan land och stad i allmänhet, och särskildt på landet mellan olika slags näringar och hemman. Likaledes, genom att sammanställa ungefärligen antagna produktionsvärden för de särskildta näringarne på landet, med deraf utgående skatter, beräknades följande:

	Produkt. värde.	Skattebelopp.	Proportion.
Jordbruket	3,100,000 R.:	650,000 R.	= 100: 21;
Bergsbruket	1,200,000 —:	55,500 —	= 100: 4,6;

så att jordbruket skulle vara 4 till 5 gånger högre beskattadt i förhållande till afkastningens värde, än bergsbruket. För olika slags hemman å landet ansågos skatterna utgöra, för säteri 10½, för frälse 22½, för skatte 31½ procent af produktionsvärdet. Medgifvas måste dock, att alla dessa beräkningar äro blott ungefärliga och högst osäkra; att vid dem, som angå särskildta slags landtmannayrken, många hittills förbisedda eller ej beräknade förhållanden borde afses, bland andra det större äfventyret af en af omständigheterna för tillfället mera beroende industri; att i allmänhet den anmärkta obilligheten ej mera träffar stånd eller klasser i samhället, sedan hvar och en kan besitta all slags egendom; att den finner sin motvigt i bestående köp- och salu-förhållanden; och att den ej kan utan orättvisa med ens häfvas, likasom den i alla fall ej kan det utan svårighet. Den måste dock sannolikt en gång gifva vika för billigare och rigtigare proportioner. Likaledes, om det måste medgifvas, att produktionsvärdena, eller åtminstone uppskattningsvärdena, äro för lågt tilltagna, och skattebördan dermed öfverdrifvet beräknad; så torde den dock, i detta län som i hela riket, i förhållande till industriens höjd och möjligheten att göra sin egendom fruktbärande, vara stor nog att täfla med kanske den drygaste i något Europeiskt land.

Länets vapen är detsamma som provinsen Westmanlands, tre brinnande berg i hvitt fält.

Länets städer äro fyra:

I. Westerås uppstad, belägen 11 mil vester från Stockholm, på ömse sidor om Svartåns utlopp i Westeråsfjärden, dels på sluttningen af berg- och sandåsar, som omgifva staden, dels på lägre, sannolikt genom uppslamning från ån bildad grund *). Den omfattar omkring 109 tunnland, och har 351 bebygda, 70 obebygda tomter. Jordegorna, belägna åt alla sidor kring staden, upptaga 946 tunnland åker, 341 tl. äng, 1444 tl. skog och betesmark, tillsammans satta till 15½ mantal.

Sjelfva staden indelas i trenne qvarter, Norra, Södra och Vestra, skiljda från hvarandra dels af ån, som går i rigtning från norr till söder, dels af Storgatan, upptagen år 1644, i rigtning från öster till vester, i sammanhang med stora landsvägen från hufvudstaden till de vestra orterna. Norr om denna gata och på vestra sidan ligger en ej ringa del af staden på sluttningen af en sandås, Oxbacken kallad; här möter snart nog oregelbundenhet i gatornas läge, vittnande om hög ålder. På östra sidan finner man något längre uppåt staden ännu regelbundenhet, mest dock genom sednare tiders omläggningar, ty åtskilliga boningshus erinra genom sitt utseende om längesedan förflutna tider. Derpå följer Smedjegatan, den fordna storgatan, som går genom hela staden, i en högst irreguliér rigtning från öster till vester; vid denna gata ligger Gamla eller Stora torget, på visst sätt bestående af tvenne, ett ungefär qvadratformigt, vid hvilket det fordna Rådhuset har legat, och ett som från det förras ena sida skjuter ut i en smalare och långsträcktare form. Häromkring finnas de flesta enskildta hus af större vidd och prydligare utseende, ehuru mestadels af träd. Längre uppåt norr, just vid slutet af sand-

*) Vid undersökning å en tomt öster om Domkyrkan, der man en tid hade tänkt att välja plats för en sedan länge tillämnad ny Gymnasiibyggnad, fann man grunden bestå af några alnars mylla, och derunder en lös lera, i hvilken man utan ansträngning kunde nedstöta en lång stång.

åsen på denna sidan om ån, ligger stiftets Domkyrka, nästan midt på en stor, med träd planterad plan, som omgifves af öfriga publika byggnader, de flesta af sten. Hvad som ligger ännu längre upp, är allt temligen oregelbundet och illa bebygdt, kanske stadens äldsta del, på fast men ojemn grund. Härifrån utgår en väg, genom den vackraste delen af omgifningarne, uppefter Svartåns trånga dal, till närmaste socknar i norr. Ån går genom hela staden i temligen stark lutning, först mellan naturliga stränder, derpå mellan högt murade, på hvars kånter många gamla hus stå qvar från fordna dagar. — På samma sätt är den kringstängd i stadens nedersta delar, söder om storgatan. Här finnas mestadels regelbundet anlagda gator, de flesta af yngre ålder, ehuru äfven här flera både enskildta och offentliga hus äro gamla, till exempel St. Ilians fordna kapell af sten o. a. Utefter åns venstra strand ligger det långsträckta Fisktorget, med flera rader af träd. Genom detsamma går ett gräfdt sido-utlopp, Lillån kalladt. På den holme, som deraf bildas, ligger, bortom en del hus, den så kallade Kungsträdgården, som innesluter grundvalen till ett gammalt kloster. På andra sidan om ån, äfven i en park, ligger länets residensslott, på en ej särdeles betydlig upphöjning. De särskildta delarne af staden äro med hvarandra förbundna genom tre broar öfver Svartån, den vackraste vid slottet, en annan vid Fisktorget, en tredje på Smedjegatan; och två öfver Lillån. Vid den stora åns utlopp slutligen är hamn, bro och väg, hufvudsakligen genom pålning vunna från sjön.

Redan af ofvanstående synes att staden är gammal, ehuru eldsvådor (år 1382, 1569, 1578, 1668, 1714, 1778) föranledt många förändringar, och ej mindre, i äldre dagar, fiendens härjningar, såsom under de inre striderna 1390, 1430 och 1521; slutligen äfven i nyaste dagar frivilliga omläggningar. Troligen har stället i äldsta dagar varit hednisk offerplats och, såsom vanligt, på samma gång handels- och marknadsort, samt derpå tidigt blifvit besökt af de christna predikanterna.

Namnet förekommer i de äldsta skrifna handlingar, från Christendomens första tider i vårt land, under formen Aroos, Westre Aros eller Westerars (på latin *Arosia*), d. v. s. åmynning, med tillägget vestra, enligt den vanligaste förklaringen, till skillnad från Östra Aros, Upsala. De äldsta stadsprivilegier, som ännu lära finnas i behåll, men som åberopa och stadfästa äldre, gå tillbaka till 1500-talet. En stor mängd historiska minnen äro fästade vid staden från detta och föregående sekler, tills den i nyare tider delat samma öde som våra öfriga städer i landsorterna, att i detta afseende, som i de flesta andra, alltmera fördunklas af hufvudstaden. Det kan vara nog att erinra om de många möten och riksdagar, som under inre strider, före och efter reformationen, här blifvit hållna, framför allt den för kyrkans och statens inbördes förhållanden så vigtiga 1527 års riksdag. — År 1647 hade staden ännu det 13:de rummet bland rikets städer, har nu det 22:dra, och räknas till andra klassen.

Stadens folkmängd är känd något mera än ett århundrade tillbaka. »Mantalsskrifne» personers antal uppgifves hafva stigit, under åren 1723—1775, från 1025 till 1572; år 1778 ansågs det stiga till 1600, och hela folkmängden till 2600; under innevarande sekel har den varit mera eller mindre öfver 3000, år 1815 räknades den till 2907, år 1835 till 3337, år 1840 till 3414, fördelade på 674 hushåll, och år 1849, enligt mantalslängden, till 3618, hvaraf 2220 erlade afgifter till staten och staden, 1398 voro derifrån befriade för ålder, fattigdom eller andra förhållanden. Westerås har således från näst förgångna århundrade betydligt tilltagit i folkmängd, men har nu med rikets städer i allmänhet det gemensamt, att föga mera än bibehålla sig vid den en gång uppbunna, i det de årligen föddas antal föga eller intet öfverstiger de dödas, och tillvexten egentligen blott uppkommer genom ständigt nya inflyttningar från landet, hvilka åter för småstäderna i betydlig mån uppvägas af utflyttningar till hufvudstaden. — Af samtliga folkmängden för år 1840 torde ungefär 50 procent kunna

anses ha hört till näringsklasserna, öfver 20 utgjordes af varande eller för detta tjenstemän af alla slag, eller sådana som nedlagt sin rörelse, eller studerande, omkring 20 af enskildtas betjening utom näringsyrkena, och kanske 5 procent af fattige, som till större eller mindre del njöto underhåll, allt med inberäkning af familj, der sådan kan komma i fråga.

Staden grundar af gammalt sitt bestånd hufvudsakligen på handeln; denna är ock ganska liflig, och består framför allt i jern- och spanmålshandel. Stadens handlande äro, äfven efter afskaffandet af uteslutande förmånsrättigheter, dels förläggare, dels mot kontant betalning afnämare, dels faktorer för bergslagernas effekter, och det ej blott med afseende på de inom länet belägna jernverken, särdeles inom Svartåns dalgång, utan ock på åtminstone de närmaste socknarne af St. Kopparbergs län. Årligen uppvägas här p. m. 35,000 *Sk℔* stångjern och manufaktursmide, 11,300 *Sk℔* tackjern, 2300 *Sk℔* jernmalm, 3000 *Sk℔* koppar och förarbetad messing, vidare vitriol, rödfärg etc., mest till utförsel på Stockholm. I utbyte förses bergslagsorterna med spanmål, och landsbygden i allmänhet med kramvaror; spanmålen uppköpes till ej ringa del inom Upland och Södermanland, och går likaledes till ej obetydlig del äfven ut ur länet sjöledes till Stockholm, någon gång, för adliga possessionaters räkning, till utrikes orter. Stadens egna torgdagar förete ofta en omsättning af 1000 tunnor säd. Särdeles lifligt besökta äro dess marknader, af hvilka den s. k. Mormessan i September räcker i tio dagar, och torde kunna räknas bland de vigtigaste i riket. Stora torget är egentliga medelpunkten för rörelsen, Oxbacken särskildt för kreaturshandeln med bergslagerna. — År 1840 räknade staden 30 handlande af mankön, inberäknad en bokhandlare, och med en betjening af 63 personer, utom 8 krögare med 7 personers biträde; dertill kommo 32 i bodar anställda, och åtminstone lika många med traktörsrörelse sysselsatta qvinnor.

Handtverkens ställning är mindre lysande än handelns, och företer nästan blott medelmåtta, så i fabrikation, som

afsättning; den förra motsvarar ock i det hela endast den närmaste ortens behof. År 1840 beräknades, att öfver 40 yrken sysselsatte 126 mästare, verkstadsföreståndare eller husbönder, med 207 gesäller och lärlingar, således p. m. ej tvenne biträden för hvarje husbonde. Ännu obetydligare är fabriksrörelsen, inskränkt till en personal af 11 husbönder och 27 biträden; de vigtigaste af fabrikerna äro redan nämda; dertill kunna läggas två boktryckerier.

Naturligt nog måste, jemte dessa egentliga stadsmannanäringar utan högre lyftning, åkerbruket vara ett yrke af vigt; jorden, mestadels erhållen genom kungliga donationer och förläningar på 1600-talet, odlas med omsorg, gödes starkt i följd af god tillgång, brukas vanligen i tredingsskifte, och afkastar numera årligen, af 830 tunnors utsäde, p. m. 3800 tunnor säd, mest råg, och 4200 t:r potatis af 600 t:rs utsäde; ett belopp, som visserligen ej till hälften motsvarar innevånarnes eget behof. Detsamma gäller om boskapsskötseln å stadens mark. Bristen i ena och andra afseendet ersättes genom tillräcklig införsel å torgdagarne. Mera motsvarande det egna behofvet synes produktionen å trädgårdsfrukter vara.

Segelfarten sysselsätter, utom 3 ångfartyg, som underhålla en nästan daglig trafik, fram och tillbaka, på hufvudstaden, 17 seglande fartyg, af 3 till 400 *Sk℔* drägtighet hvar, och med tillsammans 37 mans besättning. Staden har i början af 1600-talet haft stapelstadsfrihet, men torde väl svårligen någonsin hafva begagnat sig deraf. Deremot har den med de öfriga städerna på Mälarens norra kust delat en uteslutande rätt till segelfarten på densamma; då denna rättighet upphörde med år 1841, bildades en förening af stadens redare och ett ångfartygsbolag för Mälarens nordliga hamnar; men som den ej befanns leda till fördel, upplöstes den åter vid slutet af år 1842, och farten blef fullkomligen fri. — Stadens hvarf ligger invid hamnen.

Bland allmänna byggnader och dermed sammanhängande inrättningar inom stadens gränser, äro de märkvärdigaste: *Slottet*,

grundadt, enligt sägen, af biskop Sankt Ilian omkring 1170, och en tid begagnadt till biskopssäte. Från och med fjortonde århundradet förekommer det såsom kungligt slott, nyttjades ofta såsom förläning, jemte derunder lydande större eller mindre delar af Westmanland, har varit befästadt, försedt med torn och omgifvet af grafvar, med utlopp till ån, samt utstått mera än en belägring, af Engelbrecht, Puke och Gustaf Wasa. Den sistnämde förstörde det till en del, men uppbygde det åter; likaledes blef det i viss mån iståndsatt efter en eldsvåda år 1736. Det utgör nu en stor och massiv, fyra våningar hög, fyrkantig stenbyggnad, omkring en föga rymlig borggård, och utan märkvärdig architektur; det innehåller landshöfdingens bostad, samtliga länsstyrelsens embetsrum, fängelser, magasiner o. s. v. Bland de sistnämda är ett, som fordom varit rikssal, och der riksdagar varit hållna. Det rum, der K. Erik XIV sutit fången, är nu ett kassakontor. Den park och trädgård, som omgifver slottet, är upplåten åt landshöfdingen, likasom Kungsträdgården på andra sidan om ån, med dertill hörande vidsträckt äng. Deremot är den fordna s. k. Östra Ladugårdens egor upplåtna åt staden sedan tvenne sekler. — Slottshöfvitsmän, ståthållare och landshöfdingar nämnas från 1380, och i temligen oafbruten följd från och med femtonde århundradet.

Domkyrkan, stadens förnämsta prydnad och en af de största kyrkor i Sverige, skall efter någras förmodan ha blifvit grundlagd af S:t David, nämnes med säkerhet i förra hälften af 13:de seklet, såsom S:t Marias kyrka, tillöktes år 1251, och invigdes till Domkyrka 1271; den härjades sedermera af vådeld 1380 och af fiendehand 1390, då de Tyska Hättebröderna från Stockholm hemsökte Mälarstränderna med mord och brand, men återställdes småningom, och tillbygdes åter 1466 och följande år. Skadad under Danskarnes framfart 1521, blef den, med minskade egna tillgångar, blott långsamt återställd, tills den nitiske biskop Rudbeck visste att med både egna medel, och offentliga och enskildta bidrag, bringa så väl detta arbete

till stånd, som att i sammanhang dermed grundlägga undervisningsverk af flera slag. Sedan kyrkan under hans efterträdare Laurelius kommit i fullfärdigt skick, hemsöktes den af åskeld 1691, som förstörde tornet och skadade tak och hvalf. Då började den tornbyggnad af Nic. Tessin, som nu pryder kyrkan, och är kanske den yppersta i sitt slag, som riket eger, 328 fot hög. Kyrkan sjelf är utantill 314 fot lång och 116 fot bred. Vid stora ingången sitta i muren tvänne marmortaflor från 1515 och 1510, föreställande kyrkans patroner, Jungfru Maria, S:t Johannes och S:t David. Innantill uppehållas hvalfven af 35 pelare i 4 rader. Vestra delen, eller skeppet, är äldst, ehuru från flera olika tider; östra delen, som innehåller högchoret, är yngre och ovanligt lång, nära hälften af det hela. Högchorets altartafla är ett dyrbart förgyldt bildthuggararbete, skänkt af Sten Sture den yngre och hans gemål. Der bakom finnes ett annat altare, »Munkaltaret», det enda som återstår af de många smärre, som denna kyrka, likasom andra, haft under katholska tiden. Sidochoren äro nu mestadels grafchor, bland hvilka de i historiskt afseende eller för konstvärde mest betydande äro: Tidö gårds, K. Erik XIV:s, erkebiskop Troilii, biskoparne Kalsenii och Isers, samt riksdrotset M. Brahes. Det fordna S:t Eriks chor, der Stureslägtens graf lär vara att söka, är inredt med bänkar. I denna del af kyrkan är ock en stor sakristia, inredd till kyrkoförhör. — I vestra delen finnas Cedercreutska och Benzelstjernska, f. d. Rudbeckska, grafchoren. Längst ned är ett stort rum inbygdt, som sedan 1714 är upplåtet för gymnasiibibliotheket; ett dylikt på andra sidan om ingången var fordom domkapitlets sessionsrum, och det var här som K. Gustaf I förelade kapitlet biskop Peder Sunnanväders förrädiska bref till Dalkarlarne. Öfver båda dessa byggnader är orgelverket, som blott upptager alltför mycket utrymme. Af kyrkans klockor är en särdeles märkvärdig, dels för sin vigt af nära 30 Sk℔, dels för sin åtminstone föregifna höga ålder, ursprungligen från år 1107. Kyrkogården upphörde år 1809 att vara begrafningsplats,

hvartill nu begagnas en omstängd och planterad plats norr om staden, vid vägen till Skultuna. — Kyrkan har under katholska tiden beredt staden mycken rörelse, genom sina fester, särdeles vid Mormessotiden om hösten. Sjelf har den haft en ganska stor mängd gods inom och utom provinsen, och tomter inom staden. De förra gingo nästan alldeles förlorade vid reformationen, af de sednare återstå ännu en del, ehuru flera ej bebygda sedan 1714 års brand; af andra utgå obetydliga tomtören till kyrkokassan. Domkyrkoförsamlingen utgör med S:t Ilians landsförsamling ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Staden har i fordna dagar haft trenne andra kyrkor: *S:t Ilians kapell*, bygdt troligen omkring 1170, och af K. Gustaf I anslaget till Hospitalskyrka, då han till hospital inrättade det redan förut, åtminstone från slutet af 1300-talet, befintliga Helge-Ands-huset. Kyrkan härjades af vådeld 1572 och 1714, men återställdes båda gångerna, och tyckes med sitt byggnadssätt vittna om sitt ursprung från medeltiden; den är nu, sedan hospitalet blifvit indraget, inredd till Lankasterskola, dock med hvalfbyggnadens bibehållande. — S:t Aegidii kyrka, uppkallad efter sin grundläggare, Ilians efterträdare på biskopsstolen, skall ha legat östligare, på en plats, som ännu kallas gamla kyrkogården men är bebygd sedan 1660. Denna kyrka begagnades efter reformationen af S:t Ilians landsförsamling, åtminstone till 1611, men blef derpå ödelagd. Den var ryktbar för den protest, som biskoparne här, under Brasks ledning, uppsatte mot K. Gustafs förfarande vid 1527 års riksdag, och som 15 år sednare återfanns, gömd under Domkyrkans golf. — S:t Nicolai kyrka, sannolikt från slutet af 1200-talet, låg vester om Svartån, nära den bro, som leder till Fisktorget. Den begagnades ännu 1611 af en del hemman vester om staden. — Dessutom lågo på landsbygden utanför staden fyra kapell, från 1270-talet, S:t Yrians åt norr vid vägen till Skultuna, S:t Gertruds åt nordost vid bergslagsvägen, S:t Olofs åt öster på Badelundsåsen, och S:t Ursulæ åt vester, båda vid stora landsvägen. — Ett nunnekloster af Dominikanerorden

har funnits i Kungsträdgården, anlagdt i första hälften af 13:de seklet, och upphäfdt 1528; i dess konventssal började 1527 års riksdag.

Biskopshuset, beläget vid kyrkoplatsen midt emot kyrkans stora ingång, har åtminstone från 1442 varit användt till samma bruk, men undergick en betydlig reparation på 1730-talet. Det har varit fast bygdt, men har numera ej några tydliga spår af yttre befästning. — *Consistoriihuset*, vid nordvestra hörnet af kyrkoplatsen, är bygdt från 1630, till en början till lärohus, hvartill nu åter en sal deri är upplåten. — *Gymnasii-* och *Skolhuset*, i sydöstra hörnet af samma plats, äfven till en del från K. Gustaf Adolfs och Rudbecks tid, likasom gymnasiet sjelf (grundadt 1623), men till en del äldre, skadades af branden 1714, återställdes, men är nu åter temligen förfallet, och otillräckligt för sitt ändamål, så att flera trädhus i närheten begagnas till läresalar o. a. Åtskilliga andra byggnader för kyrkans och läroverkets räkning, deribland en underjordisk *Proba* eller fängelse, hafva funnits omkring kyrkan, men äro dels förstörda af oftanämnda eldsvåda, dels sednare borttagna eller till andra ändamål anslagna. Till ofvan anförda byggnader hafva Domkyrkans tillgångar till ej ringa del blifvit anlitade, äfvensom för bostäder åt en del af kapitlets medlemmar. Nu är en stor fond samlad, till ny läroverksbyggnad norr om kyrkan. Gymnasiets bibliothek daterar sig dels från Rudbecks och Axel Oxenstjernas tid, dels är det af sednare gifvare, Sparfwenfeldt, Hülphers, Muhrbeck, Benzelstjerna o. a., riktadt, och uppgifves ega omkring 11,000 volumer, och vara ett bland de största gymnasiibibliotheker i riket. Rudbeck anlade ock en botanisk trädgård, men denna hans inrättning förföll som mången annan efter hans död *), och blef först ett sekel sednare återställd på annan lokal. Gymnasiet har under olika tider haft olika antal lärjungar: under Rudbecks

*) Denne man, storsint i en storsint tid, förehade planer, som långt sednare tider återupptagit, såsom till flickskola, barnhus o. s. v.

tid stod det i hög blomstring, särdeles i afseende på studiernas allvar och vidd. I nyare tider har det räknat, från 1801 till 1818 p. m. 52 lärjungar, sedermera årligen 40 till 50. Under förstnämda tid utgjordes omkring 36 procent af ynglingar från Dalarne, under den sednare tiden lärer proportionen hafva aftagit. Lärarne äro 6 lektorer, utom adjunkt, lärare i lefvande språk, i sång, musik och gymnastik, samt bibliothekarie; lektorerna äro, som ännu vanligt är, tillika medlemmar af Domkapitlet. Lärdomsskolan, troligen från medeltiden, har från 1741 till 1800, under sakta och omvexlande tillvext, haft från 86 till 154, och p. m. 126 lärjungar, från 1800 till 1840 p. m. 122, och under sistförflutna 9 år p. m. 83; Apologistskolan, af yngre, men äfven okändt ursprung, har från 1741 till 1840 räknat p. m. 36 till 40 lärjungar, men under de sista åren p. m. 52. Båda skolorna skötas af rektor, konrektor, 3 kolleger, 2 apologister, en lärare i en förberedande klass, samt sång- och gymnastiklärare, de sista gemensamma med gymnasiet. Ämnesläsning är här redan till en del införd. — Staden har ock för sig egna lägre läroverk, folkskola, med läsning efter lankastermethoden, och flickskola, äfven ämnad för slöjd, hvarjemte hålles Söndagsskola. Stiftets skollärare-seminarium finnes ock här. För gymnasiet äro anslagna kronotionder och räntor till ett belopp af 8300 tunnor säd, utom lektorsprebenden, för trivialskolan till 600 R:dr; lankasterskolans fond är grundad af K. Carl Johan, sedermera, likasom flickskolans, underhållen och ökad genom enskildtas sammanskott.

Af andliga och läro-embeten inom staden datera sig biskoparne med någon säkerhet från S:t Ilians tid, ehuruväl ännu äldre uppgifvas, tillbaka ända till S:t David; domprostar äro till namnet kända åtminstone från slutet af 13:de seklet, kaplaner från 1540, och andre kaplaner från 1642; härtill komma domkyrkosysslomán och slottspredikant. »Skolemästare» nämnas från 1536, rektorer vid trivialskolan från slutet af samma sekel.

För

För stadens fattigvård är sörjdt dels genom flera donerade fonder, af en Schenström, Carlsköld, Hülphers, Langenberg o. a., dels genom årliga bidrag; en arbetsinrättning är nyligen organiserad. Om sparbanken hafva vi förut talat. — Af sjukvårdsanstalter har staden med länet gemensamt ett lazarett, anlagdt på 1700-talet, och som årligen mottager 2 till 300 sjuka, samt har sig anordnade 5000 R:dr årligen. Samtliga fattigförsörjningen har för stadens del, under de sista 5 åren 1844—48, gått till p. m. 6565 R:dr årligen, kostnaderna för presterskapet till 2800.

Stadens styrelse består numera af en borgmästare och 8 rådmän, af hvilka sednare en är kämnerspræses, och besörjer polisuppsigten, med biträde af stadsfiskal och valda ordningsmän för qvarteren. Municipal-angelägenheterna förvaltas för öfrigt af 26 borgerskapets äldste. I fordna dagar har här funnits tre borgmästare, från 1642 två, ända till 1692. Åtskilliga borgmästares namn förekomma från 1536. Till Rådhus begagnas numera en temligen oansenlig byggnad vid södra sidan af Fisktorget. I fordna dagar har här funnits mynthus, begagnadt ännu under Wasaättens tid. — För öfrigt finnes här postkontor, gästgifveri, flera värdshus och hoteler för resande o. s. v. Skjutsen är ställd på entreprenad. Staden är slutligen tingställe för Tuhundra och Siende härader, och ett af tingställena för lagsagan. — Vapnet är ett A i munkstil (*Arosia,* se ofvanför).

Kostnaderna för stadens styrelse, uppbördsverk, allmänna byggnader m. m. bestridas af våg-, hamn-, bro- och mätarepengar m. m., som uppgå till 5 à 6000 R:dr, hvartill kommer genom uttaxering 3 till 4000. Styrelsen för sig har under de sista 5 åren kostat p. m. för år 4755, skjuts och väghållning ha gått till 2000. Stadens hela uppskattningsvärde var 1,060,000 R:dr, hvaraf 85 pc. för hus och tomter, 11 för jord, 4 för fabriker. Hela skattebidraget var 31,300 R:dr, således ej fullt 3 pc. af uppskattningsvärdet, inemot 9 R:dr för hvarje innevånare, öfver 14 p. m. för hvarje verkligen betalande.

Inom stadens egor ligga: Emaus, åt nordost, en hälsobrunn, begagnad från 1746. — Nordanby, Siggesborg, Gideonsberg, Malmaberg m. fl lägenheter åt samma håll från staden. — Carlslund, åt norr, med stor och vacker åbyggnad. — Bland höjderna kring staden äro Djekneberget i nordvest, Stallhagen i sydvest.

II. Köpings uppstad, belägen 3¾ mil vester om Westerås, strax nedanför det ställe, der Köpings-ån bildas genom tvenne mindre åars sammanflöde, och ¾ mil ofvanför dess utlopp i fjärden Galten, omgifves från de flesta sidor af bördiga slätter, afbrutna af smala sandåsar. Endast i sydost antager den ena åsen något mera vidd och höjd, på en fastare berggrund. Staden upptager 34 tunnland, hvarå finnas 250 tomter, dock till stor del obebygda; tillhörande jordegor utgöra 911 tunnland, hvaraf 529 tl. åker, 297 tl. äng, 85 tl. skog och betesmark, tillsammans satta till 15½ mantal; hvartill ytterligare kommer en skogsallmänning, af 187 tl., inom Odensvi och Malma socknar. Sjelfva staden är fördelad i fyra qvarter, men tillika från fordom i Gamla och Nya staden, den förra vester om ån, båda förenade genom en bro, der Storgatan går fram från nordost till sydvest, i sammanhang med stora landsvägen. Öfriga gator och gränder gå mestadels parallelt eller vinkelrätt mot storgatan, utom längst i vester, der de ännu äro något oregelbundna. Här ligger stadens kyrka norr om storgatan; närmare ån, det så kallade Stortorget, mellan Öster- och Vesterlånggatorna; i söder utmed storgatan och ån, ett annat torg; på det förstnämda ligger stadens rådhus, af föga prydligt utseende, likasom de privata husen, hvilka med ett och annat undantag äro af träd.

Köpungh, såsom staden kallas i handlingar från medeltiden, är sannolikt en bland våra äldre, ehuru de till våra dagar bevarade privilegier ej gå längre tillbaka än till 1400-talet. En gammal sägen låter staden fordom ha varit betydligt större till omfång, och sträckt sig ända till Malma kyrka, der en stenläggning ännu skall utvisa platsen. Möjligen kan det äldsta läget ha varit der, medan ån, med rikare vattentillgång, och vid högre

vattenstånd i Mälaren, varit segelbar längre upp än nu, då den blott genom årlig muddring kan hållas ren upp till staden. Säkert är, att Köping fordom innehaft ett relativt högre rum bland rikets städer, på 1600–talet det sjuttonde, då det nu har det 27:de, och hör till fjerde klassen.

Stadens folkmängd har år 1754 varit 1254, år 1776: 1350, år 1815 åter blott 1233, år 1840: 1483, fördelad på 317 hushåll; sedan sistnämda tid har den, enligt mantalslängden, på 9 år blott ökats med 10 personer, eller till 1493, hvaraf 605 äro frikallade från utskylder; 659 höra till man–, 834 till qvinnokönet. Man beräknar att ungefär hälften af hela antalet kan föras till de s. k. närande klasserna, och omkring 11 procent till fattighjonen.

Af näringar är äfven här handeln den förnämsta, men mindre liflig än i Westerås, och föga sjelfständig. Den har varit betydligare, den tid då de handlande mera, än nu är förhållandet, voro förläggare för bergslagen, nemligen Skinskattebergs, och Norr– och Söderbärkes, samt Grangärdes socknar i Dalarne, då de derstädes hade nederlagsplatser och torgdagar, egde uteslutande rätt att föra bergslagens produkter utför Mälaren, och försågo den med spanmål och kramvaror. Numera äro alla privilegier af dylikt slag upphäfna, och Strömsholms kanal har äfven dragit en del af trafiken till Borgås, der Köpings handlande emellertid hafva en våg; men de äro sjelfva till stor del blott faktorer för bruksegarne, hvilka på egna eller andras fartyg utföra sitt jern, och hemta sitt mesta behof af kramvaror direkte från hufvudstaden, samt köpa spanmålen af slättbygdens ståndspersoner eller allmoge utan annans mellankomst. Dock fortfar ännu stadens handel att hafva någon betydenhet: på dess våg uppläggas årligen 34 till 35,000 *Sk℔* jern–effekter; sjöfarten sysselsätter 17 jagter af tillsammans 864 lästers drägtighet, och 32 skeppare eller matroser; fartygen tillhöra, efter förut nämda ångbogseringsbolags upphörande, mestadels ett rederibolag, hvari flera bruksegare i landsorten deltaga. Staden har eget skeppshvarf. De handlandes antal år 1840 var omkring 20 af båda könen,

med ungefär lika många biträden. Af tvenne marknader är den i September af gammalt den betydligaste.

De egentliga borgerliga näringarne äro i temligen klent skick, nästan mera af- än tilltagande. Omkring 70 handtverks-, fabriks- och närings-idkare sysselsätta 80 arbetare, qvinnor oberäknade; men både tillverkning och afsättning äro obetydliga. Det enda handtverk, som har någon ryktbarhet, ehuru afsättningen nu är mindre än förr, är schatullmakeriet, grundadt i förra århundradets sednare hälft af en Sjölin. Åkerbruket måste ersätta hvad som brister i annan utkomst. Jordegorna, erhållna hufvudsakligen genom donation af K. Johan III och Carl IX samt Dr. Christina, odlas med omsorg, och gifva i medeltal, af 204 tunnors utsäde, 1243 t:rs afkastning af åtskilligt slags säd, mest råg, och 847 t:r potatis af 121 t:rs utsäde. Cirkulationsbruk är nyligen infördt å en del af jorden. Betesmarken svarar ej tillräckligt mot åkern, och antalet af underhållne kreatur är ej stort; blott svinafveln är här relativt större än i länets öfriga städer utmed sjön. Skogsallmänningen, hvarmed förut varit illa hushålladt, är i de sednare åren indelad till trakthuggning, till förmån för stadens skolor och fattigvårds-inrättningar.

Bland offentliga byggnader förtjenar knappt någon annan att nämnas än *Kyrkan,* f. d. S:t Olofs: den är af sten, 79 alnar lång, 48 bred, skall ursprungligen vara en bland de äldsta i riket, men småningom tillökt, och undergick ombyggnad på slutet af 1600-talet; den innehåller, bland andra, chemisten v. Scheeles graf, hvilken lefde och dog (1786) såsom apothekare i denna småstad. I fordna tider skall här ha funnits ett munkkloster, med tillhörande kyrka, ombygd 1440, båda belägna vester om ån *). Staden utgör nu med landsförsamlingen, som äfven begagnar dess kyrka, och med Kungs-Barkarö, ett regalt pastorat af 1:sta klassen. En och annan kyrkoherdes namn är kändt från 1300-talet, stadskaplanernes från 1591. — Stadsskolan, till en

*) Då äldre fornforskare tala om 4 kyrkor i staden, räkna de dit Malma kyrka, och en annan vid Strö vester ut.

del grundad på enskildt donation, är sedan 1842 fördelad i en rektorsklass, som räknar 40 till 50 lärjungar, och en lägre, der omkring 100 barn undervisas efter lankastermethod; skolhuset är nybygdt. Skollärare äro till namnet kända från 1608, rektorer från 1635; men möjligen är läroverket gammalt, och har varit fästadt vid klostret. Grund är nyligen lagd till en flickskola; sedan 1843 har ock söndagsskola varit i gång. — Fattigvården bestrides dels af donerade medel, dels af uttaxerade, till ett belopp af 1400 R:dr. En »besparings-inrättning» bildades 1841 för stads- och båda landsförsamlingarne.

Stadens styrelse består af borgmästare och tre rådmän. För brandanstalter, gatuupplysning och annat till god ordning hörande är i de sednare åren ej litet gjordt. Staden har för öfrigt postkontor, och är tingställe för Åkerbo härad. — Dess vapen är ett korss, vid hvars ena sida står bokstafven K.

Af alla länets städer är Köping den, i förhållande till inkomstkällor och till näringarnes ståndpunkt, mest af skatter betungade. Dess inkomster af egen våg och den vid Borgås, af hamn-, bro- och stånd-pengar m. m., uppgå ungefär till 4500 R:dr, kostnaderna för stadens styrelse stiga till 2998, för presterskap till 4598 o. s. v.; hela skattebidraget går till 14,922 R:dr, eller p. m. ungefär 10 för hvarje innevånare, öfver 16 för hvarje betalande, och ungefär 4½ procent af uppskattningsvärdet, som är 321,324 R:dr, hvaraf 237,827 för hus och tomter, 83,497 för jord.

Utanför staden, på åsen nedåt sjön, har i fordna dagar slottet Köpingshus legat; det skall ha varit anlagdt af Birger Jarl, donerades 1420 med Snäfringe härad till Dr. Philippa, förstördes sedermera af Engelbrecht, upprättades derpå åter, men nedrefs ånyo af Gustaf Wasa. K. Johan III och Carl IX lära haft för afsigt att återställa det, men ej kommit dertill. Till slottet har hört en s. k. Djurgård, numera jemte några holmar utgörande en ej bebygd Kungsladugård inom Köpings landsförsamling. Vid Jemmertuna, norr ut, finnes en hälsobrunn, som stadsboerna begagna sedan år 1760.

III. Arboga uppstad ligger 5¼ mil vestsydvest från Westerås, på ömse sidor om Arboga-ån, som hit är segelbar, 1¼ mil från dess utlopp i Galten. Omgifningarne bestå i norr och öster af slättbygd, i söder och sydvest af berg, Brattberget och andra, som gå temligen nära ån. Staden upptager 44 tunnland, med 334 tomter, hvaraf ungefär ¾ äro bebygda. Dertill komma 3654 tl. jordegor, bestående af 607 tl. åker, 700 tl. äng, 2347 tl. skog, tillsammans satta till 27 mantal.

Staden bildar nästan en fyrkant, bestående af tvenne delar, Nordan och Sunnan ån, hvardera åter af sina rotar, och båda temligen regelbundna. Förnämsta gatan, upptagen 1647, går genom norra delen, i sammanhang med stora landsvägen från öster till vester; en annan dylik, i linea med landsvägen söder om Mälaren, går i samma rigtning genom södra delen; några andra gator gå i jemnbredd med dessa, de flesta mera eller mindre rätvinkligt emot dem. Stortorget ligger söder om norra storgatan, Jerntorget invid ån, hvarförutan stadskyrkan omgifves af en mestadels öppen, med träd planterad plats, intill sistnämda torg. Blott en bro förbinder de båda stadsdelarne. Nästan alla enskildta hus äro af träd, men många rätt prydliga.

Stadens ålder går sannolikt uppöfver all säker historia. *Arbogha* synes hafva varit det gamla namnet, och betecknat åns krökning, hvilken strax ofvanför vidtager, eller snarare en bro öfver ån, och torde här ha varit den nedersta öfverfarten öfver densamma, en annan högre upp vid Opboga. Fornforskare ha velat finna spår till större utsträckning af stadens gator, och deraf slutit till större folkmängd och betydenhet i fordna dagar. Säkert är, att något mera regelbundenhet följt på äldre tiders upprepade eldsvådor, 1513, 25, 64, 69 och 1650. Längre tillbaka öfvergick staden en härjning 1468 under inre oroligheter. De stadsprivilegier, som finnas i behåll, gå tillbaka till 1400-talet. År 1647 hade Arboga det 14:de rummet bland rikets städer, år 1664, sedan de Skånska tillkommit, det 24:de, nu det 27:de. En stor mängd riks- och herredagar samt möten äro här hållna, i 15:de och 16:de seklerna, under Unionstidens partistrider och

nyare tidens reformationsförsök för stat och kyrka, utom 7 kyrkomöten från och med 1297. Bland de mest betydande af riksdagarne kan räknas den af 1561, då K. Erik sökte med ständernas hjelp att minska sina bröders makt.

Angående stadens folkmängd känner man, att de skattskrifnes antal år 1723 var 644, år 1750: 844; under följande decennier var den 900 till 1000, och samtliga folkmängden omkring 1700; år 1815 steg denna till 1621, år 1840 till 2013, fördelade på 277 hushåll; sedermera har den till 1849 blott ökat sig till 2093, hvaraf 1296 betala utskylder; mankönet är 895, qvinkönet 1198. Man beräknar att alla slags tjenstemän med familjer utgöra omkring 9 procent, de egentligen s. k. närande klasserna 40 till 50, de fattiga omkring 6.

Handeln är ortens förnämsta näring, ehuru äfven här mindre betydande än förr, då staden egde rättigheter på bergslagernas bekostnad, och genom förlager och torgdagar beherrskade, i bredd med Örebro, rörelsen i Nora, Linde och Ramshytte socknar, och likaledes, jemte Köping, i Vesterbergslagen. Nu äro köpmännen i viss mån blott faktorer för bruken, eller hafva sådana till medtäflare. Omkring 38,000 *Sk℔* jern-effekter af alla slag, något koppar, rödfärg m. m. beräknas att häröfver utgå till Stockholm. Spanmålshandeln på bergslagen är ej betydlig, i följd af täflan med Nerikes slättbygd. Tolf handlande, hvaraf hälften med öppen bod, sysselsatte för några år sedan 34 manliga biträden. Sjöfarten bedrifves med 16 seglande fartyg, tillhöriga ett rederibolag, äfven här ej uteslutande bestående af stadsboer. En tid var ångfartygstrafiken liflig, och Arboga utgjorde en god mellanplats mellan de inre provinserna och hufvudstaden; men detta förhållande ändrade sig, sedan ångbåtsfarten på Hjelmaren till Örebro blifvit öppnad, hvilken går förbi Arboga på en half mils afstånd, vid Grafkrogen. Snart lärer dock åter ett ångfartyg komma att gå på denna stad. Ån måste årligen rensas, och kan dock under torra somrar ej befaras längre än till Stenlöpet, ett stycke nedanför staden. Af tre marknader är Persmessan kring slutet af Juni den enda betydande.

Handtverk, fabriker och näringar, alla i temligen medelmåttigt skick, sysselsatte för några år sedan 80 husbönder med 97 biträden. Fordom, särdeles under Wasaättens tid, har här funnits ett betydligt »harneskmakeri», eller vapenfabrik af flera slag, men det har småningom gått ut.* Åkerbruket utgör en rätt betydlig näring: två tredjedelar af egorna upptagas af oländig mark, men hvad som kan vara och är odladt, är bördigt och skötes väl [1]). Omkring 300 tunnors utsäde gifver årligen p. m. 1970 t:r af åtskilliga sädesslag, mest råg, hvartill komma 1050 t:r potatis af 150 t:rs utsäde. Af boskapsskötseln är blott fårafveln relativt större än vid länets andra städer utmed sjön.

Bland offentliga byggnader intaga äfven här de kyrkliga det förnämsta rummet. Tvenne kyrkor ligga inom staden, dess egen och landsförsamlingens, belägna på hvar sin sida om norra hufvudgatan, båda på något afstånd derifrån. *Stadskyrkan*, äfven kallad Trefaldighets, fordom S:t Andreæ, är af sten, 92 alnar lång, 25 bred, med ett högt torn. Den har en altartafla, som säges vara af Rembrandt. Kyrkan skall först hafva varit ett nunnekloster från 1308, derpå ett kapell för Franciskanermunkarne, som här haft ett kloster från 1285, beläget i närheten, men upphäfvet vid reformationen. — *Landskyrkan*, eller S:t Nicolai, är ock af sten, 57 alnar lång, 37 bred, äfven försedd med högt torn; den anses vara bygd i K. Magni Ladulås tid, har en gammaldags altartafla af märkvärdigt träsnitt, och ett grafchor för slägten Posse. — I fordna tider omtalas här flera andra kyrkor och kapell: S:t Olofs utanför staden åt vester, invid Nästqvarnen, förekommer ej efter 1295; S:t Petri och Pauli, förstörd år 1468; Helige Svens utanför staden åt söder,

---

[1]) Af åker och äng äro 430 tunnland, som genom kungliga donationer i 16:de och 17:de seklerna erhållits, anslagna åt borgerskapet och indelade i 75 lotter, som på lifstid innehafvas af de äldsta borgarne och deras enkor; 156 tl. tillhöra den s. k. Näwska testamentsfonden för blesserade soldater af Westmanlands regemente; af det öfriga är en del embetsjord för magistraten, en del, 413 tl., är egentlig egendomsjord, af urminnes tider i stadens besittning.

vid en gammal offerkälla och lund; S:t Cathrinæ och Helge Korss i stadens norra del. Likaledes skola här ha funnits flera kloster; de två förut nämda, och ett yngre Dominikaner-kloster söder om ån. Vidare hade staden ett Helge-Ands-hus, som af K. Gustaf I gjordes till Rådhus, sedermera förstördes af vådeld 1564, men återställdes såsom Kungsgård, och fick sig anslagna en mängd af de fordna klostergodsen. År 1634 blef det åter skänkt åt staden till Rådhus, och har såsom sådant undergått åtskilliga reparationer. Kungsgårdens egor upplätos mestadels åt staden, indrogos af Carl XI, men återlemnades; andra afyttrades till frälsemän, några användes till militära ändamål, såsom den s. k. Östra Herrgården, äfven Gref Magni gård, hvilken dock sedermera kommit under borgerskapet; af en del gärden och tionder var på 1590-talet bildadt ett hospital utanför staden, som numera är indraget (se Arboga landsförsamling). — Stads- och landsförsamlingarne utgöra nu, tillika med Säterbo socken, ett regalt pastorat af 1:sta klassen; staden har en särskildt komminister, och en annan gemensam med landsförsamlingen; dessutom finnes en rådmanskaplan, på grund af en enskildt donation af 1729. En och annan kyrkoherdes namn förekommer från 1300-talet, båda komministrarnes från 1640-talet.

Stadens skola, sedan 1842 befintlig i en nybygdt hus, har en rektorsklass med omkring 40 lärjungar, och en lägre, der lankastermethod användes, för omkring 120; en del af fonden är skänkt af K. Carl XIV. Lärare förekomma från 1553, hvilket häntyder på äldre ursprung från klostertiden. Fattigvården bestrides dels med donerade räntor, dels med uttaxerade medel, omkring 900 R:dr; bland inrättningar dertill är ett barnhus, grundadt i början af förra seklet af en Ahllöf, som, jemte en Ahlström, nämnes bland stadens välgörare i detta och andra afseenden.

Styrelsen består af en borgmästare och 4 rådmän; till 1691 funnos här två borgmästare. Staden har för öfrigt postkontor, äfvensom vanliga polis-anstalter. Kostnaderna för styrelse och municipal-angelägenheter bestridas hufvudsakligen af dertill anslagna

våg–, bro–, hamn– och mätare–pengar, tillsammans omkring 3000 R:dr. Samtliga utskylder till staten och kommunen utgöra 14,874 R:dr, omkring 7 för hvarje innevånare, omkring 11 för hvarje betalande, samt ungefär 3½ procent af hela uppskattningsvärdet, som går till 418,232, hvaraf 308,645 för hus och tomter, 106,087 för jorden, 3500 för fabriker. — Stadens vapen är en örn med utsträckta vingar och ben.

I stadens omgifningar befinnas flera ställen af dels historisk, dels ekonomisk betydenhet, men liggande mestadels inom landsförsamlingens område, ehuru en del tätt invid tullarne. Bland dem, som räknas till stadsegorna, är Djupmyra, i sydost, fordom tillhörigt Kungsgården. Invid Höijens qvarn skall det fordna Mynthuset ha legat.

IV. Sala bergstad ligger 3½ mil norr om Westerås, vid sammanflödet af två åar, som bilda Sagån, på en bördig, af kullar och skogslundar omgifven slätt. Den upptager sjelf omkring 50 tunnland, och innehåller 250 tomter, af hvilka de yttre äro mestadels obebygda, och begagnade till trädgårdar och andra planteringar, hvaribland Stadsträdgården längst i öster; den är temligen reguliert bygd, nästan i rektangel, med raka gator, som vinkelrätt korsa hvarandra, med ett rymligt torg i midten, och med snygga hus, ehuru alla af träd utom kyrkan och Rådhuset. Till stadens område räknas, utom dess egentliga gränser, det s. k. Salberget eller silfvergrufvefälten i sydvest, silfververkshyttorna i norr, samt egor dels inom Sala socken, dels i de nästgränsande, af 1303 tunnland åker, 2045 tl. äng, och 11,000 tl. skog och betesmark, tillsammans satta till 42⅛ mantal, några såg- och qvarnverk, samt på grund af nyttjande rätt, en allmänningsskog på gränsen mellan Nora, Enåkers och Möklinta socknar, af 5600 tl. vidd.

Trakten har troligen varit bebygd sedan uråldriga tider, och under sitt närvarande namn så långt tillbaka, som några handlingar räcka; men staden, såsom sådan, är grundad af K. Gustaf II, och privilegierad år 1624; den står på den fordna byns Ekeby grund. Sannolikt har den första odlingen samma slags ursprung som staden, nemligen från bergsbruket, hvars

ålder fornforskare velat leda hela årtusendet tillbaka, äfvensom de för namnet söka en härkomst, förknippad med uråldriga händelser [8]). Enklast torde detta kunna tydas på samma sätt som Upsala stads namn, af *Salir* (salarne), hvilken form det har i gamla handlingar. Det säkra är, att bergverket var i full gång före femtonde århundradet, och då gaf flera gånger större produkt än nu, ända till år 1551 [9]). Sturarne och K. Gustaf I fästade derföre ock stor uppmärksamhet och vigt dervid, och man finner dem angelägna att begagna och gynna varande förhållanden af bergs- och jordbrukets sammanhang med hvarandra; Gustaf I gjorde det dock med en synbar förkärlek för det förra, till hvars fördel jordbruket togs i anspråk, genom beviljade förmånsrättigheter för bergsmännen till veduppköp och till jordlägenheters upptagande. Konungen uppehöll sig sjelf mången gång på den härvarande gamla kungsgården Wäsby.

En ändring uppstod snart i dessa förhållanden, då grufras och andra olyckor, jemte aftagande malmfyndighet, skadat verkets kredit. Hittills hade rörelsen mest varit i enskildtas händer, ehuru åtminstone från Gustaf I:s tid med lösningsrätt å kronans sida till allt silfver; nu började kronan taga den alltmera i sin hand, eller utarrendera sin rätt åt enskildta, oftast utlänningar. Hittills hade förbrytare, som flytt till bergverket, här funnit fristad; nu började det drifvas med sådana, eller med utskrifvet manskap från nästgränsande socknar. Carl IX sökte i detta, som i allt annat, att reda eller återställa, hvad hans bröder intrasslat eller förstört. Utländska bergsmän inkallades, verkets embetsstat började inrättas, och han förehade, säges det, år 1609 att grundlägga en stad. Gustaf II fullföljde sin faders verk, oaktadt grufvan äfven i hans tid ej gaf goda utsigter; han utfärdade stadens privilegier, som från början ställde densamma

[8]) Det skall vara finska, betyda fördold, och beteckna den hemlighet, hvari de första upptäckarne af malmstrecken, antingen af Finskt ursprung, eller Estniskt från tiden af Esternes härjningar vid Mälarens stränder, sökt dölja sin upptäckt. Enligt en annan mening skall det betyda salu-ort.

[9]) Jfr sid. 42.

i närmaste samband med bergverket; han tillerkände detta rättighet till kronans inkomster och en mängd prestationer af kringliggande socknar; han nyttjade en i yrket skicklig Tysk, Griesbach, till bergmästare, men fortfor ock att begagna utländska arrendatorer. Dr. Christina lemnade 1652 det flera gånger än återgångna, än förnyade arrendet åt bergslagen, som äfven blott tidtals innehade det under vexlande utsigter; från 1675 var det några år i en Gripenstjernas hand, men kom 1682 åter i bergslagens, hvars kontrakt, ofta förnyadt, år 1743 för framtiden stadfästades, så att den, utom andra förmåner, egde att uppbära kronans årliga räntor af Sala, Norrby, Möklinta, Kila, Tärna och Kumla socknar, mot en årlig afgift af minst 6715 daler silfvermynt, men ända till 9865 i fall af ökad produktion. Som kronan härå har ansetts göra betydliga förluster, är från år 1831, enligt Konungs och ständers beslut, en fond grundad genom afsättningar af verkets behållning, till säkerhet för dess framtida bestånd, när en gång besagda räntor skola afstås, eller till sitt fulla värde ersättas, hvilket skall ske, sedan fonden stigit till 1100 tunnor säds årlig ränta. Likaledes har bergverket redan från år 1833 frånträdt rättigheten och skyldigheten att i vedprestationer af vissa socknar uppbära, och för kronan redovisa deras mantalspengar.

När staden grundades, lades derunder flera byars egor, äfvensom en del af Wäsby kungsgårds, hvilka, jemte annat sedermera doneradt, utgöra den s. k. bergsmansjorden, som är hufvudsakligen fästad vid 160 bergsmanstomter i staden, och lika många grufvelotter, från början ostyckbara, hvilket dock ej kunnat vidhållas, och fria från ordinarie ränta, men deremot belastade med skyldighet att med folk och dragare biträda vid bergsbruket, mot stadgadt pris. Äldre är den s. k. grufjorden, upptagen från gammalt af grufarbetarne, dem tillerkänd år 1554, ännu mestadels arbetare tillhörig, och utgörande bergsfrälsejorden, 10 mantal stor. Slutligen finnas i staden s. k. nybyggaretomter, hvilkas egare ej äro bergsmän, och således ej hafva sig jord tilldelad; och på egorna, en mängd i nyare tider tillkomna

torp och s. k. tilldelningar, lemnade åt enskildta arbetare att odla och bebygga.

Samtliga befolkningen inom staden och dess område har redan på 1700-talet uppgått öfver 2000; år 1815 var det 2193, år 1840: 3385, fördelade på 812 hushåll. Sedan dess har den enligt mantalslängden aftagit, så vida ej någon olikhet i beräkning kan ega rum. År 1847 funnos 3074 personer, hvaraf 1911 betalade utskylder; 1369 tillhörde mankönet. Ungefär 11 till 1200 höra till embetsmannaklassen, eller äro enskildtas tjenare, eller andra ej till näringsklasserna hörande personer; fattige äro omkring 200. De öfriga idka borgerlig handtering eller bergsbruk, för egen eller andras näring; bergsbruket för sig anses mera eller mindre uteslutande sysselsätta 900 personer, hushållen inberäknade. Omkring 1000 bo på landsbygden.

Bergsbruket torde i och för sig kunna anses sprida en afkastning af 8 till 9000 R:dr bland intressenterna, men i hela den kringliggande orten åtminstone 10 gånger så mycket, genom det dermed sammanhängande skogsbruket, genom dagsverkspengar till arbetarne o. s. v. Deremot framkallar det ej mycken torghandel i staden, emedan det, som visadt är, står i sammanhang med, och hvilar på ett eget vidsträckt åkerbruk, nog betydande att göra det af allt annat oberoende. Jorden skötes i allmänhet med stor omsorg, och är gifvande; äfven ståndspersoner finna uträkning i att bruka små bergsmans- och grufvejordlotter, i anseende till lätt tillgång på arbetare för dagspenning; och af deras exempel har allmogen lärt mycket, särdeles i hvad som angår odling af foderväxter, till fromma för boskapsafveln och den deraf beroende grufdriften. Utsädet af åtskilligt slags spanmål uppgår p. m. till 795 tunnor, och af potatis till 600 t:r; afkastningen är 5550 t:r säd, hvaraf 2275 t:r korn och 1960 t:r råg, samt 3000 t:r potatis. Boskap af alla slag, utom oxar, hålles här lika så mycket, som i länets öfriga tre städer tillsammanstagna.

Stadens handel är, utom hvad kramvaror angår, mindre riktad på den närmaste nejden, än på aflägsnare orter, såsom Dalarne,

i det de handlande deltaga i de kringliggande socknarnes spannmålshandel på nämda landskap. Samtliga handlande äro omkring 20, med hälften så många biträden; år 1843 funnos 13 öppna bodar. Af stor betydenhet är stadens Kyndelsmessomarknad i Februari, då allmoge och köpmän från främmande provinser sammanträffa, hvaribland särdeles Norrländningar med hästar, fogel, lax, smör, skinnvaror, lin och linneväfnader, och Westgötar med ylle- och bomulls-väfnader.

Handtverk och fabriker äro i medelmåttig ställning, och hafva nästan blott bergsrörelsen att tacka för det lif de ega. De sysselsätta något öfver 100 husbönder, hvaribland 6 fabriksidkare särskildt, och 150 biträden.

Till Sala tog hof och styrelse sin tillflykt under pesttiden år 1710. År 1743 var staden en af skådeplatserna för Dalkarlarnes upprorsföretag.

Af byggnader och inrättningar finnas inom staden: *Stadskyrkan*, af sten, från 1641, men ombygd efter en eldsvåda, som öfvergick staden år 1736, och reparerad på 1780-talet, är 76 alnar lång, 26 bred, och har ett vackert torn. Socknen är med Sala landsförsamling förenad till ett regalt pastorat af 1:sta klassen; staden har egen kaplan från 1632. I fordna dagar har bergverket haft egen *curatus*, åtminstone från 1435, och efter reformationen än kaplan, än pastor till 1628, då tjensten indrogs. — Tvenne skolhus finnas, ett för stadsskolan, som nyligen blifvit reorganiserad till högre apologistskola, bestående af en rektorsklass och en lägre med 2 lärare; och ett nytt, för en folkskola efter lankastermethoden, inrättad för bergslagen från 1839. Lärare i den förstnämda omtalas från 1619. De till fattigvården hörande inrättningar skötas och bekostas af staden och bergverket gemensamt, medelst anslagna räntor och uttaxerade medel; om ortens sparbank är förut taladt. — *Rådhuset*, i sin närvarande skepnad från 1780-talet, är af sten.

Utom staden äro: Silfververkets grufvefält, med mera än 100 öppningar, af hvilka dock nu blott få begagnas; den största är Dr. Christinas schackt, till 660 fots djup; djupare gå de nu

mest begagnade Torgschackts-, Carlschackts- och Storgrufvorna, hvilka med hvarandra förenade utgöra en sträcka af nära 3000 fots längd, och uppnå ett djup af omkring 900 fot under jordytan, 750 under Östersjön. Uppfodrings- och pumpverk drifvas med vatten, som genom en delvis underjordisk gång ledas från Långforssdammen, utgörande Sagåns vestliga gren. På samma vattens afloppskanal forslas malmen på pråmar till Ekeby damm, vid stadens vestra hörn, och vidare till en upplagsplats mellan staden och Wäsby, samt derpå landvägen till hyttorna, som ligga vid Sagåns östra arms utlopp ur Saladamm. Här försiggår hela smältningsprocessen. Verken äro efter 1846 års brand åter uppbygda. — För öfrigt ligga på stadens egor åtskilliga lägenheter: Nystrand, som tidtals haft klädesfabrik, och Kroken eller Cathrinelund, båda vid Sala damm; Svepnäs i öster derom, Wiksberg vid Långforssen o. s. v.

Staden och bergverket hafva, likasom allt annat, så ock styrelse i viss mån gemensam: den förras enskildta angelägenheter och mål, af civil och kriminel art, lyda under magistrat och rådhusrätt, bestående af borgmästare och 5 rådmän; grufvans och silfververkets särskildta angelägenheter höra dels under berghauptman, geschworner, m. fl. för verkets drift befintliga tjenstemän, dels under grufrätten, der den förstnämde för ordet. De mål åter, hörande till hushållning, polis och lagskipning, som röra på en gång stadens och verkets bästa, behandlas af bergsrätten, bestående af borgmästare, berghauptman och öfriga medlemmar af så väl rådhus- som grufrätterna. Bergsstaten har sin egentliga aflöning af kronan, en del sportler af bergslagen; för stadens styrelse, för underhåll af allmänna byggnader m. m., bestridas kostnaderna dels af donerade lägenheters afkastning, dels med ståndpengar, gerningsören etc., tillsammans omkring 2000 R:dr, dels med uttaxerade medel. Samtliga skattebördorna af de för städerna vanliga slag utgöra 18,183 R:dr, och äro relativt till den folkmängd, som deraf träffas, kanske närmast motsvarande dem, som Westerås stad får vidkännas; men härtill kommer en bergverksafgift af 13,683, så att hela summan gör

31,866, ungefär 5 procent af uppskattningsvärdet, som är 634,000 R:dr, hvaraf 452,000 för jord, 182,000 för hus och tomter. Fördelas skattesumman på samtliga mantalsskrifna personer, kommer på hvar och en omkring 10 R:dr, och på hvarje betalande öfver 16 R:dr.

Stadens vapen är ett brinnande berg, med en krona upputi lågan, och på midten en halfmåne, hammare och slägga.

Westerås läns härader och socknar äro:

I. **Thorstuna Härad**, mestadels norr och öster om Örsunds-ån, mellan denna och Upsala läns gräns, omfattar en socken, Österunda, af Lagunda prosteri, och tre af Södra Fjerdhundra, båda delarne af Erkestiftet, och allt inom Wäsby fögderi; och dessutom delar af tvenne socknar, som för öfrigt höra till Wåla och Simtuna härader.

1. *Thorstuna socken* ligger mellan Nysätra och Långtora, af Upsala län, i öster, Örsunds-ån i söder och sydvest mot Hernevi och Frösthult, vidare Simtuna och Altuna i vester, Hvittinge i norr, Österunda i nordost. Arealen är 0,487 qvadratmil. Flera dels berg-, dels sandåsar gå här i sträckning från norr till söder och sydost, och lemna emellan sig dels öppna slätter, dels trångare dalgångar, hvari flyta några smärre tillflöden till Örsunds-ån, det största från Hvittinge och gränsen af Österunda; så att åtminstone öfra delen af socknen hör till de lågbergiga skogstrakter, som länet eger mot sin östra gräns, ehuru här ej mycket af skogstillgången är qvar. I söder är mera jemn, och utefter ån något sank bygd. Rådande jordmån, i allmänhet taget, är lera, blandad med svartmylla, och sand. Hufvudnäringen är åkerbruk, med afkastning utöfver eget behof. Hemmantalet är betydligt, 98¼ oförm., 96⅛ förm., hvaraf 83¼ skatte, 10⅝ krono, 2¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 1579, fördelade på 333 hushåll, men 8 år sednare, enligt mantalslängden, 1525. — Landsvägen från Stockholm till Sala går genom södra delen utefter Örsunds-ån, från Hernevi till Simtuna,

förbi

förbi Wånsjö gästgifvaregård, 1½ mil i norr från Enköping; de östra häradernas stora häradsväg går tvärt igenom socknen i nordvestlig rigtning från Nysätra till Altuna, förbi Thorstuna kyrka och gästgifvaregård, ½ mil nordligare. Smärre vägar gå dels emellan de båda nämda, dels till kringliggande socknar.

Thorstuna förekommer 1314 såsom hörande till *prov. Thorsakir* af *Fiædhrundia* och Upsala stift. Det utgör nu ett regalt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkoherdelängden går tillbaka till början af 1300-talet, kaplaner äro kända från 1593. Kyrkan är gammal, men ombygd efter 1723, då den skadades af åskeld. Om fordna tider vittna, utom socknens eget namn, grafkullar vid Thorstuna by, vid Kungs Husby i vester, Spånga i norr, samt runstenar vid prestgården, och vid Ekeby i norr.

Bland en mängd byar är Thorstuna en af de betydligare: der är kyrkan, gästgifvaregård, prestgård af 2 mantal krono, och kaplansbol af ⅜ m. — Brunna, i söder derifrån, 2 m. krono säteri, är majorsboställe. — Kungs Husby, 1 m. frälse, hör under Flosta i Altuna. — Kylsta och Wånsjö qvarnar vid Örsunds-ån, Nydala qvarn vid Hvittinge-ån.

2. ***Österunda socken***, mellan Thorstuna i sydvest, Hvittinge i nordvest, samt Järlåsa, Tible och Nysätra af Upsala län i öster, upptager en areal af 0,426 qvadratmil land, 0,015 vatten. Här ligga nemligen, mellan sand- och bergåsar, som stryka fram i rigtning åt sydost och öster, några småsjöar, med aflopp till Örsunds å: Mörtsjön, hvars vatten förenar sig med Hvittinge-ån, på gränsen till Thorstuna; samt Strand- och Bysjöarne, af hvilka blott delar höra hit. Socknen är för öfrigt ungefär likartad med öfra delen af Thorstuna, äfven till jordmånen, som dels är mo- och sandjord, dels i dalgångarne sandblandad lera; i norr finnes ännu någon skog qvar. Hufvudnäringen är åkerbruk. Hemmantalet är 38¼ oförmedlade, 29¼ förmedlade, hvaraf 18 skatte, 1¼ krono, 10 frälse. Folkmängden år 1840 var 674, på 152 hushåll, år 1848: 648. — Socknen har blott smärre vägar till och från nästgrän-

sande socknar. Kyrkan ligger långt åt söder, omkring 2 mil norr om Enköping.

Østrunda nämnes 1314, såsom hörande till *prov. Thorsakir*. Det är nu annex till Nysätra i Upsala län, men har egen komminister, åtminstone från 1593. Kyrkan är af okänd ålder. Bland minnen från forntiden nämnas grafhögar vid Broby i söder, en runsten i kyrkodörren, samt lemningar efter en borg vid Sankarby i söder.

Gårdar och verk: Mjölkebo, i öster vid Bysjön, ½ mantal frälse säteri, med Ryssjö, 2 m. frälse, har på 1700-talet tillhört slägten Duwall, 1825 en Sunnesson, var 1847 i en bondes ego. — Skattmansö jernbruk, i norr vid Hvittinge, skall vara grundlagdt 1746 af en Yxkull, egare till Skattmansö säteri i Hvittinge, hvarunder det ännu hör, och har en härd, privilegierad för 345 *SkØ* stångjernssmide, men ej begagnad sedan 1808, samt tegelbruk. — Kaplansbol af ½ m. krono i Brunsta, vid kyrkan.

3. ***Hvittinge socken*** ligger mellan Österunda och Thorstuna i sydost och söder, Altuna och Vester-Löfsta i vester och nordvest, Huddunge och Harbo i norr, samt Järlåsa i öster. Arealen är 1,044 qv. mil land, 0,043 vatten. Äfven här gå sand- och bergåsar, mest från norr till söder, allt mera utsträckta på bredden, ju längre norr ut, och mera eller mindre sammanhängande med de sydligare socknarnes. De gifva upphof åt ett flergrenigt, ehuru föga betydande vattensystem, den redan förut nämda Hvittinge-ån: en gren kommer från Räf-, Ax- och Ramsjöarne i nordvest, en mindre från vester, från sanka trakter, hvilkas utdikning är företagen med understöd af allmänna medel; tvenne tillopp komma från öster, det ena från Skärsjön, det andra från Tena- och Ekholm-sjöarne; alla dessa vatten förena sig i Hvittingesjön, hvarifrån ån går söder ut. Längst i öster sluttar en ringa del af landet till Upsala län, utefter trenne vattendrag, ett till Säfva-ån, tvenne till Jumkils-ån, från Emsjön och Tamlången, och från Säfsjön m. fl. Det hela är en bergstrakt i smått, med lerhaltig men sandblandad jordmån i hufvuddalen, mo- och sandjord längre

åt nordost, der slutligen nästan blott skogsbed vidtager; socknen är ock ibland dem, som ha något af skogseffekter till afsalu. Hufvudnäringen är dock åkerbruk. Hemmantalet är $48\frac{7}{12}$ oförm., $46\frac{7}{12}$ förm., hvaraf $25\frac{1}{2}$ skatte, $6\frac{11}{12}$ krono, 14 frälse. Folkmängden år 1840 var 1165, fördelade på 219 hushåll, år 1848: 1153. — Landsvägen från Upsala till Sala går fram i vestlig rigtning, från Järlåsa till Löfsta, förbi Brunsätra gästgifvaregård, $3\frac{3}{4}$ mil vester från Upsala, $3\frac{1}{4}$ öster från Sala. En mindre väg kommer från Thorstuna, och förenar sig med nämda landsväg, nära kyrkan, som ligger ungefär $4\frac{1}{4}$ mil från Upsala.

Hvitunge nämnes 1314, såsom hörande till *prov. Thorsakir.* Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkoherdarnes namn äro kända från 1577, kaplaner förekomma från 1638. Kyrkan är gammal, men tillbygd 1754. I choret är en graf för Bååt- och Yxkullska slägterna, från 1763 för den Stjerneldska. Ett grafchor för sistnämda familj finnes på kyrkogården.

Gårdar: Skattmansö, vid Hvittinge-ån, 1 mantal frälse säteri, med underlydande o. 13 mantal af olika slag inom socknen, $\frac{1}{4}$ i Thorstuna, $2\frac{1}{8}$ i Österunda, samt qvarnar, och det vid Österunda socken nämda jernbruket; är troligen ett gammalt herresäte, tillhörde på 1500-talet slägten Bååt, sedermera slägterna Sparre och Yxkull, den sednare till 1763, derpå Stjerneld till 1780-talet; eges nu af en Conradis sterbhus. — Ramsjö, $2\frac{1}{4}$ m. skatte, har på 1700-talet tillhört en frih. Funck, som här anlade ett jernverk, längesedan nedlagdt; lyder nu under Molnebo säteri i Vester-Löfsta. — Prestgården invid kyrkan, $1\frac{1}{4}$ m. krono.

4. ***Hernevi socken***, söder om Örsunds-ån, mellan Thorstuna i norr, Långtora och Wårfrukyrka, af Upsala län, i öster och söder, Frösthult i vester, är länets minsta socken, innehållande blott 0,076 qv. mil. Landet är mestadels slätt, blott genomstruket af låga, skoglösa åsar, mest i rigtning från vester till öster, å hvilka den annars af lera och svartmylla bestående jordmånen är något sandblandad. Några små vattendrag gå från dem dels till Örsunds-ån, dels söder ut till

Mälar-trakterna; åt den sednare sidan finnas sanka ängar, hvilka man med offentligt understöd börjat utdika. Hufvudnäringen i orten är åkerbruk. Hemmantalet är $17\frac{31}{32}$ oförm., $13\frac{11}{32}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{8}$ skatte, $2\frac{3}{32}$ krono, $2\frac{1}{4}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 449, på 94 hushåll, men år 1848: 352. — Landsvägen från Stockholm till Sala går igenom nordöstra hörnet, och norra vägen från Upsala till Westerås genom södra delen. En mindre väg går mellan båda, förbi kyrkan, som ligger nästan i midten af socknen, ungefär 1 mil norr från Enköping, öfver 4 nordost från Westerås.

Hernavi nämnes 1314, såsom hörande till *prov. Thorsakir*. Det är nu annex till Frösthult af Simtuna härad, men har bostad för pastoratets komminister; kaplanslängden går tillbaka till 1593. Kyrkan synes vara från medeltiden. Bland fornminnen nämnes en runsten vid Rotbrunna, i söder.

Temligen ansenliga byar finnas här, och qvarnar vid Örsunds å, men ingen bebygd gård af betydenhet. Kaplansbolet är $\frac{1}{2}$ mantal krono i Lilla Hernevi by.

II. **Simtuna Härad**, omkring öfra loppet af Örsunds å, och vester ut till Sagån, omfattar, tillika med en del af Thorstuna härad, 7 socknar, alla af Södra Fjerdhundra prosteri; de tre sydligare, Frösthult, Simtuna och Altuna, höra till Wäsby fögderi, de fyra nordligare till Salbergs. Längst i norr och sydvest höra smärre delar till socknar inom Wåla, Öfver-Tjurbo och Ytter-Tjurbo härader.

5. ***Frösthults socken,*** mellan Hernevi i öster, Sparsätra af Upsala län i söder, Simtuna i vester och nordvest, Örsunds-ån i nordost mot Thorstuna, upptager en areal af 0,183 qv. mil. Den är af ungefär samma naturbeskaffenhet, som Hernevi, en slätt, blott afbruten af låga åsar, och från dem sluttande åt nordost och söder, med obetydliga vattendrag. Jordmånen är ock här densamma, nemligen lera och svartmylla, något sandblandade; och åkerbruket är hufvudnäringen. Hemmantalet är 36 oförm., $32\frac{1}{2}$ förm., hvaraf 22 skatte, $2\frac{1}{2}$ krono, 8 frälse. Folkmängden år 1840 var

534, på 121 hushåll, år 1848: 535. — Landsvägen från Stockholm till Sala går igenom norra delen, i nordvestlig rigtning, mellan Thorstuna och Simtuna; en mindre möter söder ifrån, förbi kyrkan, som ligger nästan midt i socknen, ungefär 1 mil nordvest från Enköping, 4 nordost från Westerås.

Frøstolpt nämnes 1314, såsom hörande till *prov. Simbohundæri* af *Fiædhrundia* och Erkestiftet. Det utgör nu med Hernevi ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkoherdarnes namn äro kända från 1593. Kyrkan är af hög ålder. Flera minnen finnas från forntiden, såsom en runsten vid Brunby i öster, och namnet Hofgården på en del af Gästre by, i hvilken man velat söka en f. d. stad eller åtminstone konungasäte.

Äfven här finnas blott mera eller mindre betydliga byar, men ingen större gård. Prestgården, af 1 m. krono, ligger vid kyrkan.

6. ***Simtuna socken*** ligger mellan Frösthult i sydost, Thorstuna i öster, Altuna i nordost, Tärna i nordvest, Sevalla och Björksta i sydvest, der socknen skjuter ned i en lång spets utmed Sagån, samt slutligen Bred och Sparsätra, af Upsala län, i söder. Arealen är 0,852 qv. mil land, 0,011 vatten. Örsunds-ån går fram i öster, just utkommande ur den djupa bädd den hittills haft mellan sandåsar; den mottager ett månggrenigt vattendrag genom nästan alla delar af landet, från låga bergåsar, hvilka upptaga gränserna i vester och nordvest, och med sina utskott delvis äfven det inre landet. Detta sednare är dock hufvudsakligen en slättbygd, med lerhaltig, ehuru sandblandad jordmån. Äfven hör hit en del af besagda bergåsars vestra sluttning, till en bäck, som från Dragmansbo- och Sjöbosjöarne går ned till Sagån. — Ortens hufvudnäring är åkerbruk. Hemmantalet är 100⅜ oförm., 94⅛ förm, hvaraf 64⅛ äro skatte, 12 krono, 18 frälse; folkmängden år 1840 var 1817 på 402 hushåll, år 1848: 1883. — Landsvägen från Stockholm till Sala går tvärt igenom socknen åt nordvest, från Frösthult till Tärna, förbi kyrkan och den något vestligare Carleby gästgifvaregård, 2 mil i nordvest från Enköping, 2⅜ i

sydvest från Sala. Mindre vägar gå till Bred, Altuna och Thorstuna. Vid Carleby är tingställe för Thorstuna, Simtuna och Ytter-Tjurbo härader.

Simbotuna förekommer på 1300-talet, och äfven annars under medeltiden, åtminstone tidtals, såsom prebende till Upsala domkapitel; från reformationstiden synes det ha haft egna kyrkoherdar, till namnet kända från 1572. Nu utgör det med Altuna ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan är gammal, men tillbygd på 1700-talet. På forntidsminnen är här ingen brist: runstenar skola finnas vid Salfors och Forsby i öster, Hjalteberga i sydost, Isby och Wendersta i söder, Bärby i vester om kyrkan. Vid Ulleråkers by i öster vilja en del finna spår till det gamla Konungasätet af samma namn.

Gårdar: Tisby, s. o., 2 mantal berustadt säteri, med 3 m. underlydande inom socknen; grundades som frälse af en Lunou på 1600-talet, men sedermera reducerades frälserättigheten; åtminstone från 1700-talet tillhör gården frih. slägten Duwall. — Albäck, 3 m. ber. sät., med 1½ m. underl., köpt till frälse 1652 af grefve M. G. de la Gardie, tillhörde sednare en frih. Sparre, derpå kronan från 1684 genom byte, en grefvinna Sture omkring 1750, i sednare tider grefl. slägten Schwerin, som ännu eger det. — Prestgården, invid kyrkan, 1½ krono. — Bredgården, 1 m. krono, häradshöfdinge-boställe. — Qvarnar vid Simtuna-ån. — Ekelunda, n., 1 m. frälse säteri, med tillhörande ½ m. frälse, har egts af en Adelhjelm omkring 1750, eges nu af en Norberg. — Strömsnäs, s., vid Sagån, 3 m. frälse, med tillhörande 2½ m. inom denna socken, grundades som frälse 1632 af en Krus, å gården Hanevads egor, tillhörde sedermera gr. Dalbergs fader, omkring 1750 gr. Sture, i nyaste tider en frih. Hjerta, men eges nu af en Björkenstam.

7. ***Altuna socken***, på ömse sidor om Örsunds-ån, mellan Simtuna i sydvest, Thorstuna och Hvittinge i öster, V. Löfsta i norr, Tärna i vester, upptager 0,354 qv. mil land, 0,005 vatten. Östra gränsen genomstrykes af låga bergåsar, den mellersta af en sandås, den s. k. Dalkarlsåsen, hvilken åtföljer ån på ömse sidor, och inbäddar den i en djup och smal dalgång, som dock norr och söder om Refvelsta-sjön utvidgar

sig något; vestra delen upptages åter af samma bergåsar, som äro nämda vid Simtuna, och hvilkas vestra lutning här är kärrländig, omkring och ofvanför Dragmansbosjön. Jordmånen är starkt sandblandad lera; åkerbruk dock hufvudnäringen. Hemmantalet är 40¼ oförm., 38¼ förm., hvaraf 20¾ äro skatte, 3¼ krono, 14½ frälse; folknummern år 1840 var 914, på 193 hushåll, år 1848: 881. — Stora häradsvägen går fram åt norr utefter sandåsen vid åns östra strand, mellan Thorstuna och Löfsta, förbi kyrkan och den något nordligare Billerstena gästgifvaregård, 2¼ mil norr från Enköping.

Altuna nämnes 1314 såsom hörande till *prov. Simbohundæri*, men är nu, som nämdt är, annex till Simtuna pastorat, hvars komminister här är bosatt; kaplanslängden går tillbaka till 1593, kyrkans ålder till medeltiden. — Vid Billerstena vilja några söka Thorborgs af sagan firade slott. En runsten finnes vid Dräfle i söder.

Gårdar: Refvelsta, belägen vid vestra stranden af den derefter uppkallade sjön, på sluttningen af en höjd, på hvilken äfven kyrkan ligger, består af 2 mantal frälse säteri, ½ m. rå och rör, ½ frälse, utom underlydande 4½ m. i denna socken, 8$\frac{7}{16}$ i de nästgränsande; är ett gammalt herresäte, som tillhört bland andra slägterna Sparre omkring 1360, Bonde 1410, Wase, hvaribland drotset Christer Nilsson, som här blef tillfångatagen af Carl Knutsons utskickade; sedermera slägten Bjelke på 1500-talet, o. a.; i nyare tider en Rålamb omkring 1750, Benzelstjerna, Engeström, i hvilken sistnämda familjs ego det ännu är. — Flosta, n., nära åns östra strand, 2 m. frälse säteri, med tillhörande i denna socken 2½ frälse, samt Flosta och Hvilstena qvarnar, grundades 1630, har tillhört slägterna Soop, Creutz; samt grefl. ätten Cronhjelm o. 1750, och ännu. — Säfva, 2 m. sät. ladugård, med ½ underl., tillhör en Lindevall. I Altuna by besitter kaplanen ½ m. krono.

8. ***Vester-Löfsta socken***, mellan Altuna i söder, Hvittinge i sydost, Huddunge och Enåker i norr, Norrby och Tärna i vester, upptager 1,342 qv. mil land, 0,051 sjö, hälften af hvardera tillika med kyrkan inom Simtuna härad, hälften inom Thorstuna. Här är de östliga häradernas högland, hvarifrån

vattendragen utgå åt alla håll, och dock mestadels en slätt, endast afbruten af låga bergåsar och kullar och af något högre sandåsar, samt här och der kärrländig. I östra delen, bland bergkullar, upprinner Örsunds-ån från Gålsjön o. a., går genom den större Wansjön, och derpå åt sydvest, upptager ett mindre tillflöde från de till en del uttappade träsken kring Arnebosjön, och fortlöper till Altuna, begränsad äfven här på ömse sidor af Dalkarlsåsen. Vestra delen genomstrykes ock här, som i Altuna, af en bergås, med vestlig lutning till Sagån; längst i nordvest stöter socknen till denna åns öfra lopp mellan Hallaren och Clasbomyran. Jordmånen är dels sandblandad lera, dels svartmylla, dels mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen, men derjemte idkas boskapsskötsel, och kolning för Sala silfververks behof. Löfsta är bland de socknar, som till år 1833 levererade en del af sina kronoutskylder i skogseffekter till nämda verk. Hemmantalet är $63\frac{9}{16}$, hvaraf $50\frac{1}{16}$ skatte, $3\frac{1}{2}$ krono, 10 frälse. Folknummern år 1840 var 1910, på 395 hushåll, 1848: 1948. — Stora häradsvägen går från Altuna norr ut längs med sandåsen på åns östra brädd, förenar sig med den från Hvittinge kommande landsvägen mellan Upsala och Sala, delar sig derpå, mellan kyrkan och Harfsta gästgifvaregård, 2 mil öster från Sala, så att en häradsväg går åt nordost till Huddunge, och något längre bort ännu en gång, så att landsvägen går åt vester till Norrby, häradsvägen fortlöper åt norr till Enåker, alltjemt utmed sandåsen.

Løsta cum annexa nämnes 1314 såsom hörande till *prov. Simbohundæri*; annexet torde ha varit Enåker: åtminstone förekomma båda socknarne efter reformationen såsom förenade till ett pastorat, nu konsistorielt af 1:sta klassen; kyrkoherdarnes namn äro kända från första hälften af 1500-talet. Kyrkan är gammal. — Bland minnen från fordna tider nämnas lemningar efter en borg vid Gålsjön.

Gårdar äro: Molnebo, vid Örsunds-ån, nära dess utlopp ur Wansjön, 1 mantal frälse säteri, samt qvarn, masugn och jernbruk, med 2 härdar, 900 *Sk℔* privil. stångjernssmide, utom 300 sednare

tillkomna. Gården grundades 1672 af en Gyllenstjerna; bland sednare egare nämnas en frih. Friesendorff år 1750, en Bedoire 1825, ett bolag år 1847, nu gr. Gyllenstolpe. — Norra Starrforss, längre ned vid samma vatten, 4 m. frälse, samt qvarnverk; grundades på 1660-talet af en Friesendorff, hvars slägt länge innehade det, egdes 1772 af en Tersmeden, 1825 och sedermera af Molnebo gårds egare, likasom 5⅜ m. af flera slag, inom socknen. — Prestgården, nära kyrkan, 2¾ m. krono; kaplanen besitter i denna socken ⅛ m. i Klockaregården, men bor i Enåker.

9. ***Enåkers socken***, mellan Vester-Löfsta i söder, Huddunge i öster, Nora i nordost, der denna socken går inom häradet, vidare Möklinta, äfven till en del inom häradet, i nordvest, och Sala i vester, upptager 0,9 qv. mil land, 0,129 vatten. Är ock, i förhållande till kringliggande socknar, ett högland, med lutning till Dalelfven åt norr, till Hallaren åt vester, hvilken sjö till hälften ligger härinom, äfvensom dess utlopp både åt norr, och åt söder till Clasbomyran. Enskildta bergkullar, utskott af vattendelaren mellan besagde elf och Mälaren, uppsticka här och der; Dalkarlsåsen stryker fram längst i vester. Men med allt detta är landet en slättbygd, jemnare än Löfsta, och till stor del upptagen af kärr och sanka ängsmarker, särdeles kring alla de små vattendragen. Jordmånen är dels svag lera, dels sand och mojord; näringarne desamma som i Löfsta. Hemmantalet är 12⅜, hvaraf 11⅛ skatte, ⅛ krono, 1⅛ frälse; folknummern år 1840 var 802, på 170 hushåll, 1848: 820. — Stora häradsvägen följer sandåsen från Löfsta till Nora: vid södra gränsen utgår derifrån en mindre väg åt nordvest, till kyrkan och Enåkers gästgifvaregård 2 mil norr ifrån Sala, och derpå åt sydvest mellan Hallaren och Clasbomyran till Sala socken.

Enåker hör, som nämdt är, till V. Löfsta pastorat, hvars komminister här är bosatt; kaplanslängden går tillbaka till 1593; kyrkan är af hög ålder. Om äldre odling vittna grafhögar och tvenne runstenar vid åsen, på södra och norra gränserna.

Ingen bebygd gård af betydenhet finnes här. Kaplanen besitter ¼ mantal krono i Enåkers by.

10. *Tärna socken*, mellan Simtuna i sydost, Altuna i öster, V. Löfsta i nordost, Norrby i nordvest, och Sagån i vester mot Kumla och Sevalla, upptager 0,664 qv. mil land. Mot nämda å sluttar hela landet, utefter tvenne små vattendrag, det ena från Dragmansbosjön i Altuna, det andra nordvestligare från kärr i Norrby; det är öfver hufvud en lerhaltig, bördig slätt, blott afbruten af enstaka höjder, eller små kärr, eller sanka ängar; det är ock i allmänhet väl skött, och förenar med åkerbruk äfven boskapsskötsel, skogsbruk och handaslöjd, allt mera eller mindre utöfver ortens egot behof. Allmogens byggnader äro snyggare än vanligt. Hemmantalet är 21½ oförm., 20⅞ förm., hvaraf 19 skatte, 1⅞ krono. Folkmängden år 1840 var 656, fördelade på 118 hushåll, år 1848: 637. — Landsvägen från Stockholm till Sala går här i nordvestlig rigtning, från Simtuna till Kumla, förbi kyrkan, 1⅜ mil sydost från Sala, och Tärnaby gästgifvaregård, ⅜ mil östligare vid Sagån. Mindre vägar gå till Sevalla och Norrby. *Terna* förekommer 1314, såsom hörande till *prov. Simbohundæri*, och skall äfven i åtskilliga handlingar kallas »Tærna å Simmithuna hæradt ok Carleby otting», men har sedermera, jemte Norrby, hört till Öfver-Tjurbo härad, ända till 1693, men alltjemt till Erkestiftet. Det utgör för sig ett konsistorielt pastorat af tredje klassen; kyrkoherdarnes namn äro kända från 1564, komministrarnes från 1639; kyrkans ålder är okänd. — Af forntidsminnen nämnes en grafhög vid Tärnaby.

Här finnas blott obetydliga gårdar, såsom: Södra Hofberga, s. v., 1 mantal skatte, med Forssbo, ¼ m., och en qvarn. — Patringbo, n. o., 1 m. skatte, har omkring 1653 varit bebodt af en bergmästare Schneckenberg, är nu styckadt. — Holstensbo, n. v., ¼ m. skatte, tillhörde på 1820-talet en frih. Duwall, 1847 en bonde. — Prestgården, vid kyrkan, 1⅜ m. krono; Klockaregården, ⅛ m., är kaplansbol.

11. *Norrby socken*, af Salbergs fögderi, är belägen mellan Tärna i sydost, Vester-Löfsta och Enåker i öster och nordost, samt Hallaren i norr, dit socknen skjuter upp i en lång spets, utöfver Clasbomyran och Sagån, hvilken sednare annars delvis utgör vestlig gräns mot Sala och Kumla. Arealen är 1,187 qv. mil land, 0,008 vatten. Äfven detta land är mestadels slätt, men har i öster några låga bergåsar, som sammanhänga med dem, hvilka genomstryka de östligare socknarne i häradet; deras lutning mot Sagån är här och der temligen sank, omkring små tillflöden till nämda å. Längst i norr hör hit ett stycke af vattendelaren mellan Dalelfven och Mälaren. Jordmånen är dels lera, dels sand- och mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas skogsbruk, i några trakter äfven till afsalu. Hemmantalet är 54 1/16 oförm., 49 9/16 förm., hvaraf 44 9/16 skatte, 1 1/4 krono, 3 3/4 frälse. Folkmängden år 1840 var 1201, på 236 hushåll; år 1848: 1244. — Landsvägen från Upsala till Sala går här från V. Löfsta mest åt vester, förbi kyrkan, 1/4 mil från Sala stad; mindre vägar gå till Tärna, åt sydost från kyrkan, och åt Enåker, ifrån och utmed Sala sockens gräns.

Norby nämnes 1314, såsom hörande till *prov. Simbohundæri*, men har, som ofvan är sagdt vid Tärna, en tid hört till Öfver-Tjurbo härad. Det utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkoherdar äro till namnet kända från 1400-talet, komministrar från 1593. Kyrkan är af hög ålder.

Äfven här finnas blott mindre gårdar, hvaribland **Prestgården**, 1 3/8 mantal krono, invid kyrkan; komministern besitter en liten hemmansdel i Klockaregården. — **Kyllinge** kronoqvarn med 6 par stenar, n., vid Sagån, innehafves af Sala bergslag.

III. **Wåla Härad**, af Salbergs fögderi, beläget i nordost mot gränsen af Upsala län, kring Temnarens vestliga tillflöden, omfattar, jemte en del af Thorstuna härad, för Huddunge socken, och mindre delar af Simtuna, för Nora, samt af Norunda och Bälings härader af Upsala län, för Harbo, 4 socknar, alla hörande till Norra Fjerdhundra prosteri af Erkestiftet.

12. *Huddunge socken*, mellan Hvittinge i sydost, V. Löfsta i söder, Enåker i norr, Nora i norr och nordost, samt Harbo i öster, omfattar 0,894 qv. mil land, 0,029 vatten, af hvilket allt ungefär hälften, jemte kyrkan, ligger inom Thorstuna härad. Landet sluttar hufvudsakligen åt nordost till Temnaren, hvars förnämsta tillflöde, Wreta-ån, här upprinner, dels ur Rumviken, dels ur Karsbosjöarne m. fl., går genom Hallsjön, upptager Råcksjön och andra tillflöden, från sanka och sidländta trakter i vester, högländtare i öster, samt utgår till Nora socken. Andra smärre vattendrag, hvaribland Fångsjöarne i sydost, hafva utlopp till Upsala län. Vattendelaren är densamma som i alla nordliga delar af länet, nemligen Långhedens utskott, som här, med ringa höjd, upptaga ej obetydligt omfång åt sydost. Bästa nejden är i mellersta hufvuddalen. Rådande jordmån är dels lera, dels sand- och mojord. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte idkas boskapsskötsel och något skogsbruk. Hemmantalet är 25¾ oförm., 25¼ förm., hvaraf 23¾ skatte, 1½ krono. Folkmängden år 1840 var 1056, fördelade på 225 hushåll, och år 1848 likaledes 1056. — Den östligare häradsvägen går här i nordostlig rigtning, mellan Löfsta och Nora, förbi kyrkan och den något nordligare liggande gästgifvaregården Lagbo, 3½ mil nordost från Sala.

Huddunge förekommer 1314, såsom hörande till *prov. Thorsakir;* men i en annan handling från ungefär samma tid, troligen 1312, är åtminstone en del deraf upptagen under *Valir et Vendil.* Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Af kyrkoherdar är en känd från 1300-talet, de öfriga från och med 1593, kaplaner från 1638. Kyrkan är ombygd 1799, men förvarar åtskilliga gamla minnen. Ett kapell skall i äldre tider ha stått på prestgårdens nuvarande egor. — Af öfriga fornminnen omtalas en runsten vid Huddunge by.

Ingen gård af större betydenhet finnes här. Prestgården, 1½ mantal krono, ligger vid kyrkan; nordligare, Tingvastbo kaplansbol, ½ m. krono.

13. *Nora socken*, mellan Enåker och Huddunge i sydvest, Harbo och Öster-Wåla i öster, samt Hedesunda och Fernebo af Gefleborgs län i norr och nordvest, upptager 2,112 qv. mil land, 0,135 vatten, hvaraf tillsammans 0,272 qv. mil i nordvest hör till Simtuna härad. Mellan Harbo och Huddunge skjuter socknen ut i en lång spets åt sydost, hvarest Wreta-ån rinner fram åt nordost genom Karsbosjön och vidsträckta kärr; från dylika i vester möta flera tillopp, hvaribland ett från Dunsjön; af ett större från Skärsjön hör blott öfra delen hit. Vestligare går Dalkarlsåsen fram från norr till söder, och utskjuter en sidogren till Östaviken och Fernebofjärden af Dalelfven. Äfven här, kring en mängd små tillflöden till nämda elf, upptaga träsk och sidländta ängar mesta utrymmet. Blott längst i norr, äfvensom i söder mot gränsen af Huddunge, är den landthöjd märkbar, som skiljer Mälarens vatten från Dalelfven, och äfven medelst sina utgreningar, Temnarens från båda. Hela landet är en sumpig högslätt, med ringa lutning åt öster och vester, och särdeles från det sednare hållet utsatt för öfversvämning under vattuflödets tid, då Dalelfven stiger öfver sina bräddar. Rådande jordmån, der träsken sluta, är sand- och mojord, hvarför ock skogsbruk, samt äng- och boskapsskötsel intaga ett rum bredvid åkerbruket. Kol föras till Sälje vid Dalelfven, der de hemtas utför elfven till Söderforss bruk i Upsala län; äfven idkas någon humleplantering. Hemmantalet är $54\frac{1}{4}$ oförm., $49\frac{1}{3}$ förm., hvaraf $43\frac{11}{12}$ skatte, $2\frac{5}{12}$ krono, 3 frälse. Folkmängden år 1840 var 2330, fördelade på 465 hushåll; år 1848: 2377.

Den östligare häradsvägen går igenom sydöstra hörnet; den vestligare kommer från Löfsta i söder, följer sandåsen norrut, bortom kyrkan och Södra Åsbo gästgifvaregård, 4 mil nordost från Sala, samt vänder sig derpå öster ut till Wåla. En mindre väg fortsätter norrut till Sälje, en annan går åt sydost till den östra häradsvägen, och en gren deraf åt nordost till Ö. Wåla.

Nora förekommer 1314, såsom hörande till *prov. Vendil* af *Tiundia* och Erkestiftet. Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkoherdarnes namn äro kända åtminstone från och med 1500-talet, komministrarnes från 1613. Kyrkan är ombygd 1786. — Vid Sälje förmenas erkebiskopen Jakob Ulfson hafva tidtals bott, hvarom namnet Hofgårdsudden ännu skall erinra.

Bland bebygda gårdar äro blott att anmärka: **Prestgården**, vid kyrkan, $1\frac{5}{8}$ mantal krono; och Kaplansbolet i Norra Åsbo. — För öfrigt lydde här, år 1847, under Söderforss bruk $3\frac{1}{8}$ mantal, under Gysinge i Fernebo $5\frac{11}{16}$ m.

14. ***Harbo socken*** ligger mellan Hvittinge, Huddunge och Nora i sydvest och vester, Öster-Wåla i norr, och sjön Temnaren i nordost, der dock ett stycke land bortom sjön räknas hit; i öster stöter den till de öfra skogsmarkerna af Björklinge, Skuttunge, Bälinge och Jumkils socknar i Upsala län. Arealen är 1,254 qv. mil land, 0,102 vatten. En icke ringa del upptages äfven här af vidsträckta kärr, kring Wreta- eller, som den här kallas, Harbo-ån, och några dess tillopp, samt utmed Temnaren. Nämda å går här först åt nordost, från Karsbosjön, utmed gränsen af Nora socken, derpå inåt Wåla, kommer åter i östlig rigtning, och kröker sig än åt söder, än åt norr, tills den utfaller i Södra Temnaren. Blott kring kyrkan äro stränderna något högre och torrare, och här är socknens bästa bygd. Längst i söder går en låg bergås från vester till öster inåt Upsala län, utgörande ett stycke af ofta nämda vattendelare. Jordmånen är dels lera, blandad med mojord, dels måssjord, i söder är marken något stenbunden. Näringar äro hufvudsakligen desamma som i Nora, hvartill kommer tjärubränning, samt förfärdigande af laggkärl till afsättning inom och utom länet. Hemmantalet är inom länet $57\frac{1}{16}$ oförm., $49\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $20\frac{11}{16}$ skatte, $7\frac{1}{16}$ krono, $21\frac{3}{8}$ frälse. I Upsala län ligga $2\frac{1}{2}$ m. Folkmängden år 1840 var 1196 på 215 hushåll, år 1848: 1121. — Östra häradsvägen kommer här från Nora, och går dels åt öster, dels åt norr till Wåla, förbi Eklunda

gästgifvaregård, 4½ mil nordvest från Upsala, hvarifrån här en väg möter genom Bälinge. Något östligare ligger kyrkan.

Hara förekommer 1314, såsom hörande till *prov Vendil*[1]; det utgör nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkoherdarnes namn äro kända, ehuru ej utan afbrott, från slutet af 15:de seklet, kaplanernes från 1593. Kyrkan, tillbygd 1776, skall fordom ha burit S:t Britas namn. På kyrkogården är ett grafchor, bygdt 1810 af en Knorring till Harbonäs. Bland minnen från forntiden nämnes en runsten vid Hesselby, norr om kyrkan.

Gårdar: Wiby, nära kyrkan, vid Harbo-ån, 2 mantal frälse säteri, med Wad, 1 m. rå och rör, och 8 m. underlydande, hvaraf 6¾ frälse, samt fordom äfven jernmanufaktur, ännu qvarn och såg; har tillhört hertig Adolf Johans arfvingar, kom derpå i utländningars händer, egdes i sednare tider af en Cederborg 1772, en Westers arfvingar 1825, sednare en Hirsch, nu en Hörstadius. — Harbonäs, egentligen Näs, n. o., vid Temnaren, 1⅛ m., hvaraf 1 frälse säteri, med 1 7/12 m. underlydande, förr betydligt mera; skall fordom ha varit ladugård under Aspenäs i Öster-Wåla, bebygdes till säteri af en Posse 1669, tillhörde sedermera slägterna Wrede, Knorring omkring 1750 och in i nuvarande sekel, i nyaste tider och ännu slägten Tigerhjelm. — Prestgården, nära kyrkan, 1¼ m. krono; Kaplansgården, i närheten.

15. ***Öster-Wåla socken*** gränsar till Harbo i söder, Nora i vester, Hedesunda i norr, Tierp af Upsala län samt sjön Temnaren i öster, och upptager 1,952 qv. mil land, 0,120 vatten. Naturbeskaffenheten är ungefär densamma som i Harbo, att kärr och sidländta ängar upptaga stort utrymme, omkring alla vattendrag: så kring Wreta-åns mellersta lopp, som hör hit, och ett dess tillflöde från Nora, ej mindre kring en nordligare å, som upprinner från Sten- och Fånsjöarne samt Toften, och utfaller i Temnaren. Vid alla dessa vattens nedra lopp

---

[1]) En annan gång, i en handling troligen af år 1312, heter det *parochia Harir provincia Valir;* 1314 föres äfven Valir under Vendil; jfr vid Huddunge. Wåla härad torde i afseende på verldslig styrelse ha utgjort ett eget för sig, men hört till Vendils prosteri.

är emellertid bästa bygden, i midten af socknen. Nordligare, å en bergås, som begränsar Dalelfvens lopp, är skogsmark, fordom häradets, nu socknens tillhörighet. Åt norr derifrån gå blott några bäckar till Dalelfven och den dermed sammanhängande sjön Ingen. Rådande jordmån är dels lera, dels måss- eller mojord, här och der något stenbunden. Näringarne äro äfven här åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk med tjärubränning och förfärdigande af trädvaror, och dessutom körslor för jernbruken i de närmaste socknarne af Upsala län. Hemmantalet är 107$\frac{5}{16}$, hvaraf 82¼ skatte, 10$\frac{1}{16}$ krono, 15 frälse. Folkmängden år 1840 var 2753, fördelade på 541 hushåll; år 1848: 2764.

Båda häradsvägarne komma här, från Harbo i söder och Nora i vester, och mötas nära kyrkan, vid Åby gästgifvaregård, 5½ mil nordvest från Upsala; härifrån utgår en väg åt öster till Tierp, andra mindre till Nora i sydvest, och Hedesunda i norr. Åby är tingställe för Wåla härad.

Vala nämnes 1314, såsom hörande till *prov. Vendil.* Det utgör nu ett regalt pastorat af 1:sta klassen. En och annan kyrkoherdes namn är kändt från 1300-talet, kaplanernes från 1593. Kyrkan är gammal, men reparerad 1817. Vid Aspenäs har under katholska tiden funnits ett kloster, hvaraf lemningar stodo ännu 1719. Af äldre fornminnen omtalas en runsten vid Åby.

Gårdar: Lindsbro, s., 1 mantal säteri, med tillhörande 4$\frac{13}{24}$ i Wåla och Harbo, gjordes till frälse 1652 för en Lejonkrona, indrogs till kronan 1683, egdes omkring 1750 och 1825 af slägten Tigerhjelm, besittes nu af en Tottie. — Aspenäs, n. o., vid Temnaren, 2 m. frälse, med några underlydande, är ett gammalt gods, som tillhört Folkungar, ätterna Blå och Sparre, en tid äfven S:t Brita, efter reformationen Trolle, Posse, Horn, Schönberg omkring 1750, Wittfot 1772 m. fl., Benedicks 1825 och 1847, hvars arfvingar nu ega det. — Prestegården, nära kyrkan, 2½ m. krono, utom 1 m. stom; kaplanen besitter 1 m. krono i Åby by.

IV. **Ytter-Tjurbo Härad**, en smal landsträcka vester om Sagåns nedersta lopp, innehåller, med en liten del af Simtuna härad, 4 socknar, hvaraf den sydligaste, Ängsö, hör till Domprosteriet, de tre öfriga till Sala prosteri, af Westerås stift, och alla till Wäsby fögderi.

16. *Ängsö socken*, af 0,180 qv. mil land, omfattar hela Ängsön i Mälaren, utom en del i nordost, som hör till Theda socken i Upsala län, samt åtskilliga mindre öar, såsom Måholmen, Långholmen, Fagerön, Hallingen m. fl. Den omgifves af Oxfjärden i öster, Granfjärden i söder och vester, samt Spånsundet i norr mot Kungsåra och Björksta. I sydöstra ändan af Oxfjärden, inemot Aspön af Södermanland, ligga Biskopsstenarne, der tre län, Upsala, Westerås och Nyköpings, sammanstöta. Landet upptages till någon del af låga bergkullar, och skall i fordna dagar ha varit skogvuxen betesmark till Kungsåra socken. Jemnast och mest bebygd är norra delen af sjelfva Ängsön, från och med trakten kring kyrkan. Jordmånen är sandblandad lera, i allmänhet ej af bästa art. Hufvudnäringen är åkerbruk. Hemmantalet är 19, allt frälse, hvaraf 3 mantal säteri, 4¾ rå och rör, och allt, utom ½ m., hörande till eller lydande under Ängsö gård. Folkmängden år 1840 var 505, fördelade på 91 hushåll, år 1848: 564. — En väg går från Spånsundet till kyrkan och herrgården, båda belägna omkring 2½ mil från Westerås.

Aengzø förekommer åtminstone från 1300-talet, såsom hörande till Westerås stift, och är nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen; kyrkoherdelängden går tillbaka till 1346. Kyrkan skall vara bygd 1340, och reparerad på 1700-talet, samt hyser tvenne grafchor, för Piperska och Sparreska slägterna. Ett äldre kapell skall ha stått längre i norr vid Bergsby. För öfrigt har socknen blott få forntida minnen, såsom några smärre grafhögar vid Backa. Holmen Skarpen skall ha varit ett tillhåll för sjöröfvare.

Ängsö gård, 3 mantal frälse säteri, med underlydande, som sagdt är, 15½ m. frälse på öarne, och dessutom 3¼ i Björksta, 1 m. med qvarn i Sevalla, 4¼ i Kungsåra; den har i gamla dagar tillhört slägten Läma, furstar af Folkungaätten, slägten Sparre från 1307 till 1360, Bjelke till 1404, derpå åter Sparre till 1530-talet, dernäst Trolle, sedermera än en gång Sparre, slutligen Piper från 1712, i hvilken slägt det är fideikommiss. Af gammalt har sätesgårdens egare patronatsrätt, och har dessutom långt in i nyare tider haft full skattefrihet för sina bönder, och egen jurisdiktion, efter särskildt sedvana till och med "Halsrätt" öfver sina underhafvande på öarne och i Björksta socken, sednast dock under hofrättens leuteration, tills denna rätt upphäfdes 1692. Likaledes finnes här en särskildt slåtterstadga, ännu ej alldeles kommen ur bruk. Med godset följer en guldkedja, vid hvilken den sägnen är fästad, att om den förloras, gården skall brinna. Slottet har varit befästadt, belägrades och intogs 1522 af Gustaf Wasas krigsfolk, sköflades af Dalkarlarne 1598, återställdes efter 1636 och på 1700-talet, och är nu ett stenhus af fyra våningar med torn. — Prestgården, ½ m. frälse, ligger nära kyrkan.

17. ***Björksta socken*** begränsas af Sagån, Oxfjärden och Spånsundet i öster och sydost, mot Simtuna, samt Bred, Tillinge och Theda socknar af Upsala län, stöter till Kungsåra och Badelunda i sydvest, Tortuna och Sevalla i nordvest; den är långsträckt från norr till söder, och upptager 0,610 qv. mil land. Det är en temligen jemn bygd, blott genomstruken af låga åsar och kullar, mest mellan Sagån och den deri från nordvest utfallande Tortuna- eller Lillån; på gränsen till Kungsåra är skogs- och betesmark. Sagåns strand är hög och brant, dess fåra djup. Jordmånen i socknen är här och der god lera, mestadels sämre, dels ock svartmylla; åkerbruk är hufvudnäringen; såsom binäring begagnas skjutsning och forssling af varor. Hemmantalet är 69 oförm., 64¼ förm., hvaraf 43⅜ skatte, 6⅜ krono, 14¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 1259, fördelade på 243 hushåll, år 1848: 1328. Stora landsvägen från Stockholm vester ut går härigenom från öster till vester, från Tillinge socken och Nyqvarns gästgifvaregård, 2¼ mil öster

ifrån Westerås, till Kungsåra. Nordligare går i samma rigtning den öfra vägen från Upsala till Westerås, mellan Bred och Tortuna. En korsväg går mellan båda, och mötes vid Lillån nära kyrkan, ½ mil norr om Nyqvarn, af en annan från Badelunda; en tredje går söder ut till Ängsö.

Birkista nämnes 1307; dess kyrkoherdar äro kända från samma sekel, kommministrar från 1593. Pastoratet är konsistorielt af andra klassen. Kyrkan är ombygd efter en eldsvåda 1617, men förvarar minnen från 1349. Från äldre tider finnas öfverallt en mängd större och mindre grafhögar, dels med, dels utan bautastenar, såsom vid Frögärde och Almsta i nordvest, vid Tycklinge, Orresta, Kärsta och Carlby i norr, samt Nyqvarn; en runsten vid Kyringe i söder, en runeinskrift på ett jernbeslag å kyrkodörren, och lemningar efter en borg vid Näs i söder. Östensbro var en bekant landskapsgräns vid Sagån; namnet är qvar i Östanbro söder om Nyqvarn.

Gårdar: **Målhammar**, s., vid Sagån, 8 mantal berustadt skatte säteri, med underlydande 1 m. rå och rör, 3$\frac{1}{16}$ skatte, nämnes 1306 såsom af Thorkel Knutson testamenteradt till Westerås Domkyrka. År 1620 skall sätesgården vara bygd af Banérska slägten, då egendomen utgjort 100 hemman; den kom 1681 till en Adlerkrona, togs af kronan för gäld 1688, berustades och arrenderades ut, råkade på 1700-talet åter i enskildtas händer, tillhörde omkring 1750 Silfverschöld, sedermera frih. Oxenstjerna, från 1827 någon tid Stjernfelt, derpå en Knorring, hvars arfvingar nu besitta den. — **Östanbro**, nordligare, 1 m. skatte med 2 frälse Ytterberga, tillhöra en Lönbohm; 2 m. krono äro häradsskrifvare- och kronofogde-boställen; gården skall fordom ha varit kungsgård, och är äfven märkvärdig, för det den s. k. falske Sturen der tjenat såsom dräng, och begått det tjufnadsbrott, hvarför han slutligen blef straffad. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1¼ m. krono; komministern besitter $\frac{7}{16}$ m. i Näs. — **Halstaberg**, n. o. från kyrkan, nära Lillån, 2 m. frälse säteri, med underlydande ¾ m., tillhörde omkring 1750 en Appelbom, sedermera en Friesenheim, eges nu af frih. Rehausen. — **Frögärde**, n. o., vid samma å, 1 m. skatte

rusthåll, ½ frälse, med tillhörande 1½ m. och Broby qvarn vid Sagån, tillhör frih. Stjernstedt. — Breds qvarn, med 6 par stenar, tillhör, jemte ⅝ m., baron Hjertas sterbhus till Skälby i Breds socken af Upland; Hanevad, 1 m. skatte med qvarn, under Hedensberga i Tillberga socken.

18. ***Tortuna socken***, mellan Björksta i sydost, Sevalla i norr, Tillberga i vester, Badelunda i sydvest, innehåller 0,302 qv. mil land, 0,004 vatten. Tortuna- eller Lillån går än igenom socknen, än utefter vestra och södra gränserna, och bildar vid den förra Råcksjön. Närmast omkring ån är landet ej utan bergkullar, dock i allmänhet slätt, och bördigt å lerjord; längre åt norr har det mera berg- och skogsmark med rådande svartmylla eller sämre lera. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 36¾ oförm., 35¾ förm., hvaraf 27 skatte, 3 krono, 5¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 678, fördelad på 116 hushåll, år 1848: 648. — Öfra vägen mellan Upsala och Westerås går igenom socknens södra del, åt sydvest, mellan Björksta och Badelunda, mindre vägar till Tillberga och Sevalla.

Tyristuna nämnes 1335, dess kyrkoherdar i samma sekel, dess komministrar från 1598; pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan skall ha blifvit bygd 1320, i stället för ett förut befintligt kapell, som kanske lydt under Björksta; den återställdes efter en eldsvåda 1577, men förvarar minnen från 1400-talet. Bland äldre fornminnen nämnas grafhögar och bautastenar vid Balsta i söder, Wändle i öster, Nyby i vester, samt vid Prestgärdet och Korssbacken; en runsten vid Råby i nordost; Lundboaberg, nära Raskas backe och Lundby, i nordost från kyrkan, har varit gammalt tingställe; det lärer dock deraf ej bära något spår, men väl af något slags befästning.

Bland gårdar är här blott att anmärka: Prestgården, vid kyrkan, 1½ mantal krono; komministern besitter 1 m. i Wändle.

19. ***Sevalla socken***, mellan Björksta och Tortuna i söder, Tillberga och Kumla i vester, Sagån mot Tärna i norr, samt Simtuna i nordost, innehåller 0,474 qv. mil, hvaraf 0,133

inom Simtuna härad, på andra sidan om Sagån. En del upptages af bergbunden utmark, särdeles i öster; i vester gå några åsar utefter Ransta-ån, som kommer från de vestligare socknarne, och utfaller i Sagån; i norr är sank mark här och der. Bästa bygden är kring Ransta-åns utlopp, i södra midten af landet, der lerjorden är minst svag och blandad med sand- och mojord. Hufvudnäringen är åkerbruk. Hemmantalet är 18¼ oförm., 18⅛ förm., hvaraf 5 höra till Simtuna härad; 11¼ mantal äro skatte, 1⅝ krono, 5¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 473, på 92 hushåll, år 1848: 431. — Genom socknen gå blott härads- och sockenvägar, den betydligaste mellan Tillberga i Siende härad och Tärna i Simtuna, förbi Kinsta gästgifvaregård vid Ransta-ån, 1⅛ mil från Westerås. Något östligare, vid kyrkan, möter en annan väg från Tortuna.

Sevalla synes fordom ha varit annex till Tillberga, tidtals till Tortuna, tills det år 1643 blef fullkomligen eget; kyrkoherdar förekomma dock redan från 1569. Det är nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Af fornminnen nämnas en stensättning på södra gränsen, och lemningar efter befästningar vid Kinsta, samt på Gullboberg längst i norr.

Gårdar: Prestgården, vid kyrkan, ½ mantal krono, med qvarn. — Bispebo, n., vid Sagån, 1 m. skatte rusthåll, och B. qvarn och såg, tillhörde 1847 olika egare; vid midten af 1700-talet fanns här ock jernmanufaktur. — Wäsby qvarnverk, till en del under Ängsö.

V. **Öfver-Tjurbo Härad**, mestadels vester om Sagåns öfra lopp, och kring dess källor och tillflöden, samt norr ut till Dalelfven, innehåller, tillika med en ringa del af Simtuna härad, 4 socknar, alla hörande till Sala prosteri och Salbergs fögderi.

20. ***Kumla socken*** begränsas i öster af Sevalla och af Sagån mot Tärna och Norrby, i norr af Sala, i vester af Kila, i sydvest af Romfartuna och Tillberga, samt upptager 0,643 qv. mil. Vestligast går en sandås från nordvest till sydost, och ger upphof åt några små vattendrag, som rinna till Sagån;

några af dem, äfvensom den större Ransta-ån, hvilken kommer från Kila, och går genom södra hörnet af socknen, söka sig väg genom en sandås, som från Romfartuna skjuter upp åt norr midt i landet. Österut närmast Sagån, kring bäckarnes utlopp, finnas sanka trakter. Rådande jordmån är lera, men åt vester alltmera blandad med sand eller mylla. Åkerbruket är hufvudnäringen, har undergått mången förbättring i sednare tider, drifves i det hela med omsorg, och gifver afkastning äfven till afsalu; likaledes boskapsskötseln i viss mån; skogen är deremot ej mera än tillräcklig för eget behof. Hemmantalet är 36⅛, hvaraf 27 skatte, 7¼ krono, 2⅝ frälse. Folkmängden år 1840 var 1046, på 211 hushåll, år 1848: 1019. — Landsvägen från Stockholm till Sala kommer hit in från Tärna, och går åt nordvest, på ringa afstånd från Sagån; mindre vägar gå till Sevalla, Kila, och en till Romfartuna; vid den sistnämda, nära landsvägen, ligger kyrkan på en backe, ¾ mil från Sala. Den närmast deromkring belägna delen af socknen kallas Oppsocknen, den södra Utsocknen.

Kumbla nämnes 1312, och af dess kyrkoherdar äro en och annan kända från samma sekel, kaplanerne från 1606. Kyrkan är ock gammal, och har målningar från 1400-talet. Daniel Buschovius, eröfraren af Särna, pastor i Kumla 1654—77, ligger här begrafven. Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. — Om fordna tider anses vittna tvenne gårdars namn: Ynglinge och Kängbo (Konungsbo), hvilka skola ha varit konungasäten. Bland naturmärkvärdigheter omtalas, att spår af djur- och menniskofötter skola finnas i Toppeberget på vestra gränsen.

Gårdar: **Ransta**, s., nära den derefter uppkallade ån, 1 mantal frälse säteri med tillhörande ¾ m., grundades 1696 af den ryktbare resenären öfverste Sparfvenfeldt, hvars ätt det tillhörde till 1809, då det kom till slägten Palmstruch, som ännu innehar det. — **Vest-Tärna**, ö., nära Sagån, har tillhört flera enskildta ätter, såsom Hallfast på 1600-talet, sednare Windrufva, v. Seth, Sehman; är sedan 1840 majorsboställe, genom byte mot Östra Bennbäck i Möklinta

socken. — **Prestgården**, nära kyrkan, $1\frac{1}{4}$ m. krono; Kaplansbolet, $\frac{1}{8}$ m., var domprosten Molins födelseort. — Wads och V. Tärna qvarnar.

21. ***Kila socken***, långt utsträckt mellan Kumla och Sala i öster och nordost, Vester-Fernebo, Fläckebo och Haraker i vester och sydvest, omfattar 1,021 qv. mil land, 0,016 vatten. Norra och vestra delarne upptagas dels af låga bergåsar, som från Långheden skjuta ut åt söder, dels af tvenne sandåsar, hvaraf den ena går från Fläckebo åt sydost härigenom till Romfartuna, den andra möter i nordlig rigtning från Sala, dels slutligen af betydliga kärr, såsom Solinge- eller Soläugsmyran. Också upprinna i dessa trakter flera vattendrag, som hafva aflopp till Sagån: de nordligaste upptagas af Silfköparen, på gränsen till Sala socken; Ransta-ån går från Ljumsebosjön åt sydost, mottager tillflöde från By- och Östersjöarne samt från Solingemyran, och gör slutligen gräns mot Romfartuna. Kring denna åns nedersta lopp inom socknen, i dess sydöstra hörn, är bästa bygden, med mera eller mindre god lerjord. Hufvudnäringen är åker- och ängsbruk, som äfven här mottagit betydliga förbättringar, särdeles genom temligen allmänt infördt cirkulationsbruk, äfvensom mycken jord blifvit vunnen genom aftappande af kärr och måssar, såsom Bysjön o. a. Äfven skogsbruket ger någon afkastning utöfver eget behof, till kolning för Ramnäs bruk och till vedförsäljning på städerna. Dessutom är Sätra hälsobrunn, som ligger inom socknen, en vigtig afsättningsort om somrarne. — Hemmantalet är $34\frac{1}{16}$, hvaraf $28\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{7}{16}$ krono, $4\frac{1}{2}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 1322, fördelad på 356 hushåll, år 1848: 1291. — Stora bergslagsvägen från Westerås går inom vestra gränsen, mellan Romfartuna och Fläckebo, utefter den första af ofvannämda sandåsar och genom Solingemyran; dess utgrening till Sala går norr ut förbi kyrkan, som ligger $\frac{1}{2}$ mil söder om denna stad; mindre vägar korsa dem båda, eller gå till angränsande socknar. Vid Grällsta söder om kyrkan är häradets tingställe.

Kila nämnes 1312, bredvid Kumla, såsom eget gäll, men skall förut ha varit annex till något af de kringliggande, och

då haft sitt kapell vid Lånsta i sydost. Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Af kyrkoherdarne är en och annan känd från 1300-talet; kaplanerne från 1621. Kyrkan är gammal, men tillbygd 1780 och 1798. — Af fornminnen nämnas en runsten vid Grällsta och en vid Westerby i norr.

Gårdar: Limsta, s. o., 2 mantal frälse säteri med Krylsbo, och ½ m. underlydande, är grundadt 1666 af en Hägerstjerna, har sedermera tillhört flera slägter, och varit betydligare än nu, egdes 1825 af Leyonflycht, 1847 af Billmanson, tillhör nu Hedin. — Prestgården, invid kyrkan, 1½ m. krono; kaplanen besitter 1/16 m. i Klockaregården. — Ljumsebo, n., vid den derefter benämda sjö, ½ m. frälse, med obetydligt qvarn- och sågverk, har en tid tillhört gr. G. Adlersparre, lyder nu under Ramnäs bruk. — Sätra, ½ m. frälse; hälsobrunn, belägen på gränsen till Fläckebo, i Solingemyran, 1½ mil från Sala, 3 från Westerås, är upptagen år 1700 af doktor Skragge, har från 1748, genom testamente af biskop Kalsenius, tillhört Upsala akademie, och i sednare tider blifvit riktad med förskönigar och förbättringar, särdeles under prof. Per v. Afzelii inseende, såsom brunnsintendent från 1796 till 1825; den är af gammalt en af de mera besökta i hela riket. Akademien tillsätter brunnspredikant.

22. *Sala socken* ligger mellan Kumla i söder, Kila i sydvest, Möklinta i norr, Norrby i öster, och omfattar, stadens vidlyftiga egor inberäknade, 1,744 qv. mil land, 0,129 vatten. Norra delen genomstrykes från vester till öster af Långheden, som, här i allmänhet låg och föga märkbar, blifvit, såsom förut är nämdt, genomgräfd på några ställen, och vattnen på norra sidan ledda söder ut. Enskildta grenar af åsen upptaga ock socknens vestra del; hvaremot de södra och östra äro mestadels jemna, blott med enstaka kullar. Alla vattendrag, såsom de nu gå, höra till Sagån. Hallaren, med dess sydliga tillopp, ligger längst upp i nordost; dess utlopp hör icke hit, men något längre ned gör ån gräns mot Norrby, går derpå inåt Sala socken och genom Sala damm, samt förbi staden, och utgör slutligen åter östlig gräns. Vid staden mot-

tager den sitt vestliga tillflöde från Harsjömåssarne, Olof Jons damm och Långforssen, som förstärkt från Helgonmåssen och Jerndammen, utfaller genom Mellandammen och Ekeby damm; på många ställen äro dessa vatten omgifna af träsk eller sidländta ängar. — Jordmånen är på slätten mestadels lera, annars mojord. Bredvid åker- och ängsbruk, såsom hufvudnäringar, drifves här skogsbruk, för silfververkets skull, samt bergsbruk, ehuru detta mestadels inom nämda verks och stadens gemensamma egor. Hemmantalet är $26\frac{2}{16}$, hvaraf $23\frac{1}{8}$ skatte, $3\frac{3}{16}$ krono. Folkmängden år 1840 var 958, på 193 hushåll, år 1848: 971. — Från Sala stad, som ligger vid socknens östra gräns, utgå landsvägar till Upsala genom Norrby, till Stockholm genom Kumla, till Westerås genom Kila, samt till de vestra bergslagerna och Fahlun genom Vester-Fernebo; en mindre väg skär den sistnämda, mellan Kila och Möklinta; en annan går från staden, förbi kyrkan, åt nordligaste delen af Norrby i trakten af Hallaren.

Sala kyrkoherdar förekomma redan i handlingar från 1300-talet, och från 1435 och 1628 särskildta prester vid bergverket, såsom förut är visadt. Efter stadens grundläggning blef kyrkoherden gemensam för båda församlingarne, men hvardera har sin kyrka och egen komminister; landsförsamlingens kaplanslängd går tillbaka till 1593; kyrkan, belägen vid Sala damm norr om staden, är af okänd ålder, men tillbygd 1756. Ett äldre kapell skall ha stått vid Kapellbo gård längre åt nordost. »Gulla grind», i söder, förekommer såsom gammalt tingställe för »Tjurbo» härad, ännu på 1400-talet. Af äldre minnen nämnes en runsten vid kyrkan.

Gårdar: Wäsby, n. v. från staden, f. d. kungsgård, som gifvit namn åt det fordna Wäsby län, och förekommer redan på 1200-talet. Af $\frac{1}{4}$ mantal krono är i sednare tider bildadt ett boställe för berghauptmannen. — Prestgården, n. om kyrkan vid Sala damm, $2\frac{1}{4}$ m. krono; kaplanen besitter $\frac{1}{8}$ m. — Hof, n. vid samma vatten, $\frac{9}{16}$ m. krono, är kronofogdeboställe. — Fallet, långt i nordost, $\frac{1}{8}$ m. skatte. — Nybergs och Töväders jerngrufvor, n.; år 1847 bröts i Sala

socken 1277 *Sk℔* jernmalm. Ungefär i samma trakt har — Lovisebergs f. d. silfver- och kopparverk, tidtals bearbetadt, sednast vid midten af 1700-talet, haft grufvor och hytta.

23. ***Möklinta socken*** begränsas af Sala i söder, Vester-Fernebo i vester, Folkärna och By af Fahlu län samt Öster-Fernebo af Gefleborgs län i nordvest och norr, och Enåker i öster, der socknen skjuter in i Simtuna härad. Arealen är 1,936 qv. mil land, 0,203 vatten. Största delen upptages af låga bergåsar eller hedar i söder och nordost, utskott af Långheden, och af kärr i nästan alla rigtningar, särdeles åt öster och vester. Midt igenom landet, från norr till söder, stryker en sandås, Fornby-åsen kallad. Vattendragen gå dels till By-sjön, Hofnäs- och Fernebo-fjärdarne af Dalelfven, der denna styckevis utgör nordlig gräns, dels genom Njuren och Storsjön till Hallaren, dels genom Stora Ljusen o. a. till de vestliga Salavattnen. Jordmånen å de spridda bebygda orterna är dels svag lera, dels svartmylla eller sand. Bredvid åkerbruket, såsom hufvudnäring, idkas skogsbruk, tjärubränning, fiske o. s. v. Hemmantalet är $48\frac{1}{48}$, hvaraf $42\frac{23}{24}$ skatte, $5\frac{1}{16}$ krono. Folkmängden år 1840 var 1991, fördelad på 386 hushåll, år 1848: 2135. — Socknens förnämsta väg kommer från vestra hörnet af Sala socken, och går åt norr, utefter Fornby-åsen, förbi Fornby gästgifvaregård, $2\frac{1}{4}$ mil nordvest från Sala, och den $\frac{1}{4}$ mil nordligare belägna kyrkan, till By.

Myklitta nämnes 1358, i ett bref, som innehåller namnet på en dess kyrkoherde; kaplaner äro kända från 1600-talet. Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är af okänd ålder. Bland fornminnen nämnas grafhögar och en runsten vid Fornby.

Gårdar: Hammarby, prestgård, nära kyrkan, 3 mantal krono; kaplanen besitter $1\frac{1}{10}$ m. i Östanhede. — Östra Bennbäck, n. vid Hofnäsfjärden, $1\frac{1}{2}$ m., har varit majorsboställe, är sedan 1840 enskildt egendom [2]), och hörde 1847, jemte några mindre hemmansdelar, till

---

[2]) Jfr Kumla socken, Vest-Tärna.

Gysinge bruk i Öster-Fernebo. — *Forsbo*, något vestligare, nära samma vatten, 1 m. skatte, med Forsbo och Hillersbo qvarnar, tillhörde 1847 en Andersson. — Vid Hanshyttan, n. v., har funnits en kopparhytta för malm från Bäsinge i Folkärna; och vid Mårtensbo, v., en dylik, för malm från Norberg och Westanforss.

VI. **Siende Härad**, norr ut ifrån Gran- och Westerås-fjärdarne af Mälaren, omfattar 6 socknar, alla hörande till Domprosteriet och till Westerås fögderi.

24. ***Kungsåra socken***, mellan Granfjärden i söder, Björksta i öster och norr, Badelunda i nordvest, Ihrsta i vester, Kärrbo i sydvest, upptager 0,413 qv. mil land; mestadels en slättbygd, med lerhaltig jordmån, dock ej utan bergländig skogsmark utefter gränserna. Ett litet vattendrag går från norr till fjärden. Ortens hufvudnäring är åkerbruk. Hemmantalet är 32 1/12 oförm., 26 11/24 förm., hvaraf 19¼ äro skatte, 2¼ krono, 4 11/24 frälse; folknummern år 1840 var 499, på 78 hushåll, år 1848: 495. — Landsvägen från Stockholm vester ut går genom midten af socknen; en mindre väg går derifrån åt söder till kyrkan, som ligger på en kulle, 1¾ mil öster från Westerås, samt utgrenar sig till Björksta och Kärrbo.

Hara har varit socknens namn på 1300-talet, *Kungsarhus* i följande sekel. Af kyrkoherdarne är en och annan känd från 14:de seklet, kaplaner från det 17:de. Socknen utgör med Kärrbo ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan anses ursprungligen vara från 1200-talet, men är ombygd 1752, och sednare reparerad. Bland minnen från forntiden räknas grafhögar, med eller utan bautastenar, vid Gottsta i vester, Bjuggsta i nordost, och nära kyrkan, samt lemningar efter en borg (Näsborg) vid Kungsbyn. Sist anförda byanamn förmenas häntyda på en f. d. kungsgård, äfvensom namnen Skeppstaviken och Skeppshusa vid Mälaren, samt Köpsta längre i norr, på en forntida segelled och handelsväg uppför den numera ej segelbara ån.

Bland gårdar äro blott att anmärka: *Prestgården*, nära kyrkan, 1 mantal krono; Kaplansbol, ½ m. — *Kilsta*, s. o., 2 m. skatte, jemte andra 2½ m., lyda under Ängsö gård.

25. ***Kärrbo socken***, mellan Granfjärden i sydost, Kungsåra i nordost, Ihrsta i norr och nordvest, Westeråsfjärden i sydvest, innehåller, med Aggarön, Långholmen m. fl. mindre holmar, 0,214 qv. mil land. Äfven denna socken är mestadels en slättbygd, med bördig, lerhaltig jordmån, utom hvad som i vester upptages af skogsmark. I midten går ett litet vattendrag till Mälaren från den i sednare tider något aftappade Ångsjön på norra gränsen. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvartill här kommer något skogsbruk. Hemmantalet är $31\frac{7}{32}$ oförm., $26\frac{11}{32}$ förm., hvaraf $4\frac{3}{4}$ skatte, $2\frac{1}{8}$ krono, $19\frac{15}{32}$ frälse, nästan allt hörande till eller lydande under herrgårdar. Folknummern år 1840 var 506, på 106 hushåll, år 1848: 598. — Tvenne vägar, från Kungsåra och Ihrsta, mötas vid kyrkan, omkring 2 mil sydost från Westerås, och fortlöpa nedåt sjön till herrgårdarne.

Kärrbo synes förekomma 1318 under namnet *Kewur;* på 1500-talet hette det *Kerbo,* och var eget pastorat, åtminstone från 1556, från hvilken tid dess kyrkoherdar äro kända, äfvensom kaplanerne från 1630; år 1802 lades det såsom annex till Kungsåra, men bibehöll sin egen kaplan. Kyrkan synes åtminstone till en del vara från 15:de seklet, då tornet skall vara bygdt på föranstaltande af en Lilje till Lindö; minnesvårdar finnas här öfver en Soop till Lindö och en Kruus till Frösåker. Bland äldre minnen nämnas lemningar efter en borg vid Solvik i öster och en offerkälla vid Gryta i norr. Till sednare tider hör, att ett af trolldomsväsendets offer på 1600-talet, »Ängsö-pigan», var född i denna socken.

Gårdar: Springsta, n. o., 2 mantal frälse säteri, tillhörde på 1600-talet slägten Bonde, i följande sekel Piper, sednare och ännu 1825 frih. Cederström, eges nu af Luhr. — Lindö, s. o., 2 m. frälse säteri med Walla, och med tillhörande $4\frac{1}{4}$ m., är ett gammalt herresäte, beläget nära sjön, och fordom troligen kringflutet; har tillhört slägterna Lilje från 1483, och Soop, derpå K. Gustaf I under hans sista år, sedermera åter slägten Soop, från 1600-talets sednare hälft ätterna Fleming, Lewenhaupt, De la Gardie, 1825 Ingelotz,

eges nu af Petré. — Frösåker, vid Mälaren, der Ångsjöns vattendrag utfaller, 5¼ m. frälse säteri med Tångsta o. a., samt 3⅝ m. underlydande; äfvenledes gammalt gods, som tillhört ätten Blå omkring 1300, Kruus från 1500-talet till sednare hälften af följande sekel, derpå Gyllenstjerna, ännu 1825, och eges nu af v. Post; det har undergått eldsvådor 1578 och 1786, samt plundring af Dalkarlarne 1598. — Aggarö, på ön af samma namn, vid norra segelleden till Westerås, 1 m. frälse säteri, med tillhörande 2$\frac{5}{12}$ frälse; gammal gård, som tillhört slägterna Fleming, Cronstedt omkring 1750 och ännu 1825, men eges nu af gr. Lewenhaupt. — Kaplansbol, nära kyrkan, 1 m. krono med tillhörande 1¼ m.

26. *Ihrsta socken*, mellan Westeråsfjärden i sydvest, Kärrbo i sydost, Kungsåra i öster, Badelunda i norr och vester, upptager, med hälften af Björnön, 0,433 qv. mil land; mestadels en slätt, med smärre, till en del skogbevexta kullar, men i öster och sydvest med något mera bergländig skogsmark. Ett litet vattendrag går till Ångsjön i söder, tvenne till Westeråsfjärden, det ena vid vestra gränsen. Rådande jordmån är lera, här och der blandad med svartmylla eller sand. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 53⅜ oförm., 50⅛ förm., hvaraf 27¼ skatte, 2 krono, 20⅛ frälse, mestadels utgörande eller tillhörande större herregods. Folkmängden år 1840 var 1109, på 214 hushåll, år 1848: 1177. — Landsvägen från Stockholm går här från öster till vester, mellan Kungsåra och Badelunda, förbi kyrkan, som ligger 1 mil öster om Westerås; mindre vägar gå åt flera håll inom och utom socknen.

Yrista eller *Yresta* förekommer såsom socknens namn 1292 och 1350, från hvilket sednare år den räknar sin kyrkoherdelängd; kaplaner äro kända från 1593. Den utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är af sten, gammal, men småningom tillbygd, nu en af de vackrare i länet. En äldre har stått i närheten; äfven andra gamla minnen saknas ej, såsom grafhögar på Prestgårdens egor, vid kyrkobyn, vid Ulfvi i vester, Olsta i söder, Wäsby i nordvest;

lemningar efter borgar, på Dyboberg nära Gäddeholm, och vid Kusta. Vid Limsta skall ha varit gammal tingsplats.

Gårdar: Kusta, vid Ångsjön, 2 mantal berustadt säteri, med 4½ m. underlydande; gammalt gods, på 1600-talet tillhörigt slägterna Rosladin och Fleming, omkring 1750 Brunjean, sedermera Cronstedt ännu 1825, nu v. Post. — Gäddeholm, s., nära Westeråsfjärden, 1⅝ m. frälse säteri, med Björnö, 1 m. frälse, hvaraf hälften i Badelunda, och 12⅞ m., äfven mest frälse, underlydande; är ock ett gammalt gods, som tillhört slägterna Sture, Bjelke, Posse, Fägerstjerna, Cronstedt omkring 1750 och 1825, eges nu af gr. Lewenhaupt; är fideikommiss sedan 1700-talet. — Hagebyholm, v., 2½ m. frälse, ¼ skatte, egdes i slutet på 1600-talet af en Sparrfeldt, som testamenterade en ränta deraf till Upsala Akademie, har sedermera tillhört slägterna Gerdesköld, Rangel, v. Post, besittes nu af den sistnämda. — Lista, nordligare, 1 m. frälse. — Brunnby, n. v., 2 m. frälse säteri, nämnes 1503 såsom skänkt af Sten Sture d. ä. till ett kloster i Westerås, har på 1600-talet tillhört slägten Horn, sedermera Posse (till Svanå i Haraker) ännu 1825, eges, jemte 2½ m. tillhörande, af en Frodell, som här har såpfabrik. — Gräflinge, n., 2 m. rusthåll. — Prestgården, närmare kyrkan, 1 m. krono; kaplanen besitter ½ m. i kyrkobyn.

27. ***Badelunda socken***, belägen mellan Westeråsfjärden i sydvest, Ihrsta och Kungsåra i sydost, Björksta och Tortuna i nordost, Tillberga och Hubbo i norr, S:t Ilian i vester, omfattar, med hälften af Björnön, 0,433 qv. mil land. Äfven här är mestadels slättbygd, blott afbruten af smärre berg- eller skogsbackar, och af den sandiga Badelundsåsen, som går genom vestra delen från norr till söder. Tvenne små vattendrag förena sig vid åsens östra sluttning, och bilda en å, hvilken sedermera går söder ut, och utgör gräns mot Ihrsta; ett annat mindre vatten går fram på vestra sidan om åsen; båda utfalla i Westeråsfjärden. Rådande jordmån är sandblandad lera; åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 45¼ oförm., 42¾ förm., hvaraf 29¾ skatte, 10¼ krono, 2¼ frälse; 1840 års folkmängd var 973, fördelade på 218 hushåll; 1848 räknades

992 personer. — Landsvägen från Stockholm vester ut går genom socknens sydvestra hörn, från Ihrsta till S:t Ilian; den öfra vägen mellan Upsala och Westerås går midt igenom landet från nordost till sydvest, från Tortuna till S:t Ilian; mindre vägar leda till öfriga angränsande socknar, en till Hubbo, förbi kyrkan, som ligger omkring ½ mil från Westerås.

Balung förekommer 1343 i ett bref, hvari en dess kyrkoherde nämnes; sednare skall det ha varit annex till Furby, en längesedan raserad kyrka, som legat vid byn af samma namn i öster, och hvars församling blifvit delad mellan Badelunda och Tortuna. Från 1545 har man sig åter kyrkoherdarnes namn bekanta; men från 1650 till 1688, och åter från 1695, har socknen varit, och är nu präbende till Domkapitlet i Westerås; den räknas till 2:dra klassens pastorater; komministrar äro kända från 1619. Den nuvarande kyrkan är bygd omkring 1470. Ett af de kapeller, som funnits i nejderna kring Westerås, nemligen S:t Olofs, tros ha legat här vid vestra gränsen. Vid Ingeberga i öster har man funnit spår till en forntida byggnad; deremot ej vid Tibble i sydost, der dock en skall ha stått. Grafkullar, med eller utan bautastenar eller stensättningar, finnas vid Ingeberga och Kylla i öster, Hässle i söder, Gryta i sydvest, Lundby i vester, Malma i norr, samt vid prestgården och Furby; men framför alla förtjenar att nämnas »Anundshög» på Badelundsåsen, länge begagnad såsom tingshög, och äfven i sednare tider ryktbar för det slag der hölls 1521, och hvars minne äfven fortlefver i namnet Jutekärret. Vid sistnämda hög finnes ock en runsten; af sägnen firade källor finnas vid Gryta och vid kyrkan. — Sedan häradets ting upphört att hållas å Anundshög, hafva Långby i sydost och Tible i söder hvar sin tid varit tingställen.

Gårdar: Hässlö, s., vid Mälaren, 4 m. krono säteri, har tillhört biskopen i Westerås från 1470, tills det indrogs till kronan vid reformationen, har sedermera en tid genom donation eller förläning, det sista efter 1683, varit i slägten Horns händer, är nu öfverste-boställe, tillika med det nordligare Bjurhofda, 1 m. krono. —

Malma, n., 1 m. berustadt säteri. — Ingeberga, 1 m. skatte rusthåll, tillhör en Törnblom. — Prestgården, 1 m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Jädra, i norr.

28. ***Tillberga socken***, temligen långsträckt, mellan Badelunda i söder, Tortuna och Sevalla i öster, Kumla i norr, Romfartuna och Hubbo i vester, omfattar 0,335 qv. mil. Norra delen, bortom Tortuna-ån, som här går, i sitt mellersta lopp, från vester till öster, och derpå åt sydost genom Råcksjön, utgörande gräns mot Tortuna socken, är i betydlig mån upptagen af låg berg- och skogsmark; det öfriga är mestadels jemnt, har lerhaltig jordmån, och är temligen tätt bebygdt. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 37¼ oförm., 36½ förm., hvaraf 12⅜ skatte, 4⅛ krono, 20 frälse. Folkmängden år 1840 var 713, på 152 hushåll, år 1848: 621. — Öfra vägen mellan Upsala och Westerås stöter till sockennens södra hörn; en mindre väg, som utgår ifrån denna i Badelunda, löper här åt norr, och utgrenar sig till kringliggande socknar; kyrkan ligger nästan vid midten af vestra gränsen, 1 mil från Westerås.

Thyliberga förekommer 1358, i en handling, hvari en dess kyrkoherde nämnes; kaplaner äro kända från 1651. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, men ombygd 1620, och reparerad 1820. Lemningar efter en borg visas vid Beyby i norr.

Gårdar: Hedensberga, eller Hinsberga, n., vid Tortuna-ån, 6 mantal frälse, 1 m. rå och rör, med tillhörande 15⅛ m. i denna och närmaste socknar; gammalt herregods, som tillhört hertig Johan af Östergötland, sedermera slägterna Oxenstjerna, Liewen, Bååth m. fl., omkring 1720 Cederhjelm, o. 1750 Drufva, derpå Piper till Ängsö, o. 1770 frih. De Geer, som gjorde det till fideikommiss, derpå slägten Durietz, slutligen gr. Hamilton, 1825 och ännu. — Hellby, vestligare vid Helleklippan, 2½ m. frälse, hvaraf 1½ säteri, med tillhörande Beyby, Rebro o. a., tillsammans 6½ m., grundades såsom säteri 1689, tillhörde Thegnerska slägten till 1740, derpå Drufva m. fl., slutligen

från

från 1791 Tersmeden, som ännu eger det. En Jöns i Redebro nämnes bland Gustaf Wasas medhjelpare i befrielsekriget [*]). — Prestgården, nära kyrkan, ¾ m. krono; kaplanen besitter ¾ m. krono i Igelsta öster ut.

29. ***Hubbo socken***, mellan Tillberga i öster och nordost, Romfartuna och S:t Ilian i nordvest, Badelunda i söder, upptager blott 0,195 qv. mil; mestadels en slätt, endast genomstruken af Badelundsåsen i vester, och närmast intill denna något sidländt och sank; Tortuna-ån går fram längst i norr; bästa bygden är i midten. Rådande jordmån är lera; hufvudnäringen är åkerbruk. Hemmantalet är 22⅜ oförm, 21¾ förm., hvaraf 11½ skatte, 4 krono, 6¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 511, på 105 hushåll, år 1848: 473. — Stora bergslagsvägen från Westerås går åt norr, till en del utefter sandåsen, mellan S:t Ilian och Romfartuna; tvenne mindre vägar leda till Tillberga, den ena förbi kyrkan, som ligger nästan i midten af landet, ¾ mil från Westerås. Socknens ålder går tillbaka till medeltiden, ehuru man ej känner namnen på dess kyrkoherdar längre än från början af 1500-talet, kaplanerne från 1593. Alltifrån 1625 är Hubbo ett prebendepastorat, nu af tredje klassen. En forntida grafhög visas vid Jädre i söder.

Gårdar: Målby, n., ½ mantal frälse säteri, 2 m. skatte, med tillhörande ½ m., köptes till frälse 1647 af en Strudsberg, tillhörde omkring 1750 en Silfverhjelm, 1825 och 1847 en Thunberg. — Näs, vestligare, 1 m. skatte. — Prestgården, nära kyrkan, 1 m. krono; komministern besitter ½ m. krono i Alfvesta by, i vester.

VII. **Norrbo Härad**, beläget norr ut från Westerås stad och fjärd, mestadels på ömse sidor om Svartåns nedersta och mellersta lopp, omfattar, tillika med en liten del af Tuhundra härad, 6 socknar, hvaraf tre, S:t Ilian, Skerike

[*]) En annan märkvärdighet tillhör Nibble gård i denna socken: en löjtnant Färling skall der år 1664 ha legat skendöd i 6 veckors tid, kommit åter till sansning, och lefvat ännu 1½ års tid, till 79 års ålder.

och Skultuna, höra till Domprosteriet, de öfriga till Fernebo prosteri, men alla till Westerås fögderi.

30. ***Sankt Ilians socken*** begränsas af Westeråsfjärden i söder, Badelunda och Hubbo i öster, Romfartuna och Skultuna i norr, Skerike i vester, Lundby i sydvest. Svartån utgör först gräns mot Skerike, men delar derpå socknen i tvenne delar, hvaraf den östra, 0,261 qv. mil land, hör till Norrbo härad, den vestra, 0,084 qv. mil till Tuhundra. Sistnämda del upptages för det mesta af bergländig mark, särdeles det s. k. Djekneberget. Öster om ån gå tvenne låga åsar, nästan i jemnbredd med hvarandra, från norr till söder; bortom dem är en mera jemn trakt, tills vid gränsen åter bergländig skogsmark vidtager. Rådande jordmån är sandblandad lera, hufvudnäringen åkerbruk. Hemmantalet är $28\frac{8}{16}$ oförm., $25\frac{11}{16}$ förm., hvaraf 12 skatte, $12\frac{11}{16}$ krono, 1 frälse; till Tuhundra härad höra i allt $9\frac{5}{16}$ oförm. Folkmängden år 1840 var 546, på 147 hushåll, år 1848: 554. — Alla de landsvägar, som från Westerås utgå, stryka igenom socknen: till Stockholm öster ut, till Sala och bergslagen åt norr, till Köping åt vester, äfvensom mindre vägar till Lundby, Skerike och Skultuna.

Socknen har sitt namn af Sankt Ilian, biskop i Westerås omkring 1160, och förekommer redan på 1300-talet såsom annex till Westerås domkyrkoförsamling; att den under katholska tiden haft sitt eget kapell inom staden, men åtminstone efter reformationen begagnat ett annat, S:t Ægidii, och från 1600-talet sjelfva Domkyrkan, är förut nämdt. Man vill äfven återfinna först nämde biskops namn i Lista (S:t Ilians stad), norr ut i socknen. På Hofdesta eller Hofsta äng, något sydligare, var 1436 ett möte beramadt mellan Carl Knutson och Erik Puke, men den sednare uteblef.

Gårdar och verk: Westerås qvarn, med 7 par stenar, och tillhörande 2 mantal, eges nu, äfvensom på 1700-talet, af grefliga slägten Falkenberg. — Hofdesta, $1\frac{1}{4}$ m. skatte, tillhörde 1847 en Zimmerman. — Lista, 2 m. skatte. — Rönnby, 1 m. krono,

besittes af domprosten; 1 m. frälse tillhör gr. Cronhjelm till Flosta. — Gryta, 1½ m. skatte.

31. ***Skerike socken***, utmed vestra stranden af Svartån, mellan S:t Ilian i söder och öster, Skultuna i norr, Lillhärad i vester, Dingtuna i sydvest, innehåller blott 0,181 qv. mil. Den är till stor del uppfylld af låga åsar, bergkullar och kärr, hvarifrån bäckar gå till Svartån; dels upprinner ock i vester, ibland träsk, en å, som tager sitt lopp genom Dingtuna. Jordmånen är å åkerjorden mera eller mindre stark lera, omvexlande med svartmylla. Åkerbruk är hufvudnäringen; hemmantalet är 23¼ oförm., 21⅛ förm., hvaraf 8¼ skatte, 5¼ krono, 7⅝ frälse. Folkmängden år 1840 var 428, på 85 hushåll, år 1848: 423. — En väg åt norr, från S:t Ilian till Skultuna, följer på något afstånd Svartån, och går nära förbi kyrkan, som ligger ¼ mil från Westerås.

Skedherghe och *Skæderiki* förekomma på 1300-talet, *Skærike* och *Skærkind* två sekler sednare, såsom socknens namn. Från förstnämda tid är en och annan af dess kyrkoherdar kända; men tidtals synes den ha varit annex till Skultuna. År 1624 blef den prebende för en lektor, och innehades som sådant af Joh. Terserus 1639—40; år 1649 anslogs den åt biskopen, 1684 blef den åter eget pastorat, men har från 1720 ånyo varit prebende, dock med egen kaplan, åtminstone från 1600-talet. Pastoratet räknas till 3:dje klassens konsistoriela.

Gårdar: Brattberga, s., 1 mantal frälse, 2 skatte, tillhörde 1825 och 1847 slägten Lejonflycht, eges nu af Zimmerman. — Tible, 2 m. skatte, egdes 1825 äfven af Lejonflycht, redan 1847 af Zimmerman. — Snetomta, n., 2 m. frälse, hörde 1825 under Skultuna bruk, eges nu af Björkenstam. — Prestgården, 1 m. krono; kaplanen besitter ½ m. i kyrkobyn.

32. ***Romfartuna socken***, långsträckt från söder till norr, mellan S:t Ilian i söder, Hubbo och Tillberga i öster, Kumla och Kila i nordost, Haraker och Skultuna i vester, upptager 0,834 qv. mil land, 0,012 vatten. Östra gränsen

innehåller mest skogsmark, dernäst stryker Badelundsåsen fram, från norr till söder; längst i norr stöter Solingemyran härintill, och ger upphof åt Tortuna-ån, som går längs midten af landet åt söder, upptager några små tillflöden från vester, det största från Mungasjön, vänder sig slutligen åt öster, bryter sig igenom Badelundsåsen, och går inåt Tillberga. Vestra gränsen upptages af låga bergåsar. Jordmånen är i följd af denna landets olika natur temligen skiljaktig på olika ställen: än lera, än mojord eller sand. Åkerbruk är hufvudnäringen, men derjemte idkas något skogsbruk. Hemmantalet är 65 4/16 oförm., hvaraf 45 skatte, 16¾ krono, 3 8/16 frälse. Folkmängden år 1840 var 1581, på 319 hushåll, 1848: 1574. — Stora bergslagsvägen från Westerås går här längs sandåsen, förbi kyrkan, och den nära ½ mil nordligare belägna Hallsta gästgifvaregård, 1¾ mil från Westerås; mindre vägar gå till kringliggande socknar.

Romfartuna nämnes på 1300-talet, äfvensom en och annan af dess kyrkoherdar; kaplaner från 1569. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan synes vara från 1200-talet, men reparerad 1427; den har två grafchor, för slägten Sparfvenfeldt till Åbylund, och Gyllengahm; på kyrkogården finnes Ansta gårds eller Rödingska grafven. — Socknen är rik på gamla minnen: en grafhög och runsten vid kyrkan, lemningar efter en borg vid Mungasjön, och efter fyra kapeller, säges det, ett vid nuvarande kyrkan, ett vid Hallsta, ett vid Gesala i sydost, ett nära Ansta i söder, men de flesta af dessa torde varit byggnader af annat slag. Sistnämda kapell skall ha hetat Jungfru-Tuna, och blifvit bygdt 1507, till minne af en på stället mördad qvinna. Den nuvarande kyrkan skall vara bygd af en Romfarare. Romfarskällan, i närheten, delar med andra i orten ett gammalt rykte; en källa vid Sösta i nordvest begagnas ännu såsom hälsobrunn. — Vid Hallsta har tidtals varit och är nu tingställe för häradet.

Gårdar: **Ansta**, s., 1½ mantal berustadt säteri, innehades genom donation från 1645 af en Granatenfeldt, från 1678 af Lejonanker, indrogs 1684, begagnades såsom öfverste-boställe till 1691, har sedermera varit i enskildtas händer, eges nu af en Torngren. — **Lycksta**, s., ½ m. frälse, 1 skatte, med tillhörande 1 m., eges af en Gartz. — **Julpa**, s. v., 1½ m. berustadt säteri; gammalt gods, *Juluppo* kalladt, kom 1406 genom gåfva till domkyrkan i Westerås, indrogs vid reformationen, föll åter i enskildtas händer, tillhörde 1825 Tuné, besittes nu af en Möller; här är nyligen anlagdt ett landtbruks-institut. — **Igelsta**, nära kyrkan, ½ m. berustadt säteri, har sedan 1613, med ett kort afbrott under reduktionens tid, tillhört arfvingarne efter Matts Thomasson, som bidrog att rädda K. Gustaf Adolfs lif vid Vidsjö 1612. — **Åbylund**, n., 1 m. ber. säteri, med 1⅝ underl., grundadt på 1600-talet af Sparfvenfeldtska ätten, som sedermera innehade det en lång tid; tillhörde 1847 en Kuylenstjerna, eges nu af Hedin. — **Vestra Munga**, vid Mungasjön, 1 m. skatte, och Östra Munga, 2 m. skatte, tillhörde 1825 Ehrenheimska slägten, som ännu eger V. M. och ½ m. i Ö. M., hvilket för öfrigt tillhör en Myrberg. — **Tomta**, n., 1 m. ber. säteri, med 1½ underl., grundades på 1600-talet af en Örnstjerna, tillhörde omkring 1750 Gyllengahm, egdes 1825 och 1847 af en Collinder, tillhör nu Hedin. — **Solinge**, n., 2 m. skatte, egdes 1825 af en Hauswollf, 1847 af en bonde. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1½ m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Brånsta. — **Gesala**, s. o., är stamort för den i vår kyrkas häfder märkvärdiga slägten Gezelius.

33. ***Skultuna socken***, på ömse sidor om Svartån, mellan Skerike och S:t Ilian i söder, Romfartuna i öster, Haraker i norr, Ramnäs och Sura i vester, Lillhärad i sydvest, upptager 0,661 qv. mil land, 0,013 vatten. Ån åtföljes på båda sidor af åsar, från hvilka små bäckar rinna till densamma, den största från den i sednare tider något sänkta Frövisjön i öster; här och i hufvuddalen är socknens bästa bygd, med lerhaltig jordmån. Bortåt gränserna vidtager skogs- och bergsmark, särdeles vester ut, dor småsjöar, kärr och bergkullar eller åsar upptaga mesta utrymmet; från Toftsjön går ett vattendrag till Sura socken, ett annat från de äfven till en del

uttappade Bovalls-måssarne till Haraker. Skogs- och bergsbruk intaga bredvid åkerbruket ett icke obetydligt utrymme. Hemmantalet är $49\frac{1}{16}$ oförm., $47\frac{1}{16}$ förm., hvaraf $28\frac{1}{16}$ skatte, 11 krono, $7\frac{1}{2}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 1497, på 270 hushåll, år 1848: 1591. — En väg följer Svartåns östra strand från S:t Ilian till Haraker, förbi kyrkan, som ligger $1\frac{1}{4}$ mil från Westerås, och går derpå öfver till den vestra samt förbi Ekeby gästgifvaregård, $\frac{1}{4}$ mil nordligare, till Haraker; en gren fortgår på östra stranden till samma socken; mindre vägar gå till Lillhärad, Ramnäs, Haraker, Romfartuna o. s. v.

Skulptuna nämnes på 1300-talet, i handlingar som innehålla en och annan dess kyrkoherdes namn; kaplaner äro kända från 1593. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan är ombygd 1771 och 1772, och har ett grafchor, bygdt på bekostnad af en Adlerwald till Skultuna bruk. — Bland fornminnen nämnes en runsten vid Berga i öster, och lemningar efter en skans på Kampberget i norr, hvilken dock ej torde vara äldre än sedan Erik Pukes tid.

Gårdar och verk: Åkesta, s., nära Svartån, 1 mantal skatte, med qvarn, eges af en Odelberg. — Forssby, nordligare, vid ån, $1\frac{1}{2}$ m. frälse, $\frac{3}{4}$ skatte, med tillhörande $\frac{7}{8}$ m. och en qvarn, hörde 1825 till Skultuna, innehafves nu af Björkenstam. — Skultuna, n. från kyrkan, består af $\frac{3}{4}$ m. skatte af Skultuna by; Messingsbruk, med $672\frac{1}{2}$ *Sk℔s* tillverkning år 1847; Jernbruk, med 2 härdar, 1200 *Sk℔* pvivilegieradt stångjernssmide af köpe-tackjern; sågverk och tegelbruk; samt underlydande inom socknen o. 25 mantal. Messingsbruket anlades under K. Carl IX:s regering af Marcus Kock, för kronans räkning, uppläts tidtals åt enskildta personer, såldes 1715 till en Mathiesen, kom frampå 1700-talet till Kocks ättlingar, Cronströmska slägten, derpå till Adlerwald, som gjorde mycket för dess förbättring; det tillhör nu ett bolag, men arrenderas och disponeras af C. W. Hammarsköld, som äfvenledes varit verksam så väl för bruksrörelsen, som för åkerbruket, genom måssars aftappning o. a., samt anses vara länets mest betydande sädeshandlande. Messingsproduktionen

har förr gått ända till 1000 Skpd, men som förut nämdt är, småningom sjunkit; den synes dock nu åter vara i stigande. Verket har en egen lankasterskola. — Bland de under Skultuna hörande gårdar äro: Hägervallen, på andra sidan om ån, midt emot bruket, 1 m. frälse säteri; Bovallen, längre i v., ⅝ m. skatte, nyligen bebygdt; Sör Nackeby, s., vid ån, 1 m. skatte; och Berga åt öster, 2½ m. frälse. — Frövi, v., vid den derefter benämda sjön, 3 m. krono säteri, med ⅞ m. i Berga, har från 1406 till reformationen tillhört Westerås domkyrka, på 1600-talet genom donation innehafts af slägten Horn, men indrogs 1683 och disponerades till öfverste-boställe, som det ännu är. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Bergboda, i nordost.

34. ***Harakers socken***, på ömse sidor om Svartån, mellan Skultuna i söder, Romfartuna i öster, Kila i nordost, Fläckebo i nordvest, Ramnäs i vester, omfattar, i nästan tresidig form, 0,636 qv. mil land, 0,005 vatten. Svartån går här från Hällsjön åt sydost, öster och söder, och mottager flera tillflöden, hvaraf ett från Bovallsmåssarne i Skultuna, ett från Solingemyran vid nordöstra gränsen. Alla dessa vatten hafva temligen breda dalgångar, med mera eller mindre stark lera eller svartmylla, men emellan och bortom dem finnas kärrländiga skogs- och bergmarker. Näringar äro äfven här åkerbruk, bergs- och skogsbruk. Hemmantalet är 34⅝, hvaraf 24⅞ skatte, 3¼ krono, 6¼ frälse; folkmängden år 1840 var 1311, på 266 hushåll, år 1847: 1371. — Tvenne vägar gå åt norr på hvar sin sida om ån, tills de förenas vid Svanå, hvarefter en väg fortgår till Fläckebo; från den östligare utgår, nära kyrkan, 2 mil från Westerås, en gren till Romfartuna.

Haraker nämnes redan 1288; kyrkan anses vara från 1400-talet, men en äldre har troligen funnits. Kyrkoherdar äro kända från 1300-talet, kaplaner från 1631. Socknen utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, bygd eller reparerad, säges det, af bytet från något fältslag; den har en graf för slägten Posse. — Bland

fornminnen nämnas en offerlund vid Fröslunda i söder; en runsten, som stått vid Ulfvesta i norr, men är flyttad till Svanå; och en skans vid Åkerby i norr, troligen från den tid, då Carl Knutson på Hälleskogen sammanträffade med Erik Puke, eller då K. Christian I vid kyrkan stridde med Kettil Carlson.

Gårdar och verk: Hummelsta, s., ett stycke väg från åns östra strand, 1 mantal skatte, hör under V. Munga i Romfartuna. — Fröslunda, nordligare, 1 m. frälse säteri, nämnes redan 1288, då biskopen i Westerås bytte sig till det, har på 1700-talet tillhört flera adliga slägter, egdes 1847 af en Lundevall. På dess egor ligger — Boda eller Ölkanbo, ¼ m. frälse säteri, som länge har haft samma egare, men 1825 tillhörde en Gyllenbåth, och nu eges af en Forsström. — Kättsta, nära kyrkan, 1 m. berustadt säteri, med tillhörande o 2 m. samt qvarn och såg, innehades från 1647 genom donation, från 1671 genom byte, af en Gyllenbåth, indrogs 1683, men kom åter i enskildtas händer, egdes omkring 1750 af en Hedman, som här anlade linnefabrik med färgeri, båda delarne längesedan nedlagda; år 1825 hade gården samma egare som Boda, och har det äfven nu. — Prestgården, nära kyrkan, 1 m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Åby i vester. — Svanå, vid Svartåns vestra strand, bestående af Almunda och Sigulsqvarn, tillsammans 1½ m. frälse säteri, 1¼ rå och rör, 1 skatte säteri, med o. 7 m. underlydande, jemte qvarn och såg; samt jernbruk med 7 härdar, 3659 *Sk℔* privil. stångjernssmide af eget tackjern, och något manufaktursmide. Har af gammalt tillhört slägten Brahe, kom med Ebba Brahe till Jakob de la Gardie, tillföll sedermera grefliga slägten Posse, som ännu 1847 innehade det, men eges nu af ett bolag. Vid gården finnes trädgård och park, bibliothek o. s. v. Godset har egen folkskola.

35. ***Fläckebo socken*** ligger mellan Haraker i sydost, Kila i nordost, Vester-Fernebo i nordvost, Ramnäs i sydvest, på ömse sidor om Svartån, som här går från Fläcksjön i norr, till Hällsjön i söder. Arealen är 0,812 qv. mil land, 0,067 vatten. I mellersta delen, kring hufvuddalen, är någorlunda god bygd, med svag lerjord; på östra gränsen likaledes, ned emot Solingemyran, ehuru ej litet utrymme upptages af oländig mark,

eller kärr och sjöar, hvarifrån några tillopp gå till Svartån, det största från Stäfre- och Gusjöarne; mera oländigt och bergaktigt är landet åt vester, der Ösjön, Tillingsjöarne, Toften m. fl. sjöar och kärr, bilda ett flergrenigt vattendrag, som utfaller i Fläcksjön. Jemte åkerbruk idkas temligen betydligt skogsbruk, tjärubränning, tillverkning af trädkärl, samt af mattväf och gröfre linneväfnader. Hemmantalet är 31¼ oförm., hvaraf 14⅜ skatte, 1 krono, 15¼ frälse, de sistnämda hörande till eller lydande under Axholm. Folkmängden år 1840 var 1218, på 187 hushåll, år 1848: 1200. — Utom den väg, som från Haraker går utefter Svartån till V. Fernebo, med afväg till Ramnäs, stryker ock stora bergslagsvägen genom nordöstra hörnet, förbi Hemmingsbo gästgifvaregård, 3¼ mil från Westerås; en biväg åt vester leder till kyrkan, vid Fläcksjöns strand, på ungefär samma afstånd från nämda stad.

Flætiabo nämnes på 1300-talet, och en af dess kyrkoherdar är känd från denna tid, kaplanerne från 1613. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, men utvidgad 1798. — Af minnen från forntiden nämnes en bautasten vid Öfra Wreninge i öster, en runsten vid Gusjö, och en på kaplansvreten.

Socknens enda gods af betydenhet är: Axholm, i norr vid Fläcksjöns vestra strand, 3 mantal frälse säteri med Byrilsbo och Nolansjö, samt 2 m. rå och rör Norrby, och underlydande inom socknen 10½ frälse, 1/16 skatte; har hufvudsakligen haft och har samma egare som Svanå. En gammal slottsbyggnad, som står på en ö i sjön, säges vara bygd af Ebba Brahe. — Prestgården, 1 m. krono, ligger nära kyrkan; kaplanen har bostad i Klockaregården.

VIII. **Tuhundra Härad**, beläget i nordvest från Svartåns utlopp, Westeråsfjärden och den dermed sammanhängande Blacken, omfattar, utom en del af S:t Ilians socken, 4 socknar, hvaraf 3 höra till Domprosteriet, en, Lillhärad, till Munktorps prosteri, alla till Westerås fögderi.

36. ***Lundby socken***, mellan Westeråsfjärden i öster, S:t Ilian i norr, Dingtuna i nordvest och sydvest, samt Barkarö

i söder, omfattar blott 0,182 qv. mil land; är nästan endast en jemn och bördig, skoglös slätt. En bäck går genom den s. k. Långängen ned till sjön. Rådande jordmån är lera, åkerbruket hufvudnäring. Hemmantalet är 35¼ oförm., 34¾ förm., hvaraf 8¼ skatte, 18¾ krono, 7 frälse; folkmängden år 1840 var 467, på 68 hushåll, år 1848: 468. — Stora landsvägen åt vester går härigenom; mindre vägar leda till kringliggande socknar, en förbi kyrkan, ¾ mil från Westerås.

Lundby nämnes på 1300-talet, och äfven några af dess kyrkoherdar, dock såsom prebendarii; nu är det, åtminstone sedan kort efter reformationen, ett prebende för biskopen, af 3:dje klassens pastorater, men har särskildt komminister; kaplanslängden går tillbaka till 1582. Kyrkan är gammal; på kyrkogården finnes en graf för Bärby gårds egare. Bland minnen från forntiden nämnas: en offerlund och källa nära kyrkan; en runsten å Långängen, lemningar efter en borg vid Johannisberg i öster, samt efter S:t Ursulas kapell vid Hammarby i nordost.

Enda gården af betydenhet är Johannisbergs kungsladugård, 7 mantal säteri, med Gränsta 2 m. säteri, utom underlydande i denna och andra socknar; har tillhört Westerås domkyrka, sednare sannolikt K. Johan III, derpå kronan; donerades under Dr. Christinas regering till en Wachtmeister, men återtogs sedermera, lemnades till Westerås stad, derpå till landshöfdingarne, utlemnades slutligen på arrende först till en Cronstedt, hvars arfvingar hade det till 1783, sedermera en Cederström o. a. — Bärby, 1 m. skatte. — Prestgården, nära kyrkan, 1$\frac{9}{16}$ m. krono, med Kanik Lundby, 1 m.; kaplanen besitter $\frac{7}{16}$ m. i Krista.

37. ***Barkarö socken***, mellan Westeråsfjärden i öster, Lundby i norr, Dingtuna i vester, och Asköviken af fjärden Blacken i söder, innehåller, jemte Almö-Lindö, Ridö och andra holmar, 0,237 qv. mil land. På fasta landet är äfven här en skoglös slätt, dels åker med god lerjord, dels ängar å lägre trakter, hvilka fordom torde ha stått under vatten och delat landet i öar, såsom flera gårdars namn tillkännagifva. På öarne uti sjön finnas enstaka skogiga bergkullar. Åker-

och ängsbruk äro hufvudnäringar. Hemmantalet är 40¾ oförm., 39$\frac{11}{12}$ förm., hvaraf 1 skatte, 5½ krono, 33¾ frälse, de sistnämnda hörande till eller lydande under herrgårdar inom och utom socknen; folkmängden år 1840 var 703, på 151 hushåll, år 1848: 667. — Blott mindre vägar leda hit, från Lundby och Dingtuna; kyrkan ligger något söder om socknens midt, öfver 1 mil från Westerås.

Barkarna finnes nämdt, om ej förr, vid början af 1400-talet, då ock dess kyrkoherdelängd begynner; kaplaner förekomma från 1720; pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan är ursprungligen mycket gammal, men återställd efter en brand år 1771. Bland fornminnen nämnes en mur på Lindberget nedåt Domsängen nära prestgården; ej långt derifrån, på Galtegen, förmenas ett slag ha stått; vid Gotö är en djup källa, beryktad bland allmogen; på Ridön finnas spår efter befästningar och efter ett kapell, som vid början af 1600-talet nedtogs, för att lemna bidrag till Westerås domkyrkobyggnad; på Högholmen äro några grafhögar.

Gårdar: Fullerö, nära Mälaren, 2½ mantal frälse säteri, jemte Almö, något nordligare, 4½ m. frälse säteri med Almö Lindö, Löth ½ m. rå och rör, och underlydande 1 m. frälse af Gotö, 4 af Jetsberga, 5 m. i Lundby socken, m. m.; är ett af länets större gods. Fullerö har under katholska tiden tillhört Westerås domkyrka, sedermera den Oxenstjernska slägten, ungefär till midten af 1600-talet. Almö tillhörde slägten de la Gardie till samma tid. Derpå kommo båda gårdarne till Gavelius, sedermera adlad till Cronstedt, hvars styfson, gr. Cronstedt, gjorde dem till fideikommiss 1739; slägten eger dem ännu. Utom åtskilliga andra anläggningar, åtminstone till en del bevarade till vår tid, har här funnits en betydlig boksamling, men som småningom blifvit flyttad till Upsala universitets bibliothek. — Holm, söder om Fullerö, och derunder lydande, ½ m. frälse, torde vara det *Holma apud Arosiam*, der flera bref äro utfärdade af biskopar på 1300-talet. — Af Barkaröby höra 4 m. frälse, af det sydligare Askö 3 m., till Tärnö egendom; och likaledes 4 m. af Barkaröby, 7¾ m. af Askö, samt 1 m. Oxnö, till Tidö egendom, båda i nästgränsande socken

Rytterne. — Ridön, 2 m. krono säteri, med Westeräng, 1 m., och Kurö, ½ m. krono säteri, lyda under Johannisberg i Lundby. — Prestgården, 1 m. krono i Barkaröby; kaplanen besitter ¼ m. i Gotö.

38. ***Dingtuna socken***, mellan Asköviken i sydost, Barkarö, Lundby och S:t Ilian i öster, Skerike i nordost, Lillhärad i nordvest, Svedvi och Säby i vester, Rytterne i sydvest, omfattar 0,718 qv. mil; mestadels en slättbygd, med god lerjord. Blott i norr finnes något bergländig mark, och längst i söder enstaka bergkullar. Ett litet vattendrag kommer från Skerike, går åt söder och utfaller i Asköviken; ett annat vestligare, från Lillhärad, går åt sydost och sydvest, och utfaller genom Säby socken. Åkerbruk är ortens hufvudnäring. Hemmantalet är betydligt, 99⅜ oförm., 96 förm., hvaraf 55⅛ skatte, 29⅜ krono, 11½ frälse; folkmängden år 1840 var 1816, på 310 hushåll, år 1848: 1799. — Stora landsvägen åt vester går fram midt igenom socknen, mellan Lundby och Säby; nära östra gränsen utgår från densamma, åt söder, en annan landsväg, till Södermanland, äfven genom Säby; för dem, som begagna denna sednare, finnes nära vägskälet en gästgifvaregård Wendle, 1¼ mil från Westerås. Mindre vägar gå dels igenom norra delen, nästan i jemnbredd med landsvägen, dels ned till denna, dels till kringliggande socknar; vid en sådan, nära landsvägen, 1 mil från Westerås, ligger kyrkan.

Dyngetuna förekommer på 1300-talet, äfvensom en och annan af dess kyrkoherdar, kaplaner från 1593. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Många minnen från forntiden finnas här: grafkullar och borgruiner vid Wendle i sydvest, Fårksta i vester, Stockkumla och Nedervi i norr, och på Sörängsberget vid Hallsta i nordost; en stor sten, hvilande på andra mindre, visas vid Näsby i söder.

Gårdar: Gillberga, ö., 1 mantal frälse säteri, med Westjärda, 2 m. skatte, grundadt af biskop Carlsson på 1600-talet, har sedermera tillhört flera adliga slägter, eges nu af en Beckius. — Prestgården, nära kyrkan, 1 m. krono; kaplanen besitter ⅜ m. i Backa. — Hallsta, 1 m. krono säteri, har tillhört Oxenstjernska

slägten från 1648 till reduktionen, blef derpå militie-boställe. — Stockkumla, n., 1 m. skatte, med tillhörande 2¼ m.; och det östligare Bysingsberg eller Kåfinge, 2 m. skatte, tillhörde båda år 1847 familjen Schenström. — I denna socken höra ej mindre än 21¼ mantal till Upsala akademi, ett mindre antal till herrgårdarne i Rytterne socken.

39. ***Lillhärads socken*** ligger mellan Dingtuna i sydost, Skerike och Skultuna i nordost, Sura i vester, och omfattar 0,395 qv. mil; den består mestadels af låga bergåsar, skogsmark och kärr, särdeles i öster och vester. Mellersta delen, kring ett vattendrag, som går till Dingtuna, är bästa bygden, med lerhaltig jordmån; vestligare går ett annat vatten, från kärr, ned till Svedvi; längst i nordvest ligger Långsjön, med utlopp till Sura socken. — Skogsbruk intager här ett rum bredvid åkerbruket. Hemmantalet är 14⅜ oförm., 13⅞ förm., hvaraf 7½ skatte, 3⅞ krono, 2⅜ frälse; folkmängden år 1840 var 511, på 99 hushåll, 1848: 522. — En väg går här från Skultuna, söder ut, mestadels utefter största vattendraget, till Dingtuna, förbi kyrkan, som ligger 1⅞ mil från Westerås.

Litslohærad förekommer på 1400-talet en gång såsom prebende till domkapitlet, synes annars än ha haft egna kyrkoherdar, än varit annex till Dingtuna eller Svedvi, men har åter utgjort ett eget pastorat för sig sedan 1669, och hör till de konsistoriela af tredje klassen. Kaplaner äro kända från 1748. Kyrkan, ursprungligen gammal, tillbygd 1768, är nyligen ombygd efter förstöring af åskeld.

Gårdar: Slagårda, n. o., 2 m. berustadt säteri, med tillhörande 2 17/24, utbyttes från kronan 1662 af en Grubbe, indrogs 1682, kom sedermera åter till enskildta personer, Mathiesen, Adlerwald m. fl. egare af Skultuna bruk, men tillhör nu Adlerwalds arfvingar. — Skästa, nära kyrkan, 1 m. skatte. — Prestgården, ½ m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Ytter-Åby, söder ut.

IX. **Snäfringe Härad**, beläget norr ut från Mälarfjärdarne Blacken och Galten, på ömse sidor om Kol-

bäcks-åns nedra lopp, omfattar 8 socknar, alla hörande till Munktorps prosteri, och utgörande Strömsholms fögderi.

40. ***Rytterne socken***, mellan de två Mälarefjärdarne och det dem förbindande Qvicksund i sydost, söder och sydvest, Borgås sund och sjön Freden i nordvest mot Kolbäcks socken, samt Säby och Dingtuna i nordost, omfattar, med öarne Tidö, Tidö-Lindö, Skutterö, Tråssö, Nyckelö m. fl. mindre, 0,577 qv. mil land; mestadels en slättbygd, med lerhaltig åkerjord, eller ängsmark. Blott i öster och på öarne finnas enstaka bergkullar, i vester stryker en sandås längs Fredens strand; en annan från Kolbäck, den s. k. Kolbäcksåsen, möter vid Borgås, och fortgår öfver Nyckelön till Södermanland. Ett litet vattendrag går från norra delen af socknen till söder, och utfaller midt emot Tråssön. — Ortens hufvudnäring är åkerbruk, hvartill kommer boskapsafvel, särdeles vid herrgårdarne. Hemmantalet är 60⅜ oförm., 49⅞ förm., hvaraf 10⅞ skatte, 3 krono, 36 frälse, de sistnämda mestadels tillhörande säterier. Folkmängden år 1840 var 1254, på 247 hushåll, år 1848: 1271. — Landsvägen till Södermanland går här fram utefter nämda sandås, afbruten af tvenne sund, Mellansundet mellan fasta landet och Nyckelön, Qvicksund mellan denna och Tumbo socken; båda öfverfaras på färja. Vid Borgås möter en väg från Kolbäck, andra mindre gå inom socknen och till Barkarö. Vid en sådan ligger kyrkan midt på södra sidan, omkring 2 mil från Westerås.

Rytterne socken är år 1818 bildad genom sammanslagning af tvenne, Stora och Lilla Rytterne. Den förra förekommer under namnet *Rythræ* eller *Ryttrö* på 1300-talet, från hvilken tid några dess kyrkoherdar äro kända, kaplanerne från 1593. Den har haft sin kyrka norr om den nuvarande, nära kaplansgården. L. Rytterne synes ha hetat *Wickhusa*, har haft gemensamt presterskap med den andra, men egen kyrka, belägen längre i öster, nära Åkerby. Pastoratet är af 2:dra klassen, alternerande konsistorielt och patronelt under Wikhus från 1819, förut under Tidö från 1736. Gamla

minnen saknas ej: en runsten på Åholmen under Ekeby i vester, lemningar efter ett kloster vid Tidö, och efter en borg på Stensjöberget derstädes; af ett annat fäste närmare stranden, som skall ha hetat Oldenburg, och varit anlagdt af Bo Jonsson, men plundrades af Dalkarlarne 1598, äro ännu ett par våningar qvar, som begagnas till magasin; vidare finnas på Tråssön spår efter gamla Fiholm, och vid Wallby i norr och Sörby i söder efter borgar. Vid Qvicksund har en strid stått mellan biskop Kettil och Ture Tureson, såsom anförare för K. Christian I:s flotta. Nämda sund säges ha uppkommit af ett dike, som en fiskare gräfde; gamla segelleden har gått genom det nu alltmera igengrundade Mellansundet.

Gårdar: Tidö, ö., på en holme, som numera blott af ett smalt vattendrag skiljes från fasta landet, 2 mantal frälse säteri, förekommer 1368 såsom tillhörigt biskopen i Westerås, egdes 1386 af Bo Jonsson Grip, på 1400-talet af ätten Green, i följande sekel mestadels af slägten Tott, men en tid af Dr. Margareta (Lejonhufvud), från 1579 af slägterna Bååt, Oxenstjerna på 1600-talet, då det nuvarande slottet bygdes af rikskansleren gr. Axel Oxenstjerna, vidare Dohna från 1755, Ridderstolpe från 1785, Kantzow på 1840-talet, nu en Hagdahl. Hit höra inom socknen 1 m. frälse säteri (af Tärnö), 1 m. rå och rör, 1 frälse, vidare i Barkarö 12¾ m. frälse (se ofvan), och i Dingtuna 3 m. Här har funnits en ansenlig rustkammare och samlingar af flera slag, framför allt en manuskriptsamling, som nu är inlöst af staten. — Tärnö, sydligare på en dylik holme, 2 m. frälse säteri, af gammalt ladugård under Tidö; men år 1819 delades godset, så att 1 mantal tillföll gr. slägten Liljecrantz, som dertill eger 7 m. frälse i Barkarö, 2 m. i Dingtuna. Det var i följd af denna delning, som patronatsrätten öfverflyttades från Tidö. — Wikhus, vid en liten vik på södra kusten, 3¼ m. frälse säteri, har fordom tillhört slägterna Brahe, Horn kring slutet af 1600-talet, Oxenstjerna i första hälften af följande sekel, då godset gjordes till fideikommiss, derpå Dohna, från 1824 Ridderstolpe, hvilken slägt ännu eger det med tillhörande 2¾ m. frälse inom socknen. — Fiholm, vestligare, nära södra kusten och Tråssön, 3¼ m. frälse säteri, har hetat Biskops

Fiholm, och tillhört biskopen i Westerås, indrogs 1454 och blef kungsgård, förläntes till Enkedr. Catharina (Stenbock) 1561, köptes af en Horn 1623, men återbyttes 1628, kom från 1723 åter till enskildta, en Rosenfeldt, v. Berchner, slutligen Ridderstolpe, i hvilken slägts ego godset blifvit förökadt, och 1779 gjordt till fideikommiss; härunder lyda inom denna socken o. 10 m, i Dingtuna 1 m. — Ekeby, v., nära Mellansundet, bestående af Stora Ekeby, 1 m. frälse säteri, och Lilla Ekeby, 1 m. rå och rör, med tillhörande 2 m. frälse, ½ skatte, förekommer på 1300-talet, synes under K. Gustaf I:s regering någon tid hafva tillhört Jon Skrifvare, befallningsman på Westerås slott, egdes från 1697 af Reuterholmska slägten, från 1802 af v. Gerdten, tillhör nu en Bretzner. — Stensjö, på Nyckelön, 1 m. frälse, med underlydande ¾ m. frälse säteri, ¼ m. rå och rör, grundadt af en Hammarsköld 1675, tillhörde o. 1750 en Lejonsköld, har derpå varit i många händer, egdes 1825 af Groen, tillhör nu Zethelius. — Åsby, nära sjön Freden, 1 m. krono, häradshöfdinge-boställe. — Lagersberg eller Gårdsta, nordligare nära samma sjö, 1¾ m. skatte, tillhörde 1825 en Bergsten, eges nu af en Öijer. — Prestgården, ¾ m. krono; Kaplansbol i Lundby.

41. *Säby socken*, mellan sjön Freden och Rytterne socken i sydost, Dingtuna i öster, Svedvi i nordvest, Kolbäck i sydvest, upptager blott 0,229 qv. mil land. Den genomskäres af en å, som bildas af tvenne vatten från Dingtuna och Svedvi, och utfaller i Freden; ett mindre vatten går till Kolbäcks-ån, hvilken stöter till vestra gränsen. Nästan hela landet är en slätt, med lerhaltig jordmån, och med åkerbruk till hufvudnäring. Hemmantalet är 36⅛ oförm., 25⅛ förm., hvaraf 17⅛ skatte, 1⅝ krono, 5⅝ frälse; folkmängden år 1840 var 541, på 110 hushåll, år 1848: 575. — Båda landsvägarne från Westerås, vester och söder ut, gå härigenom, den ena till Kolbäck, den andra till Rytterne; från den sednare går en väg till Strömsholm, från den förra en till Svedvi, och en inåt socknen. Kyrkan ligger nära Fredens norra hörn, 1¾ mil från Westerås.

Seby nämnes på 1300-talet, och en dess kyrkoherde 1372; sedermera har det åtminstone tidtals varit annex till Kolbäck, men förekommer på 1500-talet åter såsom eget pastorat, och hör nu till de konsistoriela af 3:dje klassen; kaplaner äro kända från 1596. Kyrkan är åtminstone från 1400-talet. Bland fornminnen nämnas en grafhög vid Askbro i öster, och lemningar efter en skans vid Borgby i vester, kanske från tiden af slaget vid Herrevadsbro.

Gårdar: **Mölntorp**, vid Kolbäcks-ån, 1 mantal frälse, med Ribbholmen, $1\frac{1}{8}$ m. frälse, samt qvarn, såg, stamp, tegelbruk, fordom äfven manufaktursmide, grundades 1680 af en Preussare, vid namn Juyst, har i sednare tider tillhört slägten v. Unge. — **Prestgården**, nära kyrkan, $\frac{7}{8}$ m. krono; kaplanen besitter $\frac{1}{4}$ m. i Håskesta, i norr.

42. ***Kolbäcks socken*** gränsar till en vik af Galten, Borgås sund och Freden i sydost, Säby, Svedvi och Sura i nordost, der socknen skjuter upp i en spets utefter Kolbäcksån, vidare till Berg i nordvest, Munktorp i sydvest, och omfattar, med några öar, Billingen o. a., 0,388 qv. mil land. Kolbäcks-ån utgör dels östlig gräns, dels går den igenom socknen, och mottager ett tillopp från Berg. Den åtföljes af den sandiga Kolbäcksåsen, merendels på vestra sidan. För öfrigt är landet slätt, med lerhaltig jordmån, utom vester ut, der någon skogsmark finnes. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvartill kommer Strömsholms kungsgårds betydliga boskaps- och särdeles hästafvel. Hemmantalet är $56\frac{11}{16}$ oförm., $50\frac{11}{16}$ förm., hvaribland $35\frac{5}{16}$ är skatte, $15\frac{3}{8}$ krono, de sednare mestadels under Strömsholm. Folkmängden år 1840 var 1628, fördelade på 344 hushåll, år 1848: 1668. — Stora landsvägen från Westerås går här åt vester och sydvest, förbi Kolbäcks gästgifvaregård, $1\frac{7}{8}$ mil från nämda stad, samt öfver Herrevadsbro och förbi kyrkan, $\frac{1}{8}$ mil vestligare. Den korsas af en väg från Borgås och Strömsholm, norr ut efter ån till Berg; till sistnämda socken leder ock en annan vestligare väg, och till Munktorp en från Strömsholm. Delar af Strömsholms kanal

höra hit, längst i norr och i söder, vid Trångforss, Westerqvarn och Strömsholm.

Kolbäcks kyrka skall hafva sitt namn, och till en del åtminstone sitt närvarande skick, från 1200-talet, och vara bygd af biskop Kol, till försoning för hans förräderi mot Folkungarne vid Herrevadsbro, under K. Waldemars regering, eller af det i fältslag vunna bytet. Den förste kyrkoherde i *Kålbäck*, som är till namnet känd, förekommer år 1413, kaplanerne äro kända från 1608. Pastoratet är regalt af 2:dra klassen. Från nämda krigstid — eller från ännu äldre, eller yngre, såsom 1466, då Nils Sture här sammanträffade med det biskopliga partiets här — finnas grafhögar och lemningar efter skansar vid Herrevad, äfvensom vid Wärpeby och Bärsta i nordvest.

Gårdar: Srömsholm, vid Kolbäcks-ån, kungsgård från 1557, med k. ladugård af 11⅛ mantal; har innehafts i förläning, jemte hela häradet, af flera enkedrottningar och af Carl Gustaf såsom prins; i sednare tider har den s. k. Ladugården, belägen öster om kanalen, med allt dertill hörande, fordom äfven tjenstbarheter af häradets socknar, varit utarrenderad. På en holme mellan kanalen och ån ligger kungliga slottet, bygdt af Nicod. Tessin, med en kyrka, invigd 1741; och k. stuteri, med särskildt stallstat; postkontor, lankasterskola m. m. — Borgås, sydligare vid det derefter benämda sundet, lastageplats och faktori för Strömsholms kanal, med våg för Köpings stad, handelsbod o. s. v. — Westerqvarn, norr om Strömsholm vid Kolbäcks-ån, med qvarn och såg; har tillhört prosten J. Boethius, som här dog 1718, hör nu under Mölntorp i Säby. — Prestgården, norr om kyrkan, vid ån, ⅜ m. krono; kaplanen har bostad å Tumbo utjord i norr. — Norr och Söder Tumbo, n. vid ån, med qvarnar och sågar, tillhöra dels enskildta, dels Upsala akademi, dels Strömsholms kanalbolag, som har kontor nära derintill vid Skansen. — Trångforss jernbruk, med 2 härdar, 693$\frac{3}{10}$ *Sk℔* privil. stångjernssmide af köpe-tackjern, grundades 1628 af en Willemson, har haft många egare, nyligen af slägterna Cederström och Lagerbjelke, eges nu af en Tydén.

43. ***Svedvi socken*** ligger öster om Kolbäcks-ån, mellan Säby i söder, Dingtuna och Lillhärad i öster, Sura i norr, Berg och Kolbäck i vester. Arealen är 0,559 qv. mil; i söder mestadels slätt land, med lerjord, i norr bergländigt med kärr, hvarifrån ett vattendrag går till Lillhärad, kommer derifrån åter, och går till Dingtuna och Säby: flera smärre vatten, längre i öster, falla i Kolbäcks-ån. Jemte åkerbruket idkas här äfven något skogs- och bergsbruk. Hemmantalet är $37\frac{11}{16}$ oförm., $35\frac{5}{16}$ förm., hvaraf $31\frac{7}{8}$ skatte, $2\frac{11}{16}$ krono, $\frac{3}{4}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 1041, på 232 hushåll, år 1848: 1062. — Vägar från Dingtuna, Säby och Kolbäck mötas och korsa hvarandra i södra delen; der ligger ock kyrkan, $1\frac{1}{2}$ mil från Westerås.

Svidhvi nämnes, om ej förr, på 1400-talet, då kyrkoherdar der förekomma; men tidtals synes socknen ha varit annex till andra, ännu inpå 1600-talet; kaplaner äro kända från 1636. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen; kyrkan är mycket gammal. Af minnen från fordna dagar nämnes en offerlund vid Vest-Tuna, der ock en flitigt begagnad hälsokälla finnes; grafhögar och stensättningar, med eller utan bautastenar, vid prestgården, Skälby och Åby i öster, Ekeby och Walsta i norr, Wallsta i vester, Amsta och Wallby i sydvest, Ralsta i nordvest.

Gårdar: Eriksberg eller Norr-Wallsta, 1 mantal skatte; Åby, 2 m.; Wallsta, 2 m.; och Skälby, 3 m. sk., tillhöra alla en Norberg. — Amsta, $\frac{1}{2}$ m. frälse, har tillhört Reuterholmska slägten, eges nu af en bonde. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono; kaplanen besitter $\frac{1}{4}$ m. i Brånsta, vestligare. — Walsta, n., 2 m. skatte, har sedan början af 1700-talet tillhört åtskilliga ståndspersoner, hvaribland en Liljestjerna från 1730-talet till omkring 1760, en Littmark o. 1825, nu en Schedin. — Hallsta, n. v., vid Kolbäcks-ån, $\frac{1}{2}$ m. skatte, med manufakturhammare för 600 *SkU*, qvarn, såg och tegelbruk, fordom äfven kopparhammare, och med tillhörande $1\frac{1}{2}$ m. skatte, har gått i många händer, egdes 1825 af en Waller, 1847 af Hammarsköld och Gyllenberg, tillhör nu en Holmqvist.

44. ***Bergs socken***, vester om Kolbäcks-ån, gränsar till Svedvi i öster, Kolbäck i sydost, Munktorp i vester, Ramnäs i norr, dit socknen skjuter upp i en spets, samt Sura i nordost, och upptager 0,499 qv. mil land. Sydliga delen, kring nedra loppet af ett vattendrag, som går till Kolbäcks-ån genom Kolbäcks socken, är jemn och temligen bördig, å lerjord, dock ej utan blandning med sand; det öfriga utgöres dels af den vidsträckta Bredmåssen i öster nära ån, men skiljd derifrån af Kolbäcksåsen, dels i vester af låg berg- och skogsmark, kring nämda vattens öfra flergreniga lopp, och aldra nordligast vid Glåpsjön och Djupen med deras utlopp till Lisjöarne. Nämda måsses utdikning är påbegynt med lån af allmänna medel. Ängs- och skogsbruk intager ock här ett rum bredvid åkerbruket. Hemmantalet är 24⅛ oförm., 23$\frac{1}{24}$ förm., hvaraf 22⅜ skatte, 1⅓ krono; folkmängden år 1840 var 789, på 169 hushåll, år 1848: 785. — En väg från Kolbäck följer ån åt norr, en annan går vester ut genom slättbygden, möter vid kyrkan, 2¼ mil från Westerås, åter en väg från Kolbäck, och fortgår derpå till Munktorp.

Berg förekommer på 1300-talet, och en dess kyrkoherde är känd från denna tid, kaplaner från 1619 till 1826, då denna tjenst indrogs. Pastoratet är konsistorielt af tredje klassen. Kyrkan är gammal. — Från fordna tider visas lemningar efter en borg nära prestgården.

Gårdar: Åsby, ö., nära en del af Strömsholms kanal, 1 m. sk., med tillhör. 2 m., har mestadels haft och har nu samme egare som Trångforss bruk i Kolbäck. — Prestgården, vid kyrkan, ¾ m. krono.

45. ***Munktorps socken*** gränsar till fjärden Galten i söder, Kolbäck och Berg i öster, Ramnäs i norr, der äfven denna socken går långt upp, med en först smal, sedan allt bredare skogsmark; vidare till Odensvi och Köpings socknar i vester, Köpings-ån och Barkarö-viken i sydvest. Arealen är betydlig, 1,241 qv. mil land, 0,051 vatten. Södra delen är mestadels en slätt med lerhaltig jordmån, kring några vattendrag, som gå söder ut till Mälaren, det största längst i vester.

Den nordliga skogstrakten är bergländig och rik på träsk och sjöar, såsom Norra och Södra Lisjöarne, den sednare med tillopp af Storgryten, och med aflopp till Odensvi; samt Wågsjön på vestra gränsen. Ortens näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, bergs- och skogsbruk. Hemmantalet är $169\frac{13}{16}$ oförm., $161\frac{5}{8}$ förm., nära hälften af hela fögderiets, och flera än i någon annan socken i hela länet; 125 mantal äro skatte, $6\frac{5}{8}$ krono, 30 frälse. Folkmängden är ock större, än i någon annan af länets socknar, utom Vester-Fernebo; år 1840 var den 3082, på 632 hushåll, år 1848: 3130. Socknen är delad i 5 fjerdingar. — Stora landsvägen går här fram i vestsydvestlig rigtning; mindre vägar gå åt sydost till Strömsholm, åt söder inåt socknen, åt norr likaledes, och till Berg. Vid denna sistnämda, nära landsvägen, ligger kyrkan, $2\frac{1}{2}$ mil från Westerås.

Munkatorp är, enligt sägnen, den äldsta socknen i hela stiftet, och S:t David dess förste predikant. På Biskopsholmen vid Dåvö skall han först ha landstigit, och predikat i ett der uppbygdt kapell, hvaraf ännu ruiner finnas. Han skall ock ha bott på Dåvö, dernäst vid Sandsta (S:t Davids stad) nära den nuvarande Munktorps kyrka, och bygt först ett kloster och kapell, derpå kyrkans äldsta del, den nuvarande sakristian, der ännu den kalk förvaras, som han begagnat; S:t Davids källa finnes ock vid kyrkan. Den äldste kyrkoherde i socknen, hvars namn man med visshet känner, lefde omkring 1313; kaplaner äro kända från början af 1500-talet. Pastoratet är regalt af 1:sta klassen. Kyrkan, småningom tillbygd, har nu 113 alnars längd, 39 alnars bredd, med tvenne pelarrader. Utom alla minnen af S:t David, finnas i orten många andra från fordna dagar, såsom stenkummel, högar, bautastenar på flera ställen, jordvallar och andra befästningar vid Hogsta, Ulfvi och Afhulta, alla i söder. Många gårdar förekomma i medeltidens handlingar.

Gårdar: **Dåvö**, nära Mälaren, 2 mantal frälse säteri med tillhörande $2\frac{1}{2}$ m., förekommer på 1200-talet såsom kungsgård, och donerades 1276 af K. Magnus Birgerson till hans gemål, jemte Snäfringe,

Åkerbo och Fellingsbro härader, 1326 likaledes af K. Magnus Eriksen till hans mor; det hade på 1300-talet sin egen fogde; förlänades 1655 till en Lagerkrona, hvars ätt tillbytte sig det 1703, tillhörde i nyaste tider en Dybeck omkring 1825, eges nu af en Aspelin. — Hofgården, nära derintill och fordom lydande derunder, utgör med Tawastbo 1¼ m. frälse säteri; förlänades 1657 åt en Renfeldt, som bytte sig till det 1667; tillhörde o. 1750 en Goes, sednare, åtminstone från 1820-talet, åter egarne af Dåvö. — Afhulta, f. d. Stafstorp, vestligare och närmare till sjön, 1 m. skatte från Dr. Christinas tid, förut krono, har gått i många händer, tillhörde 1825, likasom nu, en Iverus. — Ståholm, ännu vestligare, nära sjön, f. d. Säby, 2 m. fr. säteri, med Sör-Wäle, 1 m. fr. säteri, och tillhörande 11$\frac{7}{12}$ m. inom socknen, 2 i Odensvi m. m.; ett gammalt herresäte, fordom tillhörigt slägten Sture, sedermera o. 1686 Reuter, o. 1750 Steuch, derpå Ramsell, från 1804 Bagge, ännu 1825; slutligen, efter långvarig process med gr. Hermansson till Ferna, innehafves det nu af en Tham; det är fideikommiss. — Gränby, närmare kyrkan, 1 m. krono, militie-boställe. — Prestgården, vid kyrkan, 1⅛ m. krono; komministern besitter ½ m. i Sörby. — Åsby, n., 1 m. skatte, med ½ i Åselsta, tillhör en Palmær. — Lisjö, längst i norr, vid Södra Lisjön, 1 m. fr. säteri, 2 m. rå och rör, 1⅛ m. frälse, med 3¼ m. frälse underlydande inom denna socken; och Lisjö eller Larsansjö jernbruk, med 2 härdar, 903 Sk℔ privil. stångjernssmide af köpe-tackjern; säteriet grundades af en Horn, tillhörde sedermera slägterna Cedercreutz, Adlerstedt, som 1747 grundade bruket, Rosén v. Rosenstein, Groen omkring 1825, och eges nu af ett bolag. Här finnes särskildt brukskyrka, hvari gudstjenst hålles en gång i månaden.

46. ***Sura socken,*** på ömse sidor om Kolbäcks-ån, mellan Svedvi i söder, Berg i sydvest, Ramnäs i nordvest, Skultuna i öster, och Lillhärad i sydost, upptager 0,459 qv. mil land, 0,035 vatten. Nämda å går här i sydlig rigtning, genom Magsjön och Östra Surasjön; i den sednare utfaller Vestra Surasjön, och från öster Toft- och Långsjöarne; Glåpsjön stöter till i vester. En stor del af landet består af berg- och skogsmark, samt kärr, af hvilka Bredmåssen i söder följer ån, men äfven

här skiljd derifrån af Kolbäcksåsen, som alltjemnt stryker utmed densamma, på vestra stranden, tills den slutligen öfvergår till den östra. För öfrigt är just i hufvuddalen den bästa bygden, temligen jemn, med svag lerjord; annars är mojord rådande. Näringar äro: åker-, skogs- och bergsbruk, samt körslor för jernverken. Hemmantalet är obetydligt, 13½ oförm., 10¾ förm., hvaraf 3¾ äro skatte, ½ krono, 6¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 691, på 126 hushåll, 1848: 742. — En väg från Berg följer sandåsen till Ramnäs, förbi Ståltorps gästgifvaregård, 1½ mil från Kolbäck, och förbi kyrkan, ½ mil nordligare, vid öfra ändan af Östra Surasjön. Hit hör en del af Strömsholms kanal, vid Surahammar.

Sura socken synes, åtminstone till någon del, vara gammal bygd, skall ha hetat Thuramarken, och haft först ett hedniskt afgudahus, derpå ett offerkapell. Den nuvarande kyrkan är ombygd 1671, af träd; socknen är annex till Ramnäs pastorat, hvars komminister här är bosatt; kaplanslängden går tillbaka till 1621. Vid Sura gård finnas lemningar efter en borg, som enligt sägen varit bebodd af kämpen Thure, sedermera af en Ramer, slutligen af en Konung Olof, till hvilken hänföras gårdsnamnen Olofsberga, Hofgården m. fl.

Gårdar och verk: Vest-Sura, i nordvest om Surasjöarne, 2 m. frälse säteri, ½ m. frälse, $\frac{7}{16}$ skatte, med tillhörande 4½ m., har åtminstone från 1750-talet hört under Ramnäs bruk, eges nu af ett bolag. Här är i sednaste tider anlagt ett skogsbruks-institut. — Surahammars jernbruk, vid Kolbäcks-ån, norr om Öster Surasjön, och med 2 härdar, 807$\frac{1}{20}$ *Sk℔.* privil. stångjernssmide af köpe-tackjern, samt qvarn och såg, och tillhörande 1$\frac{1}{16}$ m., har åtminstone från 1750-talet tillhört Skultuna bruks egare intill nyaste tider, men egdes 1845 af en Hammarsköld, tillhör nu Zetbelius. Här finnes särskildt bruksskola. — Kaplansbol i Brinken, i sydvest.

47. ***Ramnäs socken***, äfven på ömse sidor om Kolbäcks-ån, mellan Sura i sydost, Munktorp i söder, Gunilbo i vester, Vester-Wåla i nordvest, Vester-Fernebo, Fläckebo och Haraker i nordost, innehåller 2,050 qv. mil land, 0,081 vatten.

Ån går i sydostlig rigtning, från Åmänningens södra hörn, genom Wirsbosjön, Öfra och Nedra Nadden samt Guren. En mängd små tillflöden komma från ömse sidor, det största till Guren, från Gran–, Ulf– och Sten–ramen samt Losjön, med tillopp från Vestra och Östra Wålen och Fiskkraken, alla i vester. Djupen och Glåpsjön i sydvest höra till Lisjöarnes vatten; Stora och Lilla Målsjön, Klysen, Mosjön m. fl., till Gunilbo sockens vattendrag. Nästan alla dessa småsjöar omgifvas af berg– och skogsmark eller kärr. Utmed Kolbäcks–ån stryker här, alltjemnt på venstra sidan, den ofta nämda Kolbäcksåsen. Hufvuddalen är annars temligen jemn, och har svag, sandblandad lerjord; i skogstrakten är mojord rådande. Näringar äro desamma, som i Sura. Hemmantalet är äfven här ringa, 21 13/16 oförm., 12 7/48 förm., hvaraf 5 7/12 skatte, 7/8 krono, 5 11/16 frälse. Folkmängden år 1840 var 1712, på 306 hushåll, år 1848: 1829. — Socknens största väg kommer från Sura, och följer sandåsen till Vester–Wåla, förbi kyrkan och Ramnäs gästgifvaregård, 2½ mil från Kolbäck, 3 från Westerås öfver Skultuna. Till sistnämda socken går nemligen en väg öster ut, en annan till Fläckebo; en tredje följer styckevis åns högra strand långt i norr. Äfven hit bör en del af Strömsholms kanal, vid Ramnäs bruk.

Ramnäs sockens minnen gå ungefär lika långt tillbaka som Sura: Ramer skall ha gifvit sitt namn åt både landet och en del af dess sjöar, K. Olof åt Olofsbo– eller Ulfsbomuren, en gård i söder, der lemningar funnits efter en skans. Kyrkoherdelängden börjar vid slutet af 1400–talet. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan är ombygd år 1791 och 92.

Gårdar och verk: *Ramnäs* jernverk från år 1590, och *Bäckhammars* från 1620, båda vid Kolbäcks-ån och Nedra Naddens utlopp, samt båda med småningom ökadt smide, nu tillsammans 3102 *Sk℔* priv. stångjernssmide af dels eget, dels köpt tackjern, vid 7 härdar, och med åtskilligt annat vattenverk, och underlydande omkring 2 mantal inom socknen. En Christer Månsson gjorde första anläggningen af Ramnäs för kronans räkning; hans arfvingar inlöste den för sig 1680, likasom förut en annan del af detta verk från enskildt

man, och egde det till 1757. Sedermera var besittningen delad mellan Adlerberg, Tersmeden och Schenström, derpå Cedercreutz och Tersmeden, tills slutligen sistnämda slägt blef ensam egare. Bäckhammar tillhörde slägten Schenström o. 1750 och ännu på 1820-talet, men är nu förenadt med Ramnäs. En Tersmedens arfvingar besitta nu båda bruken. Här finnes egen bruksskola. — Seglingsberg eller Färmansbo jernverk, vid samma å, norr om Öfra Nadden, med 4 härdar, 1986$\frac{13}{20}$ *Sk℔* privil. smide af köpe-tackjern, samt qvarn och såg, och tillhörande inemot 2 m.; verken, anlagda 1610 och 1642, hafva åtminstone från 1750-talet tillhört slägten Adlerberg till 1780, derpå Schön, eges nu af en Öberg. — Wirsbo, ännu nordligare vid Wirsbosjön, $\frac{1}{4}$ m. frälse, med Nordanö, 1 m., Näs, $\frac{1}{8}$ m. frälse, och $3\frac{5}{32}$ m. underl., samt åtskilliga vattenverk; och Jernbruk, anlagdt från 1620, nu med 4 härdar, 2301$\frac{13}{20}$ *Sk℔* privil. stångjernssmide; bland stiftare och egare nämnas slägten Boye på 1600-talet, v. Yxkull o. 1750, en frih. Silfversköld på 1800-talet; nu eges alltsammans af ett bolag. — Uusträngsbo, v., nära Losjön, $\frac{1}{8}$ m. krono, hör jemte annat under Lisjö i Munktorp. — Prestgården, invid kyrkan, $\frac{5}{8}$ m. krono.

X. **Åkerbo Härad**, sydvestliga hörnet af länet, kring Köpings-åns, Hedströmmens och Arboga-åns nedra lopp och utfall i Galten, omfattar 13 socknar, utgörande tillsammans Kungsörs fögderi. Sex socknar, Köpings, Kungs-Barkarö, Odensvi, Malma, Bro och Björskog, höra till Köpings prosteri; fem, Himmeta, Medåker, Schedvi, Säterbo och Arboga, till Arboga prosteri, allt af Westerås stift; två, Carlskyrka och Torpa, till Öster-Rekarnes af Strengnäs Stift. Dessutom hör hit en ringa del af Fellingsbro socken, föröfrigt hörande till Nerikes län, hvaremot en del af Schedvi ligger inom nämda län.

48. ***Köpings socken*** ligger kring staden Köping och den derefter benämda åns nedra lopp, mellan Munktorp i öster, Odensvi i norr, Malma i nordvest, Hedströmmen i vester och söder, mot Bro, Björskog och Kungs-Barkarö, samt Barkarö-viken i sydost. Arealen är 0,461 qv. mil land; mestadels en jemn bygd, med undantag af de sandåsar, som följa åns båda grenar, hvilka utanför staden förena sig; med vexande höjd och mera

bergaktig natur fortgår den ena åsen utefter Köpings-åns nedersta lopp; likaledes uppskjuta enstaka kullar vid gränsen till Malma; den vestra sandåsen deremot, den s. k. Kungsörs- eller Hedåsen, fortlöper öfver holmar i Barkarö-viken. Inemot denna och Hedströmmens utlopp är mestadels ängsmark. Åker- och ängsbruk äro hufvudnäringar. Hemmantalet är 70¼ oförm., 69⅝ förm., hvaraf 56⅞ äro skatte, 7 krono, 6 frälse. Folkmängden år 1840 var 1455, på 245 hushåll, år 1848: 1223. — Stora landsvägen går från Munktorp vester ut genom staden, derpå åt söder till Björskog i tvenne grenar. En stor bergslagsväg går åt nordvest från staden, utefter den vestra sandåsen till Malma; en mindre väg går till Bro, en annan utefter östra sandåsen norr ut till Odensvi, en tredje åt nordost till Munktorp.

Socknen har kyrka och presterskap gemensamma med stadsförsamlingen, och utgör, som nämdt är, med denna och Kungs-Barkarö ett pastorat. På gamla minnen är orten rik: grafhögar med eller utan bautastenar, samt stensättningar, finnas vid Nyckelberget, Strö och Frosta i nordvest, Wreta, Wista och Hagelsberga i norr, Eskesta och Sömsta i nordost; lemningar efter borgar eller skansar vid Skofsta i vester (enligt sägnen Konung Granmars borg), vid Korslöth i norr, Kallstena i nordost, Hagelsberga och Wista.

Gårdar: Ulfvesta, i öster från staden, 2 mantal krono, med Fantetorp, ¼ m. krono, prestgård. — Uckelsta, n., 1¾ m. skatte. — Hagelsberga, nordligare, 2 m. skatte. — Strö, n. v., 2 m. skatte rusthåll, med tillhörande 1 m. skatte, fordom kungsgård, ännu i K. Gustaf I:s tid, sednare enskildt egendom, tillhörig flera slägter efter hvarandra, nu en Reuterkrona. — Ulfvi, s. v., 3 m. skatte, 1 frälse, tillhörde 1836 en Bosæus, besittes nu af en Reuterschöld. — Köpings Djurgård med tillhörande holmar utgör en kungsladugård, ej satt i mantal; den är utarrenderad. — Kallstena, Korslöths, och Östuna qvarnar.

49. ***Kungs-Barkarö socken***, mellan fjärden Galten och Barkarö-viken i öster, Hedströmmen i norr mot Köpings socken, Björskog i vester, och Arboga-ån i söder mot Carlskyrka,

omfattar blott 0,123′ qv. mil land. Sjöstranden åtföljes af Hedåsen, som kommer från åarne i Barkaröviken, och vid Kungsör afskäres af Arboga-ån. För öfrigt är landet nästan blott en slätt, utan skog, och med dels lerhaltig jordmån, dels ängsmark utmed åarne. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Hemmantalet är 25½ oförm., hvaraf 11¼ äro skatte, 14¼ krono, de sednare mestadels hörande till Kungsörs kungsgård. Folkmängden år 1840 var 344, på 74 hushåll, år 1848: 357. — Landsvägen till Södermanland öfver Kungsör går härigenom i sydostlig rigtning från Björskog. Kyrkan ligger midt i socknen, en mil från Köping.

Barkaren vid Köping, såsom socknen kallades på 1600-talet, förekommer åtminstone från den tiden såsom särskildt socken, men annex till staden, med egen kaplan. Kyrkan synes dock vara af vida högre ålder. På kyrkogården har man anmärkt en stensättning; fynd af mynt äro gjorda vid Granö. Socknens flesta minnen äro dock fästade vid Kungsör, hvilket under sitt gamla namn Ulfvesund anses ha legat här på norra sidan om ån, och med säkerhet vet man, att här fanns det Kungshus med Hofgård, som i 16:de och 17:de seklerna varit begagnadt, men småningom förfallet, dels förståldes, dels förstördes af vådeld år 1822 och 1825; äfven visas här spåren af en tillämnad stadsanläggning från K. Carl XI:s tid. (Jfr Carlskyrka socken).

Af Kungsörs s. k. Ladugård höra hit 11¼ mantal, utgörande den Norra Kungsladugården.

50. ***Odensvi socken***, omkring Köpings-åns båda grenar, Kölsta- och Walsta-åarne, mellan Köpings socken i söder, Munktorp i vester, Gunilbo och Hed i nordvest, Malma i sydvest, innehåller 0,861 qv. mil land, 0,012 vatten. Nämda åar upprinna båda utom socknen; den ena kommer från Lisjöarne inom Munktorp, och går här söder ut; den andra kommer från Wågsjön, på gränsen mellan Munktorp, Odensvi och Gunilbo, rinner först igenom den sistnämda, går hit in i sydlig rigtning, bildar Lundbysjön, och tager derpå sydostlig väg, till Köpings

socken, som den förra. Båda omgifvas först af låg bergs- och skogsmark samt måssar, derpå längre ned åt söder af en slättbygd, blott med enstaka kullar, såsom Arlaberget vid Kölsta-ån, som ock derifrån åtföljes af en sandås. Jordmånen är dels lera, dels sand- och mojord; bredvid åker- och ängsbruk intager skogsbruket något rum. Hemmantalet är 59 oförm., 58¾ förm., hvaraf 41 äro skatte, 11¾ krono, 6⅜ frälse. Folkmängden år 1840 var 1521, på 320 hushåll, år 1848: 1573. — Tvenne vägar gå norr ut från Köping, utefter de båda åarne, den ena till Munktorp förbi kyrkan, som ligger ¾ mil från Köping, den andra ofvanom Lundbysjön; en mindre väg från Munktorp korsar dem båda.

Odensved eller *Odensvigh* socken skall vara bildad af en biskop Egisl på 1300-talet, af delar från de kringliggande, men länge varit ett kapell under Malma; dess första till namnet kända kyrkoherde lefde omkring 1498, kaplanerne äro bekanta från 1594. Gunilbo var annex härunder från sin grundläggning till 1638. Nu utgör socknen för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är ursprungligen af hög ålder, reparerad på 1600-talet, och ombygd efter eldsvåda 1776; nuvarande sakristian har varit ett grafchor för Ribbingska slägten. Om ortens höga odlingsålder vittna en stor mängd stensättningar och grafhögar vid nästan alla byar och gårdar, äfvensom sägner fästade vid bergkullar, källor och bäckar; slutligen lemningar efter borgar vid Hogsta, och vid Stålberget, båda i norr.

Gårdar: Barksta, nära kyrkan och Kölsta-ån, 1 mantal skatte, hör jemte o. 5 m. under Gislarbo-bruken i Malma; o. 3 m. lyda under Kohlsva Östra bruk derstädes. — Kölsta qvarn. — Prestgården, vid kyrkan och nämda å, 2 m. krono; Kaplansgården, ¼ m. — Häggesta, nordligare, nära samma vatten, 2 m. skatte rusthåll, med tillhörande ½ skatte, samt qvarn och såg, eges af en Follkjern. — Boda, nordligare vid samma vatten, ⅛ m. frälse, under — Walsta, vid den derefter benämda ån, 3 m. frälse säteri, med qvarn och underl. o. 2 m., har tillhört slägterna Wernstedt, Ribbing, Djurklou, eges nu af en Lorichs. — Solberga, vid Lundbysjöns vestra strand, 1 m., tillhörde 1847 en Tersmeden.

54. ***Malma socken***, långsträckt utefter Hedströmmens östra brädd till och med dess förening med Gunilbo-ån, begränsas af Köpings socken i söder, Odensvi i nordost, Hed i norr, Bro i vestsydvest. Arealen är 0,245 qv. mil, till ej ringa del upptagen af Hedåsen, som följer strömmen, tills den vänder sig mera åt sydost än denna; blott der i söder, hvarest sockmen antager mera bredd, och äfven når till Walsta-ån, är slätare bygd, ehuru afbruten af enskildta kullar. Jordmånen är dels lera, dels och mest sand och mojord. Näringar äro åkerbruk, samt skogs- och temligen betydligt bergsbruk. Hemmantalet är 24¾ oförm., 24¼ förm., hvaraf 21½ äro skatte, 2½ krono, ½ frälse; folkmängden år 1840 var 707, på 139 hushåll, år 1848: 694. — Bergslagsvägen från Köping följer sandåsen till Hed, förbi kyrkan, ½ mil från Köping, och Gislarbo gästgifvaregård, 1¾ mil nordligare.

Malma förekommer på 1300-talet, från hvilken tid en af dess kyrkoherdar är känd; kaplaner från 1593. Pastoratet är konsistorielt af 3:dje klassen. Kyrkan är gammal, och skall enligt sägnen fordom ha varit större än nu; och socknen skall ha omfattat hvad nu är Odensvi, Hed, Skinskatteberg, Söderbärke och kanske mera. Enligt en annan sägen skall Köpings stad fordom ha sträckt sig hit, eller legat här, och Malma kyrkoby varit dess förstad; man vill ock der finna spår efter stenläggning. En grafhög visas vid Holms-Malma i sydost, och lemningar efter borgar omtalas af några mellan Åsby och Myra i norr, och ännu nordligare vid Jätteberget och Pirkmåssen nära Kohlsva. Vid Gislarbo har i sednare tider funnits en landttull, tills alla sådana indrogos.

Gårdar och verk: **Prestgården**, invid kyrkan, 1 mantal krono. — **Flyänge**, v. nära vid strömmen, 1 m. krono, kaplansbol. — **Östra Kohlsva** jernbruk, nordligare vid strömmen, med 2 härdar, 1075 *SkW.* stångjernssmide af köpe-tackjern, samt såg, och underl. 1½ mantal; bruket är privilegieradt 1691, tillhörde en Djurklou o. 1750, af Forselles på 1820-talet, och eges nu af Loríchs och Montans arfvingar. — **Södra** och Norra **Gislarbo** jernbruk, vid Gunilbo-ån,

anlagda 1621 och 1627, båda privilegierade 1664, synes tidtals ha haft samma egare, af slägterna Schönström på 1700-talet, sednare Lorichs m. fl; nu eges det södra, med 2 härdar, 1079$\frac{3}{20}$ SkØ stångjernssmide af köpe-tackjern, samt qvarn och såg, af en Westré m. fl.; det norra, med 2 härdar, 977$\frac{1}{2}$ SkØ privil. stångjernssmide, utom 700 SkØ recognitionsmide, allt af köpe-tackjern, samt qvarn, såg, och 1 mantal tillsammans af Gislarbo, Kohlsva och annat, eges af en Tengman.

52. ***Bro socken***, äfvenledes långsträckt utefter vestra brädden af Hedströmmen, mellan Malma och Köping i ostnordost, Björskog i sydost, Himmeta i sydvest, V. Schedvi i vestsydvest och norr, samt Hed i nordost, omfattar 0,766 qv. mil land, 0,042 vatten. Norra delen upptages mestadels af bergåsar, som stupa temligen brant mot strömmen, men åt vester sträcka sig öfver landets hela bredd, och omsluta småsjöar, hvarifrån vattendrag gå dels till hufvuddalen, såsom från Wålensjöarne, Tisjön m. fl.; andra, såsom Rörsjön, Rölen och Westlandasjön, hafva sitt utlopp till Himmeta. Längre söder ut drager sig den bergländiga trakten mera tillsammans, och lemnar rum för en slättbygd utmed strömmen, blott afbruten af enskildta kullar. Der är den rådande jordmånen lera, annars mest sand- och mojord. Jemte åkerbruk idkas här ängs- samt skogs- och bergsbruk. Hemmantalet är 40, hvaraf 34$\frac{1}{4}$ skatte, 3$\frac{3}{4}$ krono, 2 frälse; folkmängden år 1840 var 1091, på 219 hushåll, år 1848: 1171. — En väg går utefter strömmen från Björskog, förbi kyrkan, $\frac{1}{4}$ mil från Köping, till långt i norr, der den går öfver till Hed; andra vägar leda till kringliggande socknar.

Bro förekommer på 1300-talet, äfvensom några dess kyrkoherdars namn; kaplaner äro kända från 1637. Pastoratet är konsistoriela af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal; den har ett grafchor för Kohlsva bruks egare. Bland minnen från fordna dagar omtalas grafhögar vid Ekeby, Åkerby, Julberga och Bolstre, allt i södra delen, äfvensom lemningar efter en borg vid sistnämnda ställe.

Gårdar och verk: Ekeby, ö. vid Hedströmmen, 1 mantal skatte rusthåll, med qvarn och 1 m. tillhörande, eges af en Tersmeden. —

Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono; Kaplansgården, ½ m. — Lyftinge, nordligare, 1½ m. kr., militie-boställe, innehar räntan af Lyftinge qvarn och såg. — Vestra Kohlsva, nordligare vid strömmen, 1 m. skatte; och jernbruk från 1641, med 2 härdar, 990 Sk℔ privil. stångjernssmide af köpe-tackjern, samt qvarn och såg, och 7 m. tillhörande; bland egare nämnas en Hising 1641, Gyllenhök på 1680-talet, Djurklou o. 1750, af Forselles på 1820-talet och ännu. — Sundänge, v., nära Westlandasjön, 1 m. säteri, har åtminstone från 1700-talet hört under Westlandaholm i V. Schedvi socken. — Vid Kräcklinge i söder finnes en fordom bearbetad kopparmalmsgrufva.

53. ***Björskogs socken***, mellan Hedströmmen i norr mot Köping. Bro och Himmeta i nordnordvest, Arboga i vester, Arboga å i söder mot Säterbo och Carlskyrka socknar, samt Kungs-Barkarö i öster, omfattar 0,381 qv. mil. I norr nedskjuta utgreningar af ofvanför liggande socknars bergåsar, för öfrigt är landet en slätt, i midten med lerhaltig jordmån, bördig och tätt bebygd, i söder mot Arboga-ån en vidsträckt ängsmark. Till nämda å går genom socknens midt ett tvågrenigt vattendrag, från Bro och Himmeta. Åker- och ängsbruk äro ortens hufvudnäringar. Hemmantalet är 78¼ oförm., 77⅞ förm., hvaraf 55⅞ äro skatte, 19 krono, 3¼ frälse; folkmängden år 1840 var 1278, på 288 hushåll, år 1848: 1431. — Stora landsvägen från Stockholm vester ut går här åt sydvest, mellan Köping och Arboga; den derifrån utgående landsvägen åt Södermanland löper åt sydost till Kungs-Barkarö, mindre vägar till omgifvande socknar, en åt öster förbi kyrkan, som ligger nära landsvägen, ⅜ mil från Köping, 1 från Arboga.

Björnaskog nämnes på 1300-talet, då ock dess kyrkoherdelängd begynner; kaplaner äro kända från 1559. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Vid Östuna i norr skall ha varit tingsplats i fordna dagar.

Gårdar: Grönö, vid Hedströmmen, 1 mantal berustadt säteri, med tillhörande 2 m. skatte rusthåll, har enligt sägen varit konungasäte (Granmars ö), var sedermera ladugård under Köpingshus, såldes 1350 till Westerås domkyrka, jemte Östuna och Winesta (Wirsta?), indrogs

till kronan vid reformationstiden, kom i enskildtas händer, tillhörde sedermera slägterna Tersmeden o. 1750, Mannerstråle o. a., och eges nu af en Hörstadius. — **Östuna**, vestligare vid samma vatten, 1 m. skatte, med tillhörande 1⅝ samt såg, och qvarn inom Odensvi, tillhör en Hisinger. — **Kullinge**, ännu längre upp vid strömmen, 1 m. skatte, tillhör en Hebbes arfvingar. — **Eknö**, vid midten af östra gränsen, 4 m. skatte, 2 m. krono, har tillhört biskopen i Westerås från 1473 och kronan efter reformationen, donerades till en Krafford 1626, erhöll säterifrihet för en del mantal år 1683, tillhörde o. 1750 en Örnsköld, är nu, jemte 1⅜ m. underl., deladt mellan 2 egare, Kallstenius och Strömberger. — **Prestgården**, vid kyrkan, 2¼ m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Nåberga, östligare. — **Walskog**, s., 2 m. skatte, tillhör en Hallström. — **Sörby**, s. v., 1 m. frälse, utom flera skatte.

54. ***Carlskyrka*** eller ***Kung Carls socken*** begränsas i norr af Mälarfjärden Galten och Arboga å mot Kungs-Barkarö och Björskog, i vester af Säterbo, i söder af Westermo och Öija i Nyköpings län, i öster af Torpa. Den utgör tillsammans med sistnämda socken ett pastorat, hvars hela areal uppgifves till 1,277 qv. mil land; deraf hör ungefär hälften hit. Närmast ån är dels en bördig slätt med lerjord, dels sank ängsmark; derpå vidtager en bergås i rigtning från vester till öster, temligen brant stupande mot norr, sakta höjande sig mot söder, dock mindre en bergstrakt, än en ojemn stenbunden högslätt, hvarifrån små vattendrag bilda dalgångar norr ut till ån. Ett litet vattendrag rinner åt söder till Westermo. I rät vinkel mot bergåsen går den sandiga Hedåsen från Kungsör till Öija. — Åkerbruk är ortens hufvudnäring; dernäst båtfart med 6 lastbåtar af 14 till 18 läster. Hemmantalet är 31⅛, hvaraf 16⅜ skatte, 12⅝ krono, 2⅛ frälse, folkmängden år 1840 var 1545, på 389 hushåll, år 1848: 1576. — Landsvägen till Södermanland öfver Kungsörs sund fortgår här utefter sandåsen; den s. k. södra landsvägen från Stockholm, utmed Mälarens södra strand, går utmed bergåsens fot, från Torpa till Säterbo; båda korsa hvar-

andra

andra vid kyrkan och Kungsörs gästgifvaregård, 1½ mil från Köping, 1½ från Arboga.

Carlskyrka socken har sitt upphof, som sitt namn, från K. Carl XI; förut hörde landet till Torpa socken, och förblef äfven sedermera annex till denna, tills K. Gustaf IV Adolf omvände förhållandet; kyrkoherden har dock ännu sin bostad i Torpa, kaplanen här. Pastoratet är regalt af andra klassen. Kyrkan, bygd från 1691 af Nicodemus Tessin på Carl XI:s bekostnad, under hans vistande på Kungsör, är en af de vackraste i riket, åttkantig, 50 alnar lång och lika bred, 30 alnar hög med kupol, och upplyst af en stor mängd fenster. Grunden är af sten, det öfriga af tegel, taket täckt med jernplåtar, kupolen med kopparplåtar; altartaflan är af Klöcker Ehrenstrahls hand. — Inom socknens nuvarande gränser finnas många minnen från forntiden: grafhögar flerstädes utefter ån, och vid Scheftrunna i bergstrakten; lemningar efter borgar vid Hogsta och Rå i söder; vid Svarthäll invid ån, eller enligt andra midt emot Asphäll längre ned, skall det af Dalkarlarne under Engelbrechts tid förstörda Högvalla ha legat, kanske detsamma som annars kallats Åkersborg.

Gårdar: Kungsörs kungsgård, vid Arboga-åns utlopp, numera mestadels på södra sidan, fordom på den norra; har hetat Ulfvasund och Ören, förekommer, ännu under dessa namn, såsom kungsgård, åtminstone från K. Gustaf I:s tid, och hade kungshus och hofgård norr om ån; det begagnades ofta, jemte kringliggande trakter, såsom förläning för kungliga personer, och beboddes af dem; det besöktes särdeles af K. Carl XI, som lade grunden till en stad, och uppbygde söder om ån den nuvarande sockenkyrkan. På samma sida ligger den s. k. södra Kungsladugården, 11⅞ mantal; äfvensom gästgifvaregård, Kaplansbol af ½ m. krono m. m. Fordom har vid kungsgården funnits åtskilliga fabriker under K. Gustaf II:s tid, och i nyare dagar stuteri och schäferi, men det sednare är alldeles indraget, det förra flyttades 1811 till Strömsholm; om kungshusets och hofgårdens slutliga öde är förut nämdt. — Svarthäll, längre upp vid ån, frälse säteri, lika med ½ mantal, med tillhörande 2½ i Scheftrunna, har innehafts af en

Ridderhjerta o. 1750, gr. Hamilton på 1820-talet, eges nu af en Göransson. — Runna qvarn, vester om Kungsör, tillhör Hörstadius. — Tåcksta, sydligare, i bergstrakten. — Vestra Ekeby, s. o, 1 m. berustadt säteri, tillhörde o 1750 en Leyonskölds arfvingar, eges nu af en Gumælius.

55. ***Torpa socken***, öster om Carlskyrka, söder om fjärden Galten, gränsande till Tumbo och Råby i öster, Lista af Nyköpings län i söder; är af ungefär samma naturbeskaffenhet, som moderförsamlingen, utom att slättbygden här sträcker sig från kusten något längre inåt landet, men afbrytes af enstaka bergkullar. Hemmantalet är 43⅛ oförm., 42⅛ förm., hvaraf 36¼ skatte, 4⅜ krono, 1¼ frälse; folkmängden år 1840 var 1196, på 243 hushåll, år 1848: 1211. — Landsvägen från Stockholm söder om Mälaren går längs igenom slättbygden, förbi kyrkan, som ligger ¼ mil från Kungsör; en mindre väg leder åt sydost till Råby.

Torpæhæræd nämnes omkring 1314, såsom hörande till Strengnäs stift och prosteri; kyrkoherdarnes namn äro kända från 1593, kaplanernes från 1617. Kyrkan är af hög ålder.

Gårdar: Vest-Tible, öster från kyrkan, 1 mantal skatte. — Schenåker, prestgård, norr ut, 1½ mantal krono. — Torpunga, åt sydost, 1 mantal frälse säteri, 2 m. rusthåll, med tillhörande 2¼ m.; säteriet har fordom varit militiehemman, utbyttes från kronan 1681 af en Wattrang, har sedermera tillhört en Elgenstjerna o. 1750, frih. Fleetwood 1825 och ännu. — Forssumma, något nordligare, 2 m. sk. rusthåll, med qvarn och såg, har samme egare. — Högsta, 2 m. skatte, eges till hälften, jemte tegelbruk, och 2½ m. skatte i Vester-Säby, af Gumælius.

56. ***Säterbo socken***, vester om Carlskyrka, mellan Arboga å i norr, Arboga socken i nordvest och vester, Fröshammarsviken af Hjelmaren i sydvest, Westermo i sydost, upptager 0,476 qv. mil land, 0,005 vatten. Äfven här är belägenheten ungefär densamma som i Carlskyrka socken, att närmast ån ligger en jemn, dels bördig, dels sank trakt, dernäst branta berg, som söder ut bilda en skogsbygd; men dels finnes här en temligen bred, fast uppåt småningom afsmalnande dalgång i midten,

i hvilken Hjelmare kanal, hvaraf ungefär hälften hör hit, är ledd från Krok- och Hafsjöarne till ån; dels har denna socken äfven i söder en liten slättbygd vid Fröshammarsviken. Åkerbruk och skogsbruk äro hufvudnäringar. Hemmantalet är 23¼ oförm., 22¼ förm., hvaraf 9¼ skatte, 3¼ krono, 9¼ frälse; folkmängden år 1840 var 846, på 130 hushåll, år 1848: 813. — Landsvägen från Stockholm söder om Mälaren följer mestadels randen af bergåsen, en annan går utmed kanalen åt söder, en tredje går fram i sydvest, mellan Westermo och Arboga. Kyrkan ligger i nordvest från Hafsjön.

Sæterbohæræd nämnes omkring 1314 såsom hörande till Strengnäs stift och prosteri, men har sedermera kommit till Westerås stift, såsom annex till Arboga pastorat, dock med egen komminister. Kaplanslängden går tillbaka till 1600-talet. Af fornminnen nämnas grafhögar vid Reutersberg och Magnäs i norr, samt lemningar efter en borg vid Hällby i söder.

Gårdar: Reutersberg, nära Arboga å, fordom kalladt Munkeboda och troligen tillhörigt Arboga stads Franciskanerkloster, indraget till kronan vid reformationen, utbytt från kronan 1637 af en Cruus, gjordt till säteri 1686, under sitt nuvarande namn, af en Reuter, har sedermera tillhört en Danckwardt Liljeström o. 1750, eges nu af en fröken Piper; det utgör ½ m. fr. säteri, med Magnäs, 4 m. frälse, och af Åsby 3 m. frälse, 2 m. sk. rusthåll, utom 2 m. i Carlskyrka socken m. m. — Oppeby, 2 m. skatte, Hällby, 1½ m. krono, Wallby, 1 m. krono, 1 skatte, alla vid Hjelmare kanal, besittas af kanalbolaget, som använder de två sistnämda till boställen för tjenstemän. — Åsby, 1 m. krono, stomhemman för kyrkoherden i Arboga. — Sjölunda, vid Fröshammarsviken, 1 m. frälse, med tillhörande 1 m. frälse, eges af en fröken Renstjerna.

57. ***Arboga socken***, belägen rundt omkring staden, på ömse sidor om Arboga å, begränsas af Björskog i öster, Himmeta och Medåker i nordvest, Götlunda af Nerikes län i sydvest, Fröshammarsviken och Hjelmaren i söder, Westermo och Säterbo i sydost. Arealen är 0,706 qv. mil land, 0,009 vatten. Norr om ån är en bördig slätt med lerhaltig jordmån, och tätt

bebodd, med ansenliga byar, såsom Wiby i norr, af 10 mantal; blott utefter gränsen vidtager en sandig skogshed. Ett vattendrag af flera grenar, från ofvanför liggande socknar, utfaller i ån längst i öster. På södra sidan åter om Arboga å möter genast den flera gånger förr nämda bergåsen, som äfven här stupar brant mot norr, men utbreder sig åt söder, tills den lemnar rum för en jemnare bygd kring Fröshammarsviken, i hvilken små vattendrag utfalla från sjöarne Toften, Tjurlången med flera; den nordligare Gålsjön har sitt utlopp i Arboga å. Ortens näringar äro, olika efter olika läge, åkerbruk, boskapsskötsel, skogs- och något bergsbruk. Hemmantalet är 47, hvaraf 34 äro skatte, 4⅜ krono, 8⅝ frälse; folknummern år 1810 var 1369, på 257 hushåll, år 1848: 1404. — Stora landsvägen från Stockholm går här från Björskog till staden åt sydsydost, derpå åt nordost och öster till Medåker; södra landsvägen möter i staden, följande kanten af bergåsen från Säterbo. Från den förra går en mindre väg norr ut, och delar sig till Himmeta och Medåker; från den sednare går likaledes en mindre väg söder ut, och delar sig till Säterbo och Götlunda.

Arboga socken har sin kyrka inom staden, och har med denna kyrkoherde gemensam, men egen kaplan från 1640. Af fornminnen nämnas lemningar efter borgar å Herrängen (»Refvalsborg»), och vid Halfvardsbäcken nära Tjurlången, äfvensom de flesta gårdar äro kända från medeltiden.

Gårdar och verk: Gäddegården, vid stadens sydöstra hörn, 1 mantal frälse säteri, skall datera sig från 1400-talet, tillhörde 2 sekler sednare Louis de Geer, derpå slägten Soop från 1660 till 1775, sedermera gr. Axel Fersen, hvars arfvingar innehade det på 1820-talet, eges nu af en Kruse. — Strömsnäs, eller Porsegården, eller Vestra Herrgården, vid stadens sydvestra hörn, 2 m. fr. säteri, skall hafva tillhört Knut Porse på 1300-talet, sedermera slägterna Lejonhufvud, Sture, Bjelke, Posse, De la Gardie, Oxenstjerna, v. Scheding m. fl. från och med 15:de seklet till 1685, derefter Olivecrantz o. a., slutligen Danckwardt Liljeström före 1750, hvars slägt gifvit gården sitt nuvarande namn, och ännu eger den,

jemte Hallarö, $\frac{5}{8}$ m. rå och rör, Halfvardsbäcken, $\frac{1}{4}$ frälse, och Tofta, $\frac{1}{4}$ skatte, samt en mängd nedanstående. — Kafvelstena, eller Kallstena, f. d. Vingården eller Nygården, 1 m. frälse, utbrutet ur Porsegården på 1500-talet, har tillhört slägterna Sture, Kyle, Posse från 1638, Sack, De la Grange från 1743, Gahn, Hultberg på 1820-talet, eges nu af en Örström; på egorna ligger Arboga helsobrunn, känd på 1300-talet, återupptagen 1739. — Grindberga, vestligare vid ån, 1 m. frälse, $\frac{1}{4}$ skatte med qvarn, fordom äfven hammarsmedja, synes åtminstone tidtals och delvis tillhört Porsegårdens egare; en del kom från Lejonhufvudska slägten till en Fleming, och från denne till kronan 1638, en del tillhörde Olivecrantz o. 1680; alltsammans tillföll slutligen D. Liljeström. — Nästqvarnen, f. d. Thureqvarnen, midt emot på norra sidan af ån, har tillhört hospitalet i Arboga, derpå kungsgården, sedermera än egarne af Porsegården, än kronan, på 1700-talet åter slägten Bjelke, derpå Mörner m. fl., slutligen Rockhammars bruk i Fellingsbro, hvarunder den ännu hör. — Höijens qvarn, vestligare, har ock tillhört hospitalet och kungsgården, innehades derpå af Arboga stad genom donation, från 1675 af en Reutercrantz på samma sätt, till reduktionen, såldes på 1700-talet till enskildta, gick genom många händer, köptes 1775 af D. Liljeström. — Ellholmen, på södra sidan af ån, längre i nordvest, 1 m. frälse; Jäders jernbruk, bestående af Ellholmens, vid norra stranden, med 1 härd, 306$\frac{2}{3}$ *Sk℔* privil. stångjernssmide, och Garpströms, vid samma strand, med 2 härdar, 653$\frac{3}{16}$ *Sk℔* privil. stångj. smide af köpe-tackjern, samt åtskillig manufaktur, hvaribland jerntrådsdrageri; qvarn och såg; 3 m. af Jäders by, Jädersholmen, Godby 1$\frac{3}{8}$ m., o. s. v. Ellholms gård och bruk hafva länge tillhört Porsegårdens egare, men kommo på 1670-talet till slägten v. Unge, 1812 till en Mannerstråle; bland äldre egare till det öfriga, eller delar deraf, nämnas Juleta kloster, Arboga kungsgård, och kronan till midten af 1700-talet; under tiden anlades bruket 1617 af Arbogaboar, som skiftevis med Stjernsköldska familjen disponerade det, äfvensom det länge hörde under stadens jurisdiktion. I o. 60 års tid från 1670 fanns här ock pappersbruk. År 1757 såldes bruket till en Neuman, sedermera adlad till Mannerstråle. Medlemmar af denna

slägt, och andra dermed befryndade, innehafva nu hela egendomen. — — Hospitalet, öster om stadens norra del, 1½ m. krono, som ännu är öfrigt af hvad som under olika tider varit till hospital anslaget, disponeras af Seraphimer-ordens-gillet. — Fröshammar, långt i söder, vid den derefter benämda viken, ¼ m. säteri, med underlydande 1¼ m. frälse, har tillhört slägterna Olivecrantz på 1600-talet, Heykensköld o. 1820, egdes 1847 af D. Liljeström, tillhör Mannerstråle och Behm. — Kaplansbol i Gabrielstorp; äfven kyrkoherden har egor inom landsförsamlingen.

58. ***Himmeta socken***, mellan Arboga och Björskog i sydsydost, Bro i ostnordost och norr, Medåker i vester, omfattar 0,202 qv. mil. Nordvestra delen har låga bergåsar och kullar, omkring ett vattendrag från Westlandasjön; ett mindre vatten i öster, från Rörsjön i Bro, har bredare dalgång; södra delen, der alla vatten förena sig till en liten å, som går till Björskog, är slättbygd med lerhaltig jordmån. Jemte åkerbruk såsom hufvudnäring, idkas ängs- och skogsbruk. Hemmantalet är 42, hvaraf 34⅞ skatte, 6⅛ krono, 1 frälse; folknummern år 1840 var 790, på 181 hushåll, år 1848: 796. — Tvenne vägar leda hit in, från Björskog och Arboga, en tredje möter från Bro; vid det östligare vägmötet ligger kyrkan, 1 mil från Köpings stad, 1¼ från Arboga.

Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af andra klassen; kyrkoherdar äro kända från 1500-talet, kaplaner från 1620. Af minnen från fordna tider nämnas lemningar efter borgar vid Tveta i vester, och Gässlinge i öster.

Bland gårdar äro: Prestgården, norr om kyrkan, 2 m. krono; Kaplansbol, ⅛ m., med ¼ m. i Sticklinge. — Brandforss qvarn och såg i nordvest.

59. ***Medåkers socken*** ligger norr om Arboga-ån, mellan Arboga socken i sydost, Himmeta i öster, Bro i nordost, V. Schedvi i norr, samt Fellingsbro i vester, hvilken sistnämda socken här går inom länet på flera punkter (Fellingsbro eller S:t Pers fjerding, se Örebro län, Fellingsbro socken); för öfrigt gör Schedvi-ån gräns åt denna sida, för socknen som för länet.

Westlandasjön stöter till i norr. Arealen är 0,576 qv. mil land, 0,012 vatten. Äfven här är norra delen något bergländig och skogig, kring öfra loppet af små vattendrag, som slutligen i en sydligare jemnare bygd förena sig till en liten å, hvilken i östlig rigtning går till Arboga socken. Vid detta vattens mellersta lopp är bästa bygden med lerhaltig jordmån. Näringar äro desamma som i Himmeta, med tillägg af något bergsbruk. Hemmantalet är 51 oförm., 49⅝ förm., hvaraf 38¾ äro skatte, 7⅞ krono, 3 frälse; folkmängden år 1840 var 1055, på 224 hushåll, år 1848: 1079. — Stora landsvägen från Stockholm vester ut går genom socknens södra del; derifrån utgår en mindre väg uppåt socknen, och möter flera andra från Arboga och Himmeta; vid ett vägmöte, 1 mil från Arboga stad, ligger kyrkan.

Medakyr eller *Midoker* heter socknen i handlingar från 1314 och 1345, hvaruti tvenne dess kyrkoherdar nämnas; kaplaner äro kända från 1593. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Bland minnen från forntiden nämnas: en runsten i kyrkan, gamla tingsplatser i Höklöten nära Ödesberga, och på Åkeshäll vid Brynge, båda i midten af socknen. En gammal begrafningsplats under pesttider finnes vid Norra Ryby i norr. Hästkällan vid Smedby i vester har gammalt rykte bland allmogen; en i sednare tider (1825) upptäckt mineralkälla finnes vid Ödesberga.

Gårdar och verk: Röforss, vid Arboga å, ¼ mantal frälse, med tillhörande 3¼ mantal, qvarn och såg; samt jernbruk, med 2 härdar, 798 *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern; bruket är troligen anlagdt af riksrådet Carl Bonde 1632, har sedermera tillhört slägterna Lejonhufvud, Philipson från 1702, och Cederborg, den sistnämnda ännu 1847, besittes nu af en frih. Sparre. — Prestgården, invid kyrkan, 1 m. krono; Kaplansbol, ⅛ m. i Ödesberga, med Klockartorp, ¼ m.

60. ***Vestra Schedvi socken***, mellan Medåker i söder, Bro i öster och söder, Hed i nordost och nordvest, Ramsberg och Fellingsbro, båda af Nerikes län, i vester och sydvest, der socknen skjuter in i besagda län med ett litet område af 0,031

qv. mils vidd, utgörande ¼ mantal. Den öfriga arealen är 1,207 qv. mil land, 0,153 vatten. Nästan hela landet upptages af låga berg, skog, kärr och sjöar; blott i söder är någon slättbygd, kring Rölen och Westlandasjön, hvilka utfalla till Himmeta, och Schedvisjön, som med tillopp från Trycktjern, Meslången m. fl., utgjuter sig genom Schedvi-ån; i skogstrakterna ligga, utom sist nämda smärre sjöar, Spaden, som utfaller i Oppåsen inom Fellingsbro, Iresjön med dess tillflöden från Svansjön, Ulbotjern o. a., bildande Finnåkers ström, samt Björken, hörande till Essinge-åns vatten, allt med utlopp utom länet; längre norr ut ligga ock en mängd småsjöar, Norra Wålen, Åsmun och Damsjön m. fl., som utfalla i Hedströmmen, hvilken åter, med Thomasbosjön, Ändern o. a., bildar östlig gräns mot Hed. Det hela är ett terassland, med dess vanliga vattenrikedom, och dess olikheter i jordmån och vextlighet; svag lerjord omvexlar med sand och mojord. Näringar äro åker- och ängsbruk, skogs- och bergsbruk. Samtliga hemmantalet är 26¾ oförm., 26¼ förm., hvaraf 19¼ skatte, 1¼ krono, 5¾ frälse; folknummern år 1840 var 878, på 157 hushåll, år 1848: 941. — Tvenne vägar, från Bro och Fellingsbro, mötas nära Rölen, hvarefter en väg går till kyrkan, som ligger vid Schedvisjön, 2⅜ mil norr från Arboga.

Socknens kyrkoherdelängd går ej längre tillbaka, än till 1550, kaplaner äro kända från 1627; pastoratet är konsistorielt af 3:djo klassen. Fornminnen saknas här, utom s. k. jätteringar (stenrösen) på Bjurnäs skog i söder; men några gårdar leda sitt ursprung åtminstone från medeltiden.

Gårdar och verk: Westlandaholm, vid Westlandasjöns vestra strand, 1 mantal frälse säteri, med 2 m. rå och rör, och underlydande inom denna socken 5 m., samt qvarn och såg; och Eriksbergs jernbruk, mellan Rölen och nämda sjö, med 1 härd, 605 *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern, samt spik- och annat manufaktursmide; gården har tillhört Westerås domkyrka från 1300-talet till 1527, derpå kronan, kom sedermera i enskildtas händer, tillhörde från 1724 en Svedenstjerna, hvars son anlade bruket; hela egendomen ombytte derpå egare många gånger, innehades på 1820-

talet af en Abenius, eges nu af Holmqvist. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1 m. krono. — Under Finnåkers bruk i Fellingsbro höra här 2⅛ m., 3¼ under bruken i Heds socken, äfvensom ett af de dervarande s. k. Karmansboverken till en del är från början anlagdt inom denna sockens gräns.

XI. **Skinskattebergs Härad**, kring Hedströmmens öfra grenar, så vidt deras lopp hör till detta län, omfattar tre socknar, hörande till Köpings prosteri och till Bergslags fögderi, hvarförutom några gårdar af Ramsbergs socken, som annars hör till Nerikes län, ligga inom detta härads gräns.

61. ***Heds socken***, mellan Odensvi och Malma i söder, Bro och Schedvi i sydvest, Ramsberg i vester, Skinskatteberg i nordvest, Gunilbo i nordost och öster, omfattar 0,733 qv. mil land, 0,092 vatten. Hedströmmen, alltjemnt åtföljd af en gren af Hedåsen, genomskär först vestra delen, utgör derpå vestlig gräns, och bildar under nästan hela sitt lopp små sjöar, hvaribland Norra och Södra Tulinge- samt Thomasbo-sjöarne och Ändern. Dess omgifningar, särdeles vester ut, äro bergländiga och rika på träsk och sjöar, hvaraf några, såsom Krampen, hafva sitt aflopp åt vester, till Iresjön. Östra delen af socknen är jemnare, sluttande mot de större sjöarne, Långsvan och Lillsvan, hvilken upptager Spaden, samt mot deras utlopp till Hedströmmen. Äfven här finnas dock spridda bergkullar, samt skogsmark, och Hedåsens större gren från Långsvan sydvest ned till strömmen. Sist nämda sjöar utgöra mestadels östlig gräns. Rådande jordmån är sand och mo; skogs- och bergsbruk äro, jemte åkerbruket, väsendtliga näringar, ehuru skogens afkastning numera ej räcker till för eget behof. Bergsbruket, grundadt hufvudsakligen på 1600-talet af Köpingsboar, inskränker sig till stångjernsproduktion, men denna ganska betydlig, och stödd till en del på eget tackjern, dock från aflägsna socknar, i Fahlu län, der ock en del af brukens skogar äro belägna. — Hemmantalet är, som vanligt i bergslagssocknar, ej högt, 11 1/16, hvaraf 9 1/8 skatte, ¼ krono, 1⅞ frälse;

folknummern år 1840 var 1432, på 276 hushåll, år 1848: 1489. — Bergslagsvägen från Köping följer sandåsen utmed strömmen, och delar sig vid kyrkan, 2¼ mil från Köping, så att den ena vägen fortgår åt nordvest till Skinskatteberg, den andra går åt nordost, utmed Långsvan till Gunilbo, förbi Bysala gästgifvaregård, tillika Skinskattebergs bergslags tingställe, 3 mil från Köping. En mindre väg från Gislarbo i Malma stannar vid Lillsvan.

Socknen har fordom hetat *Malma skogsfjerding*, och hört till Malma, dock med eget kapell från 1593, blef från 1620 tidtals, från 1648 för alltid eget pastorat, nu konsistorielt af 3:dje klassen, kaplanernes namn äro kända från 1670. Kyrkan är ombygd år 1786—92; på kyrkogården finnes en graf för Örnsköldska slägten. Vid Jönsarbo har fordom varit häradets tingställe.

Gårdar och verk: Jönsarbo, ⅜ mantal skatte, och Wallbricka eller Jönsarbo jernbruk, vid Hedströmmen, anlagdt 1626 och 1628, har tillhört en Schönström o. 1750, sedermera slägten Oxenstjerna, 1847 tvenne egare, gr. Mörner och Lindbohm; har 2 härdar, 1333⅓ *Sk℔* privil. stångjernssmide af köpe-tackjern; qvarn och såg, samt några hemman underlydande i denna och nästgränsande socknar. — Berendtshammar, ½ m. skatte, med tillhörande 1⅞ m. i denna socken, 1¼ i V. Schedvi, samt husbehofssåg; och jernbruk, med 4 härdar, 2600 *Sk℔* priv. stångj. smide af köpe-tackjern; nämnes kanske 1625 under namnet *Borkhammar*, har tillhört slägterna Hising på 1600-talet, Schönström o. 1750, Lorichs i nyare tider, eges nu af ett bolag. — Nyhammar, högre upp vid samma vatten, ⅛ m. skatte, med 2 härdar, 1288$\frac{3}{10}$ *Sk℔* stgj. smide, nämnes 1625, skall ha blifvit återupptaget 1636, gick derpå i flera händer, egdes 1750 af en Julin, hör nu till Karmansbo (se nedf.). — Holm, med 1 härd, 440 *Sk℔* stgj. smide, en tid äfven manufaktur, ännu qvarn, såg och tegelbruk, daterar sig från 1627, egdes af en Petré 1673, Christierson o. 1750, derpå Svedenstjerna m. fl., hör nu ock under Karmansbo. — Norrhammar, eller Tägthammar, till en del åtminstone inom Schedvi socken, med 2 härdar, 800 *Sk℔* stgj. smide af eget tackjern, anlades 1624,

har hufvudsakligen tillhört samma egare som Holm. — Karmansbo, nordligast vid Änderns utlopp, med 2 härdar, $1465\frac{13}{20}$ *Sk℔* stgj. smide af eget tackjern; är anlagdt 1611, nämnes 1625, har tillhört en Woltemat o. 1750, Örnsköld, Wretman, Schmidt, från 1819 frih. af Nordin, sednare hans konkursmassa, eges nu af Schön et Co Karmansboverken, såsom dessa sistnämda fyra bruk tillsammans kallas, hafva således alla tillhopa $3993\frac{19}{20}$ *Sk℔* stångjernssmide; dertill komma åtskilliga qvarnar och sågar, $2\frac{1}{2}$ mantal inom denna socken, $2\frac{1}{4}$ inom V. Schedvi, $1\frac{3}{16}$ inom Gunilbo, samt i Norrbärke och Grangärde socknar, inom Fahlu län, masugnar, skogar och hemman. Vid Karmansbo finnes egen bruksskola. — Östanforss jernbruk, se Uttersberg i Skinskatbergs socken. — Heden, vid kyrkan, $\frac{1}{8}$ m. krono, prestgård; Kaplansbol, $\frac{1}{12}$ m.

62. ***Gunilbo socken***, mellan Hed i sydvest och vester, Odensvi i sydost, Ramnäs i öster, Vester-Wåla i nordost, Westanforss i norr, Skinskatteberg i vester, omfattar 1,812 qv. mil land, 0,203 vatten. Största delen upptages af berg och skogsmark, dock utan särdeles höga bergstoppar, och med temligen breda dalgångar. Kärr och sjöar finnas i mängd, de flesta och betydligaste hörande till Svansjöarnes område, såsom Gäfjan, Stora och Lilla Kedjan, Öfra och Nedra Fernasjöarne, samt sjelfva Lång- och Lillsvan, alla med större eller mindre tillflöden: till Stora Kedjan rinna Damborn från vester, Noren från öster; till Öfra Fernasjön, från öster, ett månggrenigt vattendrag från Klysen, Lilla Mosjön, Öj- och Fett-björken, samt Stora Björken, alla genom Flensjön. Till Odensvi går Wåg- och Rölesjöarne, äfvensom Långnälasjön. Hedåsen följer hufvuddalens vestra sida. — Rådande jordmån är i dalarne svag lera, annars mojord. Skogs- och bergsbruk, nemligen stångjerns- och annat smide, allt af eget tackjern från andra härader, äro äfven här bland hufvudnäringar, jemte det för ortens egna behof ej tillräckliga åkerbruket. Hemmantalet är $15\frac{15}{16}$, hvaraf $11\frac{1}{4}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono, $4\frac{3}{16}$ frälse; folknummern år 1840 var 1462, på 239 hushåll, år 1848: 1425. — Den östra grenen af bergslagsvägen från Köping följer sandåsen uppför hufvuddalen till

Westanforss, förbi kyrkan och Gunilbo gästgifvaregård, båda belägna 4½ mil norr ifrån Köping, mellan L. Kedjan och Öfra Fernasjön; längre i norr möter en mindre väg från Skinskatteberg.

Socknen skall hafva sitt namn af Dr. Gunilla (Bjelke), hvars gemål först gjort den till egen för sig, då den förut varit kapellförsamling till Odensvi, under namn af Odensvi fjerding. Den fick egen kyrkoherde 1638, då en del gårdar i sydost lades hit från närmaste socknar; kaplanernes namn äro kända från 1665. Pastoratet är konsistorielt af 3:dje klassen. Kyrkan är af träd, från 1662, reparerad 1829; Ferna och Bockhammars bruks egare hafva egen graf på kyrkogården. Vid Ferna har fordom varit landtull, om vintern vid Gillebo (Gällbo) i öster.

Gårdar och verk: Ferna, ¼ mantal, jemte ungefär 1¾ m. under eget bruk; och jernbruk, vid Öfra Fernasjöns utlopp, med 7 härdar, 3893$\frac{3}{10}$ pril. *Sk℔* stångjernssmide, samt åtskillig manufaktur; anlades 1607 och 1632, nämnes 1625, tillhörde 1641 Neuman, från 1647 Momma (Reenstjerna), från 1691 Wilkens, sednare Ramsell, som 1789 gjorde detta verk, med följande dertill hörande, till ett fideikommiss; vidare från 1804 Dahlson, från 1805 Ramsell Dahlson, sednast och ännu gr. Hermanson. — Kedjebo jernbruk, nordligare, nedanför L. Kedjan, med 2 härdar, 781$\frac{13}{20}$ *Sk℔* stgj. smide, hvaraf dock 40 *Sk℔* tillhöra en bergsman; anlades äfven o. 1607, och har från 1710 haft samma egare som Ferna. — Killinghammars jernbruk, vester om St. Kedjan, med 1 härd, 533$\frac{1}{10}$ *Sk℔* stgj. smide, troligen anlagdt vid samma tid som nästföljande, och från 1760 tillhörigt samma egare. — Bockhammars jernbruk, ännu nordligare, allt vid samma vatten, med 4 härdar, 2333$\frac{3}{10}$ *Sk℔* stgj smide, uppgifves vara anlagdt mellan 1627 och 1632 af en Bock, men fanns redan 1625, tillhörde Ebba Brahe och hennes man o. 1647, från 1673 en Christierson, sednare Edman, gr. Gyllenborg o. 1760, Bedoire, Ramsell från 1776, och öfriga sednare egare af Ferna. Alla dessa bruk, som tillsammans med det dermed förenade Trummelsberg i V. Wåla, utgöra de s. k. Fernaverken, och hafva 7941 *Sk℔* under samma ego, förbruka eget tackjern, mest från hyttor i Dalarne; hit höra ock

qvarnar och sågar m. m., och 6¾ mantal underlydande inom denna socken, 2¾ i Skinskatteberg, andra i Westanforss o. s. v. Vid Ferna finnes en bruksskola. — Österbo, öster om kyrkan, ¼ m. krono, prestgård; Bastmora, söder om kyrkan, ¼ m. krono, kaplansbol. — Fordom hafva flera jernbruk funnits, som nu äro nedlagda: Presthammaren, nedanför Kedjebo, skall ha daterat sig från 1634, men torde förekomma 1625 under namnet Gunilbo, och fanns ännu 1750; Flena, i öster, nämnd 1625; Näla, i söder, från 1644 till 1716.

63. ***Skinskattebergs socken*** ligger omkring en del af Hedströmmens öfra floddal, mellan Hed i sydost och söder, Gunilbo i öster, Westanforss i nordost, Söderbärke och Malingsbo af Fahlu län i nordvest, samt Ramsberg i sydvest, der denna, till en ringa del, går inom häradet. Arealen är 2,646 qv. mil land, 0,170 vatten, sammanlagdt den största vidd, som någon socken har i detta län. Ofvannämda ström kommer hit in från Malingsbo, går under namn af Baggån, mellan betydliga bergshöjder, öster ut till Storsjön och dess fortsättning Darsbofjärden, derpå åt söder genom de större s. k. Skinskattebergsjöarne, eller Öfra och Nedra Wettern, och slutligen, under namn af Utterbergs å, i flera bugter, bildande smala sjöar och dammar, utefter gränsen till Hed. Ofvanför Storsjön tillstöter ett vattendrag från Vestra och Östra Skälsjöarne i norr; i sjelfva Storsjön ett från Örtjernarne och Mörtsjön, ett från Dragaren, allt i norr; i Nedra Wettern ett från Skärsjön i öster, och tvenne i vester, från Bjursjön, samt Kilån från Öfra och Nedra Skärsjöarne, alla belägna bland betydliga höjder. Från samma trakt, men längre i vester, går Haraldsjöns, Skilådamms och Liens vatten till Ramsberg. Hela landet är således rikt på sjöar, föga mindre på kärr, och företer i norr och vester några af länets ansenligaste höjder. Längst i söder börjar en gren af Hedåsen; en annan vestligare sandås går utefter Liens vattendrag. — Jordmånen är mest sand- och mojord, med undantag af dalarne, der lerjord och svartmylla förekomma. Bredvid det ej för eget behof tillräckliga åkerbruket äro skogs- och bergsbruk hufvudnäringar, det sednare

här utsträckt i viss mån till de första råämnenas behandling, och till ädlare metallers. Hemmantalet är $49\frac{19}{64}$, hvaraf $37\frac{7}{8}$ äro skatte, $3\frac{15}{64}$ krono, $8\frac{3}{16}$ frälse; folknummern år 1840 var 2819 på 402 hushåll, år 1848: 3074. — Stora bergslagsvägen från Köping följer mestadels hufvuddalen från Hed till Malingsbo, förbi kyrkan, som ligger mellan Öfra och Nedra Wettern, $4\frac{1}{8}$ mil från Köping; mindre vägar gå dels inåt socknen, dels till Gunilbo och Ramsberg. Vid Skinskatteberg är häradets tingställe.

Skinskatteberg eller *Skinsäckaberg*, som det ock hetat, troligen deraf, att skatten ursprungligen utgått i skinn, synes ha hört till Malma fjerding, och först vid K. Gustaf I:s tid blifvit eget pastorat. Till denna tid går dess kyrkoherdelängd tillbaka, och troligen äfven kyrkans ålder, ehuru den är ombygd 1647; kaplaner äro kända från midten af 1600-talet. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Att oaktadt ofvanstående, ortens kultur är gammal nog, åtminstone från 1400-talet, visar sig deraf, att K. Erik XIII förnyat dess bergslagsprivilegier, utfärdade af Dr. Margaretha. År 1558 räknades i Skinseckabergh 25 bergsmän. K. Carl IX:s och Gustaf Adolfs verksamhet för all bergsrörelse sträckte sig äfven hit; år 1625 uppräknas ej mindre än 19 hyttor och 16 hamrar, de förra nu nedlagda, likasom åtminstone 10 andra, som vid olika tider funnits; numera hemtas tackjernet dels från Norbergs bergslag, dels från Fahlu län; äfven jernbruken hafva varit till antalet flera, än de nu äro. Vid Båren, nära kyrkan, skall ha funnits en kungsgård redan under Folkungatiden.

Gårdar och verk: Uttersberg, f. d. Flodhammar, vid Uttersbergs-ån i söder, $\frac{1}{4}$ mantal frälse säteri; Östanforss och Flodhammars jernbruk, till en del inom Hed, tillsammans 4 härdar, $2431\frac{1}{2}$ *Sk℔* stångjernssmide af eget tackjern; Östanforss qvarn; samt $6\frac{11}{12}$ mantal underlydande inom socknen. Gården är köpt från kronan 1647 af Jak. de la Gardie, reducerades 1683, utbyttes åter 1693 af en Utterklou, som gaf den dess nuvarande namn, har sedermera tillhört en Adlerberg, och gr. Gyllenborg från 1748, eges nu af en

Wegelin. Flodhammars bruk är från 1590, Östanforss från 1618, det sednare först anlagdt såsom kopparhammare för Skilå kopparverk; båda egdes af Utterklou o. 1680, och derefter äfven af öfriga egare till gården. — Wetterskoga, vid Nedra Wetterns östra strand, 2 m. skatte, har samme egare som — Skinskattebergs jernbruk, nära kyrkan, inom den fordna byn, med 6 härdar, 3835⅜ Sk℔ privil. stgj. smide af eget tackjern, och åtskillig manufaktur, qvarn och såg, samt tillhörande o. 14 mantal i denna socken, utom Wetterskoga; bruket är sammanbragt af Presthammaren, från K. Gustaf II Adolfs tid, hvaraf dock blott en härd hör hit; Westragårdshammaren eller Knipsmedjan; och Bergsmanshammaren eller Nya smedjan från 1626; bland egare nämnas gr. Gyllenborg o. 1750, Hisinger 1825 och nu. — Presthammaren, en härd med 200 Sk℔ stgj. smide af köpetackjern, tillhör socknens presterskap sedan 1664; Prestgården, 1 m. krono; Näs, kaplansbol, 1 m. krono, allt mellan Öfra och Nedra Wettern, likasom — Båren, 1 m. skatte, under Uttersberg. — Baggå och Borgforss jernbruk, vid Baggån, med 5 härdar, 3104 Sk℔ privil. stgj. smide af eget tackjern, qvarn, såg, och tillhörande o. 4 mantal inom socknen; det förra anlades 1629 och 1634, det sednare 1746, båda tillhörde gr. Gyllenborg o. 1750, och egas nu af Holmqvist. — Riddarhyttan, kopparverk, i vester mellan de vestra Skärsjöarne, med o. 290 Sk℔s tillverkning; har varit bearbetadt redan i fordna tider, såsom namnen Hedningegrufvan, Munkhyttan o. a. anses bevisa; nämnes 1420, förföll derpå, men upptogs åter för jerntillverkning 1610, och kom 1620 till en Hans Urbansson; det ombytte sedermera egare flera gånger (Hans Hansson, Funck, Winblad, Brandt), tillhörde i sednare hälften af 1700-talet slägten Wretman, som derpå nedlade mycken kostnad, och från 1810 Bohnstedt med flera, ännu 1845, slutligen år 1847 och ännu Hinnerson och Olsson. Grufvorna, som äro många till antalet, men blott tidtals arbetade, ligga norr om sjön, der ock sjelfva verket legat intill nyaste tider. Underlydande äro öfver 9½ mantal inom socknen, hvaribland *Lindshyttan*, ½ m. skatte, och det af egarne "verket till styrka" småningom upprättade — Heds jernbruk, längre i vester vid Liens vattendrag, med 3 härdar, 1336$\frac{3}{16}$ Sk℔ stgj. smide, fordom till en

del vid Forss, samt 200 Skℳ manufaktur vid Lindshyttan, nordligare; Heds bruk bygdes 1650 af en Funck, det vid Forss var ock gammalt, men dess smide är flyttadt till Hed. — I sednare tider nedlagda jernbruk äro: Allmänningsbo vid Liens vattendrag; Ställbergs och Skärvikens vid Skärsjöarnes vatten, och Glifså, längst i vester, alla tre åtminstone i sina sista tider tillhöriga Riddarhyttans egare; Sunnanforss och Darsbo bergsmanshamrar, den ena vid Baggån, den andra öster om Storsjön, m. fl. Vid Bovallsdammen, öfvanför Norra Tulingesjön, har funnits styckebruk. — Främshytte masugn, norr om Storsjön, har sednast varit i gång af de många tid efter annan nedlagda. — Af de numera föga bearbetade jerngrufvorna nämnas Morbergets i norr, Skärsjö- och Bastnäs-grufvorna vid Riddarhyttan o. a.

XII. **Wangsbro Härad**, kring öfra loppet af Svartån, omfattar en socken, Vester-Fernebo, med undantag af en del, som hör till Norbergs härad, hvaremot en mindre del af den för öfrigt derhän hörande Karbennings socken ligger inom Wangsbro. Alltsammans hör till Fernebo prosteri och Bergslags fögderi.

64. *Vester-Fernebo socken*, belägen mellan Möklinta, Sala och Kila i öster, Fläckebo i sydost, Ramnäs i sydvest, Vester-Wåla och Karbenning i vester, samt Folkärna af Fahlu län i norr, omfattar 2,688 qv. mil land, 0,098 vatten. Svart-, här Wangs-ån, kommer från Karbenning genom Långsjön, går söder ut till Hörendesjön, vänder sig derpå åt vester, mottar ett månggrenigt tillflöde från By- och Lasjöarne m. fl. i norr, ett annat från Hansjön, Gersjön och Gorgen i söder, och flyter genom ansenliga träsk, der den åter vänder sig mot söder, tills den genom Fläckebosjön utgår ur socknen. Dess breda sidländta dalgång omgifves ytterligare af vidsträckta slätter, ej alltid af bördig art; i nordvest och sydvest är landet något bergländigt, men tillika kärrigt. I norr framstryker den mindre höga än breda Långheden, och i öster ett sydligt utskott deraf, Salboheden. Utåt gränserna ligga åter små sjöar, med aflopp till andra socknar, Wallsjön till Ramnäs, Stäfresjön

till

till Fläckebo, Stora Ljusen till Möklinta, Gar- och Sten-barken till Folkärna. Rådande jordmån är i de bättre bygderna lera, annars måss- eller sand- och mojord. Jemte det knappt för ortens eget behof tillräckliga åkerbruket, idkas här boskapsskötsel, kolning, tjärubränning, något bergsbruk, väfnad af linne och mattor, samt varuforsling. Socknens jernbruk äro obetydliga; likaledes är nu blott en hytta i gång, och hemtar sina materialier från nästgränsande orter. Hemmantalet är 106 7/16, hvaraf 73 1/4 skatte, 12 7/8 krono, 20 5/16 frälse. Folknummern år 1840 var 3088, på 552 hushåll; år 1848 var den 3294, den högsta för någon socken i länet. — Stora bergslagsvägen från Westerås kommer här in i sydost, och delar sig i tvenne grenar: den ena fortgår norr ut, längs Salboheden, förbi Jordbrons gästgifvaregård, 4 7/8 mil från Westerås, 2 från Sala, hvarifrån en väg der möter, och slutligen till Folkärna; den andra går åt nordvest tvärt igenom socknen, mestadels utefter stora dalgången, förbi Islingby gästgifvaregård, nära kyrkan, 4 1/2 mil från Westerås. En mindre väg går emellan dessa båda, en annan till Axholm i Fläckebo.

Ferneboda förekommer på 1300-talet, från hvilken tid en och annan af dess kyrkoherdar är känd, de öfrige från början, liksom kaplanerne från slutet af 16:de seklet. Ända till nyare tider har Karbenning hört hit, tills det 1813 lades under Vester-Wåla, dock dels med undantag, dels med utbyte af några gårdar. Nu utgör V. Fernebo för sig ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen. Af minnen från forntiden nämnas grafhögar vid Södra Salbo och Stäfre i sydost, och på Långheden. Häradets tingställe skall fordom ha varit på Wangsbacken nära kyrkan, sedermera vid sjelfva kyrkan, derpå vid Mälby i norr, nu åter invid kyrkan. Landttullar hafva funnits vid Salbo och Sand i sydost. Invid det förra stället är Salbohedens exercisplats.

Gårdar och verk: **Stäfre**, i sydost, 1 mantal frälse. — **Ängsholm**, i samma trakt. — Af **Islingby**, nära Wangsån, är 1

m. krono, och af Norr-Ål, vid Gorgen, 1 m., militie-boställen; Söder-Ål, 1½ m., med qvarn, innehåller flera lägenheter. — Prestgården, nära kyrkan, 2 m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Backa, skolmästarn ¼ m. i Klockaregården. — Forssby, vestligare, äfven nära Wangsån, ½ m. krono, organist-boställe. — Svedbo, åt nordost. — Forss, åt vester, vid Hörendesjöns utlopp, 1 m. fr. säteri, 1 frälse, 1 skatte, qvarn, tegelbruk, och Forss eller Lamsmedjans jernbruk, med 1 härd, 190 *Sk℔* stångjernssmide af köpe-tackjern, samt underlydande 2$\frac{1}{16}$ mantal; bland egare nämnas Hök (adlad Gyllenhök) 1697, Efverts arfvingar o. 1750; nu tillhör alltsammans en Björkenstam. Bruket skall vara grundadt 1617; det nämnes dock ej 1625, men väl i dess ställe Forss hytta. Södra Hörende eller Wallsjö, söder om samma sjö, har haft jernbruk; en del af hemmantalet lyder under Forss. — Landforssens hytta, ofvanom Långsjön, på gränsen till Karbenning och inom Norbergs härad, var ensam af fordom flera hyttor i gång 1847; tillhör Engelsbergs bruk i Vester-Wåla; här har funnits jernbruk, åtminstone på 1600-talet. — Presthyttan, vid Lasjöns utlopps-å, har varit masugn och jernbruk; smidet är flyttadt dels till Forss, dels till jernverk i Karbenning. — Bjurforss eller Lasjö, norr om sjön, 2 m. frälse, med tillhörande 4$\frac{11}{16}$ mantal, samt qvarn, fordom äfven hytta och jernbruk, det sednare till 1767, då smidesrätten flyttades till Engelsberg; derunder hör ock största delen af hemmantalet, 1 m. frälse och 4$\frac{1}{16}$ underlydande, det öfriga hör under Ramnäs bruk. — Hedåkers bergsmanshammare, 1 härd, 100 *Sk℔* stgj. smide af eget tackjern, anlagd, säges det, o. 1617, men ej nämnd 1625, tillhör Stora Kopparbergs bergslag. — Rosshytte bergsmanshammare, 1 härd, 133 *Sk℔* stgj. smide af eget tackjern, skall vara från samma tid, tillhör mestadels, jemte nära 12 mantal, Högforss bruk i Karbenning; har ock haft masugn. — Utom redan nämda Forss hytta, förekomma 1625 fyra andra: *Horn* (Hörende?), *Westerby*, nära kyrkan, *Westerbokil* och *Melby* i norr, såsom hörande till Fernebo socken, och två, Bjurforss och Preste, i "Fernebo Fjerding" (Karbenning, se nedf.).

XIII. **Gamla Norbergs Härad,** beläget kring Åmänningen med dess tillflöden, samt öfversta loppet af Svartån, längst upp mot Dalarne, omfattar 4 socknar af Fernebo

prosteri och Bergslags fögderi, dock med de undantag för Karbenning, som redan äro nämda, äfvensom en liten del af Norbergs socken ligger inom Vester-Bergslagen af Fahlu län.

65. ***Karbennings socken*** gränsar till V. Fernebo i öster, der häraderna korssa hvarandra, till V. Wåla i sydvest, till Norberg i vester och norr, samt Folkärna i nordost, och omfattar 1,148 qv. mil land, 0,073 vatten [1]). Hit höra delar af tvenne vattensystemer: östligast går Svartån från Norbergs socken, mellan höga bergåsar i sydvest, mindre höga i nordost, och genom Bågen, Laboda- och Långsjöarne till V. Fernebo; allt i många bugter, men med hufvudsakligen sydostlig rigtning. I vester går Norbergs-ån, likaledes mellan temligen betydliga bergåsar, och genom småsjöar, Damsjön och Hällingen, samt den större Snyten, åt sydost från Norberg till Vester-Wåla. Dalgångarne äro smala, och hafva ringa men god åker å lerjord. Jemte åkerbruket utgöra skogs- och betydligt bergsbruk ortens hufvudnäringar sedan flera århundraden; alla jernverken förbruka eget tackjern, från hyttor inom och utom socknen, till hyttorna hemtas malm från Norberg. Hemmantalet är 21⅞, hvaraf 20⅛ skatte, 1¼ frälse. — Folknummern år 1840 var 1360, på 190 hushåll, år 1848: 1378. — Bergslagsvägen från Fernebo går åt nordvest till Norberg förbi Hästbäcks gästgifvaregård nära kyrkan, 6 mil från Westerås; en annan väg möter från V. Wåla, tvenne mindre gå norr ut, uppåt socknen.

Karbenning har fordom, under namn af *Fernebo fjerding*, hört till F. socken, med egen kyrka från 1654; förut hade

---

[1]) Ofvanstående uppgift om arealen är, likasom för alla andra socknar, hemtad ur 1840 års Tabellverk (af 1846), hvilket åter härutinnan stödjer sig på Öfstltn. *Hällströms* till Tabellkommismissionens sekreterare år 1830 meddelade upplysningar. *Ångman*, i sin beskrifning öfver Norbergs härad, hvilken här en gång för alla citeras, har följande siffror:

Norberg	2,64	qv. mil,	deraf	0,17	vatten;
Karbenning . .	1,21	—	—	0,07	—
Westanforss .	1,46	—	—	0,10	—
V. Wåla . . .	1,20	—	—	0,23	—

gudstjensten varit hållen än vid Högforss, än i Bennebo by, än i Karbennings by; år 1686 fick socknen egen kaplan, 1843 lades den såsom annex till Vester-Wåla, men fråga lär nu vara väckt om dess frånskiljande derifrån. Kyrkan är nyligen ombygd af sten.

Byar, gårdar och verk: Karbennings by, vid Svartån, 1$\frac{1}{2}$ mantal skatte; Hytta; och Bergsmanshammare, från 1617, med 2 härdar, 261$\frac{13}{20}$ *Sk℔* privil. stångjernssmide; både hyttan och hammaren tillhöra Klingbo bruks egare. — Hästbäck, sydligare vid samma vatten, 1$\frac{3}{8}$ m. skatte; Hytta, tillhörig Bennebo bruks egare; Bergsmanshammare, från 1632, med 1 härd, 170 *Sk℔* stgj. smide, tillhörig Högforss bruks egare. — Örbäck, ännu sydligare, 1$\frac{7}{8}$ m. skatte; Bergsmanshammare, anlagd på 1600-talet, med 1 härd, 101$\frac{13}{20}$ *Sk℔* stgj. smide, tillhör Olsbennings bruks egare. — Nickebo, vid Labodasjöns nordöstra strand, 1$\frac{3}{4}$ m. skatte; Hytta, nordligare, vid Svartån, hör under Högforss; förr har här ock funnits hammare. — Bennebo, vestligare, vid samma vatten, 2$\frac{5}{8}$ m. skatte; Hytta, och två Bergsmanshamrar, Öfra och Nedra B., äfven från 1600-talet, med tillsammans 2 härdar, 243$\frac{3}{10}$ *Sk℔* stgj. smide, tillhör nästan allt ett bolag. — Olsbenning, nordligare vid samma vatten, 1$\frac{3}{4}$ m. skatte; Hytta, och två bergsmanshamrar, Öfra och Nedra O., äfven af hög ålder, med tillsammans 2 härdar, 195 *Sk℔* stgj. smide, tillhör allt ett bolag. — Klingbo, långt i nordost, 1 m. skatte; Hytta, tillhörig ett bolag; förr har här ock funnits jernbruk. — Åsby, vester om kyrkan, $\frac{1}{4}$ m. skatte, kaplansbol. — Högforss, vid Norbergs-ån, nedanför Damsjön, $\frac{1}{2}$ m. fr. säteri; Hytta, och Jernbruk, från början af 1600-talet, med 2079$\frac{3}{4}$ *Sk℔* privil. stgj. smide, samt stål- och manufaktur-tillverkning; qvarn, och hemman eller hemmansdelar i denna och andra socknar, hvaribland nära 12 m. i V. Fernebo; hvartill komma redan nämda hyttor, och andra i Norbergs socken; allt eller delar ha tillhört slägterna De la Gardie, Königsmarck 1711, Posse 1736, Wittfot 1749, Hebbe, ensam från 1768, och ännu på 1820-talet; nuvarande egaren är v. Stockenström, som särdeles synes hafva ökat egendomens vidd. — Af ofvan anförda hyttor voro blott 4 i gång 1847; året förut fem, som tillsammans tillverkade 9415 *Sk℔* tackjern.

Fordna verk, för längre eller kortare tid tillbaka nedlagda, äro: Hökmora hammare, i norr, och Nyhytte masugn och hammare, i söder, den sednare flyttad till Fagersta i Westanforss. Nästan alla nu nämda hyttor, och flera dertill, tillsammans 13, förekomma år 1625, såsom hörande till Fernebo fjerding, hvaraf dock två inom nuvarande Fernebo socken; äfvenledes nämnas Karbennings, Bennebo och Högforss hammarar, såsom hörande till "Gamla Norrbärgh". — Kopparmalmsanledningar hafva fordom varit bearbetade söder om Bennebo, och söder om Örbäck.

66. *Vester-Wåla socken*, mellan Karbenning i nordost, V. Fernebo i öster, Ramnäs i sydost, Gunilbo i sydvest, Westanforss i vester, och Norberg i norr, omfattar 0,858 qv. mil land, 0,185 vatten. Öfver en femtedel upptages således af vatten, nemligen af Åmänningen och dess tillflöden, Lilla Aspen i vester, Snyten i norr och Mårsjön i öster, samt en mängd smärre, särdeles i vester; en del hafva sitt utlopp till Stora Kedjan på gränsen till Gunilbo. Ännu mera utrymme upptages af berg och skogsmark, till en del mycket högländt, särdeles vid sydvestra stränderna af Åmänningen, der Norra och Södra Landsberget stiga flera hundrade fot öfver sjöns yta. Blott i dalarne finnes en jordmån som lämpar sig för åkerbruk, dels lera, dels svartmylla; också intaga skogs- och bergsbruk ett rum bland hufvudnäringar. Bergsbruket är ungefär af samma ålder och nära nog lika betydenhet här som i Karbenning; stångjernsverken förbruka eget tackjern, till hyttorna hemtas malm från Norberg. Hemmantalet är 9⅜, hvaraf 7⅞ skatte, ⅛ krono, 1 frälse; folknummern år 1840 var 717, på 122 hushåll, år 1848: 798. — Socknens förnämsta väg kommer från Ramnäs, på Åmänningens östra sida, och går norr ut till Karbenning, förbi kyrkan, som ligger på en höjd, 5¼ mil från Westerås.

Vester-Wåla har haft egen prest åtminstone från 1470, men var ännu någon tid annex till V. Fernebo, någon tid kanske till Norberg, och synes ha blifvit eget pastorat på 1500-talet. Kaplanerne äro kända från 1627. Som nämdt

är, hör Karbenning hit från 1813; pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen.

Gårdar, byar och verk: Engelsberg, vid Norbergs-ån, mellan Snyten och Åmänningen, ½ mantal dels skatte, dels frälse; Hytta, med 3580 *SkՃ* tackjerns-tillverkning år 1847; och Jernverk, med 4 härdar, 2533 *SkՃ* privil. stångjernssmide; qvarn och såg, samt tillhörande inom socknen 2⅜ mantal; hyttan är åtminstone från början af 1600-talet, och nämnes 1325 *Engletsbo;* bruket skall hafva funnits redan 1597, men nämnes ej 1625; bland egare hafva varit: Gyllenbök mot slutet af först nämda sekel, Strömer från 1707, Söderhjelm från 1728, Hebbe från 1788, Timm 1825 och ännu, hvilken gjort egendomen till fideikommiss. — Stabäcks bergsmanshammare, vestligare, äfven från 1600-talet, med 2 härdar, 173 *SkՃ* stgj. smide, tillhörde 1847 till en del Timm, till en del ett bolag. — Ombennings by; Hytta, norr om Åmänningen, också gammal, tillhör ett bolag, tillverkade 1846: 1777 *SkՃ* tackjern. — Trummelsberg, söder om nämda sjö, vid början af Stora Kedjan, ¼ m.; och Jernbruk, med 1 härd, 400 *SkՃ* stgj. smide; bruket skall vara anlagdt 1622 af en Trummel, hela egendomen har från midten af seklet samme egare som Fernaverken. — Prestgården, nära kyrkan, ½ m.; Kaplansbol, ⅛ m. — Utom Engletsbo hytta förekomma år 1625 i *Wåâla* socken tre andra, Djupnäs i vester, Dal och Rundebo; sednare hafva varit i gång Stabäcks till 1752, Trummelsbergs till 1714. — Breakärns jerngrufvor vid norra Landsberget bearbetas ännu.

67. ***Westanforss socken***, mellan V. Wåla i öster, Gunilbo i söder, Skinskatteberg i sydvest, Söderbärke af Fahlu län i vester, Norberg i norr, omfattar 1,181 qv. mil land, 0,111 vatten. Den upptages till betydlig del af temligen höga berg, på ömse sidor om Kolbäcks-ån, som kommer från södra Barken, och går åt sydost till Kratten, Stora och Lilla Aspen, samt mottager tillopp genom ofta nog branta sidodalar, från Örtjernarne i norr, Onsjön, Morsjön m. fl. i söder. På sydvestra sidan om denna dalgångs högra gränsberg sluttar landet åt Hedströmmens båda grenar, nemligen genom Dragarens vattendrag till Baggån, genom Gäfjans till Ferna-vattnen. Tvärt

igenom landet slutligen, men blott söder om hufvuddalen, går Hedåsen, från Söderbärkes gräns till Gunilbo. Jordmånen är i dalarne sandblandad lera, annars sand och mojord; också är åkerbruket ringa, skogs- och bergsbruk öfvervägande. Det sednare daterar sin kända ålder från 1600-talet, och är af flerfaldig art, äfven utsträckt till de första materialiernas produktion; stångjernsverken förbruka eget tackjern från hyttor inom eller utom socknen. Hemmantalet är 25¼, hvaraf 23¼ skatte, 2 frälse; folknummern år 1840 var 1858, på 307 hushåll, år 1848: 2132. — Socknens förnämsta väg kommer från Gunilbo, förbi Flytens gästgifvaregård i söder, 5⅛ mil från Köping, och går dels vester ut till Söderbärke, dels åt norr, öfver ån, och förbi kyrkan, 6⅜ mil från Köping, till Norberg. Flera stycken af Strömsholms-kanalen höra hit, vid Semla och Uddnäs.

Westanforss socken har länge hört till Norberg, dock med eget kapell vid Brandbo nära Lilla Aspen; år 1642 fick den egen kyrka, 1661 ordinarie kaplan, 1811 egen kyrkoherde. Pastoratet är regalt af tredje klassen. Kyrkan är nyligen ombygd af sten.

Gårdar och verk: Westanforss, nära kyrkan, vid Kolbäcksåns utlopp i Aspen, 1 mantal frälse säteri, med tillhörande 2⅛ m., och jernbruk från början af 1600-talet, med 2 härdar, 1353½ *SkЖ* privil. stångjernssmide, samt qvarn; allt har tillhört slägten Horn o. 1679, och med föga afbrott till 1711, derpå Hesselberg, o. 1750 Christiernin, sedermera Bedoire, Tottie, slutligen v. Stockenström. — Aspen, nära derintill, ⅛ m., prestgård. — Fagersta, längre upp vid ån, norr om Kratten, ¼ m. frälse, med tillhörande inemot 4 m; och jernbruk från första hälften af 1600-talet, med 4 härdar, 1975⅜ *SkЖ* privil. stgj. smide och betydlig manufaktur (år 1847: 1200 *SkЖ*), samt Uddnäs qvarn; bland egare nämnas slägterna Horn, Christiernin, Barcheus, nu v. Stockenström, som äfven eger ett Blyertsverk här och vid Westanforss, med grufvor i Norberg. — Sembla, ännu längre upp vid ån, 1¼ m. skatte; och jernbruk, med 3 härdar, 1866$\frac{13}{20}$ *SkЖ* stgj. smide; bruket är från början af 1600-talet; hälften tillhörde

o. 1750 och till 1826 slägten Timm, och var fideikommiss, tills detta privilegium sistnämda år öfverflyttades på Engelsberg i V. Wåla, och Timms hälft i Sembla såldes till v. Stockenström; den andra hälften såldes 1770 till en Wittfoth, derifrån till Bedoire, 1811 till v. Stockenström. — Meling, nordost om Fagersta, 1½ m. skatte; Hytta, tillhörig samme man till ¾, äfvensom en del af gården; hyttan var i gång 1845 och 1847, och tillverkade förstnämda år 1015 Sk℔ tackjern. — Bastmora, 3 m. skatte; Hytta, lydande till ⅝, jemte en del af gården, under Fernaverken i Gunilbo, var ej i gång under åren 1845—47. — Båda dessa hyttor, äfvensom Sembla och Westanforss hamrar, nämnas 1625, såsom hörande till Gamla Norbergs socken, och dessutom hyttor på de två sistnämda ställena och på många andra; några äro nedlagda i sednare tider, eller inom halfannat sekel, såsom Hypenbenning i öster o. 1700, Onsjö i söder 1749, Westanforss 1781, Sundbo i öster 1791, Skrikbo i sydvest 1801, Åfvastbo i söder 1824. Vid Aspbenning nära kyrkan har funnits jernbruk från 1627, fullkomligen ödelagdt 1717. — Många, ehuru särdeles i sednare tider föga bearbetade malmanledningar af flera slag, finnas inom socknen: för silfver, å Svartberget sydvest om Westanforss; för koppar, å Kummeråsen i samma trakt, och på Stripberget nordost om Westanforss; för jern, å Kummeråsen, samt Trollberget och Billsjöberget längre i sydvest, på Stripberget, på en höjd norr om Gimpåsen längre i norr, vidare invid Semla, samt på Damsjöberget i norr derom.

68. *Norbergs socken*, längst i nordvest, kring öfversta loppet af Åmänningens nordliga tillflöde, Norbergs-ån, och af Svartån, gränsar till Karbenning i sydost, Vester-Wåla och Westanforss i söder, samt Söderbärke, Nårns, Avesta och Folkärna socknar, af Fahlu län, i vester, nordvest, norr och nordost; som nämdt är, ligga några få gårdar inom detta läns gräns. Arealen är 2,311 qv. mil land, 0,171 vatten. Största delen upptages af berg- och skogsmark, med dertill hörande träsk och småsjöar, ej litet af höga bergåsar, särdeles kring den förnämsta dalgången och i nordvest. Norbergs-ån uppkommer just inom de högsta trakterna, dels från Sten- och Damsjöarne

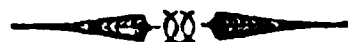
i norr, dels från Ristjern, Orgen och Fraggsjön i nordvest, med tillopp från de sydligare Alten och Ungen. Alla dessa vatten förenas i Gäsen, hvarifrån ån går i fortsatt sydostlig rigtning, genom Boten, Noren och Trätten, till Karbenning, alltjemnt förstärkt af nya, ehuru små tillopp, från Bålsjön eller Gidtjern o. a. Östligare, men i samma rigtning, går Svartån från Mål- och Toftsjöarne, med tillopp från Damsjön och Verlingen m. fl., äfven till Karbenning. Ännu östligare, på de norra gränsbergens sluttning till Dalelfven, och med utlopp till denna, gå flera vattendrag åt öster, hvaribland Ingelsbennings och Andersbennings Stor- och Lillsjöar. Jordmånen är dels sandblandad lera i dalarne, dels sand- och mojord. Åkerbruket ger här, såsom i hela häradet, en afkastning, som blott ungefär till hälften betäcker ortens behof, men drifves, likasom ängsbruket och boskapsskötseln, med omsorg; hufvudnäringar äro skogs- och bergsbruk, det sednare här vida öfvervägande de andra socknarnes inom häradet, särdeles hvad malmbrytningen beträffar, och i detta fall täflande med de bäst lottade orter i hela riket. Jernbruken, utom Bjurforss, förbruka blott eget tackjern, från hyttor inom socknen. Hemmantalet är 41, hvaraf 38⅝ skatte, 1⅝ krono, ¾ frälse; folknummern år 1840 var 2716, på 509 hushåll, år 1848: 2813. — Bergslagsvägen från Westerås öfver Karbenning går till kyrkan och Norbergs gästgifvaregård, båda vid Norens utlopp, 7¼ mil från nämda stad, 7¾ från Köping, hvarifrån en annan väg möter öfver Westanforss, och fortgår åt nordvest till Avesta.

Odlingens ålder i Norbergs socken, troligen den äldsta i häradet, är oviss; kyrkoherdelängden går ej med säkerhet längre tillbaka än till 1400-talet, men bergslagsprivilegierna ett sekel längre; kaplaner äro kända från 1590. Westanforss hörde hit såsom kapell, och sedermera såsom annex, till 1811. Pastoratet är konsistorielt af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, bygd af sten. Inga spår af hednisk kultur omtalas, men väl minnen från katholska tiden, såsom lemningar efter ett

kloster, **Marieberg**, söder om Norbergs by, äfvensom namnen Munktägten, Heligkorsskällan m. fl. röja samma ursprung.

Bland byar, gårdar och verk äro att anmärka: Lifsdal, längst ned i sydost vid Norbergs-ån, 2¼ m. skatte, har haft hytta till o. 1783, och jernbruk under 1600-talet, har ännu qvarn. — Rosendal, nordligare vid ån, norr om Trätten, 1½ m. skatte; Hytta, tillhörig Rabatsbennings hyttebolag; här har funnits jernbruk på 1600-talet. — Persbo, nordligare vid ån, ½ m. skatte, med såg, fordom äfven kopparhytta o. 1751, och jernverk från 1600-talet, alltsammans oftast tillhörigt samma egare som Persbo. — Stutbo, nordligare nära ån, ¼ m. skatte. — Davidsbo, norr ut vid ån, ¾ m. skatte, bergmästare-boställe till 1812. — Norbergs by, vid Norens utlopp, 5⅜ m., kallas redan 1347 *oppidum*, är ganska ansenlig, med ordentliga gator, samt handelsbodar, apothek m. m.; der är häradets tingställe, och hålles årlig marknad; sockenkyrkan ligger ock här, äfvensom Prestgården, af ⅞ m. krono, utom ⅛ i Rosendal, längre i söder; och Kaplansbolet, ⅛ m. skatte. — I närheten ligga en stor del af Norbergs rika jernmalmsfält (se nedf.). — Nordansjö, vid Botens utlopp, ½ m. frälse, med såg och qvarn, fordom äfven jernbruk till 1689, och hytta, under Svanå bruk i Haraker, till 1821. — Fliken, i norr vid Gäsens utlopp, ¾ m. skatte; Hytta, tillhörig ett bolag. — Fragg, vestligare vid Fraggsjöns utlopp, 1⅜ m. skatte, med qvarn och såg; samt Hytta, tillhörig samma bolag som Flikens. — Gäsjö, 2 m. skatte, med byn, utom 13/24 underlydande, samt qvarn och såg; vidare Hytta, och Jernbruk med 2 härdar, 1200 *Sk℔* stgj. smide, anlagdt på 1650-talet; allt eller delar hafva tillhört slägten Sneckenberg från 1699 långt inpå 1700-talet, i seduare tider v. Stockenström och Tottie, från 1822 den sistnämde ensam. — Kallmora, mellan Bålsjön och Gäsen, har haft kopparhytta o. 1752 — Halfvarsbenning, vester om Uagen; Hytta, från 1600-talet; och Blyertsgrufvor, tillhöriga v. Stockenström, likasom en del i hyttan. — Vester Djupkärra, i sydvest, vid ett vatten, som går till Westanforss, 1½ m. skatte; Hytta, från 1600-talet, hörande, jemte mera än 6 mantal, till samme man. — Bråforss, längre i sydvest, vid ett vatten som går åt samma håll, 1 m. skatte; Hytta, tillhörig Flikens hyttebolag. — Nyhyttan, i öster vid Svartåns

utgång ur **Målsjön**, ¾ m. skatte; Hytta, från 1600-talet, och ett i sednare tider anlagdt gjuteri, samt nära 3 mantal, höra under Svanå i Haraker; här har ock varit kopparhytta o. 1734 och 1751. — **Bjurforss**, i nordost, vid ett vattendrag från Andersbenningssjöarne, 2 m. skatte, med tillhörande 2¼; och jernbruk från år 1807, med 3 härdar, 1800 *Sk℔* stgj. smide af dels eget, dels köpt tackjern; har förut haft messingsbruk, som 1667 privilegierades för Kock (Cronström), kom 1730 till Funck, sedermera till Wahrendorf o. a., slutligen Bedoire 1822, hvars sterbhus egde det 1847. Hela egendomen besittes nu af gr. Mörner. — **Rabatsbenning**, vid Ingelsbennings-vattnen, 1¼ m. skatte; Hytta, från 1600-talet, tillhörig ett bolag; R. eller **Olofsforss** bergsmanshammare, från 1602, med 1 härd, $186\frac{13}{20}$ *Sk℔* stgj. smide, tillhör en Svedberg. — Ofvannämda 7 hyttor tillverkade år 1846 tillsammans 15,796 *Sk℔* tackjern. Bland en stor mängd andra, som förekomma 1625 eller sednare, hafva, utom de redan nämda, följande inom halfannat sekel blifvit nedlagda: Karsbo och Kallmora i norr, Werlingsberg i nordost, Öster Djupkärra och Tackhärad i norr, alla på 1700-talet, Ingelsbenning i norr år 1816, Häste i norr 1822. — Socknens förnämsta Malmfält äro: för koppar, Måssgrufvan, ¼ mil norr om Norbergs by; å Kallmoraberget nära Bålsjön; samt å Stripåsen nära Andersbennings Storsjö; för jern, å Hackspiksfältet, Smör-, Ragvalds-, Gul- och Rödbergen, **Risberget**, Sned- och Norrbergen, **Morberget**, Kallmoraberget, Stripåsen och Johannisberget, alla i norr och nordost från Norbergs by; Bojmåsberget i sydvest; **Klackberget** och Kolningsbergen i vester; för blyerts: Löfsvedet och Gillermarksberget åt nordost, på hvar sin sida om Fragghyttan.

Tillägg till sid. 64 r. 4.

Westerås Gymnasium har på 1700-talet räknat från 102 ned till 33 lärjungar, öfverhufvud i aftagande. I nyaste tider har det haft under åren 1832 till 1841, p. m. 65 lärjungar, hvaraf 25 från Dalarne; 1842—49 p. m. 45, hvaraf 18 Dalkarlar; år 1849: 40 lärjungar, hvaribland 13 från nämda provins.

STOCKHOLM, 1849.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,

Kongl. Boktryckare.

3

Beskrifning öfver Sveriges Rike

BESKRIFNING

ÖFVER

UPSALA LÄN

AF

Carl Vilhelm August

WILH. THAM.

STOCKHOLM, 1850.

PÅ C. A. BAGGES FÖRLAG.

Innehåll.

Rättelser.

Sid.	1,	rad.	17	*står* osh *läs* och
—	4	—	15	— Gryta *läs* Grysta
—	5	—	35	— Mo- — Möj-
—	10	—	24	— Ålsjön — Åsjön
—	—	—	28	— Ängsjön — Älgsjön
—	19	—	33, 34	*efter* hufvudstaden *tillägg* utom Färentuna härad
—	20	—	13	*står* hela provinsen *läs* Upsala län för sig
—	—	—	17	*efter* 1718 *tillägg* dock blott öfvergående
—	38	—	11	*står* 15 *läs* 5
—	40	—	30	*efter* Ytter-Gran *tillägg* Hammaren i Husbysjutolft
—	45	—	26	*och flerstädes står* Löfsta *läs* Leufsta
—	46	—	18	*efter* tillverkning *tillägg* hvaremot tillkommer 940 Sk℔ frälse, och obegränsadt rekognitionssmide
—	47	—	31	— Söderforss *tillägg* samt gr. de Geers bruk
—	48	—	20	*utgår* Löten i Löfsta
—	92	—	31	*efter* 1358 *tillägg* och år 1848 till 1361
—	97	—	12	*står* 1847 enligt mantalslängden 485 *läs* 1848: 570
—	99	—	21	— 1847: 634 *läs* 1848: 612
—	101	—	15	— 1847: 805 — 1848: 881
—	102	—	25	— 1847: 471 — 1848: 434
—	104	—	20	— 1847: 676 — 1848: 712
—	105	—	18	— 1847: 823 — 1848: 880
—	107	—	17	— 1847: 456 — 1848: 437
—	108	—	22	— 1847: 456 — 1848: 481
—	110	—	31	— 1847: 519 — 1848: 532
—	112	—	2	— 1847: 1098 — 1848: 1054
—	—	—	3	— 1847: 267 — 1848: 287
—	—	—	4	*efter* gästgifvaregård *tillägg* tillika tingställe.
—	113	—	6	— säteri — synes ha tillhört slägten Läma
—	120	—	6, 7	*utgår* torde ock — — herrar
—	132	—	31	*tillägg* Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono, med ¾ m. i Årsta

I Andra Häftet:

Sid. 22, rad. 17, 18 *står* Siende .... Hubbo *nedflyttas till* rad. 20, 21; *hvaremot* Snäfringe .... Munktorp *uppflyttas till* rad. 17, 18.

Upsala län omfattar vestra delen af det egentliga Upland, mellan Mälaren och dess fjärdar i söder, Westerås och Gefleborgs läner i vester, Bottniska hafvet i norr, samt Stockholms län i öster. Det sträcker sig från 34° 29′ till 35° 55′ östlig längd, och från 59° 23′ till 60° 32′ nordlig bredd; men i rigtning från sydsydvest till nordnordost, och i långsträckt, högst oregelbunden form. Vestra randen går nemligen på tvenne ställen ända intill 35:te graden, och den östra går tillbaka till 35° 18′ på ett ställe, der länsresidenset ligger en knapp half mil från gränsen. Längden är, ehuru ej utan undantag, öfverhufvud 13 Svenska mil; bredden är, sydligast utefter Mälaren, ungefär 2 mil; något längre upp, öfver Enköpings stad, omkring 4; midt för Mälarens nordligaste vik föga öfver 2; midt för sjön Temnaren 4 till 5, och längre i norr 3 till 4. Arealen, oberäknad länets andel af Mälaren, uppskattas till 45½ qvadratmil, hvaraf 1½ upptages af småsjöar.

Länet hör dels till Mälarens berg- och vattensystem, dels till Åländska och Bottniska hafvens, samt den i det sednare utfallande Dalelfvens. Egentliga berg finnas här emellertid icke, ej heller några sammanhängande höjdsträckningar. Det hela är en oregelbundet vågig slätt, hvars medelhöjd sällan uppnår 100 fot, mestadels långt mindre. Den låga bergås, som genomstryker Simtuna härad af Westerås län, fortgår väl äfven hit, till och genom sydvestligaste hörnet, Åsunda härad, äfvensom de närmast öster derom liggande Trögd och Lagunda, mest i sydlig, sist i östlig rigtning, intill Örsunds å i norr; men den är mera af- än tilltagande i höjd, ofta lägre än de mestadels jemnsides löpande sandåsarne; den uppsticker nästan blott här och der i enstaka ryggar, mellan öppna sädesslätter, många små vattendrag, samt vidsträcktare måssar. Närmast Mälaren synes

landet fordom hafva varit en skärgård, af samma dels jemna, dels småklippiga eller skogiga natur, som är egen för denna sjös ännu kringflutna öar. Mera bestämdt framstår denna slags skärgårdsnatur i de längst i sydost belägna, nästan alldeles af Mälarfjärdar omgifna tvenne härader, Håbo och Bro, der enstaka berggrupper och moar omvexla med sjöar, kärr, sidländta trakter och öppna fruktbara slätter.

Längre i norr, bortom Örsunds-ån, förekommer vestligast en fortsättning af det bergland i smått, som tillhör Thorstuna härad af Westerås län; men här är knappt mera än en enda socken, hörande till Lagunda härad, af fullkomligt samma natur, med flera jemnsides löpande, trånga dalgångar. I vestra delarne af Hagunda och Ulleråkers härader öfvergår bergstrakten till bredare och lägre formationer, med sakta sluttande och derföre sjörika vattendrag, samt skogvuxna hedar. Ännu mera är detta förhållandet längre norr ut, i nordvestra delarne af Bälings och Norunda härader, samt södra delen af Örbyhus, hvilka alla trakter äro närmast likartade med det nästgränsande Wåla härad af Westerås län, och till betydlig del upptagas, såsom detta, af den ås som utgör vattendelaren mellan Mälaren och Dalelfven eller hafvet. Till Mälaren gå nemligen alla vatten från förut nämda trakter. mest i sydostlig rigtning; från länets nordvestra del deremot gå somliga norrut till hafvet, några få bäckar till Dalelfven, hvars sydöstra strand nära åtföljes af landtryggens högsta del. Men hufvudsakligen deruti skilja sig de nordvestra trakterna från de sydvestra och södra, att både kärr- och skogsmarker tilltaga i vidd, och lemna mindre rum för öppna slätter.

Sydöstra delarne af Hagunda och Ulleråker äro ännu af en temligen beslägtad natur med länets sydligaste delar; men i det sednare börjar den mindre vattenrika, ännu mera öppna och fruktbara slätt, som på ömse sidor omger det största af alla vattendragen, Fyris-ån, upptagande Waxala härad och sydöstra delarne af Bälings och Norunda, der blott enstaka berg- eller sandåsar stänga den annars fria synkretsen. Norrut ifrån

Wendels och Danmora-sjöarne, i Örbyhus härad samt Danmora och Leufsta tingslager, möta åter de vidsträckta kärr- och skogsmarker, som äro egna för länets norra del, hvarest man har att söka den fortsatta, här knappt märkbara vattendelaren mellan Fyris-ån och de vatten, som gå norrut; så litet bestämdt fördelande, att många kärr ha utlopp åt båda sidor.

Utefter östra sidan slutligen, i Rasbo och Olands härader, höjer sig landet åter, blir småningom mera kuperadt, dock utan betydliga höjder, har skogsmark, sjöar, kärr och en mängd vattendrag mellan bergbackar, och med sänkning dels åt vester och sydvest till slätten kring Fyris-ån, dels åt öster och nordost till hafvet, genom de mera likartade norra delarne af Stockholms län. Vattendelaren är äfven här att söka i låga skogsmarker, men mindre sanka, och mindre vidsträckta än de förut nämda, och belägna dels ungefär i midten, dels på ringa afstånd från Fyrisån, och alltid närmare än de vester om densamma framstrykande.

De särskildta vattendrag, som mellan de mera eller mindre framstående vattendelarne söka sig väg till Mälaren, äro: Sagån, som här dock blott bildar, i sitt nedersta lopp, ungefär 1½ mil långt, den sydvestligaste gränsen mot Westerås län, från hvilket den har sitt upphof. Den går ofvanför Nyqvarns vattenverk mest mellan höga stränder i djup fåra, sedermera på grundare botten, och mottager blott obetydliga tillflöden från närmast i öster liggande socknar, Bred, Tillinge och Theda, alla tre af Åsunda härad, samt utfaller i Oxfjärden, snedt emot den med Ängsön sammanhängande Kurön, som hör till Theda.

Mindre betydande, men mera tillhörig detta län, är Enköpings-ån, som uppkommer af flera grenar från Simtuna och Thorstuna härader, samt går mest söder ut genom nordöstra delen af Åsunda härad, mottagande tillflöden vester ifrån; tills den efter ett par mils slingrande väg, sist genom Enköpings stad, utfaller i innersta hörnet af Svingarnsfjärden. I sednaste åren har man genom uppmuddring åter gjort den

segelbar inemot staden. Om man inberäknar några mindre tillflöden till samma fjärd, blir detta vattendrags hela flodområde en half till en mil bredt, och 2 mil långt, utan betydlig sänkning, likasom alla inom länet. Hit höra, med en medelhöjd, för olika socknar, af 30 till 90 fot öfver Mälaren [1]), Sparsätra, Wårfrukyrka, Tillinge, Svingarn, Thęda och Näs socknar, hela eller delvis, alla hörande till Åsunda härad, och begränsade i söder af Ox-, Hjulsta- och Oknebo-fjärdarne, samt omfattande åtskilliga smärre öar.

Inom Trögds härad uppkomma flera mindre vattendrag, genomskära det mest i sydostlig rigtning, och utfalla i Mälarfjärdar, efter ungefär en mils lopp: tvenne i Ekaviken af Stabyfjärden, det ena genom Blackfjärden och andra nu mestadels uttappade sjöar; ett går till Torsvi-, ett till Gryta-, ett till Hummel, ett till Sishammars-vikarne, alla af Norra Björkfjärden. Ännu ett, som utfaller i Hjelstaviken, hvilken genom Boviken sammanhänger med Norra Björkfjärden, utgör till en del gränsen mellan Trögds och Lagunda härader, men har sitt upphof i det sednare. Till samtliga dessa vatten höra, inberäknade Oknön, Arnön och Grönsön, den sistnämda i Grönsöfjärden, ett område af nära 2 mil i bredd, och 2 till 3 i längd, omfattande Arnö, Kungshusby, Thorsvi, Weckholm, Hacksta, Löth, Lillkyrka, Wallby, Boglösa, Willberga, Litslena och Husbysjutolfts socknar af Trögds härad, samt delar af Biskopskulla, Fröslunda, Girista och Hjelsta i Lagunda. Landets medelhöjd beräknas, kanske för högt, från 50 till 120 fot.

Håbo och Bro härader hafva likaledes blott små vattendrag, som efter högst en mils lopp eller mindre utgå åt alla håll till Mälarfjärdar: ett till Kalmarviken af Norra Björkfjärden; tvenne till Brofjärden, det ena från Örnässjön; ett till Görväln, alla söder ut; vidare ett från Lejondals-

[1]) Denna och följande beräkningar af medelhöjden äro uppgifna efter *Forsells* Anteckningar, 1836. De synas ofta nog vara för högt tilltagna.

sjön norr ut till Sigtunafjärden; och några mindre till Ullfjärden, som åt norr genom Warpsund sammanhänger med Arnöviken vid östra sidan af Lagunda härad, hvarifrån ock ett mindre vatten går till samma vik. Dessa vattendrags samtliga flodområde, inberäknade Däfvensö, Ådö, Stäkes-ön m. fl., upptager ungefär tre mil i längd från sydost till nordvest, med en till halfannan mils bredd från sydvest till nordost. Hit höra, med en medelhöjd af 50 till 70 fot, Öfver- och Ytter-Gran, Kalmar, Tible, Håtuna, Häggeby och Sko socknar af Håbo härad, samt Låssa, Bro, Näs och Ryd af Bro härad, slutligen Kulla af Lagunda.

Ett vida mera betydande vattendrag, ej utan lutning, bilda sjelfva de Mälarfjärdar, som utgöra dessa häraders östra gräns, nemligen Ekoln, Skofjärden, Erikssund, Bondkroken, Sigtunafjärden, Skarfven och Stäkessund, hvarigenom alla de nordligaste Mälarvattnen utgjuta sig i Görväln, efter kanske 5 mils väg, räknadt från öfversta ändan af Ekoln. Erikssund och Stäket hafva strömdrag.

Örsunds-ån, åter blott i sitt nedersta lopp, ungefär 1½ mil långt, hörande till detta län, kommer från Thorstuna härad, och går dels genom Lagunda härad, dels, från och med Alstasjön, på gränsen mot Hagunda, alltjemt från vester till öster, tills den utfaller i Låstaviken, som genom Gåran står i förbindelse med Arnöviken i söder, och genom Oxen med Ekoln i öster. Ån mottager ett sydligt tillopp längst i vester, och trenne nordliga, ett på gränsen till Thorstuna härad, och de andra från detsammas östligaste hörn, hvaraf det ena, Lillån, från Bysjön. Till sistnämda tillflöde kommer en större gren från Lill-, Strand- och Stennäs-sjöarne, samt en mängd mindre i de skogiga gränstrakterna af Hagunda härad. Örsunds-ån är numera segelbar blott ¾ mil från dess mynning, till Örsunds bro, och äfven detta ej utan upprensning i de sista åren. — Ännu en annan å från Hagunda härads nordligare trakter utgår i Låstaviken, nemligen Säfva-ån, som dels från Arf-, och Bred-sjöarne, dels från Li-, Mo- och Gris-

sjöarne m. fl., går hufvudsakligen åt sydsydost. Till sjelfva Örsunds-åns område kunna räknas Herkeberga af Trögds härad, Långtora, Biskopskulla, Fröslunda, Girista, Fitja, Holm och Nysätra af Lagunda, samt Gryta och Tible af Hagunda, hela eller delvis, tillsammans upptagande 2 mil i längd, ungefär 1 i bredd från norr till söder. Till Säfva-åns område, minst 2 mil långt från norr till söder, och knappt 1 mil bredt, höra hufvudsakligen Järlåsa, Åland, Tible, Hagby, Gryta, Ramsta, Balingsta och Åker af Hagunda. En vestligare socken af samma härad, Dalby, omgifver ett mindre vattendrag, som utfaller i Ekoln. — Alla sednast nämda länders medelhöjd beräknas från 30 till 180 fot.

Till sistnämda fjärd går dessutom först ett litet vatten från Sätrasjön i Näs socken af Ulleråkers härad; — dernäst Läby-ån, som från Börje- och Fiby-sjöarne i samma härad går åt sydost genom Ekeby sjö, och derpå först åt öster, sist åt söder, upptagande ett område af 2 mils längd, med mindre än 1 mils bredd, hvartill hör en del af Jumkil, hela Wänge och Läby, samt en del af Bondkyrkosocken, alla af nämda härad; och slutligen — Fyris-ån, som med sina grenar, hvaraf fyra äro nära nog så betydliga, som hufvudån sjelf, upptager mellersta delen af länet. Den vestligaste af dessa grenar, Jumkils-ån, kommer från Tarmlången och andra småsjöar vid gränsen mellan Thorstuna och Hagunda härader, går genom Siggfora- och Östfora-sjöarne i yttersta norra hörnet af det sednare, skär likaledes hörnet af Ulleråkers härad, går in i Bälinge, allt öster ut, bildar derpå, under sydostligt lopp, gränsen mellan de två sistnämda häraderna, mottager från nordvest Bälings-ån från vidsträckta kärr kring sjön Bången, samt utfaller, efter ungefär 3 mils väg, i Fyris-ån, midt för vestligaste gränsen af Waxala härad, 1½ mil från Ekoln. — En mil nordligare utfaller Björklinge-ån, som bildas af Wilsåkers-ån från Bälings härad, och Wisjö-ån från Welången och Wisjön i Norunda, och under sydostligt lopp utgör gräns mellan dessa 2 härader, tills den efter 2 mils väg

träffar Fyrisån. — Åter en mil nordligare utgår den mera långväga Wendels-ån. Denna kommer från Gård- eller Tobosjöarne på gränsen mellan Örbyhus och Olands härader, går åt öster till Tegelsmorasjön inom det sednare, och mottager der ett nordligt tillflöde från träsk, som äfven hafva aflopp till hafvet genom Strömarns eller Hilleboda-ån. Derpå går detta vattendrag söder ut genom den långa och smala Wendelsjön, och den mindre Burungesjön, vidare åt sydost genom Norunda härad, der Långsjöns vatten tillstöter från vester, och förenar sig med Fyris-ån midtför vestligaste hörnet af Rasbo härad.

Sjelfva Fyris-ån kommer från en mängd, i betydlig mån genom menniskohand bildade eller förenade sjöar i Olands härad, samt Dannemora och Löfsta tingslag: såsom Lillbiasjön i norr, vid ändan af en af de få bergdalar, som detta län företer; den af flera smärre sjöars förening uppkomna Österbydamm och Hammar-dammen i söder, i hvilken sednare ett ännu sydligare tillopp möter, från Rastsjön, på gränsen till Rasbo härad, samt Slagsmyran. Båda grenarne förenas i Filmsjön, hvars vatten går åt vester till Grufsjön, och derpå åt söder till den långa Dannemorasjön, som åter från öster mottager Harviken, hvilken ock står i förbindelse med Slagsmyran. Alla dessa sjöars yta ligger föga under landets medelhöjd, äfven föga under mellanliggande åsars. Från Dannemorasjön går ån först vidare söder ut genom Stock- och Knifstasjöarne samt Wattholma bruksdamm, alla i Norunda härad; böjer sig derpå småningom åt sydvest, under flera krökningar, utgörande gränsen för Norunda och Bälinge härader mot Rasbo och Waxala, och mottager efter hvarandra från nordvest de förut nämda Wendels-, Björklinge- och Jumkils-åarne; vänder sig slutligen åt sydost, mellan Ulleråker och Waxala härader, går genom Upsala stad, bildar sjöarne Lilla och Stora Föret, af hvilka den förra mottager åns enda tillflöde af betydenhet från östra sidan; samt utfaller, efter kanske 7 mils väg, i Ekoln vid Flötsund.

Fyrisåns östliga tillflöde heter Funbo-ån. Denna upprinner i Närdinghundra härad af Stockholms län, och kommer in i Rasbo härad genom Långsjön, der den från norr mottager ett nära 2 mils långt tillflöde; den går derpå åt sydvest till den långa Funbosjön, der ett mindre vatten från Tomtasjön i vester tillstöter; vidare åt söder och sydvest, åter förstärkt af tvenne små vatten från vester, och ett från öster, från sjöarne Ramsen, Trehörningen och Gorren, samt utgör gräns mot Långhundra härad af Stockholms län; slutligen tager den en vestlig rigtning genom Waxala härad, tills den utfaller, som sagdt är, i Lilla Föret, efter 2 till 3 mils väg inom länet.

Till Fyrisåns månggreniga, och derför vidsträckta flodområde, af minst 6 mils längd från norr till söder, och 2 till 5 mils bredd, höra här, utom en del af Järlåsa socken i Hagunda härad, hufvudsakligen Jumkil, Börje och Bondkyrke socknar af Ulleråker; Bälinge, Åkerby och Skuttunge af Bälinge; Björklinge, Ehrentuna, Lena, Wiksta och Tensta af Norunda; Wendel af Örbyhus; Tegelsmora, Dannemora, Film och Morkarla af Olands härad samt Dannemora och Löfsta tingslager; Kil, Rasbo och Funbo af Rasbo; samt Gamla Upsala, Waxala och Danmarks socknar af Waxala härad. Oaktadt denna temligen betydliga omfattning, är dock vattenmassan, äfven i sjelfva hufvudån, ungefär som i Uplands åar i allmänhet, ganska ringa, utom under höst- och vårflöden, eller när ovanligt regnig sommar inträffar, då åter öfversvämningar förekomma i lågt belägna trakter, såsom Kungsängen vid Föret o. a. Den egentliga strömfåran är gemenligen djup och smal, mellan låga och sanka, eller höga och branta stränder, men igengrundad här och der, så att segelfarten blott genom muddring kan hållas öppen ½ mil från Flötsund, till Upsala stad. Sänkningen i alla dessa vattendrag är obetydlig, kanske 100 fot, eller något deröfver, ehuru de på flera ställen, vid sågar, qvarnar och andra vattenverk, Fyrisån sjelf äfven vid tvenne jernbruk, och i Upsala stad, hafva mera eller mindre ansenliga fall. Landets

medelhöjd beräknas, för olika socknar, från 30 till 300 fot, det sistnämda utan tvifvel för högt tilltaget.

Af de vatten, som inom eller ifrån detta län utgjuta sig i hafvet, är det vestligaste helt obetydligt, kommer från sjön Trosken i Gefleborgs län, och utgår genom yttersta hörnet af Elfkarleby socken i Örbyhus härad, vid Harnäs masugn. Dernäst följer den ansenliga Dalelfven, som under sitt nedersta lopp från Hedesundafjärden, ungefär 3 mil långt, går igenom nämda härad i rigtning mot nordnordost. Den bildar flera sjöar, sönderdelade af öar och holmar, eller skiljda från hvarandra genom forssar, och ända till Elfkarlö bruk omgifna af lågt land, som öfversvämmas, till större eller mindre vidd, under de tre gånger om året inträffande flodtiderna: nemligen Bäckfloden efter islossningen i de närmaste bäckarne, dernäst Dalfloden från åarne i Dalarne, och slutligen Fjällfloden från de aflägsnare fjällen vid Norges gräns. Nästan hela elfvens område inom länet, af knappt en mils bredd, är emellertid ett slags högland: vattnet sjelf har nemligen vid Söderforss bruk 173 fots höjd, i Untrafjärden 153, ofvanför forssen vid Marma 108, ofvanom Elfkarlö bruk 104, nedom Tanforssen 73, ofvanom Elfkarleby fall 63, och nedom detsamma 12 fot. Här förenar sig elfven till ett helt, af inskränkt bredd, men delar sig åter, en half mil längre ned, vid sitt utlopp i hafvet, kring några holmar. Man kan räkna till dess område en mindre del af Tierp, hela Söderforss och större delen af Elfkarleby socken, alla i vestra delen af Örbyhus härad.

Från Wåla härad af Westerås län, och sjön Temnaren vid dess gräns, kommer Tierps-ån, går först åt nordvest genom kärr, derpå mest åt nordost, mottager flera små tillflöden, äfven från träsk, kring Tösjön, Wisjön och Wiggen, Träsksjön och Sandbysjön, alla i vester, drifver tvenne jernbruk, utom andra vattenverk, och utgår vid Carlholms bruk i Wesslands- eller Löfstafjärden, efter ungefär 4 mils lopp inom detta län; till dess flodområde hörer hufvudsakligen midten af Örbyhus härad, eller Tierp, Tolfta och Wesslands socknar,

till en bredd af ungefär 1½ mil, med en sänkning af omring 70 fot i sjelfva dalgången, och en beräknad medelhöjd för landet af 100 till 200 fot. — Östligare utfaller i samma fjärd den mindre betydliga Hilleboda-ån, som kommer från sjön Strömarn på gränsen mellan Örbyhus härad och Dannemora tingslag, der dess källor sammanfalla med Wendelsåns; den går för det mesta norr ut, mottager små tillflöden från ömse sidor, drifver åtskilliga verk, samt utgår efter ett par mils väg genom Löfsta socken, hvaraf största delen, ej en mil bred, med 60 till 90 fots medelhöjd, hör till dess område. — Längst i nordost är ett af kärr, mera än af sjöar bestående vattensystem, hvartill höra Barknåra-, Lönn-, Fomar- och Hjelmunge-sjöarne, med utlopp genom Slada-ån till Slada-viken af hafvet; men en del af Barknårekärren hafva äfven ett annat, gräfvet utlopp till den sydligare Barknåra-viken. Hit hör blott största delen af Hållnäs socken i Löfsta tingslag, ungefär 2 mil lång från nordvest till sydost, och en mil bred, med högst 100 fots medelhöjd. — Längre i söder går Löfsta- eller Forssmarks-ån. Den uppkommer från träsket Floran, går genom Äng- och Wika-sjöarne åt nordost till Finnsjön, som mottager tillflöde från Fälaren i vester, bildar derpå de nordligare Lillvass-, Åkerby- och En-sjöarne, vänder sig från och med Löfsta bruksdamm åt öster, går genom Skälsjön och Ålsjön, och derifrån åt sydost till Forssmark i Stockholms län. I Skälsjön utfaller Tannsjön från söder, hvars dalgång å andra sidan står i förbindelse med Lillbiasjöns. Af ett östligare tillflöde ligger blott sjelfva upphofvet, Ängsjön, till en del inom Upsala län. Hela flodområdet, här öfver 2 mil långt och 1 mil bredt, upptager delar af Film, Löfsta och Hållnäs socknar.

Till samma trakt, som sistnämda å, men från helt olika ursprung, går den s. k. Olands-ån, en af de betydligare i hela Upland. Den upprinner från Ofvansjön långt öster ut i Rasbo härad, går åt norr till Olands härad, och genom Lydingesjön, mottager ett nordligt tillflöde, vänder sig derpå

åt nordost och bildar Tåsjön, förstärkes ytterligare från norr, böjer sig åt öster, och går genom Stamsjön, som mottager Wiksjöns vatten från söder, samt genom norra ändan af Ginningen, allt på gränsen till Närdinghundra härad, hvarifrån ock flera tillflöden komma. Från sistnämda sjö tager ån snart en nordlig rigtning, förstärkes från Mörtsjön i vester, bildar under en mils väg gränsen mot Frösåkers härad af Stockholms län, upptager Gimo bruksdamms vatten, äfven från vester, och ej utan sammanhang med Österby-vattnen, och går slutligen in i nyssnämda härad. Hela dess lopp inom Upsala län är ungefär 4 mil långt, flodområdet 2 mil långt och lika bredt, omfattande, med en beräknad medelhöjd af 180 till 300 fot, hufvudsakligen Stafby, Tuna, Alunda, Morkarla, Ekeby och Skefthammars socknar, alla af Olands härad. — I länets östligaste hörn, bortom Olands å, der den går ut ur Ginningen, ligger slutligen en del af den långa sjön Wellen, på gränsen till Närdinghundra härad, genom hvilket den har sitt utlopp.

Af ofvanstående synes att Upsala län har en stor mängd vattendrag, men, som redan antydt är, alla utom Dalelfven af obetydlig vattenmassa, långsamt framflytande genom sanka skogsbygder eller på öppna slätter, och med ett högst oregelbundet lopp, i ofta vexlande rigtningar; så att landets hela höjd- och dalsystem är utan skarpt bestämda drag, likasom utan ansenliga dimensioner. — Ej beroende af detsamma, fastmera i ofta motsatta rigtningar, men mera reguliert, och med ej mindre betydenhet för de särskildta orternas naturbeskaffenhet, gå flera sandåsar igenom länet, mest från norr till söder. Den betydligaste kommer från Gefleborgs län, afbrytes af Dalelfven vid Elfkarleby, går åt sydost tvärt igenom hela Örbyhus härad; mötes vid Tierps kyrka af en gren från Wesslands socken i nordost, och vid gränsen till Norunda af en annan från Tegelsmora och Wendels socknar; fortgår tvärt igenom sistnämda härad till östra ändan af Bälings, och den vestra af Waxala, der åter en gren möter utefter Fyrisån, ifrån Tensta socken; följer derpå nämda å på vestra randen, bildar Kungsparken vid Upsala, och går

vid Flötsund inåt Stockholms län. Men en gren uppgåer i Sko-bygden, vid Gårans och Arnöfjärdens östra strand, samt vid Ullfjärdens vestra, går genom Kalmar, Bro och Låssa socknar till Mälaren, och bildar åtskilliga öar mellan Norra Björkfjärden och Brofjärden. Mindre betydande för detta län är en sandås, som från Thorstuna härad går inåt Åsunda, följer dess gräns mot Lagunda, genomskär östra delen af Wårfrukyrka socken, bildar till en del grunden för Enköpings stad, och återfinnes slutligen i Mälarens öar.

För jord- och berg-arternas inbördes förhållanden, och landets deraf följande mottaglighet för mensklig odling, är länets fördelning vester och öster om Fyris-ån, samt inom den vestra delen, norr och söder om Örsunds-ån mest betydande [*]). »Nordens äldsta grundberg, den Röda Graniten, upptager så allmänt vestra länets norra del, att undantagen äro för obetydliga att här särskildt uppräknas. Den utgör länets mest öfver hafvet höjda del, isynnerhet emot Dalelfven, och bildar ett mera eller mindre kuperadt land, som särdeles mot Westmanland och Gestrikland är sandfylldt och skogbeväxt; men ju närmare mot Fyris-ån, desto mera vidga sig dalbottnarne emellan kullarne till odlingsbarare land, som slutligen i hufvuddalen antager karakteren af slättland, isynnerhet i Bälinge, Ehrentuna, Lena och Tensta socknar; äfvensom uti en del af Läby, Ramsta, Gryta, Balingsta, Åker, Dalby och Näs, omkring Ekoln och Låsta-viken belägna socknar, der berggrunden är syenit.»

»Vestra Uplands södra del har grå granit och gneis till berggrund, som emot Låsta-viken, genom upptagande af hornblende, blir syenit-artad. Här som vanligt bildar den ett flackt och vågigt, med glesa kullar bespäckadt land, hvars allmänt odlade dalar sällan uppnå 30 fots höjd öfver hafvet.»

---

*) Det nästföljande är uppsatt, och benäget meddeladt af Berghauptman J. H. af Forselles i Sala, jemte en inledande framställning af vattenfördelningen, hvarur ock åtskilliga drag till det ofvanstående äro lånade.

»Länets östra del, emellan Fyris-ån och Roslagen eller Stockholms län, företer deremot mera omvexling: utefter Fyris-ån, alltifrån Håkansbo och Tannsjön, i dalens norra ända, ned till Lagga-ån i Waxala och Dannemark, sträcker sig, efter dalens östra sida, på en bredd af $\frac{1}{3}$ och $\frac{1}{2}$ mil, en rygg af någon gång kalksten, men merendels hälleflinta, som, ehuru låg och föga utmärkt, likväl fördelar länets nordöstra vattendrag till Roslagen, och föranleder de sydöstra att, medelst en omväg åt Funbo, kringgå den i Waxala och Dannemark, ända mot Lagga socken, sig utvidgande ryggen, för att sedan genom Funbo- eller Lagga-ån återkomma till Fyris-ån nära dess utlopp i Dannemark. Uti denna rygg äro de grufvor belägna, som gifva det verldsbekanta Dannemora-jernet. Öster om Flintryggen återfinner man den röda graniten i Morkarla, Alunda, Ekeby och Tuna socknars mera kuperade land; men i Kil, Stafby, Rasbo och Funbo har man ett kullbeströdt gneissland, med öppna dalar.»

»Ehuruväl fruktbarhetens aftagande inom granitbergena, relativt till den öfriga berggrunden, är ögonskenlig, och dess många sandfyllda trakter förblifva skogsland, så förekomma likväl äfven derinom icke så obetydliga lerfyllda bassiner, som jordbruket redan tillegnat sig; många äro dock ännu föga vidrörda, af dem som i detta klimat, åtminstone med tiden, kunna blifva försäkrade mot den frost, som gerna vill härflyta af granitbergens benägenhet att innesluta underjordiska dess fördjupningar befintliga vattensamlingar. Det öfriga landets fruktbarhet, som uti de till stora slätter utplanerade dalbottnarne kring Fyris-ån är så öfvervägande, härleder sig icke blott af en fruktbarare berggrund, utan hufvudsakligen från den stora inundation, som fordom egde rum, då enligt många efterlemnade märken, Mälaren vid Stockholm och Södertelje var uppdämd till mera än 100 fot öfver dess nuvarande vattenyta, och under hvilken period dessa trakter erhöllo den fertila betäckning af snäckblandad lera, som man ännu finner, af plogen orörd, vid stränderna kring Fyris-ån nedom Upsala, och som i förening

med det mildaste klimat i mellersta Sverige, gjort Mälare-dalen i allmänhet till en af de fruktbaraste delar af landet.»

»Till teckniska behof lemna bergen, utom den så värderade jernmalmen, som hufvudsakligen brytes i Dannemora, Film, Löfsta och Hållnäs socknar, endast kalksten från Gökum i Dannemora, Solberga i Wendel, och Wattholma i Lena socknar.»

Klimatet, som i bredd med berg- och jord-arter för vextligheten är afgörande, gynnas här af landets nästan insulära läge, och dess ringa medelhöjd öfver hafsytan. Vid Upsala, nästan i midten från norr till söder, visserligen nära sjön, men i en för nordanvinden öppen, slät dalgång, är medeltemperaturen för jord och vatten blott några få minuter lägre än vid Hufvudstaden längre i söder, mellan Saltsjön och Mälaren. De delar af Upsala län, som ligga utmed eller omgifna af de större Mälarfjärdarne, i jemnbredd med Stockholm, torde hafva i det närmaste samma medeltemperatur som denna stad. De nordligare bygderna åter ligga emot Saltsjön; och de inre slutligen, på föga afstånd, äfven de, från vattnen, och med ringa upphöjning öfver slätterna å ömse sidor, kunna ej betydligt skilja sig från dem i klimatiska förhållanden, så vidt ej de kärriga skogsmarkerna förorsaka sänkning i värman. Snö och is begynna väl gemenligen något tidigare, och försvinna sednare uppåt landet, än nedåt de stora vattnen; särdeles islägga sig sjelfva Mälarfjärdarne sent nog, ofta först vid årets slut; men deras is trotsar deremot merendels det egentliga vårflödet, viker blott för den starkare Aprilsolen, och fördröjer, genom vindarnes afkylning, vegetationens fortkomst för hela landet.

Tillämpar man hvad sagt är om jordmån och klimat i allmänhet, och den af båda beroende vextligheten, på länets särskildta delar, kan man räkna dessa förhållanden såsom missgynnande egentligen blott för de högre delarne af Hagby, Tibble, Åland, nästan hela Järlåsa, delar af Jumkil och Tierp, nästan hela Elfkarleby, halfva Wessland och Tolfta, nästan hela Hållnäs, och en stor del af Morkarla; der mindre den föga betydande medelhöjden, än rikedomen på nästan stillastående

vatten, eller jordens sandhaltighet, eller mullens tunnhet ofvanpå bergbällen, eller allt detta på en gång hindrar kulturens framsteg. I de lägre delarne af samma socknar, och i de närmast nedanföre belägna, särdeles af Rasbo och Olands härader, samt de norra tingslagerna, äro nämda egentliga hinder af naturen eller genom mensklig flit försvunna eller minskade; leran är der ock rådande öfver svartmylla, klapper och sand, men ej utan blandning med dem. På den öfriga rätta slättbygden i Åsunda, Trögds och Waxala härader, samt delar af Hagunda, Lagunda, Ulleråker, Bälings och Norunda, der läget mot sjön eller i öppna slätter göra klimatet mildast, är ock jordmånen den bästa, en hård och styf lera, starkt drifvande, så snart ej alltför ihärdig torka eller väta förstörer vexten i dess brodd, eller i dess mognad.

Upsala läns Flora är derföre ock bland de rikare i Sverige, eller åtminstone Uplands i sin helhet den rikaste i det egentliga Svealand. Den beräknas omfatta öfver 700 phanerogamer, och deraf torde väl ej många saknas inom detta län, med dess omvexling af lera, berg och sand, af strandbygder vid sött och salt vatten, af slätter och skogsmarker. Mellersta Sveriges vanliga trädslag finnas här alla, äfven eken, ehuru den synes föga trifvas, utom på öar i Dalelfven. Tall och gran utgöra mestadels skogarne, dernäst björk och asp; men föga återstår af fordom större skogstillgångar. Äfvenledes äro de för samma del af riket vanliga sädesslag, hvete, råg, korn och hafre här mera eller mindre allmänt och med framgång odlade, och länet räknas bland Sveriges rikaste sädes-orter.

På mineralhaltiga källor är ingen brist, ehuru för närvarande knappt någon mera än den utanför Upsala stad belägna i större mån begagnas. Af källor för vanligt dricksvatten äro äfven de i Upsala befintliga mest ryktbara, för godhet eller rikedom.

Upland, och ej minst den del deraf, som nu utgör Upsala län, är ostridigt bland det egentliga Sveriges först bebygda orter. Framför allt gäller detta om trakten utefter Mälarens norra strand, och kring dess nordliga fjärdar, samt deri utfallande åar, Fyris och Örsunds. Det är ett bland grafhögarnes, runstenarnes [3]) och sagominnenas rätta hemländer. Äldst kanske af alla är Håbo härad — i dess fordna vidd, omfattande äfven Sankt Pehrs, Wassunda och Haga socknar öster om Skofjärden, och troligen det nuvarande Bro härad — såsom det ock i äldre jordeböcker innehar första rummet, och genom sitt läge mellan vatten, fordom sannolikt på alla sidor, har egnat sig väl för tidig kultur och tidigt vikingalif. Håtuna (*Hatunir,* de höga gårdarne) synes ha varit dess rätta konungagård, i hvars nejd, vid det ännu i jordaboken så kallade För Sigtuna (de gamla sjögårdarne) [4]), sednare Signildsberg, Oden eller den bosättning, som hans namn företräder, kanske först slagit sig ned, ofvanför det yngre, sedermera ryktbara Sigtuna. Vid det förra vilja ock flera söka det Birka, eller den köpstad, der christendomen först blifvit för Svear predikad; och några söka på sjelfva Håtuna sätet för Konung Björn »at Haugi». Det vissa är, att hela denna bygds minnen gå långt bortom all säker historia. Likaledes det längre upp belägna Upsalas, der sagan låter Odens närmaste efterföljare slå sig ned, utan tvifvel vid det nu s. k.

Gamla

---

[3]) *Liljegren* beräknar de "jordfasta runmonumenternas" antal i Upland till 822, i det öfriga Svealand till 270, i Norrland till 47, i Göta rike och Gottland till 595, i Skåne m. m. till 71, i Norge till 90, i Danmark med dess öar till 143, i England m. m. till 9. Men vid allt detta måste anmärkas, att L:s uppgifter äro hemtade ur källor, som om de ock för sin tid voro temligen pålitliga, likasom de utgått ur ett nit, i vår tid ej att återfinna, de dock numera ej kunna ega fullt vittnesbörd, i det mycket, kanske hälften af hvad fordom funnits af runmonumenter, redan är förstördt. Detsamma gäller om grafhögar och andra fornminnen; hvarföre önskligt vore, att allt dylikt snart, och innan det blir försent, finge undergå en sammanhängande revision, å statens sida föranstaltad.

[4]) *Sictonia antiqua* förekommer uttryckligen år 1315, se Diplom. Suec. N:o 2032.

Gamla Upsala, hvars högar äro de ansenligaste i Sverige. Beprisade af sagan äro ock Fyris-åns stränder, *Fyrisvall*, och *Ullarakir*, sannolikt det nuvarande Ulltuna, samt flera andra ställen i samma och i andra nejder.

Ej mindre förekommer i de äldsta skriftliga handlingar en stor mängd ortsnamn, utvisande Svealands äldsta städer, kloster och kyrkor, Sigtuna, Upsala, Enköping, Wiby, Sko, Hagby m. fl., och klostrens eller kyrkornas tillhörigheter; och särdeles i 1300-talets diplomer återfinner man de äfven i de samtidiga gamla lagarne förekommande tre Folklanden, Uplands ursprungligen särskildta beståndsdelar, *Tiundaland, Attundaland* och *Fjerdhundraland*, med deras olika Hundaren eller härader, hufvudsakligen de nuvarande, utom i norr, samt *Roden*, Roslagen, utefter kusten; allt i bredd med en ej fullt dermed öfverensstämmande kyrklig indelning i *provinciæ* (prosterier) och *parochiæ* (socknar) *). Af alla socknar, som nu finnas i länet, saknar man i dessa gamla handlingar ej någon alldeles, utom tvenne, Elfkarleby och det

*) I kyrkligt hänseende har *Tiundia* omfattat: *Habohundæri*, nuvarande Håbo härad med ofvannämda tre socknar öster om vattnen; *prov. Hagund*, nu Hagunda, jemte *Aggaholm*, nu Holms socken af Lagunda; *Ullarakir*, nu Ulleråker, utom dess andel i Jumkil; *Belling*, nu Bälinge med hela Jumkil; *Waxaldh*, nu Waxala; *Norundh*, nu Norunda, samt Dannemora och Film socknar; *Wendil*, omfattande större delen af nuvarande Örbyhus härad, nemligen Wendel, Tierp och Tolfta, samt dessutom Tegelsmora, och tre socknar af Wåla härad utom länet; *Rodhin*, innehållande Wessland, Löfsta och Hållnäs, samt 4 socknar af nuvarande Frösåkers härad utom länet; *Oland*, lika med det nuvarande egentliga Olands härad; *Resbohundæri*, nu Rasbo; dessutom *Nærdinghiahundæri* och *Gestricaland*, åter utom länet. (Under Tierp och Wessland innefattades hvad nu är Söderforss och Elfkarleby). Af *Attundia*, som för öfrigt sträckte sig öfver hvad nu är största mellersta delen af Stockholms län, höra hit blott Bro härads nuvarande 4 socknar, då delar af *Brohundæri*, som äfven innehöll större delen af nuvarande Färentuna härad af Stockholms län. *Fiædhrundia* slutligen omfattade *prov. Trøghd*, nu Trögd, med *Alsnø*, nu Adelsö socken af Färentuna; *Aashundæri*, nu Åsunda; *Laghund*, Lagunda utom Holm; dessutom *Simbohundæri* och *Thorsakir* utom länets nuvarande gränser.

i nyare tider bildade Söderforss; och det förra namnet finnes såsom ortsnamn. Många socknar, som nu äro annexer, hade då egna *curati*, kyrkoherdar. För de flesta pastorater har man uppletat sådana från 1300-talet, kaplaner från det i kyrkans häfder betydelsefulla året 1593. — Den verldsliga indelningen synes hufvudsakligen deruti hafva afvikit från den kyrkliga, att Roden blott i den förra, i viss mån, utgjort ett eget för sig, åtminstone i afseende på krigsutrustning, i det att derifrån utgick skeppsmanskapet, likasom det egentliga krigsmanskapet ur Folkländerna; hvaremot den förras särskildta delar lydt under de sednares folklandsting, likasom under deras prosterier *). Tiundalands Roden sträckte sig utöfver hela Gestrikland.

I hufvudsaken instämma med de vittnesbörd, som skriftliga dokumenter gifva, äfven traditionela uppgifter om Folkländernas gränser: att Tiundaland åt sydost sträckt sig till Stäket, åt sydvest till Örsunds bro, och Fierdhundraland derifrån till *Sævu* ström, Sagån, i vester; och att det förras norra gräns gått genom Skepthamar och Wendel, ursprungligen blott till *Olanda mor* (den oländiga skogen eller Olands skog, redan på 1300-talet Morkarla socken af Oland), ett betecknande namn för dessa inre trakters sednare odling. Om nemligen hvad som är sagdt om diplomernas rikedom på gamla ortsnamn, egentligen gäller de södra slättbygderna, i mindre grad den norra skogs- och skärgårdstrakten gäller det minst den nuvarande bergslagen på sjelfva landthöjden, hvars odling till ej ringa del daterar sig från de sista seklerna, då utlänningar här först

---

*) För öfrigt är ofta svårt nog att urskilja verldslig indelning från kyrklig, och i och emellan båda förekomma en mängd särskildta afvikelser: så benämnas Tierp och Tolfta tillsammans en gång *prov. Tierp*, likasom *Valir et Vendil* motsvarar förut nämnda *Vendil*, och *Valir* ensamt förekommer såsom omfattande sannolikt nuvarande Wåla härad; Jumkils socken föres någon gång till Ulleråkers härad, en del af Börje till Waxala, en del af Waxala socken till Rasbo härad; Oland utsträckes öfver Hökhufvud, nu inom Närdinghundra härad, o. s. v.

gåfvo rätt lif åt den industri, som nu gör denna ort till en af de vigtigaste i riket. Samma resultat vinnes, om man ser på befolkningens olika täthet i de särskildta orterna; ty om ock jordmånens olika mottaglighet för kultur har mycket inflytande på folkmängdens tillvext, så uppsökes och upptages å andra sidan alltid den jord först, som är för det mest odlande af alla yrken, åkerbruket, den mest tjenliga. Och just af detta skäl har odlingen i alla härader på länets fasta land synbarligen utgått uppefter och från vattendragen inåt skogsbygderna, ty de ligga alla i långsträckt form utefter åarne eller deras grenar. För öfrigt gäller kanske för nästan alla delar af detta län, om någorstädes i riket, att de fordom en gång varit nära nog lika tätt bebygda som nu, att döma äfven af folksägner, som, ej utan grund af tydligen sig företeende spår, omtala och utvisa mången bygd, som varit odlad, men i följd af pest eller krig, såsom under K. Carl XII:s tid, blifvit ödelagd, och nu är öfvervext af skog.

De förändringar, som af Sverige småningom gjort ett rike, framstå naturligt nog i Upland bestämdare än någonstädes annars: så Upsala konungadömes utsträckande öfver Folklanden först, och dernäst vidare omkring; ehuru ej utan omvexling, för de inre strider, som christendomens införande framkallade, och som här räckte öfver tvenne sekler. Så ock Folklandens och Rodens förening under en landskapslag, en af dem som förberedde en allmän landslag. Bland sednare, jemnförelsevis mindre betydande ändringar i landets administrativa indelning, hör sednast till K. Gustaf I:s tid, att de delar af Fjerdhundra och norra Tiundaland kommit under Westerås lagsaga och län, som sedermera hört derunder; åtminstone räknas de, jemte Åsunda härad, som snart återfinnes under Upland, till besagde län år 1558 [*]).

---

*) Under Upland föras då Tröghden, Enköpings stad, Lagundz och Hagundz härader, och såsom hörande till Upsala län, allt hvad nu lyder derunder och under Stockholms län norr om hufvudstaden; Olandz härad säges innehålla 7 socknar, Tierpe 2, Vendele 2, Norre Roen 7, nemligen Elfkereby, Veslandz, Hållenes, Löfsta, Dannemora, Fölm och Valij (Valö i Frösåker).

Gestrikland skiljdes under medeltiden från Upsala län, svårligen från dess lagsaga. Allt det öfriga af de tre Folklanden och Roden nämnes gång efter annan under medeltiden såsom hörande under Uplands lagman, och under befallningsmän i Sigtuna, Upsala, slutligen Stockholm, men då med det undantag, att Upsala och Örbyhus läner ofta nämnas såsom särskildta. På 1640-talet gjordes ett försök att bilda två landshöfdingedömen, Upsala och Stockholms, men det kom ej rätt till verkställighet förrän 1714, då ock förut nämda tre socknar *) af Håbo härad lades till det sednare; längre fram i samma sekel har en del af Hökhufvuds socken (Sandby åtting) blifvit utbytt mot en del af Ekeby (E. åtting). Lagsagans utsträckning synes, hvad sjelfva Upland angår, ha varit oförändrad; i nyaste tider var hela provinsen med Westmanland och Dalarne förenad till ett helt i detta afseende, tills sednast hela denna rätts-instans upphört. Domsagornas, äfvensom fögderiernas indelning har undergått åtskilliga förändringar, särdeles 1718. — Upsala stift omfattade i fordna tider, såsom nu, både de tre Folklanden och Roden i deras vidsträcktaste omfång, men dertill äfven hela det Svenska Norrland, samt det under Norge lydande Jemtland, och inskränktes först på 1640-talet till Helsinglands norra gräns. Prosteriernas fördelning har varit underkastad mycken omvexling. Erkebiskopsdömets ålder räknas från 1163; ännu några decennier längre tillbaka nämnas biskopar i Upsala, och förut åtminstone en i Sigtuna.

Upsala läns nuvarande indelning för civil förvaltning, under inseende af landshöfdinge-embetet i Upsala, är i 6 fögderier och 18 länsmans-distrikter; för lagskipning i 3 domsagor och 17 härader eller tingslager, i det 2 af de egentliga 13 häraderna, Örbyhus och Olands, sönderfalla i 3 tingslager hvar. Härtill komma i båda afseendena två städer, med hvar sin magistrat och rådhusrätt; Upsala hade till innevarande års början särskildt kämnersrätt.

*) Oftanämda tre socknar upptagas ännu i 1825 års jordebok under Håbo härad, men hafva numera både polis, lagskipning och uppbörd gemensamma med Erlinghundra härad, och torde således kunna räknas dit.

Med afseende på bergverksdriften utgör länets bergslag en del af Uplands och Roslags, som åter hör till Uplands och Gefleborgs bergmästaredöme. För medicinalvården finnas här 2 provincialläkare, i Upsala och Enköping, hvaraf den förre tillika är stadsläkare; 3 distriktsläkare, i Bro och Håbo härader, vid Gimo, och vid Örbyhus; 1 stadsläkare och kirurg, i Enköping; 1 hospitals- och 1 lasaretts-läkare, båda i och vid Upsala; samt tvenne djurläkare. Af postverket höra hit 1 postinspektor, i Upsala, och 3 postmästare, i Enköping, Ekolsund och Tierp. För öfrigt finnas inom länet 1 förste och 1 andre landtmätare, samt 6 kommissionslandtmätare; 1 öfverjägmästare, 1 salpetersjuderidirektör o. s. v.; allt utom lägre tjenstemän, eller de vid enskildta verk anställda. — I militäriskt hänseende höra hit största delen af Uplands infanteri-regemente, 957 numror; mera än hälften af Lifregements dragoner, 280 numror, utom befäl, spel etc., allt af fjerde militärdistriktet; kustorterna vid Saltsjön uppställa 61 båtsmän till Norra Roslags första kompagnie af Stockholms station. — För den kyrkliga förvaltningen slutligen hör länet till Upsala erkestift, hvaraf 11 prosterier, hela eller delvis, ligga härinom, med tillsammans 60 hela och 3 halfva pastorater, 88 socknar, allt utom smärre sockendelar.

Som vanligt äro dessa särskildta fördelningar ej alltid i öfverensstämmelse med hvarandra, minst de verldsliga å ena sidan, de kyrkliga å den andra *). Vi hänvisa till nedanstående not och hosföljande tabell.

*) Så hör större delen af Erentuna socken och halfva Lena till Norunda härad och femte fögderiet, men andra hälften af den sednare till Rasbo härad, och ½ af den förra dels till Rasbo, dels till Waxala härader, båda af fjerde fögderiet. Jumkil är deladt mellan tvenne härader och tvenne fögderier; Ekeby har ett annex, Skefthammar sin moderförsamling, inom Stockholms län. Några få hemman af Harbo socken och ett halft af Öster-Wåla, båda för öfrigt af Westerås län, höra till härader af Upsala län; till Tierp en by, som ligger inom den derifrån afsöndrade Söderforss socken, o. s. v.

Civil Administration och Landslagsjurisdiktion.

3 Domsagor.	6 Fögderier.	17 Tingslag.	86 socknar, utom sockendelar.
Bro, Håbo, Trögds o. Åsunda häraders.	Första Fögderiet.	Bro härad.	Näs, Vestra Ryd, Bro, Låssa.
		Håbo h.	Tibble, Håtuna, Häggeby, Sko, Kalmar, Ytter-Gran, Öfver-Gran.
		Trögds h.	Weckholm, Thorsvi, Kungshusby, Hacksta, Löth;
	Andra Fögderiet.		Willberga, Lillkyrka, Boglösa, Wallby, Bond-Arnö, Husby Sjutolft, Litslena, Herkeberga.
		Åsunda h.	Näs, Theda, Svinnegarn, Tillinge, Wårfrukyrka, Sparrsätra, Bred.
Lagunda, Hagunda, Ulleråkers, Bälinge, Waxala, Rasbo häraders.	Tredje Fögderiet.	Lagunda h.	Kulla, Holm, Hjelsta, Fittja, Girista, Fröslunda, Biskopskulla, Långtora, Nysätra.
		Hagunda h.	Vester-åker, Dalby, Balingsta, Gryta, Ramsta, Hagby, Tibble, Åland, Järlåsa.
		Ulleråkers h.	Näs, Bondkyrka, Läby, Wänge, Börje, halfva Jumkil.
	Fjerde Fögderiet.	Bälinge h.	Åkerby, halfva Jumkil, Bälinge, Skuttunge, (en gård af Harbo).
		Waxala h.	Danmark, Waxala, Gamla Upsala.
		Rasbo h.	Funbo, Rasbo, Kil, en del af Erentuna, halfva Lena.
Olands, Norunda m. m. häraders och tingslagers.	Femte Fögderiet.	Olands h.	Stafby, Tuna, Alunda, Morkarla, Ekeby, Skefthammar.
		Löfsta, samt Film och Dannemora tingslager.	Dannemora, Film, Tegelsmora, Öster-Löfsta, Hållnäs.
	Sjette Fögderiet.	Norunda h.	Erentuna (större del.), halfva Lena, Tensta, Björklinge, Wiksta, (några gårdar af Harbo).
		Wendels, Tierps, Wesslands o. Elfkarleby tingslager; Örbyhus härad.	Wendel, Tierp, Tolfta, Wessland, Söderforss, Elfkarleby, (en gård af Öster-Wåla).

Kyrklig Administration.	
11 Prosterier af Erkestiftet, hela eller delvis.	60 pastorater, utom delar af fyra; 88 socknar, utom smärre delar.
Håbo.	Näs och V. Ryd, Reg. 2 kl. Bro och Låssa, Patr. 2. Håtuna och Tibble, Kons. 2. Häggeby, K. 3. Kalmar, K. 3. Öfver- och Ytter-Gran, R. 2. Skokloster, P. 3.
Trögd.	Weckholm, Kungshusby och Thorsvi, R. 1. Hacksta och Löth, K. 2. Willberga, K. 2. Lillkyrka och Boglösa, K. 2. Wallby och Arnö, K. 2 Husby Sjutolft, R. 3. Litslena, K. 2.
Åsunda.	Näs, K. 3. Theda, K. 3. Tillinge och Svinnegarn, R. 1. Enköping och Wårfrukyrka, R. 2. Sparrsätra och Bred, K. 2.
Lagunda (ej helt).	Holm och Kulla, P. 3. Fittja och Hjelsta, K. 3. Girista och Gryta, K. 2. Biskopskulla och Fröslunda, R. 1. Långtora och Herkeberga, K. 2. Nysätra (med Österunda af Westerås län), R. 2.
Hagunda.	Vester-Åker och Dalby, P. 2. Balingsta, K. 2. Hagby och Ramsta, Präb. 2. Tibble och Åland, K. 3. Järlåsa, P. 3.
Ulleråker.	Näs, Pr. 3. Wänge och Läby, K. 3. Börje, Pr. 2. Åkerby och Jumkil, K. 2. Bälinge, Pr. 1. Skuttunge, K. 2.
Domprosteriet.	Upsala, Pr. 1. Trefaldighets- eller Bondkyrka, Pr. 2.
Waxala (ej helt).	Danmark, Pr. 2. Waxala, Pr. 2. Gamla Upsala, Pr. 2. Funbo, K. 2. Rasbo och Kil, K. 1.
Norunda.	Erentuna, K. 3. Lena, K. 3. Tensta, K. 2. Björklinge, K. 2. Wiksta, K. 3.
Olands och Frösåkers (ej helt).	Tuna och Stafby, K. 2. Alunda och Morkarla, R. 1. Ekeby (med Bladåker af Stockholms län), K. 3. Skefthammar (annex till Hökhufvud af samma län), R. 2.
Örbyhus.	Wendel, R. 1. Tierp, R. 1. Wessland och Tolfta, K. 2. Söderforss, P. 3. Elfkarleby, R. 3. Dannemora, K. 3. Film med Österby bruk, K. 3. Tegelsmora, P. 3. Öster-Löfsta med Löfsta bruk, P. 2. Hållnäs, P. 3.

Länets landsbygd innehöll vid 1847 års slut $4275\frac{131}{480}$ oförmedlade, $3559\frac{37}{96}$ förmedlade mantal [1]), samt 3948 lägenheter af åtskilliga slag; stadsegorna utgjorde tillsammans $57\frac{3}{8}$ mantal. År 1844 räknades [2]), på 3557,43 mantal, 1502,88 af skatte natur, 499,59 af krono, 1554,96 af frälse.

Om först ofvanstående förmedlade hemmantal för landsbygden, $3559\frac{37}{96}$, fördelas på länets hela areal, skulle uppstå ett medeltal af 77 mantal på qvadratmilen; men i de två sydligaste fögderierna, vid den egentliga Mälarkusten, gå p. m. 127

[1]) Enligt Landshöfdinge-embetets sednast afgifna femårsberättelse, hvars uppställning är följande:

	mtl.
Kungs- och K. ladugårdar .	$18\frac{1}{8}$
Derunder lydande	$6\frac{7}{8}$
Frälse Säteri	$281\frac{13}{16}$
Säteri Rusthåll	$122\frac{9}{16}$
Rå och Rör	$45\frac{1}{8}$
Frälse	$893\frac{1}{40}$
Frälse Skatte	$277\frac{49}{240}$
Krono	$23\frac{9}{32}$
Krono Nybygge	$\frac{1}{2}$
Krono Rusthåll	6
Krono Skatte	$876\frac{1}{8}$
Under bruk skattlagda . .	$\frac{5}{8}$
Krono Skatte Rusthåll . . .	$237\frac{3}{40}$
Krono Augments	$5\frac{3}{8}$
Krono Skatte Augments .	$242\frac{23}{40}$
Militie-boställen	$122\frac{3}{16}$
Civile dito	$29\frac{11}{16}$
Ecclesiastike dito	$124\frac{11}{24}$
Akademie-hemman, Fr. $23\frac{3}{8}$, Sk. $13\frac{7}{8}$, Kr. $153\frac{1}{8}$	$190\frac{3}{8}$
Hospitals- o. Barnhus-hmn, Fr. $25\frac{7}{8}$, Sk. $6\frac{1}{2}$, Kr. $14\frac{11}{24}$	$46\frac{5}{8}$
Recognitions-skatte	$9\frac{1}{4}$
S:a	$3559\frac{37}{96}$

[2]) Enligt Kommittéens för skatteförenklingens betänkande, som har följande detaljer:

	mtl.
Skatte, Vanliga o. recognitions	
tillh. enskildte	1364,57
—— allm. verk etc.	24,75
—— Säterier i ensk. ego .	113,56
S:a	1502,88
Krono, Vanliga	
Statens som innehafvas under åborätt .	32,73
dispon. af allm. verk	169,21
boställen	213,91
Statens för andra behof använda	11,50
—— Kungs- o. K. ladugårdar	18,12
—— Säterier, enskildtes .	8,74
—— boställen . .	44,88
—— Statens, för a. beh. anv.	0,50
S:a	499,59
Frälse, Allm. o. utsockne	
tillh. enskildte . . .	1167,85
—— allm. verk . .	53,12
boställen	7,
—— Säterier o. ladugårdar	
tillh. enskildte . . .	278,82
boställen	3,
—— Rå o. rör, tillh. ensk.	45,17
S:a	1554,96
S:a S:arum	3557,43

mantal på en qv. mil, i de två mellersta 101, i de två nordligaste 49; och detta lägsta medeltal gäller ock ungefär för de socknar särskildt af de mellersta fögderierna, som ligga, helt eller delvis, i skogsbygden, hvaremot de öfriga, invid sjön eller Fyris-ån, dela de sydligares ställning i detta fall, som i de flesta andra.

Fördelar man hela arealen på landsbygdens 86 socknar, erhålles till medeltal för en sockens vidd ungefär $\frac{1}{2}$ qv. mil; men i verkligheten upptaga tre socknar mindre än $\frac{1}{10}$ hvar, sexton andra under $\frac{1}{3}$, ännu sjutton under $\frac{1}{2}$, blott tolf öfver 1, och deraf tre öfver 2 qv. mil hvar. Kulla innehåller endast $\frac{1}{13}$, Tierp öfver 3 qv. mil, eller så mycket som Håbo och Bro häraders 11 socknar tillsammanstagna. De två sydligaste fögderierna, med tillsammans 31 socknar, upptaga ej fullt 9 qv. mil; det tredje fögderiet, med $23\frac{1}{2}$ socknar, nära $6\frac{1}{2}$; det fjerde, med 9 hela och 2 halfva socknar, omkring $6\frac{1}{2}$; de två nordligaste, med $21\frac{1}{2}$ socknar, omkring $24\frac{2}{3}$ qv. mil.

Folkmängden i Upsala län uppgifves för olika tider, som följer:

	1805	1810	1815	1840	1845	1848
Hela länet . . .	84,141	80,577	80,832	85,294	87,700	88,221
Landsbygden .	—	75,389	74,416	78,782	80,198	80,413
Städerna	—	5,188	6,020	6,512	7,502	7,808

Minskningen från år 1805 till 1810 förklaras lätt af 1808 och 1809 årens olyckor. Den ringa tillvext, som sedermera egt rum, tillhör minst de fyra sydliga fögderierna; från 1840 har folknummern aftagit i det andra fögderiet, från 1845 äfven i det fjerde. Orsaken härtill är att söka dels i den ständigt starka utflyttningen till städerna, och framför allt till hufvudstaden, dels, hvad särskildt angår de sista åren, i den missvext och deraf följande nöd, som 1844 och 1845 träffat orten. Olikheten åter fögderierna emellan sammanhänger med de öfriga skiljaktigheter vi anmärkt, och har sin grund hufvudsakligen i den olika höjd kulturen hunnit på ena eller andra stället, och det större eller mindre utrymme, som återstår för densamma

att inkränkta. Folkmängdens tillvext i städerna tillhör egentligen Upsala. — Fördelar man summan 80,413 på landsbygdens 86 socknar, uppstår ett medeltal af 935 personer för hvarje socken; men t. ex. Holm räknade det anförda året 265 innevånare, Tierp 5011; det sednare mera än Håbo härads alla sju socknar tillsammanstagna, eller Hagunda, eller Lagunda härads nio socknar. Fördelas åter nämda folknummer på hela arealen, blir medeltalet 1723 innevånare på qvadratmilen; men de 2 sydligaste fögderierna räknade p. m. 2299, och flera socknar öfver 3000; det tredje fögderiet 2010, det fjerde 1576, de två nordligaste 1479 på qv. milen. Minst befolkad var Jumkils socken, efter 718 personer på qvadratmilen. — Hela landsbygden öfverhufvud räknade 22 personer på hvarje hemman, de två nordligaste fögderierna 31.

Hushållens antal var år 1840 i städerna 1198, å landet 15,716, så att på förra stället 5 till 6, på det sednare 5 personer utgjorde ett hushåll. Ingångna äktenskap under de 5 åren 1836—40 voro p. m. för år 602, under det föregående qvinqvenniet p. m. 712. Antalet af personer, som lefde i äktenskap, förhöll sig till hela befolkningen som 10 till 39 i städerna, och till inemot 28 å landet. Födde voro p. m. för år, i städerna 173, å landet 2234; döde i städerna 204, å landet 1933. Men i följd af de förut nämda inflyttningar från land till stad, var verkliga folkökningen annorlunda beskaffad, än hvad häraf kunde slutas: den steg under alla 25 åren från 1815 till 1840, till 202 p. m. årligen för land och stad tillsammans, och under de sista 5 åren, 1841—45, till p. m. 283 för landet, 198 för städerna.

Proportionen mellan födde och döde af man- och qvinkön hade under åren 1836—40 varit temligen lika för stad och land. Under föregående decennier hade dödligheten visat sig relativt större å mankönets sida, särdeles i städerna; hvarför ock antalet af män år 1840 förhöll sig till antalet af qvinnor, i städerna som 28 till 37, å landet som 37 till 41. Detta förhållande af större dödlighet å mankönets sida hade ock förnyats under åren 1841—43. — Af de årligen födda voro

1840 i städerna ⅟ till ⅟ oäkta, å landet ⅟. Af hela befolkningen slutligen voro ungefär 33 procent under 15 år, 59 mellan 15 och 60, samt 8 öfver 60 år. Till 1845 hade uti sistnämda förhållanden ingen betydande förändring visat sig.

Någon klassifikation efter stånd och yrke låter sig ej rätt göra, emedan mången idkar mera än ett yrke på en gång. År 1840 beräknades de män, som innehade embete eller tjenst, till 1918; de som från sådan tagit afsked, till 1863; studerande till 938; privatas betjening utom de s. k. yrkena till 387; de som idkade handel, sjöfart och handtverk, till 1975; de bruks- och fabriksidkande till 1275; landtbruksidkare utom bondeståndet till 1571; fattige till 980; allt detta utom qvinnor och barn under 10 år. Bondeståndet utgjorde 20,203 personer af mankön, hvaraf 2649 voro bönder på egna hemman, 2220 på andras, 1462 jordtorpare, 1336 stattorpare, 96 skärbönder, 34 nybyggare sedan sista qvinqvennium, 6471 söner af allmoge i allmoges tjenst och öfver 15 års ålder, 3178 mellan 10 och 15 år, 1303 arbetsföre och 384 vanföre backstugu- och inhyseshjon, utom 1070 åldrige som lefde på undantag eller i sambröd med sina barn. Allmogens qvinnor voro 21,121, dess barn af båda könen under 10 år 11,492. Man skulle således kunna beräkna de mera eller mindre arbetsföre af de vanligen s. k. närande klasserna till omkring 60 procent. Inemot 14,000 personer äro mera eller mindre uteslutande sysselsatta med bergs- och bruksrörelsen. — Af länets samtliga hushåll för år 1840 ansågos 1532 ega utöfver hvad de till sitt uppehälle behöfde, 9846 egde detta jemnt upp, 4459 behöfde delvis underhåll, och 1077, af kanske 3 till 4000 personer, måste helt och hållet försörjas af andras medel, enskildta eller allmänna. — Enligt sista femårsberättelsen voro i städerna af 100 personer 34 frie från skatter, å landet 46.

Förmögenheten är här, som allestädes, olika fördelad i olika orter, vanligen jemnare å landet än i städerna, der rikedom och fattigdom gemenligen stå i skarpare motsats mot hvarandra. Emellertid äro detta läns båda städer, hvar i sin mån,

Vill man äfven för bedömande af folkets moralitet söka ledning i siffertal, gifver den s. k. brottmålsstatistiken åtskilligt vid handen, blott alltför litet säkert och pålitligt. Länet räknade år 1846 en anklagad för »brott eller förseelse» på 149 innevånare, en sakfälld på 183; landet särskildt en anklagad på 215, städerna en på 34; landet en sakfälld på 263, städerna en på 42. För brott sakfälld var i hela länet en på 216, å landet en på 426, i städerna en på 73. Förhållandet mellan man- och qvinkön var i sistnämda fall, å landet nästan som 5 till 1, i städerna som 6 till 1. I alla nämda fall var länet lyckligare lottadt, än riket öfverhufvud taget; och detta dock närmast efter en svår tid, då hunger och brist onekligen framkallat ett ökadt antal åtminstone af tjufnadsbrott. Gröfre brott af blodig art äro här som allestädes i aftagande, kanske ej minst i följd af minskadt fylleri.

Till Upländningens karakter, hvad detta län angår, hör omtänksamhet, ehuru mest inom det af gammalt vanda i lefnads- och bergningssätt, samt tröghet och allvar, icke utan tillsats af slughet. Frälsebonden, och ännu mera torparen, mindre oberoende och verksam för sitt eget, anses i allmänhet stå under den sjelfegande i välmåga, här och der äfven i upplysning och moralitet; gruf- och bruksarbetaren deremot, ehuru ock i andras tjenst, är på grund af gamla sedvanor, som till en del äro fästade vid utländsk härkomst, från de på sin tid ryktbara Wallonerne, merendels i bättre belägenhet, förenad med mera sjelfkänsla. Ortens soldater och dragoner hafva godt namn inom armeen. — I folkspråket har man velat anmärka tvenne olika mundarter, det fordna Tiundalands, med sin skarpa betoning af en viss stafvelse i ordet, eller ett visst ord i satsen; och Fierdhundralands, med mindre egenhet och mera språkriktighet; men båda ej utan erinringar om mycket ur skriftspråket försvunnet forn-svenskt i ord, böjningar och uttal, såsom hvarje landsort på sitt vis det ännu förvarar *).

---

*) Se *J. E. Wahlström*, Afhandl. om Uplandsdialekten. Upsala 1848.

Folkskolor äro numera inrättade i alla länets socknar, en del efter lankastermethoden; den till dem utgående allmänna afgiften stiger till omkring 8400 R:dr; dertill kommer hvad genom särskildta öfverenskommelser inom socknar, eller genom enskildtas frikostighet tillägges, för att hinna eller öfverskrida det minimum af inkomster, som för lärarne är bestämdt. Åtskilliga större bruk hafva egna skolor. Någon slöjdskola fanns ännu ej år 1847 på landet. Genom städernas läroverk är sörjdt för högre undervisning, och i Upsala stad sedan århundraden äfven för lärdomsbildning samt embetsstudier. — Fattigförsörjningen bestrides sockenvis genom utgående medel eller särskildta stiftelser. För sjukvården finnes hufvudsakligen inrättningar af allmän art: ett hospital nära Upsala stad, gemensamt för detta och närliggande läner, å hvilket p. m. 185 sinnessjuka inrymmas; ett länslazarett å samma ställe, underhållet genom årliga bidrag; och en arbets- och korrektionsinrättning, äfven nära Upsala; ett särskildt fattighospital är genom enskildt gåfva på 1600-talet grundadt i Weckholms socken, nu inrymmande 13 personer. — De flesta socknar hafva egna sädesmagasiner med betydliga fonder. Sparbanker finnas i städerna, i Tierps, Wendels, Wiksta och Elfkarleby socknar, samt vid Söderforss bruk. Brandförsäkringsbolaget för hus och lösegendom å landet hade i detta län i September 1848 ett ansvarighetsbelopp af nära 5¼ millioner R:dr för hus, $2\frac{1}{10}$ millioner för lösegendom. Mälarprovinsernas enskildta bank har ett afdelningskontor i Upsala. En äldre inrättning af obestridd fortfarande nytta är länets landthushållningssällskap, som ock i nämda stad har sin medelpunkt. Hvad för öfrigt för särskildta näringar är gjordt på offentlig eller enskildt väg, och är af någon större vigt och betydenhet, skall hvart på sitt ställe nämnas.

Upsala län har en för alla trakter gemensam hufvudnäring, åkerbruket. En annan, bergsrörelsen, är inskränkt till en del socknar, men är der af stor betydenhet, och understödd af så

tillräckligt jordbruk, att den ej af något annat behöfver bero. Mindre ansenligt är skogsbruket, och ej motsvarande ortens behof; likaledes boskapsskötseln, som nästan öfverallt är åsidosatt för jordbruket. Detta åter gifver i allmänhet taget ej blott tillräcklig afkastning, utan lemnar ock ett stort öfverskott till utförsel åt andra orter.

I länets egentliga slättbygder, af ålder odlade, har Åkerbruket redan längesedan hunnit nära nog all den vidd och omfattning det kan mottaga, åtminstone hvad den enskildtes jord angår, och äfven allmänningarne tagas fortfarande i anspråk för nyodlingar. Nästan all mark, som med förmån kan odlas, äfven ängsmark, som bättre skulle skicka sig för boskafsafvel, är till åker upptagen. De flesta äfven naturhinder, som stått i vägen för kulturen, äro undanröjda; framför allt de fordom utan tvifvel vidsträckta vattensamlingar, som dränkt de släta fälten, men genom naturlig igenvallning, eller genom menniskohand alltmera förlorat i omfång; men å andra sidan äro dessa orter mestadels också skoglösa, och all omtanka är ensidigt vänd åt en enda näring. Här och der har man ännu i sednaste tider fullföljt utdikandet af små insjöar och träsk, hvilkas grund ansetts odelbar, och som hittills varit ej blott för kulturen förlorade, utan äfven genom den kyla de hållit, i mera eller mindre mån skadliga. Så har man dels sänkt, dels alldeles aftappat Blackfjärden, samt Mösa- och Hesslinge-sjöarne i Lillkyrka och nästgränsande socknar, Granebergs och Hallarby sjöar i Litslena, Säfsta-kärret i Husby Sjutolft, Sätrasjön i Upsala-Näs m. fl., samt Slangviks-dalen i Tibble af Håbo härad. För öfrigt synes i sistnämda härad, äfvensom i Bro, Åsunda, Trögd, Waxala, samt nedra delarne af Hagunda och Ulleråker, föga i denna väg återstå att göra.

I de vestra, östra och norra skogstrakterna är förhållandet annat. Vidsträckta skogs- och kärrmarker torde här genom sin jordmån vara för alltid oåtkomliga för kulturen, andra kanske ej mindre vidsträckta vänta blott odlarens hand för att blifva

till

till nytta; och om äfven här, som i södra trakterna, naturen dels hjelpt sig sjelf, dels konstgjorda aftappningar beredt mycket utrymme för menskliga fliten, så är ännu mången eröfring att göra från de frostälskande träsken. I nyaste tider har man sökt utdika trakten kring Bredsjön i Järlåsa, Bälinge-mössar i Skuttunge och Bälinge, två sjöar vid Sätuna samt Söder Wisjömåsse i Björklinge, Wendelsjön i Tegelsmora och Wendel, flera kärr i Film, Bo- och Gallerås-sjöarne i Elfkarleby, o. s. v., äfvensom man upprensat Funbo-ån i Rasbo; särdeles har man användt arbete på att minska den öfverflödiga vattentillgången i Tierps-åns temligen flacka och sakta lutande dal: man har aftappat, helt och hållet eller delvis, Wiggarn och Tösjön i Tierp, och Sandbysjön i Wessland; ett mera genomgripande företag har varit i fråga, att sänka sjelfva Temnaren, hvaraf framför allt Wåla härad kring sjöns tillflöden utom länet skulle vinna, men äfven flera härader på denna sidan; denna plan har dock blifvit öfvergifven, för de förluster den ansetts skola medföra för de vid Tierps-ån liggande bruk och andra vattenverk. Äfven har nyligen vid Österby vattnets område blifvit ökadt genom uppdämning, men å en ej till någon nytta bärande mark. I allmänhet öfverklagas numera ej de uppdämningar, som i bergverkens omgifningar förekomma, dels emedan de ingen verklig skada göra, dels emedan den som sker, nöjaktigt godtgöres. Blott Odensforss qvarn i Tierp och Walde qvarn i Skefthammar voro ännu 1847 föremål för klagan.

Med alla nämda utdikningar äro dels redan vunna, dels påräknade att vinnas tillsammans 21,000 tunnland odelbar jord. Statsverket har, enligt Konungs och ständers beslut, gått tillhanda med större eller mindre låneunderstöd. Men vida flera dylika hafva blifvit begärda förgäfves, och egna kapitaler till sådana på framtida fördel beräknade företag finnas sällan annat än hos enskildta förmögnare possessionater. Emellertid kunna redan, som antydt är, de nordliga socknarne i detta län temligen betäcka det egna spanmålsbehofvet, äfven för jernverken

med deras betydliga, ofta med småstäders täflande, menniskomängd; och de sydliga orterna framalstra så mycket utöfver den egna åtgången, att hela länet i allmänhet redan för flera år sedan beräknades att afyttra en tredjedel af sina sädesprodukter.

Mindre förmånlig visar sig jordbrukets ståndpunkt med hänsyn till brukningssättet. Allmogen står ännu qvar vid det gamla tveskiftes eller s. k. trädesbruket, att hvartannat år låta jorden hvila, trädas och dikas, hvartannat år besä den, och det ungefär till $\frac{24}{32}$ med råg, $\frac{25}{32}$ med korn, $\frac{3}{32}$ med hvete. På svagare, sand- och mo-blandad jord sås mera råg jemte blandsäd och hafra, mindre korn, och intet hvete. Hos ståndspersoner tilltager bruket af sistnämda sädesslag, och man har äfven börjat använda s. k. vårhvete. En liten särskildt del af bondens trädesåker upptages gemenligen af ärter, rofvor, böner och klöfver, som vinner alltmera insteg; en större del af potatis, hvars odling intill de sednaste åren ständigt tilltagit. På nyplöjd jord sås mest hafra och vicker, samt lin, detta dock nästan blott i länets nordliga socknar. Hampa och humla har aldrig odlats annat än i ringa myckenhet, och nu snarare mindre än mera än förr. Deremot synes trädgårdsskötseln göra framsteg. — Såsom brukningssättet, så är ock redskapen ännu mestadels den gamla. Dock har den s. k. Amerikanska plogen vunnit i förtroende, och en mängd sådana anskaffas årligen från Furudals bruk i Dalarne, der de tillverkas. Likaledes användas tröskmaschiner på många ställen, och tillverkas i orten inom åtskilliga socknar.

Vid enskildta herrgårdar [4]) äro nyare tiders mångfaldiga uppfinningar och förbättringar, i afseende på method och red-

---

[4]) Särdeles lära vara att nämna: Lennartsnäs och Stäket i Bro Näs socken; Torresta i Låssa; Aske, Håtunaholm och Nyborg i Håtuna; Fånö i Löth; Eka i Lillkyrka; Ekolsund i Husby Sjutolft; Lundby i Tillinge; Haga i Svingarn; Hacksta i Enköpings Näs; Friberg i Fittja; Sjö i Holm; Staby i Girista; Taxnäs i Fröslunda; Klippingeberg i Bälinge; Sätuna i Björklinge; Jälla i Waxala; Hallqved och Marielund i Funbo; Frötuna i Rasbo; Lydinge i

skap, i större eller mindre mån antagna och tillämpade, framför allt en flerårig cirkulation; och exemplet har ej varit utan inflytande på allmogen. Länets landthushållningssällskap har varit och är fortfarande verksamt för utbredande af kännedom i allt hvad till landtmanna-yrkenas förkofran hörer, och särskildt för anskaffande af ädlare säden, af nya redskap, och af träd till plantering. Det har ock sedan 1831 beredt mången bondson tillfälle att i andra orter, särdeles kring Hedemora och Fahlun, sednare vid Degernäs institut i Westergötland, inhemta erfarenhet i bättre åkerbrukssätt. Nyligen har provinsen fått ett eget landtbruks-institut vid Ulltuna kungsgård, hvilken blifvit åt institutet upplåten, och der redan till en början år 1848 antogos 18 elever. Så väl genom theoretisk och praktisk undervisnings meddelande åt lärjungar, som genom egen tillämpning och röns anställande, skall denna anstalt komma att verka för jordbrukets förkofran, och det ej minst genom dermed förenade inrättningar till boskapsafvelns förädling.

Nedanstående siffror visa ungefärliga förhållandet mellan de särskildta sädesslagen å landsbygden, till utsädets och afkastningens myckenhet, allt i medeltal för åren 1843—47:

		Utsäde, tunnor.			Behållen afkastn., tunnor.	Medelproportion.
Hvete . .	—	3,326	—	—	21,886	1: 6,5.
Råg . .	—	24,876	—	—	121,045	1: 4,8.
Korn . .	—	22,504	—	—	117,282	1: 5,2.
Hafre . .	—	3,146	—	—	19,989	1: 6,3.
Blandsäd .	—	4,841	—	—	30,575	1: 6,3.
Ärter . .	—	2,021	—	—	11,251	1: 5,5.
S:a	—	60,714	—	—	322,028	1: 5,3.
Potatis . .	—	23,474	—	—	128,062	1: 5,5.

Utsädet af alla de egentliga sädesslagen tillsammans hade efter dessa uppgifter, jemnförda med äldre, ökats blott med ett tusende tunnor på 15 år, af potatis med föga mindre på hvarje

Stafby; Gimo i Skefthammar; Österby i Film; Löfsta i Löfsta; Örbyhus i Wendel; Elfkarlö i Elfkarleby.

år; afkastningen af säd hade öfverhufvud föga ökats, och sedan näst föregående qvinqvennium snarare minskats, i följd af de tvenne under tiden inträffade missvextåren; men afkastningen af potatis var ökad ungefär i samma proportion som utsädet. — Å städernas jord utsåddes årligen i allt 1239 tunnor säd, mest råg, dernäst korn, och 900 t:r potatis; behållna afkastningen var 7203 t:r säd, 4200 t:r potatis.

Sannolikt äro anförda siffertal för lågt tilltagna. Om man emellertid fördelar de för landsbygden utförda totalsummorna på dess hemmantal, skulle på hvarje helt hemman komma 17 tunnors utsäde och 91 t:rs afkastning af alla slags säd, och af potatis ej fullt 7 t:rs utsäde, 36 t:rs afkastning; alltsammans ungefär i likhet med det angränsande Westerås län, ehuru hemmanen der äro färre och öfverhufvud större till omfång. Fördelar man åter samtliga produktionen, äfven å stadsjorden, på länets hela folkmängd, så uppstår ett medeltal af ungefär 3¾ tunnor säd och 1½ tunna potatis för hvarje person, således minst ⅓ mera än hvad efter vanlig beräkning anses för lifsuppehället nödvändigt. Samtliga värdet af jordfrukterna torde kunna antagas öfverstiga 2 millioner R:dr; och till ⅔ million torde kunna beräknas det som, förädladt eller icke, sjö- eller landvägen afsättes på närmaste läner, eller på hufvudstaden; häraf utgör korn den relativt minsta qvantiteten, hvete och råg betydligt mera *). — Tullmjölqvarnarnes antal är 125, husbehofsqvarnarnes 104; en ej ringa del drifves af väder. I sednaste tider har tillkommit en ångqvarn, och tillika bränneri, i stor skala, invid Enköping.

Ängsbruk och foder-odling, med den deraf beroende Boskapsskötseln, stå på intet vis i rimligt förhållande till åkerbruket. Ännu torde gälla, hvad som sades år 1822, att

*) År 1844 beräknades, att nära ⅔ af det producerade hvetet, ¼ af rågen, $\frac{1}{29}$ af kornet, ⅓ af hafran, öfver ½ af blandsäden, ärterna och potaterna föryttrades. — För öfrigt har den potatissjuka, som i de närmaste åren egt rum, redan frambragt och torde ytterligare frambringa förändringar i ofvan uppgifna förhållanden.

hemman finnas, som hafva 20 tunnors utsäde, men ej äng för 10 till 15 lass höafkastning. Betesmarkerna äro på slättbygden högst inskränkta, och blifva det, som redan antydt är, alltmera genom inkräktningar för sädes-odlingens skull; de äro ock skoglösa och snart förtorkade af sommarsolen, så att både betet skadas och kreaturen lida af bristande skygd. I skogsbygderna åter äro äng och betesmark väl tillräckliga till vidden, men magra och ovårdade; hvaraf händer, att boskapen ej om sommaren finner nödig föda, utan utmärglas, så att den ej om vintern kan återförsättas i bättre hull, äfven om den hemma vårdades bättre än som sker. Dertill kommer, att allmogen mera ser på mängden af kreatur, än på deras beskaffenhet, heldre håller ett stort antal dåligt skötta och klena, än ett mindre antal väl vårdade och fullgoda. Följden af allt detta är ringa afkastning af egentliga ladugårdsprodukter, och alltför liten nytta af kreaturen för åkern, både till bruk och till gödning. Racerna äro i allmänhet små. Det enda slags kreatur, som bonden något mera vårdar sig om, är hästen; det är ock af gammalt för honom det vigtigaste, med afseende på den i nästan hela orten starka trafiken för foror och långväga körslor; också är väl ingenstädes antalet af hästar relativt så stort som här, i det t. ex. mera än dubbelt flera deraf finnas, än af oxar, å landet, och i städerna 60 till 70 gånger så många. Tyvärr sträcker sig vansklötseln åtminstone så till vida äfven till hästkreaturen, att de för tidigt och för hårdt ansträngas till arbete.

Undantag från allt detta göra i viss mån åter några större herrgårdar, genom vidsträcktare bruk äfven af ej naturliga ängar, genom odling af fodervexter, genom betesmarkens bättre vård, och genom bemödanden för boskaps-racernas förädling. Vid Haga i Svingarns socken, Strömsberg i Bred och Djurby i Litslena finnas schäferier för finulliga får; ett fjerde vid Ulltuna, under landtbruks-institutets vård; detta disponerar ock ett stamholländeri för kreatur af Skottska Ayrshire-racen; ett annat

dylikt är anlagdt vid Ekolsund *). Till hästafvelns förbättring äro tillfällen beredda dels vid akademiska stallet i Upsala, dels å några lediga numrer vid Dragonregementet, äfvensom nyligen en enskildt förening är för detta syftemål bildad.

Antalet af underhållna kreatur beräknades p. m. för åren 1843—47, som följer:

	Hästar.	Oxar.	Kor.	Ungb.	Får.	Svin.	Getter.
Å landsbygden .	17511.	7134.	28574.	14194.	60650.	28977.	526.
I städerna . . .	271.	4.	213.	1.	94.	139.	—
På ett hemman å landet . . .	15.	2.	8.	4.	17.	8.	—;

i det hela ungefär så som under nästföregående decennier. En ringa del af ladugårds-afkastningen å landet säljes i städerna, nemligen småkreatur, smör, ost, mjölk o. s. v., men utom länet litet eller intet, när som ej foderbrist tvingar till nedsättning af kreaturens antal. Hela produktionsvärdet har under nästförflutna tider varit beräknadt till omkring 450,000 R:dr, eller kanske 125 R:dr på hemmanet, värdet af det afyttrade till 70,000, eller 18 på hemmanet. Tillägger man hvad dragare inbringa genom körslor, torde emellertid hela det årliga värdet af denna näringsgren kunna uppskattas öfver ½ million R:dr, i alla fall en föga billig proportion mot jordbrukets produktionsvärde, ehuru bådas inbördes sammanhang synes fordra helt annat. — Den med båda sammanhängande binäring, som utgöres af Bränvinsbränningen, till eget bruk och till afsalu, samt till godo för ladugården, synes under föregående tider hafva varit uppdrifven till betydlig höjd, likasom i allmänhet inom riket, men under de två sednaste missvextåren, i följd af stegrade sädespriser, hafva betydligt sjunkit, att döma af de för densamma utgående afgifter till staten, hvilka under de 5 åren 1843—47 uppgått till 2580 R:dr för städerna, 12,327 för

*) Öfriga gårdar, som utmärka sig genom omvårdnad för boskapsafvel, äro: Lennartsnäs, Stäket, Håtunaholm, Aske, Nyborg, Eka, Staby, Friberg, Taxnäs, Klippingeberg, Sätuna, Hallqved, Marielund.

landsbygden. Detta sednare skulle göra blott 3 till 4 R:dr för hvarje hemman; under nästföregående qvinqvennium hade samma afgifter gått 1½ R:dr högre, och dock endast till hälften af hvad för hela riket var medeltalet, om man beräknar efter hemman. Beräknar man åter efter folkmängden, kommer på hvarje person under de sista 5 åren ¼ R:dr, under de nästföregående ⅕ inom detta läns landsbygd, ⅛ inom hela riket.

Skogsbruket är i allmänhet, lika litet som boskapsskötseln, att räkna bland länets hufvudnäringar, så till vida, att hvarken tillgångar eller afkastning motsvara ens det egna behofvet. Sannolikt hafva dock åtminstone tillgångarne i fordna dagar varit betydligare, men på slutten redan tidigt medtagna. Ännu finnas skogar under enskildt ego i Bro och Håbo härader; i Hagunda, åtminstone inom Tibble, Ålands och Järlåsa socknar; i Ulleråker, mest inom Näs och Jumkil; i Skuttunge af Bälings härad; i Rasbo härad, här och der i Norunda, mera i Örbyhus, särdeles norr ut; i en del af Olands härads socknar, samt i Löfsta och Dannemora tingslaget. Deremot fattas skog för en del hemman i nämda härader, och för de flesta i Trögd, Åsunda, Lagunda och Waxala. Mogen skog blir öfverhufvud alltmera sällsynt, så som allmogen af gammalt hushåller med all slags skog. Landtbruks-akademiens utfästade premier för plantering hafva burit föga frukt. Blott ståndspersoner behandla sina skogar med mera omtanka, särdeles de större jord- och bruksegarne; sällsynt är emellertid ej i denna ort, liksom ej i andra, särdeles sedan ångfartygstrafiken alltjemnt vexer, att enstaka gårdar med god skogstillgång köpas af ståndspersoner, besagda tillgång uttömmes helt hastigt för att betäcka köpeskillingen, och gården säljes, beröfvad en stor del af sitt värde. På få ställen äro förbättrade skogshushållnings-methoder tillämpade, dels i följd af obenägenhet för all nyhet, dels för de kostnader, som skogens indelning medförer, för produkternas låga värde, och för den i alla fall otillräckliga säkerheten mot åverkan.

De skoglösa hemmanen inom länen erhålla sitt behof af ved, gärdsel o. a. dels från häradets eller kronans parker, dels

från närliggande orter af Westerås län. Kronan egde hä[illegible] för 20 år sedan 14 större och mindre parker, mestadels i trakten af Upsala, men 8 hafva blifvit försålda, eller under hemman skattlagda. De återstående 6 [7]) upptaga tillsammans 6666¼ tunnland, hvaraf dock blott 4560¼ tl. äro skogsmark, det öfriga utgöres af skattlagda lägenheter, jägareboställen, berg, måssar och odlingsmark. Härads-allmänningarne, belägna inom Bro, Håbo, Trögd, Lagunda, Hagunda, Ulleråker, Norunda och Olands härader, samt Tierps tingslag [8]), omfatta tillsammans 53,092 tunnland, hvaraf 27,908 tl. skogsmark. Både kronoparker och härads-allmänningar stå under uppsigt af en jägeristat med 2400 R:drs aflöning, inberäknad afkomsten af underjägarnes boställen, men utom 23 vid härads-allmänningarne anställda skogvaktares torp och arfvoden, tillsammans beräknade till 66⅔ R:dr för hvar person. Alla kronoparkerna och 9 de betydligaste allmänningarne voro till slutet af år 1847 indelade till trakthuggning, vid de öfriga var detta arbete i gång. Den nya methoden har visat sig fruktbärande, i det betydligare qvantiteter än förr kunnat, med större trygghet för framtida återvext, tillgodogöras. Från kronoparkerna såldes under de 5 åren 1843—47, till fördel för en länets egen skogsplanteringskassa, 2276 famnar virke, för 4861 R:dr; från allmänningarne utsynades under samma tid 2204 famnar, för skoglösa hemmans behof af ved och annat. Vid kronoparkerna begagnas såg till trädens fällning och aftrumning, med beräknad besparing af

---

[7]) Åsen och Sunnersta i Bondkyrko socken, Lilla Djurgården i Danmarks, Ramningshultet i Stafby, Högskogen i Bälings härad, och Tierps norra allmänning.

[8]) De äro: Bro allmänning mellan Bro och Ryds socknar; Håbo mellan Tibble och Ytter-Gran; Sneden i Litslena; Hornö i Wallby; Thorsviudd, Röllingen, Bast-Lagnö, Ekskär, Tjärskär, Jutskär, Röllingskråkan och Kråkgrund, alla i och vid Thorsvi socken; Lagunda i Nysätra; Hagunda i Åland och Järlåsa; Ulleråkers i Jumkil; Norunda i Björklinge; Tierps södra; Olands i Alunda; Rasbo i Kils socken. Bälings allmänning har från 1840 blifvit socknens tillhörighet, och styckad mellan hemmanen, likasom förut Danmarks, Funbo och Wendels socken-allmänningar.

virke till ¼. En mängd sågar äro anskaffade till orten från Nyby i Nyköpings län; men i enskildt bruk lära de föga begagnas, af fruktan att derigenom underlätta skogsåverkan.

Dannemora grufbolag disponerar några allmänningar, i Rasbo-Kil, Morkarla, Film och Tegelsmora socknar, till ett sammanlagdt belopp af 6482 tunnland, hvaraf 2784½ tl. skogsmark; men, som de länge visat sig för behofvet otillräckliga, voro de under åren 1843—47 fridlysta, för bättre återvext skull, och bolaget förság sig med nödiga skogs-effekter från Wåla härad af Westerås län. — Söderforss och Elfkårlö jernbruk hafva sig upplåtna recognitionsskogar af 14,865 tunnland, måssar och odlingsmark inberäknade, alltsammans under förra decenniet skattlagdt till 9¼ mantal. Samtliga bruken nyttja dels egna skogstillgångar, dels köpa de kol från nämda härad utom länet, eller i ringa qvantitet från socknar inom detsammas norra del. — Tullsågarnes antal är 41, husbehofssågarnes 29. — I Upsala Näs, Järlåsa, Rasbo och Funbo socknar samt på Fanna egor nära Enköping, finnas ganska betydliga tillgångar till bränntorf, men de begagnas ännu i högst ringa mån.

Öfverhufvud taget är, såsom af ofvanstående synes, Upsala län, för sitt behof af bränsle, kol och andra skogs-effekter, i viss mån beroende af andra orter, och blir det sannolikt allt mera, om ej den tilltagande bristen, och dermed vexande priser, kunna förmå äfven allmogen till bättre hushållning med ännu befintliga tillgångar. Bland skogsödande plägseder är det äfven här alltför allmänna bruket af hus och gärdesgårdar af träd; deremot blir tegel mera och mera användt till taktäckning, under det takpapperet synes förlora i förtroende. Länet har 17 tegelbruk, större eller mindre, med en sammanräknad tillverkning troligen af en million tegel af åtskilligt slag, utom hvad som allmogen här och der i små portioner tillverkar. Af öfriga med skogsbruket sammanhängande binäringar, förekommer tjärubränning i några trakter, men nästan endast för eget behof. Likaledes tillverkas salpeter helt obetydligt, för år 1847 blott 1025 *L℔.*

Af vida större betydenhet är för denna ort **Bergsbruket**, som sagdt är, ej genom stor utsträckning öfver många socknar, ty det tillhör ej ⅓ af länet, och de första materialiernas produktion hufvudsakligen blott tvenne socknar; men produkternas relativa riklighet, deras godhet och höga värde, samt det stora antal af menniskor, som med deras framalstrande äro sysselsatta, och derpå lefva, ehuru några få disponera och förlägga hela rörelsen, göra denna till särdeles vigtig, och sätta den i bredd med andra vida mera vidsträckta i hela riket. Den omfattar emellertid numera, sedan gamla anledningar till ädlare metaller längesedan blifvit öfvergifna, och nya förgäfves försökta, blott jerntillverkningen, i alla dess grader; hvartill mesta malmen erhålles från de kanske uråldriga Dannemora-grufvorna, på gränsen mellan socknen af detta namn och Film, en mindre del från spridda grufvor utom detta fält, några i dess närhet, andra längre bort.

Dannemora grufvefält, upptaget på Österby bruks frälse-egor, och tillhörigt ett bolag af bruksegare inom Upsala och Stockholms läner, samt en i Gefleborgs län, »ligger *) i en från nordnordost till sydsydvest sig sträckande bergsrygg, obetydligt högre än de nära kringliggande Films-, Gruf- och Dannemora-sjöarne, och af vid pass en fjerdedels mils längd, samt från 500 till 1000 alnars bredd. Fyndigheten utgöres af större och mindre klumpar eller körtlar, utkastade i malmfältets förutnämda strykning, och på några ställen närmande sig till ordentliga gångar, med den största eller sjelfva kärnan till formationen i det s. k. mellanfältet, der dess största mäktighet är omkring 180 fot; körtlarne aftaga sedan mera och mera i förhållande till deras afstånd från detta ställe. Malmstreckets vanligaste fall eller vinkel är 60 till 70 grader åt vester. Den allmänna hällearten, hvari det befinner sig, består hufvudsakligen af grofkornig gneis, och gångarten af kalk;

---

*) Ur "Upsala och dess nejder" af *Bergman*, som följt "Underrättelser om Dannemora Jernmalmsgrufvor". För det historiska och lokala, se längre fram, Dannemora socken.

malmen håller från 20 till 80 procent jern-oxid-oxidul, utom mangan, kalk, talk, lerjord, kiselsyra, litet svafvel och kolsyra i olika proportioner. Genom den ringa halten af svafvel och fosforsyra är Dannemora-jernet af särdeles god beskaffenhet. Manganhalten anses verka dess utmärkta användbarhet till stål, äfvensom den af kalk bestående gångarten gör malmen hvad man kallar sjelfgående, eller sådan, att han kan smälta utan tillsats af andra ämnen. I stort gifver den 40 till 50 procent på masugnen, och brukas allmänt att vid uppsättningen blanda rikare och svagare malmer från särskildta grufvor med hvarandra, till lättnad för masugnsgången».

Fältet innehåller en stor mängd grufvor, men bearbetas numera blott i ett mindre antal, i 30 arbetsrum, hvaraf en del blott för att underlätta nödiga undersökningar, eller malmens upphämtning, eller vattnets uppfordring. För den sistnämda, och till att bereda säkerhet mot ödeläggelse från den invid fältet och 28 fot öfver dagklyften belägna Grufsjön, äro under olika tider, och sist i de närmaste decennierna, betydliga och kostsamma anläggningar gjorda, så att numera ingen våda eller olägenhet i detta afseende synes vara att frukta. Ej heller tyckes man hafva skäl att befara bristande tillgång på malm, fastän önekligen de rikaste anledningarne äro utbrutna, de som nu bearbetas, gå alltmera på djupet under eller på sidorna om dem, och arbetskostnaden är i oupphörligt, dock sakta stigande; ehuru bolaget vet att tillegna sig de förbättringar eller nya uppfinningar [1]), som tid efter annan göras. Flera betydliga bergras hafva förr inträffat, och hända ännu emellanåt, oaktadt hvad man till deras förekommande gjort och gör; men under de sista 5 åren har ej på detta sätt något menniskolif blifvit spildt. Arbetarnes ställning är med klok

---

[1]) Bland de nyare af detta slag, och af stor vigt, äro jerntrådslinor för malmuppfordringen, hvilka numera tillverkas på stället för 25 sk. famnen, nästan hälften mindre än hvad de kostat i Fahlun, hvarifrån de förut hemtades.

omsorg anordnad [1]). För att göra hela verket oberoende i afseende på spanmåls-provision, ökas jordbruket alltjemnt, genom nyodlingar och inköp af hemmansdelar.

Malmuppfordringen vid Dannemora grufvor synes under de närmaste 80 åren hafva hållit sig ungefär vid samma qvantitet; dock tyckes någon nedsättning hafva egt rum från och med 1795, då ett betydligt skogsfall och deraf följande minskning i kol-tillgång tvungit till nedläggning af tvenne utaf ortens jernbruk, Åkerby och Wessland, och äfven till minskning i andras antal af härdar. Öfverhufvud skåll under åren 1772 till 1821 årligen 95,775 *Sk℔* malm hafva blifvit upptagna, men särskildt under slutet af denna period, från 1817 till 1821, blott 74,413, emedan produktionen förut varit öfver behofvet uppdrifven. Sedermera har 105 till 114,000 *Sk℔* victualievigt p. m. för år erhållits, och åren 1843—47 särskildt p. m. 110,136 årligen. Under hela sistnämda qvinqvennium hade 18,373 kubikfamnar löst berg, motsvarande 9920 kubikfamnar fast klyft, blifvit brutna, och med sist anförda rymd således hade sjelfva grufvornas inre blifvit utvidgadt. En kubikaln i malmgropen beräknades hafva gifvit 3 *Sk℔* malm, och denna ansågs dermed hafva utgjort 37 procent af berget, 2,71 mindre än under näst föregångna 5 år. Till sjelfva malmuppfordringen hade åtgått 80,196 kördagsverken, hvaraf 58,197 lejda. Förlagskostnaden hade gått till 460,418 R:dr, inberäknadt äfven värdet af spanmål och materialier; så att hvarje skeppund hade i produktion kostat 40 sk., eller 6⅔ run-

[1]) De erhålla sin aflöning till en del i pengar efter beting, till en del i spanmål, efter hvarje hushålls storlek; dertill kommer egen bostad för hushållet, foder för 1 till 2 kor och några får, samt ett stycke jord. Särskildt hafva grufdrängarne små torp, och bolaget belönar dem, som dervid anbringa stengärden, med 12 sk. för famnen. Under de sista 5 åren utdelades sådana belöningar för 4110 famnar stenmur. Äfven för barn är tillfälle beredt till arbetsförtjenst, genom malmsoffring, och 92 barn erhöllo på detta sätt under de nämda åren tillsammans 11,256 R:dr. Slutligen utdelas i gratialer till orkeslösa arbetare, enkor och barn omkring 2666⅔ R:dr årligen, dels i säd, dels i pengar.

stycken mera än under förra qvinqvenniet. Af spanmål hade årligen förbrukats 3400 tunnor, hälften råg och hälften korn. Till bolags-intressenternas masugnar inom Upsala och Stockholms läner, samt i Gefleborgs och Westernorrlands, hade p. m. 89,733¾ *SkŁ* malm blifvit afsända, eller 9724¾ mindre än under de förra 5 åren. Arbetsstyrkan hade sedan dess minskats med 18 personer, och utgjorde nu 329; samtliga folkmängden på stället hade ökats, och utgjorde 1381 personer.

Ur 8 andra grufvor, i Film, Morkarla och Alunda, hade årligen vunnits p. m. 18,766¾ *SkŁ* vict. vigt. Nitton nya mutsedlar voro utfärdade, utom 10 å silfver-, bly- och koppar-malm; men åtminstone dessa anledningar å ädlare metaller synas ej vara hoppgifvande. I åtskilliga grufvor eller skärpningar, som under nästförgångna decennier varit begagnade, hade arbetet nu hvilat.

Särskildt under år 1847 erhölls, enligt bergskollegiets relation, af Dannemora grufvor 116,808 *SkŁ*, af Nya Korssgrufvan i Film 5869, af Österby bruksegares enskildta grufvor (Transätra m. fl.) i Morkarla 415, af Stenringsgrufvan derstädes 3279, och af Hammarins eller Helsingefältet i Alunda [*]) 5029, tillsammans 131,400 *SkŁ*, allt viktualievigt, motsvarande 114,340 *SkŁ* tackjernsvigt.

Upsala läns masugnar äro numera 10, belägna inom Örbyhus och Olands härader samt de nordliga tingslagerna: nemligen Österby, Söderforss och Gimo för de lika benämda bruken; Wessland, Ullforss, Tobo, Hilleboda och Strömsberg, för Löfsta, Carlholm, Ullforss och Strömsbergs bruk, hvilka alla äro i en egares hand; Hyttö för Elfkarlö, och Harnäs för det i Stockholms län belägna Forssmark, hvaremot Wattholma hemtar sitt tackjern från Länna i samma län. Af nämda masugnar hade dock under de sista fem åren blott Söderforss och Hyttö alla år varit i gång, och utom dem 2 till 5 årligen. Tillverkade voro p. m. för år 20,011 *SkŁ*, med en medelvinst för dag

---

[*]) Detta grufvefält bearbetas för Kilaforssverken i Gefleborgs län.

af 26,3 *Sk℔*. Särskildt år 1847 producerades vid 5 masugnar 20,425 *Sk℔*, med en medelvinst af 26,4 för dag, den högsta, som något helt län i riket företedde. Varm luft användes vid Österby och Söderforss. — Kronans lösningspris för året var, för tackjern från Löfsta, Österby och Gimo bruks masugnar 12 R:dr för *Sk℔*, från Strömsberg, Ullforss och Harnäs 10: 24, från Söderforss 10, från Hyttö 8; samma pris var bestämdt för år 1849, blott med 24 sk. förhöjning för Hyttö. Vid Björnarbo i Jumkil anlades för några år sedan ett gjuteri, som under åren 1844—46 tillverkade p. m. 140 *Sk℔*; år 1847 var det ej i gång.

Länets stångjernsbruk, för det närvarande blott 9, belägna äfven de i de nordligaste häraderna och tingslagerna, utom Wattholma i Lena socken, äro alla redan nämda. De tillverkade under åren 1843—47, vid 29 härdar, p. m. 22,003 *Sk℔*, och år 1847 särskildt 23,729; det privilegierade smidet var 13,738$\frac{4}{10}$ *Sk℔*, hvaraf dock 2000 för ett 10:de bruk, Åkerby, som nu ej är i gång för denna slags tillverkning. — Kronans lösningspris för år 1847 var, i likhet med år 1849, för stångjern från Löfsta med Carlholm, samt Österby och Gimo 28 R:dr, från Strömsberg och Ullforss 25, från Wattholma och Söderforss 23, från Elfkarlö 18 R:dr för *Sk℔*. — De anförda verken, jemte åtminstone en del andra, som äfven begagna malm från Dannemora, hafva sedan långliga tider innehaft förnämsta rummen bland alla i riket, med afseende särdeles på produkternas godhet och anvädbarhet, i följd af malmens egna företräde, af en ändamålsenlig, på vettenskapliga grunder stödd behandling af alla materialier, samt af goda smidesmethoder; för det mesta användes s. k. Wallonsmide, med något undantag för Elfkarlö och Söderforss. Genom besagda företräden hafva dessa verk förvärfvat och bibehållit en särdeles förmånlig afsättning på England, för betydligt högre priser, än som för de flesta andra Svenska bruk ega rum. Också hafva deras egare i allmänhet utmärkt sig genom storartade anläggningar, så vid bruken som vid grufvorna, och det utan att anlita understöd

af allmänna medel. Äfven i ordnandet af underhafvandes ställning hafva de visat en omtanka, värd efterföljd [4]).

Jernmanufaktur af åtskilligt slag tillverkas vid Österby, Elfkarlö, Söderforss, samt de fordna stångjernsbruken Wessland och Åkerby; tillsammans p. m. för åren 1843—47: 914 *Sk℔*, år 1847: 13˜5 *Sk℔*, och bestående af band-, bult- och knippjern m. m., vid Söderforss äfven ankarsmide.

Samtliga bergverken hafva under det ofta nämda qvinqvenniet sysselsatt, eller gifvit uppehälle åt, p. m. 12 husbönder med deras betjening, 69 bruksbetjenter, 219 hammarsmeder, 148 masugnsarbetare, 640 diverse bruksarbetare och manufaktursmeder, 251 grufarbetare, 183 skogvaktare; med hushållen inberäknade, tillsammans 13,895 personer. Samtliga produktionsvärdet torde kanske kunna beräknas utgöra 1 till 1½ million R:dr. Samtliga taxeringsvärdet utgjorde öfver 3 millioner.

Bland Binäringar, utom de i sammanhang med hufvudnäringarne redan anförda, intager fabriksrörelsen ett obetydligt rum: ett pappersbruk, Lingonbacka i Järlåsa socken, har år 1847 sysselsatt 16 arbetare, och tillverkat till omkring 15,000 R:drs värde. Dertill komma på landet blott en vadmalsstamp och 7 kalkugnar. Om städernas fabriks- och handtverks-rörelse skall nedanför nämnas. — Linne- och ylleväfnader tillverkas i allmänhet blott till husbehof, och äfven det ej öfverallt, i anseende till den endast alltför rikliga tillgång, som gårdfarihandeln erbjuder på bomullsväfnader, lika litet varaktiga som dyra. — Biskötsel idkas i högst ringa mån. — Jagt något mera, men egentligen blott afsedt på rofdjurs utödande: åren 1843—47 dödades, dels på skallgång, dels i varggrop, dels af enskildta personer, för stadgade belöningar, 86 vargar, 94 lodjur och 1338 räfvar; elgar finnas ännu i länets skogar, och

---

[4]) Särskildt hvad Österby och Söderforss angår, är ej blott brukens, utan hela godsens fattigvård och öfriga dermed likartade förhållanden, likasom vid Dannemora, inrättade på oberoende, ej för församlingarne betungande fot. — Här må tilläggas, att Söderforss bruks smide är i de sista åren betydligt ökadt.

kunna blott för litet hållas fridlysta genom förbud mot deras fällande. En jagtförening är bildad i Enköping. — Fisket erbjuder vid Mälarens stränder en ej särdeles betydlig förtjenst, mest genom afsättning på hufvudstaden. Vida ansenligare, och en vigtig näringsgren för sin ort, är strömmingsfisket vid haf-vets stränder, hvilket anses sysselsätta flera hundrade personer i Elfkarleby, Wesslands, Löfsta och Hållnäs socknar. Nejon-ögon fiskas ock till betydlig mängd i de två förstnämnda socknarnes hamnar. Afsättningen för båda delarne är dels på de inre orterna, dels på Upsala och Stockholm. Vid Elfkarleby är ett kronan tillhörigt laxfiske, utarrenderadt för 358 *L.M.* årlig ränta efter markegång. — Sjöfart idkas inom länets södra del på Mälaren, från städer, herrgårdar och andra ställen, med jordfrukter, ved o. a., som föres till hufvudstaden eller Upsala; ansenligast är Enköpings trafik med grönsaker af alla slag. All slags sjötransport, särdeles af resande, sker i denna del af länet numera, åtminstone från och till Upsala, mest medelst ångfartyg, hvaraf tre besöka länets hamnar. I de nordligaste socknarne finnas 4 lastplatser, Skutskär i Elfkarleby socken, Snattrabodar i Wessland, Löten i Löfsta, och Ängskär i Hållnäs, från hvilka ställen alla verken i de närmaste tingslagerna utföra sina effekter på egna fartyg till Stockholm; Österby och Gimo hafva sina lastplatser inom Stockholms län, Wattholma för sitt jern till Upsala. — Ett är för nästan alla binäringar i södra bygderna gemensamt, att de nedtryckas af det allt uppslukande åkerbruket, och ej ens de tider, som detta lemnar lediga till annat arbete, begagnas dertill så mycket som kunde ske; i de norra orterna åter är det just hufvudnäringen, bergsbruket, som framkallat och uppehåller nästan all rörelse.

En öfverallt, särdeles genom hela midten och södra delen af länet, liflig näring, som sammanhänger med båda de hufvudsakligaste, och jemte dem bereder eller lättar framför allt för allmogen dess bergning, är forsling af varor och resande,

mellan

mellan Westerås och Stockholm, och mellan Gefle, Upsala och Stockholm, samt körslor för bruken. Varutrafiken mellan besagda städer anses inbringa blott för de norra socknarne, särdeles Tierp, omkring 10,000 R:dr.

Den Handel, till sjös och lands, som i länet idkas, omfattar, såsom af allt ofvanstående kan slutas, framför allt försäljning af spannmål, på Stockholm, Upsala, Gefle, Westerås och Sala, samt Westmanlands, Gestriklands och Dalarnes bergslager; likaledes af bränvin, hö, trädgårdsfrukter och något af ladugårdsprodukter, på Stockholm och Upsala, hvilken sednare stad, med vexande folkmängd, blifver en allt vigtigare ort för rörelsen; vidare uppköp af skogseffekter från Westerås län; utförsel af brukseffekter på Stockholm, gemenligen utan någon slags mellanhand inom länet; slutligen byteshandel vid Elfkarleby och Skefthammar för de norra orterna, för de södra vid Flötsund och Örsunds-bro, mellan de inre bygdernas säd, och kustorternas, äfven inom Stockholms län, saltade fiskvaror. All denna handel är numera så godt som fri från fordna tvångsband, och idkas omedelbart köpare och säljare emellan. Länets städer hemta sina kramvaror från hufvudstaden och Norrköping, och afsätta dem inom orterna, hvilka dock mottaga mycket på mera direkt väg, eller vid marknader. Af dessa har hvardera staden trenne; den vigtigaste är Distingen i Upsala, särdeles för den mängd af Norrländska produkter, som då omsättas.

Goda och beqvämliga Vägar för kommunikationen mellan de särskildta orterna inom länet, och med andra aflägsnare, saknas ej. Landets i det hela taget jemna yta å ena sidan, och tillgången på grus, å den andra, från de större och mindre sandåsarne, gör det möjligt att både upptaga vägar och underhålla dem i brukbart skick åtminstone under den torra årstiden; om de ock mångenstädes under regntiderna, när den i sig sjelf lerhaltiga jordmånen uppblötnar, blifva svåra och tunga

för då förekommande körslor; en annan bättre tid för dessa är under vintern, då kärrens och sjöarnes isar bereda mycken lättnad för all transport, och oftare begagnas än landsvägarne, som på slättbygden ej länge behålla någon snö.

Tvenne stora landsvägar gå från hufvudstaden genom detta län, den sydligare till Westerås. Denna kommer in från Sollentuna härad af Stockholms län, öfver bron vid Stäket, och går först åt nordvest genom Näs, Bro, Tible, Ytter- och Öfver-Gran, antager i sistnämda socken en mera vestlig rigtning, går öfver bron vid Ekolsund, och genom Husbysjutolft, Litslena, Wårfrukyrka och Enköpings stad, samt vidare genom Tillinge till Nyqvarns bro vid Sagån, der den går öfver till Westerås län. Denna väg, en af de mest begagnade i riket, har i de något kuperade Bro och Håbo härader varit besvärad af flera backar, men denna olägenhet är i de sednaste åren temligen afhjelpt genom omläggningar på åtskilliga ställen, hvartill staten lemnat understöd medelst betydliga anslag. — Från landsvägen utgå åt söder en mängd mindre härads- eller sockenvägar, hvaribland en från Litslena nedåt Trögds härad, hvilken utgrenar sig åt de särskildta socknarne; en annan går från Enköping genom Wårfrukyrka, Tillinge, Svingarn och Näs, till Hjulsta sund, som öfverfares på färja, förbi åtskilliga öar, till Aspön af Nyköpings län. Norrut gå ock härads- och sockenvägar genom Bro och Håbo härader, samt till Lagunda, Thorstuna och Simtuna; men till de tre sistnämda äfven mera betydande vägar. En utgår från Öfver-Gran åt vestnordvest genom Hjelsta, Girista, Fröslunda, Biskopskulla och Långtora, till Hernevi af Westerås län; i Fröslunda möter en annan från Litslena i söder; och båda utgöra särskildta grenar af en landsväg mellan hufvudstaden och Westerås läns vestra härader samt Sala.

Den nämda vägen mellan Litslena och Fröslunda utgör ock en del af en landsväg från Upsala till sydvestra orterna, hvilken för öfrigt går genom Bondkyrko, Läby, Näs, Ramsta, Balingsta och Gryta socknar, samt öfver Örsunds bro till Fröslunda. —

En gren deraf går, äfven från nordost räknadt, genom Frös-lunda, sammanfaller med Sala-vägen i Långtora; går derpå, alltjemnt åt vester, genom Hernevi, Wårfrukyrka, Sparsätra, Tillinge och Bred till Westerås län, utgörande öfra vägen mellan Upsala och Westerås. Åter en gren följer Örsunds-åns norra strand, genom Gryta och Nysätra, till Thorstuna härad. Mindre härads- och sockenvägar skära Hagunda härad i flera rigtningar. Nordligast utgår slutligen från Upsala-vägen i Läby en betydande väg vesterut genom Wänge, Åland och Järlåsa, till Thorstuna härad, och derigenom till Sala.

Den andra stora landsvägen från hufvudstaden kommer in i länet från Erlinghundra härad af Stockholms län, öfver Flötsunds bro, går i nästan rak rigtning något öfver en half mil genom Bondkyrko socken norr ut till Upsala; och vidare alltjemnt temligen rakt åt samma håll, blott småningom äfven något vestligt, merendels utefter länets betydligaste sandås, genom Waxala, Gamla Upsala, Bälinge, Ehrentuna, Björklinge, Wiksta, Tierp, Söderforss och Elfkarleby, öfver bron vid byn af detta namn, slutligen till Gefleborgs län, utgörande förnämsta kommunikationen till lands mellan Norrland och det öfriga riket. Den är också en af de mest begagnade och vigtigaste af alla. Mellan Stockholm och Upsala går en Diligence för resande och paketer två dagar i veckan hela året om.

Från sednast nämda stora landsväg utgå åter en mängd andra; åt nordvest en från Upsala stad till Wåla härad genom Bondkyrka, Börje, Bälinge, Åkerby, Jumkil och åter Bälinge; en annan möter landsvägen i Tierp, kommande från Wåla härad i sydvest. Flera mindre, till en del nyligen upptagna, förbinda Bälings och Norunda häraders socknar. — Åt öster utgår nordligast en väg från Tierp till Tolfta och Wessland i nordost, utefter Tierps-ån. En annan börjar i Björklinge, och går genom Wendel och Tegelsmora, dels åt norr, dels åt nordost, till Löfsta. En tredje, vida betydligare, utgår från landsvägen nära Upsala, och går åt nordnordost genom Waxala, Gamla Upsala, Ehrentuna, Lena, Tensta, Dannemora och Film, mest följande

Fyris-åns vattendrag, samt vidare dels till Löfsta, dels östligt till Frösåkers härad af Stockholms län. — Mellan de två sistnämda större vägarne gå åter flera härads- och sockenvägar, hvaribland en mellan Wendel och Dannemora. Nordligast utefter hafskusten mötas alla de större vägarne af en från Frösåkers härad, genom Löfsta, Wessland och Elfkarleby till Gefleborgs län.

Slutligen utgå från Upsala flera vägar åt länets östra orter, och till Stockholms län; den största i nordostlig rigtning genom Waxala, Rasbo, Stafby, Alunda, Ekeby och Skefthammar, samt vidare till Frösåkers härad. Mindre vägar utgå från denna, åt norr genom Alunda och Morkarla till Film; åt öster från Stafby genom Tuna till Närdinghundra härad af besagda län. En annan väg går från Upsala genom Waxala, Danmark och Funbo öster ut till sist nämda härad; och en gren deraf, från Waxala socken genom Danmark, till Långhundra härad af Stockholms län, utgörande kommunikationen mellan Upsala och Norrtelje; dessutom åtskilliga härads- och sockenvägar mellan dessa större.

Länet har 27 gästgifvaregårdar, hvaraf två i städer. Vid de större bruks- och herregårdarne finnas särskildta värdshus. Förutom dessa tvenne slags stationer för resande finnas blott 5 krogar å landet, så mycket flera i städerna.

Upsala län har ej några kanaler: de obetydliga, om sommaren nästan uttorkande vattendragen lemna dertill föga tillfälle; den vidsträckta, mångfaldigt af vikar inskurna Mälarkusten å ena sidan, och den för alla landtkommunikationer lätt sig artande slättbygden å den andra, göra ock behofvet föga känbart. Men sunden mellan de särskildta vikarne, och åarnes trånga utlopp erbjuda, som redan antydt är, flera hinder för den segelfart, som finnes, och man har tid efter annan, särdeles i nyaste tider, arbetat att undanrödja dessa hinder: genom muddring i Fyris-, Örsunds- och Enköpings-åarnes utlopp, samt genom sprängning under vattnet i Erikssund; äfven har man, till att minska den starka strömmen i Stäket, uppröjt ett mindre utlopp vid sidan af det större; allt med

understöd, till större eller mindre del, af allmänna medel. Särskildt förtjenar hamnbyggnaden i Upsala att nämnas.

Upsala läns Skattebidrag till statsverket, allmänna verk och inrättningar, samt kommunala behof, beräknades i medeltal för åren 1843—47 till följande belopp:

	För Städerna.	För Landsbygden.
Ständiga räntor:		
Jordeboks- och hemmantals-ränta	— — —	68,938: 44. 4.
Kronotionde	— — —	56,323: 8. 11.
Afradsspannemål	— — —	152,916: 5. 5.
Städernas åker- och boskaps-skatt	73: — —	— — —
Mantalspengar	1,165: 36. —	10,193: — —
Gerningsören	— — —	116: 16. —
Tionde och räntor af bruk, bergverk etc.	1,797: 34. 3.	1,786: 32. —
S:a	3,036: 22. 3.	290,274: 10: 8.
Allmän Bevillning:		
Efter 1:a artikeln	792: 36. —	7,857: 29. —
— 2:a och 3:e d:o	14,409: 16. 3.	47,484: 37. 3.
Bränvinsbränningsafgift	2,581: 8. 6.	12,327: 25. 8.
S:a	17,783: 12. 9.	67,669: 43. 11.
Arrendemedel	— — —	18,471: 13. 1.
Rustning och rotering	507: 29. 10.	137,204: 18. —
Presterskapets aflöning	4,797: 8. —	93,402: 39. 9.
Städernas styrelse	7,432: 16. —	— — —
Fattigförsörjning	5,911: 33. 2.	11,248: 30. —
Skjuts	429: 32. —	17,619: 38. —
Väghållning	2,300: — —	56,952: 14. —
Diverse	5,900: — —	22,518: 37. —
S:a	27,278: 18 —	357,417: 45. 10.
S:a S:arum	48,098: 5. —	715,362: 4. 5.
	763,460: 9. 5.	

De flesta af dessa skatter äro temligen betungande, särdeles för jordbruket, och ej minst genom en högst ojemn fördelning på olika orter, och olika slags jord. Ofvanstående beräkningar äro emellertid ungefärliga och osäkra; och flera skattebördor, som till siffran äro högt upptagna, underlättas i

verkligheten af särskildta förhållanden, då andra, af lägre belopp, äro genom det sätt, hvarpå de utgå, ganska tryckande. Så blir t. ex. utgörandet af de visserligen dryga stående räntorna lättadt derigenom, att de mestadels utgå i naturalier; och om en del måste forslas utom länet, till hufvudstaden, sker det dock vanligen antingen på vinterföre, eller om sommaren sjöledes. — Rustning och rotering äro ock tryckande bördor, och få län torde uppsätta relativt så talrikt manskap; men samlade kassor komma, vid ledighet så väl af rotenummer, som dragonhästar, till hjelp med bidrag; dessutom kan en del af rustningskostnaden anses betäckt med augmentshemmanens afgifter, och rusthållsstammarnes räntefriheter, utgörande tillsammans omkring 27,900 R:dr, eller 100 R:dr för hvarje nummer; hela kostnaden för rustningen är beräknad till 244 R:dr 5 sk. 7 rst. för nummer; för roteringen till 68 R:dr 44 sk., för båtsmanshållet till 54 R:dr 4 sk. 7 rst. — Utgifterna för presterskapet, beräknade till 27 R:dr 38 sk. för hvarje hemman, äro mestadels ordnade genom personliga öfverenskommelser, och hvad kyrkoherdarne angår, genom stadfästade konventioner i 18 pastorater, redan vid 1847 års slut. — Fattigförsörjningen hotar att blifva allt tyngre, så länge stattorparsystemet fortfar, och dermed proletärernes antal vexer; år 1834 beräknades härtill hörande afgifter till 1 à 2 R:dr på hemmanet, 1844 till 1½ à 3, 1847 till 3½. Det är dock kanske att hoppas, att de sednast utkomna stadgar i denna väg skola åstadkomma någon förbättring, genom att väcka kommunernas omtanka, att de bereda arbetstillfälle åt de fattige, som deraf kunna sig begagna. — Skjutsskyldigheten, vare sig för resande eller kronotransporter, jemte den dermed sammanhängande inqvarteringen, har varit en af de mest tyngande bland alla åligganden, särdeles för Håbo, Bro, Trögds och Åsunda härader, minst för Rasbo och Olands, samt Dannemora och Löfsta tingslager; den har dock i sednare tider blifvit lindrad genom ångfartygstrafiken, hvaraf äfven kronan vet att sig begagna för trupptransporter o. a., och genom de alltmera vanliga entre-

prenaderna för gästgifvareskjutsen. I medeltal är skjutsen beräknad till en kostnad af 5 R:dr 11 sk. 9 rst.; den särdeles i vissa trakter vida mera känbara vaghållningen till 16 R:dr 45 sk. 10 rst. — Bland diverse åligganden, som ofta nog kunna vara ganska tryckande, men mera sällan påkomma, äro kyrko-, prestgårds- och tingshusbyggnad, skallgång m. m. — Slutligen måste erinras, å ena sidan att till alla nämda bördor måste rättligen tilläggas all indirekt beskattning, särdeles den, som genom de från utrikes orter kommande varors förtullning träffar konsumenterna, staten till godo, och hvaraf detta län, i förhållande till sin folkmängd, torde kunna beräknas att bära åtminstone 100,000 R:dr; så att hela skattebeloppet skulle blifva 860 till 900 tusende R:dr. Å andra sidan anmärkes, att kanske ⅔ af denna summa stannar inom länet, såsom anordnad till löner, inrättningar, företag o. s. v.

Om man fördelar den uppgifna skattesumman för hela länet, omkring 763,000 R:dr, på hela folkmängden, skulle på hvarje person komma 9 R:dr, och på hvarje verkligen betalande kanske 17, eller minst dubbelt af hvad som för hela riket är medium. Om man åter fördelar den för landsbygden uppgifna summan på dess hemmantal, kommer på hvarje hemman omkring 201 R:dr, ungefär lika mycket som öfverhufvud i hela riket, oaktadt hemmanens relativt stora antal och ringa omfång i detta län. Alltsammans häntyder på gammal kultur, med dermed vanligen åtföljande hög beskattning. — Genom att sammanställa uppskattningsvärdet med den uppgifna skattesumman, vinner man följande proportioner:

	Uppskattn. värde.	Skatter.	Proportion.
Hela Länet	21,257,874: 2.:	763,460: 9. 5.	= 100: 3⅗.
Städerna	2,210,540: 14.:	48,098: 5. —	= 100: 2⅙.
Landsbygden	19,047,333: 36.:	715,362: 4. 5.	= 100: 3¾.
Eller i medeltal för hvarje hemman .	5,350: —:	201: — —	= 100: 3¾.

Hvartill må läggas, att år 1840 ansågs proportionen särskildt för kronohemman å landet vara som 100: 7⅔, för skatte till 7⅓,

för frälse till 3¼, för säteri till 1¼. Af hvilka beräkningar, ehuru blott approximativa, den ojemna fördelningen af skattebördan visar sig; en ojemnhet, som, om den ock ej numera kan anses innehålla en obillighet mot den enskildte, eller ens mot stånd eller samhällsklasser, sedan all slags jord kan af hvem som helst besittas, dock måste verka alltför hämmande på vissa, de hårdast tryckta näringarne, och dermed äfven ofördelaktigt på hela ortens materiela välstånd, samt dessutom är alltför känbar i alla delar af riket, att icke den en gång skall blifva upphäfven.

Upsala län har tvenne städer:

I. Upsala uppstad ligger inemot 7 mil nordnordost från Stockholm, på ömse sidor om Fyris-ån, ½ mil från dess utlopp i Ekoln, och dels på en sandås vester om ån, dels på småningom uppslammad jord kring dess bräddar. Staden omfattar, universitetets tillhörigheter inberäknade, 496 tomter, hvaraf en del obebygda, och fördelas i 3 rotar, Svartbäcks- och Kungsängs-rotarne öster om ån, af 14 qvarter hvardera, samt Fjerdings-roten, på andra sidan, med 29 qvarter. Jordegorna rundt omkring upptaga, likaledes med inberäkning af dem som tillhöra universitetet särskildt, 1,840 tunnland åker, 260 tl. skog och betesmark.

Upsala är bland Sveriges äldsta städer, ehuru till rykte och betydenhet yngre än det en half mil längre upp liggande Gamla Upsala, hvars namn det fått upptaga. Äldre namnet var *Aroos* (åmynningen), och förekommer äfven jemte det nyare *Upsalir,* som sannolikt betecknar de höga, eller de uppåt landet belägna kungssalarne. Odlingens ålder bevittnas ej blott af de mångfaldiga sagominnena, utan ock af den stora mängd runstenar, som skola ha funnits på *Fyrisvall*, tills de begagnades till domkyrkobyggnaden och andra, der ännu en och annan återfinnes. Stället var till en början en slags hamnplats och kanske tidigt köpstad för det närbelägna fordna hufvudsätet

för Konungarne, offren och folkmötena; men vexte i anseende och folkmängd, då, efter christendomens införande i landet, först Konungarne togo sin bostad här, lemnande hedendomens medelpunkt; och sedermera, då äfven denna blifvit christnad, och säte för rikets erkebiskop, men efter 100 års förlopp befanns alltför öfvergifven af menniskor, att kunna uppbära denna rang, blef Aros omkring 1270 äfven erkebiskopssäte, med bibehållande af det förras namn. Egentlig konungastad upphörde det ungefär på samma tid att vara, sedan Stockholm uppstått, men har alltjemnt haft kunglig bostad inom sitt område, har varit kröningsstad ända till de sista seklerna, hyser sedan nära 4 århundraden rikets äldsta och mest besökta universitet, täflar med hufvudstaden i rikedom på minnen från äldre tider, mestadels fästade vid dess publika byggnader och inrättningar, och har i de nyaste tiderna, efter långvarigt stillastående, börjat att i rörelse och folkmängd vexa med rask fart. Ända till år 1828 hade det af gammalt andra platsen bland rikets städer, men har nu den 6:te, inom andra klassen. Handlingar, som mera eller mindre direkt angå dess privilegier, finnas ända från början af 1300-talet, egentliga stadfästelser å privilegierna från 1497.

Stadens äldsta plats torde vara att söka uppå åsen, i den s. k. Fjerdingen, då kanske det enda, som ej åtminstone en del af året var vattendränkt; der synes ock den äldsta kungsgården hafva varit, på samma ställe, der sedermera erkebiskopsgården stått, och nu stallmästaregården finnes. I följd af vattnets minskning i Mälaren, blefvo småningom stränderna af ån uttorkade och möjliga att bebygga, och stadens nedra delar uppstodo, dels, kring en nyare kungsgård, sannolikt längst i söder inemot den deraf så kallade Kungsängen, och inom nuvarande Kungsängs-, äfven Wårfru-roten, der ock S:t Mariæ eller Wårfrukyrkan legat; dels norrut till den i Fyris-ån utlöpande, nu nästan uttorkade Svartbäcken, öfver hvilken fordna vägen från Gamla Upsala gick, öfver Tofva bro, hvars namn ännu igenfinnes i qvarteret Tofvan. I denna norra del af staden

har S:t Pers kyrka funnits, utom ett yngre kapell, samt ett kloster. Vid midten af åstranden var torget, och derinvid stadens rådhus. Äfven vestra strandens nedra delar hafva haft gamla minnen, såsom S:t Eriks kapell, och ett hospital. Blott till sin början samtidig med dem var domkyrkan, på en af åsens nedra sluttningar, det s. k. Mons domini; vida äldre synes Heliga Trefaldighets kyrkan vara. Midt i ån låg Fyris-, sedermera Studentholmen, der stadens äldsta lärosäte funnits, nu Qvarnholmen, inskränktare till omfång än fordom; något längre ned förde, då som nu, en bro, den äldsta man känner, öfver till torget. Längst ned, på ömse sidor om ån, var och är Islandet, sannolikt så kalladt efter de isar, som vid vårflödena kastades upp på stränderna, såsom ännu för 10 år sedan ej var ovanligt. De båda stränderna voro äfven här förenade, medelst tvenne broar. Öfverallt var staden sannolikt högst oregelbundet bygd, och hade derutinnan ända intill 1600-talet ej undergått någon betydande förbättring, ehuru flera eldsvådor (såsom 1236, 1266, 1268, 1447, 1464, 1473, 1512, 1542 och 1572) samt förhärjningar under inre krig, såsom år 1521, förstört för en tid enskildta delar, och reformationen föranledt åtskilliga mindre förändringar. Först i Dr. Christinas tid fick denna likasom mången annan stad i riket, ett mera reguliert utseende. Ett nytt torg upptogs längre öster från ån, med derifrån utgående 4 hufvudgator, afskurna af likaledes mestadels rätvinkliga tvärgator, och fortsatta i raka landsvägar; och Fjerdingen erhöll en betydlig utvidgning åt söder. Sedermera hafva förnyade eldsvådor, åren 1702, 1766 och 1809, föranledt många ombyggnader, och ej mindre har under de sista decennierna stadens vexande välmåga och en nitisk styrelses omsorger framkallat försköningar och förbättringar af många slag.

För det närvarande är östra delen af staden en temligen regulier rektangel, blott nederst invid ån något bugtig, efter dess eget lopp. Nästan i midten efter längden räknadt, men vid en tredjedel af bredden från ån, ligger Nya torget, qvadratformigt, med rådhuset i nordöstra hörnet, men för öfrigt

omgifvet af enskildta hus, alla likasom rådhuset af sten. Åt vester utgår Drottninggatan utöfver ån, åt söder den temligen långa Kungsängsgatan, afskuren af flera gränder, hvaribland Bredgränden, och utanför Kungsängstullen fortsatt af en väg till Stockholms län; åt öster Waxalagatan till Waxalatullen, hvarifrån en annan väg till nämda län utgår; åt norr slutligen Köpmans-, längre fram Svartbäcksgatan, afskuren af S:t Pers-, Kloster- och Nybrogatorna m. fl., till Svartbäckstullen, hvarigenom landsvägen går till norra orterna; i jemnbredd med Svartbäcks-, och öfver Waxala-, går Dragarebrunns-gatan. I vestra ändan af S:t Pers-gatan är Gamla torget. De flesta husen vid alla dessa gator äro af träd, men till en del prydliga nog; ej få i Svartbäcksroten, och ett och annat för öfrigt, äro af sten; de flesta tillhöra enskildta. Långt i norr är akademiens gamla botaniska trädgård, med flera nu eller fordom dertill hörande stenhus.

Äfven stadens vestra del, så vidt den ligger omkring Drottninggatan och den sydligare Slottsgränden, är regelbunden; nämda gator skäras rätvinkligt af Trädgårds- och Nedra Slottsgatorna; de flesta hus äro äfven här privatas egendom och af träd, men blandade med några publika af sten. Nordligare på åsens sluttningar, särdeles kring Domkyrkan, och Riddartorget på dess sydvestra sida, S:t Eriks- eller Oxtorget på den nordöstra, samt kring Heliga Trefaldighets eller Bondkyrkan, råder mycken oregelbundenhet, och blott korta, till en del krokiga, ingenstädes mot hvarandra rätvinkliga gator finnas, men omgifna af stora och välbygda publika hus. Här ligger stadens skönaste promenadplats, den skuggrika Odenslund, med den efter år 1832 till minne af K. Gustaf II Adolf uppresta obelisk. Längst i norr af staden vidtager åter en regelbundet bebygd trakt, med flera publika hus af sten, men mest enskildta af träd, kring S:t Olofs- och S:t Johannisgatorna, med flera dem afskärande, såsom S:t Larsgatan och Rundelsgränden. Vestligare uppå åsen går den raka Slottsgatan, förbi den öppna platsen Kamphafvet, och en midt emot liggande, något sluttande,

planterad gräsvall. Ofvanför Slottsgatans södra ända stänges numera Drottninggatan af Nya Bibliotheksbuset; längre i söder, på högsta höjden af åsen, ligger slottet; mellan båda går en gren af Stockholmsvägen. Vid stadens vestra gräns slutligen är, vid ändan af S:t Johannisgatan, Fjerdingstullen, hvarigenom en landsväg går vesterut; en mindre häradsväg går der förbi åt norr. Sydligare vidtager stadens kyrkogård; dernäst en vidlyftig, nyligen anlagd promenadplats, der sistnämda tull förut varit; och längst i sydvest nedanför slottet universitetets nya botaniska trädgård.

Åns stränder, i midten af staden, äro nordligast låga, och upptagna af trädgårdar, höra derpå dels till Oxtorget, dels till en midt emot liggande obebygd plan. Från och med ett fall vid Qvarnholmen, hvilken nu upptages af Akademiska qvarnen, är ån kringstängd af höga stenmurar, som under de sednare seklerna tillkommit, och länge varit bebygda. Nu gå här de båda Strandgatorna, den vestra från Fisktorget, och sluta båda vid Islandet, nära ett annat fall, den östra mot en nyligen anlagd hamnbrygga, den vestra mot en likaledes ny promenadplats. Ån har p. m. 40 till 50 alnars bredd, och sänker sig genom båda fallen, och deremellan styckevis förekommande forss, 12½ fot. Den är om vårarne vattenrik och strid, dock mindre än fordom, har annars föga vatten, men är dock numera åter segelbar upptill hamnen, äfven under högsommaren. Öfver densamma föra fyra broar mellan stadens särskildta delar: en hängbro af jern, anlagd i de sista åren för en kostnad af omkring 16,000 R:dr, mellan S:t Olofs- och Nybrogatorna, der förut färjestad varit, ehuru i äldre dagar någon tid en hängbro funnits i närheten; Dombron, vid gamla torget, nämd redan på 1300-talet, förstörd af vårflod 1513, sednast ombygd af sten 1760; Nybron å Drottninggatan, anlagd i Dr. Christinas tid, förstörd 1697, sednast ombygd af sten 1788; och Islandsbron, bygd omkring 1840 af träd med 2 hvalf, ofvanför det nedra fallet, der fordom den s. k. Munkbron funnits, hvilken förstördes af vattuflöde 1684, återställdes samma år, under ledning af

prof. O. Rudbeck, men derpå ånyo förföll och förstördes; slutligen förer en mindre bro, af sten, från Oxtorget till Qvarnholmen. Midt emellan Ny- och Islandsbroarne, vid Bredgränden har fordom Mellan- eller Lilla Munkbron varit, i sednare tider en färja; öfver qvarnfallet har funnits en spång, bygd 1666 af O. Rudbeck, ombygd på 1770-talet, men sedermera förstörd. Båda fallen äro underbygda med dammar, det nedra sednast vid samma tid, som Islandsbron bygdes, då ock åns bredd inskränktes, dess bräddar höjdes med uppmuddrad jord, strömfåran fördjupades, och hamn med den redan nämda bryggan sålunda bildades. Förut hade fartygen sedan lång tid tillbaka måst stanna betydligt längre ned. — Vid anförda tillfälle anlades ock på vestra stranden den omtalade promenadplatsen, till en del kring, tvenne äldre, under slottet lydande dammar. Denna plats, jemte ofvan anförda publika, samt en mängd enskildta trädgårdar, gifva staden en med hvarje år ökad fägring. — Källor inom staden, af mera eller mindre högt rykte eller ålder, äro: S:t Eriks, som enligt sägnen upprunnit af K. Erik Jedvardsons blod, då han halshöggs på det efter honom benämda torget; Slottskällan nära Nedra Slottsgatan, den bästa af alla, och särdeles besökt vid Heliga Trefaldighets afton; Biskopsbrunnen vid Odenslund, anlagd omkring 1350; och fyra andra, den yngsta från 1842 å Kamphafvet. — Stadens gator äro stenlagda, mest från 1600-talet, och till en del genom O. Rudbecks försorg.

Folkmängden uppgifves hafva varit år 1785: 4087, år 1800: 5105, sedermera åter under 5000, än ökad, än minskad. Först under de sednaste decennierna har den varit i jemnare stigande, från 4420 år 1825, och 4762 år 1835, till 5203 år 1840, och 6662 år 1849, enligt tabellverket, allt utom de i staden ej mantalsskrifne studerande. Af 1840 års folkmängd, fördelad på 919 hushåll, voro 2978 qvinnor, 1327 barn af båda könen under 15 år. Embetsstaterna äro mera än vanligt stora, och innehöllo anförda år öfver 300 personer utom familjer och betjening; till alla slags näringsklasser hörde

844 personer, utom familjer. De fattiges antal är stort; ej minst i följd af låg moralisk ståndpunkt, åtminstone om denna får bedömas efter antalet af oäkta barn; under de nästförflutna 5 åren hade af p. m. 138 födde barn 35 varit oäkta. Döde voro p. m. 168 personer, till ej ringa del barn af nämda härkomst. Folkökningen hade, såsom häraf synes, ej kommit af nativitetens öfvervigt öfver mortaliteten, utan af inflyttades öfver utflyttades, till ett medelbelopp af 100 personer på året. — År 1847 hade staden, enligt mantalslängden, 5860 innevånare, hvaraf 3808 betalade utskylder; dertill kommo omkring 1000, som blott tillfälligt der vistades för studiernas skull.

Ända till 1820-talet, då det hette att konst- och näringsflit voro ringa, och välmågan i aftagande, synes staden sedan några sekler hafva föga mera än bibehållit sig på upphunnen ståndpunkt. - Men sedermera har förhållandet blifvit helt annorlunda, hufvudsakligen i följd af det alltmera tilltagande bruket, att ståndspersoner, hvilkas barn bevista läroverken, särdeles de lägre som här finnas, inflytta med hela sin familj, äfven för att njuta af ett umgängeslif, som åtminstone anses vara mindre kostsamt än i hufvudstaden. Dertill kommer, som ofvan antydt är, att hela länets närvarande styresman, som med ännu mera framgång, än flera hans äfven förtjenstfulle föregångare, vinnlägger sig så väl om stadens, som om hela ortens uppkomst till större välmåga, genom föranstaltade arbetsföretag bereder den tilltagande folkmängden bergning, och stadens yttre ett bättre skick.

Näringarne äro dels de för småstäderna vanliga: handel, handtverk, fabriker, sjöfart och åkerbruk; dels hemtas ej obetydliga, kanske de betydligaste inkomsterna af hyresgäster af alla slag, både för den ökade afsättningen de bereda åt alla produkter, och redan för hushyrornas skull. — Handeln är af gammalt liflig nog, emedan staden, med betydlig folkmängd, och med eget ej ringa, men icke i och för sig tillräckligt åkerbruk, tillika är medelpunkt för en vidsträckt, sädesrik landtbygd, men som måste låta tillföra sig sina behof ej blott af kramvaror, utan ock till ej ringa del af köttvaror, och ännu mera af skogs-

produkter. Dessa sednare komma från norra delen af länet och från Westmanland; möbler och laggkärl särskildt från Wåla härad, och från Fehlu län; kramvarorna hufvudsakligen från Stockholm. Stadens torgdagar vid veckans slut, ofta äfven andra dagar, förete en ganska liflig trafik med alla slags landtmannaprodukter. Likaledes äro marknaderna af stor betydenhet, särdeles, som nämdt är, Distingen i början af Februari, redan i fordna tider känd såsom både »köpstämma» och alla Svears ting, med namnet, säges det, efter en Drottning Disa, rigtigare kanske af Disir, skyddsgudinnor. Af mindre vigt är Ersmessan, fordom i Maj till S:t Eriks minne, nu i Juni; ansenligare åter kreatursmarknaden i Oktober. Sädeshandeln lärer ej drifvas särdeles i stort, i anseende till svårigheten att täfla med Stockholm, Westerås och Gefle. Af de med handeln närmast sammanhängande näringar är källar-rörelsen särdeles liflig, i anseende till mängden af studerande ungdom, så vidt ej denna rörelse, likasom äfven andra, lider af vanan att utlemna varor på kredit. Staden räknade 1847 ej mindre än 16 källarmästare, traktörer och spisqvartersidkare, med tillsammans 20 biträden, och 21 krögare. Egentliga handlande voro 50 med 88 biträden, ett blott alltför stort antal, som ändock synes ständigt vexa, och göra vinsten alltmera delad. Ett äfven i följd af de för staden egna förhållanden lönande yrke är apotheksrörelsen, hittills blott delad af tvenne personer med 8 medhjelpare. Ej mindre betydande är bokhandeln, som idkas af tvenne personer, utom hvad Stockholms bokhandlare mera medelbart deri deltaga.

Handtverkerierna äro betydliga nog, både till produktion och afsättning, ehuru äfven de delade på alltför många händer, år 1847: 154 husbönder, 161 gesäller och 272 lärlingar i åtskilliga handtverk, utom 5 garfvare med 11 biträden, och 4 boktryckare med 23 arbetare. Ett faktori för tillverkning af machiner, instrumenter och apparater är nyligen anlagdt. Handtverksalstrens hufvudsakliga afsättning sker inom staden, dernäst i den omgifvande bygden.

Jordbruket skötes med omsorg, å god jordmån, och gifver i medeltal, af 921 tunnors utsäde, 5808 t:rs afkastning i spanmål, och i potatis, af 300 t:rs utsäde, 1200 t:rs afkastning; således visserligen ej hvad som för det egna behofvet erfordras, men bristen ersättes genom oafbruten tillförsel. Mera motsvarande stadens behof torde trädgårdskötselns alster vara. Af kreatur hålles ej just stor mängd, mest kor, dernäst hästar.

Sjöfarten bedrifves dels af 5 stadens jakter, af tillsammans ungefär 87 läster, dels af tvenne ångfartyg, hvartill under några år kommit ett tredje, som gått med pråm. De två ångfartygen, jemte ett fjerde nybygdt, tillhöra ett bolag, och gå med god vinst under hela tiden för segelfarten, vanligen från början af Maj, sedan både islossning och vårflod gått förbi, och till första isläggning om vintern. Under högsommaren är tilloppet af resande, äfven fremlingar, på denna väg särdeles stort *).

Slutligen må tilläggas, att arbetsförtjenst icke gerna fattas för den, som vill och kan arbeta, men tillgången på goda arbetare till de utom yrkena förefallande görömål är knapp, och dagsverkspenningen hög, för en karl 32 till 40 sk. och deröfver. För dem som alldeles icke, eller ej tillräckligt, kunna arbeta, finnas en mängd understöds-anstalter, hvilka, likasom allt hvad som rör stadens ekonomi, i ej ringa mån bero af dess ställning, såsom residens för läns- och stiftsstyrelse, samt för mångfaldiga läroverk. — Vi betrakta alla särskildta här befintliga inrättningar i sammanhang med en närmare beskrifning af dertill hörande byggnader.

Vi ha talat om Upsalas betydelse såsom residensstad, fordom för Konungar, ännu för länshöfdingar, och nämnt de särskildta lägena för kungsgården under olika tider. Efter den

i

*) På 1600-talet inrättades, af prof. O. Rudbeck, postjakter, som gingo till Stockholm. De nämnas ännu omkring 1719. För allt rörande Upsala stads historia äro begagnade: *Busser*, Upsala beskrifning, 1773; och *Bergman*, Mälarens minnen, 1844.

i ordningen andra, som legat i Kungsängsroten, har man omkring 1770 funnit lemningar. Den har väl egentligen blott tidtals varit af Konungar bebodd; den nämnes under Folkungatiden, ännu mera under Unionstiden, då den synes ha undergått mera än en härjning; den besöktes dock ännu af K. Gustaf I och hertig Carl, kallades efter det nya slottets anläggning, i deras sekel, Gamla Kungsgården, och beboddes af en slottsfogde; men från och med 1630-talet har tomten varit upplåten åt enskildte egare. Det nuvarande *Slottet*, grundadt 1548 af Gustaf I på det ställe, hvarifrån han 27 år förut sett erkebiskop Trolles här anrycka mot sig, var ej fullt färdigt vid hans död, fullföljdes derpå ej utan afbrott, och lades snart i aska år 1572 med en del af staden. K. Johan III lät arbetet åter påbörjas, en tid under Philip Kerns ledning, och anbefallte anläggandet af en djurgård, troligen der nu vägen går från slottet ut till Stockholmsvägen; han bodde ock sjelf tidtals på slottet, och dess södra port, åt nämda sida, har burit hans namn. Äfven de följande regenterne använde derpå mycken kostnad, särdeles Dr. Christina, som en tid tänkt att låta omgöra hela byggnaden. Under hennes tid inreddes en rikssal, och en kyrka derinvid, en vattenkonst anbragtes vid qvarnfallet i staden, för att leda vatten upp till slottet; hon hade här ock särskildt studerkammare, och möbler finnas qvar från hennes tid. I rikssalen skedde hennes thronafsägelse. Slottet hade vid denna tid två torn på södra sidan, ett på den norra. Under Carl XI:s regering anlades, efter en af O. Rudbeck uppgjord plan, en kungsträdgård, nedanför åsens vestra sida, i stället för den äldre på östra sidan, som Dr. Christina upplåtit åt staden till bebyggande. Slottet inreddes ståtligt till Konungens kröning, och bestämdes derpå 1680 för hans Drottning till enkesäte. Vid 1702 års eldsvåda afbrann hela byggnaden utom norra tornet, och man tänkte någon tid att använda de qvarstående murarne till iståndsättande af andra hus inom staden, och begagnade verkligen en del för slottsbyggnaden i

Stockholm. Men från 1745 företog man sig åter att upprätta detta minnesrika palats, och gjorde det med bidrag äfven af enskildta medel och arbeten, så väl allmoges som herremäns, och med rask fortgång. Hela sitt närvarande utseende har det dock blott småningom fått, genom förändringar ända in i nyaste tider, och de öfra våningarne af den östra långsidan äro ännu ej åter inredda; den fordna rikssalen begagnas till spanmålsmagasin. Denna östra hufvuddel af slottet är 200 alnar lång, 16 till 20 alnar bred, och 39 alnar hög. Nedra våningen och en mellanvåning äro inredda för landshöfding, landssekreterare m. fl. Vid norra ändan är ett rundt torn, 29 alnar i diameter, 62 alnar högt, inredt till embetsrum, hvarjemte ett rum är upplåtet åt universitetet för magnetiska observationer. En flygelbyggnad har fordom utgått från samma ända af slottet, och varit begagnad till länshäkte, men är i innevarande sekel nedrifven. Längst ut stod en bastion, nu origtigt kallad Styrbiskop, temligen förfallen, och nyttjad till klockstapel. Vid slottets södra ända står ock ett rundt torn af nära nog samma dimensioner som det norra, uppfördt eller återupprättadt 1815—20, och innehållande dels häkten, dels slottskyrka o. a. Här utgår ännu en flygel, hvaraf dock blott hälften står qvar, innantill mestadels oinredd; af den andra hälften öfver porten finnas blott ruiner, äfvensom af ett torn eller bastion, som torde ha stått längst ut, och hvars lemningar bilda en för sin sköna utsigt mycket besökt kulle, 68 alnar hög öfver vattnet vid Islandet. Äfven åt vester har en långsida varit tillämnad, men aldrig blifvit uppförd. Södra flygeln är olyckligt ryktbar för det mord, som K. Erik dels föröfvade, dels lät föröfva på Sturarne, men åtminstone Svante Stures mord har skett i norra flygeln. Under båda bastionerna, och i nästan alla rigtningar af borggården, finnas spår till underjordiska gångar. Åt alla sidor äro i sednaste tider gräsvallarne planterade; midt på borggården står, sedan landshöfdingen frih. Focks tid, Gustaf Wasas bröstbild i bronz, uppburen af 4 kanoner. — Under slottet lyder den s. k. Landshöfdingens hage kring dammen vid

landet, och en åt sydvest bortom landsvägen belägen trädgård. Den ofvan nämda egentliga kungsträdgården från 1600-talet blef af K. Gustaf III upplåten åt akademien. — Slottskyrkan har egen predikant.

Från år 1270 är Upsala residens för Sveriges erkebiskop. Till domkyrka begagnades länge den nu s. k. Bondkyrkan; men från början påtänktes, och från 1287 begyntes af Fransmannen Etienne de Bonneville byggnaden af den nuvarande *Domkyrkan.* Denna är ett af den Götiska byggnadskonstens mästerstycken i den yngre spetsbågsstilen, Sveriges största kyrka, den för minnet rikaste, och till konstvärde åtminstone renaste, ehuru i sednare tider till det yttre blott alltför mycket afklädd sina fordna prydnader, dels ock något vanställd genom förändringar i annan stil. Medel till byggnaden samlades före början och under fortgången, på den tiden vanligt sätt, genom aflat, gåfvor och testamenten; grunden bygdes af huggen sten från Lena socken, sjelfva kyrkan af tegel. Inom de uppförda yttre murarne bygdes tills vidare ett kapell af träd, dit S:t Eriks reliqvier flyttades från Gamla Upsala, eller snarare från Bondkyrkan, dit de synas ha blifvit förda 1273; och just de förblefvo den rikaste inkomstkällan. S:t Mariæ chor, nu det Gustavianska, med dess sidokapeller, blef först färdigt, dernäst S:t Nicolai, i norr derom, omkring 1310, kort derefter den södra portalen, sednare kanske den norra, och den vestra först omkring 100 år sednare. Under tiden hade år 1402 de redan färdiga pelarne och hvalfven i skeppet till stor del ramlat, och återställdes under 30 års tid, men i mindre sköna former. År 1435 blef kyrkan invigd, och helgad åt S:t Lars, Erik och Olof, hvilkas bilder prydde ingångarne; men först 1440 blef allt riktigt färdigt. Snart hemsöktes kyrkan af eldsvådor 1447, 64, 73 och 1572. Efter den sistnämda gjorde K. Johan III mycket för byggnadens återställande i gammalt skick, i bredd med efterspaningar efter fördolda skatter från dess rikare dagar. År 1609 skadades af storm de två

torn, som stodo på vestra ändan, och det ena nedstörtade. Båda voro återställda 1614, och ett tredje uppfördes på midten af kyrkan, bekostadt af en borgare i staden; de två förra hade 180 alnars höjd från grunden. År 1702 förstördes alla tre, jemte en mängd mindre spiror, som prydde taket; och de två större gjorde i fallet betydlig skada på den närmaste delen af kyrkan; äfven flera aflägsnare chor och grafvar ledo af branden. Arbetet på byggnadens återställande gick raskt, mest på kyrkans egen bekostnad, men med understöd af kunglig frikostighet; år 1707 kunde gudstjenst hållas. Blott de två vestra tornen uppfördes åter, på 1740-talet, under frih. Hårlemans ledning, men försågos med ingalunda till det hela passande lanterninor, hvilkas spetsar gå omkring 90 alnar högt, från marken räknadt. Hela kyrkan har innantill 185 alnars längd, 53 till 70 alnars bredd, 46 alnars höjd i mellersta choret, hvartill kommer en takresning af 11½ alnar. Kyrkan består nemligen, med undantag af midten, som utgör ett odeladt korshvalf, af trenne egentliga hvalfgångar, den mellersta upphöjd öfver de andra, och försedd med särskildta fönsterrader; och dessutom finnas, nästan rundtomkring, smärre chor, fordom egnade åt enskildta helgons dyrkan, nu mestadels använda till grafchor. Östra delen af kyrkan slutar i en halfrund. Der är högchoret, som, utmärkt framför skeppet äfven genom smärtare pelare, omfattar nära hälften af mellersta hvalfvet; sidohvalfven bilda der en slags sluten gång till grafhvalfven. Kyrkans fönster äro höga och smala, med undantag af tvenne, som äro runda, öfver norra och vestra portalerna. Rutorna voro i fordna dagar målade, äfvensom hvalf och pelare; af de sistnämda räknar kyrkan 24.

Portalerna, täflande med sjelfva kyrkan i konstvärde, bevara ock en stor del af sin fordna prakt, den södra äfven S:t Lars och S:t Henriks bilder, den norra S:t Olofs; S:t Eriks i vestra portalen skall ha blifvit borttagen vid reformationstiden, för den vidskepelse som dermed bedrefs. — I stora ingången åt denna sida ligger O. Rudbecks grafsten. Långt uppåt mellersta

gången är predikstolen, utförd efter Nic. Tessins ritning, och skänkt af Enkedr. Hedvig Eleonora; den är prydd af förgylda basreliefs, med ämnen af bibliskt innehåll. Under K. Johan III:s tid skall ha funnits en särkildt predikstol i choret, för de katholska presterne. — I korset skedde fordom Konungarnes kröning, midt under en i hvalfvet anbragt förgyld hand med två fingrar utsträckta, såsom till ed. — I högchoret finnes altaret, ombygdt 1731, och smyckadt med bilder i Italiensk stil, efter Jesuiterkyrkans i Loreto, men allt af simplare ämnen, träd och gips, och ej rätt öfverensstämmande med kyrkan. Nedanföre finnas Jöns Bengtson Oxenstjernas, hans fars och farbrors grafstenar, jemte Laurentii Petri. Till venster om altaret, mellan pelarne, står S:t Eriks helgedomsskrin af silfver, förfärdigadt kanske 1257; ofvanför hängde fordom hans baner, tills det gick förloradt i Ryska kriget på 1490-talet. En tafla, föreställande hans bedrifter, hängde i choret till 1702. Bakom altaret stod till nämda år ett ryktbart astronomiskt ur, förfärdigadt i Sten Stures tid af Dasypodius, sedermera professor i Upsala, och iståndsatt af Polhem. Fordom hafva i choret funnits flera altaren, äfvensom i sidohvalfven; på dessas pelare finnas qvar allegoriska basreliefer från medeltiden. I sjelfva gången finner man på norra sidan Erik och Jakob Benzelii, samt Joh. Scheffers grafstenar, på södra sidan Erik Benzelii d. y:s, Nils Rosén von Rosensteins och N. v. Rosensteins.

Af de egentliga grafchoren är det namnkunnigaste det s. k. Gustavianska bakom altaret, af K. Gustaf I inredt för sig och sina gemåler, af hvilka ock de två förstas bilder, jemte hans egen, ligga på en rikt ornerad katafalk af marmor, från 1572. Under choret finnas ej blott deras kistor, utan ock K. Johan III:s, Catharina Stenbocks och Gunilla Bjelkes, fast dessa två Drottningar ännu sakna minnesvårdar; Johans finnes i ett annat chor. Det Gustavianska chorets största märkvärdigheter af konstalster äro de af Sandberg under åren 1831—38 arbetade alfreskomålningar å väggarne, föreställande scener ur Gustaf Wasas lefnad, från hans uppträdande inför rådet i Lübeck, till hans

sista afsked af ständerna; samt fönstren med i glaset inbrända målningar af Way, färdiga 1841. — Närmast åt norr följer ett chor, der Birger Persson till Finsta, hans fru och sonen Israel ligga, samt några medlemmar af Wasaätten; dernäst — Sturefamiljens chor, der de under Erik XIV:s tid mördade Sturarne äro begrafna jemte åtskilliga anhöriga; vidare — Dr. Catharina Jagellonicas grafchor, fordom sakristia, men af K. Johan III inredt till sitt nuvarande ändamål; Drottningens bild af alabaster ligger på en katafalk; midt emot är Johans eget monument, förfärdigadt i Italien under Sigismunds tid, men ej hitfördt från Danzig, der det efter skeppsbrott stannat, förr än 1785, och uppställdt 1818; spiran är bruten ur Konungens hand af K. Gustaf III, och flyttad till K. Eriks graf i Westerås domkyrka. Blott Drottningens kista har stått under choret, men skall af K. Sigismund ha blifvit förd till Krakau. — Längst ned är åter en f. d. sakristia, der nu högst dyrbara klenoder af guld och silfver förvaras, en del förvärfvade under katholska tiden, en del utländskt byte från eröfringskrigen. Ofvanför är ett rum, der fordom stått ett bibliothek, tillhörigt erkebiskopsbordet, och hvars återstod 1789 förenades med universitetsbibliotheket. — På södra sidan om högchoret finnes Hornska, sedermera frih. Oxenstjernska grafchoret, med grafstenar öfver Claes Christerson Horn m. fl., och sarkophager af Ölands marmor för frih. Erik Oxenstjerna till Harg († 1760) och hans fru. — Leijonhufvudska, nu De Geerska choret, der Sten Erikson Leijonhufvud o. a. äro begrafne, och i sarkophager af Kolmårdsmarmor, frih. Carl De Geer till Löfsta († 1779) och hans fru. — Grefl. Oxenstjernska, sedermera Rosenhaneska choret, inredt af Nic. Tessin, med monumenter öfver gr. Bengt Oxenstjerna och gr. Magnus Stenbock.

Innanför skeppets norra sidohvalf finnes nuvarande sakristian, med porträtter af erkebiskoparne, och derofvanför en klädkammare, med kyrkoskruden, till en del från fordna dagar, samt en mängd saker af historisk märkvärdighet, från K. Albrechts tid, från Sturarnes o. s. v.; dernäst följa: — grefl.

Gyllenborgska choret; — Massenbachska, sedermera Danckwardtska; — Wernstedtska, numera frih. Duwallska, med en minnesvård af marmor öfver J. Duwall (landtmarskalk 1786); — frih. Baners till Örbyhus, med Linnés minnesvård af Elfdals porfyr, upprest 1798; en grafsten öfver honom, hans fru och son, finnes utanföre choret; — Dohna'ska choret, med fältmarskalk v. Dohnas monument af svart marmor. — Innanför skeppets södra sidohvalf finnes, öster ifrån, näst tvenne numera med bänkar inredda chor: — Banerska choret, med den år 1600 halshuggne G. Baners monument, förfärdigadt 1629; — Skytteska, med Joh. Skyttes och hans frus, samt Wendela Skyttes vårdar; — frih. Bjelkeska till Salesta, sedermera Liewenska; — frih. Stenbockska, sedermera Menanderska, med erkebiskop Menanders grafvård af Italiensk marmor och alabaster, räknad bland det skönaste, som kyrkan innesluter. — Nederst i gången är O. Svebilii minnessten, utanför ett rum, som blifvit begagnadt till *consistorium regni*, eller preståndets sessionsrum vid riksdagar. — Öfver slutet af alla tre hvalfgångarne är orgelverket, bygdt af Cahman, ett af de största i riket. Af klockorna skall den största vara af alla i Sverige den betydligaste. Urverket är af Polhem.

Domkyrkan har under medeltiden haft en stor mängd gods; numera drager den sina förnämsta inkomster af domkyrkotionde från socknarne i erkestiftet och Hernösands stift, tillsammans 558 tunnor säd, hvaraf något öfver hälften korn, för öfrigt råg; dertill komma räntor af utlånta kapitaler, hyror m. m., tillsammans öfver 3000 banko. Ända till år 1842 egde kyrkan 18¼ mantal i Småland, skänkta af grefvinnan Ebba Sture, född Leijonhufvud, men dessa äro nu afyttrade.

Platsen kring kyrkan har varit kyrkogård, men är numera planerad; de hus, som af gammalt omgifvit den, äro till en del försvunna, och alldeles den mur, som utgjorde återstoden af begränsningen. En trappa leder, sedan 1700-talet, ned till Riddartorget, en genom Domtrappshuset till Fisktorget, en nyligen anlagd till Oxtorget. Nya begrafningsplatsen, till en

början skänkt af O. Verelius till hospitalet, i sednaste tider utvidgad för cholerafarsotens skull, hyser, mellan sina alleer af träd, en stor mängd minnesvårdar, hvaribland O. Verelii, J. A. Winboms (far och son), M. v. Rosensteins, N. F. Bibergs, E. M. Fants, Östgöta nations för flera dess medlemmar, C. P. Thunbergs, Z. Nordmarks, F. Rudbergs, C. H. Höijers, E. af Wetterstedts, C. G. Rogbergs, M. Norbergs, C. von Rosensteins, J. Låstboms, U. v. Troils, P. v. Afzelii, E. G. Geijers, m. fl.

De i äldre eller sednare tider för domkyrkan eller dess embets- och tjenstemän disponerade gårdar hafva till stor del haft sin plats omkring densamma, i rad med f. d. S:t Barbro kapell, ytterst åt sydvest (se nedanföre): fordna Kapitelshuset, näst derintill, bygdt 1450, blef på 1500-talet anslaget till akademiens behof (se nedf.); *Domtrappshuset*, ännu befintligt, länge till en del begagnadt af kathedralskolan, nu inredt till domkapitlets sessionsrum och arkiv m. m.; samt nuvar. *Vicepastorshuset*. Det gamla Erkebiskopshuset stod, som nämdt är, der nu stallmästaregården finnes. Det var, i den skepnad det hade från 1430, ett fyrkantigt slott, på tvenne sidor omgifvet af grafvar. Det afbrändes 1521, men återställdes, försågs af K. Gustaf I med ett rundt torn i östra hörnet, Rundeln kalladt, det verkliga Styrbiskop. Från 1620-talet, efter ny reparation, öfverläts det åt akademien (se nedf.). Under gamla Erkebiskopsgården lydde den s. k. lilla Biskopsgården, belägen der nu Gustavianska lärosalen är; den afbrändes 1521, jemte en betäckt gång af träd, som förenade den med kyrkan. — Den nya *Erkebiskopsgården*, ett ståtligt trevåningshus, i sednare tider anlagdt, ligger vid Odinslund, der fordom Prostgården stått. — Nuvarande *Domprostgården* ligger vid östra Strandgatan.

Upsala Domkapitel, fordom ganska talrikt, och rundligen försedt med prebenden, består nu, utom erkebiskop och domprost, den sednare tillika 1:ste theol. professor vid universitetet, af öfriga tre professorer och tre adjunkter af samma fakultet, alla försedda med prebenden ibland stiftets pastorater, samt af nuvarande kyrkoherden i Alunda, professor emeritus vid aka-

demien, för dess lifstid. Domkyrkans egna embets- och tjenstemän äro: domprost, den förste känd från 1231; vice-pastor på ordinarie stat, åtminstone från 1629; syssloman, känd från 1601; samt komminister, tillika confessionarius, åtminstone från 1500-talet.

Den inom staden belägna s. k. *Bondkyrkan*, ursprungligen enligt någras mening ett hedniskt tempel, enligt andras åtminstone ett af de äldsta christna kapeller, skall först ha varit helgad åt S:t Stephanus, sedermera från 1210 åt Heliga Trefaldigheten. Den synes, att döma af det yttre, vara från olika tider, och mellersta delen, af gråsten, torde vara äldst, det öfriga, bygdt af tegel, hör till en sednare tid, kanske yngre än domkyrkan, efter hvilken den inre anordningen synes i viss mån vara härmad. Äfven här skall i högsta hvalfvet varit anbragt en hand utsträckt till ed, hvaraf man vill sluta, att kröningar här någon tid varit hållna, medan domkyrkan bygdes. Från reformationstiden var Bondkyrkan begagnad till spanmålsmagasin ända till 1621, men återställdes derpå, för landsförsamlingens behof, hvaraf den nu har sitt vanligaste namn. Den är 45½ alnar lång, 23½ alnar bred. Tornet har varit högt, men nedstörtades af en orkan 1643, återställdes, förstördes af elden 1702, och har nu obetydlig höjd. Hvarken det inre, ej heller den fordna kyrkogården rundtomkring, företer något särdeles märkvärdigt. Den sednare har haft en ringmur, som fullkomligen nedtogs 1832. (Om socknen och dess presterskap, se vid Ulleråkers härad).

Fordom hafva inom staden funnits flera andra kyrkor och kapeller: S:t Mariæ eller Wårfrukyrkan, invigd före 1231, och då begagnad såsom egentlig stadskyrka, förstörd af vådeld 1542, hvarefter lemningarne användes till slottsbyggnaden. Läget tros hafva varit nära nuvarande Bredgränden. — S:t Pers kyrka vid nuvarande Dragarebrunnen, förstörd af vådeld 1473; kyrkogården begagnades ännu på 1600-talet, men är nu bebygd. — S:t Eriks kapell, vid nuvarande Riddartorgets södra sida, bygdt 1271 af träd, 1334 af tegel, härjadt af vådeld 1473 och

1572, istândsatt efter 1687, och inredt för predikoöfningar, förstördt 1702. — S:t Görans kapell, troligen utanför Waxala-tullen; S:t Gertruds kapell, anlagdt 1488 vid Gamla torget, der nu Theatrum Oeconomicum ligger; när dessa två kapeller förstördes, är ej bekant. — S:t Barbro kapell, ytterst bland domkyrkans södra omgifningar, invigdt 1504, från 1550 enskildtas tillhörighet, från 1614 dels kyrkans, dels akademiens, och begagnadt till tyghus o. a., sedermera nedrifvet. — S:t Johans kapell, bygdt vid S:t Eriks källa af K. Johan III, förstördt 1702. — S:t Gunhilds kapell, anlagdt af Dr. Gunnilla (Bjelke) vid Akademie-qvarnen, blef aldrig fullbordadt. — Af kloster har staden sannolikt haft blott ett, för Franciskaner eller Gråbröder, beläget vid vestra ändan af nuv. Klostergatan, upphäfdt 1527; byggnaden afbrändes 1542, men en del anses vara att återfinna i det gemenligen s. k. Klostret, ett i sednare tider tillökt hus derstädes; hit hörde en särskildt begrafningsplats, der Peder Sunnanväder och Peder Galle äro jordade. — Ett Helge-Ands-hus eller hospital, med tillhörande kyrka, anlades 1305 på nuv. Fisktorget, förstördes 1702, återställdes 1705, men nedrefs efter 1806, då inrättningen flyttades utom staden till det fordna kronobränneriet, från K. Gustaf III:s tid, der den 1836 utvidgades till ett centralhospital för samtliga kringliggande län.

Under medeltiden stod hospitalet under vård af ett eget gille. För öfrigt hade staden af dessa halft andliga, halft borgerliga inrättningar troligen flera; bland dem man med säkerhet känner, hade S:t Pers och S:t Jakobs sina möten i den s. k. Gillaregården vid Gamla torget nära S:t Gertruds kapell. Det nuvarande *Gillet* är stiftadt för sällskapliga nöjen, och eger ett betydligt stenhus, vid Fisktorget, med en stor danssal m. m.

Det äldsta undervisningsverk i Upsala var ett under K. Erik Läspe stiftadt collegium, med ett communitet å Studentholmen, grundadt af domprosten And år 1316. Det ökades småningom, men synes alltjemnt ha förblifvit ett slags mellanting mellan skola och seminarium för prestbildning; för

öfrigt måste all högre lärdom sökas utomlands, mest i Paris, der ock en stiftelse, hufvudsakligen äfven af And, fanns för studerande från Sverige. Emellertid omtalas en profession såsom inrättad i Upsala år 1438; men den egentliga grundläggningen af akademien, efter utländska mönster, tillhör Sten Sture d. ä. och Jakob Ulfson år 1477. Bland de förste lärarne nämnes Ericus Olai. Genom de strider, som reformationen framkallade, och den brist som den för tillfället åstadkom på dugliga och bildade män inom kyrkan, förlorade äfven universitetet mycket, och var under K. Gustaf I:s tid i lägervall; både han och K. Erik XIV förehade fruktlösa planer att återupprätta det. Något mera lif förspörjes under K. Johan III, men förqväfdes nästan åter dels af olyckor, såsom eldsvådor, pest och krig, dels af de liturgiska stridigheterna, särdeles då Konungen inrättade ett katholskt collegium i Stockholm. Detta efterträddes väl 1583 af ett protestantiskt, men äfven i hufvudstaden. Först året före sin död tänkte Konungen på att återställa akademien, hvars lärare kort derpå vid Upsala möte spelade en betydande roll. Det var Carl IX:s allvarliga och ihärdiga nit förbehållet att äfven här godtgöra sina föregångares fel. Han anslog åt akademien de vid reformationen indragna »kyrkohusen», och åt professorerne prebendehemman och tionder, förnyade och utvidgade kommunitetet för studenterne, ökade lärostolarnes antal, och utfärdade 1595 nya privilegier för hela institutionen. År 1600 firades här den första philosophiska doktorspromotion. Joh. Messenius och Joh. Rudbeck bragte lif i studierna, tills deras inbördes oenighet sedermera föranledde bådas bortkallande.

Emellertid hade äfven Carl IX:s bemödanden för läroverket till stor del stannat vid förslager, i följd af ständiga krig och andra statsbestyr, som togo hans uppmärksamhet och rikets tillgångar i anspråk; och bristen på skickliga lärare gjorde ej mindre svårighet. K. Gustaf Adolf afhjelpte det ekonomiska hindret, i det han skänkte åt akademien 1624 hvad som farfadern ärft eller samlat af jordegendom, 350 hemman, anslog

kronotionder af flera socknar, samt medel för kommunitetet, som sedermera förvandlades till en stipendii-fond. Han fördubblade antalet af lärare, förbättrade privilegierna, men höll ock allvarsam hand öfver professorernes inbördes tvister, mest genom Joh. Skytte. Denne gaf sjelf föredöme af frikostighet, i det han 1622 grundade en särskildt profession. Under Gustaf Adolfs tid, 1617 och 1629, firades de första theologiska och juridiska doctorspromotionerna, den första medicinska 1738. — Dr. Christinas förmyndare bekräftade akademiens privilegier 1633; både de och hon sjelf ökade faderns gåfvor med nya, och hon fastställde 1649 en ny stat. Carl X gaf lärosätet 1655 den författning, som sedermera i bokstafven förblifvit gällande; Carl XI återlemnade reducerade gods; och såväl dessa regenter som de följande, äfvensom rikets ständer och många enskildta, hafva tid efter annan ihågkommit akademien med gåfvor, stiftelse af stipendier, ökade anslag o. s. v.

Universitetet är af gammalt ej blott en bildningsanstalt i och för sig, utan äfven en korporation med egna rättigheter, ej alldeles öfverensstämmande med det statsskick och de rättsförhållanden, som i riket dels redan hafva gjort, dels alltmera göra sig gällande. Det har mestadels egen jurisdiktion, särskild vald styrelse, och betydlig förmögenhet, men mottager dock äfven understöd af allmänna medel, och redovisar inför statsmyndigheter.

Den studerande ungdomens antal skall år 1593 ha varit 64, år 1696: 700, år 1730: 1053, år 1782: 583; det utgör numera 11 till 1200, hvaraf dock 300 för tillfället ej vistas på stället. Allesammans äro fördelade på 14 nationer, hufvudsakligen efter stiften i riket; nationerna stå under valda styrelser, till en del af lärarekorpsen, och äro åter fördelade i särskildta afdelningar, efter ålder och genomgångna examina; de hafva, äfven de, egen förmögenhet i hus, inkomster och vettenskapliga samlingar. Sistleden hösttermin räknades 1444 studenter, hvaraf 910 närvarande. Mellan 20 och 25 års ålder voro 731, 314 mellan 25 och 30, 258 mellan 15

och 20, 109 mellan 30 och 35, o. s. v.; 372 voro prestsöner, 288 söner af andra embets- och tjenstemän utom adeln, 274 af borgare, 140 af bönder, 107 af adel, 263 af ståndspersoner utom nämda klasser; 449 voro uppgifna att studera philosophi, 287 lagfarenhet, 233 theologi, 134 läkarekonst, och 341 hade ännu ej bestämt sig för något visst studium; 234 åtnjöto stipendier; under terminen inskrefvos 128.

Lärarekorpsen bildar i vettenskapligt hänseende fyra fakulteter, hvar under ledning af sin decanus, och bestående egentligen af ett bestämdt antal professorer och adjunkter, båda med fastställda undervisningsskyldigheter och stående inkomster, samt ett obestämdt antal docenter, som hufvudsakligen uppehålla sig medelst enskildt undervisning. Nu räknar akademien 26 ordinarie professioner *), hvaraf tre äro stiftade af enskildta personer; 18 adjunkter, och 29 docenter; hvartill kommer en bibliothekarie med 3 underordnade tjenstemän å stat, och 6 andra dessutom; 3 exercitiemästare, 2 språkmästare, 1 musikdirektör m. m. Domsrätten utöfvas dels af samtlige ordinarie professorer i *Consistorium majus,* dels för brottmål af några utsedde

*) Nemligen i theologiska fakulteten 4: theol. exegeticæ, dogmaticæ et moralis, pastoralis, samt prænotionum theol. et histor. ecclesiasticæ, stiftad 1754 af biskop Kalsenius. — I juridiska fak. 4: juris patrii et romani; jurisprudentiæ, oeconomiæ et commerciorum, från 1741; historiæ legum suecicarum, juris criminalis et processualis, från 1843; juris publici, ecclesiæ, belli et gentium, från 1844. — I medicinska fak. 4: medicinæ et botanices; medicinæ theoreticæ et practicæ; anatomiæ etc., från 1774; chirurgiæ et artis obstetriciæ, från 1838. — I philosophiska fak. 14: eloquentiæ et poeseos; physices; ethices et politices; astronomiæ; mathematum inferiorum; eloquentiæ et politices, stiftad af riksrådet Skytte; linguarum orientalium; historiarum; logices et metaphysices; litterarum græcarum; chemiæ, från 1750; œconomiæ practicæ, stiftad 1759 af brukspatron Borgström, och numera egentligen utöfvad såsom historiæ naturalis; historiæ litterariæ et archæologiæ, från 1780; æsthetices, från 1835. — I sednaste åren hafva oftare än förr adjunkter blifvit utnämda till extra ordinarie professorer, med säte och stämma i fakultet: ej mindre än fyra sådana finnas nu; till samma rätt är ock en af språklärarne befordrad, den andre till extra ordinarie adjunkt.

i *C. minus.* **Styrelsen tillhör en efter tur utsedd rektor, dels med, dels utom consistorium majus, under inseende af erkebiskopen såsom prokansler från 1625, och en vald kansler, nu H. K. H. Kronprinsen [1]). — Akademiens författning är nu under revision.**

Det äldsta akademiehuset, efter universitetets egentliga grundläggning, var bygdt 1477 på Studentholmen, genom Jakob Ulfsons försorg. Det härjades af eld på 1500-talet tre gånger, sednast 1572, och ruinerna användes till slottsbyggnaden. Derpå begagnades det fordna Kapitelshuset inpå 1620-talet för akademiska föreläsningar m. m., samt promotioner, utom de theologiska, som höllos i domkyrkan, och för consistoriets sessioner till 1640-talet. Här hölls ock Upsala möte 1593. Byggnaden kallades Academia Carolina efter Carl IX, som låtit inreda den för akademiens behof. Den afbrann 1702, sattes åter i stånd, begagnades inpå 1760-talet till disputationer, promotioner o. a., men förföll och nedrefs i slutet af århundradet. Emellertid hade redan K. Gustaf II åren 1622—26 låtit bygga, der den fordna Lilla Biskopsgården stått, den efter honom s. k. *Academia Gustaviana,* som efter flera gånger delvis

---

[1]) Enligt de äldsta privilegierna af 1476, utfärdade af Påfven Sixtus IV, var erkebiskopen Jakob Ulfson kansler, men hans efterträdare synas ej hafva utöfvat detta embete. Carl IX tillät erkebiskopen, biskoparne och akademien att välja kansler. Akademien begärde 1604 att dertill få utse prins Gustaf Adolf, men fick det svar, att "hertig Göstaf må vara det, när han saken lärer bättre förstå och åren kunna blifva flera". År 1607 utsågs grefve Abraham Brahe till kansler, men synes ej hafva i verkligheten som sådan tjenstgjort; så mycket mera Johan Skytte. År 1625 stadgade Konungen att alltid ett riksråd skulle utses; och ända till 1747, samt fem gånger efter 1751, hafva rikets högsta embetsmän innehaft befattningen, under sista seklet omvexlande med kronprinsar; under de sista decennierna hafva blott de sistnämde varit kanslerer. Från 1626 till 1731 har akademien tidtals haft någon person af högadlig börd till rector illustris, i sjelfva verket blott en hederstitel. Adelsmännen hafva ända inuti nuvarande seklet utöfvat rättigheten att vara utom nationerna, och ega ännu att ingå i hvilken nation hvar och en åstundar, utan afseende på lokal härkomst.

förändrad inredning, nu innehåller, utom jordvåning, tvenne våningar för lärosalar, samt öfverst en kupol med rum för vettenskapliga samlingar, bygd 1662 under O. Rudbecks ledning till Theatrum Anatomicum. I den andra våningen äro en del rum upptagna af ett museum för taflor och andra dyrbarheter, grundadt i nyare tider, genom donationer af frih. Stjerneld, general C. Hård m. fl. Ända till 1840 var hela denna våning inredd till bibliothek, äfvensom hälften af den första; den andra hälften af denna är en pelarsal, den största och vackraste akademien egt till sista decenniet. På gården bakom Gustaviana stodo till 1695 åtskilliga byggnader, som begagnades till tryckeri, proba o. a. Från 1731 är platsen jemnad och planterad, och innehåller nu gymnastik. — *Konsistoriehuset,* mellan Domkyrkoplanen och Oxtorget, flera våningar högt mot det sednare, är bygdt på 1750-talet efter frih. Hårlemans ritning, och innehåller nederst anatomisal med tillhörande museum, vaktrum, tyghus m. m.; i de öfra våningarne akademiska konsistoriets samt theologiska och medicinska fakulteternas sessionsrum, arkif- och kansli-rum, samt räntekammare; auditorier; myntkabinett (af omkring 16,000 mynt redan 1843), grundadt genom donationer af gr. C. Ehrenpreus 1751, Dr. Lovisa Ulrika, Rosenadler och Hallenberg [*]) m. fl.; physikaliskt kabinett, grundadt 1740 af Klingenstjerna, riktadt af Rudberg omkring 1834. En stor del af dessa rum prydas af porträtter och andra målningar. En ny anatomisal är under byggnad vid Islandet till höger om bron. — *Nosocomium* eller sjukhuset, vid Riddartorget, fordom gref Oxenstjernas hus, inköpt till sitt nuvarande ändamål 1708, innehåller i två våningar, utom jordvåning, dels sjuk- och operationsrum, dels medicinsk lärosal, och boställsrum för embets- och tjenstemän. År 1843 funnos här 22 sjuksängar, hvaraf staden till 1837 disponerat 2 mot bestämd afgift, men betalar nu efter förefallande behof. —

[*]) Nemligen för de fyra olika hufvuddelarne: de Svenska, antika, moderna och kufiska mynten.

Skytteanska professionshuset, vid östra ändan af Riddartorget, och öfver en genomgång till Fisktorget, är bygdt 1626 och skänkt af Joh. Skytte, innehåller boställsrum och lärosal, samt innesluter det s. k. Gyllenhjelmska bibliotheket, hufvudsakligen grundadt af frih. G. Ribbing; till huset hör ock en trädgård. — *Chemiska* professionshuset, nära Islandsbron, med tillhörande trädgård, köptes 1750, innehåller laboratorium, lärosal, boställsrum samt mineraliskt kabinett, grundadt genom köp och donation, af bergsrådet v. Svabs, prof. Bergmans och andra samlingar, samt uppgående redan 1843 till 30,000 nummer. — *Oekonomiska* professionshuset, vid gamla torget, inredt till sitt nuvarande ändamål från 1750, hyser theatrum œconomicum, grundad af prof. Berch, samt lärosal och boställsrum. — *Observatorium Astronomicum*, vid Svartbäcksgatan, inköpt 1738, inredt under prof. A. Celsii ledning, repareradt 1830, innehåller boställsrum, lärosal med porträtter, bibliothek, och rum för samlingar, nyligen riktade genom sin närvarande vårdares omsorg. Ett nytt observatorium är bygdt utanför vestra tullen, men ännu ej inredt. — Gamla *Botaniska* professionshuset, längre ned vid samma gata, skänkt af O. Rudbeck, jemte dertill hörande trädgård, har varit bebodt af Linné, men är nu boställe för musikdirektören. Derinvid ligger förra botaniska trädgården, dels köpt 1657, dels af Rudbeck skänkt; den var under hans, och ännu mera under Linnés tid vidtberömd; den har i sednare tider med det derinom liggande, i vacker långsträckt form bygda, envåningshus af sten, med ringa afbrott varit upplåten åt Östgöta nation. — *Exercitiihuset*, i Fjerdingen på gamla erkebiskopsgårdens plats, småningom inredt och tillökt från 1626, innehåller boställsrum för exercitiemästarne och den franska språkmästaren, gymnastik, ridhus, samt stall för 25 hästar, hvaraf akademien underhåller ensam 6, gemensamt med Strömsholms stuteri andra 6, och stallmästaren de öfriga. — *Carolina Rediviva* eller nya bibliotheksbuset, bygdt från 1816, efter ritning af Sundvall, och under tillsyn

af

af Nordencreutz, innehåller i tvenne våningar, inredda till 1844, flera större och mindre rum för manuskriptsamlingar och bibliothek, båda delarne grundade dels på gamla samlingar, hemtade inom landet från kloster o. a., dels på krigsbyte, dels på donationer eller inköp; de tryckta böckerna räknas till mera än 100,000 volumer*). I byggnadens båda ändar finnas arbetsrum. Öfversta våningen innehåller en ännu ej färdig sollennitetssal, en bland de största i riket. Anmärkningsvärd är ock façaden med en portik, förstugan i nedra våningen, med dubbel pelarrad, och stora trappan till de öfra, anbragt i en utbyggnad åt frånsidan. — Nya *Botaniska* professionshuset från 1787, är en vidlyftig byggnad, med museum af flera slag, till stor del grundadt af Thunberg; orangeri, drifhus, lärosal, boställsrum m. m. En del af museum, tillika lärosal, innanför en vacker portik, prydes af Linnés byst, under en kupol med upplysning ofvanifrån. Byggnaden står inom den fordna Kungs-, nu Akademiska trädgården, vester om slottet, hvilken i sednaste tider blifvit betydligt utvidgad. — På Qvarnholmen slutligen ligger den Akademiska *Qvarnen*, från 1289, åt lärosätet upplåten i O. Rudbecks tid; den har 12 par stenar, utom 2 par reservstenar, och ger i årligt arrende 576 tunnor säd. Derinvid har på 1600-talet funnits ett manufakturhus.

Utom nämda 12 hus, alla af sten, och dertill hörande gårdar och trädgårdar, eger akademien inom staden och dess

*) Manuskriptsamlingen, omkring 7000 volumer, är, näst den från klostren hemtade, ordnad efter de olika donationerna. De förnämsta gifvarne hafva varit gr. M. G. de la Gardie, som äfven skänkt hit den ryktbara Codex argenteus; H. Benzelius, Eneman, Sparfvenfeldt, Björnståhl, Sturtzenbecker, Celsing, Thunberg, Lidén, Celsius, Meyerfeldt, Gyllenborg, Flemming, Hallenberg m. fl. Den s. k. Nordinska samlingen är skänkt af K. Carl XIV; de Rosenhaneska, Benzelstjerna-Engeströmska och Cederhjelmska äro ock i sednare tider tillkomna; de Palmsköldska och Gahmska äro köpta; K. Gustaf III:s papper, af honom sjelf testamenterade, öppnades enligt föreskrift 50 år efter hans död. Den tryckta boksamlingen är ock till ej ringa del tillkommen genom nyare donationer, af K. Gustaf III (den s. k. Cronstedska från Fullerö i Westerås län), Lidén, Flemming, v. Brinkman m. fl.

område ett qvarter vid Slottsgatan, flera enskildta tomter, 24 humlegårdar, af tillsammans 15 tunnlands vidd; 239 tunnland stadsåker, som upplåtes åt professorer o. a.; Gamla Upsala Löth, 26 tunnland; samt hälften af fisket i ån. — Utom stadens område eger lärosätet flera hundrade[1]) hemman, jemte

---

[1]) Enligt en från akademiska kontoret erhållen förteckning:

I Ulleråkers härad af Upsala län:

	mtl.
Bondkyrko socken	9,
jemte 1 qvarn om 2 par stenar.	
Börje	6½.
Wänge	6.
Näs	2½.
Läby	2.

Hagunda härad:

Gryta socken	5½.
Ramsta	2.
Hagby	1.
Åker	1.
Åland	1.
Dalby	1.
Tible	1½.
Balingsta	2.

Bälings härad:

Bälings socken	27½,
jemte 1 qvarn m. 6 par stenar.	
Skuttunge	8½.
Åkerby	1.

Waxala härad:

Gamla Upsala socken	5,
samt 1 qvarn m. 3 par stenar.	
Waxala	4½.
Danmark	8.

Norunda härad:

Ehrentuna socken	1½.
Björklinge	2½.
Tensta	9.
Wiksta	½.
Lena	8¼.

Rasbo härad:

Lena socken	3.
Rasbo	10½.
Rasbo Kihl	7¾.

Dannemora tingslag:

	mtl.
Film socken	3.
Dannemora	3.
Tegelsmora	1¼.

Olands härad:

Alunda socken	14½.
Morkarla	2¼.
Ekeby	½.
Tuna	2.
Stafby	2.

Håbo härad:

Öfver-Gran socken	1.
Ytter-Gran	½.
Häggeby	½.
Håtuna	1.

Åsunda härad:

Tillinge socken	8.
Wårfrukyrka	4.
Bred	1.
Sparrsätra	2.

Trögds härad:

Weckholms socken	5.

Lagunda härad:

Långtora socken	4.
Nysätra	1.

Långhundra härad af Stockholms län:

Kårsta socken	5.
Gottröra	1.
Närtuna	10½.
Husby	1½.
Lagga	1½.
Östuna	2.

Seminghundra härad:

Skeptuna socken	14.
Frösunda	9¾.

qvarnar och andra lägenheter, dels skänkta, dels i byte eller ersättning erhållna, dels köpta, i Stockholms, Upsala, Westerås och Gefleborgs läner; vidare frälseräntor af 18 socknar i samma läner; och Sätra hälsobrunn i Westerås län. Det disponerar

---

mtl.

Orkesta . . . . 3½.
Markim . . . . 1.

Erlinghundra härad:

Knifsta socken . . . . . 2.
Odensala . . . . 6.
Husby . . . . 5.
Alsike . . . . 1.
Haga . . . . 4.

Närdinghundra härad:

Almunge socken . . . . 4.

Frösåkers härad:

Börstils socken . . . . . 1.
Harg . . . . ½.
Walö . . . . 1.

Bro skeppslag:

Bro socken . . . . 5.

Fröluna skeppslag:

Lenna socken . . . . . 1.

Sjuhundra härad:

Fasterna socken . . . . 2½.

Åkerbo härad af Westerås län:

Björskogs socken . . . . 8½.
Arboga . . . . 1.
Medåker . . . . 3½.
Köping . . . . 3.
Odensvi . . . . 4.

Tuhundra härad:

Dingtuna socken . . . . 22½.
Lundby . . . . 7¾.
Lillhärad . . . . 2.
Barkarö . . . . ½.

Norrbo härad:

S:t Ilians socken . . . . 2 7/9.

mtl.

Romfartuna . . . . 11½.
Skultuna . . . . 4.
Haraker . . . . 2.

Siende härad:

Kungsåra socken . . . . 1.

Snefringe härad:

Munktorps socken . . . . 2.
Kolbäck . . . . 1.

Wangsbro härad:

V. Fernebo socken . . . . 1½.

Öfver-Tjurbo härad:

Kumla socken . . . . . 3½.
Sala . . . . 1.
Vester-Löfsta . . . . . ½.

Simtuna härad:

Simtuna socken . . . . . 3½.
Altuna . . . . 2.

Thorstuna härad:

Hvittinge socken . . . . 2½.
Thorstuna . . . . 3½.

Ytter-Tjurbo härad:

Tortuna socken . . . . . 1.

Wåla härad:

Wåla socken . . . . . . 1½.
Harbo . . . . 7½.

Lindes bergslag af Örebro län:

Lindes socken . . . . . 3½.

Bollnäs härad af Gefleborgs län:

Bollnäs socken . . . . . ⅔.

33¾ mantal för särskildta stiftelser, stipendiekapitaler *) af mera än 290,000 R:dr, samt statsanslag af omkring 30,000 årligen. Inkomsterna, i spanmål och pengar, af det med egorätt innehafda, utgöra o. 9000 tunnor säd och 25,000 R:dr; af de under disposition stående stipendiefonderna o. 15,000 R:dr, af fastigheter m. m., o. 8650 R:dr. Utgifterna äro: i löner, arfvoden, gratialer etc., 8640 tunnor säd, öfver 25,000 R:dr i pengar, och 676 famnar ved; till inrättningar och materiel öfver 12,000 R:dr; till reparationer och nybyggnader 6 till 7000; i utskylder 53¼ t:r säd och 2655 R:dr; i stipendier, donationer etc. o. 20,000 R:dr. Professorerne i de s. k. verldsliga fakulteterna hafva en årlig inkomst hvar för sig af p. m. 225 tunnor säd och 200 R:dr i hushyresersättning, de 6 äldsta dessutom 300 R:drs lönetillökning; adjunkterna hafva 75 till 90 tunnor. Theologiska fakultetens med-

*) Enligt erhållen uppgift för år 1848, utdelades då, med hälften för hvarje halfår, följande stipendier, som vid akademien bokföras:

a) Kungliga, 52 à 32 R:dr; 12 à 12½ till 16 R:dr, för musikaliska öfningar; tillsammans . .	R:dr	1,832: — —
b) Riksstatens, 12 à 100 R:dr	—	1,200: — —
c) Filénska, för docenter, 2 à 333⅓ R:dr . .	—	666: 32. —
d) Öfriga s. k. magnat-stipendier, af ett sammanlagdt kapital till 290,265 R:dr 3 sk. 7 rst., hvars årliga ränta är 14,494: 44. 11., utom 443: 18. 7. i hemmansräntor, utdelades till 213 studerande med 12,670: 33. 9., till inspectores stipendiariorum m. fl. med 379: 21. 5. . .	—	13,050: 7. 2.

De mest betydande af dessa magnat-stipendier utgingo till följande belopp:

Bergstedtska, med . .	273: 1. 10.	Bjelkiska, med . . .	149: 16. —
Byzantinska, för resa, .	500: — —	Falkenbergska, 2 à .	120: — —
Graffmanska, 4 à . .	100: — —	Gyllenhjelmska, 2 à .	183: 5. 10.
Josephinska	100: — —	Jungbladska, 5 à . .	100: — —
Lindqvistska, för Finnar,	150: — —	Norbergska	100: — —
Nordlanderska, 2 à .	100: — —	Oscareanska	120: — —
Robsahmska, för resa,	132: 24. —	Rosenhaneska . . .	150: — —
Sjöbringska, 3 à . .	100: — —	Stenhammarska, 2 à .	216: 32. —
Stjerncreutska, 2 à .	100: — —	Tranerska	119: 38. 1.
Ullbergska, 2 à . .	100: — —	Walterska	100: — —

Dessutom finnas flera annorstädes lyftbara stipendier, för de studerande vid universitetet anslagna, af ej mindre belopp, såsom K. Carl Johans och Kronprinsens för docenter och magistrar, Thuniska, Flodinska, Riddarhusets för adelsmän o. s. v.

lemmar hafva dels prebendepastorater, dels löneanslag, tillsammans öfverhufvud till något högre belopp. — Förvaltningen af allt det ekonomiska skötes af en räntmästare, en kamrerare och öfriga tjenstemän, i landsorterna af 4 fogdar, 2 i Upland, 1 i Westmanland, 1 i Helsingland.

Utom lärarekorpsen, och de få studenter, som i staden äro bosatte, äro vid akademien skattskrifne, såsom åtminstone till en del för dess räkning mot vissa vilkor sysselsatta, och derför i dess privilegier till mera eller mindre mån delaktiga: 2 boktryckare, 1 bokhandlare, 1 apothekare, 1 bokbindare, 1 instrumentmakare, hvar med sina biträden, dessutom vaktmästare och annan betjening. Antalet af samtlige under akademien mantalsskrifne år 1843 var 1220, hvaraf 774 betalade utskylder; och desses bevillning steg till 4534 R:dr, deras fattigafgifter till 1410 R:dr.

Bland inrättningar, som stå i mera eller mindre direkt förhållande till akademien, äro: Upsala Vetenskaps-societet, stiftad 1712 af E. Benzelius d. ä.; den har ett stenhus vid S:t Larsgatan och Oxtorget, med värderika, mestadels naturalhistoriska samlingar, skänkta af bröderna J. och L. Gyllenhaal, och sedermera från flera håll tillökta. — Akademiska läsesällskapet, med hyrd lokal i gillets hus. — Skandinaviska sällskapet, framkalladt af de sista årens s. k. skandinaviska sympathier. — Studentkorpsens förut nämda fördelningar, nationerna, med deras ofta nog egna hus af sten eller träd, och nästan alla med egna samlingar af dels litterärt, dels konstvärde; Uplands, Westmanlands, Göteborgs och Smålands nationers hus ligga i norra Fjerdingen, Westgöta nations i den södra. Ett försök är i de sednare åren gjordt att för alla dessa särskildta fördelningar bilda ett gemensamt helt, en Studentförening.

Upsala *Kathedralskola* är, som vi redan antydt, i sin början ej att skilja från de äldsta spåren till universitetet, emedan det nämda collegium på Studentholmen synes hafva burit karakter af båda delarne. Ännu Gustaf Wasa berättas af somliga hafva studerat vid skolan, af andra vid universitetet. Först år 1572

förekomma båda läroverken bestämdt åtskiljda. Kathedralskolan, sannolikt ej litet skadad af religionsstridigheterna med åtföljande brist på lärare, och kanske minskning i inkomster, fick genom Dr. Christinas nya skolstat åter säker materiel grund, och hade från den tiden rektor, konrektor, fyra kolleger och en apologist. Nu har den 10 ordinarie lärare, utom ett vexande antal dupplikanter, och består af en mängd klasser för båda bildningslinierna, ända till afgång till akademien, och med omkring 300 lärjungar. — Såsom det första skolhuset kan man räkna det på Studentholmen från 1316. Sedan det blifvit förstördt i 1542 års brand, vet man ej rätt hvar skolan hölls, tills Dr. Christina dertill skänkte ett hus invid S:t Eriks kapell å Riddartorget. Då äfven det blifvit förstördt år 1702, flyttades skolan till Domtrappshuset, och år 1837 slutligen till det fordna Christierninska huset vid Odenslund, hvilket hufvudsakligen på K. Carl Johans bekostnad inköptes, befriades från förut varande flygelbyggnader, inreddes, och invigdes af erkebiskop Wallin. Det innehåller en mängd lärosalar, och en vacker sollennitetssal, som på höjden går genom tvenne våningar.

Bredvid detta offentliga läroverk stå tvenne privata, hvilka ock föra studierna ända till inträde vid akademien, nemligen *Lyceum*, grundadt o. 1830 af akad. adjunkten Ramström, och inrättadt ungefär i likhet med gymnasierna; och *Realgymnasium*, stiftadt 1841 af magister Svartengren, med hufvudsakligt afseende på undervisning i lefvande språk och mathematiska ämnen, och med ämnesläsning utsträckt i viss mån äfven till lärjungarne. Båda dessa anstalter räkna 10 lärare hvar, men till en del gemensamma, och o. 50 lärjungar hvar.

Staden hyser flera *Folkskolor:* en från 1784, småningom utvidgad på grund af donationer, hvaribland en af handlanden Forsslund; den har från 1832 ett hus vid Dragarebrunnsgatan, och räknar o. 300 lärjungar. En arbets- och slöjd-skola är dermed förenad, samt ett folkskole-lärare-seminarium från 1843. En småbarnsskola är stiftad 1838; söndagsskola har varit i gång sedan 1841. Redan från 1760 var anläggningen af ett barnhus tillämnad, men har först nyligen

kommit till stånd. Nyligen är ock en fruntimmersförening bildad för vanvårdade barns uppfostran; den eger småbarnsskolans lokal.

Af egentliga inrättningar för *Fattigvården* finnas följande: ett för hela Domkyrkoförsamlingen gemensamt fattighus vid Kamphafvet, nybygdt af sten åren 1832—34 för o. 14,000 R:dr; borgerskapets gubb- och enkhus, äfven nybygdt af sten vid S:t Johannisgatan för o. 19,000 R:dr; en kassa för pauvres honteux; en vedfondskassa; en särskildt kassa för tillfälliga behof, ställd under pastors vård; den Bobergska fattigfonden; Küselska donationen af 4 mantal i Wänge socken, till förmån för fattige barn i staden; borgerskapets magasin för fattige; dess afkomstmagasin; hälften af arrendemedeln för krogar och restaurationer, till godo för välfrejdade fattige inom borgerskapet; tre kapitaler af tillsammans 2777 R:dr, till förmån dels för gesäller, som utmärkt sig genom flit, dels för borgareenkor; vidare akademiens särskildta fattighus; dess fattigfond; Schubertska donationen för dess fattige; och dess qvarnspannemål för desamma; slutligen en fattigbarack för hysande af husvilla. Fattigvården är numera så reglerad, att allt tiggeri upphört. Samtlige inom stadens område derför utgående egentliga fattigafgifter räknas till 5 à 6000 R:dr, förnämligast bestående af 25 (sednast 41⅔) procent af bevillningen, som uppgår till o. 15,000 R:dr. — Sjukvårdsanstalterna, som dels äro länets eller ortens, dels akademiens, äro redan nämda.

Bland öfriga inrättningar af betydenhet, för offentliga ändamål, är *Theaterhuset*, utanför Waxalatullen, bygdt af träd, för 500 personer, och invigdt 1841. Bland enskildta hus må nämnas det s. k. Bruzeliska vid torget; ett annat derintill liggande stenhus vid Drottninggatan, i hvilket Gustaf Wasa skall ha bott såsom studerande, men som lärer skola ombyggas; flera stenhus vid Svartbäcksgatan, och ett nytt vid Jernbron; det s. k. Aurivilliska vid Oxtorget, sedan 1849 inköpt af lazarettsdirektionen, och ämnadt till lazarett.

Staden har frivillig brandkorps från 1831, och en särskildt för studenterne; gatuupplysning med Argandska lampor från 1833; ordningsnämd från 1842; nykterhetssällskap; simsällskap, som håller

årliga promotioner; sparbank; postkontor o. s. v.; dessutom hafva ortens prestsällskap, bibelsällskap, landthushållningssällskap och privatbanks-afdelning här sina möten; här är ock tingställe för Waxala och Ulleråkers härader. — Stadens vapen, flera gånger förändradt, har varit S:t Eriks kapell, derpå domkyrkan i olika skepnader, men är nu ett krönt lejon.

Staden har fordom, och ännu på 1700-talet, haft en justitie- och en politieborgmästare, men numera äro dessa båda embeten förenade hos en person. Intill innevarande års början funnos i magistraten 6 rådmän, hvaraf 2 litterate; nu äro der blott 4 rädmän, hvaraf 1 litterat, tillika protokollsförande, och i rådhusrätten 2 litterate, af hvilka den ene för protokollet i civila, den andre i kriminella mål. Hela lönestaten utgör 8 till 900 tunnor spanmål.

Stadskassans inkomster bestå i afrad och arrenden af åkerjorden, tomtören, hyror, ståndplats- och betespengar m. m., tillsammans utgörande 11,572 R:dr, hvaraf 2600 användas till allmänna byggnaders, gators, broars och vägars underhåll. En särskildt kassa, under redovisning för styrelsen öfver väg- och vattenbyggnader, bildas af inflytande hamn- och grundpenningar, ungefär 4348 R:dr årligen, hvarmed särdeles muddringsarbeten bestridas. — Stadens och akademiens samtliga utskylder stiga till 40,941 R:dr, eller p. m. 7 R:dr för hvarje person, inemot 11 för hvarje betalande, och utgörande ungefär $2\frac{1}{10}$ procent af uppskattningsvärdet. Detta är nemligen, enligt sista femårsberättelse, 1,952,567 R:dr; särskildt för privat egendom 250,000 R:dr mera, än vid slutet af föregående qvinqvennium, hvilket utvisar, att stadens välmåga, oaktadt tvenne för hela orten svåra år, varit i stigande. Samma slutsats kan dragas af den med 30,000 R:dr ökade behållningen i sparbanken, som den 31 Dec. 1847 hade $74,661\frac{1}{2}$ R:drs kapital.

Bland Upsala stads omgifningar äro att anmärka, jemte det förut omtalade centralhospitalet, de vid vägen derhän belägna Polacksbackarne, så kallade efter det medfölje, som K. Sigismund hade till sin kröning; en temligen vidsträckt slätt vid början af

Kungsparken, sedan länge begagnad till exercisplats för Uplands infanteri-regemente, och i sednaste åren för studentkorpsens majfester; det derinvid liggande värdshuset Eklundshof; Upsala hälsobrunn, begagnad från 1720, och efter någon tids lägervall, åter från 1770-talet; utom åtskilliga till omgifvande landsförsamlingar hörande ställen.

II. Enköpings uppstad ligger nära den derefter uppkallade åns utlopp i Svingarnsfjärdens innersta hörn, Stadsviken, 7⅜ mil nordvest från Stockholm, 4¼ mil sydvest från Upsala; dels på sluttningen af den sandås, som stryker från norr till söder genom östra randen af Åsunda härad, dels på småningom uppgrundadt land kring ån vid åsens vestra sida. På alla håll, utom åt nordost, omgifves staden af vidsträckta slätter, fordom kanske till en del vattendränkta; inom den med säkerhet kända tiden har ån i stadens nedersta trakt varit delad i tvenne grenar, hvaraf den vestligare nu blott är qvar i en rännil, som från Munksundskällan utfaller i ån. Staden upptager nu 63 tunnland, och har 198 tomter, hvaraf dock en del obebygda. Egorna rundtomkring upptaga 712 tunnland åker, 817 tl. äng, 812 tl. skog och betesmark, tillsammans 2341 tunnland, satta till 16⅜ mantal *).

Såsom åt mången annan stad i riket, så ock åt denna, har traditionen lånat ett större omfång i fordna dagar, än hvad nu är förhållandet. Den skall ha sträckt sig längre åt nordvest, der man sedermera i planteringsland funnit spår efter stenläggningar och grundvalar för byggnader. Möjligen har läget i allmänhet fordom varit mera nordligt, och man har först småningom, med vattendragets uttorkande, dragit sig, vid hvarje öfvergången eldsvåda, alltmera nedåt sjön. Den nämda ön, först kallad Tryggö, i sednare tider Salpeterholmen, äfven Holman, har ej förr än under K. Carl XI:s tid kommit till staden, men var redan på

*) Enligt sista femårsberättelsen; enligt enskildt från stället erhållen uppgift äro 288 tl. åker, 385 tl. äng donerad jord, 424 tl. åker, 432 tl. äng och 750 tl. utmark sjelfegande jord. En del af den donerade innehafves af civila och kyrkliga tjenstemän.

1200–talet bebygd med kloster och kanske kyrka. Östernån låg staden utmed och uppför åsen, omkring tvenne kyrkor, och intill en tredje, den enda ännu återstående, nu för stad och landsförsamling gemensamma Wårfrukyrkan. Ända till Dr. Christinas tid voro gatorna krokiga och trånga, följande åsens bugter; vid besagda tid upptogs den nuvarande Kungsgatan midt igenom staden från nordost till sydvest, utmed Stortorgets sydöstra sida, och i sammanhang med landsvägen från Stockholm till Westerås. Den hade dock ännu ojemn bredd, och en besvärlig backe i östra ändan, samt svängde sig i den vestra nedåt söder, öfver det s. k. Jerntorget och Vågbron, och förbi Munksunds källa. Först i sednaste åren äro alla dessa olägenheter afhjelpta, hvad gatans eget utseende beträffar, en jernbro är bygd midt för dess vestra ända, och väg derifrån upptagen till landsvägen. Likaledes är Kyrkgatan, som går i bredd med Kungsgatan, längre i nordvest, omlagd i rät linea, och äfven andra mindre gator och gränder; stortorget är planteradt, många hus om- eller nybygda, och staden antager alltmera utseende af välstånd och ordning. Kyrkan, på åsen vid ändan af Kyrkgatan, prestgården nära derintill, och rådhuset vid en gata öster om torget, äro af sten, de privata husen nästan utan undantag af träd. Gröngarns park vid stadens vestra ända är förnämsta promenadplatsen.

Enköpings ålder går uppöfver all säker historia. Namnet ställes af de flesta i samband med det en mil längre i öster belägna Litslenas (Lilla Ena). Sannolikt har här varit en gammal offer- och köpeplats under hedendomen; tillika torde kanske sätet för Fjerdhundralands konungar varit här eller i närheten, t. ex. på det fordna Hauwe, äfvensom tingsplatsen för åtminstone en del af detta landskap. Under katholska tiden förekommer en prost i *Enescopinge* i slutet af 1100–talet, borgare (*cives*) i *Enescopia* 1250, ett Franciskanerkloster 1267, bygdt på Tryggön från 1278, och småningom alltmera begåfvadt. Från början af 1300–talet nämnas ock ett hospital och de tre kyrkorna. I Uplandslagen föreskrifves Enköpings spann såsom gällande för Fjerdhundraland. Borgmästare omtalas från slutet af 1300–talet, en

»byfogde» å Konungens vägnar år 1413, andra från 1561 ungefär ett sekel framåt. År 1389 hemsöktes staden af Hättebröderne, men synes dock hafva åter repat sig, och har under 1400-talet af flera regenter erhållit privilegier, hvilkas originaler i sednare eldsvådor förkommit. Likaledes äro flera skrifvelser härifrån utfärdade af konungar och riksföreståndare, räfsteting här hållna, och åtskilliga möten för orten eller närmaste landskaper, under Carl Knutsons och Sten Sture den äldres tid. Slutligen må tilläggas, att Birger Magnussons gemål, och sednare Ivar Axelson Tott samt Sten Sture haft staden med större eller mindre delar af nejden i förläning, och likaledes i nyare tider grefvarne Gustaf Johanson Roos och A. v. Steinberg.

Vid Wasatidens början framstår staden Enköping såsom för tiden ej obetydlig. Väl var torget till 1625 utan stenläggning, och husen ännu 1575 täckta med halm, till en del ännu 1629, oaktadt förnyade befallningar att utbyta halmen mot torf; men dylikt synes förhållandet mera eller mindre ha varit i rikets samtliga städer. I flera kontributioner till kronans eller andra allmänna behof deltog Enköping ej obetydligt; och folkmängden skulle ha varit rätt ansenlig, om man kunde tro en visserligen ej fullt pålitlig anteckning, att 1580 års pest bortryckt, i staden och landsförsamlingen tillhopa, 6000 menniskor, mera än dubbelt mot hvad de nu tillsammans hysa, och ⅓ af hvad sjelfva hufvudstaden förlorade. Och dock hade en eldsvåda år 1572 förstört en del af staden, jemte en af kyrkorna, en annan af dessa låg förut i ruiner. Allt hvad som hade varit klostrets eller öfriga andliga stiftelsers egendom, inom eller utom staden, tillhörde från Gustaf I:s tid mestadels kronan; en kungsgård nämnes vid Munksundet och »Grönås», en annan sednare i staden, med trädgård vid dess södra sida; sjelfva klostret blef kanske först sjukhus, derpå inrättades å stället ett salpetersjuderi och tegelbruk, en tid äfven krutbruk. Stadens egen förnämsta näring synes ha varit handel med Westmanlands och Dalarnes bergslager, hvilkas metall-effekter häröfver utfördes till Stockholm och Södertelje. Våg- och tullhus uppsattes under K. Carl IX:s tid, och efter en ny eldsvåda 1609

skänkte denne Konung åt staden sex »lodjor» från Stockholms flottstation, till handelns upplifvande. K. Gustaf Adolf inskränkt utförseln till hufvudstaden, och sökte derpå draga sjelfva bergslagstrafiken till Westerås. Emellertid omtalas ännu under Dr. Christinas tid särskildta för staden tillsatta jernvräkare. Möjligen gynnades besagda trafik, åtminstone i äldre dagar, af segelledens större utsträckning inåt landet, der lemningar efter lastfartyg skola hafva blifvit funna på ängar. En annan näring, ej utan betydenhet, var fiske och fiskhandel, äfven på Norrland.

Mindre vigtig, men ej okänd, var ännu den rörelse, som nu är stadens förnämsta, nemligen odlingen af köksvexter. Med jernhandelns aftagande kom denna kultur alltmera i gång, i det kronan, till ersättning och hjelp för borgarnes utkomst, småningom och särdeles från Dr. Christinas tid, upplät tomter och jord åt dem, med allt fullkomligare nyttjande rätt. Hofvet beredde sjelf, för sina behof, en god afsättning, och icke utan Holländares hjelp tilltog odlingen af köksvexter, en tid äfven humla. Det egentliga åkerbruket var ännu omkring 1670 så obetydligt, att en enskildt person kunde, genom uppköp af spanmål i landtsocknarne, beröfva staden nödig tillförsel för brödfödan; men äfven detta förhållande blef småningom förändradt. Vid början af 1700-talet kom ock tobaksplanteringen till stånd, och ett tobaksspinneri privilegierades 1728, men denna rörelse har sedermera gått ut. Potatisodlingen har deremot i sednare tider oupphörligen tilltagit, tills de sista årens missvext häri gjort någon förändring. — Efter ännu en svår eldsvåda år 1799 syntes staden nästan aftyna en tid bortåt, men har nyligen åter börjat gå märkbart framåt, särdeles att döma af de redan nämda företagen till dess förskönande. Folkmängden, som år 1785 uppgafs till 1100, och år 1815 till 1187, hade 1840 stigit till 1309, och 1845 till 1358.

Enligt 1847 års mantalslängd räknade staden 1270 personer, hvaraf 415 voro fria från afgifter; antalet af handlande var 8 med 14 biträden, utom 1 apothekare, 1 källarmästare, 6 trak-

flott-… och 6 krögare; handtverk och fabriker sysselsatte 74 husrär…nder med 52 biträden [4]).

Nästan alla, som hafva borgarerätt, äfvensom en del tjenstemän, idka jordbruk å den staden tillhörande jord, hvilken mestadels består af svartmylla och sand, till någon del af lera. Den skötes med omsorg, och gifver, enligt 1847 års uppgifter, af p. m. 338¼ tunnors utsäde, af åtskillig slags spanmål, 1792 tunnors afkastning, och i potatis, af 600 t:rs utsäde, 3000 t:rs afkastning; tillsammans ungefär motsvarande stadsboernas eget behof. Men härtill kommer den nämda på afsättning beräknade produktionen af diverse jordfrukter, särdeles köksvexter, såsom pepparrot, morötter, palsternackor, kål m. m., som i stora qvantiteter utföras till Stockholm, och deröfver äfven utrikes. — Boskapsskötseln synes, att döma af kreaturens antal, vara lika betydande, som för det vida större Upsala. Stadens skogsmark är nästan utan skog, tillförseln af ved är långväga, priset gemenligen högt, och i stigande.

Handeln är nu, i jemnförelse med åkerbruket, temligen ringa; den drifves med kramvaror från Norrköping och Stockholm, hvilka mest afsättas på landsorten; och med säd, viktualier, bränvin och skogsprodukter från landsbygden, äfven den fjärmare, och till afsättning på hufvudstaden. Omsättningen på torgdagarne plär vara betydlig nog. Af marknader har staden tre, den mest besökta i Januari, de andra i Mars och September.

Handtverk och fabriker, egentligen blott till namnet skiljda, äro båda af ringa vigt; de sednare utgöras af en spegelfabrik, 2 repslagerier, 3 urmakerier, och 2 färgerier. Kakelugnsmakeriet har nyligen varit i anseende. Kronans fordna inrättningar på Salpeterholmen synas ha gått ut omkring 1670. På 1740-talet omtalas inom stadens egor flera väderqvarnar, som ej heller alla egt bestånd till vår tid. Deremot äro i sednare åren åter ett tegelbruk och en väderqvarn anlagda, och ännu sednare en ångqvarn

[4]) På enskildt väg uppgifves för år 1849 antalet af handlande till 9, af handtverkare till 60, alla borgare.

med 5 par stenar, och ett bränneri i stor skala, båda för samma ångmachin.

Sjöfarten bedrifves af 4 staden tillhöriga jakter, af tillsammans 73½ läster; i de sednare åren har tidtals äfven ett ångfartyg gjort reguliera resor till och från Stockholm. Efter åns upprensning gå fartygen nu åter upp inemot staden.

Bland offentliga byggnader intager *Wårfrukyrkan* första rummet. Den ligger på sandåsen, på en plan, som ger vidsträckt utsigt öfver slättbygden. Dess namn, på latin *S:t Mariæ*, är uråldrigt, sjelfva byggnaden, dels af gråsten, dels af tegel, vittnar ock om hög ålder, men olika för olika delar. En tillbyggnad skall ha skett vid slutet af katholska tiden, en annan skedde 1648. Kyrkan har nu 72 alnars längd, 21¼ alnars bredd, men i korsset 44 alnar, och är nyligen försedd med ett torn midt på taket. Bland märkvärdigheter inom kyrkan är en s. k. munkbänk. Kyrkogården är planterad. Till 1500–talet begagnades denna kyrka af landsförsamlingen ensam, och såsom dess kyrkoherdar särskildt förekomma mera än en från 1300–talet. Staden sjelf har haft tvenne kyrkor, *S:t Ægidii* och *S:t Olai*. Den förra, äfven kallad *S:t Iliani*, som det vill synas, säges 1572 länge hafva stått öde; dess lemningar visas straxt nedanföre Wårfrukyrkan, inom den s. k. Fåfängan. Församlingen hade år 1323 gemensam kyrkoherde med Wårfrusocknen. S:t Olai kyrka, belägen inom staden, i dess norra hälft, var sannolikt den egentliga stadskyrkan; den brann upp 1572. Tvenne stadspastorer nämnas på 1300–talet, de för hela det nuvarande pastoratet gemensamma från föreningens tid; kaplaner i Enköping förekomma från 1593. Om klostret på Tryggön är förut taladt; dess kyrka skall ha hetat *S:t Laurentii*. Man vill nära prestgården finna spår till ett annat kloster, men skriftliga bevis för dess tillvaro saknas *). Möjligen kan vid Wårfrukyrkan ha varit fästad nå–

*) Det Bernhardinerkloster, som man här velat finna, sammanfaller tydligen med Franciskanerklostret på Tryggön: man stödjer sig på ett bref af 1480 af en abbot Stephan, som skrifver "hel–

gon slags from anstalt, att döma af namnet Frustuguhagen, vid stadens södra sida. Hospitalet nämnes äfven efter reformationen, förekommer 1728 såsom förfallet, men hade ännu vid den tiden kronotionde från Tillinge socken sig anslagen. Bland andra fordna anstalter af mera eller mindre andlig art, torde ock ha varit ett Gille: åtminstone omtalas 1584 en gillestomt. — Skola har här funnits redan i medeltiden; den nämnes flera gånger på 1500-talet, men upphäfdes sedermera, då Hudiksvalls skola inrättades. År 1668 begärdes dess återställande, och 4 år förut till och med Stockholms gymnasii förflyttning hit, båda delarne förgäfves. Nu finnes här blott en folkskola.

Huruvida någon kungsgård fanns inom staden under katholska tiden, torde vara ovisst. Att K. Gustaf I har haft en kungsgård nära Munksundet, är nämdt, äfvensom att en annan sednare fanns inom staden. Denna bygdes under K. Johan III:s tid i östra hörnet af torget, der förut rådhus stått, kanske till 1572 års eldsvåda, och förstördes troligen sjelf af 1609 års brand. Den dertill hörande Kungsträdgården uppläts derpå småningom åt staden, 1628 äfven platsen der Kungshuset stått, till att åter bygga rådhus uppå; byggnaden företogs dock ej förr än 1642. År 1799 förstördes äfven denna af eld, och rådhuset fick derefter den plats det nu har. Staden har fordom haft flera borgmästare på en gång, åtminstone 2, tidtals 4, synes det, dock svårligen alla tillsammans tjenstgörande, från 1682 blott en. Rådmännens antal är nu sex, alla illiterata. Staden har för öfrigt postkontor, gästgifveri, der den sjelf under en tredjedel af året ansvarar för hållskjutsen, samt vanliga polis-anstalter. Åsunda härad har här sitt ting; lagsagan hade ett af sina här, till dess indragning vid 1850 års början.

---

som — — kærlika medh Gudi och Sancto Bernbardo"; men han skrifver sig ock sjelf i första raden "Abbothe ij Tröggö kloster". — Det mesta af hvad förf. upptagit om Enköpings äldre förhållanden, stödjer sig på uppgifter ur stadens tänkebok, Palmsköldska samlingarne i Upsala, och andra handlingar, traditioner m. m., meddelade af hr mag. L. Afzelius, från hvars hand man en gång torde kunna hoppas en fullständigare utveckling af ämnet.

Fattigvården bestrides dels med arrenden af anslagen jord, dels med insamlingar vid särskildta tillfällen, dels med uttaxerade medel till ett belopp af omkring 500 R:dr; till ungefär dubbelt så mycket beräknas samtliga kostnaden af fattigförsörjningen. — Stadskassans inkomster af tomtören, afradspengar af jord, byggnads- och brandkasse-medel, sakötes-medel m. m., stiga till inemot 4200 R:dr, hvilka användas till tjenstemäns aflöning, byggnadsföretag o. s. v. Men för segelledens och hamnbyggnadens underhåll finnes en särskildt kassa, hvilken hemtar sina inkomster af de afgifter, som för desammas begagnande betalas, uppgående till omkring 370 R:dr årligen. — Stadens samtliga utskylder beräknas i sista femårsberättelsen till p. m. 7157 R:dr, utgörande o. 2,7 procent af taxeringsvärdet, som varit 257,973 R:dr, och uppgående till 5¾ R:dr för hvarje person, 8¼ för hvarje betalande.

Stadens gamla vapen har varit en lilja, det nuvarande är 4 liljor i kors; dess ordningsnummer är 57.

Länets härader och socknar äro:

I. **Bro Härad** ligger längst i sydost af länet, och omgifves på tre sidor, i öster, söder och vester, af Mälarens fjärdar och sund, nemligen Skarfven, Stäkes-sundet, Görväln, Brofjärden och Norra Björkfjärden, med den derifrån inskjutande Kalmarviken, samt begränsas af Håbo härad i norr. Det är i allmänhet ett småkulligt, här och der skogigt land, med små vattendrag, mest sluttande åt söder; och omfattar 4 socknar, hörande till Håbo och Bro fögderi, samt Håbo prosteri.

1. ***Näs socken***, mellan Stäket och Görväln i öster, Brofjärden i sydvest, Bro socken i nordvest, Ryd i nordost, omfattar med en mängd holmar 0,260 qv. mil land, 0,004 vatten, utom tillhörande delar af Mälaren. Örnäs- och Lillsjöarnes vatten-

drag

drag utgör mestadels vestra gränsen, ett mindre går ut i Tibleviken af Görväln. Landet är temligen slätt, dock med små bergkullar, särdeles vid stränderna af Mälaren, och på den s. k. Stäkes-ön, numera en halfö, mellan sundet och den mestadels igenvallade Ryssgrafven; norr ut finnes någon skog. Jordmånen är dels lerjord, dels svartmylla och sand. Åkerbruk är hufvudnäringen, men derjemte idkas något skogsbruk samt fiske, och skjutsning vid Tible. Hemmantalet är 39¼ oförmedlade, 30⅛ förmedlade, hvaraf 9½ äro af skatte, 4⅝ af krono, 16 af frälse-natur, de flesta utgörande eller lydande under större säterier. Folkmängden år 1840 var 475 på 109 hushåll, år 1847 enligt mantalslängden 485. — Landsvägen till Stockholm går från Stäkessund öfver ön och genom hela socknens bredd, åt vestnordvest, förbi kyrkan och den nära derintill liggande Tibble gästgifvaregård och tingställe, 3 mil nordvest från Stockholm, nära 6 mil söder från Upsala; mindre vägar gå inåt socknen, särdeles åt söder. Landsvägen har i sednaste tider här och der blifvit omlagd, för att undvika backar eller minska deras höjd, såsom vid Dalkarlsbacken nära Ryssgrafven. Vid Stäket går stora segelleden till Upsala fram genom en i detta sekel, på bekostnad af egaren till Stäkesholm, bygd vindbro.

Ness juxta Almarnastek omtalas 1310, och kallas i en annan handling några år sednare *Næs* i *provincia Brohundæri* af *Attundia* och erkestiftet. Numera är det annex till Vestra Ryds pastorat, hvars kaplan här bor. Kaplanernes namn äro kända från 1593. Kyrkan beskrifves år 1829 såsom gammal, bygd af gråsten, utan torn, nyligen iståndsatt invändigt, temligen rymlig och ljus, samt försedd med en altartafla i oljefärg, ansedd för ett godt arbete. Af fornminnen omtalas en runsten vid Stäket; en annan skall ha funnits vid Dalkarlsbacken, en tredje vid Asker i söder. Om Ryssgrafven går en sägen, att den skall i uråldriga tider blifvit gräfd af en främmande konung, som kommit in i sjön ofvanför, i afsigt att härja

stränderna, och hindrades att återvända på rätta farleden. Några vilja derpå tillämpa berättelsen om Norska Konungen Olofs härfart inåt Mälaren.

Gårdar: Stäket eller Stäkesholm, i öster, på ön och invid sundet, 1 mantal säteri rusthåll; stället nämnes 1187, då erkebiskop Johan här mördades af Esterne under deras färd mot Sigtuna. Ön synes i fordna dagar hafva innehållit en eller tvenne byar, eller flera gårdar; en gård eller några egor förekomma 1328 såsom skänkta till Sigtuna kloster. Andra synas ha tillhört slägten Sture omkring 1400. Kort förut anlades här, kanske ej för första gången, ett fäste, som sedermera med dertill hörande län gafs i morgongåfva åt Dr. Philippa. Men år 1434 lät K. Erik förstöra fästet, att det ej skulle falla i hans motståndares händer. Genom Nils Ragvaldsons bedrifvande kom stället från 1440 i erkebiskoparnes händer, som småningom lade under sig kringliggande gårdar, återställde borgen, helgade den åt S:t Erik, och begagnade den såsom ett vigtigt skyddsvärn. Den förstördes åter af Sten Sture d. y., och ligger nu i ruiner. Stäkes gård blef åtminstone från sistnämda tid krono, förlänades 1612 åt riksamiralen G. Gyllenstjerna, återtogs från hans arfvingar 1683, såldes till skatte 1722; tillhörde grefl. slägten De la Gardie på 1730-talet och ännu 1767, derpå frih. Rudbeck, från 1800 gr. af Ugglas, slutligen frih. Åkerhjelm, och egdes 1849 af frih. Björnstjerna. Här finnes en vacker åbyggnad sedan slägterna De la Gardies och af Ugglas tid. — Aspvik, i vester, 3 mantal säteri rusthåll, med qvarn; nämnes 1303, och derpå 1571 såsom förlänadt under frälse frihet, innehades på 1600-talet af slägterna Körning och Gyllenholm, reducerades 1683, kom sedermera åter i enskildtas händer, tillhörde 1849 gr. Lantingshausen, som dertill egde $\frac{3}{4}$ m. frälse, 1 skatte underlydande, utom 3 m. i den vid kyrkan belägna — Tibble by, som för öfrigt innehåller kaplansbol af $\frac{3}{8}$ m., gästgifvaregård 1 m., o. s. v. — Öråker, i söder, vid Görväln, $\frac{1}{2}$ m. skatte, har haft flera egare, hvaribland i sednare tider en Björkman, Wahrenberg o. 1820, hörde 1849 under — Lennartsnäs, socknens betydligaste gods, beläget ännu sydligare vid samma vatten; det utgöres ursprungligen af Kjellsåker och Hamra, tillsammans 1 m. frälse säteri, och förekommer 1537 såsom från kronan

utbytt; fick sedermera sitt namn af Lennart Torstenson, som ökade godset, har derpå tillhört slägterna Horn, Stenbock, Wachschlager o. 1800, Oxenstjerna o. 1825, och egdes 1849 af gr. af Ugglas; det har stor åbyggnad sedan början af århundradet, och 16¾ mantal underlydande, mest frälse.

2. *Vestra Ryds socken*, mellan Näs i sydost, Skarfven i öster, Tible i nordost, Lejondalssjön, Bro socken och Örnässjön i vester och sydvest, innehåller 0,471 qv. mil land, 0,013 vatten, utom dess andel af Mälaren. Af nämda sjöar stöter Örnässjön blott till gränsen, Lejondalssjöns utlopps-å hör deremot till hälften hit, och går först i östlig rigtning, derpå i nordlig till Tibble. Ett mindre vatten faller ut i Granhammarsviken af Skarfven. Kring alla dessa smärre vatten är temligen jemn bygd, för öfrigt omvexla bergkullar med slätter, så väl inåt socknen, som vid Mälarens stränder; vid dessa finnes skog, äfvensom åt sydvest, å häradets allmänning. Jordmånen är dels lera, dels mojord. Jemte åkerbruk såsom hufvudnäring idkas något skogsbruk, samt fiske, särdeles i Mälaren. Hemmantalet är 28¼ oförm., 22¼ förm., hvaraf 7⅛ skatte, 1¼ krono, 13⅞ frälse, till stor del under herrgårdar. Folkmängden år 1840 var 704 på 165 hushåll, år 1847: 634. — En väg mellan Näs och Tibble går igenom socknen från söder till norr, en mindre förer öster ut till kyrkan, som ligger o. ¼ mil från Mälaren, inemot 5 mil söder från Upsala. Segelleden till Upsala går nära intill kusten på flera ställen, särdeles vid det sund, som skiljer den lilla skogiga Munkholmen från fasta landet. Längst i norr vid skillnaden mellan Skarfven och Sigtunafjärden, nedanför Thorsätra väderqvarn, är Nyckelstenen, der sagan låter Esterna förlora de röfvade nycklarne till S:t Mariæ kyrka i Sigtuna. En nyckel är ristad i hällen.

Rydh nämnes 1314 såsom hörande till *Brohundæri*. Nu utgör det tillika med Näs ett regalt pastorat af 2:dra klassen. Af kyrkoherdarne är en känd från 1479, de öfriga från 1540. Kyrkan är enligt 1829 års uppgifter gammal, bygd af gråsten, tillräckligt stor och ljus, samt försedd med torn; den

har en graf tillhörig grefl. slägten Lantingshausen. — Af fornminnen omtalas, utom nämda hällristning, runstenar vid Tible, Tranbygge, Granhammar, prestgården, 2 vid Thorsätra, 2 vid kyrkan; samt bautastenar vid Svedjestad nära Tible.

Gårdar: Örnäs vid den derefter benämda sjön, 1 mantal frälse säteri, med det nordligare belägna Wiby, 1½ m. ladugård; det förra har före 1683 tillhört slägterna Bjelke, Oxenstjerna m. fl., det sednare De la Gardie; båda sedermera Silfvercrantz till 1712, Gyllenstjerna, och egdes 1849 af gr. Lantingshausen. — Granhammar, östligare vid den derefter uppkallade viken, 1 m. frälse säteri, af gammalt tillhörigt slägten Örnflycht inpå 1600-talet, derpå Rosencrantz, o. 1724 v. Fersen, 1849 gr. Lantingshausen, som dertill egde 4⅝ mantal. — Tibble, inåt landet, 1 m. fr. säteri (med Lerberga och Svedjestad), synes hafva tillhört före 1683 slägterna Rosencrantz och Posse, derpå Berendz, Silfvercrantz och Gyllenstjerna till Örnäs, slutligen v. Fersen och öfriga sednare egare till Granhammar; derunder hör ock numera Garpebo, ½ m. sk., som på 1600-talet tillhört slägterna Oxenstjerna, Soop, i sednare tider Freidenfelt. — Sundby, nordligare vid Skarfven, 1½ m. säteri rusthåll, förekommer som herresäte 1308, tillhörde o. 1600 slägten De la Gardie, i början af 1700-talet Strokirck, sednare gr. Lantingshausen, 1825 och 1849 frih. Rålamb. Härtill lyda Örsta, ½ m. frälse säteri, Nible, 1 m. skatte, och andra 3⅝ m. — Jällöfsta, ännu nordligare vid samma vatten, ½ m. frälse, med underlydande ½ m. frälse och tegelbruk, förekommer på 1300-talet under namn af *Giellaløsta*, hörde 1631 under Sundby, har i nyare tider tillhört Iserhjelm o. 1825, Ljunglöf, gr. Lantingshausen, 1849 frih. Rålamb. — Thorsätra, nordligast, nära Skarfven, 2 m. frälse säteri, med tegelbruk vid sjön, och väderqvarn; har tillhört slägten Oxenstjerna, sednare Iserhjelm o. 1740, af Robsahm 1825, Hård, Brandenburg, Weigel 1847, egdes 1849 af Grönvall. — Tranbygge, vester ut vid det vattendrag, som kommer från Lejondalssjön, 1 m. fr. säteri, 1 frälse, samt qvarn, synes förekomma 1286, har i nyare tider tillhört slägterna Oxenstjerna, Hägerstjerna o. 1724, von der Noth o. 1740, Iserhjelm o. 1783, Riben o. 1825, egdes 1849, med tillhörande 1 m. frälse, af gr. Lantingshausen. — Prestgården, invid kyrkan, 1½ m. krono.

3. *Bro socken*, i öster från Näs och Ryd, samt Lejondals- och Örnäs-sjöarne, och den sednares utlopp, begränsas i söder af Brofjärden, i sydvest af Låssa socken, i vester af Kalmarviken, i norr af Tibble socken; och upptager 0,430 qv.mil land, 0,015 vatten, utom tillhörande andel af Mälaren. Utom de förut omtalade vattendragen vid gränserna, finnes, midt i landet, ett af föga betydenhet, med utlopp till Brofjärden. Kring detta, och i allmänhet i mellersta delarne af sockuen, är bästa bygden, men öfverallt omvexla bergkullar med slätter; i norr och nordost är skogstrakt. Jordmånen är dels lera, dels mojord; hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte idkas skogsbruk, fiske, och sjöfart med två storbåtar. Hemmantalet är 41⅛ oförm., 35¾ förm., hvaraf 4 skatte, 1⅜ krono, 30⅜ frälse, mestadels utgörande eller hörande under större säterier. Folkmängden år 1840 var 853, på 179 hushåll, år 1847: 805. — Stora landsvägen från Stockholm vester ut, i sednaste tider här och der omlagd, går i nordvestlig rigtning från Näs till Tibble, mindre vägar från densamma till kyrkan, som ligger nära fjärden, inemot 6 mil söder från Upsala.

Bro cum annexa nämnes 1314 såsom hörande till *Brohundæri*. Det utgör nu med Låssa ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, hvartill Brogårds egare har kallelserätt. Af kyrkoherdarne är en känd från 1413, de öfriga från 1556. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn, sednast reparerad år 1840; den har en graf för frih. slägten Funck till Brogård. Af ålderdomsminnen nämnas runstenar vid Ullevi och andra gårdar utefter landsvägen, samt tre vid kyrkan.

Gårdar: Brogård, s. vid fjärden, 3¼ mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Rålamb, Funck omkring midten af 1700-talet, Bergenskjöld och Gripenstedt 1783, Montgomery 1825, egdes 1849, med underlydande 12¼ m., af gr. Sparres sterbhus. — Brolöfsta eller Lejondal, n. o. vid sjön af det sednare namnet, 3 m. frälse säteri, med husbehofs-väderqvarn, egdes på 1700-talet af slägten Funck och andra egare af Brogård, innehades 1825 af en Widegren, tillhör nu åter, jemte underlydande 1¼ m., nämda säteris egare. — Finsta,

mellan de två förut nämda gårdarne, 1 m. frälse, 1 skatte, egdes 1849, jemte 2 m. och Norrboda qvarn, af fröken Taube. — **Önsta**, äfven inuti landet, men vestligare, 1 m. frälse, har tillhört slägten Posse på 1700-talet, Filén o. 1825, egdes 1849, jemte 1½ m. frälse Skysta, af Wiman. — **Stora Ullevi**, ännu vestligare, 4 m. frälse säteri, har o. 1741 lydt under Säbyholm i Låssa, tillhörde 1825 Bergenstråle, egdes 1849 af Tauvon; likaledes Spånga, 2 m. frälse, som äfven tillhört Bergenstråle 1825. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1⅜ m. krono.

4. ***Låssa socken,*** sydvest om Bro, omgifves i sydost af Brofjärden, i sydvest och vester af Norra Björkfjärden och Kalmarviken, och upptager 0,249 qv. mil land. Den består till stor del af tvenne uddar, som skjuta ut i sjön på hvar sin sida om Säbyholmsviken; den östligare är lång och smal, och fortsättes af Ådö och Däfvensö, med flera smärre holmar; den vestligare genomstrykes af en sandås, som i Röra backe vid Sanda har temligen betydlig höjd, och omgifves slutligen äfven den af en skärgård. Det inre landet är dels bergkulligt, dels slätt, särdeles kring en liten dalgång åt öster kring kyrkan, ned till Säbyholmsviken. Jordmånen är än lera, än sand och mojord. Näringarne äro desamma som i Bro, hvaribland sjöfart med 2 storbåtar. Hemmantalet är 31¼ oförm., 28 förm., hvaribland 1⅜ krono, de öfriga frälse, äfven här mestadels utgörande eller tillhörande större säterier. Folkmängden år 1840 var 467, på 102 hushåll, år 1847: 471. — Två vägar från Bro i norr gå igenom socknen, en söder ut till Ådön, som genom vindbro är förenad med fasta landet; en åt vester till kyrkan, som ligger omkring 6 mil i söder från Upsala, 4 nordvest från Stockholm. Norra segelleden till Enköping och Westerås går fram på ömse sidor om Ådö och Däfvensö, samt genom ofvan nämda skärgård.

Socknen förekommer 1311 och 1314 under namnen *Laza* och *Lazta,* men synes alltjemnt ha varit, såsom den ännu är, annex till Bro pastorat, hvars komminister här bor; kaplanslängden går tillbaka till 1593. Kyrkan är gammal, af

gråsten, försedd med torn år 1837; den har ett grafchor för slägten Posse till Säbyholm. Af fornminnen nämnes en stensättning å Röra backe, der allmogen under sommartiden brukat göra lekar.

Gårdar: Stora och Lilla Säbyholm, vid den derefter benämda vik, sydost om kyrkan, det förra 4$\frac{1}{8}$ mantal stort, det sednare 2$\frac{5}{16}$, båda af frälse säteri natur; hafva länge utgjort ett gods i grefliga slägten Posses händer, sammankommet af Edeby, 2 m., åtminstone till en del grundadt af Torstensonska slägten; Säby, $\frac{1}{2}$ m.; och Bärby, 4$\frac{1}{2}$ m., grundadt af en Skytte. År 1825 tillhörde Stora Säbyholm gr. Taube, Lilla Säbyholm en Löfling; 1849 egdes det förra, jemte Ekeby, 1$\frac{1}{2}$, Lund $\frac{1}{4}$, Sanda $\frac{1}{2}$, Tible 1 m., allt frälse, af Braunerhjelm; det sednare, jemte Brunsvik, $\frac{1}{4}$ m. frälse, och 1$\frac{5}{8}$ m. frälse säteri i Torresta, af gr. Sparres sterbhus. — Torresta, n., i allt 7 m. frälse säteri, har tillhört slägten De la Gardie o. 1574, sednare Torstenson, indrogs vid reduktionen, hörde på 1700-talet till Säbyholm; år 1825 var det deladt mellan Stora och Lilla Säbyholm, 1849 egdes 5$\frac{3}{8}$ mantal af Tauvon. — Lindormsnäs, v., $\frac{1}{2}$ m. frälse, med Lera, $\frac{1}{2}$ m., båda egentligen af Sanda, egdes 1825 af Uttermark, 1849 af frih. Lagerbrings sterbhus. — Ett halft mantal i Sanda är kaplansbol. — Ålbrunna, i allt 2$\frac{1}{4}$ m., har hört under Säbyholm före reduktionen; nu är 1$\frac{1}{4}$ m. krono säteri lagmansboställe sedan 1695; $\frac{1}{4}$ m. frälse och $\frac{1}{2}$ m. krono säteri hörde 1825 och 1849 under Lindormsnäs. — Ådö, s., 1$\frac{3}{4}$ m. frälse säteri, gammalt herregods, åtminstone från 1400-talet, gjordes till sätesgård af Erik Abrahamson Lejonhufvud, kom från dennes slägt på början af 1700-talet till Arvid Horn, derpå till dennes måg gr. Löwen, vidare genom köp till Schütz och Hising, egdes af den sednares måg Bergensköld 1770, af Hebbe 1825, och sednast 1849, jemte Werkarne, $\frac{1}{4}$ m. rå och rör, Granskog, $\frac{1}{2}$, och Däfvensö, 5 m. frälse, af gr. Sparres sterbhus. — *Deffinsø* eller *Defwinxø* förekommer 1289 och 1307, gårdarne *Ekiby* och *Thybile* 1311.

II. **Håbo Härad** ligger norr om Bro, omgifves i öster och norr af Sigtuna- och Sko-fjärdarne med dertill hörande sund, i nordvest af Gåran och Arnöviken, i sydvest af Norra Björkfjärden och Hjelstaviken, sammanhänger blott

genom ett smalt näs med Lagunda härad, samt är sjelf nästan sönderdeladt af Ullfjärden; det är ett småkulligt, här och der skogigt land, med små vattendrag, sluttande åt öster, norr och vester. Det omfattar 7 socknar, alla hörande till Håbo och Bro fögderi, och till Håbo prosteri.

5. ***Tibble socken***, norr och nordost om Bro och Ryd, gränsar till Sigtunafjärden i nordost, Håtuna socken i nordnordvest, Ullfjärden samt Ytter-Gran och Kalmar socknar i vester. Arealen är 0,390 qv. mil land, 0,015 vatten. Lejondalssjön stöter härtill i söder, dess utlopp går genom den temligen trånga Slangviksdalen i öster, inom en något bergländig och skogig trakt, mot Sigtunafjärdens södra ända; äfven för öfrigt är landet ej utan bergmark, och skog, särdeles längst i vester å häradsallmänningen. I nordvest är en jemnare bygd kring ett litet vattendrag, som går till Håtuna. Jordmånen är å slättbygdernas åkerjord hufvudsakligen lera; åkerbruk är hufvudnäring, men derjemte idkas något skogsbruk, och fiske i fjärden. Hemmantalet är 26½ oförm., 23¾ förm., hvaraf 12½ skatte, 1¾ krono, 9½ frälse. Folknummern år 1840 var 732, på 153 hushåll, år 1847: 676. — En väg från Ryd går i nordvestlig rigtning, möter nära kyrkan, o. 4 mil från Upsala, en annan väg från Bro, och fortgår till Håtuna. Segelleden till Upsala går förbi kusten, dock på något afstånd, utom längst i sydost.

Thigbile nämnes 1314, såsom hörande till *Habohundæri* af *Tiundia* och Upsala stift. Det är nu annex till Håtuna pastorat, hvars komminister här är bosatt. Kaplanslängden går tillbaka till 1593. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn, i sednare tider reparerad. Af fornminnen nämnas runstenar, vid kyrkobyn och kringliggande gårdar.

Gårdar: Löfsta, s. o., nära Lejondalssjön, 2 mantal frälse säteri, har tillhört slägten Duwall, i sednaste tider v. Ribben, ännu 1849. — Nägelstena, nordligare, 1 m. frälse säteri, med tegelbruk och Slangviks qvarn, har tillhört slägterna Wallrawe, sednare Iserbjelm omkring slutet af 1700-talet, Ennes från 1820-talet till 1848, egdes 1849, tillika med 3¾ m., af Åhrberg. — Wallby, längst i norr, 1 m. skatte

rusthåll, har tillhört en Bromell kring slutet af förra seklet, sednare Lundahl, Ennes, Wegelin 1847, egdes 1849 af Méngel. — Vest-Tible, $\frac{1}{2}$ m. krono, kronofogdeboställe; Bälby, $\frac{3}{4}$ m. krono, länsmansboställe; och Jädra, $\frac{1}{2}$ m. krono, kaplansbol, alla omkring kyrkan. — Under Aske i Håtuna lyda här $3\frac{7}{8}$ mantal. — *Valdby, Westabili, Jædhra* och en mängd andra gårdsnamn förekomma 1311.

6. ***Håtuna socken,*** mellan Tibble i sydost, Bondkroken, Erikssund och andra smärre Mälare-vatten i nordost, Häggeby socken i nordvest, Ullfjärden i vestsydvest mot Ytter- och Öfver-Gran, upptager 0,380 qv. mil land; temligen jemn bygd, med spridda bergkullar, och skogsbackar med mestadels uthuggen skog, de betydligaste i vester å en del af häradsallmänningen, samt med små vattendrag, som gå norr ut till sunden. Lera är rådande jordmån; åkerbruk är hufvudnäringen, hvartill kommer fiske, och sjöfart med 2 storbåtar. Hemmantalet är $57\frac{3}{16}$ oförm., $45\frac{9}{16}$ förm., hvaraf $15\frac{5}{8}$ skatte, $2\frac{11}{16}$ krono, $27\frac{1}{4}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 720, på 190 hushåll, år 1847: 823. — Flera smärre vägar gå här från och till nästgränsande socknar, två från Tibble, två från Häggeby, och tre till S:t Per i Stockholms län, öfver Wik, Signildsberg och Eriksund; blott vid Eriksund är numera färjställe. Kyrkan ligger åt nordost, öfver $\frac{1}{4}$ mil från sjön, $3\frac{1}{4}$ från Upsala. Segelleden till Upsala går fram genom sunden, besvärad af strömdrag vid Eriksund, der hela det nordliga Mälare-vattnet tränger sig fram.

Hatunir nämnes 1314 såsom hörande till *Habohundæri*; dess kyrkoherdar äro, dock ej utan afbrott, kända från 1292. Många gårdars namn förekomma emellertid vida tidigare. Socknen utgör nu med Tibble ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn, och har åtskilliga grafvar, hvaribland Håtunaholms gårds, egentligen Berendz'ska slägtens, och Anrepska. På Norrskogen invid kyrkan skall fordom ha varit tingställe. Antingen vid Håtunaholm, invid sjön, eller något längre upp, låg den fordna kungsgården Håtuna, ryktbar för den s. k. Håtunaleken, och kanske ett halft årtusende förut säte för den K. Björn, som var samtida med

Ansgarius. Signildsberg skall, utom dess sannolika betydelse att vara det äldsta Sigtuna, hafva en annan, som folksägnen bevarat, att vara skådeplatsen för Habors och Signilds äfventyr: »Sigge litens» hög visas vid gården, Habors röse på Haborsvreten midt öfver sjön, hvilken här ock skall ha burit hans namn. För öfrigt saknas ej grafhögar, äfvensom runstenar omtalas, vid kyrkan, Signildsberg och på andra ställen, dels söder ut, dels äfven åt vester inåt landet.

Gårdar: Aske, s. ¼ mil från sjön, 4 mantal frälse säteri, 1½ frälse, förekommer såsom herregods 1311, har från och med 1600-talet tillhört slägterna Oxenstjerna, Oliwecrantz, De la Gardie, Walrawe, Braunerhjelm, Drufva o. 1740, Leyonstedt från 1760, Ingelotz, Fleetwood från 1792, och eges nu från 1799, jemte 2½ m. inom socknen, ett tegelbruk vid sjön, och Tjusta qvarn, samt 5¼ m. i nästgränsande socknar, af Sehman. Vid gården finnes vacker åbyggnad, trädgård och park. — Signildsberg, nordligare invid sjön och segelleden, i ett särdeles vackert läge, 4 m. berustadt säteri, med tegelbruk, har tillhört slägterna Woltemat, Sjöblad, Björnstjerna från 1816, Banér, Schwan 1847, och frih. Lagerheim 1849; har vacker åbyggnad och park. — Håtunaholm, längre i nordvest, 1½ m. frälse säteri, 2½ m. berustadt säteri, egentligen af Håtunaby, som åter motsvarar den fordna kungsgården. Denna nämnes, såsom af K. Birger Magnusson, före hans tillfångatagande härstädes, återlöst från grefve Gerhard af Holstein, derpå år 1311 såsom såld till Upsala domkyrka. Den indrogs vid reformationen. När säteriet bildades, är okändt; det tillhörde o. 1670 slägten Berendz, derpå Cronstjerna, Horn, Willebrand, Bonde o. 1812, Lagerheim, Ihre, Carleson, och egdes 1849 af Engelhardt, jemte 1⅞ mantal, utom — Hammarby, 3 m. frälse, som af gammalt synes ha hört härunder; och Bjursta, 1 m. skatte, ⅞ frälse; samt 3 mantal i S:t Pers socken af Stockholms län. — Prestgården, 1½ m. krono, äfven af Håtuna by. — Skälsta, v. in i landet, 1 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Oliwecrantz, De la Gardie, Fehman 1740, o. a., egdes 1849, jemte 1¼ m., af fröknar Nauckhoff. — Nyborg, v. vid Ullfjärden, 2 m. frälse säteri, med Wäckeby, 3 m. ladugård; skall fordom ha varit bebygdt till kloster, förekommer på 1600-talet,

såsom tillhörigt slägten Ulfsparre, sednare v. Kocken o. 1740, derpå Drufva, hvilken familj mycket förskönade stället, från 1823 Sandels, egdes 1849, jemte 6½ m. inom denna socken, och andra dessutom, af Blomstedt. — Qvarnnible qvarn, s. — Flera gårdars namn förekomma o. 1311.

7. ***Häggeby socken,*** mellan Håtuna i sydost, Mälarsunden och Skofjärden i öster, Sko socken i norr, Arnöfjärden i vester, Warpsund och Ullfjärden i söder, upptager 0,251 qv. mil land; dels jemn bygd, här och der sank, såsom vid kyrkan, dels bergländig och något skokig i norr och nordost, dels sandig i vester, der länets största sandås går fram utmed sjön; blott i nordvest finnes ett litet vattendrag, från skogsbygden till Arnöfjärden. Jordmånen är än lera, än gäsjord, än sand- eller mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas något skogsbruk och fiske. Hemmantalet är 37 oförm., 30⅛ förm., hvaraf 4½ skatte, 13⅝ krono, 11⅞ frälse. Folkmängden år 1840 var 514, på 89 hushåll, år 1847: 456. — En väg från Öfver-Gran kommer in öfver Warpsund, och delar sig, åt öster till Håtuna, åt norr till sockenkyrkan, som ligger nästan i midten, 3½ mil från Upsala, samt vidare till Sko. Vid kyrkan möter en väg från Håtuna. Segelleden till Upsala går förbi östra kusten.

Eghby nämnes 1314 såsom hörande till *Habohundæri;* kallas ock *Eghbo.* Det utgör för sig ett konsistorielt pastorat af tredje klassen; af kyrkoherdarne är en känd från 1319, de öfriga från 1555, kaplaner från 1593 till 1826, då denna syssla indrogs. Kyrkan är gammal, men i sednare tider reparerad; den har en graf för generalmajor And. Planting Berglod († 1682) och hans ätt. — Runstenar skola finnas vid gårdarne kring mellersta vägen, och vid Finsta.

Gårdar: Finsta eller Finstaholm, s. v. invid sjön, 3 m. berustadt säteri, synes före reduktionen hafva tillhört slägterna v. Deppen, Planting Gyllenbåga och Berglod, sedermera Cronsköld, Frölich till 1831, egdes 1849, jemte 1½ m., af frih. Tersmeden. — Bodarne, något nordligare, 1¼ m. krono säteri, kaptensboställe, brukas under Finsta-

holm. — **Wärsta**; s. v. inåt landet, 1 m. frälse, med 2 m. frälse tillhörande, har åtminstone i sednaste tider haft, och hade 1849 samma egare som Nyborg. — **Rölunda**, v., 8 m. krono säteri ladugård under Arnö öfverstebostälie i Öfver-Gran. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1 m., jemte ¼ m. i Nederhassla; Häggeby gård, med flera lägenheter i kyrkobyn. — Under Sjö i Holm lyda här 6½ m.; under Skokloster ⅝ m. — *Rødhalund* och andra gårdar nämnas 1316 och 17.

8. ***Sko socken***, nordligast af hela häradet, mellan Häggeby i söder, Skofjärden i öster till Stafsund, Ekoln i norr till Arnehufvud, Oxen och Gåran i vester, upptager 0,216 qv. mil land. Deraf är södra delen något bergländig och skogig med kärr, den vestra sandig utefter kusten, der samma sandås stryker fram, som i Häggeby; den mellersta delen är jemnast, den norra mot Ekoln åter något bergländig; blott små vattendrag finnas, numera nästan uttorkade. Jordmånen är dels lera, dels sand eller mojord. Näringar äro öfverhufvud desamma som i Häggeby; folket, nästan uteslutande lydande under Skoklosters gård, har goda vilkor, bergar sig väl, är bland de mest välkända i länet, och bevarar ännu någon hågkomst af forntida minnen och seder. Hemmantalet är 40½ oförm., 19½ förm., hvaraf 1 krono, 18½ frälse. Folkmängden år 1840 var 473, på 90 hushåll, år 1847: 456. — En väg från Häggeby följer vestra kusten på något afstånd, vänder sig slutligen åt öster, och går genom bästa bygden till Skoklosters slott och kyrka, belägna vid östra stranden och segelleden till Upsala, o. 2 mil från denna stad.

Skobohæred kallas trakten år 1308, och Skogbolandet är ett ännu ej aflagdt namn. *Monasterium Sko* räknas 1314 till *Habohundæri;* både kloster och dertill hörande kyrka funnos kanske ett sekel tidigare. Kyrkoherdar nämnas från 1432; socknen utgör nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hvartill Skoklosters herrgårds egare har kallelserätt. — Äldsta kyrkan, bygd enligt sägen af en Bure vid christendomens första tid i Sverige, skall ha legat vid nuvarande prestgården, och ruiner visas der ännu. Äfven klostret skall först ha varit anlagdt på

samma trakt, o. 1220. Båda afbrändes 1297, och uppbygdes åter närmare sjön på bekostnad af Birger Person till Finsta; de brunno åter 1502, och torde knappt ha blifvit fullkomligt återställda före reformationen, då klostret upphäfdes, och dess egendom indrogs till kronan. Ännu 1566 funnos några nunnor qvar, hvilka då anmodades att vinnlägga sig om allmogens barns undervisning. Spår finnas qvar efter klosterbyggnaden. Kyrkan undergick åren 1620—24 en ombyggnad, bekostad dels af sockenboerne i allmänhet, dels af dåvarande egaren till det nyligen åter bildade herregodset. Den är i götisk stil, med dubbel pelar-rad, en af de vackraste landtkyrkor i länet; altartafla, predikstol och andra tillhörigheter äro krigsbyte från Oliva kloster i Preussen; så var ock den fordna orgeln, nu såld till Häggeby kyrka, och ersatt med en ny år 1804. Bland äldre grafminnen är en sten, som bär Folkungen Holmgeirs namn, dock troligen från en vida yngre, ehuru katholsk tid; äfven hans far Knut Johansson och dess gemål sägas vara här begrafna; från nyare tider är Wrangelska grafchoret, bygdt 1620, innehållande en cenotaph öfver Herman Wrangel, och sonen Carl Gustaf W:s bild till häst af gips; likaledes slägten Sabels till Bagarbo graf; slutligen förvaras här ock stoftet af skaldinnan fru Nordenflycht, som en tid bodde vid lägenheten Qvarnlöth eller Lugnet vid Gårans strand, och dränkte sig i en dervarande qvarndamm. — Från äldsta tider slutligen finnes rikedom på minnen, såsom grafhögar på många ställen, mest inuti landet utefter vägen, den största vid Ljusta; stensättningar vid Qvarnlöth, på Håfberget, m. m.; samt runstenar, dels vid kyrkan och utefter vägen, dels och mest vester ut.

Gårdar: Skokloster, 4½ mantal frälse säteri, med tillhörande numera 1½ frälse säteri, 12½ frälse inom socknen, förekommer såsom herresäte o. 1168, har varit gammalt Folkunga-gods, derpå troligen helt och hållet, jemte en stor mängd andra egendomar, tillhörigt det af nämda slägt stiftade klostret. Sedan detta blifvit upphäfdt, förekommer godset såsom skänkt af K. Johan III åt prinsessan Sophie, af K. Carl IX förlänadt till Christer Somme, som snart genom förräderi

förverkade det, samt af K. Gustaf Adolf till Herman Wrangel. Carl Gustaf W. uppbygde det nuvarande slottet, nära sjön, på den plats der prestgården förut legat. Hans måg N. Brahe ärfde honom 1676, och i denna slägt har godset alltsedan förblifvit. Slottet, kanske det vackraste privata i riket, är bygdt i fyrkant, kring en borggård, och är 4 våningar högt, med 5 vånings höga torn i hörnen. Förstugans tak uppbäres af 8 hvita marmorkolonner, som, skänkta af Dr. Christina, måste lösas från reduktionen. Våningarne äro rikt inredda, till en del i föregående seklers smak, och innehålla betydliga samlingar af målningar, mest porträtter, hvaribland många af stora mästares hand; ett bibliothek af 20 till 30,000 volumer, hvaraf många rariteter, och en stor samling handskrifter, allt sammanbragt dels af Wrangelska och Braheska slägterna sjelfva, dels genom arf från ätten Bjelke till Salesta i Upland, och Scheffer till Ek i Westergötland; en rustkammare, af flera tusen numror, mera eller mindre dyrbara, delad i den Wrangelska och Braheska; åtskilliga samlingar af mynt, antiqviteter och andra pretiosa; från nyaste tider är en Mars i marmor af Byström. — Bland underlydande gårdar är Kaddala, 1 m., och Bagarbo, ½ m., båda frälse säteri; det sednare har tillhört slägterna Sabel och Silfverlås. — Flasta, 1 m. krono, prestgård.

9. *Kalmar socken*, i sydvestra hörnet af häradet, mellan Norra Björkfjärdén i vester och söder, Kalmarviken och Tibble socken i öster, Ytter-Gran i norr, omfattar, jemte några öar, 0,188 qv. mil land; mestadels slätt mot besagda vik och inåt socknen, men med bergsluttningar mot fjärden, och skogsbackar i norr och nordost, der den ofta nämda sandåsen stryker fram. Jordmånen är dels lera, dels sand- eller mojord. Jemte åkerbruk såsom hufvudnäring, drifves något skogsbruk och fiske. Hemmantalet är $43\frac{5}{16}$ oförm., $30\frac{11}{16}$ förm., hvaraf $12\frac{1}{8}$ skatte, $6\frac{1}{16}$ krono, $11\frac{3}{4}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 550 på 113 hushåll, år 1847: 519. — Landsvägen från Stockholm vester ut stöter härtill i nordöstra hörnet; derifrån utgår en sockenväg, och delar sig åt vester, och söder till kyrkan, som ligger nära Kalmarviken, o. 6 mil från Upsala.

Kalmare nämnes 1314, såsom hörande till *Habohundæri*. Det utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen; af kyrkoherdar nämnes en 1284, andra i slutet på 1400-talet, kaplaner från 1593 till 1830, då tjensten indrogs, och boställey anslogs åt en skolmästare. Kyrkan är ursprungligen gammal, af gråsten, men i detta sekel afbränd, och återställd. — Af fornminnen nämnas högar, stensättningar och bautastenar vid prestgården och flerstädes, mest i öster, och runstenar i samma trakter, samt vester ut intill Loddersta.

Gårdar: Wäppeby, norr från kyrkan, 2¾ mantal skatte, tillhörde 1849 Finell. — Skörby, nordligare, 1 m. frälse säteri, 3 m. rå och rör, synes vara delvis grundadt af slägterna Stenbock och Oxenstjerna, egdes o. 1840 af De la Gardie, och 1849, jemte 2¾ m., af frih. Banér. — Prestgården, n. v., 1¼ m. krono. — Kalmarnäs, v., vid Björkfjärden, 3¼ m. krono säteri, innehades på 1600-talet af slägten Oxenstjerna, indrogs 1683, anslogs till militära ändamål, och är nu majorsboställe.

10, 11. *Ytter-* och *Öfver-Grans socknar*, norr ut från Kalmar, mellan Tibble socken, Ullfjärden, Warpsund och Arnöfjärden i öster och nordost, Hjelsta socken af Lagunda härad i norr, Hjelsta- och Bovikarne samt Norra Björkfjärden i vester mot Trögds härad, utgöra tillsammans ett pastorat af temligen enahanda natur, upptagande den förra 0,176, den sednare 0,370 qv. mil land. Båda hafva temligen jemn mark, särdeles i midten, och vid gränsen dem emellan, här och der äfven sank, kring ett par små vattendrag, som gå till Ullfjärden; söder ut mot Kalmar, och mestadels utefter sjökusterna, är något bergländig eller sandig skogsmark med ringa skog, mest högländt mot Ullfjärden, å sandåsen. Jordmånen är dels sandblandad lera, dels mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvartill kommer något ängs- och skogsbruk, fiske, i Öfver-Gran äfven sjöfart med en storbåt, slutligen skjuts vid Grans gästgifvaregård. Hemmantalet är i moderförsamlingen, Öfver-Gran, 57⅞ oförm., 43½ förm., hvaraf 22⅛ skatte, 8⅜ krono, 13 frälse; i Ytter-Gran 14½ oförm., 9⅞ förm., deraf 6½ äro skatte, 2⅜ krono,

1 frälse. Folkmängden var på förra stället år 1840: 990, på 203 hushåll, år 1847: 1098; på sednare stället år 1840: 265 på 30 hushåll, år 1847: 267. — Landsvägen från Stockholm går norrut utefter sandåsen, förbi nämda gästgifvaregård, belägen 5 mil från hufvudstaden, och den i närheten liggande Ytter-Grans kyrka, och vidare i samma rigtning till moderkyrkan, belägen ¼ mil längre i norr, der vägen vänder sig åt vester, öfver Ekolsunds bro till Husbysjutolfts socken. Nära sistnämda kyrka utgår en väg åt nordost, öfver Warpsund till Häggeby, längre bort en annan åt norr till Hjelsta. Vid först anförda vägskäl är å landsvägen en stor backe med mycken skicklighet betydligt sänkt.

Gren cum annexa förekommer 1314 bland kyrkor i *Habohundæri*; samtidigt *Yfragren* och *Ytragren* hvar för sig 1316, och ännu tidigare, 1292, *Superior Garn* och *Yttrogarn*. Kyrkoherdar äro kända från 1200-talets slut; kaplaner från 1593. Pastoratet är regalt af 2:dra klassen; från 1777 till 1787 innehades det såsom præbende af domprosten Låstbom, och derpå till 1799 af prof. Christiernin. Moderkyrkan är gammal, bygd af gråsten, och har ett nyligen ombygdt, prydligt torn; Ytter-Grans kyrka är ock af hög ålder, och af samma ämne bygd, samt försedd med torn, men till en del reparerad efter en år 1723 undergången eldsvåda. — Af fornminnen nämnas runstenar i mellersta nejden från söder till norr, och en särdeles stor vid Warpsund; äfvensom en stensättning vid Wi, vid gränsen mellan socknarne; nära Arnö förekomma Ryssudden och Ryssviken, hvilka namn enligt sägnen skola datera sig från Esternes härjningståg i Mälaren.

Gårdar: I *Ytter-Gran*, ingen af betydenhet; kaplanen besitter ⅜ mantal krono i kyrkobyn, som för öfrigt innehåller gästgifvaregård, och andra lägenheter. — I *Öfver-Gran:* Wi, sydligast, 1⅜ m. berustadt säteri, tillhörde 1849, jemte ½ m. och qvarn, en fru Bergstedt. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono. — Cathrinedal, egentligen Skämma, vid Arnöfjärden, 1 m. berustadt säteri, ½ m. frälse, har

1772. tillhört frib. Reuterholm, 1825 Unonius, egdes 1849, jemte 2½ m., af Grill. — Krägga, s. v. vid Björkfjärden, 2½ m. säteri rusthåll, egdes 1849, jemte ¼ m., af Morén. — Segersta, vid Boviken, 3 m. frälse säteri ladugård under Ekolsund, hvars egare dessutom besitter 3¾ m. i denna socken. — Arnö, längst i nordost, på ön af samma namn, 3 m. krono säteri; har varit bebygdt från slutet af 1200-talet, af erkebiskoparne i Upsala, kallats Biskops-Arnö, och haft ett kloster; indrogs vid reformationen, blef kungsgård, och besöktes ej sällan af Gustaf I; Johan III lät reparera slottet 1589; år 1622 såldes godset till riksrådet v. Scheiding; innehades i seklets sednare hälft af slägten De la Gardie; reducerades under K. Carl XI:s regering, anslogs till militära ändamål, och är nu öfversteboställe. — Under Fånö i Löths socken af Trögds härad lyda här 6⅜ mantal.

III. **Trögds Härad**, från Hjelsta- och Bovikarne samt Norra Björkfjärden i öster, till Svingarnsviken och Åsunda härad i vester, från Grönsö- och Oknebofjärdarne i sydvest, till Lagunda härad i norr, således kringflutet på tre sidor, är ett mestadels slätt, skoglöst land, med låga åsar eller kullar, och små vattendrag, hufvudsakligen sluttande åt söder. Det innehåller 13 socknar; alla höra till Trögds prosteri, utom Herkeberga, som räknas till Lagunda; fem, de nedanför först nämda, höra till Håbo och Bro fögderi, de öfriga till Trögds och Åsunda. Dessutom ligger här ock en del af den för öfrigt till Åsunda härad hörande Wårfrukyrka socken.

12. *Löths socken*, utmed Björkfjärdens vestra strand, mellan Sishammarsviken i nordost mot Husbysjutolft, Willberga i nordvest, Lillkyrka och sjön Blackfjärden i vester, Weckholm och Hacksta socknar samt Hummelviken i söder, upptager 0,172 qv. mil land. Ett i sistnämda vik utfallande vattendrag går igenom östra delen i sydostlig rigtning från Willberga. Landet är mestadels en skoglös slätt, endast afbruten af små bergkullar eller obetydliga backar. Rådande jordmån är lera, åkerbruk hufvudnäringen. Hemmantalet är 49¼ oförm., 38⅛ förm., hvaraf 10⅛ skatte, 3 krono, 24¼ frälse. Folkmängden år 1840

var 584, på 112 hushåll, år 1848: 576. — Två vägar från Willberga komma här in; den ena delar sig åt sydost till Fånö gård och Hacksta socken, och åt söder till kyrkan, der den andra vägen från Willberga möter, 4¾ mil sydvest från Upsala, o. 1½ mil i söder från Litslena gästgifvaregård vid stora landsvägen, i socknen af samma namn; från kyrkan utgå vägar till Hacksta och Weckholm.

Løth förekommer 1314 såsom hörande till *prov. Trøghd* af *Fiædhrundia* inom erkestiftet; det är nu annex till Hacksta; kaplaner förekomma från 1593. Kyrkan är gammal, bygd af gråsten, choret något yngre än skeppet, det hela repareradt 1837. Ett grafchor finnes här, uppbygdt af en Yxkull till Bedarö på 1600-talet, sedermera tillhörigt Rålambska slägten. Runstenar nämnas vid kyrkan, och flerstädes inåt landet.

Gårdar: Fånö, vid Björkfjärden, 2 mantal, med Söderby, 3 m., allt frälse säteri, förekommer, under medeltiden, åtminstone från 1274, såsom tillhörigt herrar af ätten Blå och andra, egdes i nyare tider af slägten Oxenstjerna, hvaribland rikskansleren Axel här föddes, derpå Wrede o. 1686, Wrede-Sparre o. 1740, Rålamb o. 1825, tillhör nu, jemte 12¾ m. i denna socken, ½ i Hacksta, 6¾ i Öfver-Gran o. s. v., frih. Tamm. — Bedarö, nordligare vid samma vatten, 3 m. frälse säteri, 1½ m. ladugård, nämnes 1310 såsom hörande under Fånö, har i nyare tider tillhört slägterna Yxkull, Fleming o. 1686, derpå åter Fånö gårds egare, hvaribland Rålamb o. 1825, egdes 1849, jemte underlydande 1¼ m., af Rysswik. — Kaplansbol ½ m. krono i Ramby, ö.

13. ***Hacksta socken,*** äfven utmed Björkfjärdens vestra strand, mellan Hummelviken i nordost, Löths socken i norr, samt Grystaviken och det deri utfallande vattendraget i sydvest mot Weckholm, upptager blott 0,122 qv. mil land; mestadels en skoglös slätt, sidländt mot sydvest, något kullig mot fjärden och i norr, der tätaste bygden är. Rådande jordmån är lera, åkerbruk förnämsta näringen. Hemmantalet är 28⅛ oförm., 23⅛ förm., hvaraf 12 skatte, 1⅛ krono, 10¼ frälse; folkmängden år 1840 var 450, på 102 hushåll, år 1848: 498. — Två vägar från Löth och en från Weckholm mötas

vester om kyrkan, som ligger o. 2 mil från Litslena; en väg går vidare till kusten.

Hakasta nämnes 1314 såsom hörande till *Trøghd;* det utgör nu med Löth ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen; kyrkoherdarnes namn äro kända från 1543. Kyrkan är mycket gammal, bygd af gråsten, ofta reparerad, sednast 1837.

Gårdar: Hacksta gård, 1 mantal frälse säteri, 1 skatte, egdes 1849 af Grundström. — Prestgården, 1⅛ m. krono; båda nära kyrkan. — Eneby, n., 1½ m. frälse, hade 1825 och 1849 samme egare som Fånö; underlydande äro 5 m. frälse, 1½ krono.

14. ***Weckholms socken*** ligger mellan Norra Björkfjärden i öster, Grystaviken och det deri utfallande vattendraget i nordost mot Hacksta, vidare Löth och Lillkyrka i norr, Kungs-Husby i vester, samt Thorsvi-viken med deri utfallande vatten i sydvest. Arealen är 0,461 qv. mil land; större delen består af skoglösa slätter, här och der afbrutna af bergbackar eller skogsdungar; vid nämda vattendrag, och kring en sjö vid Ekholmens gård, med sydligt utlopp till Thorsvi-viken, finnas sidländta, kärriga trakter; äfven sydöstra hörnet, som skjuter ut i en udde uti sjön, och mestadels upptages af skogsmark, är ej utan ängar, hvilka, likasom namnen Härjarö och Amnö, antyda en forntida splittring i flera öar. Några holmar ligga utefter kusten. Åker- och ängsbruk äro hufvudnäringar, hvarjemte idkas något fiske, och sjöfart med en storbåt. Hemmantalet är 76¼ oförm., 57¼ förm., hvaraf 37¼ äro skatte, 5⅛ krono, 14¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 1127 på 238 hushåll, år 1848: 1110. — Vägar från Hacksta och Löth mötas i nordost; vid kyrkan i sydvest, o. 2 mil i söder från Litslena, och 2 i sydost från Enköping, tillstöta andra vägar från Lillkyrka och Kungs-Husby; åter andra utgå till Thorsvi och Ekholmen.

Vecul nämnes 1314 såsom hörande till *Trøgdh.* Det utgör nu med Thorsvi och Kungs-Husby ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Flera kyrkoherdar äro kända från 1300-talet, kaplaner från 1593. — Kyrkan är till en del från medeltiden,

bygd af gråsten, hvälfd med tegel, det hela i Götisk stil; den är stor, men har först småningom erhållit sin nuvarande vidd och form, och är sednast reparerad 1837. Södra delen, som bildar ett korss med det öfriga, har varit ett grafchor för slägten De la Gardie till Ekholmen, och det nyare grafchoret för denna slägt, bakom högchoret i öster, är ock numera satt i förbindelse med kyrkan. I »söderkyrkan» finnes qvar ett stamträd i marmor för Jakob de la Gardie, och ett epitaphium öfver en sednare egare till Ekholmen, Burensköld († 1779), och hans fru, född Broman († 1826). Derinunder är förra De la Gardieska, från 1753 Bromanska grafven. Kyrkans orgelverk, predikstol, en ljuskrona, allt krigsbyte från Ryssland, samt den största klockan äro skänkta af De la Gardieska familjen. Altartaflan i choret, ett Flamänskt mästerstycke af träsnitt, och några chorstolar äro skänkta, säges det, af erkebiskop Trolle, och bära både hans och Jakob Ulfsons slägtvapen. Ännu äldre synes en Christusbild vara, målad på trä med guldbotten. De la Gardieska grafchoret, påbegynt 1670, men ej fullbordadt för reduktionens skull, blef täckt 1705 på allmän bekostnad, hemföll till kyrkan 1749, men återlemnades efter några år till familjen. Det innehåller fragmenter af en minnesvård, som stått i söderkyrkan, öfver Jakob de la Gardie, och af en annan öfver dess bror och svägerska, samt en sarkophag af marmor för en yngre F. P. de la Gardie († 1791). Inunder, i sjelfva grafven, finnas Jakobs, hans fru Ebbas och andra deras anhörigas kistor. — På kyrkogården finnes ett träkorss, vid hvilket är fästadt en sägen om en dräng, som i den ondes skepelse sökt skrämma kyrkoherden, och för dennes böner nedsjunkit i jorden. — I närheten af kyrkan ligger ett hospital, grundadt, likasom äfven sockenskolan ursprungligen, af Jakob de la Gardie och hans son Magnus Gabriel. Af minnen från äldsta forntiden omtalas grafhögar vid Bosebacke nära kyrkan, och runstenar vid denna, vid Amnö och flerstädes.

Gårdar: Ekholmen, 8⅝ mantal säteri rusthåll; har o. 1300 varit bebygdt för kloster; tillhörde under sednare delen af medeltiden släg-

terna Bjelke och Sture, men deremellan äfven Erik och Gustaf Trolle, sedermera den kungliga Wasaätten, och gjordes af K. Johan III, med Weckholms och Hacksta socknar, till friherreskap åt Pontus de la Gardie. Dennes son, den ofta nämde Jakob, uppbygde slottet, som 1688 afbrann, men återställdes med någon förändring. Godset hade vid Carl XI:s reduktion hemfallit till kronan, men kom snart åter till enskildta personer, af slägterna Oxenstjerna, Odelström o. 1740, Broman, Burensköld, Croneborg; det innehades 1849 af Hörstadius. Hälften är fideikommiss från presid. Bromans tid, äfvensom ett bibliothek och andra samlingar. En sal har ännu marmorstenar i golfvet utefter väggarne. Vid gården finnes ett kapell från 1671, i sednare tider begagnadt till spanmålsbod; stor trädgård m. m. Bland underlydande är Amnö, 6 mantal skatte, och andra $1\frac{3}{4}$ m. inom socknen. — Prestgården, vid kyrkan, $1\frac{3}{8}$ m. krono; kaplanen besitter $\frac{3}{8}$ mantal. — *Ampnø* eller *Amnø* förekommer 1317.

15. ***Thorsvi socken***, mellan Thorsvi-viken och det deri utfallande vattendraget i norr och nordost mot Weckholm, Grönsöfjärden i sydvest, och Kungs-Husby socken i vester, upptager 0,121 qv. mil land; mestadels en i nämda fjärd utskjutande udde, med en mängd kringliggande öar, Röllingen, Koholmen, Ytterholmen, Tjärskär, Bastlagnö, Tjulstaholmen, m. fl. Öarne och sjelfva udden, särdeles dess yttersta del, Brandholmen, äro temligen högländta och skogiga, utgörande delar af en häradsallmänning. Det inre landet är jemnare, här och der sankt, för det mesta stenigt, och åt norr bergkulligt, i allmänhet skoglöst. Jordmånen är dels lera, dels skogsjord; jemte åkerbruk såsom hufvudnäring, idkas fiske och sjöfart med en storbåt. Hemmantalet är $16\frac{7}{32}$ oförm., $11\frac{11}{24}$ förm., hvaraf $3\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{3}{32}$ krono, $5\frac{5}{8}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 299, på 72 hushåll, år 1848: 288. — En väg från Weckholm går till kyrkan, $\frac{1}{2}$ mil åt sydost, nära vikens innersta hörn. Segelleden från Stockholm till Enköping går mellan Ytterholmen och Bastlagnö.

Thorsvi förekommer 1314, såsom hörande till *Trøgdh*. Det hör nu, som nämdt är, till Weckholms pastorat. Kyrkan

är gammal, af gråsten, sednast reparerad år 1837. Af fornminnen nämnas lemningar efter en borg på Brandholmen.

Gårdar: Thorsvi gård, vid kyrkan, 1 mantal berustadt säteri, har kring midten af 1600-talet tillhört slägterna Lamb och Utter, egdes 1849, med tillhörande 2¾ m. i denna socken, 1¾ i Weckholm, af Winblad. — Brandholmssund, s. o., ¼ m. frälse, har lydt under Grönsö i Kungs-Husby, egdes 1849 af Ennes.

16. *Kungs-Husby socken*, mellan Weckholm och Thorsvi i öster, Grönsö- och Staby-fjärdarne samt Ekaviken i sydvest och vester, den fordna Hesslingesjöns vattendrag i norr mot Lillkyrka, upptager 0,162 qv. mil land. Dertill höra åtskilliga öar, hvaribland Grönsö, som ursprungligen skall hafva räknats hit, men under nyare tider till 1799 varit lagd till Arnö. Öarne äro något högländta och skogiga, fasta landet är kring det vattendrag, som går till Thorsvi-viken, en temligen sidländt dalgång mellan låga åsar, för öfrigt mestadels slätt, men något bergkulligt åt vester, i allmänhet skoglöst. Lera är rådande jordmån, åkerbruket hufvudnäringen, hvarjemte idkas något fiske. Hemmantalet är 43 oförm., 26½ förm., hvaraf 7⅛ skatte, 4⅞ krono, 13½ frälse. Folkmängden år 1840 var 553, på 74 hushåll, år 1849: 549. Två vägar från Weckholm mötas vid kyrkan, ej fullt ½ mil åt öster; den ena fortgår åt söder till sjön, och öfver broar till Kalfsundsholmen och Grönsö; utmed denna sednare går segelleden från Stockholm till Enköping.

Husabytrøgh nämnes 1264, och 1314 såsom hörande till *Trøghd;* det är nu annex till Weckholm, men har, åtminstone från slutet af 1600-talet, egen kaplan, dock gemensam med Thorsvi. Kyrkan beskrifves 1829 såsom gammal, af gråsten, med vackra hvalf, stor och ljus. Den förmenas vara bygd af K. Magnus Ladulås, men en del, den s. k. nya kyrkan på vestra sidan, är tillkommen 1755—57, och det hela repareradt 1770. Kongs-Husby by förekommer 1282, såsom kungsgård; Grönsö gårds minnen gå ock tillbaka till 1200-talet. Af äldre fornminnen omtalas runstenar vid Skeberga i söder,

och i kyrkan; dock lära de tre, som der skola ha varit, ej mera vara att finna, men väl en utan bokstafsinskrift.

Gårdar: Grönsö, på ön af samma namn, och invid segelleden, i ett särdeles vackert läge, 2¾ m. frälse säteri; har tillhört slägten Läma i flera sekler, derpå vid medeltidens slut erkebiskoparne i Upsala, och haft ett kloster vid Utö midt öfver sundet, inom Arnö socken; innehades efter reformationen, från 1615, af slägten Skytte, reducerades, men återställdes; egdes på 1740-talet af Falkenberg, o. 1825 af Ehrenheim och Engeström, och tillhör nu, jemte 2¾ m. i denna socken, och det nämda Utö, ½ m. frälse, frih. v. Ehrenheim. Gården har en gammal åbyggnad af sten, ända till 1738 försedd med torn; en god boksamling o. a.; vacker park och trägård. — Hacksta, v., 1 m. skatte, militiehemman.

17. ***Arnö socken,*** bestående af Arnö, Oknö, Ängsholmen med flera holmar i Staby- och Oknebo-fjärdarne, vester om Grönsön, omfattar 0,162 qv. mil land; allt något bergkulligt, med dels lerjord, dels mojord. Åkerbruk och fiske äro socknens näringar. Hemmantalet är 18¼ oförm., 12¼ förm., hvaraf 1 krono, 11¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 244, på 57 hushåll, år 1848: 243. — Här finnas blott smärre vägar, såsom mellan kyrkan, som ligger på Arnön, och dervarande gårdar, äfvenledes på Oknön och Ängsholmen; kyrkans afstånd från Upsala beräknas till 5¼ mil, från Enköping till 2 mil.

Bond-Arnö, såsom både öns och socknens vanliga namn är, förekommer ej 1314 bland häradets socknar, om ej såsom annex till Lillkyrka. Emellertid omtalas en »själastuga» och ett kapell såsom här anlagda under katholska tiden, samt ett kloster vid Utö. På sistnämda ställe visas ruiner efter en klosterbyggnad, och vid Frösta på Oknö efter en kyrka. År 1574 skall Arnö kyrka ha blifvit förstörd af vådeld, och den nuvarande förvarar grafminnen blott från de sista seklerna. Från 1556 omtalas här kyrkoherdar, ända till 1799, då socknen lades som annex till Wallby pastorat, hvars kaplan mottog härvarande prestgård till boställe, men Grönsön, som undertiden

bört hit, lades åter till Kungs-Husby. — Af fornminnen omtalas runstenar på Oknön.

Gårdar: Utö, på sydöstra ändan af Arnön, ½ mantal frälse säteri, under Grönsö i Kungs-Husby. — Arnöberg, vid öns nordvestra ända vester om kyrkan, 3 m. frälse säteri, synes förekomma 1317 såsom tillhörigt Westerås domkyrka, torde ock vara det Arnö, till hvilket, jemte Grönsö, slägten Läma under medeltiden har skrifvit sig som herrar; från sednare sekler förekomma såsom egare, Schack på 1500-talet, Jacobsköld 1687, Herdhjelm o. 1740, Transchöld o. a.; 1849 egdes gården, jemte några mantal underlydande, af Klingsporr till Nyboholm i Näs socken. — Marby, på Oknöns sydvestra strand, 1 m. frälse säteri, har tillhört Upsala domkyrka från 1396 kanske till reformationen, på 1600-talet Jakob Næf, och dess måg Johan Skytte; reducerades, utbyttes derpå af fröken A. C. Wrangel på Säby å Aspön, tillhörde hennes slägt o. 1740, egdes 1849 af Enlund. — Wekol, nordligare på samma ö, ⅔ m. frälse säteri ladugård, tillhörde ock slägten Skytte, reducerades, lydde åter under Grönsö o. 1740, under Haga i Svingarn 1849. — Ängsholmen, ½ m. frälse, under Hornö i Wallby.

18. *Wallby socken* omgifves i sydost, söder och sydvest af Ekaviken, Staby-, Oknebo- och Svingarns-fjärdarne, i nordvest af Wårfrukyrka socken, i norr af Boglösa, i öster af Lillkyrka, och omfattar, med Bryggholmen och andra öar, 0,306 qv. mil land. Ett vattendrag går genom östra delen, från Boglösa till Lillkyrka, ett mindre i vester till Svingarnsfjärden; mellan dem båda är bästa bygden, temligen jemn och skoglös, kring gränserna deremot förekomma bergkullig skogsmark, men äfven den mestadels utan skog, i söder är Hornö häradsallmänning. Rådande jordmån är lera, omvexlande med svartmylla och mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 57$\frac{1}{12}$ oförm., 36⅚ förm., hvaraf 18¼ skatte, 3 krono, 15¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 654, på 147 hushåll, år 1848: 676. — Socknens förnämsta väg kommer från Enköping genom Boglösa, möter i norr en annan östligare från samma socken, går förbi kyrkan, som ligger en mil i söder från nämda

stad, möter längre i söder ännu en väg från Lillkyrka, och slutar mot sjön vid Hornö och Österby.

Walby nämnes 1314 såsom hörande till *Trøghd*, och tillika såsom kanonikat för erkestiftets kapitel, och flera kaniker förekomma såsom dess kyrkoherdar från seklets början. Stiftelsen skall ha daterat sig från 1270. Socknen utgör nu, sedan 1799, tillsammans med Arnö, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen; till nämda år, åtminstone från 1643, fanns här kaplan, men denne är nu förflyttad till annexet, och bostället upplåtet åt en skolmästare. Kyrkan är efter 1829 års uppgifter gammal, enligt några antagande samtidig med ofvan anförda kanonikat; både kyrko- och sakristi-dörrarne skola vara hemtade från det gamla fästet Gröneborg, hvars slottsport och källardörr de varit. Kyrkan förses nu med torn. Gröneborg förmenas ha legat på den hithörande s. k. Borgön i Svingarnsfjärden. Man vill ock här söka Nysseskogen, der ett slag stått år 1466 mellan Erik Axelson Tott och Erik Carlson Wase. Äldre tider tillskrifvas grafhögar och stensättningar, vid Österby, Wallby, och äfven längre inåt landet, äfvensom runstenar vid kyrkan och på andra ställen uppåt socknen.

Gårdar: Hornö eller Ornö, s. vid sjön, ½ mantal frälse säteri; har på 1600-talet tillhört slägterna Utter och Pels, o. 1740 Östman, egdes 1849 af Palmqvist. — Brygghohnen, s., 1 m. frälse säteri, tillhörde o. 1740 frih. Oxenstjerna, lyder nu under Hornö. — Österby, östligare nära sjön, 3¾ m. frälse säteri, har tillhört slägterna Snoilsky, Horn, hvaribland kanslipresidenten Arvid, derpå Löwen o. 1740, egdes 1849 af Wallöf. — Prestgården, nära sjön, 1 m. krono; f. d. kaplansbol, nu skolmästareboställe, ½ m.

19. ***Lillkyrka socken,*** åt norr och nordost från inre hörnet af Ekaviken, mellan Kungs-Husby och Weckholm i sydsydost, Löth i öster, Hacksta i nordost, Boglösa i nordvest, Wallby i vester, omfattar 0,141 qv. mil land; mestadels en skoglös slätt, dock ej utan bergkullar. Två vattendrag gå ned till sjön, det ena från Boglösa åt sydost till Mösasjön, som mottager ett delvis gräfvet tillopp från Blackfjärden i öster, och

vidare åt vester genom Hesslingesjön, hvars yta likasom de föregåendes är i sednare tider sänkt; det andra kommer från Wallby, i rigtning åt sydost. Rådande jordmån är lera, åkerbruk hufvudnäringen. Hemmantalet är 19 oförm., 16⅜ förm., hvaraf 6¼ skatte, 2⅛ krono, 7½ frälse. Folkmängden år 1840 var 388, på 80 hushåll, år 1848: 408. — Socknens förnämsta väg kommer från Enköping genom Boglösa, och går utefter det östligare vattendraget till kyrkan, som ligger nästan midt i socknen, o. 1¼ mil från nämda stad, 1¼ från Litslena; här delar sig vägen, till Weckholm och Wallby.

Litlækirkiu cum annexa förekommer år 1314, såsom hörande till *Trøghd.* Hvar annexet kan vara att söka, är ovisst, ty Boglösa, med hvilken socken Lillkyrka nu utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, nämnes särskildt. Kyrkoherdarnes namn äro kända, ehuru ej utan afbrott, från slutet af 1300-talet. Kyrkan är gammal, utan torn, reparerad år 1837. Af fornminnen nämnes en runsten vid Wiggby nära kyrkan.

Gårdar: Eka, vid en vik af Mälaren, 1¼ mantal frälse säteri, ett gammalt gods, som synes ha tillhört den derefter vanligen så kallade Eka-slägten, K. Gustaf I:s stamfäder på mödernet, åtminstone från 1200-talet och till 1527, med afbrott från 1432 till 1450, då det innehades af Upsala domkyrka; från 1527 slägterna Ferla och Gera, från 1560 Oxenstjerna till 1839, nu gr. Lewenhaupt, som dertill eger ½ m.— Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono. — Wärnsta, ö., 2 m. frälse säteri, har tillhört slägten Falkenberg o. 1740, egdes 1849 af Wallöf.

20. ***Boglösa socken,*** mellan Wallby och Lillkyrka i söder, Willberga i öster, Litslena i norr, Wårfrukyrka i nordvest, omfattar 0,327 qv. mil land; äfven mestadels en skoglös slätt, med spridda bergkullar, och temligen uthuggen skogsmark, särdeles mot sydvest och norr, intill allmänningen Sneden. De två vattendrag, som utfalla i Ekaviken, gå här åt sydost, det ena till Lillkyrka, det andra närmast till Wallby; ett tredje östligare stöter här intill, på väg från och till Willberga. Jordmånen är mestadels lera, åkerbruk nästan uteslutande näring. Hemmantalet är 67¼ oförm., 53 förm., hvaraf 27¾ skatte,

3¾ krono, 21½ frälse, allt detta dock med inberäkning af 12½ hemman, som i kyrkligt hänseende höra till Wårfrukyrka socken, men för öfrigt till Trögds härad. Folkmängden år 1840 var 756, på 183 hushåll, år 1848: 576, båda delarne utom ofvan nämda utsträckning åt vester. — Två vägar komma här in från Enköping, och gå åt sydost, den ena till Wallby, den andra till Lillkyrka; en tredje, mellan Willberga och Wallby, korssar dem båda. Kyrkan ligger vid vägen till Lillkyrka, o. ¾ mil från Enköping.

Bugløsu nämnes 1314, såsom hörande till *Trøghd.* Det är nu annex till Lillkyrka pastorat; kaplaner förekomma från 1593. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn, reparerad på 1600-talet, på Herm. Wrangels bekostnad, och åter sednast 1837. Af fornminnen nämnas runstenar i östra och vestra bygderna, och en hällristning i skeppsform, på Rickeby egor nära Mälaren. Tvenne berg inom Wårfrukyrka socken, Stora och Lilla Husbergen, äro af folksägnen firade, det förra för en grotta, det sednare för lemningar efter en borg.

Gårdar: Boglösaby, 2½ mantal krono säteri, militieboställe. — Kaplansbol i Utmyrby, v., ½ m. krono.

21. ***Willberga socken,*** mellan Boglösa och Lillkyrka i sydvest, Löth i sydost, Husbysjutolft i nordost, Litslena i norr, omfattar 0,254 qv. mil land; i allmänhet en skoglös slätt, med spridda kullar, något sidländt mot nordöstra gränsen, nedåt den å, som utfaller i Sishammarsviken. Ett mindre vattendrag går genom vestra och södra delarne till Löth. Rådande jordmån är lera, åkerbruk nästan enda näringen. Hemmantalet är 62⅜ oförm., 43½ förm., hvaraf 21⅝ skatte, 3 krono, 18⅞ frälse. Folkmängden år 1840 var 684, på 144 hushåll, år 1848: 742. — Socknens förnämsta väg kommer från Litslena, och går söder ut till kyrkan, som ligger ungefär ¾ mil från L. gästgifvaregård; den utgrenar sig derpå, så att två vägar gå till Löth, en till Boglösa.

Vilabiærgha förekommer 1314, såsom hörande till *Trøghd.* Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. En

af dess kyrkoherdar nämnes 1318, kaplaner från 1636. Kyrkan är gammal, af sten, reparerad 1837; den har en altartafla af utmärkt bildthuggeri, efter förmenande ett byte från Tyska trettioåriga kriget. — *Vilabergha* med flera gårdar nämnas 1318, och *Ønahelgha* särskildt såsom häradets tingställe; år 1299 talas om ting i *Øbolund* i *Vilabergha* socken.

Gårdar: Högby, ö., 3 mantal frälse, har tillhört slägterna Flemming, Hammarfelt o. 1740 m. fl., lyder nu under Ekolsund i Husbysjutolfts socken, likasom 1 m. skatte af Hesselby, s. o., och öfver 12 andra mantal; 1 m. af Hesselby tillhör en Wallén. — Prestgården, nära kyrkan, 1½ m. krono; kaplanen besitter ¾ m. i Håra, något sydligare.

22. ***Husbysjutolfts socken***, från Sishammarsviken, och den deri utfallande ån, i sydvest mot Löth och Willberga, till den i Hjelstaviken utfallande ån i norr mot Hjelsta af Lagunda härad, och från sist nämda vik, samt Boviken och norra Björkfjärden i öster, till Litslena socken i vester, omfattar 0,237 qv. mil land. Södra delen har berg- och skogsmark, mest upptagen af allmänningen Hammaren; den mellersta, tätast bebygda, är skoglös och jemn, med obetydliga kullar; de norra och östra sluttningarne mot vattnen äro något sanka. Rådande åkerjord är lera, här och der svartmylla. Jemte åker- och ängsbruk idkas något fiske. Hemmantalet är 41⅜ oförm., 28¼ förm., hvaraf 7⅝ skatte, 2⅝ krono, 18 frälse. Folkmängden år 1840 var 631, på 127 hushåll, år 1848: 693. — Landsvägen från Stockholm går här åt vestnordvest från Ekolsund till Litslena. Mindre vägar gå till samma socken och till Hjelsta, den sednare förbi kyrkan, som ligger o. 3¾ mil sydvest från Upsala, nära 1 mil öster från Litslena, på en obetydlig kulle, dock så högt öfver kringliggande nejder, att man från tornet kan se Upsala stad, samt Strengnäs och Aspö kyrkor.

Husaby gismark nämnes 1314, såsom hörande till *Trøgdh; Husaby sjutolft* förekommer 1311 såsom gård. Gidsmarken kallas ännu trakten vester om kyrkan, och Gidas namn skall finnas på en der befintlig runsten. Kyrkan är af sten, af okänd

ålder, men i sednare tider ombygd, ljus och rymlig, med prydligt torn; orgelverket är skänkt år 1843 af Ekolsunds egare. Socknen utgör nu ett regalt pastorat af tredje klassen. Några kyrkoherdars namn äro kända från 1300-talet, de följande först från 1600-talet; kaplaner från 1624. — Utom ofvan nämde runsten, omtalas andra i mellersta bygden, och åt nordost.

Gårdar: Ekolsund, egentligen Ekholmssund, anlagdt först å Segersta egor, derpå å Harvesta, hvilket sednare namn skall förekomma på runstenen å Gidsmarken, är otvifvelaktigt en gammal gård, och förekommer redan 1307; en person af adel, om ej flera, har under medeltiden skrifvit sig dertill; genom byte och köp kom det, med besagda hemman, år 1542 i K. Gustaf I:s ego, blef kungsgård, och beboddes emellanåt af medlemmar af kungliga Wasahuset; hemmanen donerades af K. Gustaf II till Upsala akademi, men återbyttes; alltsammans kom genom byte och donation från 1630 till slägten Tott, som derpå nedlade mycken kostnad; bortbyttes, men öfvergående, till M. G. de la Gardie, ärfdes af Sten Bjelke, lemnades 1681 till kronan; skänktes, dock till en del mot andra anspråk, åt arfprinsen Fredrik 1715, löstes 1747 och gafs åt prins Gustaf, sedermera Gustaf III, samt såldes af denne till Seton, som behöll det efter en långvarig process mellan Konungen och fursten v. Hessenstein. Slägten har det ännu qvar. Godset består af 4 mantal frälse säteri, med vidlyftiga egor, med holländeri etc. Underlydande år 1847 voro 9 mantal inom socknen, 31 m. och 1 qvarn i kringliggande socknar inom häradet, 6¾ (med Segersta) i Öfver-Gran, o. 10 i Hjelsta o. s. v. Gården är ståtligt bebygd, och omgifven af ansenlig trädgård, park m. m. Här finnes postkontor. — Prestgården, 1¾ m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Werkesta.

23. ***Litslena socken***, mellan Husbysjutolft i öster, Willberga och Boglösa i söder, Wårfrukyrka och Herkeberga i vester och nordvest, samt Biskopskulla, Fröslunda, Girista och Hjelsta, alla af Lagunda härad, i norr, omfattar 0,366 qv. mil land. Sydvestra hörnet upptages af allmänningen Sneden; mellersta delen, omkring öfra loppet af den å, som utfaller i Sishammarsviken, är mest jemn, skoglös och bördig; den norra,

som sluttar mot en å vid häradsgränsen, har mera kullar med deremellan liggande små vattendrag, dock nästan uttappade i sednare tider, såsom Granebergs- och Hallarby-sjöarne. Jordmånen är hufvudsakligen lera, dock omvexlande med sand; åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 74¼ oförm., 60¾ förm., hvaraf 39¼ skatte, 4¾ krono, 16¾ frälse, utom ¼ krono, som är öde. Folkmängden år 1840 var 1222, på 270 hushåll, år 1848: 1157. — Landsvägen från Stockholm går här fram från öster till vester, från Husbysjutolft till Wårfrukyrka, förbi Litslena gästgifvaregård, som ligger nära sockenkyrkan, 6¾ mil från Stockholm, 3¼ från Upsala, hvarifrån ock en väg möter genom Fröslunda; mindre vägar gå till Willberga, Herkeberga och Fröslunda. Vid nämda gästgifvaregård är häradets tingställe.

Litlene nämnes 1314, såsom hörande till *Trøghd;* det utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Af kyrkoherdarne äro en och annan kända från 1300-talet, kaplanerne från 1640. Kyrkan är gammal, af sten, utan torn sedan 1741, då det förut befintliga ramlade, reparerad 1837; den har en altartafla af hög ålder, en munkstol, m. m. från katholska tiden, äfvensom en del af hvalfvet, troligen sedan dess, är försedd med målningar. — Af äldre minnen nämnas runstenar vid prestgården och några hemman i söder derom.

Gårdar: Prestgården, vid kyrkan, 1¼ mantal krono; kaplanen besitter ½ m. i Tyresta, v. — Litslena gästgifvaregård, 1 m. — Åby, v., 1 m. skatte med qvarn. — Skolsta qvarn. — Graneberg eller Tarf, n., 2 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Posse, Torstenson o. 1740, sednare Westberger på 1820-talet, Morén 1849. — Djurby, n., 4 m. skatte, hvaraf 2 m. berustadt säteri, tillhörde o. 1740 Hedengran, eges nu af v. Paykull, som här har schäferi. — Under Ekolsund lyda här 4¾ mantal samt Hällby qvarn. — Vid Hummelsta i sydost är en hälsobrunn, begagnad från år 1720. — *Jureby* nämnes 1300, *villa Litslena* 1314.

24. ***Herkeberga socken,*** egentligen Herkullberga, mellan Litslena i sydost, Wårfrukyrka i sydvest, samt Lång-

tora och Biskopskulla i nordvest och norr, omfattar 0,155 qv.mil; mestadels en slätt med obetydliga kullar, blott i sydvest något bergländig, ej utan skog, och hufvudsakligen sluttande åt nordvest, dit ett litet vattendrag går. Rådande jordmån är lera och svartmylla, åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 22½ oförm., 20 förm., hvaraf 15½ skatte, ½ krono, 4 frälse. Folkmängden år 1840 var 444, på 100 hushåll, år 1848: 408. — En väg från Litslena går åt nordvest till kyrkan, som ligger o. ½ mil från L. gästgifvaregård, 1 mil från Enköping; den delar sig derpå, till Wårfrukyrka och Långtora.

Herkebiærgha nämnes 1314, såsom hörande till *Trøghd;* det är nu annex till Långtora socken i Lagunda härad; kaplaner förekomma från 1593. Kyrkan är gammal, med målningar i hvalfvet. En grafsten med rune-inskrift omtalas af somliga, men nämnes ej i 1829 års inventarium. Vid kyrkobyn skola finnas lemningar efter en forntida gillestuga.

Gårdar af betydenhet finnas här ej; kaplanen besitter ½ mantal i Herkeberga by.

IV. **Åsunda Härad**, från Trögds härad i öster, till Sagån i vester mot Ytter-Tjurbo af Westerås län, och från Svingarns-, Oknebo-, Hjulsta- och Oxfjärdarne af Mälaren i söder, till Thorstuna och Simtuna härader af nämda län i norr, är ett mestadels slätt, skoglöst land med låga åsar eller kullar, och små vattendrag, hufvudsakligen sluttande åt söder, något åt vester. Det omfattar, med ringa undantag, sju socknar, alla hörande till Åsunda prosteri, samt Trögds och Åsunda fögderi.

25. ***Wårfrukyrka socken,*** rundt omkring staden Enköping, mellan Svingarnsfjärdens nordligaste del i söder, Wallby, Boglösa, Litslena och Herkeberga socknar af Trögds härad i öster, Långtora af Lagunda i nordost, Hernevi och Frösthult af Westerås län i norr, samt Sparrsätra och Tillinge, inom Åsunda härad, i vester och sydvest, omfattar 0,726 qv. mil land, hvaraf 0,228 inom Trögd. Östra delen är mest upptagen af skogsåsen

Hultet och af en sandås från norr till söder, hvilken fortgår inom staden; högre upp afskäres den på ett ställe af ett litet vattendrag, Sqvalbäcken, som går till fjärden. Mellersta och vestra delarne, kring den i flera bugter gående Enköpings-ån, äro mera jemna, skoglösa, blott afbrutna af smärre bergkullar; utefter sjön, och ett stycke inåt landet derifrån, sträcker sig en vidlyftig ängsmark. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels sand och mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är inom Åsunda härad 65$\frac{1}{8}$ oförm, 53$\frac{9}{16}$ förm., hvaraf 15$\frac{11}{16}$ skatte, 6$\frac{1}{8}$ krono, 31$\frac{3}{4}$ frälse, utom 1$\frac{1}{4}$ krono, som är underlagdt Enköpings stad. Folkmängden i hela socknen år 1840 var 1087, på 212 hushåll, år 1848 likaledes 1087. (Jfr Boglösa socken). — Landsvägen från Stockholm går här från nordost till sydvest genom Enköping; från staden utgår en väg åt norr, som delar sig till Långtora och Sparrsätra; vester om staden utgår en väg åt söder genom Tillinge till Södermanland; längst i nordvest stryker öfra landsvägen mellan Upsala och Westerås härigenom.

Ecclesia beate virginis Enecopie nämnes 1314, jemte tvenne andra inom staden, såsom hörande till *prov. Aashundæri* af *Fiædhrundia* och erkestiftet; stads- och landsförsamlingarne hafva denna kyrka gemensam ifrån 1500-talet, och gemensamt presterskap. (Jfr sid. 94). Som stadens, så ock hela bygdens minnen äro urgamla: Göijebacke visas på vägen till Långtora; flera runstenar skola finnas långt upp i landet vid de vestliga och nordliga gårdarne, ej mindre grafhögar på många ställen, samt lemningar efter befästningar vid Ulunda i vester, Åhl i norr; men inga spår, utom kanske namnet Kungsängen, efter den fordna kungsgården *Hauwe* eller Haga utanför Enköping, som nämnes på 1400-talet såsom ett bland Dr. Philippas lifgedingsgods, och oftare. Som alla nämda minnen från fordna tider befinna sig på temligen betydligt afstånd från sjöstranden, har man velat draga den icke osannolika slutsatsen, att en stor del af landet fordom vid högre vattenstånd varit sjö.

Gårdar

Gårdar: Boda, n. v., 1 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Svanfelt, Stockenborg o. 1740 m. fl., egdes 1849 af Enlind. — Walla, n. v., 2 m. frälse säteri, har ock tillhört slägten Svanfelt, sednare Ekestubbe, o. 1740, o. a. — Jädra, n., 1 m. frälse, tillhör Holmström. — Kaplanen besitter ¾ m. i Åkerby, n.

26. ***Tillinge socken***, mellan Wårfrukyrka i nordost, Sparrsätra och Bred i norr och nordvest, Sagån i vester mot Björksta af Westerås län, vidare Theda och Svingarn i söder, samt Svingarnsfjärden längst i sydost, omfattar 0,521 qv. mil land. Enköpings-ån stöter intill nordöstra gränsen, och mottager ett litet tillflöde från vester; i dess närhet, och i allmänhet i östra och södra trakterna, är en skoglös slätt med obetydliga bergbackar; mera bergländig mark finnes åt nordvest. Jordmånen är mestadels bördig lera eller svartmylla, här och der mojord. Åkerbruket är nästan enda näringen. Socknen är bland de betydligare i länets slättbygd, såsom i vidd, så i hemmantal och folknummer: här finnas 105¾ oförm., 80⅛ förm. mantal, hvaraf 44½ skatte, 7⅝ krono, 28 frälse. Folkmängden år 1840 var 1456, på 306 hushåll, år 1848: 1478. — Landsvägen från Stockholm till Westerås går här vester ut till Björksta öfver Nyqvarns bro, den gamla »Östens bro»; den norra vägen mellan Upsala och Westerås går fram i norr, äfven till Björksta; Södermanlands-vägen i sydvest till Svingarn; mellan de två första går slutligen en sockenväg åt norr. Kyrkan ligger nära denna och den stora landsvägen, o. ½ mil vester från Enköping.

Tyllinge nämnes 1303, och 1314 såsom hörande till *Aashundæri;* af dess kyrkoherdar förekomma några från samma sekel, kaplaner från 1593. Socknen utgör nu med Svingarn ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Kyrkan är gammal, bygd dels af gråsten, dels af tegel, utvidgad 1613 eller 1632, i sednare tider reparerad, ljus och rymlig, utvändigt 63½ alnar lång; tornet, bygdt af gråsten, har 75 alnars höjd. — Af fornminnen nämnas här runstenar, mest i trakten af sockenvägen; ett berg vid Mälby lär i folksägnen vara beryktadt för trolleri;

Gataskogen mellan kyrkan och Nyqvarn var skådeplatsen för K. Albrechts seger öfver K. Magnus Erikson; Bondeskogen nära derintill, för Hättebrödernes seger 1390 öfver en bondehär.

Gårdar: Wappa, s. o. nära landsvägen, 2 mantal berustadt säteri, ⅜ skatte, tillhörde 1847 gr. Falkenberg, egdes 1849 af v. Andersson. — Prestgården, vid kyrkan, 1⅜ m. krono; kaplanen besitter ¼ m. i Wela, s. — Taxhufvud, v. vid landsvägen, 1 m. krono, militieboställe. — Mälby, n. v. vid sockenvägen, 2½ m. berustadt säteri, tillhörde 1849 Löwenborg. — Lundby, n. vid samma väg, 2 m. frälse säteri, ½ rå och rör, synes ha tillhört slägten Stråle på 1600-talet, Kruse o. 1740, egdes 1849, med ¾ m. underlydande, af Oxehufvud. — Nyqvarns qvarnverk, v. vid Sagån, kronan tillhöriga.

27. *Svingarns socken*, vid Svingarnsfjärdens vestra strand, och kring en bugt af densamma, mellan Tillinge i norr, Theda i vester, Näs i söder, omfattar 0,152 qv. mil; mestadels skoglös slättbygd, utefter sjön sank ängsmark, inåt landet åtskilliga berg- och grusbackar. Jordmånen å åkern är lera, här och der blandad med grus. Åker- och ängsbruk samt något fiske äro ortens näringar. Hemmantalet är 36½ oförm., 20½ förm., hvaraf 2⅜ skatte, ½ krono, 17½ frälse, till stor del under säterier. Folkmängden år 1840 var 493, på 94 hushåll, år 1848: 562. — Vägen till Södermanland kröker kring fjärdens bugt, förbi kyrkan, som ligger nära ¾ mil från Enköping; något sydligare utgår en väg åt vester till Theda.

Svinagarn omtalas 1307, och 1314 såsom hörande till *Aashundæri*, och skall fordom ha varit moderförsamling, eller egen för sig, men är nu annex till Tillinge. Kyrkan förmenas ursprungligen ha varit ett hedniskt tempel, derpå klosterkyrka, eller ombygd af lemningarne efter ett kloster, och efter undergången eldsvåda återställd, ovisst när; den är af gråsten, temligen stor, och har till 1668 haft pelare. Altartafla, predikstol, orgel m. m. äro skänkta af Falkenbergska slägten till Haga; tre runstenar finnas i kyrkan; i sakristian förvaras en kista, som anses ha varit offerkista vid den nära intill, på Husby egor, belägna Svingarns eller S:t Sigfrids källa, som

ännu besökes af allmogen på Heliga Trefaldighets afton. — Af öfriga minnen från fordom nämnes Haraldshögen, äfven på Husby egor.

Gårdar: Haga, n. o. nära Svingarnsfjärden, 4 mantal frälse säteri, med Gammelhaga 2¾ m. rå och rör, Lekarbo $\frac{3}{16}$ m. frälse, utom underlydande; lär fordom ha hetat Marieborg, varit bygdt närmare sjön, och tillhört på 1400-talet slägterna Bjelke, Bonde genom köp från 1445, derpå Roos, Natt och Dag, Falkenberg från 1600-talet åtminstone till sednare hälften af 18:de seklet, sednare Posse o. 1770, allt genom giften, v. Hohenhausen o. 1820, eges nu af Braunerhjelm. Här finnes park och trädgård, schäferi o. s. v. — Der hufvudbyggnaden nu står, skall fordom ha funnits ett kapell, med kyrkogård der nu trädgården är. — Husby eller Ingeborg, s., 1⅛ m. frälse, 2⅜ berustadt säteri, för detta kungsgård, donerad 1632 till Lars Skytte, synes genom gifte ha kommit till Duwallska slägten, reducerades 1684, kom sedermera åter till enskildta, och egdes 1849 af Frunck.

28. ***Näs socken,*** vanligen kallad Enköpings Näs, omgifves i nordost, öster och sydvest af Svingarns-, Oknebo- och Hjulsta-fjärdarne, begränsas i nordvest af Svingarns och Theda socknar, och omfattar, med en mängd öar, såsom Nybyholmen, Mersön, Tedaren o. a., 0,216 qv. mil land. Öarne äro temligen bergländiga och skogiga, fasta landet ej heller utan kullar och skog, men hufvudsakligen slätt. Jordmånen är mestadels sjölera, här och der svartmylla eller mojord. Jemte åkerbruket idkas fiske, och sjöfart med två storbåtar. Hemmantalet år 46 oförm., 33⅛ förm., hvaraf 4⅝ skatte, 1⅞ krono, 27½ frälse, mest utgörande eller lydande under säterier. Folkmängden år 1840 var 815 på 178 hushåll, år 1848: 751. — Södermanlands-vägen går här åt söder, i flera bugter, från Svingarn, förbi sockenkyrkan, som ligger o. 1 mil från Enköping, och till Hjulsta färjställe, ⅜ mil från Agnessunds färjeplats på Aspön. Vid Biskopsholmen i sydvest sammanstöta tre län, Upsala, Westerås och Nyköpings.

Nes förekommer 1314 såsom hörande till *Aashundæri, Næss circa Enecopiam* året derpå; en och annan kyrkoherdes

namn är kändt från samma sekel, kaplanernes från 1600 till 1770, hvarefter tjensten indrogs. Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan är gammal, af gråsten, försedd med torn, reparerad 1837. Altartaflan är skänkt af egaren till Hjulsta 1645, predikstolen af egaren till Hacksta 1701. De två nämda gårdarne hafva egna grafvar, dessutom finnes ett grafchor, ursprungligen tillhörigt slägten Gyllenankar till Brunsholm, sedermera Danckwardt till samma gård, 1806 öfverflyttadt på Lagerhjelm till Hjulsta. Socknens folkskola är nyligen grundad, hufvudsakligen på en donation af Liljecrantz till Hjulsta. — Vid kyrkan, och vid Hjulsta i söder, samt Wäppeby i norr finnas runstenar, på Trogsta egor stensättningar.

Gårdar: Hacksta, ö., nära Svingarnsfjärden, 2 mantal frälse säteri, med Säfsta, 4 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Meck och Sack på 1600-talet, den sednare ännu 1701, Wulfvenstjerna o. 1740, Silfverhjelm o. 1820, Printzensköld 1847, egdes 1849, jemte 2¾ m., af Nauckhoff. — Hjulsta, s., 1¼ m. frälse säteri, har tillhört grefliga slägten Oxenstjerna till Södermöre på 1600-talet, sednare gr. v. Dohna o. 1741, lagman Lagerhjelm o. 1806 och frih. Liljencrantz 1827, båda genom giften, egdes 1849, med åtminstone 1¼ m., af sist nämda slägt. — Nybyholm, s., på en holme i Hjulstafjärden, 2 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Flemming, Sparre o. 1741, gr. v. Dohna, gr. Ridderstolpe o. 1820, egdes 1849, jemte 2¼ m. inom socknen, af Klingspor. — Brunsholm, s. v., nära sjön, 1 m. frälse säteri, med Svepnäs, 4 m. frälse säteri ladugård, och 1 frälse; förekommer såsom herresäte 1301, sannolikt för slägten Läma, har från 1530 tillhört slägten Lilje, derpå Arp, Gyllenankar o. 1623, Danckwardt från 1696, gr. v. Dohna från 1756, frih. Adelsvärd från 1801 till 1810, och eges nu, jemte några underlydande mantal, af Norlin, men disponeras sedan några år af Gripensvärd.

29. ***Theda socken***, vid Oxfjärdens nordvestra strand, mellan Näs i sydost, Svingarn i öster, Tillinge i norr, och Sagån i vester mot Björksta, innehåller, tillika med den med Ängsön numera sammanhängande Kurön och några mindre öar, 0,366

qv. mil land; en temligen jemn, mestadels skoglös bygd, med obetydliga kullar, blott något ansenligare vid gränsorna. Rådande jordmån är lera, här och der sandblandad, såsom på Kurön. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas något fiske. Hemmantalet är 24 oförm., 21⅞ förm., hvaraf 10 skatte, 2½ krono, 9⅜ frälse; folkmängden år 1840 var 411 på 96 hushåll, år 1848: 482. — Socknens förnämsta väg kommer från Näs, går åt vester till kyrkan, som ligger 1¼ mil från Enköping, och vänder sig derpå norr ut till Tillinge.

Theda förekommer 1314 såsom hörande till *Aashundæri*; kyrkoherdarnes namn äro ej kända längre tillbaka än från 1489, kaplanernes från 1665. Socknen utgör nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn. — Af fornminnen har socknen en runsten vid prestgården, och lemningar efter en befästning på Kurö.

Gårdar: Salta, s. o., 1 mantal frälse, 1 skatte, ¼ krono, förekommer o. 1300 såsom tillhörigt herremän, kanske af slägten Läma, innehades på 1600-talet af slägten Skytte o. a., eges nu, jemte 1 m. skatte, af Norlin. — Solberga, s., 2 m. frälse, lyder under Salta. — Strömsta, s., 2 m. frälse säteri, 1¾ rå och rör, förekommer o. 1300, har i sednare tider tillhört slägten Natt och Dag på 1600-talet, gr. Sture, född Piper, o. 1740, o. a., eges nu, jemte ⅝ m. skatte, af Norlin. — Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono; kaplanen besitter 1 m. i Walla, ö. — Gumlösa, v., 2 m. skatte, fideikommiss, innehades 1849, jemte 1¼ m., af Kistner. — Kurö, på ön af samma namn, 1 m. frälse säteri, 5⅜ frälse, har tillhört flera adliga slägter, hvaribland Bjelke, Ulfsparre o. 1620 och 1650, Lejonhufvud, under hvilken slägts ego det reducerades, och anslogs till militieboställe, men återlemnades; vidare Gyllenstjerna, Hammarfelt o. 1740, Wrangel i följd af gifte med en Gyllenstjerna, slutligen Posse till Svanå i Westmanland, äfven genom gifte.

30. ***Sparrsätra socken***, vid häradets norra gräns, mellan Wårfrukyrka i öster, Tillinge i söder, Bred i vester, Fröstbult af Westerås län i norr, omfattar 0,236 qv. mil land; mestadels jemn och skoglös bygd, blott bergkullig åt sydvest

och norr. Rådande jordmån är lera, här och der svartmylla; åkerbruk nästan enda näringen. Hemmantalet är 36¼ oförm., 32¼ förm., hvaraf 21¼ skatte, 3¼ krono, 7¾ frälse; folkmängden år 1840 var 699 på 148 hushåll, år 1848: 720. — Den öfra vägen mellan Upsala och Westerås går här fram i sydvestlig rigtning till Tillinge, och korssas af vägen från Enköping till Sala; vester om vägskälet ligger kyrkan, 1 mil från Enköping, 4½ från Upsala.

Sparsætra nämnes 1314 såsom hörande till *Aashundæri;* det utgör nu med Bred ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkoherdarne äro kända först från 1525. Kyrkan är gammal, af gråsten, reparerad sednast 1837, och förvarar åtskilliga minnen från katholska tiden. Enligt sägen skall den hafva haft namnet Årby, men tillbygd efter K. Erik Läspes år 1234 här vunna seger, fått sitt nuvarande namn efter den kungliga krigshärens anförare, en Sparre.

Här finnas en mängd byar med mycket sönderstyckade egor, men ingen gård af betydenhet. — Prestgården, 1½ mantal, ligger vester om kyrkan.

31. ***Breds socken***, mellan Sparrsätra och Tillinge i öster och sydost, Sagån i sydvest mot Björksta och Tortuna, samt Simtuna i nordvest, omfattar 0,308 qv. mil land; hufvudsakligen jemnt och skoglöst mot vester, dit ett litet vattendrag går till nämda å, bergkulligt åt sydost, och med temligen uthuggen skogsmark mot norr. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla, åkerbruk nästan enda näringen. Hemmantalet är 30¾ oförm., 27½ förm., hvaraf 12⅝ skatte, 1¾ krono, 12⅞ frälse; folkmängden år 1840 var 726, på 159 hushåll, år 1848: 685. — Öfra vägen från Upsala till Westerås går hufvudsakligen i ostlig rigtning till Björksta, genom Edsberga gästgifvaregård, 5 mil från Upsala, 2½ från Westerås, och förbi den ¼ mil vestligare belägna kyrkan; från hvilken sednare en mindre väg går åt norr till Simtuna, utefter Sagån.

Bred förekommer 1291, och 1314 såsom hörande till *Aashundæri*. Det är nu annex till Sparrsätra pastorat; kaplans-

längden går tillbaka till 1593. Kyrkan är ursprungligen bygd af gråsten före 1330, ombygd 1837. Enligt sägen skall man först hafva börjat bygga kyrka vid Hamby, sedermera vid Ängelsta, sist vid Löth, men öfvergifvit alla dessa ställen; vid de två förstnämda lära ännu lemningar finnas efter dylika byggnader. — För öfrigt skall en runsten finnas vid kyrkan.

Gårdar: Skälby, ö., 1 mantal frälse säteri, med Gamelbo ½ m. rå och rör; har tillhört slägten Oxe o. 1630, De la Gardie o. 1741, egdes 1849, jemte 5½ m., af frih. Hjertas sterbhus. — Strömsdal eller Nisslinge, s. nära Sagån, 1 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Blixenkrona, Sparrfelt o. 1741 m. fl., hörde 1849 under Skälby. — Strömsberg, f. d. Opphusa, v. vid Sagån, 1½ m. frälse säteri med qvarn och såg, tillhörde o. 1740 slägten Kruse, 1745 grefvinnan Sture, född Piper, egdes 1849 af frih. Stjernstedt. Här finnes schäferi. — Strömsnäs qvarn och såg, n. v. vid Sagån, hörde år 1847 under Skälby (Strömsnäs gård, se Westerås län, Simtuna socken). — Edsberga by, med gästgifvaregård; Kaplansbol, ¾ m. krono, m. m.

V. **Lagunda Härad** är beläget norr ut från Håbo, Trögds och Åsunda häraders gränser, till och utöfver Örsunds-ån och till Låstaviken, samt åt vester och nordvest från Gåran och Arnöviken, intill Thorstuna härad af Westerås län. Blott en socken ligger bortom Örsunds-ån, och har en natur, närmast lik den angränsande trakten af besagda län, bergländig i smått. Hela den öfriga delen af häradet utgör, i långsträckt form från vester till öster, en mestadels skoglös slätt, med låga åsar och enstaka bergkullar; dessa höra till den mångenstädes knappt märkbara landtrygg, som skiljer Örsunds-åns vattendrag från de åt söder till den egentliga Mälaren flytande, och som först följer häradets södra gräns, derpå stryker längs igenom detsamma, så att det lutar dels åt norr, dels åt sydost. Hit höra 9 socknar, alla af Lagunda prosteri, och af Lagunda, Hagunda och Ulleråkers fögderi.

32. ***Hjelsta socken*** ligger mellan Öfver-Gran, Husbysjutolft och Litslena i söder, Girista i nordvest, Fittja och Kulla i nordost, Arnöviken längst i sydost, och omfattar 0,213

qv. mil land. Ett vattendrag, som går till sistnämda vik, utgör mestadels nordöstra gränsen, ett mindre utfaller i den förr omtalade å, som till sitt utlopp i Hjelstaviken bildar sydlig gräns. Vid dessa vattendrag är landet något sankt; i allmänhet är det en skoglös slätt, med enstaka kullar. Rådande jordmån är lera, här och der svartmylla; åkerbruk är förnämsta näringen. Hemmantalet är 43¼ oförm., 28⅛ förm., hvaraf 14⅜ skatte, 1¼ krono, 12⅝ frälse. Folkmängden år 1840 var 601 på 104 hushåll, år 1848: 600. — Landsvägen mellan Stockholm och Sala går här från sydost till vestnordvest, förbi kyrkan, och den ¼ mil vestligare liggande Tunalunds gästgifvaregård, tillika häradets tingställe från fordna tider, beläget 6¼ mil från Stockholm, 3¼ från Upsala. Mindre vägar gå åt nordvest till Girista, åt söder till Husbysjutolft.

Hiælesta förekommer år 1314, såsom hörande till *provincia Laghund* af *Fiædhrundia*, och synes ännu 1470 hafva haft egen *Curatus*; det är nu annex till Fittja pastorat; kaplanslängden går tillbaka till 1593. Kyrkan är af okänd ålder. Af minnen från gamla tider omtalas runstenar vid kyrkan, samt vid Bälsunda, och några andra gårdar i sydost och öster.

Gårdar: Bälsunda, 2 mantal frälse, lyder, jemte 8 m., under Ekolsund i Husby Sjutolfts socken. — Tunalunds gästgifvaregård, ⅝ m. frälse af Tuna by, i allt 8 mantal. — Kaplansbol, ⅛ m.

33. ***Fittja socken***, mellan Hjelsta i sydvest, Girista i vester, Låstaviken i norr, Holm i nordost och Kulla i söder, mellan hvilka två sistnämda socknar den äfven når Arnöviken i sydost, omfattar 0,116 qv. mil land. Tvenne små vattendrag gå till hvar sin af nämda vikar, vid gränserna till Hjelsta och Holm. Landet är i allmänhet en skoglös slätt, med spridda bergkullar eller backar, de betydligaste åt öster. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla, ej utan blandning med sand; åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 25¼ oförm., 22⅛ förm., hvaraf 13⅞ skatte, 1¼ krono, 7 frälse. Folkmängden år 1840 var 335, på 70 hushåll, år 1848: 325. — Vägar från Kulla,

Hjelsta, och två från Girista mötas i söder; på sidan om en af de sistnämnda, långt i norr nära Låstaviken, ligger kyrkan, o. 3 mil från Upsala.

Fitia nämnes 1314 såsom hörande till *Laghund;* det utgör nu med Hjelsta ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen; kyrkoherdarnes namn äro kända från början af 1500-talet. Kyrkan, af okänd ålder, förvarar flera minnen af slägten De la Gardies frikostighet. — Några runstenar omtalas såsom befintliga vid gårdar i socknens östra trakt.

Gårdar: Friberg, s.o. vid Arnöviken, 2¼ mantal berustadt säteri, f. d. krono, torde förekomma 1220 under namnet *Vrebagert*, såsom tillhörigt Hagby kyrka, har i nyare tider innehafts af slägterna Cruus, 1670, De la Gardie 1685 och till 1760, derpå af Buckau, som 1769 köpte det till skatte, och hvars familj ännu egde det 1825; det tillhörde 1849, jemte 2¾ m. i denna socken, Almqvist. — Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono. — Hessle, v. vid Låstaviken, 4 m. berustadt säteri med Hälke, synes ha varit en gammal frälsegård, sedermera krono kanske från K. Gustaf I:s tid, kom 1622 genom byte till Wackerbordt, derpå, än genom köp, än genom byte, till slägterna Tott, Brahe, Ribbing, Hermansson o. 1741, Rosén v. Rosenstein, som 1758 köpte det till skatte; egdes 1825 och 1849, jemte 4¼ m., af Tersmeden.

34. ***Kulla socken***, mellan Hjelsta i sydvest, Fittja i norr, och Arnöviken i öster, den minsta socken i länet, omfattar blott 0,074 qv. mil land; mestadels en skoglös slätt, med spridda bergkullar, å landthöjdens östra sluttning, samt något sankt utefter det vattendrag, som dels utgör gränsen i sydvest, dels slutligen genom sydligaste hörnet utfaller i besagda vik. Rådande jordmån är stark lera, dock här och der sandblandad; åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 19⅛ oförm., 15¾ förm., hvaraf 6 skatte, ⅛ krono, 8⅞ frälse. Folkmängden år 1840 var 303, på 58 hushåll, år 1848: 393. — En väg från Hjelsta, och två från Fittja mötas vid kyrkan, som ligger åt nordost, o. 3½ mil från Upsala.

Bondakulla var socknens namn år 1314, troligen i motsats mot det vestligare Biskopskulla (se längre fram). Den nämnes såsom hörande till *Laghund*. Den är nu annex till Holm; kaplaner förekomma från 1600. Kyrkan är af okänd ålder, reparerad 1833, och förvarar flera gåfvor af De la Gardie'ska slägten. — Runstenar skola finnas vid gårdar i kusttrakten.

Gårdar: Fängsberga, ¾ mantal, lydde 1849, jemte 2¼ m. i Räfsta, under Friberg. — Kaplansbol i Räfsta by, ⅛ m.

35. ***Holms socken***, längst i nordost, mellan Fittja i sydvest, fjärden Gåran i öster, Låstaviken i norr, utgöres af en udde, som skiljer dessa båda vatten; omfattar 0,079 qv. mil land, och är en skoglös slätt, med spridda bergkullar, de betydligaste mot sjön. Jordmånen är äfven här stark lera, på somliga ställen något sandblandad; jemte åkerbruket, såsom hufvudnäring, intager fisket här något större rum, än annars inom häradets kustorter. Hemmantalet är 22½ oförm., 20½ förm., hvaraf 1½ krono, 19 frälse, de sednare under Sjö säteri. Folkmängden år 1840 var 252, på 42 hushåll, år 1848: 265. — En väg från sydöstra delen af Fittja går norr ut till Sjö, förbi kyrkan, som ligger o. 3½ mil från Upsala.

Aggaholm var socknens namn år 1314, då den räknades till *prov. Haghund* af *Tiundia* och erkestiftet; samma namn förekommer 1366, från hvilket år en kyrkoherde är känd. Socknen utgör nu med Kulla ett patronelt pastorat af 3:dje klassen. Kallelserätten tillkommer egaren af Sjö från slutet af 1600-talet. Kyrkan beskrifves 1829 såsom förvarande många gåfvor från denna herrgård, hvaribland altaret, som enligt en utanpå kyrkmuren anbragt inskrift i marmor är ombygdt 1677 på riksrådet gr. J. G. Stenbocks bekostnad. — Runstenar skola finnas vid kyrkan, och vid gårdar i norr, samt äfven åt vester.

Gårdar: Sjö, n. o. vid Gåran, 9½ mantal frälse, hvaraf 1 m. säteri, 5½ (Tuna) ladugård, och 3 (Ölsta) rå och rör; är sannolikt ett gammalt herresäte, förekommer såsom såldt af Jakob Westgöte till K. Gustaf I under dennes sista regeringstid, och derpå såsom tillhörigt Enkedr. Margarethas arfvingar; år 1630 innehades det af slägten

Stenbock, bland hvilken Johan Gabriel derpå nedlade kostnad, och ökade godset; efter honom egdes det af systersonen gr. Lilje, af dennes måg Jul. de la Gardie, och af hans arfvingar till 1813, då det köptes af frih. Baner, hvars familj nu besitter det, jemte underlydande 9½ m. i denna socken, andra derutom. Gården har fordom legat på annat ställe; det nuvarande prydliga slottet bygdes af gr. J. G. Stenbock; äfven sednare egare hafva gjort mycket för ställets förskönande, med park, trädgård o. a. Deremot hafva de förr här befintliga samlingarne af böcker m. m. blifvit till en del förskingrade vid 1813 års ombyte af egare. Nämde gr. Stenbock grundade på stället ett hospital, som numera ej finnes. — Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono.

36. ***Girista socken***, mellan Fittja i öster, Hjelsta i sydost, Litslena i söder, Fröslunda i vester, samt Örsunds-ån och Låstaviken i norr mot Gryta i Hagunda härad, omfattar 0,132 qv. mil land; den sträcker sig tvärt öfver häradets hela bredd, är något bergländig i norr inemot nämda å, men närmast till densamma sidländt; södra delen är en skoglös slätt med enstaka bergkullar. Rådande jordmån är lera, åkerbruk nästan uteslutande näring. Hemmantalet är 42½ oförm., 38 förm., hvaraf 12 skatte, 4⅛ krono, samt 21⅛ frälse, till betydlig del under några säterier. Folkmängden år 1840 var 604 på 107 hushåll, år 1848: 577. — Landsvägen från Stockholm till Sala går fram genom södra hörnet af socknen; mindre vägar från Hjelsta och Fittja mötas i sydost, och andra från Fittja och Fröslunda tillstöta i norr, vid kyrkan, o. 2⅝ mil från Upsala.

Girista förekommer 1278, och 1314 såsom hörande till *Laghund;* det utgör nu med Gryta i Hagunda härad ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen; en och annan kyrkoherdes namn är kändt från 1270-talet. Kyrkan är ursprungligen gammal, men ombygdes mestadels 1784 och 85, till stor del på bekostnad af presidenten F. v. Post, som då synes ha haft egendom här. — En runsten skall finnas inom socknen.

Gårdar: Staby, s., 1½ mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Soop, Falkenberg o. 1740, egdes 1825 och 1849, jemte 1 m.,

af Edman. — Stora Bärby, v., 5 m. frälse, hvaraf 3 äro säteri, 1 rå och rör; synes förekomma o. 1300 under namnet Bjerby, tillhörde o. 1740 Stjerncrona, sednare år 1825 v. Körning, egdes 1849, jemte 4¼ m., af gr. Frölich. — Bjelkesta, n. o. vid Låstaviken, 1 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Bjelke, Gyllenstjerna, Wachtmeister o. 1741, v. Körning 1825, egdes 1849, jemte 6¾ m., af Stagnell. — Prestgården, vid kyrkan, 1¾ m. krono. — *Girista* och andra gårdar nämnas 1286, *Stabby* 1298.

37. ***Fröslunda socken***, mellan Girista i öster, Litslena i söder, Biskopskulla i vestsydvest, samt Alstasjön och Örsunds å i norr mot Nysätra och Gryta, omfattar 0,109 qv. mil land, 0,008 vatten; den sträcker sig äfven hufvudsakligen tvärtöfver häradet, och är en slätt med spridda kullar, de betydligaste invid Alstasjön, samt ej alldeles skoglöst. Det i Jälstaviken utfallande vattendrag börjar här, vid sydöstra gränsen. Rådande jordmån är dels lera, dels svartmylla; åkerbruket hufvudnäringen, hvarjemte idkas något fiske i nämda sjö. Hemmantalet är 25 oförm., 19⅛ förm., hvaraf 14 skatte, ¼ krono, 4⅞ frälse. Folkmängden år 1840 var 379, på 75 hushåll, år 1848: 381. — Landsvägen från Upsala till Westerås kommer här in öfver Örsundsbro, och delar sig i tvenne, åt söder och vester; den förra korssas längre ned af landsvägen mellan Stockholm och Sala; vid den vestligare ligger sockenkyrkan, 2⅞ mil från Upsala.

Frøslunda förekommer 1344, såsom hörande till *Laghund;* det är nu annex till Biskopskulla; kaplaner nämnas från 1593. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn, reparerad 1830. Den skall ursprungligen vara bygd af en Per Teet till Knyllinge, hvars bild ännu förvaras; före hans tid skall orten ha hört till Biskopskulla socken. Socknens folkskola är nyligen grundad af egaren till Taxnäs. Bland fornminnen nämnas: en offerlund, »Frejs lund», vid kyrkan, kanske ock en annan derinvid, helgad åt Thor, grafhögar på flera ställen, den största vid Knyllinge, stensättningar nära kyrkan och vid Hamra. Att Örsunds bro var gamla gränsen mellan Tienda- och Fjerdhundra-

land; och att der, af gammalt, är en bytesplats för slättbygdens spanmål och Östersjö-skärgårdens fiskvaror, är förut omtaladt. Söder om ån, på f. d. allmänningen Rymningen, hade Gustaf Wasa ett läger år 1521.

Gårdar: **Thorslunda**, nära kyrkan, 1 mantal frälse säteri, synes ha tillhört slägterna Rosenberg och Törnbjelm på 1600-talet, sednare Silvius, Fägerstråle o. 1741, m. fl., 1825 Otter, och egdes 1849, jemte o. 3 m., hvaribland 1 m. fr. sät. och ⅝ skatte Fröslunda, af Glosmeyer. — **Hamra**, n. v. nära Alstasjön, 1 m. frälse säteri, förekommer såsom herregods åtminstone från början af 1600-talet, har tillhört slägterna Silfversparre o. 1670, Fägerstråle 1741, m. fl., 1825 v. Küsell, och 1849 Sunesson. — **Taxnäs**, n., i ett täckt läge vid Alstasjön, 1½ m. skatte (från 1763), förekommer o. 1300, egdes 1825 af Sunesson, tillhör nu, jemte 1½ m., frih. v. Kræmer. — Kaplansbol i Knyllinge, ½ m.

38. ***Biskopskulla socken***, mellan Fröslunda i ostnordost, Litslena och Herkeberga i söder, Långtora i vester, samt Örsunds-ån och Alstasjön i norr mot Nysätra, upptager 0,187 qv. mil land, 0,002 vatten; mestadels en vacker slätt, ej alldeles skoglös, i norr något sank, för öfrigt omvexlande med bergkullar, mest i rigtning från sydvest till nordost. Ett vattendrag vid östra gränsen går till Fröslunda. Rådande jordmån är lera och svartmylla, åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 55 oförm., 44⅛ förm., hvaraf 22⅞ skatte, 12 krono, 9¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 629 på 118 hushåll, år 1848: 628. — Norra vägen mellan Upsala och Westerås går här fram i sydsydvestlig rigtning mellan Fröslunda och Långtora, och sammanfaller med den öster ifrån kommande vägen mellan Stockholm och Sala. En mindre väg utgår från vägskälet, åt nordvest, förbi kyrkan, som ligger 3 mil från Upsala, och till Landsberga, der den delar sig till Nysätra och Långtora.

Kulla nämnes 1314, såsom hörande till *Laghund*, och redan 1280 under formen *Kollar;* kallas ock af gammalt Biskopskulla, sannolikt emedan erkebiskoparne egt socknens för-

nämsta gård. Det utgör nu med Fröslunda ett regalt pastorat af 1:sta klassen. En kyrkoherdes namn förekommer från 13.. Kyrkan är gammal, bygd af sten, med torn, reparerad 17.. och 1827. Åtskilliga af dess tillhörigheter äro skänkta af egare till socknens herrgårdar, och till Hamra i annexet.

Gårdar: Wrå, s., 1 mantal frälse, tillhörde 1849 Edman. — Hormesta, n.o., ⅝ m. frälse säteri, ⅞ frälse, har tillhört slägterna Landsberg på 1600-talet, Snallenberg o. 1708, Ehrenstjerna 1741, Ehrenhjelm 1750, m. fl., 1825 och 1849, jemte o. 4 mantal, v. Post. — Landsberga, egentligen Lagunda, f. d. *Lagundsberg*, 10 m. krono säteri, tillhörde o. 1286 ett riksråd, skall sedermera ha varit erkebiskops afvelsgård till 1527, förlänades derpå af kronan till enskilda frälsemän, hvaribland N. Tungel, indrogs åter af K. Carl XI, och nu boställe för öfversten vid Uplands infanteri-regemente. — Prestgården, vid kyrkan, 2 m. krono.

38. ***Långtora socken***, mellan Biskopskulla i öster, Herkeberga i sydost, Wårfrukyrka i sydvest, Hernevi af Westerås län i vester, samt Örsunds-ån i nordvest och norr mot Thorstuna af samma län, och mot Nysätra, upptager 0,23 qv. mil land. Den är mestadels en skoglös slätt, sluttande åt norr, omvexlande med spridda bergkullar, slutligen sank ned emot ån, till hvilken ock ett mindre vattendrag går från sydöstra trakten; ett annat går vester ut till Wårfrukyrka, och genomskär den här från norr till söder strykande Enköpingsåsen. Rådande jordmån är dels lera, dels svartmylla, vester ut sandblandad; åkerbruk är nästan uteslutande näring. Hemmantalet är 42 oförm., 36⅛ förm., hvaraf 23⅜ skatte, 7⅛ krono, 5⅝ frälse. Folkmängden år 1840 var 618, på 129 hushåll, år 1848: 608. — Öfra landsvägen från Upsala till Westerås, i vestlig rigtning från Biskopskulla till Hernevi, är här tillika väg mellan Stockholm och Sala, tills den sednare, bortom kyrkan och Långtora gästgifvaregård, 3¼ mil från Upsala, 7¾ från Stockholm, viker af åt nordvest, äfven till Hernevi; från samma ställe utgå andra vägar, åt sydvest till Enköping, hvarifrån afståndet är 1 mil, åt sydost till Herkeberga, åt nordost till Biskopskulla.

Langathoro förekommer 1314, såsom hörande till *Laghund;* det utgör nu, med Herkeberga i Trögds härad, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. En kyrkoherdes namn är kändt från 1375. Kyrkan är gammal, reparerad 1763 och 1841, och har en ny altartafla af konstvärde. — En runsten finnes i kyrkan, andra i kyrkobyn.

Gårdar: Långtora, 3 mantal frälse säteri, synes ha tillhört biskop Matthiæ, egdes af slägterna Franck och Lagersvärd på 1700-talet, 1825 af Boræus, 1849 af Kant. — Prestgården, 2 m. krono. — Båda ligga vid kyrkan och Långtora by, som dessutom består af 7 mantal, hvaribland gästgifvaregård.

40. ***Nysätra socken*** ligger mellan Örsunds-ån och Alstasjön i söder mot Långtora, Biskopskulla och Fröslunda, vidare Gryta i öster, Tibble i nordost och norr, samt Österunda och Thorstuna, båda af Westerås län, i vester; den upptager 0,549 qv. mil land, 0,006 vatten, således större yta än någon annan socken i häradet, men är deremot dess sämsta del. Bästa bygden är i söder, temligen jemn, och sank utmed vattnen; längre upp vidtager bergländig mark, sönderdelad af flera smala dalgångar, hvari vattendrag gå i sydostlig rigtning: det största, Lillån, från Bysjön vid vestra gränsen till Alstasjön, tvenne mindre längre i vester, från samma gräns. Östligast ligger en jemnare skogsmark å häradsallmänningen, nästan den enda ännu skogvuxna trakten. Af enskildta höjder, som sticka upp öfver de andra, nämnas Pukberget i nordvest, och Alstahatten i sydost. Jordmånen är dels sandblandad lera, dels mojord; åker- och ängsbruk äro hufvudnäringar. Hemmantalet är 46$\frac{1}{12}$ oförm., 40$\frac{7}{12}$ förm., hvaraf 7$\frac{1}{4}$ skatte, 7$\frac{1}{12}$ krono, 25$\frac{1}{4}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 852, på 178 hushåll, år 1848: 867. — Landsvägen från Upsala till Sala går här fram i vestlig rigtning, genom södra bygden, förbi kyrkan, som ligger 3$\frac{1}{4}$ mil sydvest från Upsala; en mindre väg går härifrån åt norr till Österunda utefter det mellersta af Örsunds-åns tillopp.

Nysætra nämnes 1286, om ej förr, och 1314 såsom hörande till *Laghund.* Det utgör nu med Österunda ett regalt

pastorat af 2:dra klassen. Kyrkoherdarnes namn förekomma från 1543. Kyrkan är af okänd ålder. — Runstenar skola finnas vid kyrkobyn och vid två andra gårdar på slätten.

Gårdar m. m.: Nysätraby, vid kyrkan, 2 mantal frälse säteri; 4 rå och rör, 4 frälse, tillhörde o. 1741, åtminstone till större delen, slägten De la Gardie, har i sednare tider varit, och är styckadt. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono. — Ryda kungsgård, v., 5 m. krono. — Fiskmansböda, ö., 1 m. frälse säteri, tillhörde o. 1741 Hermansson, sednare v. Körning år 1825, egdes 1849, åtminstone till en del, jemte 1½ m. af Alsta, vestligare vid Lillån, och 1½ annat, af slägten Wiholm. — Alsta qvarnar och sågar, tillhöriga dels samma slägt, dels andra egare. — Årby, n.v., vid samma vatten, 1 m. fr. sät., tillhörde 1825 och 1849 af Sillén. — Resta, n.v. vid samma vatten, 4 m. frälse, hvaraf 3 m. säteri, har tillhört slägterna Sparre, Hermelin o. 1740, sednare Graaner 1825, och Nordenstolpe 1849. — Södra Åloppe, n., äfven vid Lillån, 1 m. frälse, tillhörde 1825 Sundeman, 1849 Nyström. — *Adulusta* (Alsta) nämnes 1220, *Yfra et Ytra Resta* 1296, *Arby* 1316.

VI. **Hagunda Härad** ligger hufvudsakligen åt nordost från Örsunds-ån och Låstaviken till Ulleråkers härad, och åt nordvest från Ekoln till Thorstuna härad af Westerås län; i långsträckt form, från nordvest till sydost, dit Järlåsa- eller Säfva-ån och några mindre vattendrag gå till nämda Mälarfjärdar och Örsunds å. Låga åsar skilja häradet från de nästliggande, eller de särskildta socknarne från hvarandra. Längst uppåt norr tager en föga kuperad, sank skogsmark mesta utrymmet, och knappt något mera än närmaste trakterna kring vattnen äro betydligt uppodlade. Ju längre ned, dess vidsträcktare blifva slättbygderna, och upptaga slutligen nästan hela landet. — Hit räknas 9 socknar, hvaraf en, Gryta, hör till Lagunda prosteri, de öfriga till Hagunda; alla till Lagunda, Hagunda och Ulleråkers fögderi.

41. ***Vester-Åkers socken***, mellan Låstaviken i söder, Balingsta i vester, Ramsta i norr, Dalby i nordost, upptager

0,095

0,095 qv. mil land. Den består mestadels af slättbygd, sluttande mot Låstaviken, och här och der afbruten af spridda bergkullar, mest mot gränserna inåt landet. Rådande jordmån är lera, åkerbruk nästan uteslutande näring, hvartill blott kommer något fiske. Hemmantalet är 21½ oförm., 17¼ förm., hvaraf 5⅜ skatte, 3⅞ krono, 7⅞ frälse. Folknummern år 1840 var 252, på 47 hushåll, år 1848: 255. Socknens förnämsta väg kommer från Balingsta i vester, och delar sig åt nordost och öster, båda till Dalby, den sednare förbi kyrkan, som ligger 1¼ mil i sydsydvest från Upsala.

Aker nämnes 1314, såsom hörande till *provincia Hagund* af *Tiundia*, och kallas tre år sednare äfven *Aakerby*. En och annan kyrkoherde är känd från 1300-talet. Socknen utgör nu med Dalby ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, hvars pastor, åtminstone från slutet af sjuttonde seklet, vexelvis kallas af egarne till Wik i Balingsta och Hammarskog i Dalby. År 1842 var beslutadt, att Åker och Dalby framgent skulle utgöra en socken, med gemensamt bruk af Åkers kyrka, men detta beslut är nu återkalladt. Besagda kyrka är ursprungligen grundad år 1331 af fru Ramburg till Wik, och återställd efter brand af åskeld år 1634; den är af sten, utan torn, och har, såsom nästan alla i häradet, haft måladt hvalf, men målningen är vid skedda reparationer öfverstruken. I choret är en graf under kopparhäll, der fru Ramburg ligger; en annan graf har tillhört slägten Bjelke, äfven till Wik, som ock räknas bland kyrkans välgörare; bland epitaphier är ett öfver riksrådet Claes Bjelke (┼ 1623); på kyrkogården finnas minnesvårdar öfver framl. riksståthållaren i Norge, exc. gr. v. Essen (┼ 1824) och öfver en hans son, båda herrar till Wik. — Bland fornlemningar nämnas några runstenar.

Gårdar: Prestgården, nära kyrkan, 1⅜ mantal krono. — Berga, 1 m. krono, förekommer 1650 såsom tillhörigt slägten Patkull, sedermera militieboställe. — Under Wiks säteri lyda här 4⅜ m.

42. ***Dalby socken***, mellan fjärdarne Ekoln och Oxen i öster och sydost, Åkers socken i sydvest, Ramsta i vester,

Näs af Elleråker i nordnordvest, upptager 0,218 qv. mil land; och utgöres mestadels af jemna, här och der något bergkulliga bygder vid sjön, och kring ett i Ekoln utfallande vattendrag; på norra gränsen är mera bergländig skogsmark, å den landthöjd, som skiljer häraderna. Rådande jordmån är dels lera, dels svartmylla; jemte åkerbruk såsom hufvudnäring idkas något fiske. Hemmantalet är 44¾ oförm., 34¾ förm., hvaraf 7¼ skatte, 7¼ krono, 20¼ frälse; folknummern år 1840 var 504, på 100 hushåll, år 1848: 514. — En väg från Åker i vester möter vid kyrkan, nära en vik af Ekoln, 1¼ mil från Upsala, en annan väg från Näs, med hvilken åter andra från Ramsta och Åker förut förena sig; en gren utgår från deras möte till Hammarskogs gårds på samma viks norra sida.

Dalby nämnes 1314 såsom hörande till *Hagund*, men 1317 till *Ullarker;* kallas ock fordom *Dalbo*. Kyrkoherdar förekomma 1290 och 1460, men efter reformationen blott kaplaner, från 1593, och socknen är nu annex till Åker. Hammarskogs egare har här patronatsrätt. Kyrkan, nyligen utdömd, men nu åter bestämd att repareras, är gammal, bygd af gråsten, reparerad 1659 på bekostnad af riksrådet frih. Knut Posse till Hammarskog († 1664), som ock skänkt predikstol m. m., och öfver hvilken här finnes en minnesvård. Bland förvarade handlingar är den s. k. Hammarskogsboken, skänkt hit år 1690 af frih. A. G. Lejonhufvud, då egare af nämda gård, och innehållande akter, som röra kyrkan. — Bland minnen från fordna tider nämnas runstenar vid kyrkan, vid flera gårdar nära Ekoln, och äfven inåt landet. En mängd hemman nämnas i en handling från 1303.

Gårdar: Dalbygård, vid kyrkan, 2 mantal krono säteri, militieboställe. — Hammarskog, n., 2 mantal frälse säteri, gammal gård, synes ha tillhört slägten Posse från medeltiden, eller åtminstone från 1500-talet, och inemot slutet af följande seklet, derpå Lejonhufvud, ännu o. 1741, i nyaste tider Braunerhjelm 1825 och 1847, innehades 1849, jemte 3 mantal frälse, af Schlegel. — Kaplansbol, ⅝ m. krono i Ulby, n. v. — Under Ytternäs i Näs socken lyda här 4 mantal.

13. ***Balingsta socken***, vid Låstaviken, mellan Vester-Åker i öster, Ramsta i nordost, Hagby i nordvest, samt Säfva-ån i vester mot Gryta socken, upptager 0,209 qv. mil land; mestadels en skoglös slätt, dock ej utan bergkullar, och sluttande från en något mera bergländig mark i nordost, dels till nämda å, dels till ett dess tillflöde vid gränsen af Hagby, dels till ett annat lika obetydligt vattendrag i sydost. Rådande jordmån är lera; åkerbruk nästan uteslutande näring, utom något fiske. Hemmantalet är 47⅞ oförm., 38⅞ förm., hvaraf 9¼ skatte, 9⅛ krono, 20 frälse. Folkmängden år 1840 var 484 på 87 hushåll, år 1848: 505. — Landsvägen från Upsala till Westerås går genom nordvestra delen till Säfva bro; en mindre väg går söder ut till kyrkan, som ligger 1⅞ mil från Upsala, samt delar sig sedan till Åker och Gryta, äfvensom till Wiks gård.

Baldingx- eller *Ballingxstadha* eller *Balnista* nämnes 1298, och 1314 såsom hörande till *Hagund*. Af kyrkoherdar förekommer en 1321, kaplanerne från 1663, dock ej utan afbrott. Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, af gråsten, reparerad i sednare tider, har ett vackert chor, och en graf öfver fru Ramburgs barn till Wik. — Runstenar skola finnas vid kyrkan, prestgården, Wik och andra gårdar nära sjön, en längre i norr. En handling från 1302 talar om häradsting vid Balingsta kyrka, i andra från 1316 nämnas flera gårdar.

Gårdar: **Wik**, f. d. *Wikhus* eller *Wikmur*, s. o. vid Låstaviken, 3 mantal frälse säteri; gammalt herregods, som tillhört o. 1280 lagmannen Israel Andersson (And) och hans fru Ramfrid Folkunge, derpå deras dotter Ramburg, gift med Arvid Gustafson (Sparre); o. 1439 Nils Rönnow, som förklarade krig mot Konungen af England, i anledning af det kaperi, som mot ett hans fartyg var föröfvadt; o. 1521 Knut Rönnow, som i ett års tid försvarade sig mot Gustaf Wasa; sednare frih. slägten Bjelke till slutet af 1600-talet, o. 1700 Horn, o. 1750 Liewen, slutligen v. Essen, hvilken familj ännu eger det, och derpå nedlagt mycken kostnad, äfven hvad park och trädgård beträffar. Den nuvarande hufvudbyggnaden är från 1751; ett äldre

slott står qvar invid sjön, fordom till 1700-talet minst 7, nu 3 våningar högt, utom 2 jordvåningar, nästan allt i obeboeligt skick. Underlydande hemman inom socknen äro 6¾ m., utom Frövi eller Wiks qvarn, och — Bonäs, 4 m. frälse, vestligare. — Balingstaby, 6 m., innehåller flera boställen. — Prestgården, vid kyrkan, 2 m. krono; Kaplansbol i Klockaregården. — Säfva qvarn.

44. ***Gryta socken*** ligger mellan Alstasjön, Örsunds-ån och Låstaviken i söder mot Fröslunda, Girista och Fittja socknar, vidare Säfva-ån i öster mot Balingsta, Hagby i nordost, Tibble i nordvest, Nysätra i vester, och upptager 0,305 qv. mil land. Mot nämda här sammanflytande åar är jemn bygd, temligen trång vid Örsunds-ån; det inre landet har mycken berg- och skogsmark, ej alldeles utan skog. Rådande jordmån på slättbygden är lera; jemte åkerbruk, såsom hufvudnäring, idkas något fiske. Hemmantalet är 40¼ oförm., 36⅛ förm., hvaraf 10¾ skatte, 12 krono, 13⅞ frälse. Folkmängden år 1840 var 734, på 140 hushåll, år 1848: 750. — Landsvägen från Upsala till Westerås går här från Säfva gästgifvaregård, tillika häradets tingställe, 1½ mil från Upsala, åt sydvest till Örsunds bro och förut omtalade bytesplats, der ock en väg till Sala går af åt vester utefter ån; en mindre väg går från Säfva åt söder och öster till Balingsta. Kyrkan ligger i sydost, ej långt från Örsunds å, e. 2¼ mil från Upsala.

Gryta nämnes 1314 såsom hörande till *Hagund*, kallas ock *Grøta* år 1317. Det är nu annex till Girista i Lagunda härad; kaplaner förekomma, ej utan afbrott, från 1593. Kyrkan är ursprungligen gammal, af gråsten, med torn, ombygd 1578, reparerad 1837, och har åtskilliga adliga epitaphier, hvaribland ett öfver öfverste C. G. Grisbach († 1728). — Runstenar skola förekomma vid båda åarnes stränder, en inåt landet vid Björnamo.

Gårdar: Grytagård, s. o., nära kyrkan, 4 mantal krono säteri, mejersboställe. — Salnecke, vester om kyrkan, 4 m. berustadt säteri, gammal gård, kallad *Salcandæki* år 1302, då det genom byte tillföll Sko kloster; det synes dock ha återkommit i verdsligt frälses hand, men sednare tillhört S:t Clara kloster i Stockholm, derpå erkebiskopen

i Upsala, efter reformationen kronan; förekommer såsom af K. Gustaf II gifvet till v. Dijk, sedermera åt Tottler, af Dr. Christina 1641 åt bergmästaren Grisbach, hvilkens slägt kanske hade det ännu på 1700-talet; egdes af den bekante landthushållaren v. Asp till 1769, af gr. Spens ó. 1825; och 1849, jemte ½ m., af Gyllenadler. Det har en ovanligt hög och smal åbyggnad af sten. — Höija, ännu vestligare, på sluttningen af åsen vid Örsunds bro, 1½ m. frälse säteri, nämnes under K. Gustaf I:s och Johan III:s tid, synes sednare ha tillhört en Sparre, men från 1700-talet grefl. slägten Spens, som ännu eger det, jemte 2½ m. frälse. — Örsunda såg och qvarn, v., lyda under Hessle i Fittja. — Kaplansbol ¾ m. i Ransta. — Ransta qvarn. — Säfva by, n., med gästgifvaregård. — Orcke, n. vid Säfva-ån, 1 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Sabel o. 1640, Bjelke, Rosensköld o. 1740, Littorin o. 1820, är nu deladt. — Namnen *Hua* (Höja), *Siuwat* (Säfva) m. fl. förekomma 1220, *Sæwis* och *Ørasund* o. 1300.

45. ***Ramsta socken***, upputi landet, mellan Dalby i öster, Åker och Balingsta i sydost, Hagby i vester, samt Näs i nordost, upptager 0,172 qv. mil land; mestadels en skoglös slätt omkring ett litet vattendrag, som går åt sydvest till Hagby, och blott här och der omvexlande med berg- och skogsmark, såsom vid häradsgränsen. Rådande jordmån är stark lera, åkerbruk nästan enda näringen. Hemmantalet är 33 oförm., 24½ förm., hvaraf 11⅛ skatte, 2⅛ krono, 10¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 440 på 71 hushåll, år 1848: 450. — Landsvägen från Upsala till Westerås går åt sydvest från Näs till Balingsta, förbi kyrkan, som ligger på en backe, 1⅛ mil sydvest från Upsala; en mindre väg går i nordvestlig rigtning, mellan Dalby och Hagby.

Ramsta nämnes 1314 såsom hörande till *Hagund*, 1317 till *Ullarker*. En prost i Ramsta förekommer 1282; åtminstone från reformationen är socknen annex till Hagby; kaplaner nämnas från 1593. Kyrkan beskrifves 1829 såsom gammal, bygd af gråsten, försedd med torn, hvalfvet prydt af Sten Stures och Nils Davidsons till Wik vapensköldar, samt på golfvet en grafsten från år 1385; men ombyggnad var redan år 1843 besluten,

och 1845 fullbordad. Bland förvarade böcker nämnes en sångbok af 1553 med 4 notlinier. — En runsten skall finnas vid Bragby, söder om kyrkan. Gårdens namn, jemte flera andra, förekommer 1316.

Gårdar: Årby, s. o., 2 mantal frälse säteri, tillhörde slägten Meldercreutz o. 1741, Liljencrantz o. 1825, Virgin 1847, egdes 1849, jemte 2¼ m. frälse, af Norlin. — Kaplansbol i Thorsbro, ¼ m.

46. ***Hagby socken***, mellan Ramsta i öster, Balingsta i sydost, Gryta i sydvest, Tibble i vester, Wänge af Ulleråkers härad i nordost, upptager 0,248 qv. mil land. Säfva-ån går dels igenom socknen åt öster och söder, dels utgör den gräns mot Gryta, och mottager ett litet tillflöde från Ramsta. Dess närmaste omgifningar, och äfven den största delen af socknen för öfrigt, äro en bördig slätt; de norra och sydvestra gränserna hafva dels sank, dels bergländig skogsmark, ej alldeles utan skog. Jordmånen är lera, dock här och der svag; åkerbruket hufvudnäringen, hvarjemte idkas något ängsbruk. Hemmantalet är 27¾ oförm., 21⅜ förm., hvaraf 7⅛ skatte, 3⅝ krono, 10⅝ frälse. Folkmängden år 1840 var 451, på 97 hushåll, år 1848: 449. — Socknens förnämsta väg går i nordvestlig rigtning från Ramsta till Tibble; en sydvestlig utgrening till kyrkan, som ligger 1⅜ mil sydvest från Upsala.

Hagaby räknas 1314 till *Hagund*, 1317 både till *Haghund* och *Ullarker*. Nära ett sekel tidigare, 1220, förekommer en *Præpositus et Capitulum* (kyrkoråd?) *ecclesiæ St. Mariæ de Hagbi* *); sednare nämnas kyrkoherdar från 1400-talet. Socknen utgör nu med Ramsta ett pastorat af 2:dra klassen, hvilket från 1652 mestadels, från 1771 alltjemnt, varit prebende till Upsala domkapitel. Kyrkan, ursprungligen kanske en bland de äldsta i stiftet, är ombygd 1841. — Af fornminnen omtalas grafhögar, stensättningar och runstenar, vid kyrkan, vid Möjbro i norr, och Focksta i söder.

---

*) Några hafva af ordet *Capitulum* velat sluta att erkestiftets kapitel här befunnits, tills det flyttades till Nya Upsala 1270; äfvensom de hänfört hit *prebenda Haghund et Launds*, som nämnes på 1300-talet.

Gårdar: Eke, s. v. nära kyrkan, 1 mantal frälse säteri, med Forssa, n., 1¾ m. berustadt säteri, har tillhört flera slägter, hvaribland Liljeström, Duwall o. 1740, Bergenstjerna o. 1770, Fredenberg 1825 och 1849. — Sunnanå, n., ⅝ m. frälse säteri, med qvarn, har tillhört slägterna Flemming, Tigerhjelm o. 1740, sednare Westerling 1825, Sahlin 1849. — Filke, n. o., 1 m. skatte rusthåll, egdes 1825 af Bergenstråle, 1849 af Dahlborg. — Ekbolanda (eller Iblanda, Skebolanda), n. o., 1 m. berustadt säteri, tillhörde slägten Nordenstedt o. 1741, sednare Winbom 1825, Willén 1849. — Prestgården, i kyrkobyn, 1½ m. krono. — Fockstaqvarn, s. — Namnen *Eca, Forsa, Philet, Ecabolsa* m. fl. förekomma redan 1220, en del åter 1316.

47. ***Tibble socken,*** längre upp vid Säfva-ån, och tvärtöfver häradets hela bredd, mellan Gryta, Hagby och Wänge i sydost och öster, Åland och Järlåsa i norr, Österunda i vester, Nysätra i sydvest, upptager 0,577 qv. mil land, 0,020 vatten. Utom nämda å, som går genom östra delen åt söder och sydost, hör ock hit, i vester, den öfra grenen af den i Nysätra s. k. Lillån, med Lill-, Strand- och Stennäs-sjöarne, samt dess östliga tillflöde från Lind-, Säter- och Ram-sjöarne; längst i sydvest ligger Degermåssen. Med denna socken börjar den mindre odelbara, och äfven mindre uppodlade och bebodda delen af häradet, nästan blott kring vattendragen jemn och bördig, annars bestående af berg- och skogsmark, å de låga men breda åsar, som skilja vattnen från hvarandra, eller från de närmaste orternas. Jordmånen är derföre ock olika, än lera, än sand och mojord; och jemte åkerbruket intaga skogs- och ängsbruk samt fiske något större rum, än i de sydöstligare socknarne. Hemmantalet är 42⅛ oförm., 33⅞ förm., hvaraf 9½ skatte, 4¼ krono, 20⅛ frälse. Folkmängden år 1840 var 720, på 138 hushåll, år 1848: 742. — Förnämsta vägen går från Tibble till Åland, på Säfva-åns östra sida, förbi kyrkan, som ligger 2½ mil vester från Upsala.

Thigbili nämnes 1314 såsom hörande till *Hagund, Thybyle* i *Ullarker* heter det i ett bref af 1317; det brukar ock kallas Skogs-Tibble i motsats mot Tibble i Håbo härad. Det

utgör nu med Åland ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen; kyrkoherdar äro kända från 1569, kaplaner från 1593. Kyrkan beskrifves 1829 såsom gammal, af gråsten, utan torn, tillökt 1646. — Två runstenar skola finnas i norr om kyrkan.

Gårdar: Prestgården, vid kyrkan, 2 mantal krono; kaplanen besitter ⅞ m. i Tibble by. — Onsike, n., 1 m. frälse säteri, tillhörde o. 1741 slägten De la Gardie, hörde 1825 och 1849, jemte 2 m. och såg, samt en af Holmbro tvenne qvarnar, till egaren af Sjö i Holms socken. — Wrå, v. nära Lillåns vestliga tillflöde, 4 m. frälse säteri, har o. 1741 tillhört slägten Mannerheim, o. 1755 De la Gardie, 1825 v. Engeström, hvilken familj ännu 1849 innehade det, jemte 1¾ m. — Ribbingebäck eller Bred, v. vid Lillån, 2½ m. frälse säteri, med qvarn och såg, har på 1700-talet tillhört slägterna Ribbing, Odhelius, Benzelius o. 1740, Cederhjelm o. 1770, sednare Montgomery o. 1825, och egdes 1849, jemte 1⅜ m., af gr. Sparres enka. — Under Wik i Balingsta lyda här 3¾ m.

48. ***Ålands socken***, ännu nordligare, mellan Tibble i söder, Järlåsa i nordvest, Jumkil i nordost, Wänge i öster, omfattar 0,355 qv. mil land. Säfva-ån går här mest åt söder, midt igenom landet; i sydost ligger Ålbosjön, med utlopp i Wänge. Landet är, likasom Tibble, temligen jemnt och bördigt i hufvuddalen, för öfrigt mestadels lågbergig skogsmark; jordmånen är dels lera eller svartmylla, dels sand och mojord, näringar desamma som i Tibble. Hemmantalet är 19½ oförm., 18⅜ förm., hvaraf 1 skatte, 17⅜ frälse, de flesta under Österby säteri inom socknen. Folkmängden år 1840 var 382 på 86 hushåll, år 1848: 375. — Landsvägen från Upsala till Sala går här åt nordvest, förbi kyrkan, som ligger 1⅞ mil från förstnämda stad, och genom Kölfva gästgifvaregård, ⅜ mil längre åt vester; en mindre väg möter från Tibble.

Ålands eller, som den ock kanske rigtigare heter, Olands socken har fordom varit annex till Järlåsa; kanske att hit få hänföras orden *parochia Hulanum vel Jarlasum*, i ett bref af 1291; socknen är nu förenad med Tibble till ett pastorat. Kyrkan är gammal, af gråsten, utan torn, reparerad 1800. — Runstenar skola finnas i dess närhet.

Gårdar: Österby, vid kyrkan, 6¾ mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Liljeström, Göthe o. 1740, o. a., egdes 1849, jemte flera underlydande mantal, samt qvarn och sågar, det mesta i Westerby, af v. Engeström. — Ålbo, s. o., ½ m. frälse säteri, har tillhört slägterna Liljeström, Fehman o. 1740, egdes 1849 till en del af v. Engeström. — Kölfva gästgifvaregård, 1 m. — Under Wik lyda här 5½ m., jemte Öfverbo och Rosendals sågar.

49. ***Järlåsa socken***, längst i nordvest af häradet; mellan Åland och Tibble i sydost, Österunda och Hvittinge, båda af Westerås län, i vester, Jumkil i nordost, omfattar 0,802 qv. mil land, 0,044 vatten. Järlåsa- eller Säfva-åns båda hufvudgrenar gå härigenom, den ena i vestlig rigtning genom Arf- och Bred-sjöarne, den andra från norr till söder genom Li-, Möj- och Gris-sjöarne; i den sednares närhet, åt öster, är Ljusmåssen. Längst i norr går ett vattendrag genom Ormlången, Sigfora- och Österfora-sjöarne öster ut till Jumkil. — Järlåsa är häradets största socken, men ock den sämst lottade till jordmån och odling; blott kring vattnen väl bebygd å lerjord och svartmylla, annars mestadels upptagen af låg berg- och skogsmark, än sank, än sandig, men ej utan naturskönheter. Näringar äro äfven här, jemte åkerbruket, ängs- och något skogsbruk samt fiske. Hemmantalet är ringa, i förhållande till socknens vidd, nemligen 17¼ oförm., 16 förm., hvaraf 3¼ skatte, 1¼ krono, 11 frälse. Folknummern år 1840 var 637 på 119 hushåll, år 1848: 871. — Landsvägen från Upsala till Sala går vester ut, dels söder, dels norr om Säfva-åns vestliga gren, från Åland till Hvittinge, förbi kyrkan, som ligger 2¾ mil vester från Upsala; mindre vägar gå inom socknen.

Jarlasa cum annexa förekommer 1314 såsom hörande till *Hagund;* annexet har, som nämdt är, varit Åland; socknen utgör nu ensam för sig ett patronelt pastorat, hvartill egaren af Bredsjö säteri har kallelserätt från 1694. Kyrkoherdarnes namn äro kända från 1593, kaplanernes från 1694. Kyrkan, belägen på en sandås, är bygd åren 1688—1709, mest på bekostnad af slägten Kruus till Bredsjö. Lemningar skola finnas efter en

äldre kyrka, som förmenas ursprungligen hafva varit ett hedniskt tempel, med ingång på norra sidan; deremot finnes ej mera något spår efter en gillestuga, som fordom skall ha stått i närheten, och som ännu 1637 har lefvat i folkets minne.

Gårdar: **Bredsjö**, v. vid sjön af samma namn, 1 mantal frälse säteri med Askarbäck; gammalt gods, om det ock ej skulle ha varit Jarla-säte, såsom några antagit för att förklara kyrkans namn; det har på 1600-talet tillhört slägterna Rosenhane, Kruus, äfven efter 1700, Duwall o. 1741, sednare Lagerbring o. 1825, hvilken familj ännu 1849 egde det, jemte 3½ m, utom — **Lindsta** eller Stöfvelbo, v., 1 m. frälse säteri, med såg, fordom tillhörigt slägterna Rosenhane, Funck o. 1740, m. fl. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1 m. krono; Kaplansbol i Hemmingsbo, ½ m. — **Lingonbacka**, n. o. nära Grissjön, ¼ m. skatte, med tillhörande ⅜ frälse, samt qvarn, såg och pappersbruk, innehades ej längesedan af v. Zeipel, tillhör nu ett bolag. — **Österfora**, n. vid den derefter uppkallade sjön, ½ m. frälse med sqvaltqvarn, tillhörde o. 1825 Lagerbring, 1849 Buckau.

VII. **Ulleråkers Härad** sträcker sig från gränsen af Hagunda i sydvest, till Jumkils- och Fyris-åarne i nordost, samt Ekoln i sydost, och berör med en lång och smal spets Westerås län i nordvest. Det består hufvudsakligen af nästan skoglösa, här och der sanka slättbygder, omkring och utmed vattendrag, som gå i sydostlig rigtning till Ekoln eller Fyrisån; mellan vattendragen förekomma smala skogsåsar, den betydligaste utefter sydvestra gränsen, för öfrigt blott spridda bergbackar; men vestligast vidtager en låg och sank skogsmark. Hit höra fem socknar, och hälften af en sjette, hvars största och bästa del hör till Bälings härad. En af de fem socknarne, Heliga Trefaldighets, hör till domprosteriet, de öfriga till Ulleråkers prosteri, och alla fem till Hagunda, Lagunda och Ulleråkers fögderi.

50. ***Näs socken***, vanligen kallad Upsala Näs, gränsande i öster till Ekoln från och med Läby-åns utlopp i Gottsundaviken, för öfrigt belägen mellan Dalby och Ramsta i söder och sydvest, Wänge och Läby i norr, Bondkyrko socken i nordost,

omfattar 0,266 qv. mil land. Den består dels af jemn åker och ängsmark kring ett litet vattendrag, som går åt ostsydost genom socknens hela längd från Sätrasjön till Ekoln, dels af något bergländig mark med kärr och skog utefter gränsorna, såsom Nåsten mot Ramsta, och den brant stupande, romantiskt vackra skogen kring Lurbo vid Läby-åns utlopp. Jordmånen är å åkern lera, åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas något skogsbruk och fiske. Hemmantalet är 27½ oförm., 24⅛ förm., hvaraf 11 skatte, 3½ krono, 10⅜ frälse. Folkmängden år 1840 var 482 på 102 hushåll, år 1848: 469. — Landsvägen från Upsala till Westerås går genom vestra hörnet af socknen, mellan Läby och Ramsta; en mindre väg följer vattendraget ned till kyrkan, som ligger nära Ekoln, ¾ mil från Upsala; sidovägar utgå derifrån till Dalby och Bondkyrko socknar.

Næs förekommer 1291, och 1314 såsom hörande till *provincia Ullarakir* af *Tiundia* och erkestiftet; kallas ock *Næs ad Fløtasund.* En kyrkoherde, tillika kanik i Upsala, nämnes 1412; på 1500-talet var socknen eget pastorat, från 1625 är den åter prebende; kaplaner förekomma från 1615. Kyrkan är gammal, af gråsten, reparerad 1843; på kyrkogården står, enligt 1829 års uppgifter, en mycket gammal stenbyggnad, som tros ha varit ett kapell.

Gårdar: Ytternäs, nära kyrkan, 2 mantal frälse säteri, tillhörde 1741 erkebiskop Steuchius, 1825 Wattrang, 1849 Braunerhjelm, som dertill egde 4¼ m. inom socknen. — Prestgården, vid kyrkan, 1½ m. krono; kaplanen besitter ⅜ m. i Bärsta, v. — Söderby, v., 2 m. skatte, hvaraf 1 rusthåll, Ubby, 2 m., samt — Sätra, v. vid den derefter uppkallade sjön, 1 m. skatte rusthåll, med tillhörande ½ m., egdes 1825 och 1849 af slägten v. Bahr. — Lurbo, n. i skogssluttningen mot Läby-ån, akademien i Upsala tillhörigt, med en för sin utsigt mycket besökt kulle. — *Sætra* med flera gårdar nämnas o. 1300.

51. ***Bondkyrko socken,*** egentligen af gammalt kallad Heliga Trefaldighets, ligger kring Läby-åns nedra lopp, intill Ekoln i söder, Fyris-ån med Lilla och Stora Föret i öster mot Waxala härad, samt Börje, Läby och Näs socknar i vester och sydvest,

och upptager 0,449 qv. mil land. Läby-åns dalgång, i rigtning mot öster och söder, är temligen sidländt; längre i vester, och i norr, till och omkring ett annat vattendrag, som kommer från Börje socken, omvexla bördiga slätter å lerjord, med skogs- eller bergbackar och sanka trakter; vestligast går, åt söder från Upsala stad, en sandås, å hvilken finnas några kronoparker; den sluttar här i söder temligen brant mot ån, men sjelfva stränderna äro sidländta; utloppet vid Flötsund är trångt, krokigt och besväradt af sand. Ortens hufvudnäring är åkerbruk, hvartill å enskildta ställen kommer boskapsskötsel i större mån än vanligt, samt biförtjenster på Upsala stad. Hemmantalet är 61⅛ oförm., 50¹¹⁄₁₆ förm., hvaraf 15¼ skatte, 27¹¹⁄₁₆ krono, 7½ frälse. Folkmängden år 1840 var 834, på 167 hushåll, år 1848: 867. — Genom socknen gå tre landsvägar från Upsala, den till Stockholm söder ut genom kronoparkerna till Flötsunds bro, den till Westerås åt vester till Läby, den till Wåla härad åt nordvest till Börje; en utgrening från den förstnämda följer Fyris-ån till centralhospitalet, en annan går åt sydvest till Näs. Om Flötsunds fordna betydelse såsom gränsort för Tiundaland, nu för Upsala län, och dess närvarande såsom bytesplats för sädesbygdens spanmål, och skärgårdens af Stockholms län fiskvaror, är förut taladt.

Ecclesia trinitatis nämnes 1314 såsom hörande till *Ullarakir,* 1317 delvis till *Waxald.* Kyrkoherdar, tillika kaniker i Upsala, förekomma på 1400-talet; från 1613 till 1806 var socknen förenad med Domkyrkoförsamlingen till ett pastorat, anslogs sistnämda år åt prefekten för det vid universitetet inrättade prestseminariet, och är nu sedan 1837 prebende för en theologie professor, samt räknas till 2:dra klassen. Kyrkan ligger inom Upsala stad. Orten har rikedom på fornlemningar, såsom grafhögar, fordom flera än nu, vid Ulltuna, kanske det gamla Ulleråker; en stor hög vid Håga by, enligt sägnen den K. Björns, som nämnes vid Ansgarii tid, flera mindre högar i närheten; »K. Björns kyrka», en qvarstående grundmur efter forntida byggnad, äfven vid Håga; runstenar i samma trakt och kring Wård-

sätra o. s. v. Vid Malma by mördades Dion. Beureus på K. Erik XIV:s befallning.

Gårdar: Gottsunda, s. vid Läby-ån, 2 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Oxenstjerna, Rosenborg o. 1740, Sahlman 1825, Rabenius 1849. — Wårdsätra, s. vid Ekoln, 2½ m. skatte rusthåll med qvarn, har varit bebodt af Joh. Bureus († 1652), indrogs 1683, innehades o. 1740 af erkeb. Steuchius, tillhörde 1849 Upsala akademi. — Sunnersta, s. vid Stora Föret, 2½ m. skatte rusthåll, har haft många egare, hvaribland v. presid. O. Bure o. 1630, i sednare tider slägten Trafvenfeldt o. 1825, erkeb. af Wingård 1849. — Ulltuna kungsgård, s. vid samma sjö, 12¾ m. krono, med vidsträckt åker- och ängsbruk, holländeri och schäferi, disponeras af det nyligen inrättade landtbruks-institutet. — Kaplansbol i Håga by, ⅛ m. — Staby, n. v., 1¾ m. krono, prestgård. — Rickomberga by, 1½ m. kr., 1 sk. — *Gutasund* och *Wardsætra* nämnas 1304, *Sundusa* 1295, samt 1316 jemte *Vllatuna*, *Stafby*, *Rikonabergha* och andra.

52. ***Läby socken***, på ömse sidor om Läby-åns mellersta lopp, mellan Näs i söder, Bondkyrko socken i öster, Börje i norr, Wänge i vester, upptager 0,217 qv. mil land. Nämda å går här mest från vester till öster och har sidländta stränder, begränsade på större eller mindre afstånd af skogsbackar eller åsar, ej alldeles utan skog, hvilka ock i viss mån upptaga gränserna mot norr och söder. Jordmånen är hufvudsakligen lera, åkerbruk den förnämsta näringen. Hemmantalet är 19¾ oförm., 15¼ förm., hvaraf 8 skatte, 6¾ krono, ½ frälse; folkmängden år 1840 var 210, på 42 hushåll, år 1848: 239. — Landsvägen från Upsala vester ut delar sig här åt sydvest genom Näs till Westerås, åt vester genom Wänge till Sala. Vid den sednare ligger kyrkan, nära ¾ mil från Upsala; vid vägskälet är Qvarnbo värdshus, häradets tingställe.

Läby förekommer ej uttryckligen i 1314 års förteckning, om ej såsom annex till Wänge, hvilket det ännu är; åren 1316 och 1317 nämnes det *Laudhuby* eller *Ladhuby*. Kaplaner förekomma här 1593, 1634 o. s. v. Kyrkan beskrifves år 1829 såsom gammal, af sten, med torn från 1801. Runstenar skola

finnas vid Läby by och vid Håmö i sydvest. Till sednaretiders minnen hör, att Gustaf Wasa i sina studie–år ofta brukat besöka Qvarnbo, och att han 1521 i en drabbning vid Läby vad råkade i fara för lif eller frihet; en minnesvård öfver denna händelse är upprest år 1835 vid midten af den bro, som är anlagd öfver vadet.

Gårdar: Håmö, 1½ mantal krono säteri, med tillhörande ½ m., är militieboställe. — Qvarnbo, ¾ m. skatte, med qvarn och såg, förekommer 1316 under namnet *Kwernæbøle*, lyder, jemte åtskilligt annat, under Upsala akademi. — Kaplansbol ½ m. i Öster-Läby.

53. ***Wänge socken***, kring Läby–åns öfra lopp, mellan Näs i sydost, Läby i öster, Börje i nordost, Jumkil i norr, Åland och Tibble i vester, Hagby i sydvest, upptager 0,457 qv. mil land, 0,008 vatten. Ån går här åt sydost, från Jumkil, genom Fibysjön till Ekeby sjö, midt igenom socknens hela längd, derpå åt nordost till Läby. Dess stränder äro äfven här sidländta, dels ock annars jemna och bördiga å lerjord; de yttre omgifningarne äro något bergländiga, här och der skogvuxna. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 46½ oförm., 38⅛ förm., hvaraf 16⅛ skatte, 7⅞ krono, 14⅛ frälse. Folkmängden år 1840 var 759, på 98 hushåll, år 1848: 814. — Landsvägen från Upsala till Sala går snedt igenom socknen från öster till vester, mellan Läby och Åland, förbi kyrkan, som ligger vid ån o. 1¼ mil vester från förstnämda stad.

Vengia nämnes 1301, och 1314 såsom hörande till *Ullarakir*. Kyrkoherdars namn förekomma ock redan på 1300–talet. Socknen utgör nu med Läby ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, men nyligen reparerad. På 1400–talet förekommer här ett S:t Johannis Döparens gille. Runstenar skola finnas vid kyrkan, och vid flera gårdar, dalen uppföre ända till Fiby.

Gårdar: Brunna, s., 1 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Bölja o. 1640, och Rudbeck, sednare erkebiskoparne v. Troil och v. Rosenstein, sednast 1849 Blomstedt, jemte Täby 1 m. fr., och Ekeby 1½ m. frälse säteri; det sednare har tillhört slägterna Djurberg

och Forsslund, innan det kom i v. Troils hand. — Almby, s. o., 1 m. skatte, 2 sk. rusthåll, tillhörde 1825 till en del v. Engeström, var 1849 ännu mera styckadt. — Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono. — Finsta, n., 1 m. frälse, har tillhört slägten Krusbjörn, sednare Svedberg o. 1782, Liljeblad o. 1825, var 1849 styckadt. — Bärby, n. v., 3 m. ber. säteri, har tillhört slägten Palmgren 1666, sednare v. Friesendorff, Küsel, Forsslund o. 1825, var 1849 i en bondes ego. — Kiel, n., 1¾ m. ber. säteri, har tillhört slägten Stromberg o. 1825, Ullström 1849. — Fiby, n., 3 m. frälse säteri, jemte 3 m. af Ekeby, och andra 2¼, samt ¼ m. i Jumkil, disponeras af erkebiskopen, å tjenstens vägnar. — *Brunna* nämnes 1292, *Ekiby* 1299, *Almby* 1301, *Kil* 1316. En del åtminstone af Ekeby förekommer 1498, såsom af Erik Totts enka, född Sture, testamenteradt till Upsala domkyrka.

54. ***Börje socken,*** mellan Bondkyrko socken i öster, Läby i söder, Wänge i sydvest, Jumkil i nordvest, samt Jumkils-ån till dess utlopp i Fyris-ån i nordost mot Åkerby och Bälinge. Utmed nämda å, och, på ömse sidor om ett mindre vattendrag, som går åt öster, är slättbygd med lerjord eller svartmylla, dels ock sidländt ängsmark, åt söder och vester förekommer mera bergländig mark. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 62¼ oförm., 51¼ förm., hvaraf 34¾ skatte, 15¾ krono, 1 frälse. Folkmängden år 1840 var 798, på 173 hushåll, år 1848: 836. — Landsvägen från Upsala till Wåla härad går fram genom nordöstra hörnet till Bälinge; en mindre väg kommer som denna från Bondkyrko socken, går åt nordvest, förbi kyrkan, som ligger o. ¾ mil från Upsala, till Åkerby; grenar utgå till landsvägen, och till Läby.

Biria nämnes 1291, och 1314 såsom hörande till *Ullarakir, Byria* 1317 dels till detta, dels till *Waxald.* Kyrkoherdar förekomma ock från 1300-talet; från 1620 är socknen prebende, och räknas nu till 2:dra klassens pastorater. Kyrkan beskrifves 1829 såsom gammal, bygd af sten. Runstenar skola finnas i kyrkan, och vid några gårdar utefter vattendragen.

Gårdar: **Brunby**, nära kyrkan, 1⅜ mantal berustadt säteri, har i sednare tider tillhört prof. Aurivillius 1825, v.Küsel, Lemke 1849. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1¼ m. krono; Kaplansbol i Broby ¼ m. — **Hesselby**, 3 m. berustadt säteri, tillhörde o. 1640 slägten Sjöblad, 1849, jemte ⅜ m., Westerberg. — *Brunby* med flera gårdar nämnes 1316.

VIII. **Bälings Härad**, från Jumkils-ån i sydvest, till Skuttunge- eller Björklinge-ån i nordost, och från Fyris-ån i sydost till Wåla härads gräns af Westerås län i nordvest, består öster ut hufvudsakligen af slättbygder, i vester af lågländig och kärrig bergs- och skogsbygd; och omfattar, med en del af Ulleråkers härad för Jumkils socken, fyra socknar, hörande till Ulleråkers prosteri, och, utom nämda del af Jumkil, till Bälings, Waxala och Rasbo fögderi.

55. ***Jumkils socken***, på ömse sidor om Jumkils-åns mellersta lopp, mellan Wänge i söder, Börje och Åkerby i öster, Bälinge i norr, Harbo ytterst i nordvest, Järlåsa och Åland i sydvest, upptager 0,813 qv. mil land, 0,003 vatten, hvaraf tillsammans 0,411 qv. mil söder om ån hör till Ulleråkers härad, det öfriga till Bälings. Å-dalen är öster ut jemn och bördig, med lerjord, men ej särdeles bred, och begränsad å ömse sidor af bergkulligt land; i vestra hälften intages mesta utrymmet af en mera jemn och sank skogsmark, å häradsallmänningen, der åns båda öfra grenar mötas, från Bäling och Järlåsa, och sydligare Säfva-åns ena gren upprinner ur Möj- och Gris-sjöarne, samt Läby-ån ur Börjesjön. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas något skogsbruk. Hemmantalet är 25$\frac{9}{16}$ oförm., 23 förm., hvaraf inom Ulleråkers härad 4⅛ skatte, ⅛ krono, 3¼ frälse, inom Bälings 3$\frac{7}{16}$ skatte, ⅝ krono, 10$\frac{7}{16}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 482 på 102 hushåll; år 1848: 586, hvaraf mindre delen inom Ulleråker. — Vägen från Upsala till Wåla går på norra sidan om ån, åt nordost från Åkerby till Bäling, förbi Dalkarlsbo gästgifvaregård, som ligger 2 mil nordvest från Upsala; bland mindre vägar är en ny häradsväg till Bäling, från landsvägen

nordost

nordost ut. Kyrkan ligger söder om ån, längst åt öster, alla betydliga gårdar norr om ån.

Jumkil förekommer ej i 1314 års förteckning, om ej såsom annex till Åkerby, hvilket det ännu är; år 1317 nämnes *Jumakijl* i *Ullarker*. Kaplaner förekomma från 1593. Kyrkan beskrifves 1829 såsom gammal, bygd af gråsten. — Af fornlemningar omtalas »Blotsvens hög» vid Wallhol, samt runstenar vid kyrkan och uppåt dalgången.

Gårdar: Agersta, n. o., 2 mantal frälse, tillhörde 1825 v. Printzencreutz, 1849, jemte 2 m., Ahlgren. — Wallhol eller Broby, n., 1½ m. frälse säteri, 1 9/16 rusthåll, har tillhört slägten Lejonsköld o. 1700, då derunder lydde en mängd hemman, sednare v. Troil 1825, Sandberg 1849. På 1820-talet fanns här en strumpfabrik. — Björnarbo, n. v., 1 m. ber. säteri, har tillhört slägten Rosenstabel o. 1650, Hästesko o. 1700, sednare v. Troil 1825, Ihre 1829, Lundeqvist 1847, jemte tillydande ¾ m. samt Stenviks qvarn och såg; Westerling 1849. Här fanns 1844 ett gjuteri. — Kaplansbol ¼ m. — Flera gårdars namn förekomma 1316.

56. ***Åkerby socken***, vid Jumkils-åns norra strand, mellan Börje och Jumkil i sydvest och vester, Bälinge i norr och öster, upptager blott 0,107 qv. mil land, och är således en af de minsta i länet. Den består af en temligen tätt bebygd skoglös slätt å lerjord, med obetydliga bergbackar; åkerbruk är nästan uteslutande näring. Hemmantalet är 25¼ oförm., 24⅝ förm., hvaraf 13¼ skatte, 3⅜ krono, 7¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 261, på 56 hushåll, år 1848: 298. — Vägen från Upsala till Wåla härad går på något afstånd från ån åt nordvest, mellan Bälinge och Jumkil, förbi kyrkan, som ligger o. 1 mil från Upsala. Mindre vägar gå derifrån åt norr och söder till Bäling och Börje.

Akirby cum annexa nämnes 1314 såsom hörande till *provincia Belling* af *Tiundia* och erkestiftet; äfven förekomma *Aakerby* och *Akærbo* 1317 och 18. Från sistnämda år är första kyrkoherde-namnet. Socknen skall dock under katholska

tiden, jemte Bälinge och Skuttunge, hafva varit prebende för archidiaconus i Upsala; nu utgör den med Jumkil ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, men inom detta århundrade reparerad och försedd med torn. — Runstenar förekomma i kyrkan och vid flera gårdar, äfven norr ut i landet.

Prestgården, vid kyrkan, 1⅝ mantal krono, med tillhörande ⅛ m. i Jumkil. — I handlingar från 1316 förekomma åtskilliga gårdsnamn.

57. ***Bälinge socken*** gränsar i sydvest till Jumkils-ån mot Börje, samt till Åkerby och Jumkils socknar, i vester till Harbo, i nordost till Skuttunge, och till Björklinge-ån mot Ehrentuna, slutligen i sydost till Fyris-ån mot Gamla Upsala; och upptager, i långsträckt form från sydost till nordvest, 1,144 qv. mil land, 0,007 vatten, bland de största socken-arealer, som i länet förekomma. Bälings-ån, från sjön Bången, går i bugtig väg längs genom landet åt sydost, tills den vänder sig åt söder, utgör gräns mot Åkerby, och utfaller i Jumkils-ån. Sydöstra delen mot vattnen vid gränserna är hufvudsakligen en skoglös, föga kuperad slätt, med lerjord, här och der sidländt, östligast afbruten af en sandås, i rigtning från norr till söder. Bortom midten, som är temligen trångt instängd mellan Jumkil och Skuttunge, vidtaga dels bergbackar, dels och mest kärrig skogsmark, innehållande Ryggmåssen och andra. Den fordna härads-allmänningen i denna trakt är, efter skedd fördelning mellan hemmanen, temligen uthuggen. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är högst betydligt, 145⅛ oförm., 131⅛ förm., hvaraf 65⅛ skatte, 32 krono, 33⅛ frälse. Enligt taxeringslängden disponeras o. 36 mantal af Upsala akademi. Folkmängden år 1840 var 1950, på 448 hushåll, år 1848: 1873.

Landsvägen från Stockholm och Upsala till Gefle går i rak sträckning, nästan åt norr, genom östra hörnet, mellan Gamla Upsala och Ehrentuna, förbi Högsta gästgifvaregård, tillika häradets tingställe, belägen 1¼ mil från Upsala. Vägen till Wåla berör först ett hörn i söder, och går längre fram genom nordvestra delen till Harbo; den nya häradsvägen inom häradet

går från Högsta åt sydvest till Jumkil; en annan sydligare mellan Åkerby och Ehrentuna; en tredje möter från Gamla Upsala, och fortgår åt nordvest, förbi kyrkan, som ligger på slättbygden o. 1 mil från Upsala.

Belling förekommer 1314 såsom hörande till *prov. Belling;* kyrkoherdar, tillika, åtminstone mestadels, archidiaconi i Upsala, nämnas från midten af 13:de seklet; från midten af det 16:de är socknen ett prebende för erkebiskopen, och räknas nu till 1:sta klassens pastorater; kaplaner förekomma från 1593, andre kaplaner från 1731. Kyrkan beskrifves år 1829 såsom bygd af sten, till en del gammal, af 54 alnars längd, 14½ a. bredd, men 1784—88 tillökt med en korssbyggnad af 38 a. längd och 16½ a. bredd, allt till 18 alnars höjd; den innehåller epitaphier öfver erkeb. H. Benzelius, statssekr. M. Benzelstjerna m. fl. — Af fornlemningar skola inom socknen finnas, eller hafva funnits, ej mindre än 31 runstenar, vid kyrkan och omkring nästan hela sydöstra bygden.

Gårdar: Skediga, s. o. nära Fyris-ån, 2 mantal frälse säteri, har tillhört slägten Gripenhjelm, sednare Willemsen 1741, Schagerström 1825, Granberg 1849. — Ulfva qvarn och såg, s. o, tillhör Upsala akademi. — Prestgården, vid kyrkan, 2½ m. krono; Kaplansbol ½ m. i Rörby, s. o. — Högsta gästgifvaregård, n. o., 1 m. — Kipplinge- eller Klippingeberg, n. v. nära Bälings-ån, 1½ m. ber. säteri, har på 1600-talet tillhört slägten Edenberg, i nyare tider v. Engeström, som 1847 dertill egde 8½ m. i denna socken. — Åkerlänna, n. v. inemot skogsbygden, ½ m. frälse säteri, tillhörde slägten Benzelstjerna o. 1741, sednare Stråle 1825, Schelin 1849, jemte underlydande ½ mantal. — *Rørby* med flera gårdsnamn förekomma 1316.

58. ***Skuttunge socken,*** mellan Bälinge i sydsydost, Harbo och sjön Temnaren i vester och norr, Björklinge i nordost, uti långsträckt form från nordvest till sydost, omfattar 0,934 qv. mil land, 0,019 vatten. Äfven här är sydöstra delen kring kyrkan och mot Wilsåkers- och Björklinge-ån, som länge utgör nordostlig gräns, en skoglös slätt med spridda bergkullar och hufvudsakligen lerhaltig jordmån; vestra hälften är en sank

skogsmark kring källorna till nämda å, och till ett af Harbo-åns tillflöden. Äfven hit sträckte sig den fordna häradsallmänningen. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvartill dock ännu kommer något skogsbruk. Hemmantalet är 72$\frac{1}{12}$ oförm., 62$\frac{11}{12}$ förm., hvaraf 24$\frac{11}{12}$ skatte, 11$\frac{1}{12}$ krono, 25$\frac{1}{6}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 969, på 231 hushåll, år 1848: 945. — Två vägar från Bälinge, från vester och sydost, och en från Björklinge i norr, mötas vid kyrkan, o. 1$\frac{1}{2}$ mil från Upsala.

Skutunge förekommer 1314 såsom hörande till *prov. Belling.* Kyrkoherdar eller, som det vill synas, vikarier för archidiaconus i Upsala nämnas från 1300-talet. Sedan reformationen är socknen ett konsistorielt pastorat, nu af 2:dra klassen; kaplaner förekomma före midten af 1600-talet. Kyrkan skall vara gammal, bygd af gråsten, försedd med torn 1801—3. — Runstenar lära finnas vid kyrkan och i nejden deromkring. Vid »Skut-ån» skall K. Wanlands grafhög finnas.

Gårdar: Behmersberg eller Tupen, s., 1$\frac{1}{2}$ mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Oxenstjerna och Behmer på 1600-talet, Upsala akademi 1741, v. Engeström 1825 och 1849, jemte 8$\frac{1}{2}$ m., utom —. Ytterby, v. n. v., 1 m. frälse säteri. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. krono; Kaplansbol $\frac{1}{2}$ m. i Häggeby, n. — Vid Brunby, n., finnes en fordom bearbetad silfvermalms-anledning. — Vid Öfverbo, längst i vester, har funnits en masugn, anlagd 1730 af Cronström, sedermera tillhörig Funck, som anlade Ramsjö bruk i Hvittinge socken af Westerås län. Malmen hemtades dels från trakten af Ramsta, i norr nära södra Temnaren, dels från Gråmursgrufvan i den del af Harbo socken, som hör till Norunda härad.

IX. **Norunda Härad** ligger dels vid Fyris-åns vestra strand från Björklinge-åns till Wendel-åns utlopp, dels på ömse sidor om Fyris-ån, mellan Bälings, Waxala och Rasbo härader i sydvest och sydost, Olands och Örbyhus i norr, samt sjön Temnaren längst i vester mot Wåla härad; består dels af mera eller mindre öppna, nästan skoglösa slätter, dels af skogsmarker i nordvest och nordost; och omfattar, med smärre delar af Waxala och Rasbo härader, fem socknar,

hörande till Norunda prosteri, och till Örbyhus och Norunda fögderi; hvarförutan en ringa del af den annars till Wåla härad hörande Harbo socken ligger härinom längst i vester.

59. *Ehrentuna socken* är belägen mellan Björklinge-ån i sydvest mot Bälinge, Björklinge socken i nordost, Tensta i norr, Lena i nordost, samt Fyris-ån mestadels i sydost mot Gamla Upsala; men en ringa del, 0,041 qv. mil i vidd, ligger på andra sidan om ån, intill Rasbo och Waxala socknar i öster, och hör under namn af Ehrentuna kyrklag dels till Rasbo, dels till Waxala härader. Hela arealen är 0,283 qv. mil land. Vattnens närmaste omgifningar äro något sidländta, östligaste bygden ej utan bergländig skogsmark, allt det öfriga en skoglös slätt å lerjord, med spridda kullar; en sandås framstår här och der vid Fyris-åns venstra strand, en annan längst i vester. Åkerbruk är nästan uteslutande näring, så vidt ej socknen deltager i de för häradet i allmänhet gemensamma körslorna för jernbruken, af hvilka det sydligaste inom länet ligger i närmaste församling, de öfriga utom häradet. Hemmantalet är 48¾ oförm., 43 förm., hvaraf 28¼ skatte, 2¾ krono, 5 frälse höra till Norunda härad, 4 skatte till Rasbo, 2¼ skatte till Waxala. Folkmängden år 1840 var 663, på 155 hushåll, år 1848: 714, hvaraf största delen inom Norunda härad. — Landsvägarne från Upsala till Gefle och till Dannemora stöta härintill, den förra i vester, den sednare utefter Fyris-åns vestra strand. En mindre väg från Bälinge möter den sednare, kommande öfver Björklinge-ån nära kyrkan, som ligger o. 1¼ mil från Upsala.

Ernatuna nämnes 1314 såsom hörande till *provincia Norundh* af *Tiundia* och erkestiftet. Kyrkoherdar förekomma från 1400-talet, kaplaner från 1599. Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan, invigd 1435, har undergått förändringar 1668. — Af fornminnen nämnas runstenar, i och vid kyrkan och vid flera gårdar åt olika håll, samt en bautasten vid prestgården, upprest enligt folksägnen öfver Ehrent, kyrkans förste grundläggare.

Gårdar: **Wallby**, s. o. vid Fyris-ån, 4½ mantal, hvaraf ½ frälse, tillhörde 1825 gr. Taube, 1849 frih. Lagerbring. — **Kättsta**, n. o., 2⅜ m. ber. säteri, egdes 1849 af Lofvén. — **Prestgården**, vid kyrkan, 1¼ m. krono; kaplanen besitter ½ m. krono i Skällsta, ö. — *Ernatuna* gård m. fl. nämnas 1316.

60. ***Lena socken***, på ömse sidor om Fyris-ån och den från nordvest tillstötande Wendels-ån, mellan Ehrentuna i sydvest, Tensta i vester och norr, Kil och Rasbo i öster, upptager 0,419 qv. mil land, hvaraf 0,133 qv. mil hör till Rasbo härad, utgörande större delen af hvad som ligger öster om Fyris-ån. Kring åarne är landet något sidländt, i allmänhet en föga kuperad skoglös slätt, blott åt sydvest och öster något mera bergländigt, östligast ej utan skog. Fyris-åns vestra strand följes äfven här af sandås. Rådande jordmån är sandblandad lera, åkerbruk hufvudnäringen, hvartill här kommer något skogs- och bergsbruk. Hemmantalet är 60⅝ oförm., 48⅞ förm., hvaraf 9¼ skatte, 8¾ krono, 16⅜ frälse inom Norunda härad, 11½ skatte, 2½ krono inom Rasbo; dertill kommer Wattholma jernbruk, hvarunder en tredjedel af mantalen lyda. Folkmängden år 1840 var 1048 på 245 hushåll, år 1848: 1097, hvaraf mindre delen i Rasbo härad; 1847 räknades 308 vid Wattholma gård och verk. — Landsvägen från Upsala till Dannemora går midt igenom socknen från söder till norr, från Ehrentuna till Tensta, först på vestra sidan om Fyris-ån, förbi Uggelsta gästgifvaregård, 1½ mil från Upsala, och kyrkan, ¼ mil nordligare, men från Wattholma utefter den östra stranden. Mindre vägar gå till Tensta, och öster om Fyris-ån till Rasbo och Ehrentuna.

Lena nämnes 1314 såsom hörande till *Norundh*, *Lenbo* 1316 till både *Norund* och *Resbohundæri*. Af kyrkoherdar förekomma en och annan från 1300-talet, kaplaner från 1644. Kyrkan, belägen på sandåsen, är gammal, bygd af tegel, med sednare tillbygdt högchor, äfvensom grafchor från 1717 för slägten Bjelke till Salesta, och torn från 1763, allt repareradt 1827. — Runstenar förekomma vid kyrkan och utefter båda vattendragen.

Gårdar: Wattholma, ö. vid. Fyris-ån och nära kyrkan, 3 mantal frälse säteri, med 3 m. rå och rör, ¼ frälse; jernbruk, med 2 härdar, 1400 SkÆ stångjernssmide af eget tackjern, fordom från masugn på stället, nu från Länna i Almunge af Stockholms län; qvarn och såg m. m. Gården nämnes 1316 jemte flera andra, och synes sedan lång tid tillbaka ha tillhört egarne af Salesta i Tensta socken, såsom slägten Bjelke från 1400-talet, då bruket skall ha blifvit anlagdt på Trollbo hemmans grund, och intill midten af 1700-talet; derpå gr. Brahe. Brukets och gårdens taxeringsvärde år 1847 var 161,000 R:dr. Underlydande äro inom socknen 14⅞ mantal; hvaribland Trollbo, n., ⅜ m. frälse säteri; och Edshammar, s. på östra sidan om Fyris-ån, 4 m. skatte, med tillhörande 1 m.; den sednare egendomen har förut o. 1825 tillhört slägten v. Nackrey. I närheten af Wattholma finnes ett kalkstensbrott. — Prestgården, vid kyrkan, 1⅜ m. krono; kaplanen besitter ¼ m. krono i Änge, s. — Ekeby, s., 1½ m. krono, militieboställe. — Uggelstavall, s., gästgifvaregård, 1 m.

61. ***Tensta socken***, äfven på ömse sidor om Wendels- och Fyris-åarne, mellan Lena och Ehrentuna i söder och sydost, Björklinge i vester, Wiksta och Wendel i nordvest, Dannemora i norr, Morkarla och Rasbo Kil i öster, upptager 0,943 qv. mil land, 0,020 vatten; och består hufvudsakligen af tvenne delar, kring hvar sitt vattendrag, mellan hvilka Lena och Wiksta socknar, å ömse sidor, gå hvarandra temligen nära. Sydvestra delen kring Wendels-ån, der kyrkan ligger, 2½ mil från Upsala, är den bättre hälften, en föga kuperad slätt, något sidländt vid vattnet, och med ringa utmark åt sydvest; den nordöstra delen kring Fyris-ån, som här går ifrån Dannemorasjön genom Stock- och Knifsta-sjöarne, är åt vester dels jemn, här och der sidländt, dels sandig, åt öster något skogig och bergländig. Rådande jordmån, i allmänhet taget, är lös sandblandad lera. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 83¼ oförm., 62⅛ förm., hvaraf 22⅝ skatte, 11 krono, 28⅞ frälse. Folkmängden år 1840 var 1280 på 240 hushåll, år 1848: 1355. — Landsvägen från Upsala till Dannemora går

öster om Fyris-ån, norr ut från Lena; en väg mellan Lena och Wendel går åt nordvest, nära utmed Wendels-ån, och förbi kyrkan.

Tensta förekommer 1314, såsom hörande till *Norundh*; af kyrkoherdar nämnes en 1292, kaplaner från 1593; sock-nen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är af tegel, utan torn, gammal, ehuru troligen från flera olika tider. Under choret är en graf för slägten Bjelke till Salesta, af hvilken bland andra Kgl. rådet Nils Bjelke (död 1716) här är begrafven. — Af fornminnen nämnas runstenar i kyrkan, och vid flera gårdar och byar utefter Wendels-ån.

Gårdar: Altomta, s. o. nära Wendels-ån, 3 mantal rusthåll, har i sednare hälften af 1700-talet tillhört slägten Ekeberg, år 1849 Trafvenfeldt. — Tuna, s. vid samma å, ½ m. frälse, 1 skatte, med såg, nämnes 1316, har i nyare tider tillhört slägten Flemming, i de sednaste Annerstedt 1825, Winbom 1849. — Gropens qvarn; Järsta qvarn, s., äfven vid Wendels-ån. — Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono; kaplanen besitter ½ m. i Bräcksta, n.v. — Fasma, n.v., 4½ m. frälse, nämnes 1316, gjordes till herresäte af slägterna Oxenstjerna och Lewenhaupt, tillhörde 1825 Wrede, innehades 1849, jemte 8 m. inom socknen, 1⅛ i Wiksta, af Björkman, egare till Sätuna i Björklinge. — Salesta, ö. vid Fyris-ån, fordom äfven kalladt Salstaborg, är ett gammalt herresäte, der redan lagman Thorgny under hedniska tiden förmenas ha bott, sedermera under medeltiden tillhörigt slägterna Läma, Sparre, Oxenstjerna, genom utbyte mot Söder-Ljusterö, slutligen Bjelke, i följd af morgongåfva och arf, från slutet af 1400-talet till midten af 1700-talet, derpå gr. Erik Brahe genom köp, hvilkens slägt innehar det ännu. Godset är 3½ mantal frälse säteri, med 11 underliggande inom socknen. Gården har varit befästad, belägrades 1463 af K. Christian I, och angreps äfven af Erik XIV:s folk. År 1613 uppbygdes ett nytt stenhus, 1679 det nuvarande; det innehåller ett kapell från Kgl. rådet Nils Bjelkes tid, och samlingar af åtskilliga slag, hvaraf dock en del, såsom bibliotheket, är flyttadt till Sko. Här finnes ock park och trädgård.

62. ***Björklinge socken***, mellan Skuttunge i sydvest, Ehrentuna, Tensta och en del af Wiksta i öster, Wendel och nordvestra delen af Wiksta, samt den till länet hörande delen af Harbo, i norr, omfattar 0,937 qv.mil land, 0,064 vatten. Wisjö-ån utgår här från Welången, genom Wisjön, och vidare åt söder; Wilsåkers-ån bildar södra gränsen, och den af bådas förening bildade Björklinge-ån den sydvestra gränsen mot Skuttunge. Östligare går Långsjöns vatten till Wiksta. Vid dessa vattendrag är i socknens sydöstra del mestadels slättbygd, här och der sidländt, annars kullig; emellan dem båda går en sandås, hufvudsakligen i sydostlig rigtning. Vester ut mot Temnaren är mest lågländig skogs- och kärrmark å häradsallmänningen, med lutning både åt nämda sjö och åt öster. Vid Temnaren ligger den omtalade, i civilt afseende hit hörande delen af Harbo socken, äfven till stor del skogsmark. Rådande jordmån i östra bygden är lera, här och der sandblandad; jemte åkerbruket, såsom hufvudnäring, drifver orten något skogsbruk. Hemmantalet är $78\frac{1}{4}$ oförm., $72\frac{7}{24}$ förm., hvaraf $14\frac{3}{8}$ skatte, $4\frac{7}{24}$ krono, $53\frac{5}{8}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 1175 på 247 hushåll, år 1848: 1248. — Landsvägen från Upsala till Gefle går genom socknens östra del åt nordnordvest, från Ehrentuna till Wiksta, till stor del utefter sandåsen, förbi kyrkan, som ligger $1\frac{1}{8}$ mil från Upsala, och den $\frac{3}{8}$ mil nordligare belägna Läby gästgifvaregård; hvarifrån en väg utgår åt norr till Wendel; mindre vägar gå i södra trakten till Skuttunge och Tensta, en från kyrkan åt norr och vester omkring Långsjön till Wiksta. Vid Läby är häradets tingställe.

Birklinge förekommer 1314 såsom hörande till *Norundh*; af kyrkoherdar nämnes en från 1300-talet, kaplaner från 1633. Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är af okänd ålder, har ett grafchor, der åtskilliga egare af Sätuna säteri ligga begrafna, samt en graf tillhörig Närlinge säteri. Förstnämda gårds egare hafva gjort anspråk på patronats-rätt. — Ett S:t Botolphs gille förekommer 1489. Runstenar skola finnas vid kyrkan, och vid gårdar

inom de båda östliga vattendragens område; en grafhög vid Ramsjö, ej långt nordvest från kyrkan.

Gårdar: Sandbro, ö. nära Långsjöns södra ända, 3 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Oxehufvud, Ihre o. 1740, sednare Liljoncrantz 1825; år 1849 fru Claesson, med underlydande 6 m. rå och rör, 6 andra, samt Nyby qvarn och såg vid Björklinge-ån. — Sätuna, n. vid samma sjös norra ända, 4 m. frälse säteri, med Lund eller Lundbo i söder, 5 m. fr. sät., samt qvarn, såg, väderqvarn m. m. Sjelfva Sätuna har fordom varit kungsladugård, och kronan har här haft schäferi år 1613; o. 1640 tillhörde det slägten Oxenstjerna, sedermera Krus och Horn, derpå Lewenhaupt, Flemming o. 1740, Wrede, v. Willebrand, år 1825 och 1849 Björkman, som härunder år 1847 hade 12 m. i denna socken, 3¼ i Wiksta. Lund har haft samma egare från och med slägten Lewenhaupt. — Ramsjö, n. v. vid Björklinge-ån, 2 m. frälse säteri, egdes 1849 af Stråle; 2 m. voro bland de under Sandbro och Sätuna lydande, qvarn och såg under det sednare. — Närlinge, n. v., 4 m. frälse, har tillhört slägterna Lejonkrona, Trotzig o. 1740, i sednare tider v. Engeström, ännu 1849; 1 mantal hör under Sätuna. — Prestgården, vid kyrkan, 1⅜ m. krono; kaplanen besitter ⅜ m. i Lund. — Läby gästgifvaregård, n. 1 m. — Under gr. De Geers egendomar i de nordligaste tingslagen lyda här 2⅜ m. — Inom Harbo socken ligger: Nolmyra, 1 m. frälse säteri ladugård, tillhörig gr. De Geer. — Gråmurs jerngrufva har på 1700-talet varit begagnad, men omtalas redan 1822 såsom längesedan ödelagd.

63. ***Wiksta socken*** består af tvenne från hvarandra skiljda delar, i orten kallade Framsocknen och Heden, tillsammens 0,564 qv. mils. land; den förra kring Wendel-ån mellan Björklinge i vester, Tensta i söder och öster, Wendel i norr; den sednare längre i vester, mellan Björklinge och Harbo i sydvest inemot sjön Temnaren, Tierp i nordvest, Wendel i nordost. Framsocknen är omkring ån och dess östliga tillopp från Långsjön mestadels jemn och skoglös å lerjord, här och der sidländt, utefter norra gränsen något bergkullig. Heden upptages i öster af länets största sandås, som här går i nästan

sydostlig rigtning, för öfrigt mestadels af kärrig skogsmark. Ortens hufvudnäring är åkerbruk, bland binäringar är skogsbruk. Hemmantalet är 52¼ oförm., 39⅛ förm., hvaraf 23⅛ skatte, 5⅛ krono, 10 frälse. Folkmängden år 1840 var 865, på 165 hushåll, år 1848: 870, hvaraf ungefär en fjerdedel på Heden. Socknen har egen sparbank sedan några år. — Genom Framsocknen går en väg från Tensta till Wendel på åns vestra sida, förbi kyrkan, som ligger nära 3 mil från Upsala; derifrån utgår en annan väg till Björklinge. Genom Heden går landsvägen till Gefle utefter stora sandåsen.

Vixstadha förekommer 1314 såsom hörande till *Norundh*; af kyrkoherdar nämnes en från 1472, kaplaner från 1607. Socknen utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan, bygd af gråsten, är af okänd ålder, men reparerad 1842. Om fornåldrig kultur vittna grafhögar, bautastenar och runstenar, som förekomma flerstädes i Wendel-åns dalgång, ända upp emot Uflunge, hvilken gård enligt sägen skall ha varit bebodt af en konung Ulf; en bergkulle i närheten kallas Thorsberg.

Gårdar: Prestgården, vid kyrkan, 1½ mantal krono; Kaplansbol ½ m. i Wallby, ö. — Jällsta, ö., ½ m. frälse, 2 skatte, har tillhört slägterna Reuter, af Sillén 1825, Hägg 1849. — Ny-valla, ö., 1⅜ m. krono säteri, militieboställe. — Under Leufsta bruk lyda här 2⅜ m. frälse och 1⅝ skatte, under Österby 2⅛ m. skatte af åtskilligt slag; hvad som lyder under säterierna i Tensta och Björklinge, är förut nämdt. — Uflunge jerngrufva har tidtals varit bearbetad.

X. **Waxala Härad** är beläget öster och sydost om Fyris-åns nedra lopp, till Rasbo härad i nordost, Långhundra och Erlinghundra härader af Stockholms län i sydost; består nästan uteslutande af öppna skoglösa slätter, med spridda bergkullar eller skogsbackar; och omfattar tre socknar, alla hörande till Waxala prosteri, och till Bälinge, Waxala och Rasbo fögderi; samt dessutom en ringa del af den hufvudsakligen till Norunda härad hörande Ehrentuna socken.

64. ***Danmarke socken*** ligger mellan Fyris-ån, från Stora upp till Lilla Föret, i vester mot Bondkyrko socken, Waxala i nordvest, Funbo i nordost, samt Lagga, Knifsta och Alsike af Stockholms län i sydost och söder; den omfattar 0,40 qv. mil land. Funbo-ån utgör först sydostlig gräns, går derpå i hufvudsakligen vestlig rigtning genom landet, och utfaller i Lilla Föret. Såväl dess som Fyris-åns stränder äro sidländta, de yttre omgifningarne bestå af vidsträckta sädesslätter; längst i söder, och åt nordost, bortom ett tillflöde till Funbo-ån, är något bergländig utmark. Rådande jordmån är lera, åkerbruk hufvudnäringen. Hemmantalet är 90¼ oförm., 78⅜ förm., hvaraf 50⅜ skatte, 18⅛ krono, 9⅜ frälse. Folkmängden år 1840 var 1088 på 221 hushåll, år 1848: 968. — Två vägar från Upsala till Stockholms län gå härigenom åt öster och sydost, till Funbo och Lagga, den sednare nära Funbo-åns venstra, derpå dess högra strand. Mindre vägar mellan de båda större mötas vid kyrkan, ¾ mil från Upsala.

Danmarke eller *Datmarke* förekommer 1314 och 1316 såsom hörande till *provincia Vaxaldh* af *Tiundia* och erkestiftet, dock såsom prebende. Det synes likväl tidtals ha haft egna kyrkoherdar, men är från 1635 åter prebende, och räknas till 2:dra klassens pastorater. Kaplaner nämnas från 1593. Kyrkan, bygd enligt sägen af bytet ur ett fältslag mot Danskarne år 1161, är af tegel, och har till 1699 haft flera tornspetsar. — Forntida minnesmärken, särdeles högar och runstenar, förekomma vid kyrkan, vid »Fardabro» öfver Funbo-ån, och flerstädes på slättbygden.

Gårdar: Bergsbrunna, s. v. till höger om Funbo-ån, 4⅞ mantal ber. säteri, har tillhört slägten Langman på 1640-talet, Nordenhjelm på 1700-talet och ännu 1825, innehades 1849 af Kahlou och Pousette. — Hammarby, s. o. till venster om ån, 2¾ m. ber. säteri, egdes från 1758 jemte Säfja, tillsammans 10 m., af Carl v. Linné, hvilken här hade betydliga anläggningar och samlingar, under ferierna föreläste för lärjungar, och besöktes af resande, från hela Europa. Åtskilliga minnen från denna tid förvaras ännu. År 1849

innehades Hammarby, jemte $\frac{3}{8}$ m., af en Linnés anförvandt, Ridderbjelke. — Edeby, s. o., 2$\frac{3}{4}$ m. skatte, 1 frälse, tillhörde 1849, jemte 6 m., en annan Ridderbjelke och Fougbergs arfvingar. — Prestgården, ö., 1$\frac{1}{2}$ m. krono; kaplanen besitter $\frac{1}{4}$ m. i kyrkobyn. — Wedyxe, n. o., 1$\frac{1}{2}$ m. militieboställe. — En stor mängd gårdars namn förekomma i gamla handlingar.

65. ***Waxala socken***, mellan Danmark i sydost, Fyris-ån och Upsala stads egor i vester, Gamla Upsala och Ehrentuna i nordvest, Rasbo i nordost, Funbo i öster, upptager 0,484 qv. mil land; mestadels en skoglös slätt, något sidländt mot Fyris-ån, å Kungsängen, längst i öster något bergländig. Jordmånen är nästan öfverallt hård lera, åkerbruk snart sagdt enda näringen. Hemmantalet är 71$\frac{1}{16}$ oförm., 58$\frac{11}{16}$ förm., hvaraf 42$\frac{3}{16}$ skatte, 6$\frac{11}{16}$ krono, 10$\frac{1}{16}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 919, på 175 hushåll, år 1848: 944. — Landsvägarne från Upsala norr ut till Gefle och Dannemora, den nordostliga till Roslagen och den dubbla öst- och sydostliga utgå alla härigenom, till Gamla Upsala, Rasbo och Danmark. Vid den nordostliga till Roslagen ligger kyrkan, o. $\frac{1}{4}$ mil från staden.

Vaxaldh i prosteriet af samma namn förekommer 1314; tre år sednare räknas delar deraf till *Ræsbohundæri*. Af kyrkoherdar nämnes en från 1294; från 1621 är socknen ett prebende, och räknas till 2:dra klassens pastorater. Kaplanernes namn äro kända från 1634. Kyrkan är mycket gammal, af gråsten, med yngre tillbyggnader af tegel, och reparerad 1793—95. — Högar, äfvensom runstenar, omtalas såsom befintliga vid kyrkan, och vid flera gårdar åt olika håll. Ett berg invid kyrkan hette o. 1700 ännu Tingsberget.

Gårdar: Jälla, n. o., 1 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Lindsköld, Gyllenborg, Cederström o. 1740 och 1825, och innehades 1849, jemte 7$\frac{1}{8}$ m. i denna socken, 1$\frac{1}{2}$ i Gamla Upsala, af Reutersköld, egare till Gimo bruk. — Torckarby, 3 m. frälse, till en del (Eke 1$\frac{1}{2}$ m.) grundadt af slägten Transche v. Roseneck o. 1670, till en del af Gyllenborg, har åtminstone från 1740 haft samma egare som Jälla. — Vitulsberg eller Vitulsäng, n., 1$\frac{1}{2}$ m. frälse säteri,

½ frälse, 1½ skatte, har tillhört slägten De Geer, derpå v. Asp 1772, men o. 1825 och 1849 åter frih. De Geer (till Frötuna i Rasbo). — Gnesta, s., 3½ m. rusthåll. — Prestgården, 1½ m.; Kaplansbol ½ m. i Brillinge, v. — *Thorkarlaby* och många andra gårdsnamn förekomma 1316, och tidigare.

66. ***Gamla Upsala socken*** ligger mellan Waxala i sydost, Fyris-ån i sydvest mot Bondkyrko socken, och i nordvest mot Bälinge och Ehrentuna, utom der sistnämda socken skjuter in i häradet i nordost. Den omfattar 0,307 qv.mil land; mestadels en skoglös slätt, utefter ån dels sidländt, dels sandig i rigtning från norr till söder, blott åt nordost något bergkullig. Rådande jordmån är stark lera, vester ut sandblandad; åkerbruk är nästan uteslutande näring. Hemmantalet är 69¾ oförm., 52¼ förm., hvaraf 35¼ skatte, 10½ krono, 6¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 884, på 168 hushåll, år 1848: 944. — Landsvägarne från Upsala till Gefle och Dannemora gå härigenom, den förra i rät linea åt nordnordvest till Bälinge, den sednare åt norr till Ehrentuna, nära förbi kyrkan, som ligger ½ mil från Upsala; en mindre väg går åt nordvest till Bälinge.

Antiqua Upsalia nämnes 1314 såsom hörande till *prov. Vaxaldh.* Kyrkoherdar förekomma på 1300-talet, från 1646 är socknen ett prebende; det räknas till 2:dra klassens pastorater; kaplaner nämnas från 1642. Kyrkan är af gråsten med stympadt torn; den är bygd sannolikt på det fordna hedniska templets plats, kanske till en del af dess lemningar, mellan åren 1138 och 1150, afbrann 1250, 1252 och 1696, från hvilket sistnämda år den har sitt närvarande utseende. Den var domkyrka tilldess erkebiskopsstolen flyttades till Nya Upsala, och har fordom inneslutit både S:t Eriks och många prelaters ben, tills äfven dessa fördes till samma ställe; en särskildt sten i choret utvisar S:t Eriks fordna grafställe. Från sednare tider hvila här prof. L. Fornelius, Magnus och Anders Celsius och Magnus von Celse, Joh. Floderus m. fl., och på kyrkogården Sam. Ödmann. Invid kyrkan äro Sveriges rykt-

baraste grafhögar, och tingshögen, der fordom allshärjartingen höllos, samt i nejden en stor mängd mindre högar; vidare den fordna kungsgården, nu en by; fordna rännarebanan, som ännu i Wasaättens tid skall ha varit begagnad m. m. Runstenar finnas ock vid kyrkan, och vid åtskilliga gårdar åt flera håll. Vid Hembringe låter sägnen Viger Spa hafva hållit ting. Många gårdsnamn förekomma i handlingar från 1316.

Byar och gårdar: **Gamla Upsala kyrkoby**, ö., 8 mantal, med åtskilliga boställen, hvaribland Kaplansbol $\frac{3}{4}$ m.; 1 m. skatte utgör **Tunalund**, hvaraf hälften år 1849 innehades af Ridderbjelke. — **Kungsgårdsbyn**, 2 m. — **Prestgården**, $1\frac{3}{4}$ m. — **Bärby**, 2 m. frälse, tillhörde 1825 Bennet, 1849 frih. Oxenstjerna. — Ekeby qvarn, n., tillhör Upsala akademi. — Under Leufsta bruk lyda här $\frac{5}{8}$ m. frälse.

XI. **Rasbo Härad**, kring Funbo-åns mellersta lopp och dess nordliga tillflöden, mellan Waxala och Norunda härader i vester, Olands i ostnordost, till Stockholms läns gräns i sydost; är hufvudsakligen en kullig, af flera dalgångar sönderdelad, stenbunden slätt, mest kuperad i söder, skogig i norr; och omfattar tre socknar, hörande till Waxala prosteri, och till Bälinge, Waxala och Rasbo fögderi; utom mindre delar af de hufvudsakligen till Norunda härad hörande Ehrentuna och Lena socknar.

67. ***Funbo socken***, kring Funbosjöns södra del och åns utlopp derur, mellan Danmark och Waxala i vester, Rasbo i norr, Almunge och Lagga af Stockholms län i öster och söder, upptager 0,477 qv. mil land, 0,024 vatten. Funbo-ån har här dels sydlig rigtning, dels sydvestlig vid gränsen mot Lagga; den mottar på högra sidan ett nordvestligt tillopp från Waxala, dernäst på den venstra ett från sjöarne Ramsen, Trehörningen och Gorren, slutligen åter på högra sidan ett från Danmark. Dalgångarne äro här temligen smala, åsträndern något sidländta, det öfriga landet kuperadt, särdeles i öster. Rådande jordmån är lera, åkerbruk hufvudnäringen. Hemmantalet är $60\frac{1}{8}$ oförm., $54\frac{1}{4}$ förm., hvaraf 38 skatte, $2\frac{1}{2}$ krono,

13¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 1167, på 247 hushåll, år 1848: 1200. — Östra Roslagsvägen från Upsala går härigenom från Danmark till Almunge, tvärtöfver vattendragen, förbi Böksta gästgifvaregård, belägen 1½ mil från Upsala, och kyrkan nära derintill vid ån.

Fundbohæredh nämnes 1314 såsom hörande till *provinsia Resbohundæri* af *Tiundia* och erkestiftet. Några kyrkoherdars namn förekomma från samma sekel, kaplanernes från 1586. Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är af gråsten, gammal, tillbygd 1443, reparerad flera gånger, särdeles 1823, och har tvenne grafchor, för slägterna Didron och Tärnström; ett tredje, för grefliga slägten Posse, finnes på kyrkogården. — Af fornminnen omtalas runstenar, i och vid kyrkan, och flerstädes i socknens vestra del.

Gårdar: Löfsta, s.s.v, 6 mantal skatte, har tillhört grefl. slägten Posse, från 1825 amiralen gr. Rud. Cederström, som dog här 1833, och hvars slägt innehade godset år 1849, jemte 3½ m. underlydande. — Bodarne, 1 m. skatte, tillhörde 1849 Tärnström. — Åby, v., 1 m. skatte med Laggafjärden, innehades 1849 af Sundin. — Broby, v., 2⅜ m. skatte, med ⅜ underlydande, tillhörde 1825 Ankarkrona, 1849 Hellman. — Sundby, v., 2 m. frälse säteri, har i sextonde och sjuttonde seklerna hört under Hallqved, men synes på 1700-talet ha varit skiljdt derifrån, då slägterna Edenberg och Nisbeth nämnas såsom egare; lyder nu åter under Hallqved. — Prestgården, n., 1⅜ m.; Kaplansbol ⅜ m. i Åkerby, v. — Böksta gästgifvaregård, 1 m. — Hallqved, ö., vid Funbosjöns östra sida, 3⅜ m. ber. säteri, med Karberga 1 m. fr., Bred ¼, Götarne ½, Hällby ¼, Nyby ¼ m. frälse säteri, hvartill komma Sundby och ännu 1 m. samt Bro qvarn; schäferi m. m. Hallqved förekommer 1288 under namnet *Halqui*, har varit kungsgård, kom under K. Johan III:s tid till en Seminski, 1596 till hertig Gustaf af Saxen, 1629 från dennes naturliga son Ruthencrantz till slägten Duwall, som innehade det vid reduktionstiden, då kronan tillerkändes lösningsrätt till godset; det förekommer derpå såsom berustadt, åter tillhörande enskildta egare, hvaribland år 1825 Didron;

Dödron; egdes 1849 af Björkenstam. Bred, Götarne, Hällby och Nyby innehades o. 1740 af Edenbergs enka. — Lund eller Marielund, s. o., 1 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Forbus, Silfverstedt o. 1740, sednare v. Düben 1825 och 1849, jemte 3⅛ m., utom — Söderby, s. o., 1½ m. frälse, 2 skatte, som tillhört slägten Gyllenborg, derpå Silfverstedt o. 1740, o. s. v.; samt Söderby och Skällerö qvarnar. — *Bykysta* och andra gårdsnamn förekomma 1316.

68. ***Rasbo socken***, kring Funbo-ån och dess nordliga tillopp, mellan Funbo i söder, Waxala i sydvest, Ehrentuna och Lena i nordvest, Rasbo Kil i norr, Stafby i nordost, Almunge i sydost, upptager 1,055 qv. mil land, 0,028 vatten. Nämda å går här från Långsjön åt sydvest till Funbosjöns norra vik; i Långsjöns norra ända tillstöter den gren, som kommer från Kil genom Själ- och Elfgärds-sjöarne, och nordligare mottager ett östligt tillflöde från Bokaren; i Funbosjöns nordvestra vik utfaller Tomtasjöns vatten; en ringa del af socknen, längst i öster, omkring Ofvansjön, sluttar norr ut till Stafby. Hela landet omvexlar med breda dalgångar och slätter, bergkullar, och skogsmark vid gränserna. Rådande jordmån är lera och svartmylla, dock något stenbundna, här och der stenig mojord; åkerbruk är hufvudnäringen. Ett kalkbrott finnes vid Yrsta i vester; tvenne af allmogen besökta hälsokällor vid Gåfvelsta och Jutbolstorp. Hemmantalet är betydligt, 113 oförm., 93⅛ förm., hvaraf 25$\frac{11}{16}$ skatte, 15⅛ krono, 51$\frac{1}{16}$ frälse. Folkmängden år 1840 var 1936, på 359 hushåll, år 1848: 1903. — Nordostliga Roslagsvägen från Upsala går härigenom, mellan Waxala och Stafby, förbi kyrkan, som ligger o. 1¾ mil från staden, och den ¼ mil längre bort belägna Håfs gästgifvaregård och tingställe. Mindre vägar gå till Funbo, Lena, Kil och Almunge.

Resbo nämnes 1291, och 1317 såsom hörande till *Ræsbohundæri, prebenda Resbohundæri* 1314. Kyrkoherdar, tillika kaniker, förekomma från slutet af 1200-talet; från reformationstiden utgör socknen tillika med Kil ett konsistorielt pastorat, och räknas till 1:sta klassen. Kyrkan är gammal, af

gråsten, med sednare tillbygdt högchor, och ännu sednare tillkomna grafchor, som med den öfriga kyrkan blifvit förenade, så att det hela bildar ett korss. En stor mängd fornlemningar finnas i socknen, såsom grafhögar, stensättningar, runstenar m. m., vid och kring kyrkan, i hela mellersta slättbygden, och äfven söder ut till Grän och Elfgärde, m. m.

Gårdar: Frötuna, s., nära Funbosjöns nordvestra hörn, 2 mantal frälse säteri, med 1¼ m. rå och rör; gammalt herregods, enligt äldre fornforskares mening äfven konungasäte, tillhörde under sednare delen af medeltiden Slawacke-ätten, lades af Sten Sture under kronan för upprors skull; har i nyare tider tillhört slägten Gyllenkrok o. 1740 och 1766, sednast frih. De Geer, i hvilken slägt det är fideikommiss från 1779. Här finnes schäferi. Underliggande hemman voro 1847 i denna socken 13⅜, jemte en qvarn i Westerby, qvarn och såg i Lambro; vidare i Funbo socken 2¼ m., i Gamla Upsala 2½, i Kil ¼ o. s. v. — Grän, s. v., 2 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Palmkrona, Schylberg o. 1740 m. fl., Cederström o. 1820, Lundæus 1849. — Sämsta, s. v., 1 m. frälse säteri, har tillhört slägten Liljemark o. 1740, egdes 1849 af en bonde. — Tomta, v. vid Tomtasjön, 1 m. frälse, tillhörde o. 1740 Cederström, är från 1782 bland de under Frötuna fideikommiss lydande. — Westerberga, v., 1½ m. frälse, 1⅝ skatte, ¼ krono, har i sednaste tider, 1825 och 1849, tillhört slägten Silfverstedt. — Prestgården vid kyrkan, 1¾ m. krono. — Öster Wallby, ö., 1 m. frälse säteri, 1 frälse, 1½ skatte, 1½ krono säteri, har på 1700-talet tillhört slägten Lejonmark, i sednaste tider, o. 1825 och 1849, Schenström, som dertill eger ¼ m. — Österberga, ö., 2 m. frälse säteri, ¼ skatte, hörde till slägten Örnflycht o. 1740, men lydde 1825 och 1849, likasom 2¼ m. frälse inom socknen, under Lydinge i Stafby. — Lysta qvarn. — Håfs gästgifvaregård, n. o., 1½ m. — Elfgärde eller Memminge, s. o. nära Långsjön, 4 m. frälse, har tillhört slägterna Ulfsparre, Douglas 1686 och 1741, frih. v. Düben 1820 och 1849, jemte ½ m., och en qvarn i Westerby. — Under Länna i Almunge lyda här 5¼ m., under Upsala akademi 9⅞, allt efter 1847 års taxeringslängd. — *Greni, Valby, Huwi* och en mängd andra gårdar nämnas dels 1291, dels 1316.

69. ***Rasbo Kils socken*** gränsar till Rasbo i söder, Lena och Tensta i vester, Morkarla i nordost, Alunda och Stafby i öster, mellan hvilka alla den verkligen bildar en kil, småningom afsmalnande åt norr. Arealen är 0,636 qv.mil land; större delen sluttar åt söder, kring Funbo-åns norra hufvudgren, och består af en någorlunda god bygd vid detta vatten, med stenbunden lerjord, men bergländig skogsmark å ömse sidor; norra delen är låg och träskig skogsmark kring ett tillflöde till Dannemora-vattnen norr ut, och innehåller dels häradets, dels Dannemora grufvors södra allmänning. Jemte åkerbruket intages här något rum af skogsbruk och körslor för Österby bruk i Films socken, och Wattholma i Lena. Hemmantalet är 40⅛ oförm., 34½ förm., hvaraf 11⅝ äro skatte, 11⅛ krono, 11¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 604, på 110 hushåll, år 1848: 590. — Socknens förnämsta väg kommer från Rasbo, och går norr ut förbi kyrkan, som ligger 2⅛ mil nordost från Upsala.

Resbo kil nämnes 1314, såsom hörande till *Resbohundæri*, kallas ock *Killungasoken* 1316, kanske efter gården *Kylinge;* socknen är nu annex till Rasbo; af kaplaner förekommer en från 1502. Kyrkan är gammal, af gråsten; i kyrkomuren finnes en runsten.

Gårdar: Edby, s., nära kyrkan, 1 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Skytte, Planting o. 1740, sednare Tigerhjelm o. 1825, v. Küsel, Nordenstolpe 1849, som dertill eger 1 m. — Årby, v. åfven nära kyrkan, 3 m. frälse säteri, har tillhört slägterna Schildt, v. Post o. 1740, hörde 1849, jemte 6½ m., under Wattholma bruk. — Kaplanen besitter ½ m. i Tibble, ö. nära kyrkan. — Under Österby bruk lyda 8 11/20 m. af åtskilligt slag, och ränta af 7/20. — Skallby jerngrufva i norr har åtminstone i slutet af 1600-talet varit bearbetad.

XII. **Olands Härad** och dermed sammanhängande särskildta tingslager, Film och Dannemora, samt Löfsta, utgöra tillsammans ett fögderi, omfattande nära en fjerdedel af länets hela vidd, och beläget mellan Rasbo, Norunda och Örbyhus härader i vester, Bottniska hafvet i norr, och Stockholms

län i öster. Hit höra elfva socknar, hvaraf de sex sydligaste, som utgöra det egentliga Olands härad, och räknas till Olands och Frösåkers prosteri, ligga hufvudsakligen kring Olands-ån och flera dess tillflöden, således på den stora landtryggens östra sluttning, och bestå af omvexlande slättbygder, och mera eller mindre bergländig och kärrig skogsmark. De fem nordliga socknarne, som höra till Örbyhus prosteri, ligga dels på landthöjdens, här i mineraliskt hänseende rika, rygg eller dess sydliga sluttning utmed Fyris-ån, dels och mest på den norra sluttningen till Bottniska hafvet. De innehålla, utom länets egentliga bergslag å kärrländig skogsmark, andra vidsträcktare skogiga och sidländta trakter, omvexlande med oftast inskränkta slättbygder.

70. *Stafby socken*, kring Olands-åns källor, mellan Rasbo i sydvest, Kil i vester, Alunda i nordost, Tuna i öster, upptager 0,54 qv.mil land, 0,005 vatten. Nämda å bildas nemligen här af tvenne grenar, en sydlig från Ofvansjön i Rasbo, och Lydingesjön, samt en nordlig från Alunda; efter bådas förening är vattendragets rigtning nordostlig till södra delen af sist anförda socken. Kring vattnen, särdeles de södra, är något sidländt bygd, derutomkring en kullig slätt, ytterst åt gränserna mera bergländig skogsmark, såsom åt nordvest, der kronoparken Ramhultet ligger. Jordmånen är omvexlande lera, svartmylla och mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas något skogsbruk för Wattholma och Österby jernverk. Hemmantalet är 44½ oförm., 39¾ förm., hvaraf 3¼ skatte, 8¾ krono, 27¼ frälse. Folkmängden år 1840 var 842, på 164 hushåll, år 1848: 874. — Nordöstra Roslagsvägen från Upsala går härigenom, mellan Rasbo och Alunda, förbi kyrkan, som ligger o. 3 mil från nämda stad. En annan väg utgår från denna, åt öster till Tuna.

Stabby förekommer 1314 såsom hörande till *provincia Oland* af *Tiundia*. Socknen är nu annex till Tuna. Kyrkan är af gråsten, gammal, men från olika tider. En runsten skall finnas i kyrkomuren.

Gårdar: Husby, ö. nära kyrkan, 2 mantal frälse säteri, har tillhört slägterna Tott, Gyllenklou o. 1740, Durietz 1772, frih. Rudbeck 1829 och 1849, då dertill hörde 5 m. — Grenome, s., 3 m. frälse, har tillhört slägterna Gyllenklou 1655, Silfverstedt, Lagerkrona o. 1740, Brauner 1772, Silfverstolpe 1825 och 1849, jemte underlydande 4¾ m. — Lydinge, s., 2 m. frälse säteri, med Ormeryd, skall vara gammalt Flemminge-gods, innehades 1741 af frih. Stromberg, genom gifte med en Flemming, kom på 1750-talet åter till denna slägt, beboddes nyligen af framl. exc. gr. Claes Flemming, eges från 1831 af frih. Tamm till Österby, och bebos af en dess son. Underlydande äro inom socknen ½ m. frälse, ½ skatte, i kringliggande orter 10½ m. af åtskilligt slag, utom frälseräntor af tillsammans 3½ mantal. — Jönninge, n. o., 1 m. krono, kaptensboställe. — Under Österby bruk lyda ¾ m. skatte, 1 m. rusthåll Åby, med qvarn och såg. — *Grenhem*, *Younge* och många andra gårdar nämnas 1316; äfven *Lødunge*, men såsom hörande till Tuna socken.

71. ***Tuna socken***, söder ut från Olands-åns högra strand, mellan Stafby i vester, Alunda i norr, Faringe och Almunge af Stockholms län i öster och söder, omfattar 0,483 qv. mil land, 0,010 vatten. Ån går här i en båge kring norra gränsen, genom Tåsjön till Stamsjön; den förra upptar från söder Mysingesjöns vatten, den sednare Wikens eller Rycklinge-sjöns vid östra gränsen. Vid alla dessa vattendrag finnes mera eller mindre vidsträckt slättbygd, med kullar, här och der sidländt; det inre landet är mera bergländig och kärrig skogsmark, tills söder ut åter en bättre bebygd trakt förekommer. Jordmånen är omvexlande lera, svartmylla och mojord, näringarne desamma som i Stafby. Hemmantalet är 60¼ oförm., 53¼ förm., hvaraf 23¼ skatte, 6 krono, 24¾ frälse. Folkmängden år 1840 var 1054, på 211 hushåll, år 1848: 1068. — En väg från Stafby öster ut går förbi Edinge gästgifvaregård i södra bygden, 3¼ mil från Upsala; en annan från Alunda går genom norra trakten, äfven öster ut, men med en böjning åt söder, förbi kyrkan, som ligger 3¼ mil från nämda stad, och till herrgårdarne vid de östra sjöarne.

Tuna nämnes 1291, och 1314 såsom hörande till Oland; det utgör nu med Stafby ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Några kyrkoherdar förekomma från 1300-talet, kaplaner från 1580. Kyrkan, bygd af gråsten, räknas att vara en bland de äldsta i stiftet, har en grafsten med det visserligen osäkra årtalet 1128, och förvarar flera dyrbarheter från medeltiden. Socknens skola är grundad 1752 af frälsefogden Hylting på Lydinge. — Runstenar skola förekomma vid kyrkan, och vid Krogsta i norr.

Gårdar: Prestgården, vid kyrkan, 2 mantal krono; kaplanen besitter ½ m. i Bårsta, n. — Hesselby, ö. vid Stamsjön, 2½ m., har tillhört slägten Flemming, frih. Stromberg 1741, gr. Taube 1825 och 1849, med tillydande inom socknen 13½ m. samt Ösby qvarn. — Borrlöfsta (eller Brolöfsta, Borlesta, Bålsta), ö. vid Wiksjön, 1½ m. frälse säteri, förekommer 1592 såsom adligt gods, har tillhört slägten Flemming, prof. O. Rudbeck d. y. († 1740) och hans arfvingar, frih. Raab 1825 och 1849. — Edinge, s., betydlig by, hvarifrån den för styrelsen misshaglige bondetalemannen vid 1660 års riksdag, Per Erikson, var; kanske densamme, som följande åren mycket öfverklagades af den ock på sin tid ryktbare prosten Sparrman. Tre mantal frälse af Edinge lyda nu under Lydinge i Stafby. — *Heesliby, Børlasta, Edungi* o. a. namn förekomma 1316 och tidigare.

72. ***Alunda socken***, vid Olands-åns venstra strand, mellan Stafby, Tuna och Faringe i söder, Ekeby och Skefthammar i öster och nordost, Morkarla i nordvest, Rasbo Kil i vester, upptager 1,115 qv. mil land, 0,012 vatten. Olands-ån bildar här, under fortsatt östligt lopp, genom Tå- och Stamsjöarne samt Ginningens norra hörn, mestadels sydlig gräns, slutligen östlig, tills den går norr ut till Ekeby socken; mellan de två förstnämda sjöarne mottager den ett flergrenigt nordligt tillopp från Morkarla. Längst i nordost stöter Mörtsjön härintill, med utlopp till Ekeby. Kring dessa vattendrag, och vid hela gränsen mot Ekeby, är en vidlyftig och temligen tätt bebodd slättbygd, dock med vidsträckta kullar, och här och der sidländt. I norr vidtager en mera bergländig eller kärrig

skogsmark, äfvensom längst i vester, å häradsallmänningen, hvarifrån en af Olands-åns käll-armar går ned till Stafby. Rådande jordmån är dels sandblandad lera, dels mojord; jemte åkerbruk såsom hufvudnäring, idkas skogsbruk och körslor för jernbruken i de nordligare socknarne, samt bergsbruk, dock inskränkt till grufrörelse af föga betydenhet. Hemmantalet är ansenligt, 148½ oförm., 144½ förm., hvaraf 51¼ skatte, 32¼ krono, 60¼ frälse, allt fördeladt på 4 åttingar, Löddby, Löfsta, Lång och Garbo. Det mesta utgöres af byar, eller af smärre hemman, och blott få större gårdar finnas här. Enligt 1847 års taxeringslängd disponeras 14½ mantal af Upsala akademi; 17⅛ mantal frälse, 1 skatte, jemte räntor af 21⅛, lyda under Österby bruk. Folkmängden år 1840 var 2613, fördelade på 480 hushåll, år 1848: 2544. — Nordöstra landsvägen till Roslagen går härigenom, från Stafby till Skefthammar, förbi kyrkan, som ligger 3¼ mil från Upsala, och Haberga gästgifvaregård, ¼ mil nordligare. Vid kyrkan utgår en väg till Morkarla, och från denna långt i norr en annan öster ut till landsvägen; flera mindre vägar gå till Tuna, Ekeby o. s. v. Vid Haberga är häradets tingställe.

Adhelunda nämnes 1291, och 1314 såsom hörande till Oland, och tillika såsom prebende till domkapitlet, hvarvid det synes hafva förblifvit hela medeltiden igenom; för öfrigt förekommer en kyrkoherdes namn redan 1264. Från reformationen utgör socknen, tillika med Morkarla, ett eget pastorat, och räknas nu till de regala af 1:sta klassen; från 1788 har det varit ett personelt prebende för professorer i Upsala, först E. M. Fant, derpå J. Svanberg. Komministrar nämnas från 1593. Kyrkan är till en del mycket gammal, men ombygd under åren 1780—87, och uppkallad efter prins Gustaf Adolf; den är temligen stor, och försedd med högt torn; flera dyrbarheter från äldre sekler förvaras här, äfvensom runstenar finnas vid kyrkan, några äfven i nejden.

Gårdar m. m.: **Prestgården**, vid kyrkan, 2½ mantal krono; kaplanen besitter ½ m. i Malma, n. — **Kydingeholm**, s. o. vid

Stamsjön, 2½ m. frälse säteri, har tillhört slägterna Wernstedt och Sack på 1600-talet *), sednare en Rotenburg († 1697), prof. O. Rudbeck d. y.; o. 1820 slägten Ulfsparre; 1847, jemte tillydande 4 m., Åkersten. — Haberga gästgifvaregård, n. o., 1¼ m. — Lunda qvarn, n., lyder under Österby. — Hammarins eller Helsinge gruffält, n., har tidtals varit bearbetadt, och är det nu för Kilaforss jernverk i Gefleborgs län. — *Kingi, Hadabergha* och en stor mängd andra gårdsnamn förekomma 1312 och 1316.

73. ***Morkarla socken***, mellan Alunda i sydost, Rasbo Kil i sydvest, Tensta och Dannemora i vester, Film i nordvest, Walö af Stockholms län och Skefthammar i nordost, omfattar 0,719 qv. mil land, 0,026 vatten. Den är en af dem som ligga på sjelfva ryggen af landthöjden, och utan att just hafva någon betydlig höjd öfver hafvet, gifva upphof åt vatten, som gå ut åt olika håll; den utgöres ock mestadels af kärrig, här och der bergländig skogsmark. Bästa bygden är kring det vattendrag, som går söder ut till Alunda, och vidare till Olands-ån; i nordlig rigtning går en af Fyris-åns grenar, från Rasbo Kil, genom Rasten och Slagsmyran, skogssjöar i vester å Dannemora grufvas södra allmänning; nordligast ligger Österby Stordamm med Lillsjön och andra sjöar och kärr; östligast slutligen går ett litet vattendrag till Gimo i Skefthammar. Rådande jordmån är mojord, här och der sandblandad lera. Näringar äro desamma som i Alunda, men skogsbruket, med dertill hörande binäringar, intager här större utrymme, åkerbruket deremot mindre. Hemmantalet är 26 oförm., 25 förm., hvaraf 2⅜ skatte, 3 krono, 19⅝ frälse, allt i byalag, eller smärre gårdar; under Österby lyda nära 14 mantal frälse, en såg, och räntor af öfver 5 m. Folkmängden år 1840 var 932, på 179 hushåll, år 1848: 961. — En väg från Alunda till Film går åt nordvest, förbi Söderby gästgifvaregård, 5 mil från Upsala; något vester ut derifrån ligger kyrkan.

---

*) En här vistande Johan v. Sacken blef år 1676 dömd till döden för blasphemie.

Olandamoro förekommer 1314 såsom hörande till Oland. Nu är det annex till Alunda. Kyrkan är gammal, af gråsten, till en del af stora block, men åtskilliga gånger reparerad, ej minst på bekostnad af Österby bruks egare. — Runstenar förekomma vid Norrby i norr. Många gårdar nämnas år 1312.

Stenringsgrufvan bearbetas för jernmalm sedan några år; äfvensom Transätra eller Ramhällsgrufvan, för Österby bruks enskildta räkning.

74. ***Ekeby socken***, längst i öster af länet, vid och omkring Olands-ån, mellan Alunda i vester, Skefthammar i nordvest, Hökhufvud, Harg och Bladåker, alla tre af Stockholms län, i norr, öster och söder; upptager 0,6 qv. mil land, 0,044 vatten. Nämda å går här från sjön Gianingen först vid södra gränsen öster ut, derpå åt norr, utefter den vestra, och slutligen midt igenom socknen, samt mottager sist Mörtsjöns vatten från vester. Hvad som ligger på åns venstra strand, är mestadels kullig slättbygd, blott åt norr något mera bergländig och kärrig; högra stranden är ock, närmast ån, jemn, här och der sidländt, men längre bort vidtager bergländig skogsmark. Östligast hör hit den norra hälften af sjön Wellen. Hela trakten öster om ån kallas Ekeby åtting, och har inpå 1700-talet hört till Stockholms län. — Ortens rådande jordmån är dels lera, dels svartmylla, dels mojord. Af näringar är åkerbruk den förnämsta, men derjemte idkas skogsbruk, mest för Gimo jernverk i Skefthammar. Hemmantalet är 52 oförm., 49¾ förm., hvaraf 31 skatte, 3¼ krono, 15¼ frälse; inemot 8 lydde 1847 under Gimo. Folkmängden år 1840 var 977, på 193 hushåll, år 1848: 1116. — Två vägar från Alunda komma hit in; den ena går åt nordost och norr till Skefthammar, den andra sydligare går blott öfver ån, och möter en väg, som följer dess högra strand mellan Bladåker och Hökhufvud. Kyrkan ligger på vestra stranden, nära den först omtalade vägen, 4¼ mil från Upsala.

Ekiby förekommer 1314 såsom hörande till *Oland;* det utgör nu, med Bladåker utom länet, ett konsistoriell pastorat,

af 3:dje klassen. En kyrkoherde nämnes 1304; kaplaner från 1593. Kyrkan är gammal, af gråsten, reparerad 1840. En mängd gårdar nämnas år 1312.

Gårdar: Prestgården, vid kyrkan, 1 mantal krono; Kaplansbol ½ m. i Rista. — Tånga, vid högra stranden, nästan midt emot kyrkan, 1 m. frälse säteri ladugård, har med flera andra hemman varit bland de gods, som skiftades mellan slägterna Roos och Sture på 1500-talet, har sedermera tillhört slägten Bjelke, lyder sedan 1733 under Gimo. — Charlottendal, n. vid samma strand, bebygd lägenhet under Gimo.

75. ***Skefthammars socken***, på Olands-åns venstra strand, mellan Ekeby i sydost, Alunda i sydvest, Morkarla i vester och nordvest, Hökhufvud i norr och öster, upptager 0,34 qv. mil land, 0,015 vatten. Ån har äfven här nordligt lopp, och mottager från vester ett vattendrag, som från olika håll samlas till Gimo bruksdamm. Ådalen är jemn, här och der sidländt, det öfriga mestadels bergkullig skogsmark. Rådande jordmån är dels svag lera, dels mojord; näringar äro åkerbruk, bergs- och skogsbruk. Hemmantalet är 26½ oförm., 25 förm., hvaraf 3⅜ skatte, 3⅜ krono, 18¼ frälse; dertill kommer Gimo bruk, hvarunder 18 af mantalen hörde år 1847. Folkmängden år 1840 var 588, på 114 hushåll, år 1848: 658; år 1847 räknades 297 vid Gimo. — Den nordöstra Roslagsvägen går igenom socknen, från Alunda till Hökhufvud, förbi kyrkan, som ligger 5 mil från Upsala, och nära det något nordligare bruket. Från kyrkan utgår en väg åt öster öfver ån, sydligare kommer en från Ekeby; vid kyrkobyn är en bytesplats för skärgårds- och landtmannavaror, af hvilka de förra hitkomma på båtar uppför ån.

Skæpthamar förekommer 1298, och 1314 såsom hörande till *Oland;* nu är det annex till Hökhufvuds socken utom länet. Kyrkan är gammal, af gråsten, reparerad 1841. — En runsten finnes på Gimo bruks egor.

Gård: Gimo, n. vid Gimodamms utlopp, 2 mantal frälse säteri, 3 m. rå och rör, utom 13 andra underlydande i denna socken, 28⅞ i

Hökbufvud, jemte frälseräntor af 15⅛, m. m.; masugn, för malm från Dannemora; stångjernsbruk med 2 härdar, 375 SkU privilegieradt, men oinskränkt rekognitionssmide, och 1500 SkU medeltillverkning, af eget tackjern, samt med utskeppning på Stockholm, öfver egen lastplats Husbacka i Börstils socken af Stockholms län; vidare qvarn m. m.; är ett af länets största gods. Bruket anlades 1615 af Hans Iwarson för kronans räkning, köptes 1643 af L. de Geer, tillhörde hans slägt till sednare hälften af 1700-talet, o. 1770 Lefebure, sednast och ännu 1849 slägten Reuterskröld. Här finnes åbyggnad af sten, trädgård o. s. v. Verkets och gårdens taxeringsvärde år 1847 var 279,589 R:dr.

76. ***Dannemora socken***, kring en del af Fyris-åns öfra lopp, mellan Morkarla i sydost, Tensta i söder, Wendel i vester, Tegelsmora i nordvest, Film i nordost, omfattar 0,523 qv. mil land, 0,051 vatten. Af nämda vattendrag höra hit södra delen af Dannemora Grufsjö, och större delen af Dannemorasjön, båda med rigtning åt sydsydvest, samt åtskilliga tillflöden till den sednare, det största från Harviksdammen i öster. Mellersta bygden vester om sjöarne är den jemnaste och bästa, något sidländt vid vattnen; gränstrakterna åt vester, norr och öster äro mestadels bergländig eller kärrig skogsmark. Vid Grufsjöns östra sida, på gränsen till Film, i en låg bergås, är det ryktbara grufältet, som ger orten sin förnämsta näringskälla. För öfrigt idkas, i sammanhang med grufrörelsen, dels skogsbruk, dels åkerbruk, å svag sandblandad lerjord, svartmylla och mojord. Hemmantalet är 27¾ oförm., 26⅜ förm., hvaraf 8¼ skatte, 3⅜ krono, 14¼ frälse; 3 mantal lyda under gr. De Geers egendomar, 7¼ jemte Harviks qvarn och frälseräntor af 5 m. under Österby, 1⅛ m. under grufbolaget. Folkmängden är 1840 var 1057, på 204 hushåll, år 1848: 1046. — Landsvägen från Upsala går på Dannemorasjöns östra sida åt norr, förbi Andersby gästgifvaregård, 3¾ mil från Upsala, och vänder sig slutligen åt nordost till Film; en gren går dels till grufvorna, belägna 4¼ mil från nämda stad, dels mellan sjöarne åt vester, derpå åt söder till kyrkan, som ligger vid

Dannemorasjöns vestra strand, 4½ mil från Upsala, slutligen åt vester till Wendel.

Danamoru nämnes 1314 såsom hörande till *prov. Norundh* af *Tiundia;* det utgör nu för sig ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Af kyrkoherdar förekommer en från 1400-talet. Kyrkan är gammal, af gråsten, med måladt hvalf.

Gårdar och verk: Dannemora gruffält, n. o., till stor del inom Film, kan räknas för det förnämsta jernmalmsfält i Sverige, men torde knappt vara bland de äldsta; de säkra underrättelserna derom gå blott tillbaka till 1400-talet, då ett silfverberg i Film nämnes, hvaraf erkebiskop Jakob Ulfsson lät tilldela sig en del, af Sten Sture d. ä. Ännu 1579 synes försöken på nämda metall hafva fortfarit, emedan K. Johan III då förehade en anläggning till verkstad för dess tillgodogörande. Emellertid var arbetet för jernmalm längesedan börjadt; år 1532 erhöll riksrådet E. Flemming och några Tyskar, Piper, Holst m. fl., tillstånd att bearbeta Dannemora jernverk; de ådrogo sig K. Gustafs missnöje, i det de utskickade först malmen, derpå tackjernet till Tyskland, hvilket snart blef uttryckligen förbudet. Konungen tog saken i sin egen hand, inkallade Tyska arbetare, höll öfver dem allvarlig uppsigt, och befordrade Osmundssmidets utbytande mot stångjernssmide. Hvad under honom begynt, synes föga ha gått framåt, om ej tillbaka, under hans söner; ännu 1613 tillverkades vid bruken háromkring, Österby, Gimo och Löfsta, blott 3 till 400 Skℓℓ stångjern. År 1627 kommo dessa bruk genom arrende till Welam Giliusson och Louis de Geer, 1633 till den sednare ensam, och 1643 köptes de af honom, i afräkning på fordringar af kronan. Från denna tid kom nytt lif i hela rörelsen vid grufvor och bruk, genom inkallade Walloner, hvilkas ättlingar ännu finnas qvar dels i denna näring, dels i andra af olika slag. Gruffältets äldsta fördelning mellan ortens alla särskildta bruk lär vara af general-bergs-amtet (sednare bergs-kollegiet) uppgjord 1640, men har undergått många förändringar, likasom besittningsrätten till bruken. År 1740 skiljdes mellan "enskildta grufvor", tillhöriga de ofvan nämda tre verken, då ännu alla i De Geerska slägtens händer, och "compagnie-grufvor", tillhöriga de öfriga. Nu tillhör alltsammans ett bolag af egarne till Löfsta m. m.,

Österby, Gime, Elfkarlö, Söderforss och Wattholma inom detta län; till Schebo, Rånäs, Forssmark och Harg inom Stockholms, samt till Gysinge i Gefleborgs län. Af de grufvor, som nu bearbetas, äro de flesta upptagna på 1600-talet, ej få i det följande seklet, en och annan 1576, några i nyaste tider, till en del ùtom det gamla fältet, såsom vid prestgården, och vid Persbro. Det gamla fältet indelas i norra, mellersta och södra fälten, af hvilka det mellersta, hufvudsakligen inom Films socken, nu mest bearbetas [1]). Deras samtliga vidd och mäktighet, äfvensom produktionens belopp, kostnaderna dervid, och i allmänhet hela verkets ekonomi är förut till det hufvudsakliga angifven, äfvensom vi nämnt, att alla byggnader och öfriga anstalter utmärka sig lika mycket genom tillämpning af vettenskapens framsteg, som genom ospard kostnad. Bland äldre anläggningar må nämnas de som gått ut på grufvornas befriande från vatten, särdeles med afseende på faran från den närbelägna sjön, en fara, som blifvit framkallad genom det mellanliggande naturligen säkra lerlagrets nedtyngande med påfördt varp: vid slutet af 1600-talet uppsattes en konstgång från ett vattenfall på 2523 alnars afstånd; år 1727 en "eld- och luft-machin" vid norra fältet, af M. Triewald; år 1757 började man uttappa grufsjön, medelst hela vattendragets upprensning ända ned till Wattholma, men vann med stora kostnader blott 4 fots sänkning i vattenhöjden; år

[1]) De nu eller fordom vigtigaste grufvornas ålder ses af följande tabell:

		från
Norra fältet.	Sjögrufvan	1731
	Hagströmsgrufvan	1742
	Kungsgrufvorna	1576
	Bondegrufvan	1645
Mellanfältet.	Jord- och Ödesgrufvorna	1628
	Storrymningen	1671
	Hjulvind	1669
	Dammsgrufvan	1674
	Jungfrugrufvan	1618
	Ungkarlsgrufvan	1716
	Örnersgrufvan	1742

		från
Södra fältet.	Machinsgrufvan	1743
	Norra Silfbergsgrufvan	1692
	Wattholmagrufvan	1670
	Kaptensgrufvan	1669
	Djupgrufvan	1669
	Södra Silfbergsgrufvan	1669
	Hargs Skärpning	1709

Grufvornas djup varierade redan för flera år sedan mellan 50 och 100 famnar, i de för tiden vigtigaste mellan 50 och 75.

1781 började anläggning af en dyrbar stendamm vid mellanfältet; 1805 användes här den första ångmachin i Sverige af det då nyligen i England uppfunna slaget, och uppsatt af den dertill inkallade S. Owen; från 1790-talet slutligen äro vid de olika fälten fortsatta damm- och konstbyggnader tillkomna, till ett sammanlagdt kostnadsbelopp af en half million riksdaler på 50 år, till en del äfven med begagnande af äldre grufschackter. Verket har särskildt läkare. — Prestgården, vid kyrkan, ¾ mantal krono. — Andersby gästgifvaregård, s. o., 1 m.

77. ***Films socken***, med Österby bruk, ligger kring Fyris-åns öfversta lopp, mellan Morkarla i sydost, Dannemora i sydvest, Tegelsmora i vester, Löfsta i norr, Forssmark och Walö i öster, samt upptager 1,049 qv. mil land, 0,068 vatten. Biasjön, hvilkens vattendrag kommer från en bergdal i nordost, har sitt utlopp i Filmsjön, som ock mottager Slagsmyrans och Österby dammars förenade vatten, af hvilka åter den s. k. Stordammen med Lillsjön och Kjabbomåssen bildar en sammanhängande, i sednaste åren genom uppdämning utvidgad sjö, ej utan förbindelse med Olands-åns tillflöden i öster. Filmsjön utfaller i Dannemora Grufsjö, likasom andra mindre från nordvest. Åt nordost går Älgsjön ut till Forssmarks socken, åt nordost och norr Äng-, Wika- och Finn-sjöarne till Löfsta. Socknen är nemligen en af dem som ligga på sjelfva landthöjden, och sända vattendrag åt olika håll; den är emellertid, likasom de andra i samma läge, ej särdeles högländt och bergaktig, mest åt öster, i allmänhet en sank och stenbunden skogsmark, med ringa åkerjord å svag lera eller sand. Inom vestra gränsen ligga Dannemora grufvors norra allmänning. Näringar äro åkerbruk, skogs- och bergsbruk, det sistnämda dels vid Österby stora jernverk, dels ock grufrörelse, i det som nämdt är, norra hälften af Dannemora stora gruffält sträcker sig hit inåt, och dessutom andra spridda grufvor inom socknen mera eller mindre jemnt bearbetas. Hemmantalet är 33 oförm., 32½ förm., hvaraf ¼ skatte, 3½ krono, 28¾ frälse; 22¼ mantal lyda under Österby bruk, 1¼ under Dannemora grufbolag. Folkmängden år 1840

var 2196, på 414 hushåll, år 1848: 2305; år 1847 räknades 613 vid Österby. — Landsvägen från Upsala går från Dannemora socken åt nordost till bruket, 4½ mil från Upsala, derpå mera i nordlig rigtning till Walö, genom Söder-Bro gästgifvaregård, ½ mil nordligare. Vid Österby möter en väg från Morkarla; nordligare utgår en åt vester till kyrkan, som ligger vid Filmsjöns vestra strand, 5 mil från Upsala; ännu längre i norr går en annan väg till Löfsta. Vid Österby är tingställe för Film och Dannemora tingslag.

Fylm förekommer 1314, såsom hörande till *Norundh*. Det utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkoherdar äro kända från 1556; vid Österby finnes särskildt brukskyrka från 1735, och predikant från 1727, tillika skolmästare. Sockenkyrkan är gammal, af gråsten, men tillbygd af tegel under 1700-talet, på Österby bruksegares bekostnad. — Af fornminnen omtalas stensättningar vid Gamla Österby, lemningar efter ett förment konungasäte vid Filmsjön, och likaledes vid socknens prestgård efter någon slags befästning.

Gårdar och verk: Österby, s., vid Stordammens vestra ända, kring Opp-, Herrgårds- och Nedra dammarne, 1¼ mantal frälse säteri, 6¾ frälse af åtskilligt slag (Hofgården, Kabboda eller Käbbo, Ladugården; Gamla Österby, Aspeboda och Tyskboda); masugn, hvartill malmen hemtas från egna brytningar vid Dannemora, och från andra spridda grufvor; stångjernsbruk med 4 härdar, 2 hamrar, 1500 *SkØ* privilegieradt, men dessutom oinskränkt rekognitionssmide, och 2600 *SkØ* medeltillverkning, för 1848 särskildt 2869; stålugn, med p. m. 2 till 300 *SkØ* manufaktur-tillverkning, för 1848 särskildt 402 *SkØ*; utskeppning på Stockholm öfver egen lastplats Kallerö i Börstils socken af Stockholms län; vidare, på stället, en husbehofs- och 2 skattlagda qvarnar, tegelbruk, kalkugn, bränneri, tröskverk, m. m.; utgör med underlydande 14½ mantal i denna socken, öfver 61 i andra kringliggande, samt 106 dagsverkstorp, och frälseräntor af nära 67 mantal, hvaraf 6¼ inom Film, länets näst största egendom [2]. Österby gård

[2]) Enligt från stället erhållna uppgifter äro denna egendoms beståndsdelar, med deras taxeringsvärden för 1848, följande:

torde förekomma i handlingar från 1296 och 1335. Bruket skall vara anlagdt 1565 på kronans bekostnad för svafveltillverkning, hvartill kis erhölls från Dannemora grufvor; jerntillverkningen torde dock vara äldre, och blef snart den enda. Verket stod under åtskilliga personers nyttjande rätt eller inseende, hvaribland Hans Siverman, under hvars tid här 1613 funnos 4 hamrar och 4 hyttor. År 1627 och

---

I Films socken:

Österby stångjernsbruk	R:dr	495,538:	12.	8.
— stålugn	—	112,592:	44.	—
— qvarnar m. m.	—	12,000:	—	—
Mantal, 7¾ under eget bruk	—	32,110:	—	—
— 14½ underlydande frälse m. m. .	—	47,661:	16.	—
Skattefrälseräntor af 6¼ mantal	—	10,195:	11.	1.

Dannemora socken:

Mantal, 6½ underl. frälse, 23/28 skatte . .	—	28,597:	—	—
Harviks qvarn	—	2,000:	—	—
Skattefrälseräntor af 5 mantal	—	8,016:	20.	10.

Alunda socken:

Mantal, 17⅛ underl. frälse, 1 skatte m. m.	—	68,967:	32.	—
Kihlby och Lunda qvarnar	—	1,200:	—	—
Skattefrälseräntor af 21⅛ mantal . . .	—	29,586:	7.	7.

Morkarla socken:

Mantal, 13¼ 11/16 underl. frälse	—	46,675:	—	—
Ullsarby såg	—	500:	—	—
Skattefrälseräntor af 5 181/280 m.	—	8,235:	34.	6.

Rasbo Kils socken:

Mantal, 8 11/20 underl., hvaraf 2 1/40 frälse, med en qvarn, och en såg	—	31,600:	—	—
Skattefrälseränta af 7/20 m.	—	776:	27.	—

Stafby socken:

Mantal, 1¾ underl. skatte, såg och qvarn	—	9,312:	32.	—

Wiksta socken:

Mantal, 2⅜ skatte	—	5,950:	—	—

Walö socken, af Stockholms län:

Mantal, 9 9/16 underl. frälse, med en såg .	—	25,925:	—	—
Skattefrälseräntor af 28 7/16 m.	—	46,872:	1.	9.

Börstils socken:

Mantal, ½ frälse . . . . Ett fartyg om 45 läster.	—	1,450:	1.	9.

43 kom det, på det vid grufvorna nämda sätt, i Louis de Geers ning, som förbättrade byggnaderna, och ej mindre smidet genom llade Walloner. Hans slägt stadfästades i sin egande rätt 1687, n behöll bruket till 1750. Det köptes då af handelshuset Carlos och Grill; genom gifte med Grills dotter blef Peill delegare; efter hans enkas död köptes Österby af fru A. J. Grill till Söderforss, som åter dels sålde, dels skänkte hälften till numera frih. P. A. Tamm, hvilken derpå dels ärft, dels köpt den andra hälften. Under hans förvaltning först, och sedermera i hans ego, hafva både gods och verk blifvit förökade, oaktadt 2 härdars nedläggning 1806, och båda delarne äfven på alla sätt förbättrade, och medelst byggnader och anläggningar förskönade. Bruket liknar en välbygd småstad; dess dammbyggnader äro utmärkta. Herrgårdens åbyggnad är af sten, och innehåller äfven tafvelgalleri o. a.; kyrkan, och lilla huset med bibliothek, äro särskildta byggnader; utomkring finnas trädgård och park, den förra med en minnesvård öfver fru Grill. På stället finnes lankasterskola, värdshus m. m. Sjelfva Österby med dervarande verk och mantal under eget bruk voro år 1848 taxerade till 652,241 R:dr, hela egendomen till 1,018,762 R:dr; dess samtliga befolkning var 2241 personer på 388 hushåll, hvaraf 958 personer på 141 hushåll voro frälsebönder. — Prestgården, vid kyrkan, 1 mantal krono. — Dannemora grufvfält, se vid socknen af samma namn. Andra spridda grufvor, såsom Nya Korss- och Såg-grufvorna, Olof Pers å Elgsjö egor, Kalkbergs i samma trakt, Gräsbo och Andersbo vid norra gränsen, hafva tid efter annan varit bearbetade, dels af Dannemora grufbolag, dels för Österby bruks enskildta räkning.

78. ***Tegelsmora socken,*** kring Wendels-åns ursprung, mellan Dannemora i sydost, Film i öster, Löfsta i norr, Tierp i vester, Wendel i sydvest, upptager 0,975 qv. mil land, 0,050 vatten, allt på landthöjdens rygg, med lutning åt flera sidor: Wendels-ån går söder ut genom mellersta landet, bildar Tegelsmorasjön, som från vester mottager tillopp af Gård- eller Tobo-sjöarne, och utfaller i Wendelsjön, hvaraf norra delen hör hit, der socknen skjuter spetsigt ned mellan Wendel och Danne-

mora. I öster och nordost ligga Ängsjöarne och Fälaren, med hvar sitt utlopp åt öster till Film och Löfsta, men båda hörande till Löfsta- eller Forssmarks-åns vattendrag. I nordvest är sjön Strömarn, med nordligt utlopp till Löfsta. Alla dessa vatten stå med hvarandra i förbindelse genom de mellanliggande träsken, Råck- och Stor-måssarne, Floran m. fl., som upptaga nästan hela det inre landet, särdeles åt öster. Bästa bygden, en kullig slätt, är kring Wendels-ån; gränstrakterna äro mestadels bergländiga, men föga höga skogsmarker. I sydost ligger Dannemora grufbolags vestra allmänning. Jordmånen är svag lera och mojord; näringar äro åkerbruk, skogs- och bergsbruk, det sistnämda inskränkt till tackjernsblåsning; socknen kan räknas till de minst bebygda i länet. Hemmantalet är 49¼ utan förmedling, hvaraf 10 skatte, 1½ krono, 37¼ frälse; dertill kommer Tobo masugn, som med o. 13 mantal tillhör gr. De Geer till Löfsta. Folkmängden år 1840 var 1156, på 212 hushåll, år 1848: 1131; år 1847 räknades 221 vid Tobo. — En väg från Upsala går här från Wendel norr ut till Tobo, derpå åt öster till kyrkan, belägen 5 mil från nämda stad, slutligen till Löfsta, dels åt nordost, förbi Ulfsbo gästgifvaregård, 6¼ mil, dels åt norr, förbi Esarby gästgifvaregård, 5¾ mil från Upsala. Vid kyrkan möta östligare vägar från Wendel och Dannemora.

Tighlismoro förekommer 1282, och 1314, såsom hörande till *Norundh;* det utgör nu för sig ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hvartill Leufsta bruks egare har kallelserätt. En kyrkoherde är känd från 1282, de öfriga från och med 1500-talet, kaplaner från 1652. Kyrkan är gammal, af gråsten, reparerad 1835.

Gårdar och verk: Tobo, v., 1 mantal skatte, $2\frac{3}{28}$ frälse; masugn; qvarn, väderqvarn, såg, tegelbruk, kalkugn; tillhör Leufsta bruk, hvarifrån masugnen är flyttad hit år 1676; jordbruket är utarrenderadt; underlydande äro $9\frac{2}{3}\frac{9}{0}$ mantal frälse, 3 torp, och skattefrälseräntor af $18\frac{1}{1}\frac{7}{2}\frac{1}{0}$ mantal. Hela egendomens befolkning år 1849 var 854 personer. — Prestgården, vid kyrkan, 1 m. kr.; kaplanen besitter 1 m. i Götby, n.o.

9. *Öster-Löfsta socken*, med Leufsta bruk, ligger
Strömarns och Löfsta- eller Forssmarks-åns vattendrag,
…an Film och Tegelsmora i söder, Tolfta och Wessland i vester,
…esslands- eller Löfsta-fjärden i nordvest, Hållnäs i nordost,
Forssmark i öster; den omfattar 2,284 qv.mil land, 0,015 vatten, och är således en bland de största i länet. Forssmarks-ån utgår från Finnsjön i sydost, hvilken upptager Fälarens vatten från vester, bildar under nordligt lopp, men under flera bugter, Lillvass-, Åkerby- och Ensjöarne, samt Leufsta bruksdamm, vänder sig åt öster till Skälsjön, som mottager Tannsjön från söder, och går vidare inåt Hållnäs socken. Strömarns å går genom vestra delen, hufvudsakligen blott åt norr, bildar endast dammar vid Hilleboda och Åkerby, samt utfaller i Wesslands- eller Löfsta-fjärden, som har sidländta stränder, och är uppfylld af små öar. Hela landet är mest kärrig och något bergländig skogsmark, utan betydliga slättbygder, med undantag af Strömarns dalgång. Rådande jordmån är dels svag lera, dels och mest mojord. Åkerbruk, skogs- och bergsbruk idkas jemte och i sammanhang med hvarandra; socknen innesluter, utom några grufvor af ringa vigt, Sveriges största jernverk. Äfven gifver läget intill hafvet tillfälle till fiske och sjöfart. Hemmantalet är 76¼¼ oförm., 75¼¼ förm., hvaraf 21½ skatte, 2½ krono, 52½ frälse; o. 38 mantal höra under Leufsta, Åkerby och Hilleboda jernverk, alla tillhöriga gr. De Geer. Folkmängden år 1840 var 3437, på 669 hushåll, år 1848: 3810; år 1847 räknades 1058 vid Leufsta, 103 vid Hilleboda, 91 vid Åkerby. Leufsta bruk har egen kyrka, predikant, och läkare.

En väg från Upsala öfver Tegelsmora går åt nordost till ofta nämda bruk, beläget 7 mil från Upsala, derpå åt nordvest till kyrkan, 7½ mil från nämda stad, vid Strömarns å; der möter en annan sydlig väg från Tegelsmora, och fortgår norr ut till Skärplinge gästgifvaregård och tingställe, ½ mil från kyrkan, och derpå dels åt vester, dels åt nordvest utmed hafvet, till Wesslands socken. Vid Leufsta tillstöter en annan väg från Upsala öfver Film, förbi Håkansbo gästgifvaregård, 6½ mil

från denna stad, och andra från Forssmark och Hållnäs; äfven från Skärplinge utgår en väg till Hållnäs.

Løsta förekommer 1314 såsom hörande till *Rodhin* af *Tiundia*, och torde äfven varit hvad som flera gånger kallas *Scarpaløsta;* det utgör nu ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, hvartill Leufsta bruks egare har kallelserätt. En kyrkoherde nämnes 1290, kaplaner från 1593. Sockenkyrkan, ursprungligen gammal, härjad af Ryssarne 1719, återställd på bruksegarens bekostnad, och sednare reparerad 1842 på församlingens, är bygd af tegel, och har tvenne grafchor, med minnesvårdar, den ena öfver landshöfding Carl de Geer († 1730), den andra öfver en direktör vid Leufsta bruk, Svebilius († 1735). Brukskyrkan är bygd 1727 af nämde landshöfding; bruket begagnar socknens kyrkogård.

Gårdar och verk: Löfsta, eller vanligare Leufsta, s.o., 2 mantal frälse säteri (Skärsäter), $1\frac{1}{2}$ rå och rör, $1\frac{17}{24}$ frälse, $\frac{5}{8}$ skatte, under olika namn; stångjernsbruk med 6 härdar och 3 hamrar, som tillsammans med 2 härdar vid Carlholm i Wesslands socken, hafva 2000 *Sk℔* privilegieradt, men dessutom oinskränkt rekognitionssmide, och ensamna för sig 4300 *Sk℔* årlig medeltillverkning, af eget tackjern från Tobo, Wesslands och Utansjö masugnar (den sistnämda i Wester-Norrlands län), samt med utskeppning på Stockholm öfver egen lastplats Ängskär i Hållnäs; vidare på stället 2 qvarnar, såg, kalkugn, allt på Skärsäters egor; räknas, med en stor mängd underlydande egendom af alla slag — hvaribland inom socknen $2\frac{2}{3}$ mantal rå och rör, $17\frac{1}{2}$ frälse, $\frac{1271}{1320}$ skatte, utom en del nedanstående — för länets, om ej rikets, betydligaste gods, och utgör, med flera andra under samma ego, ett fideikommiss[*]). Bruket skall vara anlagdt 1566, eller

---

[*]) Enligt från stället erhållna uppgifter, äro egendomens beståndsdelar följande:

Under Leufsta inspektion:

I Löfsta socken:

Leufsta stångjernsbruk, med qvarnar, såg etc.
Mantal under eget bruk, se ofvan . . . . . $5\frac{5}{8}$ mantal.
Hilleboda bruk, masugn, qvarn, såg.
Mantal, $3\frac{5}{8}$ skatte, utarrenderade. . . . . . $3\frac{5}{8}$ —

sednast i början af 1600-talet, för kronans räkning, kom på samma sätt som Österby och Gimo, till Louis de Geer, och har stannat i

---

Åkerby bruk, stålugn, qvarn, såg.

Mantal, 2 frälse, $3\frac{1}{4}$ skatte, utarrend. . . . . . $5\frac{1}{4}$ mantal.

Lötens gård, 2 m. frälse säteri, $1\frac{1}{4}$ skatte . . . $3\frac{1}{4}$ —

Qvarn, tegelbruk, såg, fiske.

Öfriga underlydande, se ofvan . . . . $20\frac{513}{3960}$ —

Torp 18; Skattefrälseräntor af $22\frac{17}{24}$ mtl.

Hållnäs socken:

Mantal, $15\frac{1}{24}$ frälse, $6\frac{5}{8}$ skatte underl. . . . . . $21\frac{7}{8}$ —

Ängskärs lastplats med 2 fartyg af tills. $84\frac{29}{30}$ läster.

Torp 6; S. F. Räntor af $9\frac{17}{24}$ mtl.

Tegelsmora socken:

Tobo bruk, masugn, qvarn, såg etc.

Mantal, $2\frac{23}{28}$ frälse, 1 skatte under eget bruk . $3\frac{23}{28}$ —

— $9\frac{29}{30}$ frälse, utarrenderade . . . . . . $9\frac{29}{30}$ —

Torp 3; S. F. Räntor af $18\frac{173}{420}$ mtl.

Dannemora socken:

Mantal, $\frac{1}{2}$ frälse . . . . $\frac{1}{2}$ —

S. F. Ränta af 1 mtl.

Wendels socken:

Mantal, underlydande, $1\frac{3}{4}$ frälse säteri, $1\frac{1}{4}$ rå och rör, $36\frac{1}{4}$ frälse, $1\frac{1}{4}$ skatte, 3 skatte rusthåll . $43\frac{1}{2}$ —

Torp 7; S. F. Räntor af $18\frac{1}{2}$ mtl.

Örbyhus gård, med Kättslinge och Bergby, $3\frac{3}{8}$ m. frälse säteri, 3 frälse, $\frac{1}{4}$ skatte, 6 krono säteri, 32 Torp . . . . $12\frac{5}{8}$ —

Wiksta socken:

Mantal, $2\frac{3}{8}$ frälse, $1\frac{3}{4}$ skatte, utarrend. . . . . . $4\frac{1}{8}$ —

Björklinge socken:

Mantal, 1 frälse, utarrend. . . . . 1 —

Tierps socken:

Mantal, 1 skatte. . . . . 1 —

Gamla Upsala socken:

Mantal, $\frac{5}{8}$ frälse, utarrend. . . . . $\frac{5}{8}$ —

Wesslands socken:

Carlholms stångjernsbruk, med qvarn, såg, tegelbruk. Snattra lastplats med 1 fartyg om $43\frac{1}{4}$ läster, och 1 vedbåt.

Mantal, $4\frac{5}{8}$ frälse säteri, $\frac{1}{4}$ rå och rör, $\frac{1}{2}$ skatte, under eget bruk . . . . $5\frac{3}{8}$ —

— $\frac{5}{8}$ rå och rör, 1 skatte underl. . . . . $1\frac{5}{8}$ —

Torp 11; S. F. Ränta af 1 mtl.

hans slägt; bland egarne må nämnas landsh. Carl, som återuppbygde bruket efter dess förhärjning af Ryssarne 1719; hans brorson Carl,

---

Wesslands bruk, masugn, manufakturhammare, qvarn, såg m. m.
Mantal, $1\frac{5}{24}$ frälse, $3\frac{1}{2}$ skatte, under eget bruk . $4\frac{17}{24}$ mantal.
— $\frac{1}{2}$ frälse, $2\frac{103}{120}$ skatte underl. . . . . . $3\frac{43}{120}$ —

Elfkarleby socken:

Mantal, $\frac{3}{4}$ skatte, brukas under Wessland . . . $\frac{3}{4}$ —
— $7\frac{1}{2}$ frälse, $1\frac{1}{4}$ skatte, $\frac{1}{2}$ rusthåll med 4 torp, lyda under Carlholms bruk . . . . $9\frac{1}{4}$ —
S. F. Ränta af $\frac{3}{4}$ mtl.

Walö socken af Stockholms län:

Skattefrälseränta af 1 mtl.

Under Strömsbergs inspektion:

I Tolfta socken:

Strömsbergs stångjernsbruk, med masugn, grufdelar i Dannemora, qvarn, såg.
Mantal, $4\frac{13}{40}$ skatte, under eget bruk . . . . $4\frac{13}{40}$ —
— $4\frac{1}{4}$ frälse, $9\frac{3}{8}$ skatte, underl. . . . . . $13\frac{5}{8}$ —

Tierps socken:

Ullforss stångjernsbruk, med masugn, grufdelar, qvarn, såg.
Mantal, $1\frac{1}{2}$ frälse, $5\frac{1}{4}$ skatte, under eget bruk . $6\frac{3}{4}$ —
Forss, 3 mantal frälse säteri, 1 skatte, utarrend., qvarn, såg, 5 torp . . . . 4 —
Husbyborg, $2\frac{3}{8}$ m. skatte säteri, utarrend. . . . $2\frac{3}{8}$ —
Odensforss, 1 m. frälse säteri, 1 frälse, med qvarn, utarrend. . . . . 2 —
Hallsta, 2 m. frälse, utarrend. . . . . 2 —
Mantal, $17\frac{1}{4}$ frälse, $22\frac{137}{504}$ skatte, underl. . . . $39\frac{263}{504}$ —
Skattefrälseräntor af $7\frac{9}{16}$ mantal.

Wendels socken:

Mantal, $\frac{7}{8}$ skatte, brukas under Ullforss . . . . $\frac{7}{8}$ —

Björklinge socken:

Mantal, 1 frälse säteri, $\frac{3}{8}$ skatte, höslag under Ullforss och Hallsta . . . . $1\frac{3}{8}$ —

Wesslands socken:

Mantal, 1 frälse, $\frac{3}{8}$ skatte, qvarn . . . . $1\frac{3}{8}$ —
Ett fartyg vid Snattra af $43\frac{79}{100}$ läster.

Dannemora socken:

Mantal, $1\frac{1}{2}$ frälse, 1 skatte . . . . $2\frac{1}{2}$ —

Wåla socken af Westerås län:

Mantal, $\frac{15}{16}$ skatte . . . . $\frac{15}{16}$ —

friberre 1773, hvilken gjorde särdeles mycket för Dannemora grufvors bestånd och vård, och äfven hade namn såsom vetenskapsman (✝ 1778); samt nuvarande innehafvaren exc. gr. Carl de Geer, som betydligt utvidgat egendomen. Bruket är sedan 1719 bygdt som en liten stad. Härdarnes antal är tid efter annan minskadt, genom nedläggning eller förflyttning, såsom till Carlholm 1728, äfvensom en här förut befintlig masugn flyttades till Tobo 1676; men genom flerfaldiga förbättringar i smidet har dess både qvantitet och qvalitet vunnit; alla inrättningar äro i stor skala. Herrgården har betydlig åbyggnad af sten, bibliothek och andra samlingar, trädgård och park m. m. Leufsta gård och verk, jemte Tobo och Wesslands masugnar, voro 1847 taxerade till 797,207 R:dr [*]). På stället finnas, utom prest och läkare, äfven apothekare, djurläkare, skolmästare o. s. v. — Hilleboda, s. vid Strömarns vattendrag, $\frac{1}{2}$ mantal skatte, som med andra $3\frac{1}{8}$ brukas af arrendator; såg och qvarn; masugn för Strömsbergs och Ullforss bruk, anlagd 1638 af Lemmens, borgare i Stockholm; fordom har här äfven funnits hammare från samma tid, men den flyttades 1738 till Carlholm. Från 1724 var Ström egare, från 1734 landshöfding C. de Geer, och öfriga innehafvare af Leufsta. — Åkerby, s. vid samma vattendrag, $3\frac{1}{4}$ m. skatte, som med 2 frälse brukas af arrendator; jernbruk med 2 härdar och smidesrätt till 2000 *Sk℔.* stångjern, men på ett halft sekel blott begagnadt för tillverkning af stål, hvaraf här produceras p. m. 60 *Sk℔.* årligen. Bruket anlades 1638 af Lemmens, återtogs till kronan 1657, kom 1689

Alla dessa egendomar tillsammans utgöra således $243\frac{22813}{55440}$ mantal, hvaraf $18\frac{3}{4}$ frälse säteri, $6\frac{7}{24}$ rå och rör, $130\frac{47}{840}$ frälse, $77\frac{24331}{55440}$ skatte, $5\frac{7}{8}$ skatte rusthåll och säteri, 6 krono säteri; skattefrälseräntor af $80\frac{3231}{5040}$ mantal; 5 masugnar, utom 1 i Norrland; 4 stångjernsbruk, med tillsammans 8800 *Sk℔.* smide, 2 manufakturverk, en mängd qvarnar och andra vattenverk, 2 lastplatser med 3 fartyg, 86 torp o. s. v. Samtliga jernverkens taxeringsvärde, underlydande hemman oberäknade, är öfver $1\frac{1}{2}$ million. — Folkmängden, hemmanens inberäknad, för år 1849, var 6047 personer på 1192 hushåll. Slutligen må tilläggas, att den anmärkning, som å sidan 47, not. 4, är gjord om Österby och Söderforss verkens fattigvård, gäller äfven gr. de Geers egendomar; samt att den å sidan 50 omtalade Lötens lastplats numera ej som sådan begagnas.

[*]) Mera än t. ex. Stockholms läns sex småstäder tillsammanstagna.

genom köp till Hildebrand, 1699 under Leufsta, härjades af Ryssarne 1719, men återställdes. — Löten, n. vid fjärden, 2 m. frälse säteri, 1½ skatte, med qvarn, såg, tegelbruk, fiske, fordom äfven lastplats, härjad af Ryssarne 1719; lyder ock under Leufsta, brukas af arrendator. — Prestgården, vid sockenkyrkan, 2 m. krono, härjades äfven af Ryssarne 1719. Kaplanen besitter ½ m. i Fallet. — Skärplinge, n. vid Strömarns vattendrag, innehåller flera lägenheter, hvaribland gästgifvaregård, ½ mantal; 2½ mantal, jemte 1⅝ i närheten, tillhörde 1849 Wendblad. — Håkansbo gästgifvaregård, s. o., ½ m.; i närheten, på gränsen till Films socken, finnas åtskilliga jerngrufvor, som tidtals varit bearbetade. — *Hildbardhi, Achirby, Skærplinge, Haconabohir* m. fl. nämnas 1312.

80. ***Hållnäs socken,*** längst i nordvest, mellan Löfsta i sydvest, Forssmark i sydost, hafvet i nordost och nordvest, omfattar, med spridda öar och skär, 2 qv. mil land, 0,067 vatten; och består mestadels af lågbergig skogsmark med kärr och sjöar, samt enstaka odlade bygder. I södra hörnet går Forssmarks-ån fram, bildar norra Åsjön, och har sydostligt utlopp till Forssmark. Midt på östra kusten är Barknåra-viken, som mottager ett gräfvet utlopp för kärret af samma namn; i den nordligare Sladaviken utfaller Slada-ån från de i sednaste åren betydligt aftappade Barknåra-, Fomar-, Lönn- och Hjelmunge-sjöarne. Andra mindre sjöar utlöpa på norra kusten. Jordmånen är på få ställen lera, mest sand och mojord. Åker- och ängsbruk, skogsbruk, sjöfart för Leufsta bruk, samt fiske, särdeles i hafvet, äro ortens näringar. Hemmantalet är 36 utan förmedling, hvaraf 10⅛ skatte, 1⅜ krono, 24½ frälse; under Leufsta lyda 21⅞ mantal samt Ängskärs lastplats. Folkmängden år 1840 var 2094, på 337 hushåll, 1848: 2280. — Två vägar från Löfsta, den ena från bruket, den andra från kyrkan, mötas vid Hållnäs kyrka längst upp i norr, 8½ mil från Upsala; från den förstnämda vägen utgår en annan åt öster till Ängskär.

Huldanes förekommer 1314, såsom hörande till *Rodhin* i *Tiundia.* Det utgör nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, hvartill egaren af Leufsta bruk har kallelserätt. Kyrkoherdar

nämnas från 1556, kaplaner från 1697. Kyrkan är gammal, af gråsten, återställd efter Ryssarnes härjande framfart 1719, och reparerad 1836, båda delarne på nämde bruksegares bekostnad. — Af fornminnen omtalas här tvenne runstenar, vid Ängvreta i nordvest, och Hållen i norr.

Gårdar: **Prestgården**, vid kyrkan, 1 mantal krono; kaplanen besitter $\frac{1}{4}$ m. i Slada, ö. — **Ängskär**, $\frac{1}{8}$ m., med lastplats, och 2 storbåtar af tillsammans $84\frac{29}{50}$ läster, tillhör Leufsta bruk, hvars egare anlagt vägen hit. I närheten finnes en jerngrufva, som tidtals varit bearbetad. Brukets egande mantal inom socknen äro $15\frac{1}{24}$ frälse, $6\frac{5}{8}$ skatte, utom 6 torp, och skattefrälseräntor af $9\frac{17}{24}$ mantal. — *Slædla, Bjerkanor, Hjelmunge* m. fl. gårdsnamn förekomma 1312.

XIII. **Örbyhus Härad**, omkring Wendels- och Tierps-åarne, till och utöfver Dalelfvens nedersta lopp, från Norunda härad i söder till Bottniska viken i norr, från Olands härad och dermed sammanhängande tingslager i öster, till Wåla härad i sydvest, och Gefleborgs län i vester; består af omvexlande slätter, lågbergig skogsmark, och vidsträckta sidländta trakter närmast vattendragen; och omfattar 6 socknar, alla hörande till Örbyhus prosteri, och till Örbyhus och Norunda fögderi, samt fördelade på tre tingslager, Wendels, Tierps, samt Wesslands och Elfkarleby.

81. ***Wendels socken***, mellan Wiksta, Björklinge och åter Wiksta i sydvest, Tensta och Dannemora i öster, Tegelsmora i nordost och norr, Tierp i nordvest, omfattar 1,339 qv.mil land, 0,038 vatten. Wendelsjön med dess tillopp från norr, och dess utlopp Wendel-ån, samt den mindre Burungesjön, genomstryka östra och södra delarne, som hufvudsakligen utgöra en föga kuperad slättbygd, dock med utmark vid gränserna, särdeles åt sydost. Genom midten af socknen går en sandås från norr till söder, och genomskäres af flera små tillflöden till nämda vattendrag, kommande från vestra trakten. Denna åter omvexlar med slätter, kärr, skog och bergmark, och når slutligen till ännu en sandås, den största i länet, här utgörande gränsen mot Wiksta.

Rådande jordmån är lera, här och der sand. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas något skogsbruk, för närmaste orters jernverk. Hemmantalet är ganska betydligt: 154¾ oförm., 115½ förm., hvaraf 34⅝ skatte, 11⅜ krono, 69½ frälse. Ungefär hälften, eller 56¼ mantal, lyda under gr. De Geer till Leufsta. Folkmängden år 1840 var 2441 på 485 hushåll, år 1848: 2553. Socknen har sedan några år en egen sparbank. Vid Örbyhus är station för en distriktsläkare; vid kyrkan är tingställe för Wendels tingslag. — En väg från Upsala går norr ut genom midten af socknen, utefter sandåsen, mellan Björklinge och Tegelsmora, förbi kyrkan, som ligger o. 3½ mil från nämda stad, och den 1 mil nordligare Österrike gästgifvaregård. En annan östligare väg kommer från Wiksta, och går förbi Öster Ekeby gästgifvaregård, 3⅛ mil från Upsala, äfven åt norr och nordost, på Wendelsjöns östra sida, till Tegelsmora; till denna socken utgå ännu andra vägar längre i norr, till Tierp en i söder.

Vendil är i handlingar från 1312—17 namnet dels på hela häradet, dels på socknen; kyrkoherdar i denna förekomma redan från 1200-talet, kaplaner från 1593. Pastoratet är regalt af 1:sta klassen. Kyrkan, bygd af tegel, är invigd 1310, men flera gånger förändrad, såsom 1460, och 1736, då den s. k. nya kyrkan tillbyggdes på norra sidan, på Leufsta bruksegares bekostnad; det hela är af betydlig storlek, har äfven i den inre utrustningen många minnen af nämde possessionaters frikostighet, och förvarar för öfrigt flera dyrbarheter från äldre dagar; allt enligt 1829 års uppgifter. — Af fornminnen förekomma runstenar vid några gårdar i ådalen och vid stora landsvägen. En stor mängd gårdar nämnas 1312.

Gårdar: Älby, s., 1 mantal frälse, ½ skatte; har tillhört slägten Bjelke, eges nu af Tottie; här finnes särskildt folkskola. — Torkelsbo, s., ¾ m. skatte. — Husby, s., 1¼ m. skatte, tillhörde 1849 Wendblad. — Åbyggeby qvarn, s. — Norrby, v., 1 m., Gärdsmyra ¾ m. frälse säteri, Åkerby ¾ m. rå och rör, hafva tillhört slägterna Skytte och Bjelke, 1741 Malmer, hörde 1849 under Leufsta bruk. — Prestgården, vid kyrkan, 1⅜ m. krono; Kaplansbol ¼ m. i Allerbäcke. —

Hofgårdsberg, n. o. nära kyrkan, ⅛ m. frälse, har tillhört slägten Bjelke, egdes 1847, jemte 1½ m., af Ödmanns arfvingar. — **Bergby**, n. o., 3 m. frälse, ¼ skatte, har ock tillhört slägten Bjelke, eges nu af gr. De Geer. — **Kättslinge**, ö. vid Wendelsjön, 6 m. krono säteri, tillhörde o. 1640 slägten Duwall, eges nu af gr. De Geer. — **Örbyhus**, egentligen Örby, n. o. vid Wendelsjön, 3⅜ m. frälse säteri, har kanske varit ett Bjelkiskt gods på 1300-talet, bebygdes i följande sekel af familjen Wasa, hvilken äfven såsom Konungar innehade det till 1641, och emellanåt begagnade det såsom lifgeding för Drottningar; nämda år kom det genom byte till enkefru C. S. Baner, född Bjelke, efter hvars son riksrådet Gustaf Carlsson Baner och dess fru, född Bååt, den Bjelkiska ätten egde godset till 1729, under hvilken tid den synes ha grundat ofvan nämda frälsegods; från sist anförda år tillhör Örbyhus slägten De Geer, har varit förenadt med fideikommisset Leufsta, men är skiljdt derifrån, och disponeras af exc. gr. De Geers måg, numera statsrådet gr. v. Platen. Det utgör med de i sambruk dermed varande gårdarne Bergby och Kättslinge, och 32 tillhörande torp, en af länets större och mera betydande landtegendomar. Äfven sjelfva gården är en bland dem, på hvilka mycken kostnad är nedlagd. Den gamla byggnaden bestod af ett fyra våningar högt torn, omgifvet af mur med bastioner, och derutanför en graf på tre sidor, sjön på den fjerde. Här hafva prins Johan af Ost-Friesland, K. Erik XIV och fältherren Carl Henrikson Horn m. fl. sutit fångna; den sistnämdes son, den ännu ryktbarare Gustaf Horn, skall här vara född. K. Eriks fängelse är ännu att se, ehuru ej oförändradt. Under G. Baners tid tillbygdes det mesta af det nuvarande slottet, åren 1825—32 ökades det åter, marken rundtomkring planerades m. m. Vid gården finnes trädgård, orangeri o. s. v. — **Österyäga**, långt i norr, ½ m. frälse, hör under Leufsta bruk. Af samtliga under bruket hörande mantal äro 1⅜ frälse säteri, 1¼ rå och rör, 3 rusthåll, 36¼ frälse, 1¼ skatte, 7 torp, samt räntor af 18½ mantal. Under Ullforss hörer ⅞ m. skatte.

82. ***Tierps socken***, omkring Tierps-ån och intill Dalelfven, mellan Wendel och Wiksta i sydost, Harbo och Wåla i sydvest, Hedesundafjärden af nämda elf i vester mot Gefleborgs län, Söderforss socken i norr och nordvest, Tolfta i nordost,

Tegelsmora i öster, uppgifves att med Söderforss omfatta 4,308 qv. mil land, 0,203 vatten, och upptager sannolikt för sig i allt 3½ qv. mil, den största areal som någon socken har inom detta län. Af Tierps–åns öfra lopp från sjön Temnaren faller härinom kanske 2 mils sträckning i flera bugter åt norr, nordvest, nordost, och åter norr, äfvensom flera tillflöden, mest från vester, från Tösjön, Wisjön, Wiggarn o. a. Åns stränder äro mångenstädes sidländta, särdeles nära Temnaren, deras omgifningar äro temligen vidlyftiga slättbygder, föga kuperade, och väl bebygda; men längre bort åt öster och vester vidtaga ännu vidsträcktare skogsmarker med kärr och måssar, hvilkas uttappning delvis försökes; gränsländerna slutligen hafva bergländig mark; Dalelfven bildar vestlig gräns nästan en mil från sjön Ingen inemot Söderforss; längst i öster stöter sjön Strömarn härintill. Länets största sandås går från norr till söder tvärtöfver slättbygden; en mindre gren tillstöter från Tolfta på åns vestra strand. Rådande jordmån är lös lera, eller svartmylla, blandade med sand. Utom ett betydligt åkerbruk idkas här skogsbruk, dels å enskildtas, dels å allmänningsskogar, äfvensom något bergsbruk med dertill hörande binäringar, körslor o. a. Hemmantal och folkmängd äro åter de största, som någon socken i länet företer: här finnas 193½ oförm., 172⅜ förm. mantal, fördelade på tvenne »nämder», den norra och södra. Den förra har $53\frac{7}{16}$ skatte, 5⅜ krono, $24\frac{9}{16}$ frälse hemman, den sednare 49⅝ skatte, 4⅛ krono, 35¼ frälse. Härtill kommer Ullforss jernverk, som jemte o. 57 mantal tillhör gr. De Geer. 19 mantal lyda under det utom socknen belägna Söderforss bruk. Folkmängden år 1840 var 4901, på 937 hushåll, år 1848: 5011; år 1847 räknades 256 vid Ullforss. Socknen har sedan 1830-talet egen sparbank; vid kyrkan finnes postkontor; vid Yfreby är tingslagets tingställe.

Landsvägen från Upsala till Gefle går mest utefter stora sandåsen, genom Yfre gästgifvaregård, 4½ mil från förstnämda stad, och förbi kyrkan, o. ½ mil längre bort. samt genom Mehede gästgifvaregård, 6⅜ mil från Upsala; Mehede ligger dock inom Söderforss sockens gränser, men räknas hit. Söder om

kyrkan tillstöter en väg från Wåla härad, nordligare utgår en till Tolfta.

Tierp förekommer på 1300-talet såsom hörande till *prov. Vendil*, men tillika såsom prebende till Upsala kapitel, och synes hela medeltiden igenom så hafva förblifvit; från reformationen har det varit eget pastorat, och omfattat äfven Elfkarleby till 1641, Söderforss till 1699, på visst sätt till 1801. Kaplaner förekomma från 1593. Pastoratet är regalt af 1:sta klassen. Kyrkan beskrifves 1829 såsom bygd af gråsten, temligen stor, med 6 hvalf på 14 pelare; år 1835 skedde en reparation. — Af fornminnen omtalas runstenar vid kyrkan, och vid Yttreby, samt Ottars hög vid Husbyborg; vid sistnämda gård skall ett kloster hafva stått.

Gårdar: Styngsberg, s. nära Tierps-ån, 1 mantal frälse, 1 skatte, tillhörde 1741 en öfverste Fabre, innehades 1847 jemte $2\frac{7}{8}$ m., och 1849, af Ennes. — Odensforss, s. vid samma å, 1 m. frälse säteri, 1 frälse, med qvarn, har tillhört slägten Barck 1741, lyder nu under — Ullforss, s. vid ån, $1\frac{1}{2}$ m. frälse, $5\frac{1}{4}$ skatte; masugn för malm från egna andelar i Dannemora grufvor; stångjernsbruk, med 2 härdar, 1450 *Sk℔* smide, och export på Stockholm öfver Snattra bodar i Weesland; qvarn och såg. Bruket skall vara anlagdt 1630 af Lemmens, och tillhörde hans arfvingar af slägterna Schönberg och Kurck, tills det 1730 genom köp kom till slägten De Geer; disponeras af gr. v. Platen. Taxeringsvärdet år 1847 var $241{,}666\frac{2}{3}$ R:dr. Underlydande äro $17\frac{1}{4}$ frälse, $22\frac{137}{504}$ skatte, och räntor af $7\frac{9}{16}$ m. inom socknen. — Yfre gästgifvaregård, s., 1 m. — Husbyborg, s. vid ån, $2\frac{3}{8}$ m. berustadt säteri, enligt sägen gammalt konungasäte, bortbyttes 1657 af en Geete till riksrådet gr. P. Brahe, egdes 1741 af Björnberg, lyder nu under Ullforss. — Husby qvarn, och Grytjoms såg. — Prestgården, vid kyrkan, $2\frac{3}{8}$ m. krono; Kaplansbol i Vester Ensta, v., 1 m. — Hallsta, n., 2 m. frälse, under Ullforss, likasom — Forss, n. o. vid ån, 3 m. frälse säteri, 1 skatte, med qvarn, såg, och 5 torp. — Bredäng, n. v., $1\frac{1}{4}$ m. frälse, lyder under Söderforss bruk. — Mehede, långt i norr, $1\frac{1}{2}$ m. frälse, $\frac{1}{2}$ skatte, äfven under Söderforss. — Under Leufsta bruk lyder här 1 mantal skatte. — Flera ödelagda jern-

grufvor finnas i socknen, såsom Gullgrufvan på Wäsby egor, v., upptäckt 1691, och andra vid Igelsbo, s., nära Temnaren. På Marsjöberget å Wäsby egor finnes en kopparmalmsanledning, som varit bearbetad från 1725 till 1731.

83. ***Tolfta socken***, på ömse sidor om Tierps-åns mellersta lopp, mellan Tierp i sydvest, Söderforss i vester, Wessland i nordnordost, samt Löfsta i öster, omfattar 1,074 qv. mil land. Ån går här hufvudsakligen i nordostlig rigtning, åtföljes på vestra stranden af en sandås, men har annars temligen jemna, här och der sanka stränder. Den bebygda delen är emellertid föga bred, och omgifves å ömse sidor af en något bergländig skogsbygd. Rådande jordmån är sandblandad lera och mojord; näringarne äro åkerbruk, bergs- och skogsbruk, samt båtfart med 1 storbåt, tillhörig Strömsbergs bruk. Hemmantalet är 38 oförm., 35 1/12 förm., hvaraf 29¾ skatte, 1 krono, 4¼ frälse; härtill kommer Strömsbergs jernverk, som med nära 18 mantal tillhör gr. De Geer. Folkmängden år 1840 var 1249, på 249 hushåll, år 1848: 1242; år 1847 räknades 373 vid Strömsberg. — En väg från Tierp till Wessland följer sandåsen förbi kyrkan, som ligger 5¾ mil från Upsala, och förbi den ¼ mil nordligare Råckne gästgifvaregård.

Tolptakirkiu nämnes 1314 såsom hörande till *prov. Vęndil.* Socknen är nu annex till Wessland. Kyrkan är gammal, af gråsten, med målningar i taket, reparerad 1801. En runsten samt stensättningar skola finnas vid Gillberga i söder.

Strömsberg, n., 4 11/20 mantal skatte af åtskilliga namn; masugn för malm från egna andelar i Dannemora grufvor; stångjernsbruk, med 2 härdar, 1 hammare, 1650 *Sk℔* privil. smide, samt export öfver Snattra bodar; qvarn och såg. Bruket anlades 1635 af Vervier på Dårkarby egor, och kallades i början med detta namn, tillhörde slägten till början af 1700-talet, derpå Enánder, från 1724 Ström, från 1734 De Geer, disponeras af gr. v. Platen. Underlydande inom socknen äro 9⅜ m. skatte, 4¼ frälse.

84. ***Wesslands socken***, längst ned kring Tierps-åns utlopp, mellan Tolfta i sydsydvest, Löfsta i öster, Bottniska viken med Wesslandsfjärden i nordost, Elfkarleby i nordvest, upptager

1,499 qv. mil land, 0,024 vatten. Ån går här nordligt, genom socknens östra del, och bryter sig igenom den vid Tierp och Tolfta nämda sandåsen, som slutligen följer östra stranden. Dalgången är äfven här temligen inskränkt och sidländt; samma natur omger ett dess tillopp från vester, från Träsk- och Sandbysjöarne m. fl., alla i sednare åren sänkta eller uttappade. Det mesta af landet är lågländig berg- och skogsmark, fjärden är en skärgård af otaliga öar. Rådande jordmån är dels sandblandad lera, dels mojord, näringar desamma som i Tolfta, hvartill kommer betydligt fiske i hafvet, särdeles af strömming och nejonögon. Hemmantalet synes egentligen vara 79¼, från år 1735 förmedlade till 39⅝ *), hvaraf 27⅛ skatte, 1⅜ krono, 10⅛ frälse. Härtill komma Wesslands och Carlholms bruk, båda tillhöriga gr. De Geer, jemte tillsammans o. 15 mantal. Folkmängden år 1840 var 1971 på 379 hushåll, år 1848: 2044; år 1847 räknades 221 vid Wessland, 312 vid Carlholm. — Vägen från Tolfta följer åns vestra strand åt norr till kyrkan, o. 6¼ mil från Upsala, och vidare till Carlholm vid hafvet; vid kyrkan utgår öfver ån en väg åt öster till Löfsta, och på östra stranden en till Snattra i norr vid hafvet; öfver båda de nämda kustorterna går en väg mellan Löfsta och Elfkarleby. Vid kyrkan är tingställe för Wesslands och Elfkarleby tingslag.

Vestland förekommer 1314 såsom hörande till *Rhodin* af *Tiundia*. Kyrkoherdar äro kända från 1415, kaplaner från 1593. Socknen utgör med Tolfta ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är under ombyggnad.

Gårdar och verk: Åkerby, s., ½ mantal skatte, hör under Wesslands bruk. — Prestgården, vid kyrkan, 1¼ m. krono; Kaplansbol ½ m. i Waad, s. — Wessland, n. vid ån, 3½ m. skatte, $1\frac{5}{24}$ frälse inom socknen, ⅜ skatte i Elfkarleby, allt af åtskilliga namn; masugn

*) Så vill synas af 1825 års jordebok, enligt hvilken alla hemmanen i socknen nämda år tillätos att åtnjuta half förmedling i hemmantalsräntan; vid prestval rösta de alla för dubbelt mantal, utom prestgården och Holmsånger, som beräkna enkla röster, och Finnersånger, som röstar för 2 hela mantal.

för Leufsta och Carlholms bruk; manufaktursmide vid 2 spikhammarsstockar, blott någon gång begagnade; qvarn, såg och tegelbruk. Verket, från början anlagdt för stångjernssmide, skall ha varit i gång för kronans räkning redan 1612, köptes af Vervier 1647, innehades sednare af Enander, under hvars tid det härjades af Ryssarne 1719, har derpå tillhört samma egare som Strömsberg, nu gr. De Geer. Stångjernssmidet är sedan några decennier nedlagdt. Underlydande äro $2\frac{93}{128}$ m. skatte, $\frac{1}{2}$ frälse. — Carlholm, n. vid åns utlopp i fjärden, stångjernsbruk med 2 härdar, 1 hammare, 1400 *Sk℔* medeltillverkning af tackjern från Wesslands och Utansjö masugnar, och med export öfver Snattra; qvarn, såg, tegelbruk; allt på Finnersångers säteris egor. Bruket tillhör från början slägten De Geer, som 1728 här först anlade masugn, flyttad från Leufsta, 1735 äfven stångjernshammare, flyttad från Hilleboda; masugnen är i sednare åren åter flyttad, till Utansjö. Verkets taxeringsvärde år 1847 var $266,933\frac{1}{3}$ R:dr. Underlydande inom socknen äro 1 m. skatte, $\frac{5}{8}$ rå och rörs frälse; och Snattra lastplats, öster om åns utlopp, med ett fartyg af $43\frac{1}{4}$ läster. Under eget bruk ligga: Finnersånger, v., $1\frac{1}{8}$ m. frälse säteri, $\frac{1}{2}$ frälse; och Holmsånger, n. v., $3\frac{1}{2}$ m. frälse säteri; båda tillhöriga slägten De Geer från 1725; samt $\frac{1}{4}$ m. rå och rör. I Elfkarleby socken lyda under bruket $9\frac{1}{4}$ m. — Walla jerngrufva, v., har varit bearbetad från 1688 till 1695. — Under Strömsbergs bruk lyder här 1 m. frälse, $\frac{3}{8}$ skatte.

85. ***Söderforss socken***, vid Dalelfvens östra strand, mellan Tierp i söder och sydost, Tolfta i öster, Elfkarleby i norr, Gefleborgs län i vester, synes upptaga ungefär 1 qv. mils areal. Elfven går från Hedesundafjärden mellan Jörsön och fasta landet, förbi Söderforss bruk, till Untrafjärden och andra, sönderdelas alltjemnt af en mängd öar, bevuxna med löfträd, äfven ek, och har än skogiga stränder, än sidländta och utsatta för öfversvämningar. Hvad som ligger öster och sydost ut mot Tierp är stenbunden eller kärrländig skogsmark, hvaribland Fulkärret närmast bruket, Knutmåssen åt sydost; längst i öster hör en del af stora sandåsen hit. Rådande jordmån är dels sandblandad lera, dels sand. Näringar äro åkerbruk, samt bergs-, och framför allt skogsbruk.

bruk. Hemmantalet är 10⅛ oförm., nemligen 4⅞ skatte, hvaraf 4⅛ nybildade rekognitionsskatte, samt 6¼ frälse; alla under Söderforss bruk. Folkmängden år 1840 var 867, på 187 hushåll, år 1848: 918; år 1847 räknades 606 vid nämda bruk. — En väg, anlagd 1749 och följande år, kommer från landsvägen i Tierp, och går vester ut till bruket, som ligger på ömse sidor om länsgränsen, och till kyrkan, belägen utom densamma, 7 mil från Upsala. Mindre vägar genomstryka fasta landet åt flera håll. Inom elfvens område sker kommunikationen, för brukets räkning, mest medelst båtar, som hemta kol från Nora socken i Westerås län, och Hedesunda i Gefleborgs, eller föra brukseffekterna utför Untrafjärden till Untra gård, hvarifrån de gå dels land-, dels sjövägen till Skutskärs lastplats i Elfkarleby socken.

Söderforss bruk har haft egen prest från 1683, kyrkoherde från 1699, men socknens närvarande omfattning lär först 1801 blifvit rätt bestämd. Kyrkan, bygd 1684, brann upp 1789, och ersattes med en ny af tegel 1792, på bruksegarens bekostnad, hvilken lemnat gård till prestens boställe, bestrider dennes underhåll, och utöfvar kallelserätt. Pastoratet räknas till 3:dje klassen.

Gårdar och verk: Untra, 3½ mantal frälse, med tillhörande 3 m. frälse, ¼ skatte; Söderforss, 2 m., Ingsån 1, Hyttan 1⅛ m., allt rekognitionsskatte af Tierps f. d. vestra allmänning; Söderforss jernverk, bestående af: masugn, för malm från Dannemora grufvor, tillverkar p. m. 5525 *Sk℔* tackjern årligen; stångjernsbruk, med 8 härdar, 4400 *Sk℔* årlig medeltillverkning; ankar- och grofsmide m. m. vid 3 härdar, 483 *Sk℔* medeltillverkning; allt sedan år 1848 utan inskränkning af privilegier; vidare qvarn, såg och tegelbruk; utgör med 33⅛ mantal underlydande i andra socknar, utom lägenheter, samt frälseräntor af 9$\frac{27}{40}$ mantal, skogar m. m., ett af länets betydligaste gods. Untra gård har fordom varit by, och tillhört kronan, innehades till en del under frälserätt af riksrådet Johan Oxenstjerna, köptes från dess enka, och till en del från bönder, af Lejonkrona; under hans tid anlades bruket 1676—9 af Depken (adlad Ankarström), först för ankarsmide, från 1686 äfven för stångjernssmide, men under process med Lejonkrona

om egande rätten till jorden; det egdes en tid bortåt af Ankarström, Cronström och Funck i bolag, derpå af Lejonkrona genom köp, och af hans arfvingar, tillhörde från 1742 Broman, från 1748 Grill och Hising, från 1750 Grillska slägten ensam, tills den i sednaste tider genom arf och köp delvis fått äfven andra egare, och disponeras nu, å egna och medintressenters vägnar, af frih. Tamm till Österby. Såväl för byggnader som yttre anläggningar är mycket gjordt, särdeles under det sista seklet. Bruket har egen läkare, folkskola från 1823, sparbank från 1824, samt åtskilliga underslöds-inrättningar. Jernverkets sista taxeringsvärde var 330,911 R:dr, jordbrukets inom socknen 38,725, allt utom densamma underlydandes 128,099 [6]), hela egendomens 497,735 R:dr; dess areal är 36,000 tunnland. Arbetspersonalen vid bruket och dertill hörande, inberäknade landtbönder och torpare, är 1,742. — Prestgården, utan åsatt mantal.

86. ***Elfkarleby socken,*** kring Dalelfvens nedersta lopp, mellan Söderforss i söder, Wessland i sydost, Bottniska hafvet i nordost och norr, samt Gefleborgs län i vester, omfattar 1,675 qv. mil land, 0,142 vatten. Elfven utbreder sig först äfven här i flera fjärdar, eller delar sig kring en mängd större och mindre öar, och bildar forssar, såsom Marma- och Tanforssarne; öarne hafva här också mycken löfskog, och äro liksom de närmaste yttre omgifningarne mestadels sidländta, och utsatta för öfversvämningar. Vid Elfkarlö bruk upphöra dessa; längre ned vid Elfkarleby störtar sig elfven utför ett vattenfall på ömse sidor om en skogvuxen holme, 163 fot bredt på den ena sidan, 94 på

---

6) Nemligen, i Tierps socken:

Mantal, frälse 13½, skatte 5½, torp 8 . . .	R:dr	73,580: — —
Skattefrälseräntor af 3¼ mantal	—	5,676: 38. 3.
Wendels socken:		
S. F. Ränta af 1 mantal	—	1,534: 8. —
Elfkarleby socken:		
Lägenheter	—	500: — —
Nora socken af Westerås län:		
Mantal, 1½ frälse, 1¾ skatte, samt lägenheter	—	14,860: — —
Hedesunda socken af Gefleborgs län:		
Öresland 109⅛, eller 10⅞ mantal	—	25,176: 16. —
S. F. Räntor af 5 17/40 mantal	—	6,974: 19. 8.

den andra, och o. 50 fot högt på en sträcka af 500 fot, en af Nordens präktigaste naturscener. Ännu längre ned är en vacker bro af 137 fots längd, å tre hvalf, bygd 1816, ett sekel efter sedan en dylik anläggning varit tillämnad. Från Elfkarleby ned till hafvet är strömfåran smal, och nästan odelad, utom vid utloppet. På ömse sidor om detta finnas smärre vattendrag, Maren och andra. För öfrigt består socknen mestadels af bergländig eller kärrfylld skogsmark; från norr till söder går stora sandåsen, vid Elfkarleby afbruten af elfven. Rådande jordmån är mojord. Näringar äro åkerbruk, skogs- och bergsbruk, laxfiske i elfven, strömmings- och nejonögonsfiske i hafvet, samt båtfart. Hemmantalet är $49\frac{1}{4}$ oförm., 48 förm., hvaraf $32\frac{3}{8}$ skatte, till någon del, nybildade rekognitionsskogshemman, $5\frac{1}{8}$ krono, $10\frac{1}{2}$ frälse. Härtill kommer Elfkarlö jernbruk och Harnäs masugn; under det förra höra enligt 1847 års taxeringslängd o. 19 mantal, under den sednare $5\frac{1}{2}$; 10 mantal lyda under Carlholms och Wesslands jernverk i Wesslands socken. Folkmängden år 1840 var 2217, på 420 hushåll, år 1848: 2368; år 1847 räknades 448 vid Elfkarlö och den derunder lydande Hyttö masugn, 188 vid Harnäs. Socknen har sedan flera år egen sparbank.

Landsvägen till Gefle följer sandåsen åt norr, går öfver elfven nära kyrkan, och vid Elfkarleby gästgifvaregård, $8\frac{1}{8}$ mil från Upsala, samt följer slutligen hafskusten åt nordvest till Harnäs vid länsgränsen. En väg frän Wessland möter vid kyrkan, en mindre går åt sydvest till Hyttö. Vid Elfkarleby är bytesplats för skärgårds- och landtmannavaror.

Socknen har haft egen kyrka från 1478, men hörde såsom annex till Tierp ända till 1641, då det fick egen kyrkoherde; kaplaner nämnas från sistnämda tid. Nuvarande kyrkan är af tegel, enligt sägen bygd i K. Johan III:s tid; den skadades, men förstördes ej af Ryssarne 1719. Pastoratet är regalt af 3:dje klassen. — Af fornminnen nämnas tvenne runstenar, hvaraf en vid kyrkan.

Gårdar och verk: **Elfkarlö** eller Öns jernbruk, s. vid en gren af Dalelfven, med 4 härdar, 1850 *SkU* priv. stångjernssmide, samt spik- och annat manufaktursmide; qvarn m. m., fordom äfven masugn

till 1726; nu hemtas tackjernet från Hyttö masugn åt sydvest på Hyttön vid en annan gren af elfven, och vid länsgränsen; exporten sker öfver Skutskär vid hafvet. Bruket anlades 1659 och 1662 af Claes Depken och Leijel, hvilka här först försökte att smida ankare under vattenhammare; det tillhörde mestadels Leijelska slägten och dess anhöriga till 1772, derpå Tottie, ännu 1825, Östberg 1849. Här finnes egen bruksskola, vackra yttre anläggningar m. m.; stället skyddades 1719 för Ryssarne, genom uppkastade förskansningar. Verkets taxeringsvärde år 1847 var 98,041 R:dr. — Elfkarleby by, Östan och Westan ån, tillsammans o. 14 mantal; någon del deraf torde vara det Elfkarleby, hvartill kammarrådet M. A. Leyonsköld († 1656) skrifvit sig som friherre; Westan ån ligger Kungsgården, ¾ m. krono, som 1849 innehades af Hyckert; och Kaplansbol ¼ m. Elfkarleby laxfiske, kronan tillhörigt, och ryktbart äfven för det krig, som derom uppstod mellan K. Johan II och Sten C:son Oxenstjerna till Salestad, är utarrenderadt. — Prestgården, 2 m. krono. — Ytterboda, n. vid elfvens utlopp, på dess östra strand, 1 m. frälse, egdes 1849 af Hyckert. — Sågarbo, n. o. vid hafvet, ½ m. skatte, lyder under Carlholms bruk, som i denna socken i allt eger 1½ m. skatte, 7½ frälse, ½ rusthåll. — Under Wessland brukas ¾ m. frälse. — Harnäs, längst i n. v., vid den utom länet belägna sjön Troskens utlopp, har haft jernverk af flera slag, anlagdt vid samma tid som Elfkarlö, och öfverhufvud tillhörigt samma egare, härjadt af Ryssarne 1719, men återställdt, sednare småningom inskränkt, så att nu blott masugnen är qvar; den eges af gr. af Ugglas till Forssmark i Stockholms län. — På Hyttön har under 1820-talet varit arbetadt å jernmalmsanledningar.

STOCKHOLM, 1850.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

Namnförteckning.

